Taelu

Collected [illegible]

C. CORNELII TACITI

OPERA OMNIA.

VOL. VI.

C. CORNELII TACITI

OPERA OMNIA

EX EDITIONE OBERLINIANA

CUM NOTIS ET INTERPRETATIONE

IN USUM DELPHINI

VARIIS LECTIONIBUS

NOTIS VARIORUM

JUSTI LIPSII EXCURSIBUS

RECENSU CODICUM ET EDITIONUM

ET

INDICE LOCUPLETISSIMO

ACCURATE RECENSITA.

VOLUMEN SEXTUM.

LONDINI:
CURANTE ET IMPRIMENTE A. J. VALPY, A. M.
1821.

C. CORNELII TACITI

HISTORIARUM

LIBER TERTIUS.

BREVIARIUM LIBRI.

Cap. 1. Flavianis de ratione belli deliberantibus moram alii, 2. festinationem Antonius Primus suadet, 3. et obtinet. 4. Proxima Corn. Fusci auctoritas. 5. Principes Sarmatarum Jazygum in commilitium asciti. Sido et Italicus Suevorum Reges tracti in partes. 6 7. Antonio, Italiam invadenti, comes est Arrius Varus. Multas urbes occupant. 8. Verona fit belli sedes. Moras frustra aut sero nectunt Vespasianus et Mucianus. 9. Interim Duces mutuis epistolis bellum gerunt. 10. T. Ampius Flavianus, militi suspectus, ab Antonio servatur. 11. Hic alteram quoque seditionem, odio Aponii Saturnini ortam, comprimit. 12. Lucilius Bassus, et 13. 14. Cæcina, a Vitellio deficientes, a militibus suis conjiciuntur in vincula. 15. Discordes Vitellianos ad Bedriacum aggredi statuit Antonius. 16. Aviditate navandæ operæ Arrius Varus rem in discrimen adducit; 17. eam Antonius constantia et virtute restituit; 18. victoria potitur. 19. Vespasiani, ea freti, Cremonam expugnare deposcunt. 20. Inconsultum eorum ardorem frustra retinet Antonius. 21. Sed adventantis hostis terror obstructas mentes consiliis Ducis aperit. 22—25. Præ-

lium atrox, anceps. Antonius egregii Ducis munia implet, victoriam aufert. 26—33. Cremona obsessa, capta, cremata. 34. postea restituta. 35. Victæ legiones dispersæ.

36. Vitellius luxu torpet 37. In urbem revectus Cæcinam condemnat; ei Rosium Regulum in unum diem Consulem sufficit. 38. 39. Junius Blæsus fraude L. Vitellii veneno tollitur. 40. 41. Fabius Valens libidine et cunctatione Vitellianorum res subruit et, 42. Flavianis Italiam occupantibus, 43. ad Stœchadas delatus, capitur. 44. Hispaniæ, Galliæ, Britannia, cuncta ad Vespasiani opes conversa. 45. Turbat tamen Britanniam Venutius: ibi varia sorte pugnatum. 46. Turbata quoque Germania. Mota et Dacorum gens, a Muciano ex Oriente reduce, repressa. 47. 48. Anicetus Polemonis libertus, Pontum infestans, capitur. Vespasianus Alexandriam pergit, ut urbem fame urgeat. 49. Antonius, post Cremonam superbior, 50. partem copiarum Veronæ relinquit, partem in Vitellianos expedit. 51. Nefarium facinus militis, ob occisum a se fratrem præmium petentis. 52. Festinationem Antonii apud Vespasianum criminatur Mucianus. 53. Is jactantius quam ad Principem literas componit, Mucianum insectatus. Inde graves Ducum simultates.

54. Vitellius stulta dissimulatione cladis ad Cremonam remedia malorum differt. Notabilis constantia Julii Agrestis. 55. Vitellius, ut e somno excitus, Apenninum obsideri jubet; honores largitur; in castra venit. 56. Prodigia. Præcipuum ipse Vitellius ostentum, ignarus militiæ, improvidus consilii, Romam revertit, perculsus defectione Misenensis classis. 57. Puteolani Vespasiano; Capua Vitellio favet. Cl. Julianus in partes Vespasiani transit, qui Tarracinam occupat. 58. Vitellius fratrem Lucium bello per Campaniam opponit. Ipse Romæ ex plebe et servitiis exercitum corradit, qui brevi dilabitur. 59. Flaviani Apenninum transeunt; ad eos Cerialis, Vitellii custodias elapsus, venit, et inter Duces assumitur. 60. Pugnæ avidos milites ægre cohibet Antonius. 61. Jam crebra fiunt ad Vespasianum transfugia. Priscus et Alphenus

castra deserunt, ad Vitellium regressi. 62. 63. Cæso Valente, desperabundus miles sub signis vexillisque ad Vespasianum transit. Pax et salus offeruntur Vitellio, si se dedat.

64. Flavius Sabinus, urbis Præfectus, frustra incitatur ad arma; 65. pacis amans, de pace agit cum Vitellio, 66. cedere parato, ni sui reniterentur. 67. 68. Hi, pullo amictu palatio degressum, et pro concione cedere se Imperio testantem, eo redire cogunt. 69. Interim Sabinus Rempublicam susceperat, eique aderant Romani omnis ordinis, frementibus Germanicis cohortibus. Modicum prælium, Vespasianis prosperum. Sabinus capitolium occupat, quod, 70. Corn. Martiale frustra ad Vitellium misso, 71. Vitelliani oppugnant, incendunt. 72. De prioribus capitolii fatis digressio. 73. Vitelliani cuncta sanguine, ferro, flammis miscent. Flavium Sabinum et Atticum Consulem capiunt. 74. Domitianus Sacricolæ habitu delitescit. Sabinus, invito Vitellio, trucidatur. 75. Sabini laudes. Atticus servatur.

76. 77. Tarracina a L. Vitellio obsessa et capta. Julianus jugulatur. Triariæ immodestia. 78. Flaviani, incertum Antonii an Muciani culpa cunctantes, obsessi capitolii fama exciti, 79. ad urbem properant. Ibi equestre prælium, Ceriali adversum. 80. 81. Vitellius legatos ad Vestales virgines pro pace aut induciis mittit, nec obtinet. 82. Flaviani tripartito agmine urbi propinquant. Varia ibi fortuna pugnatur. 83. Fœda lascivientis urbis facies, spectatore populo, et plausu diversas partes fovente. 84. Castra Prætor expugnantur. 85. Vitellius, e pudenda latebra protractus et contumeliis affectus, ad gemonias propellitur. 86. Vita Vitellii moresque. Domitianus Cæsar consalutatur. Gesta uno eodemque anno.

Meliore fato fideque partium Flavianarum[1] Duces consilia belli tractabant. Petovionem[2][a] in hyberna[b] tertiædecimæ legionis convenerant: illic agitavere, 'placeretne obstrui Pannoniæ Alpes,[c] donec a tergo vires universæ consurgerent; an ire cominus et certare pro Italia[d] constantius foret.' Quibus opperiri auxilia et trahere bellum videbatur, 'Germanicarum legionum vim famamque' extollebant, 'et advenisse mox cum Vitellio Britannici exercitus robora: ipsis nec numerum parem pulsarum nuper legionum; et, quanquam atrociter loquerentur, minorem esse apud victos animum. Sed, insessis interim Alpibus, venturum cum

Flavianarum partium duces prosperiore fortuna constantiaque majori bello et captis instabant. Petovionem in castra tertiædecimæ legionis confluxerant: illic consultavere, num expediret, obsideri Alpes Pannonicas, dum a tergo omnes copiæ coorirentur; an ingruere propius, et dimicare pro Italia fortius videretur. *Quibus placebat expectare copias sociorum, et bellum ducere, celebrabant* fortitudinem famamque Germanicorum exercituum, et post victoriam adventasse cum Vitellio Britannicarum legionum decora: sibi nec numerum æqualem fusarum nuper legionum; et, quamvis se промociter jactarent, imparem *tamen* esse apud profligatos constantiam. Sed obstructis

1 Rhen. a Budens. *Flav. part.*—2 Brotierus legit *Pœtovionem*, et sic vulgo Mss. et Inscriptiones. In veteribus quoque editionibus scriptum per *œ*. In recentioribus editionibus, *Petovionem:* sic Gronov. et Ryckius.

NOTÆ

[a] *Petovionem*] Pœtovium, vel Pœtovio, urbs Pannoniæ superioris ad Dravum fluvium: hodie *Pettau*, urbs ducatus Stiriæ ad orientem, in circulo Austriæ. *Tillemonius.*

[b] *In hyberna*] Hinc et ex aliis Taciti locis quamplurimis apparet, unicuique legioni, hyemis tempore, propria hyberna fuisse, aut intra muros civitatum, aut non longe ab illis; contra in æstate, plures simul legiones iisdem castris tenebantur, præsertim ubi bellum, aut belli periculum. *Pichena.*

[c] *Obstrui Pannoniæ Alpes*] Videntur antea fuisse interclusæ lib. II. 'Deinde Pannoniæ Alpes præsidiis insessæ, nuntios retinebant.' Sed fortasse eo usque tantum, ut transeuntibus illac nuntiis non pateret iter. *Pichena.*

[d] *An ire cominus et certare pro Italia*] Et tamen utrumque fecit Antonius mira felicitate et prudentia; nam et opposuit exercitum Rhæticis Germanisque auxiliis, obsepsitque Alpes, Et cominus etiam pro Italia certavit.

Infra c. 5. 'Igitur Sextilius Felix, cum ala Auriana et octo cohortibus, ac Noricorum juventute, ad occupandam ripam Æni fluminis, quod Rhætos Noricosque interfluit, missus,' &c.

Et cap. 8. 'Interjectus exercitus per Rhætiam Juliasque Alpes: ac, ne pervium illa Germanicis exercitibus foret, obsepserat.'

copiis Orientis Mucianum. Superesse Vespasiano mare,[e] classes,[f] studia provinciarum, per quas velut alterius belli molem cieret Ita salubri mora novas vires affore, et præsentibus nihil periturum.'

2. Ad ea Antonius Primus (is acerrimus belli concitator[1]) 'festinationem ipsis utilem, Vitellio exitiosam,' disseruit; 'plus socordiæ, quam fiduciæ, accessisse victoribus: neque enim in procinctu[g] et castris habitos: per omnia Italiæ municipia desides, tantum hospitibus metuendos: quanto ferocius[2] ante se[3] egerint, tanto cupidius insolitas voluptates hausisse. Circo quoque ac theatris et amœnitate ur-

interim Alpibus, adventurum cum exercitu Orientis Mucianum. Remanere Vespasiano pelagus, naves, et favorem provinciarum, per quas velut alterius expeditionis molem exciret. Sic utili cunctatione novas copias affuturas, et de præsentibus nihil imminutum iri.

Ad quæ Antonius Primus (is vehementissimus belli commotor) contra *censuit:* festinationem ipsis salubrem, Vitellio perniciosam *esse;* adjectum victoribus plus ignaviæ, quam audaciæ; neque enim accinctos, et in castris retentos; per cuncta Italiæ oppida inertes ac otiosos, ac solummodo paganis formidandos; quanto violentius se antea gesserint, tanto avidius in insuetas delicias novasque libidines exarsisse. Etiam enervatos Circo et theatris et illecebris

1 Sic bene Mss. Harl. Bodl. Jes. Puteolanus et recentiores. In Ms. Flor. *concitator*. Mss. Reg. Corb. Agr. et editio princeps, *concionator*, quod Ryckius putat non spernendum.—2 Ms. Guelf. *quanto fortius*.—3 Ita libri omnes scripti et editi, præter Cl. Lallemand, qui omisit, *se*. Latine quidem, Bro-

NOTÆ

[e] *Superesse Vespasiano mare*] Intellige mare Ponticum, Alexandrinum, Syriacum: nam maris Illyrici et Adriatici potiebatur Vitellius, et classes nondum ab illo defecerant.

[f] *Classes*] Illæ classes sociorum fuere, seu populorum, seu regum, qui magnitudine Romana protegebantur apud Orientem. Tac. lib. IV. 6. 'Apud idonea provinciarum sociæ triremes, alæque,' &c. Classes propriæ Romanorum fuere Miseni et Ravennæ, aut Forojulii.

Tac. ibid. 'Italiam utroque mari duæ classes Misenum apud et Ravennam; proximumque Galliæ littus rostratæ naves præsidebant, quas Actiaca victoria captas Augustus in oppidum Forojuliense miserat.'

[g] *In procinctu*] Procinctus est meditatio belli, seu prælii: infra Tac. 'Addito spatio, rediturum et his robur meditatione belli.' Festus: '*Procincta* classis dicebatur exercitus ad prælium instructus et paratus, quem Diali Flamini videre non licet: antiqui enim *procinctum* militem dixerunt, ut nunc quoque, cum exercitus instructus est: *procincta* autem ideo, quod togis incincti ad pugnam ire soliti fuerint; unde et testamenta *in procinctu* fieri dicta, quæ faciunt ad pugnam ituri.'

bis emollitos, aut valetudinibus fessos. Sed, addito spatio, rediturum et his robur meditatione belli: nec procul Germaniam,[h] unde vires:[4] Britanniam freto dirimi:[i] juxta Gallias Hispaniasque;[j] utrimque[5] viros, equos, tributa:[k] ipsamque Italiam et opes urbis:[l] ac, si inferre arma ultro velint,[m] duas classes, vacuumque[6] Illyricum[7] mare.[n] Quid

urbanis, aut morbis defectos atque exhaustos. Sed, dato tempore, reversurum et his vigorem disciplinæ et exercitatione militari. Nec longe abesse Germaniam, unde copias accirent: Britanniam *tantum* angustiis maris separari; prope *esse* Gallias et Hispanias, ex utraque provincia viros, equos, vectigalia: ipsamque Italiam et opes civitatis: ac, si provocare armis ultro audeant *Vitelliani*, duas classes, destitutumque *navibus* Illyricum pelagus, *ideoque his*

tior.—4 Acidalius legi vult *Germaniam, unde Brit. &c.* deleto *vires.*—5 Idem mallet *undique.*—6 *Que* abest a Ms. Corb.—7 In Ms. Flor. *Illyrici.* Ita quoque Mss. Harl. Jes. Guelf. manu prima: altera emendatum, *Illyricum.*—

NOTÆ

[h] *Germaniam*] Germania magna regio Europæ veteris ad Oceanum: hodie pars imperii *Allemaniæ*, ut plurimum inter Rhenum et Danubium fluvios, omne regnum Daniæ *Dannemarck*, pars occidentalis status *Poloniæ* circa Vistulam fluvium, et aliquid regni *Hungariæ:* his omnibus quidam addunt regna Sueciæ *Suede* et *Norwegiæ:* ex Geographia Cluverii et Sansonis. *Tillemon.*

[i] *Britanniam freto dirimi*] Nempe a Germania: sicque Germania ac Britannia simul pro Vitellio conspirantes, et una Galliæ Hispaniæque, quæ etiam in ipsius partibus, et Italia, validissima pars imperii erant.

Freto] Fretum Gallicum, inter Galliam regionem et Britanniam Majorem insulam. Hodie *Pas de Calais*, inter regna Franciæ et Angliæ. *Tillemonius.*

[j] *Juxta Gallias Hispaniasque*] Attamen non tam vicina Germaniæ Britannia: neque ea, si caute loqui velis, a Germania neque freto hercule dirimitur. Sed Antonius in rem suam ita loqui voluit; complexus sub Germaniæ vocabulo etiam Belgium (quæ tota pars Romanis *inferior Germania* appellata), *freti* nomine designans eam maris partem, qua ex Belgio brevissimus in Britanniam trajectus est. *Acidalius.*

[k] *Tributa*] Ex Gallia et Hispania; sed *tributa* præcipue ex Hispania, quæ aurum suppeditabat. Vide Ann. lib. I. Et supra lib. II. 32. 'Hispanias armis non ita redundare.'

[l] *Italiam et opes urbis*] Sic supra lib. II. 32. 'Italiam, et caput rerum urbem; senatumque et populum, nunquam obscura nomina, etsi aliquando obumbrentur; publicas privatasque opes et immensam pecuniam inter civiles discordias ferro validiorem.'

[m] *Ac si inferre arma ultro velint*] Vitelliani nempe: nam tum *duas classes* habuit in sua potestate Vitellius, Misenensem et Ravennatem, quibus Illyrico mari potiretur: quæ tamen classes mox rebellavere.

[n] *Vacuumque Illyricum mare*] Nem-

tum claustra montium profutura? quid tractum in æstatem aliam bellum? unde interim pecuniam et commeatus? Quin potius eo ipso uterentur, quod Pannonicæ legiones, deceptæ[o] magis, quam victæ, resurgere in ultionem[p] properent: Mœsici exercitus integras vires attulerint. Si numerus militum[q] potius, quam legionum,[r] putetur, plus hinc roboris, nihil libidinum: et profuisse disciplinæ ipsum pudorem.[s]

obnoxium. Quid tum profuturos insessos aditus montium? quid rejectam in alium annum expeditionem? unde interim opes et copias? Quin potius illud ipsum occuparent, quod legiones Pannonicæ, delusæ magis quam profligatæ, rursus erumpere in vindictam festinent: *et quod* Mœsicæ legiones illibatum robur adjecerint. Si numerus militum cogitetur potius, quam legionum, plus hinc virium, nihil voluptatum; et ipso pudore retentum castrorum de-

NOTÆ

pe opportunum, liberum, et obnoxium sibi haberent Vitelliani *Illyricum mare*, ut quod classibus suis occuparent, et de cujus possessione nemo certaret: quare addit statim Antonius; 'unde interim pecuniam et commeatus?'

Illyricum mare] Pars maris Superi vel Adriatici, et alluens oram Illyrici proprie dicti. Hodie *Mer de Dalmatie*, pars sinus Veneti, et irrigans littora Dalmatiæ provinciæ, &c. *Tillemonius.*

[o] *Pannonicæ legiones deceptæ*] Sic Suet. Oth. 9. 'Et tribus quidem, verum mediocribus præliis, apud Alpes circaque Placentiam, et ad Castoris quod loco nomen est, vicit; novissimo maximoque apud Bedriacum fraude superatus est: cum spe colloquii facta, quasi ad conditionem pacis militibus eductis, ex improviso atque in ipsa consalutatione, dimicandum fuisset.'

Quod Pannonicæ] Discrimen inter legiones Pannonicas et Mœsicas fuit, quod illæ victæ, aut certe deceptæ, prælio affuerant; Mœsicæ vero integras vires attulerant.

[p] *In ultionem*] Sueton. Oth. 9. 'Ne victis quidem (legionibus) adeo afflictis, ut non, in ultionem ignominiæ, quidvis discriminis ultro et vel solæ subirent.'

[q] *Si numerus militum*] Vires enim Vitellii extenuans, ostendere vult, illas legiones, licet numero ac nomine plures Flavianis, tamen vacuas et infrequentes fuisse, neque ad justum militum numerum. *Pichena.*

[r] *Quam legionum*] Erant cum Vitellio undecim legiones, vel saltem nomina vexillaque legionum. Sed hæ debilitatæ præliis, vel deliciis urbis, aut morbis, vel etiam delectu cohortium prætorianarum seu urbanarum. Viginti millia abstracta erant.

Hinc vere disserit Antonius, computandum potius numerum militum quam legionum, quæ certe multæ, sed vacuæ milite erant. Supra Tac. 'Convulsum castrorum decus,' &c. Nisi forte suppletæ erant ex delectibus in urbe et Italia, urgente belli rumore.

[s] *Ipsum pudorem*] Nempe quod victæ essent a Germanicianis; hinc pudor, hinc severitas et disciplina, hinc in ultionem properabant.

Equites vero[t] ne tum quidem victos; sed, quanquam rebus adversis, disjectam Vitellii aciem. Duæ tunc Pannonicæ ac Mœsicæ alæ[u] perrupere[8] hostem: nunc XVI. alarum conjuncta signa[v] pulsu sonituque et nube ipsa operient ac superfundent oblitos præliorum equites equosque. Nisi quis retinet, idem suasor auctorque consilii[9] ero. Vos, quibus fortuna[w] in integro est, legiones continete: mihi expe-

cus. Equitatum vero, ne tum quidem fusum; sed, quamvis rebus improsperis, proturbatam Vitellii aciem. Duæ tunc alæ Pannonicæ ac Mœsicæ disjecere Vitellianos: nunc signa sexdecim alarum simul juncta, impetu sonituque et quasi procella obruent atque involvent immemores pugnarum equites equosque. Nisi quis prohibet, idem *ego* consilium et suadebo et exequar. Vos, quibus fortuna intacta et illibata est, legiones curate: ego con-

8 Male Ms. Reg. et editio princeps, *prorupere*. Ms. Jes. *perrumpere*. Brotier. —9 Sic bene Mss. veteres ac recentiores editiones. In mediis quibusdam,

NOTÆ

[t] *Equites vero*] Equites Othonianos intelligit, qui Vitellianum equitatum in sua castra repulere.

[u] *Duæ tunc Pannonicæ ac Mœsicæ alæ*] Quæ legiones prævenerant pro Othone.

[v] *Nunc* XVI. *alarum conjuncta signa*] Quælibet ala habuit 300. equites: igitur 16. alæ habuerunt 4800. equites. In qualibet ala 10. turmæ; et in qualibet turma ter deni equites.

XVI. alarum] Nempe secum rapuit Antonius fere universum equitatum Pannonicorum ac Mœsicorum exercituum.

[w] *Vos, quibus fortuna*] Id est, Vos, quibus etiam nunc deliberare licet, quique spem veniæ in Vitellii victoria nondum abjecistis, continete legiones, nec vos aleæ committite. Infra de Cornelio Fusco: 'Is quoque inclementer in Vitellium invehi solitus, nihil spei sibi inter adversa reliquerat.' *Pichena*.

Forte etiam hic se ipsum respicit Antonius, utpote cujus fortuna *in integro* non esset: nam falsi accusatus sub Nerone, et *legibus nocens*, tandem vix senatorium ordinem reciperaverat, non forte omnem famam aut fortunam integram.

Fortuna in integro] Puto, alludit ad ea quæ infra: quia in primo consilio militari, alii duces incerta et ambigua disseruerant, animo fortunam speculandi. At Antonius constantius et palam pro partibus Flavianis egerat, velut qui nihil spei aut interpretationis inter adversa sibi relinqueret.

Cap. 3. 'Hanc sui famam ea statim concione commoverat; qua, recitatis Vespasiani epistolis, non, ut plerique, incerta disseruit, huc illuc tracturus interpretatione, prout conduxisset; aperte descendisse in causam videbatur.'

Vel ad famam suam alludit, quæ non integra ob *falsi* crimen; vel forte simul ad utrumque.

Aut respicit forte ad ingenium senum illorum, qui opulenti et honorum pleni, jam et natura cunctatores erant, et gaudebant præsentibus; quasi diceret: Vos, quibus fortuna hæc

ditæ cohortes[x] sufficient. Jam reseratam Italiam,[10 y] impulsas Vitellii res audietis: juvabit sequi, et vestigiis vincentis insistere.'

3. Hæc atque[1] talia, flagrans oculis, truci voce, quo la-

tentus ero expeditis cohortibus. Statim modo audietis apertam Italiam, profligatas Vitellii opes: *et tum* placebit sectari, et victoris inhærere vestigiis.

Hæc et similia exardens oculis, ac voce atroci, quo longius permearet oratio,

....

consilio. Idem.—10 Sic bene Pichena et recentiores e Ms. Flor. in quo corrupte, *reserata militiam.* Mss. Reg. Corb. et editio princeps, *reseratam militiam.* Ms. Agr. *fractam militiam.* Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *reserata militia.* Frustra tentat Jac. Gronovius, *reseratam ibi viam.* Brotier.

1 Brotierus legit, *hæc et talia;* et ita Mss. Harl. Bodl. Jes. et editiones

NOTÆ

placet, vos, quibus fortuna *in integro* arridet, interim *continete legiones*, dum *reseratam Italiam* et *impulsas Vitellii res* audiatis. *Vos*, scil. *quibus fortuna hæc illibata et præsens placet.* Hoc voluit Antonius, sciens ingenii vetustorum divitumque legatorum.

Forte sic, quia legati nondum aperte descenderant in partes: certe ipsi non proprie nec ultro rebellarant; sed a vulgo et a legionibus rebellantibus, velut inviti, abstracti erant: in quo non ipsorum, sed fortunæ crimen tantum argui potuit. Sicque adhuc *fortuna in integro* fuit.

Vos quibus fortuna] Vertit interpres Hispanus: 'Vos, quibus fortuna illibata est, et qui non statim eam exponere aleæ aut discrimini vultis.'

x *Expeditæ cohortes*] Id est, absque impedimentis. *Savil.* Id intelligendum magis, ut est, aut esse debet, quam ut dicitur. Spernit enim alios Antonius, et veluti ab expeditione rejicit eximitque, ut acrius illorum animos ad illam militiam accendat. Sufficiebant *cohortes* ad reserandam Italiam, et quia brevi secuturæ legiones erant.

Cohortes] Id est, lecta robora legionum. Ne intelligas cohortes auxiliorum. Nam infra: 'Antonio vexillarios e cohortibus rapienti et partem equitum,' &c. Et certe cohortes Rom. ac legionariæ quædam etiam seorsim merebant a legionibus.

Expeditæ cohortes] Sumit Interpres Hispanus de solis *auxiliaribus.* Verisimile tamen est simul affuisse et cohortes legionarias et subsignanum militem, seu vexillarios legionum. Forte *cohortes* illæ vexillarii ipsi legionum erant, et sic sæpe appellantur.

y *Jam reseratam Italiam*] In primis editionibus, *jam reserata militia:* in cod. Flor. *jam reserata militiam.* Unde Lipsius et alii interpretes fecerunt: *jam reseratam Italiam.* Quidni pro genio Taciti, et ex reipsa, *reseratam militiam?*

Nam statim addit Antonius Primus: 'juvabit sequi, et vestigiis vincentis insistere.' Quasi diceret: Juvabit insistere vestigiis primi ducis, qui militiam reseraverit; vel se ipse jam quasi victorem intelligit, cujus vestigiis insistere juvabit.

Adde, quod nemo claudebat Italiam, socordia Vitellii. Certe idem sensus est, utcumque legas: quia scil. pro Italia et urbe, tanquam pro summa rerum pugnabatur.

Jam reseratam] Malim, *cum reseratam.*

tius audiretur, (etenim se Centuriones et quidam militum[1] consilio miscuerant,) ita effudit,[2] ut cautos quoque ac providos permoveret,[a] vulgus et ceteri, 'unum virum Ducemque,' spreta 'aliorum segnitia,' laudibus ferrent. Hanc sui famam ea statim concione[b] commoverat, qua, recitatis Vespasiani epistolis, non, ut plerique, incerta disseruit, huc illuc[c] tracturus interpretatione,[3][d] prout conduxisset; aperte descendisse in causam videbatur: eoque gratior[4] militibus erat, culpæ vel gloriæ socius.

(*quippe immixti consilio centuriones erant, et nonnulli militum,*) *ita pronuntiavit, ut cordatos etiam prudentesque viros concitaret; vulgus et alii omnes laudibus attollerent illum, velut* unum virum legatumque, *contemta* aliorum *ducum* ignavia. *Hanc sui existimationem statim excitarat in ea concione, qua, lectis Vespasiani literis, non, ut plerique, ambigua censuit, hoc vel illo modo interpretaturus mentem, prout expedisset; palam transisse in partes censebatur: ideoque acceptior militibus erat, flagitii vel decoris particeps.*

veteres. In Ms. Corb. *ac.* In Budens. *atque;* et sic Ryckius et Gronovius cum Bipont.—2 Ms. Corb. *ita fudit.*—3 Sic mallet Acidalius. Ac merito quidem, ut Cl. Ernesto aliisque jam observatum. Brotierus ceterique habent *interpretationem.*—4 Ita quidem Mss. Harl. Bodl. Jes. Puteolanus et

NOTÆ

[1] *Quidam militum*] Id licuit ipsis, et licere debuit bellis civilibus. Hinc patet, vulgo centuriones in consilium apud principia vocatos non fuisse, sed tantum duces; scil. legatos legionum, præfectos castrorum, tribunos, et forte tamen aliquando primipilares.

[a] *Permoveret*] In suam sententiam adduceret.

[b] *Ea statim concione*] Puto, tunc cum duas legiones Pannonicas in Vespasiani partes traxit supra Hist. lib. II. 86. 'In Pannonia XIII. legio ac VII. Galbiana dolorem iramque Bedriacensis pugnæ retinentes, haud cunctanter Vespasiano accessere, vi præcipua Primi Antonii,' &c.

Hic 'labantibus Vitellii rebus Vespasianum secutus, grande momentum addidit; strenuus manu, sermone promtus, &c. Juncti inde Mœsici ac Pannonici exercitus Dalmaticum militem traxere.'

Quæ omnia non sine *concione* facta sunt, in qua haud dubie Antonius recitavit epistolas Vespasiani, quibus militares animos ad bellum incenderet. Vel forte illæ literæ apud principia ab Aquilifero pro more recitatæ fuerant, quod idem est; quibus lectis, jam non incerta disseruit Antonius, ut alii duces.

[c] *Huc illuc*] In hunc vel illum sensum *tracturus.*

[d] *Interpretatione*] Non literarum interpretatione, ut vult Clar. Harlæus, sed eorum quæ pro concione disseruisset; nam sæpe in talibus consiliis ita ambigue disserebant duces, ut mox possent ea, quæ dixerant, per interpretationem varie trahere; prout res verterent, et inclinaret fortuna.

4. Proxima[e] Cornelii Fusci Procuratoris auctoritas: is quoque, inclementer in Vitellium invehi solitus, nihil spei sibi inter adversa reliquerat. Titus Ampius Flavianus,[f] natura ac senecta cunctator,[1] suspiciones militum irritabat, tanquam affinitatis cum Vitellio meminisset: idemque,[2] quod, cœptante legionum motu, profugus, dein sponte remeaverat, perfidiæ locum quæsisse[g] credebatur. Nam Flavianum,[h] omissa Pannonia, ingressum Italiam, et discrimini exemtum, rerum novarum cupido Legati nomen resumere,[3] et misceri civilibus armis, impulerat: suadente Cornelio

Secundus auctoritate Cornelius Fuscus procurator. Is etiam, atrociter insectari Vitellium solitus, nullam veniæ *spem inter improspera sibi reliquam fecerat. Titus Ampius Flavianus, cum ingenio suo et senectute dubitaret,* morasque *necteret, suspicionem militum incendebat, tanquam necessitudinis* suæ *cum Vitellio recordaretur: idemque, quia incipiente discordia* seu defectione *legionum fugerat, dein ultro redierat, insidiis fraudique opportunitatem petiisse videbatur. Quippe cum Flavianus, relicta Pannonia, intrasset Italiam, et periculo ereptus* esset, tum illum *rerum novarum cupiditas incitarat,* ut *reciperare legati munus, et se inserere bellis civilibus*

recentiores. At in Mss. Flor. Reg. Corb. Agr. et editione principe, *eoque gravior.* Quod non ita spernendum. Sic infra Hist. IV. 28. 'Contusis Ubiis, gravior et successu rerum ferocior Civilis, obsidium legionum urgebat.' *Gravior*, id est, majoris auctoritatis ac ponderis. Idque innuit, quod mox sequitur: 'proxima Cornelii Fusci auctoritas.' *Brotier.*

1 *Cunctatior.* Ita Mss. Reg. Corb. Harl. et editiones veteres. In Ms. Bodl. *cunctatior.* Ms. Jes. *contatio.* Lipsius et recentiores, *cunctator*, [quod et recipiunt Ryckius et Gronovius cum Bipont.] *Cunctatior*, probatum magis, magisque appositum. *Brotier.*—2 Sic Puteolanus et recentiores. In Mss. Harl. Jes. *iisdemque.* Altera manu in Ms. Harl. emendatum, *idemque.* In Ms. Corb. *isque.* Mss. Flor. Reg. et editio princeps, *idque;* quod immerito defendit Jac. Gronovius. *Idem.*—3 Male Ms. Guelf.

NOTÆ

[e] *Proxima*] Proximus auctoritate post Antonium Cornelius Fuscus. Vertit Interp. Hispanus, quasi ea auctoritas Fusci causa proxima fuisset cur in sententiam Antonii descenderetur: quod non satis capio.

[f] *Ampius Flavianus*] Pannoniæ legatus. *Savilius.*

[g] *Perfidiæ locum quæsisse*] Credebant scilicet, Flavianum in Pannoniam revertisse, ea mente ut legiones illas rursum a Vespasiano alienaret, *Pichena.*

[h] *Nam Flavianum*] Affert rationem cur remeasset ex Italia Flavianus. Causa regressus illius fuit, non perfidia, ut suspicabantur milites, sed rerum novarum cupido, qua occasione nempe bene mereretur de Flavianis partibus, et dignitatem suam tueretur, forte jam diffidens Vitellii rebus, et præcipue quia sic suadebat Cornelius Fuscus, flagrantissimus hujus belli concitator.

Fusco; non, quia industria Flaviani egebat, sed ut Consulare nomen surgentibus cum[4] maxime partibus honesta[5] specie prætenderetur.

5. Ceterum, ut transmittere[1] in Italiam[i] impune[2] et[3] usui foret, scriptum Aponio Saturnino, 'cum exercitu Mœsico[4] celeraret.' Ac,[5] ne inermes[j] provinciæ barbaris nationibus exponerentur, Principes Sarmatarum[k] Jazygum,[l] penes

vellet: *incitante Cornelio Fusco; non quod opera Flaviani indigeret, sed ut consularis dignitas coalescenti tum maxime factioni* Flavianorum *honesto prætextu obtenderetur. Ceterum, ut transire in Italiam indemne* Flavianis, *et salubre foret, missæ literæ Aponio Saturnino,* ut properaret cum Mœsicis legionibus. *Ac ne provinciæ destitutæ præsidiis objicerentur extraneis gentibus, Sceptruchi Sarmata-*

reassumere. Brotier.—4 Sic bene Mss. Flor. Harl. Corb. Agr. editio princeps, Ryckius et recentiores. In Mss. Bodl. Jes. et Puteolanus, *tum maxime;* ut altera manu emendatum est in Ms. Harl. *Idem.*—5 Hæc *honesta specie* redundare putat Ernestus.

1 Male Mss. Reg. Harl. Bodl. Jes. Corb. et editiones veteres, *transmitteret.* Ms. Farnes. *transmitteretur.* Brotier.—2 Pessime Mss. Farnes. Reg. Corb. et editio princeps, *impunem.* Idem.—3 Mss. Reg. Corb. et editio princeps, *eo usui.* Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *et eo usui.* Emendabat Acidalius, *et ex usu.* Bene Pichena e Ms. Flor. *transmittere ... impune ... et usui.* Brotier.—4 Sic bene Ms. Corb. et editiones recentiores: atque ita ferme Ms. Flor. corrupte tantum habet, *exercitum.* Pessime editio princeps, *de exercitu Mœsico celebrare.* Puteol. *Mœsicum exercitum celebrare.* Brotier.—5 Sic Pich. e

NOTÆ

[i] *Ceterum ut transmittere in Italiam*] Primum in consilio Petovione duces partium intelligo, non tres Illyrici consulares; Pompeium, Dalmatiæ; Flavianum, Pannoniæ; Aponium, Mœsiæ; sed Flavianum solum cum Antonio ac Vedio legatis legionum, et Cornelio Fusco procuratore. Ubi Antonii sententia invaluit, bellum ultro inferendum Italiæ censentis; ut id sine noxa fieret adversus tot Germanicas veteranas legiones, scriptum est Aponio, ut is quoque in Italiam cum Mœsicis legionibus properaret; quod ab eo factum statim docet Tacitus. Id, quia Aponius legatus consularis, et ad parem scribebatur, consilii et precum forma scriptum, *Magno usui fore,* ut cum suis properaret, nam sane ita legerim. *Mercerus.*

Transmittere] Ne intelligas præcise de ipso Ampio Flaviano, sed in universum de toto exercitu Pannonico.

[j] *Inermes*] Manebant inermes illæ provinciæ, quia abstrahebantur legiones, et in Italiam rapiebantur.

[k] *Sarmatarum*] In commilitium asciti a Flavianis: sed an ad bellum in ipsam Italiam tracti sint, incertum est; saltem horum nulla mentio in præliis, cum tamen Tacitus meminerit regum Suevorum in prælio Cremonensi: Hist. III. 21. 'Sido atque Italicus Suevi, cum delectis popularium primori in acie versabantur.' Si affuere Sarmatæ, tantum stipati erant domesticis et servis, non popularibus; et tamen illorum meminisse operæ pretium fuit, utcumque affuerint. Ve-

quos civitatis regimen,[m] in commilitium asciti;[n] 'plebem'[6]

rum Jazygum, penes quos nationis imperium, in societatem belli assumti; vulgus

Flor. Sic et Budens. Vulgo *at ne.*—6 Frustra tentat Boxhornius, *peditem quoque.* Principes Sarmatarum Jazygum plebem et vim equitum obtulere. *Brot.*

NOTÆ

risimilius est non tractos in Italiam fuisse, sed societate illorum usos esse Flavianos tantum in limite imperii, ne quis a tergo motus aut bellum exoriretur. Sic postea fere de Parthis actum, quorum pax aut societas non spreta, militia rejecta est.

[l] *Jazygum*] Jazyges Metanastæ, populi Sarmatiæ Europææ ad Danubium et Tibiscum fluvios. Hodie pars orientalis et meridionalis regni *Hungariæ;* paret summo Turcarum imperatori, et domui Austriacæ. *Tillemonius.*

[m] *Penes quos civitatis regimen*] Aut hæc sunt a manu glossatoris, aut insolitato sibi vocabulo, *civitatem* hic accepit, ut fere Cæsar, pro gente integra. *Gruterus.* Id est, Penes quos erat Reip. Sarmaticæ administratio. Videtur idem bis dicere. Nam qui dicit principes, simul dicit, penes quos potestas et summa rerum; attamen potuerunt esse principes seu primores, et qui tamen tum non curarent seu administrarent Remp. Puto, sunt iidem ipsi quos Tacitus Ann. VI. *Sceptuchos* vocat.

[n] *In commilitium asciti*] Videtur sensus: Abductis ex Pannonia et Mœsia exercitibus, timebant Flaviani duces, ne provinciæ illæ inermes relictæ, a vicinis nationibus turbarentur, et præsertim a Sarmatis Jazygibus. Ideo illorum principes, specie honoris, in commilitium evocaverunt, revera quasi obsides.

Sed cum ipsi obtulissent etiam plebem et equites, recusatum id munus, ne forte inter Romanorum discordias ipsi externam aliquam seditionem suscitarent, aut in ipso bello ad Vitellium deficerent, quod evenire non poterat; cum plebs sine principibus domi remaneret, ac principes in Italia sine suorum popularium manu militarent.

Et melius juxta hunc sensum distinxi, apposito puncto, post verbum *asciti:* cum antea continua oratione scriptum esset, *asciti, plebem, &c.* Pichena.

In commilitium asciti] Vertunt, quasi Flaviani secum in Italiam ad hoc bellum traxerint Sceptuchos illos Sarmatarum. Sed potius illi in commilitium asciti videntur, ne aut ipsi fines Rom. invaderent, abstractis legionibus, et ut ipsi forte eos fines easque provincias exarmatas tuerentur, amotis Romanis, et inter se de Italia pugnantibus.

Quod innuere videtur ipse Tacitus his verbis, *ac ne inermes provinciæ barbaris nationibus exponerentur, principes Sarmatarum, &c. in commilitium asciti.* Itaque, puto, asciti illi tantum, ne vel ipsi invaderent, vel ut aliorum barbarorum irruptionem prohiberent.

Observo apud Tacitum, quosdam Germaniæ populos, vel alios etiam ad Orientem, in commilitium a Romanis ascitos, ut incurrerent in hostes alia parte, viresque diducerent et averterent; non autem, ut copiis aut exercitui Rom. immiscerentur. Et ipsorum principum Sarmatarum, in omnibus præliis Flavianorum, nulla fit mentio.

Et forte Sceptuchi illi sine suo

NOTÆ

equitatu, sine suis popularibus non militassent in castris Rom. et in Italiam usque vecti: et præcipue cum novi socii essent, eum imperio Rom. inservire non assuevissent.

Certe reguli Orientales sic inserviebant, ut et reges Suevorum hoc loco: sed hi pridem obsequio et servitio facti, ingenio et consuetudine, non item Sarmatæ, qui ignoti, feroces, et indomiti hactenus.

In commilitium asciti] Re accuratius perspecta videntur Sceptuchi illi non tantum in belli societatem, sed vere *in commilitium asciti*, et ad bellum præliaque simul tracti. Nam plebem, seu ceterum equitatum suum illi offerebant, quod munus remittitur, ne prævalidiores aliquid molirentur inter bella civilia: igitur in hoc distincti Sceptuchi a plebe, quod plebs remittitur, illi vero admitterentur in belli partem.

Etiam hic distincti Sarmatæ a Sidone et Italico, regulis Suevorum, qui simul cum suis popularibus asciti sunt, quia vetus obsequium Suevis illis et pridem reverentia fidesque erga imperium Romanum. At non ita Sceptuchis Sarmatarum fidebant, et qui ideo soli admissi ad bellum, rejecta plebe, quia gens illa minus nota et *fidei commissæ* minus *patiens*.

In commilitium asciti] Forte in eo differunt *commilitium* et *societas belli*; quod *in commilitium asciti* suis tantum corporibus militarent, velut inter Volones, et paucis famulis eos stipantibus: sic Rex Epiphanes pro Othone prælium ciens vulneratur, supra: at vero, qui in societatem belli assumuntur, hi cum suis popularibus, et talium cohortium suarum duces merent. Sic olim Segestes, Arminius, sic et nunc *Sido atque Italicus, reges Suevorum*, non tantum *in commilitium*, sed socii prorsus belli 'trahuntur in partes,' ut 'quibus vetus obsequium erga Romanos,' et ipsorum 'gens fidei commissæ patientior.'

At non perinde comperta fides Sarmatarum, et metus erat, 'ne, majore ex diverso mercede, jus fasque exuerent.'

Fas juraque belli non sinebant transgredi ad hostes, majore pretio corrumpi, deserere socios, ac violare fidem, quam jurassent. Hoc tamen metuebatur ex Sarmatis.

Illi certe solebant sæpe utrasque partes amplecti pecunia ac stipendiis conducti, sed ita ut alii alia sequerentur, non iidem bella desultarent, Sic Ann. VI. 33. alii Sarmatarum fovebant partes Iberorum, alii Parthorum, sed ita ut in fide starent quam semel amplexi erant.

In commilitium asciti] Asciti ipsi principes Sarmatarum et tracti forte ad bellum, quasi per honorem; non tamen populares accepti, ne quid numero suo freti molirentur. Ipsi principes subtracti, ne inermes provincias ipsi cum plebe sua lacesserent, flagrante bello civili.

Discrimen igitur hic inter Sarmatas et Suevos, quod Suevorum reges asciti, et simul cum suis popularibus ad bellum tracti sunt: at vero Sarmatarum principes asciti sint in commilitium, et ad bellum ipsi una cum Flavianis venerint, sed sine plebe, sine suo equitatu.

Sed nulla mentio eorum in præliis, fateor, sic scil. ob paucitatem. Et quia modici ac spreti reguli in tantis opibus imperii, et in tanta mole belli, Epiphanes rex in prælio pro Othone vulneratur, et fere silentio prætermittitur: tanta superbia fuere in reges inservientes! Sic igitur capio: Societas inita indistincte cum Sarmatis; neque certe potuit iniri fœdus

quoque,[o] 'et vim equitum,' qua sola valent, offerebant: remissum[7] id munus, ne inter discordias externa[8] molirentur,[p] aut,[9] majore ex diverso[q] mercede, jus fasque[r] exuerent.[10] Trahuntur in partes Sido atque Italicus,[s] Reges Suevorum,[t] quis[11] vetus obsequium[u] erga Romanos; et gens

etiam, et robur equitum, *quo solo præpollent, exhibebant: remissum id beneficium, ne inter dissentiones* civium *externum* bellum *moverent, aut, majore pretio ex aliis* partibus accepto, *jus fidemque mutarent. Alliciuntur in partes Sido et Italicus, reguli Suevorum, quibus prisca fides et reverentia in Romanos; et natio* hæc *fæderis*

—7 Ita Mss. Reg. Corb. Harl. editio princeps et recentiores. Mss. Bodl. Jes. et Puteolanus, *omissum*.—8 Faërnus: *ne quid discordiæ externæ molirentur*.—9 Bene Ms. Corb. editio princeps, Pichena et recentiores. Sic quoque emendatum in Ms. Harl. Prima manu, *at*. Puteolanus, *ac*. Brotier.—10 Ed. pr. *everterent*.—11 Ita Mss. Flor. Reg. Corb. Agr. editio princeps et Ryckius. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *quibus vetus*: Gronovius *qui*

NOTÆ

cum principibus, nisi simul et cum plebe iniretur: sed asciti in commilitium seu in partes belli soli principes, et rejecta plebs. Ne prævalidi inter discordias civium, externa molirentur. Itaque asciti Sceptruchi in bellum, et in partem præliorum venere.

[o] *Plebem quoque*] Cepit interpres Gallicus de pedestribus copiis; quod falsum puto. Nam solo equitatu pollebant Sarmatæ: et hoc loco *plebs* et *vis equitum*, unum et idem est, si sedulo attendis verbis Taciti.

[p] *Externa molirentur*] Ab externis et nondum *ante alias sociis* Sarmatis metuebatur, *ne inter discordias*, seu bella civilia, *externa* bella, externam fraudem *molirentur*, cui egregiam occasionem exhibebant discordiæ civium: 'Timeo Danaos et dona ferentes.'

Igitur assumti tantum *principes* Jazigum, a quibus nihil metui potuit ob paucitatem, et quibus forte appositi custodes, velut honoris causa: et qui procul ad bellum tracti soli, si revera venere in Italiam, nihil *externum* moliri potuerunt, et quibus abstractis, nihil plebs Sarmatica ausa foret.

[q] *Ex diverso*] Sic supra Hist. II. 75. 'Quid enim profuturas cohortes alasque, si unus alterque præsenti facinore, paratum ex diverso præmium petat:' ubi *ex diverso*, id est, ex altera factione, seu ex hoste.

[r] *Jus fasque*] Id est, fidem et societatem, qua obstricti Flavianis erant.

[s] *Sido atque Italicus*] Qui reges haud dubie orti ex Vannio. Et cave confundas hunc Italicum, cum Italo, de quo Ann. XI. 16. qui filius Arminii, et ascitus est in regnum Cheruscorum, aut cum ejus stirpe. *Italicus* iste imperat Suevis trans Danubium positis, et extra Germaniam.

[t] *Reges Suevorum*] Sed cur a suis olim Germanis desciscunt Suevi, et alias partes amplectuntur? Nam Vitelliani toti Germaniciani erant. Sic puto, quia longe dissiti Suevi a Gallia, seu Germania, quam rexerat Vitellius, et viciniores Pannonicis exercitibus, potius eos secuti sunt.

Præterea reges illi diversam ratio-

fidei[v] commissæ[12] [w] patientior: posita[13] in latus auxilia,[x] infesta[y] Rhætia, cui Portius Septiminus[14] Procurator erat,

initi observantior; objectæ in latus sociorum copiæ, nam *inimica* erat *Rhætia, cui præerat Portius Septimius procurator, illibatæ fidei adversus Vitellium. Itaque*

vetus.—12 Sic Mss. Harl. Bodl. Jes. Guelf. Puteolanus et recentiores. Corrupte Mss. Flor. Reg. Corb. et editio princeps, *fidei commissior patientior*. Palmerius emendabat, *fidei commissior*. Inde tentabat Lipsius, *fide cognitior*. Pichena, *gens fida, ac laborum*, vel *onerum patiens*. Boxhornius delendum censet τὸ *commissæ*, et scribendum, *quam ipse*. Ego puto Tacitum pro *commissior* scripsisse *quam jussorum*. Jac. Gronovius, *fidei commissique patiens*. Certe durum est, *fidei commissæ patientior*, neque ex usu Latinorum Scriptorum. Sensus tamen satis obvius. *Brotier*.—13 Sic Mss. et editiones veteres ac recentiores. Rhenanus, *opposita*, et sic Gronovius et Ryckius. Bipont. habent *imposita*.—14 Sic adhuc Mss. editionesque veteres et recentiores.

NOTÆ

nes habuere a provinciis seu gentibus Germanicis, quæ liberæ et indomitæ non patiebantur reges; immo et abhorrebant tanquam libertatis Germanicæ infensissimos hostes.

Et isti reges opibus ac vi Romanorum se tuebantur adversus alias gentes priscæ libertatis pervicaces.

Itaque non mirum, si in alias partes ultro transierint. Tac. lib. de Mor. Germ. c. 42. de Regibus Marcommannorum et Quadorum: 'Sed et potentia regibus ex auctoritate Romana: raro armis nostris, sæpius pecunia juvantur.'

[t] *Reges Suevorum*] Suevi illi, haud dubie, non illi qui in Germania, sed qui trans Danubium locati, et quibus sub Tiberio datus Vannius rex, et qui vicini Sarmatis. Hi tracti ad bellum in Italiam cum sua plebe, quia gens obsequii veteris, et 'fidei commissæ patientior.' Et in *primori acie* certarunt, cum delectis auxiliaribus, infra prælio Cremonensi, pro Flavianis.

[u] *Vetus obsequium*] Non quod essent subditi illi Romanorum, sed tantum socii veteres. Ita per *obsequium* intellige tantum, fidem ac reverentiam, tanquam sociorum minus pollentium, et per honorem cedentium. Jam sic ultra Rhenum ac Danubium prolata erat *imperii reverentia*.

[v] *Gens fidei*] Ann. lib. XIII. ubi de Frisiis; 'Nullos mortalium armis aut fide ante Germanos esse.'

[w] *Commissæ*] *Commissæ*, ibi est datæ; gens Germana fidei datæ patientior seu observantior: vel *commissæ*, id est, creditæ fidei. Suevis *vetus obsequium* erga Romanos, non autem Sarmatis, qui nuper asciti in societatem. Comparat Tacitus Sarmatas cum Suevis, seu fidem Suevorum cum fide Sarmatarum: hæc enim Flavianis suspecta. Germani vero fideliores et constantiores habentur.

De Sarmatis, supra Ann. VI. 33. 'Contra Pharasmanes adjungere Albanos, accipere Sarmatas, quorum Sceptruchi utrimque donis acceptis, more gentico diversa induere.' Non tamen ideo suspecti præcise, quod *more gentico diversa induerent*, sed quia velut externi imperio, novi hi socii, nec obsequio facti.

[x] *Posita in latus auxilia*] Legitur et *opposita*; id est, adversus Rhætiam. Nempe opposita illa auxilia, quibus præerat Sextilius Felix, ala scilicet Auriana, octo cohortes, et Noricorum juventus.

[y] *Infesta*] Lege, vel intellige, *quia infesta Rhætia*.

incorruptæ erga Vitellium fidei. Igitur Sextilius Felix, cum ala Auriana[15a] et VIII. cohortibus ac Noricorum juventute, ad occupandam ripam Æni[16 a] fluminis, quod Rhætos Noricosque interfluit, missus: nec,[17] his aut illis prælium tentantibus, fortuna partium alibi transacta.

6. Antonio, vexillarios[b] e cohortibus et partem equitum[c]

Sextilius Felix, missus cum ala Auriana, et octo cohortibus, et Noricorum auxiliis, ad insidendum littus Æni amnis, qui labitur inter Rhætos Noricosque: nec his aut illis pugnam audentibus, de summa rerum alibi dimicatum est.

Antonio, ducenti raptim vexillarios e cohortibus lectos, *et partem equitatus ad*

Rhenanus, *Septimius*. Septiminorum frequens mentio in antiquis Inscriptionibus. *Brotier*.—15 Male adhuc Rhenanus, adversantibus Mss. et veteribus editionibus, *ala Tauriana*. Idem.—16 Sic optime Rhenanus. Perperam Mss. et veteres editiones, *Rheni fluminis*. Brotier.—17 Ita bene Mss. Flor. Harl. Bodl. Jes. Corb. Puteolanus et recentiores. In Ms. Reg. et editione principe, *nunc his, aut illis*. Idem.

NOTÆ

[a] *Cum ala Auriana*] Itane? atqui ala *Tauriana*, sive *Taurina*, adjuncta legioni Italicæ, in Vitellii partibus erat: nec de transfugio aut discessu ejus usquam didicimus. Ut justa causa sit, cur Vaticanam et Flor. lectionem recipiam, *ala Auriana*.

Nomina enim fere equitum alis, a præfectis: Taurianæ, Frontonianæ, Valeriæ, Silanæ, Aurianæ. Et hæc ipsa Auriana perseveravit ad labens imperium, legasque in notitia imperii sub dispositione ducis Armeniæ: *ala Auriana, Dascusæ*. Lipsius.

[a] *Æni*] Œnus, Fluvius Rhætiæ et Norici regionum, in Danubium se exonerat. Hodie *Inn*: labitur per regionem Grisonum, comitatum Tirolis, et ducatum Bavariæ. *Tillemon*.

[b] *Antonio vexillarios*] Hic Antonius, legatus septimæ Galbianæ, primus in viam se dedit, extremo Augusto, aut initio Septembris, secum trahens vexillarios e cohortibus, et partem equitum; non modicas procul dubio vires, integram licet non explerent legionem.

Profectus cum illo Arrius Varus, sola tum primipili auctoritate, sed ignoro cujus legionis. Lib. autem IV. tertia legio vocatur 'familiaris Arrio Varo miles.' Postea, ut Hist. IV. docemur, et prætoriano militi præfuit, obtinuitque *prætoria insignia*, et per Mucianum dejectus loco suo, factus est *præfectus annonæ*.

Patavii aut inde non procul duæ legiones e Pannonia Antonium assecutæ, nimirum *septima Galbiana*, cui legatus Antonius ipse, et *tertiadecima Gemina*, cum Vedio Aquila ejus legato.

Titus quoque Ampius Flavianus legatus, ut ex conjecturis affirmare licet, simul eo devenit; mox enim in seditione ad Veronam legitur Aponius Saturninus Mœsiæ præses, et cum *septima Claudiana*, Vipsano Messalla legato, Veronæ eum assequitur.

Et paulo post, Veronæ aut prope eam duæ aliæ legiones ex Mœsia, *tertia Gallica* cum Dillio Aponiano, et *octava Augusta* cum Numisio Lupo. Atque hoc partium Flavianarum ro-

NOTÆ

bur in prælio ad Cremonam fuit, exceptis quibusdam veteranis prætorianorum cohortibus, quæ et illic et alibi memorantur; sed quando, et ubi in istas partes concesserint, nusquam diserte, ut equidem decuit, recensetur.

Vitellio sub signis fuerunt in campis Cremonensibus duæ integræ legiones, *unaetvicesima Rapax*, Cæcina ducente ex Germania; et *Italica*, a Valente Lugduno excita; et sex legionum non integrarum vires ex Germania; nimirum *quarta et octavadecima*, (alias *duoetvicesima*) ex Germania superiori; *prima*, *quinta*, *quintadecima*, *et sextadecima* ex inferiori Germania; earum sex Hist. II. nominantur. Antequam manus consererent istæ octo, speciatim additoque nomine exprimuntur.

Præter octo legiones, militabant istis partibus *vexillarii* ex tribus legionibus Britannicis, *secunda Augusta*, *nona*, *et vicesima Victrice*, pars ex octo millibus *armatorum*, quos Vitellius e Germania duxerat, scil. e *Britannico delectu*, Hist. II. et III. atque hi milites parebant Cæcinæ.

Post pugnam Cremonensem, 'victæ legiones per Illyricum dispersæ,' Hist. III. Quinque legiones victrices, auctæ *undecima Claudiana*, et sex insuper millia ex Dalmatia, duce Poppæo Silvano, istius regionis legato, et Annius Bassus, legionis undecimæ legatus, Veronæ substiterant.

Antonius et alii duces, cum auxiliariis et *lectis e legionibus* pergebant ad Fanum Fortunæ Hist. III. ad Fanum porro cum venissent, Verona omnes arcessi jubent copias, quæ istos assecutæ ad Carsulas.

Post cladem Cremonensem, Vitellius misit Fabio Valenti tres prætorianas cohortes cum ala Britannica, captas a Cornelio Fusco ad Ariminum; deinde utrumque præfectum militi prætoriano, cum quatuordecim cohortibus prætor: quibusdam equitum alis, et legione *e classicis*, alia quam erat adjutrix Classica, (quæ tum in Hispania,) et forte recens conscripta. Atque hæ fuerunt vires utrinsque exercitus, quæ huic prælio interfuerunt. *Savilius.*

Vexillarios] Cave intelligas *veteranos*. *Vexillarii* sunt lecti e legionibus, qui sub vexillis merebant, ut cohortes separatæ a legione, seu aquila; nec aliter quam alii legionarii, qui in corpore legionis et sub aquila militabant: certe ejusdem sortis et conditionis erant.

Veterani sub vexillo quidem merebant; sed non *vexillarii* appellabantur, et diversæ conditionis erant, utpote missi jam et exauctorati.

Vexillarios e cohortibus] Forte illi *vexillarii* expediti et selecti ex sua legione septima Galbiana, cui præerat Antonius, et ex aliis legionibus seu cohortibus Rom. sive quæ separatæ, sive quæ annexæ legionibus essent.

Neque verisimile est in tanto motu, et in expeditionem tantæ molis traxisse tantum *cohortes auxiliarium*, qui certe nunquam *vexillarii* dicuntur. Et in hoc *legionarii* distinguuntur ab *auxiliaribus*, quod *illi subsignani* seu *vexillarii* appellentur.

Forte tantum traxit *vexillarios cohortium* Rom. quæ separatæ merebant: et statim sequuntur ipsæ legiones.

Forte intelligendæ hic quæcumque *cohortes* indefinite, sive sint in legione, sive seorsim mereant; ita ut isti *vexillarii*, quos rapit hic Antonius, incesserint sub pluribus vexillis, quæ nomina ferrent cohortium, seu legionum,

ad invadendam Italiam rapienti, comes fuit Arrius Varus, strenuus bello: quam gloriam et[1] Dux Corbulo et prosperæ in Armenia res addiderant. Idem, 'secretis apud Neronem rumoribus,' ferebatur, 'Corbulonis virtutes criminatus.'[d] Unde, infami gratia primum pilum adepto,[e] læta

occupandam Italiam, socius fuit Arrius Varus, bello egregius: quam famam ei adjecerant dux Corbulo, et res feliciter in Armenia gestæ. Idem occultis apud Neronem criminationibus bonas Corbulonis artes insectatus *dicebatur. Unde ignominioso favore, primi pili honorem assecuto, faustæ ad præsens res* erant, at

1 Sic bene Mss. Flor. Harl. Bodl. Jes. Corb. Reg. editiones veteres et recentiores. Perperam in mediis quibusdam editionibus emendatum, *ei dux:* [sic Ryckius et Gronov.] Frustra Mss. Corb. Reg. et editio princeps habent *magis* ante *quam*. Brotier. Bipont. *quam* mutavere in *cui*, pro quo olim scriptum *quoi*. Mihi vulgatum, subaudito *ei*, majorem vim habere vide-

NOTÆ

ex quibus electi erant. Aut etiam *vexillarii* duorum v. g. aut trium cohortium sub uno eodemque vexillo merere potuerunt, pro arbitrio et prudentia ducis. Forte dicit, *vexillarios e cohortibus*, quia certe hi electi ex cohortibus legionum.

[c] *Partem equitum*] Nempe Pannonici et Mœsici exercitus. Nam Poppæus Silvanus legatus Dalmatiæ morari visus, nec advenit cum legione *undecima Claudiana*, et *sex millibus Dalmatarum*, nisi post victoriam Antonii: nisi forte vexillarios quosdam præmisisset, quasi non sponte, aut jussu suo: quod tamen factum non puto.

[d] *Virtutes criminatus*] *Virtutes* ducis quasi crimina incusabat, pro more ævi Neroniani.

[e] *Primum pilum adepto*] Haud dubie primi pili centurio fuit tertiæ legionis, quæ in Oriente militaverat sub Corbulone, et quæ *familiaris Arrio Varo miles* appellatur, infra.

Et quod de Volaginio quodam, supra l. II. 75. Tac. scribit: 'Sic Scribonianum sub Claudio interfectum; sic percussorem ejus Volaginium, e gregario ad summa militiæ provectum:' idem hic subintelligi debet de Corbulone et de Arrio Varo; ita ut ad eadem munia præmiaque provecti sint illi nebulones, ob similia crimina; *Volaginius*, ob interemtum Scribonianum, et *Varus*, ob interfectum Corbulonem; licet paulum diverso modo, tamen eadem adepti sunt.

Tertianos vero sic laudat Antonius infra, c. 24. 'Plura ad Tertianos, veterum recentiumque admonens: ut sub M. Antonio Parthos, sub Corbulone Armenios, nuper Sarmatas pepulissent.'

Et statim: 'Orientem solem, (ita in Syria mos est,) salutavere.' Et infra, l. IV. Tertiani *in Orientem* solita hyberna remittuntur a Muciano.

Primum pilum] Haud dubie Tertiæ legionis, quæ in Syria militaverat, et in Armenia, duce Corbulone. Quare et prima in partes Flavianas transgressa. Unde iste Primipilus inter primos belli concitores cum Antonio. Nondum advenerat ipsa tertia legio, sed tantum cohortes, seu vexilla.

ad præsens male parta, mox in perniciem vertere. Sed Primus ac Varus, occupantes[2] [f] Aquileiæ proxima[3] quæque, et Opitergii[g] et Altini[h] lætis animis accipiuntur: relictum Altini præsidium adversus classem Ravennatem, nondum defectione ejus audita: inde Patavium et Ateste[i] partibus adjunxere: illic cognitum, 'tres[4] Vitellianas cohortes et alam, cui Sebonianæ[5] nomen, ad Forum[j] Allieni,[6] ponte juncto,[k] consedisse.' Placuit occasio invadendi incuriosos: nam id quoque nuntiabatur:[l] luce prima inermos[7] plerosque oppressere. Prædictum, 'ut, paucis interfectis, ceteros

per scelus comparatæ, postea illi *in exitium cessere. Sed Primus ac Varus, invadentes Aquileiæ vicina quæque* loca, *alacriter excipiuntur Opitergii et Altini. Altinum copiis firmatum adversus naves Ravennates, nondum comperta transitione classis: hinc factioni adjecere Patavium et Ateste: illic compertum* est, tres cohortes Vitellianas, et alam, quam Scribonianam vocant, substitisse ad Forum Alieni, astructo ponte. *Placuit opportunitas occupandi securos, et cura vacuos; quippe id etiam nuntiabatur: cœpta luce plerosque inermes intercepere. Prius jussum* erat ut, paucis occisis, alios metu ad exuendam fidem compellerent:

tur. *Oberlin.*—2 Brotier. legit *occupata Aquileia:* et sic Mss. Flor. Reg. Bud. Corb. editio princeps, Ryckius, Gronov. et recentiores. In Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *occupantes Aquileiæ proxima, &c.* Hanc priscam lectionem cum Bipont. restituendam censeo. *Oberl.*—3 Brotierus scribit *in proxima;* et ita Ms. Agr. Ryckius, Gronov. et recentiores. Præpositio *in* abest a Mss. Flor. Reg. Corb. et ed. pr.—4 Multi *tris*, ut ubique scribere solent. —5 Brotierus cum Gronovio et Ryckio habet *Scribonianæ;* et ita Puteolanus et recentiores. In Ms. Bodl. *Scriboniæ.* Mss. Harl. Guelf. *Scbonianæ.* Emendatum altera manu in Ms. Harl. *Sciboniance.* In Ms. Guelf. *Scribonianæ.* Mss. Flor. Reg. Corb. Agr. *Sebonianæ;* et sic Bipont. Tentabat Jac. Gronovius, *Senonianæ.*—6 Ita Ryckius e Ms. Agr. In veteribus editionibus, *Allieni:* et sic habet Gronovius.—7 Sic Ms. Flor. Pichena et recentiores.

NOTÆ

[f] *Occupantes*] Alii ex Mss. *occupata Aquileia, in proxima quæque;* supple, *accipiuntur:* recte, et bono sensu.

[g] *Opitergii*] Opitergium, urbs Venetiæ provinciæ. Hodie *Oderzo*, oppidum Marchiæ Tarvisinæ, in statu reipublicæ Venetæ. *Tillemon.*

[h] *Altini*] Altinum, urbs Venetiæ provinciæ. Hodie *Altino*, urbs eversa Marchiæ Tarvisinæ, sub dominio reipublicæ Venetæ. *Tillemon.*

[i] *Ateste*] Urbs Venetiæ provinciæ. Hodie *Este*, oppidum agri Patavini, in ditione Veneta. *Tillemon.*

[j] *Forum Allieni*] Urbs Lingonum populorum, in Gallia Cispadana, regione Italiæ. Hodie *Ferrare*, urbs Ferrariensis agri, in statu Ecclesiastico. *Tillemon.*

[k] *Ponte juncto*] Interpres Hispanus: 'Fabricato in id ponte, ut e suis castris in oppidum commearent.'

[l] *Nuntiabatur*] Nuntiabatur, tres Vitellianas cohortes et alam Scribonianam ad Forum Allieni consedisse. Nuntiabatur quoque incuriosos ibi sedere.

pavore ad mutandam fidem cogerent:[7] et fuere, qui se statim dederent:[8] plures, abrupto ponte,[m] instanti hosti viam abstulerunt.

7. Vulgata victoria, post[1] principia belli[n] secundum[o] Flavianos, duæ[2] legiones, septima Galbiana,[p] tertiadecima Gemina, cum Vedio Aquila, Legato,[q] Patavium alacres veniunt: ibi pauci dies ad requiem sumti: et Minucius

et fuere, qui se confestim dederent: plures absciso ponte, imminenti hosti iter ademerunt.

Sparsa victoriæ fama, post initia belli Flavianis prospera, duæ legiones, septima Galbiana et tertiadecima Gemina, lætæ adventant Patavium, cum Vedio Aquila, legato. Ibi dies aliquot ad quietem sumti: et Minucius Justus, præfectus castro-

In Mss. Harl. Bodl. Jes. Reg. et editionibus veteribus, *inermes.*—8 Ms. Corb. *dedere.*

1 Ita vulgo Mss. et libri omnes editi. A Mss. Flor. et Jes. abest, *post.* In Ms. Guelf. altera tantum manu additum est. Tentabat Jac. Gronovius, *per.* Forte hæc omnia spuria sunt, et additamenta quæ e margine in ipsam historiam transiere. Quod Cl. Ernesto jam observatum. Ea retinuit Cl. Gordon, et vertit: 'After the victory was grown public, and as to the party of Vespasian the first actions of the war had proved prosperous.' Murphy quoque, 'The fame of a victory, obtained in the beginning of the war, made an impression favorable to Vespasian's cause.'—2 Budeus. male *date,* quod

NOTÆ

[m] *Plures, abrupto ponte*] Haud dubie præsidium agitabant ad pontem, et in ea parte qua occurrebat instabatque hostis. Sed præter spem partim oppressi, qui in extrema hac parte pontis erant; partim se dedebant. Alii plerique primo metu, et durante pugna, pontem abrupere, sicque 'instanti hosti viam abstulere.'

[n] *Post principia belli*] Non male congruit cum iis quæ præcesserunt cap. 2. 'Jam reseratam Italiam,' seu *militiam,* 'et impulsas Vitellii res audietis.' Alii, *principio belli,* ex Mss.

[o] *Secundum*] Ne intelligas præcise de victoria *secundum Flavianos:* sed intellige, ob eam victoriam, initia belli jam fausta fuisse Flavianis partibus, quod magni momenti fuit: nam *fama bella constant;* et prout initia belli, ita et cetera æstimantur.

[p] *Septima Galbiana*] Cujus legatus Antonius Primus. Eam tum ducebat *Minucius Justus, præfectus castrorum,* absente Antonio legato; quia nempe, post legatum legionis, dignitate præminebat præfectus castrorum.

[q] *Cum Vedio Aquila, Legato*] Et T. Ampio Flaviano Pannoniæ legato. *Savil.* Cepit interpres Gallicus, quasi duabus istis legionibus præesset Vedius Aquila. Fuit ille tantum legatus legionis tertiædecimæ Geminæ.

Septimæ Galbianæ legatus fuit Antonius; et absente Antonio, loco legati, septimæ huic præerat Minucius Justus, præfectus castrorum ejusdem legionis, ut fieri debuit: et summæ rerum ac belli, seu duabus istis legionibus, præerat T. Ampius Flavianus, rector Pannoniæ et legatus consularis.

Justus, Præfectus càstrorum[r] legionis septimæ, quia adductius,[3 s] quam civili bello, imperitabat, subtractus militum iræ,[t] ad Vespasianum missus est. Desiderata diu res, interpretatione[u] gloriæ, in[4] majus accipitur, postquam 'Galbæ[v] imagines, discordia[w] temporum subversas,[x] in

rum septimæ legionis, quia acerbius, quam civilibus armis licet, *imperabat, indignationi militum subductus, ad Vespasianum missus est. Pridem exoptata res interpretatione famæ in majus vulgatur, postquam Antonius* restitui *jussit,* in omnibus oppidis Italiæ, effigies Galbæ, dissensione temporum dejectas: *gloriosum Flavianis*

Rhenani ingenium frustra exercuit. *Oberlin.*—3 Sic bene Mss. Vatic. Flor. Corb. Lipsius, Pichena et recentiores. Corrupte Ms. Reg. *adducius.* Mss. Harl. Bodl. Jes. et editiones veteres, *audacius.* Brotier.—4 Budens. *interp.*

NOTÆ

[r] *Præfectus castrorum*] Præerat ille legioni septimæ Galbianæ: nam *septimæ Claudianæ* præfuit Vipsanus Messalla, loco Tertii Juliani, legati legionis istius, qui ultra montem Hæmum profugerat, metu Saturnini Mœsiæ rectoris. Miserat Saturninus centurionem ad eum interficiendum, prætextu partium.

[s] *Adductius*] Id est, severius. Sic Ann. l. XIV. 'Pluribus sermonibus, modo familiaritate juvenili Nero, et rursus adductius, quasi seria consociaret.' Et eod. lib. XIV. 'Adductum et quasi virile servitium,' ubi de Agrippina.

[t] *Subtractus militum iræ*] Scil. haud dubie ab Antonio Primo, cui præcipua auctoritas apud hanc legionem. Nec id forte sine æmulatione in Justum, ut solus bello potiretur: nec jam sine ambitione in vulgus militum Antonius; ideoque Minucium subtrahit, mittitque ad Vespasianum: sic describit hominem Tacitus infra.

[u] *Interpretatione*] Præsentia semper odio sunt: homines fere æqui absentium et fato functorum. Igitur populus et boni, post Othonis scelus et Vitelliana arma, tandem desiderare Galbæ innocentiam seu constantiam cœperunt; et pridem cupiebant ipsi restitui decus, seu reponi imagines illius; quod nunc facit Antonius.

Igitur ea res in majus accipitur apud vulgus, per interpretationem gloriæ: quia nempe decorum et gloriosum Flavianis partibus putabatur, 'si placere Galbæ principatus et partes revirescere crederentur.'

Sic leniebantur et conciliabantur Hispania, Gallia, et ceteri Galbiani. Et licet re ipsa in speciem tantum ac pompam effigies Galbæ publice proponerentur, attamen interpretatione decoris in Flavianos, ea res in majus accipiebatur, ut fieri solet apud vulgus.

Interpretatione] Interpretatione hominum, et in ore famæ, crescit gloria post cineres, et præcipue principum, quibus jam non invidetur: hi jam comparatione successorum sæpe desiderantur. Interpretatione famæ et gloriæ ac rumoribus id in majus accipiebatur, quam re ipsa fuit. Et ut fama, ita factio præpollet.

[v] *Galbæ*] Adversus Galbam rebellarat Vitellius, jamque Othonianas partes excitarat, et victas legiones, Othonis scil. in partibus jam habebat Antonius; supererat igitur, ut Gal-

omnibus municipiis[y] recoli' jussit Antonius: decorum pro causa ratus, si placere[5][z] Galbæ Principatus et partes revirescere[6] crederentur.

8. Quæsitum inde, 'quæ sedes bello legeretur?' 'Verona[a] potior' visa, 'patentibus circum campis ad pugnam equestrem,' qua prævalebant:[b] simul, 'coloniam copiis

partibus existimans, si placere Galbæ imperium, et partes ejus *resurgere putarentur.*

Postea consultatum, quæ arx belli assumeretur? Verona magis *placuit*, lata et aperta circum planitie ad explicandum equestre certamen, *quo præpolle-*

---

gloriæque maj.—5 Sic bene Mss. Flor. Guelf. Harl. Bodl. Jes. Pichena et recentiores. In Ms. Corb. et editionibus veteribus, *si placeret*. Tentabat Muretus, *sibi placeret*.—6 Mss. Jes. et Guelf. *reviviscere*.

NOTÆ

bæ simul etiam *partes revirescere crederentur*.

Fuerat restitutus Antonius ordini et decori a Galba, et ab eodem præpositus septimæ legioni, quæ *Galbiana* dicebatur: sicque et privata et publica causa inductus videtur, ut Galbæ decus restitueret. Tali decore dignissimus vindex ille imperii et assertor generis humani Galba. Et jam supra, 'populus cum lauru ac floribus Galbæ imagines circum templa tulit.'

[w] *Discordia*] Nempe rebellione Othonis et Vitellii adversus Galbam; eodem enim animo, eodemque fere tempore uterque defecerat a Galba. Sicque ejus imagines subversæ, et nondum repositæ fuerant.

[x] *Subversas*] Qui mos etiam olim Græcis usitatus, teste Plutarch. Polit. 'Demadis item statuas dejectas et obrutas, ac inde ad vascula quædam per contumeliam conflatas, accepimus.'

[y] *Municipiis*] Quia nondum Romæ id præcipere poterat; quia scil. nondum vicerat, quia nondum urbem occupaverat, id in municipiis jussit.

[z] *Si placere*] Vertit interp. Hispanus: Si populi præsumerent Galbæ principatum Vespasiano placere. Forte sensus est: Si Flavianis ceterisque mortalibus *placeret Galbæ principatus*, qui alioqui bonus et innocens Imperator, et si *revirescere partes* illius crederentur, utpote adversus Vitellium, qui rebellarat in Galbam, longe pejor, nec sævitia minore.

Placere] Melior vetus lectio, *placeret*. Id decorum pro causa Vespasiani ratus, si Galbæ principatus et ejus partes eo bello revirescere crederentur; quia, scil. placuerat Galba, præcipue senatui et omnibus bonis: displicuerat ille tantum fere militibus præmia et spolia cupientibus, exturbata Repub. Sic quippe et Vespasiani principatus placere optimo cuique potuit, quasi huic insitus: nec admodum dissimilis Vespasianus, si severitatem et parcimoniam spectes, nisi quod ingenio, fato, et filiis validior fuit.

[a] *Verona*] Urbs Cenomanorum populorum, in Venetia regione: hodie *Verone*, urbs Veronensis agri, in statu Veneto. *Tillemon.*

[b] *Qua prævalebant*] Prævalebant nempe equitatu, ut qui sexdecim alas

validam[c] auferre Vitellio, in rem famamque' videbatur. Possessa ipso transitu Vicetia:[1] [d] quod per se parum (etenim modicæ municipio vires) magni momenti locum obtinuit, reputantibus, 'illic Cæcinam genitum,[e] et patriam hostium Duci ereptam.' In Veronensibus pretium fuit:[f] exemplo opibusque partes juvere. Et interjectus[2] exercitus[g] per[3] Rhætiam Juliasque Alpes:[h] ac,[4] ne pervium illa[i]

bant: etiam e re et gloria *partium esse credebatur*, si urbem longe opulentissimam et commeatibus firmam Vitellio adimerent. *Occupata ex itinere Vicetia: quod ex se modicum* (*quippe tenues coloniæ opes*) *magni momenti fuit, cogitantibus* illic Cæcinam natum, et patrias sedes hostium duci ablatas esse. Operæ *pretium fuit in Veronensi colonia; quæ exemplo et copiis partes fovit. Et interpositus exercitus obstruxerat Rhætiam et Julias Alpes; ne illa* parte *Germanico*

1 Sic bene Pichena e Ms. Flor. Vulgo in Mss. et veteribus editionibus, *Vincentia*, aut *Vicentia*. Brotier.—2 Sic bene Lipsius, Pichena et recentiores. Male Mss. Flor. Reg. Corb. et editio princeps, *intertectus*. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *interceptus*. Idem.—3 [Brotierus cum Ryckio omisit *per*; et sic] Mss. Vatic. Farnes. Corb. et Pichena. Corrupte Mss. Flor. Reg. et editio princeps, *pretiam*. Unde Puteolanus, Jac. Gronovius, et alii multi, *per Rhætiam*. Sed Flavianus exercitus non interjectus est per Rhætiam, quæ pro Vitellianis stabat. Posita tantum auxilia in latus Rhætiæ, quod ea erat infesta, ut vidimus supra c. 5. Frustra tentabat Lipsius, *Rhæticas Juliasque Alpes*. Brotier.—4 Sic Mss. et veteres recentioresque editio-

NOTÆ

haberent; ideoque *pugnam equestrem* cupiebant.

[c] *Copiis validam*] Intellige præcipue *commeatus*: licet forte et aliquæ copiæ militares adessent, quas tamen hic non intendit, forte nec intelligit Tacitus.

[d] *Vicetia*] Vel *Vicentia*. *Vicetiam* appellant Plinii meliores libri, et Strabo Οὐικετίαν, etiam et lapides.

Vicetia] Vicentia, urbs Venetiæ provinciæ: hodie *Vicenze*, urbs tractus Vicentini, in statu Veneto. *Tillemonius*.

[e] *Illic Cæcinam genitum*] Veronæ Cæcina, Fabius Anagniæ genitus: hi mali legati pessimi principis, et in exitium publicum nati, ut Vitellius ipse.

[f] *In Veronensibus pretium fuit*] Id est, in Vicentinis species fuit, in Veronensibus utilitas. *Ferrettus*.

Pretium fuit] Operæ *pretium fuit*, ob *exemplum* et *opes*, quibus *juvere partes Flavianas*.

[g] *Interjectus exercitus*] Lego: *interseptus*: nam Rhætos et Germanos Antonius intersepsit. Infra 53. sic gloriatur ipse: 'Suis stimulis excitos Mœsiæ duces, sua constantia perruptas Alpes, occupatam Italiam, intersepta Germanorum Rhætorumque auxilia.'

Τὸ *exercitus* interjectus *per Rhætiam Juliasque Alpes* est, nempe Rhætorum exercitus, qui timebantur, ne per eas Alpes descenderent. *Salinerius*.

Hæc repugnant, quod nempe *interseptus exercitus*, Rhætorum scilicet hostium, claudat Alpes Germanis etiam hostibus, qui nempe Vitelliani erant; immo potius simul impete

Germanicis exercitibus foret, obsepserat:[5] quæ ignara Vespasiano, aut vetita: quippe 'Aquileiæ sisti bellum expec-

militi pateret aditus. Quas res ignorabat Vespasianus, vel prohibebat; etenim im-

nes: et sic Ryckius et Gronov. *Ac* omittendum putabant Pichena et Lipsius; idque rerum seriem postulare censet Brotierus: sic et Bipont.—5 Male

NOTÆ

facto, Rhæti Germanique ea claustra perrumperent.

Infra 15. 'Ingens Germanorum vis per Rhætiam timebatur.' Itaque verisimilius est, ut interjectæ sint copiæ Flavianorum inter Rhætiam et Julias Alpes, ut hac parte aditus clauderetur Germanicis exercitibus, ne hac via descenderent Rhæti Germanique in Italiam: sicque vere 'intersepta Germanorum Rhætorumque auxilia,' ut jactat Antonius infra.

Et illa *auxilia* Rhætiæ, *exercitus* vocari nondum potuerunt. At si Germanici invasissent, tum id *exercitus* vocari potuit.

Interjectus exercitus] Intellige alam Aurianam et octo cohortes, quibus præerat Sextilius Felix, supra c. 5. et fallitur interpres Gallicus qui vertit, quasi Veronensi exercitu interjecto, Primus obsepsisset Alpes: at certe nullus exercitus remansit Veronæ.

Nam Antonius cap. 15. 'Universo cum exercitu, secundis a Verona castris, Bedriacum venit.' Describit hic Tacitus totum ordinem belli et copiarum, ut occurrat seu respondeat consiliis Vespasiani, quæ post res afferebantur.

Et interjectus exercitus] Puto, intelligit idem quod supra habet c. 5. 'Posita in latus auxilia, infesta Rhætia .... Igitur Sextilius Felix cum ala Auriana et octo cohortibus ac Noricorum juventute, ad occupandam ripam Æni fluminis, quod Rhætos Noricosque interfluit, missus.'

Et per *interjectum exercitum*, hasce copias intelligit, scil. *alam Aurianam, octo cohortes, &c.* nisi quod hic de Juliis Alpibus addit; quibus obsessis, impediebantur transitus auxiliorum Germanicorum.

Quod et innuit infra l. IV. Antonius Epist. ad Vespasianum: 'Suis stimulis .... occupatam Italiam, intersepta Germanorum Rhætorumque auxilia;' ut puto, ipso eodem exercitu, de quo c. 5.

Et male hoc loco c. 8. legunt, *interseptus exercitus:* nam immo ab illo exercitu *intersepta* et interclusa auxilia Rhætica et Germanica: et ideo interjectus ille exercitus, ut intercluderet illa auxilia, atque transitu in Italiam prohiberet.

Et interjectus exercitus] Copiis illis ac præsidio Veronensi occluserat Alpes Julias, ex parte Pannoniæ; simul et Rhætiam intersepserat Antonius, ne illa perrumperent Germanici exercitus.

[h] *Per Rhætiam Juliasque Alpes*] Ab ortu in occasum euntibus, post *Carnicas* Alpes *Juliæ* occurrunt, quæ ab Tarvisio in Noricum et Austriam perducunt. *Lupanus.*

Juliasque Alpes] Alpes Juliæ, montes Norici et Pannoniæ regionum Illyrici late sumti, atque Venetiæ et Histriæ regionis Italiæ: hodie *Czalin*, et *Monti della Vena*, in Forojulio, Histria, et ducatu Carinthiæ, provinciis status Veneti et circuli Austriæ. *Tillemon.*

[i] *Ne pervium illa*] *Illa*, sicut *qua*,

tarique Mucianum' jubebat, adjiciebatque imperio consilium, 'quando Ægyptus, claustra annonæ, vectigalia opulentissimarum provinciarum[j] obtinerentur, posse Vitellii exercitum egestate stipendii frumentique ad deditionem subigi.'[k] Eadem Mucianus crebris epistolis monebat, 'incruentam et sine luctu victoriam,'[l] et alia hujuscemodi prætexendo; sed gloriæ avidus, atque omne belli decus sibi retinens. Ceterum ex distantibus terrarum spatiis, consilia post res[6] afferebantur.

9. Igitur repentino incursu Antonius stationes hostium irrumpit, tentatisque levi prælio animis, ex æquo discessum. Mox Cæcina inter Hostiliam,[m] vicum Veronensium, et paludes Tartari[n] fluminis, castra permuniit;[1] tutus loco,

perabat sisti expeditionem Aquileiæ, et opperiri Mucianum, *addebatque mandatis consilium;* quandoquidem occuparentur Ægyptus, claustra rei frumentariæ, et tributa locupletissimarum provinciarum, legiones Vitellii, inopia pecuniæ annonæque, posse compelli ad se dedendi necessitatem. *Eadem Mucianus frequentibus literis suadebat,* sine cæde et consternatione victoriam, *et alia similia obtendendo; sed* re ipsa *famæ cupidissimus, atque omnem belli gloriam sibi vindicabat. Ceterum ex longinquis regionum spatiis, consilia post eventus renuntiabantur.*

Itaque subita irruptione Antonius invadit stationes hostium, exploratisque animis modico certamine, æquis manibus abscessum est. *Dein Cæcina castra metatus est inter Hostiliam, oppidulum Veronensium, et stagna Tartari amnis; ingenio ac situ*

Ms. Jes. *obsesserat.* Ed. pr. *obsederat.* Brotier.—6 Pessime Ms. Reg. *post tres.* Inde sciolus aliquis scripsit in Ms. Bud. *post tres menses.* Idem.

1 Mss. Reg. et Jes. *permunivit.* A Ms. Jes. abest, *castra.*

NOTÆ

pro *illac.* Sic Ann. l. II. 'Incubueratque sagittarius, illa rupturus.' *Rhenanus.*

[j] *Vectigalia opulentissimarum provinciarum*] Præcipue intelligit provincias Orientis, quas pacatas obtinebat; quibus addi possit et ipsa Libya seu Africa, cum tributo seu re frumentaria, quam Italiæ et urbi ipsa suppeditabat, et quam facile occupaturus erat ex Ægypto, teste Josepho.

[k] *Ad deditionem subigi*] Si nempe bellum traheretur.

[l] *Incruentam... victoriam*] Non quia sic evenire posse crederet; sed talia præclara in speciem prætexebat, ut qui 'gloriæ avidus ... omne belli decus sibi' arrogare vellet.

[m] *Hostiliam*] Vicus olim Veronensium, nunc Ferrariensis agri nomen servat. Tacitus annuere videtur, paludibus Tartari fuisse proximam, cum fere per quadraginta milliaria distet; eam Padus alluit: non longe est a Vitelliana, quam vulgares *Viadanam* vocant. *Alciatus.*

[n] *Tartari*] Tartarus, amnis Cenomanorum populorum et Venetiæ provinciæ, in Padum et Athesim fluvios se exonerat: hodie vocatur *il Tartaro,*

eum terga flumine, latera objectu paludis tegerentur: quod si affuisset fides, aut opprimi universis Vitellianorum viribus duæ legiones,[o] nondum conjuncto Mœsico exercitu, potuere,[2] aut retro actæ, deserta Italia, turpem fugam conscivissent.[3] Sed Cæcina, per varias moras, prima hostibus prodidit tempora belli, dum, quos armis pellere promtum erat, epistolis increpat, donec per nuntios[p] pacta perfidiæ firmaret. Interim Aponius Saturninus cum legione septima Claudiana advenit: legioni Tribunus Vipstanus[4] Messalla[q]

loci defensus, cum a tergo muniretur amne, et a lateribus oppositu stagni: quod si constitisset fides, vel toto Vitellianorum exercitu duæ legiones profligari potuerunt, nondum adjunctis Mœsiacis copiis; aut retro pulsæ, relicta Italia, indecora fuga abcessissent. Sed Cæcina, variis cunctationibus, primas occasiones opportunitatesque belli Flavianis prodidit, dum, quos proturbare armis facile erat, literis incusat, donec tandem *per internuntios proditionis conditiones daret sanciretque. Interim Aponius Saturninus advectus est cum legione septima Claudiana: legionem* hanc

2 Mss. Reg. Corb. et editio princeps, *potuissent.*—3 Ms. Jes. prima manu, *concivissent.* Sic quoque volebat Muretus. Altera manu emendatum in Ms. Jes. *conscivissent.*—4 Mss. Harl. Bodl. Jes. Reg. et Puteolanus, *Vipsanus.* Editio princeps, *Vipsanius.* Rupertus, Ryckius, Gronovius, et recentiores, *Vipstanus.* Melius, *Vipstanius.* Nam in veteri Inscriptione apud Muratori, 'Novus Thesaurus Inscript.' Vol. I. p. 319. n. 2. ejus consulatus, Trajano Principe, memoratur.

L. VIPSTANIO MESSALA
M. VERGILIANO PEDONE.

Sic quoque veteres lapides apud Gruterum, p. 1066. et 1070. *Brotier.*—

NOTÆ

et *il canale di Castagnaro.* Labitur per agrum Veronensem, et Rhodiginum in statu Veneto. *Tillemon.*

[o] *Duæ legiones*] Nempe, *septima Galbiana,* et *tertiadecima Gemina;* quibus haud dubie adjunxerat *vexillarios cohortium,* et partem equitatus. Quæ simul forte robur legionis unius adæquabant, et tamen sic longe impares erant viribus Cæcinæ, si fides affuisset.

Mox advenit *legio septima Claudiana* cum Aponio Saturnino: quæ tamen copiæ sic nondum etiam *Vitellianis pares* erant, ut inquit Tacitus ipse.

[p] *Per nuntios*] Qui scil. utrimque commeabant. An commearent usque ad Vespasianum? non puto: id longius foret.

Sed potius forte *pacta* illa perfidiæ firmata, vel per Flavium Sabinum Vespasiani fratrem, vel per duces Flavianos, haud procul imminentes, Antonium scil. et alios legatos, et desciscentibus *vera fides.* Unde fortuna partium et statim victoria.

[q] *Vipsanius Messalla*] Est iste ipse, cui partes sermonis præcipuæ tribuuntur in libello, De Causis corruptæ eloquentiæ. Amicum Tacito fuisse, ex elogiis his satis constat. *Lips.*

præerat, claris majoribus, egregius ipse, et qui solus ad id bellum artes bonas[r] attulisset. Has ad copias, nequaquam Vitellianis pares (quippe tres adhuc legiones erant), misit epistolas Cæcina, 'temeritatem victa arma tractantium'[5] [s] incusans: simul 'virtus Germanici exercitus' laudibus[6] attollebatur; Vitellii modica et vulgari mentione, nulla in Vespasianum contumelia: nihil prorsus, quod aut corrumperet hostem, aut terreret. Flavianarum partium Duces, omissa prioris fortunæ defensione,[t] pro Vespasiano magnifice, pro causa fidenter, de exercitu[7] [u] securi, in[8] Vitellium

regebat Vipsanius Messalla, nobili stirpe, vir *ipse eximius, et qui unus ad id bellum virtutes attulisset. Ad hunc exercitum minime Vitelliano parem* (*etenim tres* tantum *legiones etiamnum aderant*), *scripsit literas Cæcina, increpans* audaciam, profligata arma resumentium: *etiam* fortitudo Germanici militis *laudibus evehebatur; de Vitellio modice et vulgari modo* loquebatur, *nullo in Vespasianum probro;* sed *nihil omnino* scripserat, *quod aut convelleret hostem, aut* ei *metum inferret.* At *duces Flavianarum partium, spreta superioris fortunæ mentione, pro Vespasiano amplissimis verbis, pro partibus cum fiducia,* velut *de eventu certi, in*

5 Acidal. volebat *retractantium.*—6 *Laudibus* abest a Ms. Corb.—7 Sic Flor. (Bud.) Agr. Guelf. et edd. vett. usque ad Lipsium. Unde defendit Ryckius,

NOTÆ

Vipsanius Messalla] Legendum e lapidibus, *Vipstanus Messalla:* quod ait oriundum *claris majoribus*, intelligit præcipue maternam Valeriorum gentem, a qua cognomen habet *Messallæ*, ut pater *Poplicolæ*. Rupertus.

[r] *Artes bonas*] Virtutes, bonos mores, ut qui sine flagitiis, et nullo malo consilio; immo amore boni publici, in hoc bellum descenderat. Hæc bella civilia conscripsit iste hic Messalla, ut patet ex Tacito infra.

Artes bonas] Vertunt, quasi unus ille sincero affectu et solo Reipub. amore ad id bellum venisset. Sed potest dici, præter innocentiam illam, attulisse etiam bonas artes, seu virtutes eximias, ad id bellum, præ aliis ducibus, quorum alii, rerum novarum, honorumque et divitiarum, ac libidinum cupiditate, huc provecti erant.

Et alii etiam, præterea, flagitia afferebant, ut Antonius Primus qui l. II. describitur, 'serendæ in alios invidiæ artifex, discordiis et seditionibus potens, raptor, largitor, pace pessimus,' &c. Ita et alii fere omnes.

[s] *Tractantium*] Pro *retractantium*, ut solet Tac. simplex pro composito.

[t] *Omissa prioris fortunæ defensione*] Ut quæ nihil ad Vespasianum, sed ad Othonem, ut imbellem ducem, spectaret, non ad ipsos, qui se longe feliciores fortioresque reputabant, et jam de victoria præsumserant.

Eædemque arma sumta melioribus auspiciis, eædemque legiones, nunc majore fato, jam mutatis animis, simul et fortunam mutaverant. Itaque 'pro Vespasiano magnifice, pro causa fidenter,' quasi 'de exitu securi, &c. præsumsere.'

ut inimici, præsumsere:[9] [v] facta Tribunis Centurionibusque[10] 'retinendi, quæ Vitellius indulsisset,'[w] spe: atque ipsum Cæcinam non obscure ad transitionem hortabantur. Recitatæ pro concione epistolæ[x] addidere fiduciam, quod submisse Cæcina, velut offendere Vespasianum timens, ipsorum Duces contemtim, tanquam insultantes Vitellio, scripsissent.

10. Adventu deinde duarum legionum,[y] e quibus tertiam

Vitellium, ut palam infensi præsumebant; injecta spe tribunis et centurionibus conservandi quæ Vitellius ipsis concessisset; *atque ipsum Cæcinam non ambigue compellebant ad defectionem. Lectæ in concilio literæ*, novam *audentiam adjecere, quod humiliter Cæcina, velut metuens inimicitiam Vespasiani, ipsorum duces superbe* ac ferociter *scripsissent*, et *quasi Vitellio* illuderent, *insultarent*.

Adventantibus postea duabus legionibus, e quibus tertiam curabat Dillius Aponi-

putatque respici ad *victa arma*. Mihi *exitu* verum videtur. *Exercitu* quomodo ortum sit, videtur ed. pr. indicare, in qua omissa verba *securi in V. ut inimici*, sequiturque *Massico celebrare*, ut verbum hoc confusioni deberi videatur, quæ hic omnes libros invasit, ut vidimus. *Ernest.* Restituo cum Bip. lectionem codicum. Quamvis nuper victi, jam erant securi. *Oberl.* Brotierus cum Gronov. et Ryckio dedit *exitu*.—8 Sic bene Mss. Flor. Corb. Agr. Pichena et recentiores. *In Vitellium*, id est, *adversus Vitellium*. A Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolano abest præpositio, *in*. Budens. *ut Vitell.*—9 Mallet Freinshemius, *rescripsere*. At nescio quid audacius et magis Cornelianum habet, *præsumsere*. Brotier.—10 Sic bene Mss. Flor. Agr. Harl. Lipsius, Ryckius et recentiores. In Mss. Bodl. Jes. et veteribus editionibus, *facta a tribunis*. Puteolanus, *et centurionibus*. Idem.

NOTÆ

[u] *De exercitu*] Lege, vel saltem intellige, tanquam *de exitu securi:* nam statim, *ut inimici, præsumsere*.

[v] *Præsumsere*] Alii volunt: *rescripsere:* sed frustra. Nam magnifice *præsumsere*, ac *fidenter*, et veluti de exitu belli jam securi essent, adeo ut ipsum Vitellium palam spernerent. Infra: 'contemtim, et tanquam insultantes Vitellio, scripsissent.'

[w] *Quæ .... indulsisset*] Commoda, stipendia, præmia, dignitates, præfecturas, tribunatus, præturas, ordinem senatorium, aut etiam decus patriciorum; forte et insignia magistratuum nonnullis.

[x] *Recitatæ pro concione epistolæ*] Itaque lectæ coram toto exercitu, et in vulgus militum publicatæ epistolæ utrorumque, scil. Cæcinæ, et ducum ipsorum Flavianorum, quas ipsi Cæcinæ scripsissent.

Ideoque lectæ in vulgus, ut fiduciam adderent militi, quia nempe Cæcina submisse scribebat, et tanquam *offendere Vespasianum timeret; ipsi vero Flaviani, tanquam insultantes Vitellio scripsissent:* militi eo gratiores quod socii culpæ, quod aperte caussam tuerentur, sine ulla spe veniæ in adversis.

[y] *Duarum legionum*] Quarum altera, *tertia Gallica*, altera, *octava Augusta* appellabatur.

Dillius Aponianus,[1] octavam Numisius Lupus ducebant, ostentare vires, et militari vallo[a] Veronam circumdare placuit. Forte Galbianæ[2] legioni in adversa fronte valli[a] opus cesserat, et visi procul sociorum equites,[b] vanam formidinem, ut hostes, fecere. Rapiuntur arma et ut proditionis[3]

anus, octavam Numisius Lupus, statuerunt ostentare copias, et cingere Veronam munimentis militaribus. Forte obtigerat Galbianæ legioni labor in adversa fronte munimenti, et conspecti eminus auxiliarium equites, vanum pavorem incussere, tanquam hostes. Statim capiuntur arma, et indignatio militum erupit in T. Ampium

1 Sic bene Rhenanus et recentiores. In Mss. et veteribus editionibus, *Apontanus.* At mox infra c. 11. *Aponianus.* Brotier.—2 Ita bene Ms. Corb. editio princeps, et recentiores. Puteolanus, *Galliæ.* Idem.—3 Ita libri om-

NOTÆ

[a] *Militari vallo*] *Vallum militare* opponitur *vallo rustico* aut *fossæ agresti.* Savil.

Militari vallo] Ne sumas, quasi Veronam ipsam cinxerit obsidione, nam hæc in partibus et amica fuit. Nec puto, etiam totam civitatem castris suis circumdedit; sed ut infra 26. 'Othoniano bello Germanicus miles mœnibus Cremonensium castra sua, castris vallum circumjecerat, eaque munimenta rursus auxerat;' ubi puto, non etiam totam Cremonam castris amplexi sunt Germanici.

Nam aliquod spatium vacuum fuit inter castra mœniaque: nam cap. 29. 'Completur cæde quantum inter castra murosque vacui fuit.'

Si universa mœnia castris ambissent, quomodo cingere tale vallum corona potuit Antonius cum quinque legionibus? non enim plures habuit: et castra, ex more militiæ, capiebant tantum milliare unum et semis.

Et tunc cingendo totam urbem vallo, certe castra in immensum spatium crevissent: quod vim munimentorum minuisset, ut et propugnatorum.

Itaque puto disposita ea castra fuisse tantum circa partem murorum; ita tamen ut alias partes excubiis stationibusque dispositis tuerentur.

Habuerunt castra prope muros, ita ut spatia et itinera inter castra et urbem relinquerent, quibus mutuo commearent cives militesque.

[a] *In adversa fronte valli*] Puto, ea pars est valli, seu porta, quæ *prætoria* dicitur; et quæ obvertitur hosti, ut *decumana* avertitur. Hinc ea parte *adversa*, irruptionem hostis metuunt.

Erant igitur castrorum duæ partes, seu portæ, quarum altera *adversa*, altera *obversa* hosti dici posset. Erant et aliæ duæ portæ laterales *principales*, e quibus *læva* altera ad discrimen, altera *dextra* erat. Hinc infra cap. 27. Sumsere 'dexteriora valli octava ac septima Claudiana:' ubi *dexteriora*, id est, propiora portæ *dextræ*, *&c.*

Itaque porta prætoria ingredienti castra, quæ pars castrorum ad dextram fuit, *dextera* vel *dexterior*; et quæ pars castrorum huic opposita erat, *læva* appellabatur.

[b] *Sociorum equites*] Forte hac parte valli, in qua operi incumbebant Septimani, adventabant legiones istæ, *tertia* et *octava*, quas sequebantur *sociorum equites.* Qui *visi* procul septimanis, *vanam formidinem, ut hostes fecere*: hinc seditionis occasio.

ira[c] militum in T. Ampium Flavianum[d] incubuit, nullo criminis argumento, sed jam pridem invisus, turbine quodam ad exitium poscebatur: 'propinquum Vitellii, proditorem Othonis,[e] interceptorem[f] donativi' clamitabant. Nec defensioni locus, quanquam supplices manus tenderet, humi plerumque stratus,[g] lacera veste,[h] pectus atque ora singultu

Flavianum, veluti proditorem, nulla flagitii specie; sed jam pridem infestus vulgo, ut *tempestate quadam ad supplicium postulabatur: cum incusabant*, ut affinem Vitellii, ut desertorem Othonis, et qui donativum intervertisset. *Nec innocentiæ tuendæ locus* relictus, *quamvis supplices palmas attolleret, in terram plerumque procidens*, et *abscissa veste, pectus et os singultu concutiens: illud ipsum*

nes scripti et editi. Lipsio videtur vox abesse; legendumque, *proditionis auctorem*, vel *compertum:* nisi tamen, inquit, compendio fuit, *et ut proditione, ira militum:* id est, ut in proditione, quasi esset proditio. Tentabat Pichena, *et ut proditorem:* Grotius, *ut proditi ira militis.* Faërnus et Acidalius emendabant, *rapiuntur arma metu proditionis. Ira militum.* Vulgatam scripturam defendunt Gronovius et Ernestus. Nec ego damnare ausim, quod plurimus

NOTÆ

[c] *Et ut proditionis ira*] *Ira ut proditionis*, est ira, quasi ob proditionem: ut Livio, 'ira quæstionis,' 'ira corruptæ uxoris,' et similia. *Ira militum*, ut *ira Deum*. Jam *militum ira proditionis*, dictum, ut Ciceroni: 'Canum adulatio dominorum:' ita videtur satis excusari omnium librorum scriptura. *Gronov.*

Ut proditionis] Quasi Flavianus auctor esset proditionis quam suspectabant, seu potius imaginabantur.

[d] *Ampium Flavianum*] Qui consularis Pannoniæ legatus.

[e] *Proditorem Othonis*] Hæc particularia non describuntur, ubi, me judice, in præcedentibus narrari debuerunt; cum hic relatu digna censuerit. *Savil.*

Proditorem] Forte prodiderat Othonem, quia propinquus Vitellii, et eo ipso nunc suspectatur militi. Forte interceperat donativum ab Othone promissum prætorianis, vel etiam legionariis. Sed hæc, vel quia falso ipsi exprobrantur, vel quia parvi momenti erant, in præcedentibus neglexit Tacitus.

[f] *Interceptorem*] Quia forte pecuniam Othonis in se verterat, aut dissuaserat ipse donativum.

[g] *Humi plerumque stratus*] Hæc sunt argumenta omnia, si non rei et noxii hominis, at saltem afflicti et consternati; et qui invidiam et miserationem movere cupiat. Sed apud infensos et iratos, quo magis sese miseratur, quo magis se innocentem obtestatur, sic eo magis vulgus in suam perniciem incitabat: quasi nimia formido criminis argumentum esset: quod alias idem, mutatis animis, innocentiam ultro interpretarentur. Et certe quis plura et validius ac vehementius opponat, aut obtestetur apud turbam insanam, quam vir nullius sibi culpæ conscius, impendente exitio?

Humi plerumque stratus] Vertit interpres Gall. Flavianum *accidisse ad pedes militum:* quod falsum. Nam qui tot caligatos, totque millia clavo-

quatiens: id ipsum apud infensos incitamentum erat, tanquam nimius pavor conscientiam argueret. Obturbabatur militum vocibus Aponius,[4] cum loqui cœptaret: fremitu et clamore ceteros[i] aspernantur:[5] uni Antonio apertæ militum aures: namque[6] et facundia aderat, mulcendique vulgum artes et auctoritas.[j] Ubi crudescere[7] seditio, et a conviciis et[8] probris ad tela et manus transibant, 'injici catenas'[k] Flaviano jubet. Sensit[9] ludibrium miles,[l] disjectisque, qui

apud infestos irritamentum erat, tanquam nimia formido ipsum sceleris convinceret. Obstrepebant milites clamoribus in Aponianum, cum inciperet loqui: et strepitu fremituque ceteros contemnunt: soli Antonio patebant aures militum: quippe et eloquentia aderat, deliniendique vulgus industria et auctoritas. Ubi exardere cœpit *discordia, et a contumeliis et convitiis transibant ad arma, vimque* intentabant, indi vincula *Flaviano præcipit. Animadvertit se frustrari et eludi miles, repul-*

sit apud optimos scriptores genitivorum usus. *Brotier.*—4 Sic libri omnes scripti et editi, præter Rhenanum, qui omisit, *Aponius;* et Pichenam, qui emendavit, *Aponianus;* quod id ad Dillium Aponianum referret. Verum, ut recte observat Ryckius, hæc spectant Aponium Saturninum, de quo supra cap. 9. *Idem.*—5 Ernestus volebat *aspernabantur.*—6 Sic scripti et editi libri, præter Lipsium, qui omisit, *que.*—7 Sic adhuc scripti et editi libri, præter J. Fr. Gronovium, qui, forte operarum vitio, edidit, *candescere.* Brotier.—8 Ita Rhenanus recentioresque. Brotier. scribit *ac probr.* et sic quidem Mss. et vett. Edd. In Mss. Harl. Jes. altera manu emendatum, *ac vocibus.*—9 Bu-

NOTÆ

rum adoret? Erat *humi stratus* per dolorem et miserationem, ut fieri solebat in summo mœrore luctuque; quod interpretabatur vulgus de conscientia criminis, male ac perperam. Forte tamen et ad audaciorum et acrius instantium genua advolutus: hoc tamen non præcise dicit Tacitus.

[h] *Lacera veste*] Sic in mœrore et rebus adversis agebant. Sic apud Appianum Fimbria, cum spoliatus exercitu esset a Sylla, 'lacerata tunica, ad singulorum genua advolvebatur.'

[i] *Ceteros*] Duces scil. et legatos.

[j] *Auctoritas*] Non quam sibi vindicaret ex dignitate aut ex munere suo, sed ex favore apud milites: et ex ingenio suo ac militum desumta illa auctoritas, et velut ipsi innata erat; quia scil. promtus ingenio et facundia, quia *discordiis potens,* quia ingeniorum militarium peritus, ac temporum callidus, quia audax, raptor, largitor, &c.

[k] *Catenas*] Ne sumas, quasi manus pedesque vinclis astringerentur; sed vel honorata custodia illum cingi voluit, vel custodiri a milite seu centurione, ita ut brachium alterum tantum innecteretur extremo catenæ vinculo, et altero extremo, manus militis seu centurionis; quasi simul vinctus esset miles, et hujusmodi vinctos, *custodias* vocabant.

Etiam specie honoris, aliquando custodes apponebantur; sed quasi comites et sine vi. Hoc appellamus, *vim custodire.*

[l] *Sensit ludibrium miles*] Sic incolumem servavit *Vitellius Julium Bur-*

tribunal[m] tuebantur, extrema vis parabatur. Opposuit[n] sinum Antonius, stricto ferro,[o] 'aut militum se manibus, aut suis, moriturum' obtestans: ut quemque notum[p] et aliquo militari decore[10] insignem aspexerat, ad ferendam opem no-

sisque, qui suggestum defendebant, ultimam violentiam inferre *parabant. Antonius objecit pectus, nudato ense, obtestans*, aut ferro militum, aut suo periturum: *ut quempiam notum* et insignem *animadverterat, aut aliquo militari honore eximium,*

dens. *sentit.*—10 Ita Mss. Flor. Harl. Bodl. Jes. Guelf. Puteolanus et recentiores. In Mss. Reg. Corb. editione principe, et Lipsius, *militari honore.*—

NOTÆ

donem Hist. I. et *Otho Celsum*. Savil.

[m] *Qui tribunal*] Tribunal ascenderat Antonius, forte et cum aliis ducibus, ut quasi pro concione alloqueretur placaretque seditiosos. In quo tribunali et locatus ipse Flavianus, ut sic discrimini eximeretur; at seditiosi furentes disjiciunt milites ipsos qui *tribunal tuebantur;* et parabant interficere legatum, ni Antonius facundiam, auctoritatem, sinumque ipsum opposuisset.

[n] *Opposuit*] Opponit sinum Antonius, sicque obtegit Flavianum. Opponit sinum Antonius, strictum manu gerens gladium, et sic resistit irruenti caligæ, obtestaturque, vel gladio suo, vel manibus militum periturum.

Stringit ferrum Antonius, non quasi omnino resistere velit sævientibus, et vim arcere ipse per se cogitet; (quis enim tot caligis obsistat?) sed veluti moriturus sua manu, aut certe aliena, gladium stringit, si se cæde aliorum ducum polluere audeat miles.

Igitur τὸ *stricto ferro*, debet referri ad Antonium, qui strinxit ferrum, simul et opposuit sinum nudum gladiis militum; sic partim audaciores repulsurus, partim modestiores conciliaturus, cum obtestatur in semet strinxisse ferrum. Et hæc, ut peritus ingeniorum militarium, et facundiæ strategema tum callide et prudenter usurpavit.

Male vertunt, quasi *strictum gladium Antonius* suo pectori adigeret. Opponebat sinum et gladium suum militibus, tanquam vel sua vel militum manu moriturus, tanquam paratus in se ferrum distringere, ut sic illos cohiberet, mitigaret, placaretque tandem animos vulgi conciti.

[o] *Stricto ferro*] Cepit interpres Hispanus, quasi gladiis militum strictis sinum opponeret Antonius: ut potius illum confoderent, quam se Flaviani consularis legati cæde pollueren. Ipse Antonius ferrum strinxerat.

[p] *Notum*] Id est, conspicuum, spectabilem, eximium. Possit forte etiam intelligi simpliciter de milite quem proprio nomine nosset: et gaudet miles nosci duci, et in occasionibus, operæ navandæ se idoneum existimari: qua ratione præcipue conciliatur vulgus

Attamen quia statim addit, *et aliquo militari decore insignem*, sic forte intelligi possit, si illustrem et conspicuum belli decore quempiam *aspexerat:* 'Si forte virum quem Conspexere, silent,' &c. Sic alibi, *notos equites* pro *insignes*.

mine ciens. Mox conversus ad signa,[q] et bellorum Deos,[r] 'hostium potius[s] exercitibus illum furorem, illam discordiam injicerent,'[11] orabat: donec fatisceret[12] seditio, et, extremo jam die, sua quisque in tentoria[t] dilaberentur.[13] Profectus eadem nocte Flavianus,[u] obviis Vespasiani literis, discrimini exemtus est.

ad ferendum auxilium nominatim compellans. Dein sese vertens ad aquilas, et legionum Deos, obsecrabat, potius hostium castris illam rabiem, illamque seditionem immitterent: *donec senesceret consternatio, et declinante in vesperam die, sua in contubernia quisque abscederent. Digressus eadem nocte Flavianus, occurrentibus Vespasiani nuntiis, periculo ereptus est.*

11 Ms. Corb. *mitterent.*—12 Sic bene Ms. Corb. et editiones recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *fatiscere.* Corrupte editio princeps, *satisfacere.* Brotier.—13 Ita bene Mss. Flor. Reg. Corb. editio princeps et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *dilaberetur.* Idem.

NOTÆ

[q] *Conversus ad signa*] Id est, *ad signa*, quæ Rom. militibus, Deorum instar. *Savil.*

[r] *Et bellorum Deos*] Præcipue intelligit Aquilas, quæ sanctissima militum Numina. Erant et imagines principum consecratorum; sed qui potius *Divi*, quam *Dii* appellarentur.

Erant forte et in principiis quædam imagines Deorum, ut Martis, Romuli, &c. Sed præcipue hic respicit ad aquilas, aliaque *signa* militaria, quibus circumdatum erat tribunal legati, dum militem pro concione alloqueretur.

Plinius, *pilorum honore circumdatum* tribunal dicit, quia scil. pilis seu spiculis signa inserta; et primipili centurio regebat aquilam.

[s] *Hostium potius*] Virg. Georg. III. 'Dii meliora piis, erroremque hostibus illum,' &c.

[t] *Extremo jam die, sua quisque in tentoria*] Hocque inter artes callidissimi ac facundissimi hominis, ut allocutione seu concione prolixa diu retineret vulgum, donec meliores præpollerent, placarentque turbidos; et tempore sensim vanesceret seditio; nox adveniret, dareturque spatium Flaviano effugiendi ad Vespasianum.

Sic sæpe in senatu Patres, qui loco sententiæ jus habebant promendi quicquid esse e Rep. censerent, etiam si alienum esset a re proposita, detinuere senatum, et in aliud tempus opportunum res periculosas distulere. Et sæpe id non sine honore Patrum et salute Reipub.

Seditio tamen illa invaserat Flavianum sero diei, et cum legiones *labore et opere fessæ* erant.

[u] *Profectus eadem nocte Flavianus*] Bene haberet, si Tacitus nobis satisfecisset, recitato literarum istarum argumento, quæ adeo ex inopino obvenerunt, *velut ex machina.*

Tanquam Vespasianus in Judæa, duobus mensibus ante prævidisset, amicum suum Flavianum fore suspectum militibus, et male ab iis accipiendum Veronæ; ideoque hanc exarasset epistolam in ipsius gratiam.

Sed ubi in illas literas tam feliciter inciderit, aut saltem, quo ipse tenderet, nescire nos voluit auctor.

11. Legiones, veluti tabe infectæ, Aponium Saturninum, Mœsici exercitus Legatum, eo atrocius[1] aggrediuntur, quod non, ut prius, labore et opere fessæ,[v] sed medio diei exarserant: vulgatis epistolis,[w] quas Saturninus ad Vitellium scripsisse credebatur. Ut olim[x] virtutis modestiæque, tunc procacitatis et petulantiæ, certamen erat, ne minus violenter Aponium, quam Flavianum, ad supplicium deposcerent.[2]

Legiones, quadam *veluti lue contaminatæ, invadunt Aponium Saturninum legatum Mœsici militis, tanto immanius, quod non, ut antea, fatigatæ fodiendo vallo, sed sub meridiem eruperant: publicatis literis, quas Saturninus putabatur composuisse ad Vitellium. Ut quondam disciplinæ et obsequii* æmulatio erat, *tunc licentiæ et lasciviæ contentio erat, ne minus atrociter ad exitium postularent Aponium, quam*

1 Acidal. *aggred. eo ferocius;* et sic Budens.—2 Male Ms. Bodl. *reposcerent.*

NOTÆ

Sane quocumque tandem modo id contigerit, militum semel indignationi subductus, extra omnis periculi, (ut conjicio,) metum versabatur, saltem istius, quo per Vespasiani literas liberandus fuit. *Savil.*

Frustra Tacitum hic stolidum fingit *censor* iste. Non poterat deterreri miles, quin Flavianum proditorem crederet: nec quicquam verisimilius, quam fuisse quosdam, qui hoc nomine illum ad comitatum et apud Vespasianum deferrent.

Antonius Primus insontem esse non dubitabat. Ab hoc igitur furentibus ereptus dimissusque, vel eodem auctore, vel ultro, suscepit iter ad principem, ut ei se coram purgaret.

Sed homo *natura ac senecta cunctator*, ut describitur c. 4. non rapientibus veredis, sed per commodum suum, in viam se dedit.

Citius igitur literæ, tum quibus accusabatur, tum quibus excusabatur, ad Vespasianum pervenerunt; et utrisque perpensis, princeps eum statim absolvit periculoque exemit, scriptis et ipse literis, quæ Flaviano adhuc profectionem continuanti, in via occurrerunt. *Gronov.*

Proditor existimatus, et reus majestatis Flavianus, licet innocens, adire potuit periculum in exercitu, dein in itinere, et etiam in comitatu principis. Quare necesse fuit eripi tali periculo virum consularem innoxium per literas Vespasiani, quas haud dubie accepit ille dum in itinere esset: quibus literis perfidiæ crimine absolvebatur, et sic *discrimini exemtus est.*

v *Opere fessæ*] Nempe quo castra munierant.

w *Vulgatis epistolis*] Scil. falso *vulgatis epistolis*, quæ nullæ erant. Idque bellis civilibus inter mala publica fuit, et etiam nunc est, quod falsis scriptis fictisque rumoribus vulgus decipiatur sæpe, et ad discordias exitiabiles incitetur.

x *Ut olim*] Ut olim legiones de virtute modestiaque certassent invicem; ita 'tunc procacitatis et petulantiæ certamen erat.'

Quippe Mœsicæ[3] legiones, 'adjutam[y] a se Pannonicorum ultionem,' referentes, et Pannonici, velut absolverentur aliorum seditione, iterare culpam[z] gaudebant. In hortos, in quibus devertebatur[4] Saturninus, pergunt, nec tam Primus et Aponianus[a] et Messalla,[b] quanquam omni modo nisi,[5] eripuere Saturninum, quam obscuritas[c] latebrarum, quibus occulebatur, vacantium forte balnearum[6] fornacibus[7] abditus: mox, omissis lictoribus,[d] Patavium concessit.[e] Digressu Consularium uni Antonio vis ac[8] potestas in utrumque exercitum[f] fuit, cedentibus collegis,[g] et obversis[h] mili-

Flavianum. Namque Mœsicæ legiones, memorantes, favisse se vindictæ Pannonicorum; *et Pannonici, quasi purgarentur* ipsi *aliorum discordia, renovare scelus gestiebant. Properant in hortos quibus tendebat Saturninus, nec perinde Primus, et Aponianus, et Messalla, quamvis summa ope contendentes,* periculo *exemere Saturninum, quam tenebræ locorum secretorum, quibus abscondebatur, desertarum forte balnearum caminis occultatus: dein, relictis fascibus, Patavium se recepit. Discessu* legatorum *consularium, uni Antonio jus atque auctoritas in utrumque exercitum fuit, permittentibus collegis, et pronis* in eum *militum animis:* et *erant, qui*

—3 Sic Mss. et veteres recentioresque editiones. Rhenanus, *Mœsici.*—4 Sic editio princeps et recentiores. At Mss. Harl. Bodl. Jes. Reg. et Puteolanus, *divertebatur.*—5 Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *nixi.*—6 In Ms. Reg. et editione principe, *balneorum.*—7 Ita Mss. Flor. Agr. Reg. Corb. editio princeps et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *fornicibus.* Notatum in margine Ms. Harl. *alius* habet *fornicibus.*—8 Mss. Harl. Bodl.

NOTÆ

[y] *Adjutam*] Nempe Mœsici juverant Pannonicos, adversus Flavianum legatum.

[z] *Iterare culpam*] Cum iterarent facinus, miscebant, sociabant.

[a] *Aponianus*] Dillius Aponianus legatus tertiæ Gallicæ legionis.

[b] *Messalla*] Qui tribunus, pro legato præerat septimæ Claudianæ.

[c] *Obscuritas*] Cepit interp. Hisp. de humilitate seu vilitate loci. Non præcise ad rem: intellige de tenebris.

[d] *Omissis lictoribus*] M. Aponius Saturninus legatus consularis Mœsiæ rector, et qui triumphali statua donatus est, supra l. I. Hist. habuit lictores quos omitteret, quia scil. provinciam consularem obtineret, et exercitum.

Legatus enim ejusmodi, ensem gerere, eburneaque sella sedere, et securibus et fascibus uti potuit, quos fasces lictores præferrent: quæ fuere *insignia consularitatis cum imperio,* apud Cassiodorum 6. Variar. *Vertranius.*

Omissis] Dimisit lictores Aponius, scil. ne ex tali comitatu agnosceretur, ne insignia dignitatis ipsum proderent.

[e] *Concessit*] Vertit interpres Hispanus, quasi ambo legati Patavium se receperint. Quod historiæ, lectioni, et sententiæ Taciti repugnat.

[f] *In utrumque exercitum*] Pannonicum et Mœsicum. Dalmatici nondum adjuncti erant.

tum[9] studiis: nec deerant, qui crederent, utramque seditionem fraude Antonii cœptam, ut solus bello frueretur.[i]

12. Ne[1] in Vitellii quidem partibus quietæ mentes, exitiosiore discordia, non suspicionibus vulgi, sed perfidia Ducum, turbabantur. Lucilius Bassus, classis Ravennatis Præfectus,[j] ambiguos militum animos, quod magna pars Dalmatæ

existimarent, utramque discordiam dolo astuque Antonii conflatam esse, *ut unus belli arbiter esset.*

Ne in Vitellii quidem partibus pacati animi, perniciosiore seditione, non suspicionibus militum, incitabantur, sed proditione ducum. Lucilius Bassus, classi Ravennati impositus, dubios militum animos Vespasiani partibus adjunxerat, quippe

Corb. *jus et potestas.* Brotierus habet *vis et pot.*—9 Mss. Flor. et Corb. *militibus.* Inde Pichena tentabat, *militaribus:* Jac. Gronovius, *militis studiis.* Brotier.

1 Budens. *nec.*

NOTÆ

g *Collegis*] Nempe legatis legionum. Nam Antonius fuit tantum legatus legionis, nempe septimæ Galbianæ. Qui fugerant Flavianus et Aponius, legati consulares, et toti exercitui, alter Mœsico, alter Pannonico, præsidebant.

Collegis] Legatis scil. legionum. Legati consulares summæ rerum et belli præerant; alii legati prætorii, seu quasi prætorii, tantum suam legionem curabant.

h *Obversis*] In Antonium nempe.

i *Ut solus bello frueretur*] Sic et de Muciano, c. 8. 'Gloriæ avidus, atque omne belli decus sibi retinens.'

Bello] Nempe ut gloria victoriaque et præmiis belli solus frueretur.

j *Bassus .... præfectus*] Cur munus suum non retinuit? quibus fuit commissus, quamvis *honorata* esset *custodia*, apud eos qui Vespasiano favebant? quomodo missus ad Adriam? cur strictius in carcere habitus, si Mennius Vespasiani causam amplectebatur?

Si hostem profitebatur, cur jubente Hormo, Vespasiani amico, dimissus est? quid porro actum de illo? quando, cujus mandato, et cur Mennius Rufinus loci istius præsidium egit?

Hæ quidem circumstantiarum minutiæ sunt, sed quæ aut omnes, aut potior earum pars huic loco intexenda, si penitiori cognitione imbuendus foret lector. *Savilius.*

Hic quoque morosior, quam par est, vir doctissimus. Bassus non retinuit *munus*, quia raro hactenus proditoribus creditur, ut relinquatur eis facultas pœnitentiæ, et nocendi eisdem viribus quibus profuere.

Sed et ad securitatem ejus pertinuit, discedere a classe; in qua scilicet essent, quibus invitis, partes mutaverat. Ob quam causam et præsidium est additum abeunti.

Quod quorum hominum, quibus nominibus fuerint, quid interat sciri? nam lectos fuisse e præsentibus, quibus et ipse, et qui his eum commiserant, fiderent, nemo ambigit.

Hadriam vero missus, vel quia eum ipse locum elegit, vel quia commodissimus erat e vicinis.

Mennius, nisi cum Vespasiano face-

Pannoniique erant, quæ provinciæ Vespasiano[2] tenebantur, partibus ejus aggregaverat. Nox proditioni electa, ut, ceteris ignaris, soli in principia[k] defectores coirent. Bassus pudore, seu metu, quisnam exitus foret, intra domum opperiebatur. Trierarchi[l] magno tumultu Vitellii imagines invadunt,[m] et, paucis resistentium obtruncatis, ceterum vulgus, rerum no-

magna ex parte in Dalmatia Pannoniaque conscripti erant classiarii, *quas provincias Flaviani obtinebant. Nox perfidiæ quæsita, ut, ceteris insciis, soli desciscentes apud principia convenirent. Bassus verecundia, seu formidine*, et expectatione *quorsum res evaderet, intra ædes expectabat. Trierarchi ingenti tumultu irruunt in effigies Vitellii, et paucis reluctantium interfectis, ceteri milites, rerum novarum*

2 Ms. Corb. *a Vespasiano.*

NOTÆ

ret, qui liberto ejus Bassum solvi jubenti paruit? Certe vinxit interim Bassum, quia ei diffidebat, aut diffidere se fingebat, privato odio.

Præerat autem Mennius præsidiariis illius oppidi, ut multi aliis aliorum; neque alia de causa, quam ut illud ab hostium impetu tueretur.

Et tum utique; ne quæras, Quando? Mandato cujus, nisi ducum Flavianorum, qui præsidium ibi collocandum judicarunt?

Quid actum postea de illo, tacuit, quia aut nihil in eo singularis exempli statutum est, aut id Tacitus in alium locum reservavit, ac tradere in parte historiarum amissa, commodius potuit.

Denique quis hanc scrutariam ab historico, et tam gravi, requirat? *Gronovius.*

Lucilius Bassus] Qui, teste Josepho, Judææ mox et copiis Judaicis præfuit, post Titi victoriam: nondum enim quiescebant universi Judæi. Quod indicat ejus auctoritatem et gratiam, gente Flaviana imperante.

[k] *In principia*] Nobis hic adumbrat quasi legiones et exercitum. Et certe legiones classicæ aderant, sed inferioris sortis quam castrenses: et hæ castra sua habuere in littore, haud procul a portu et classe.

Ibi igitur et *principia*, seu quasi principia; ibi non aquilæ, sed tamen signa et vexilla; ibi *imagines* consecratorum Cæsarum, ut narrat Tacitus, et principis tum imperantis: ibi igitur imagines Vitellii, quas invadunt seditiosi.

In his principiis fiebat allocutio pro concione apud milites et remiges. Nam rebus turbidis, talis colluvio se rebus publicis immiscet. Infra: 'Classis Cornelium Fuscum præfectum sibi destinat.'

Sed quia tum proditio agebatur, soli fere conscii defectionis in principia coëunt, ceteros rei inscios facile exterrituri: certe 'paucis resistentium obtruncatis, ceterum vulgus .... in Vespasianum inclinabat.'

[l] *Trierarchi*] Qui scil. triremibus præsidebant. Græcis vocibus raro, nec nisi cum Latinæ desunt, utitur Tacitus. Sic *Chiliarchos* vocat eos, qui tribunorum vicem implent in legionibus classicis, ut sic distinguantur a tribunis legionum Rom.

[m] *Imagines invadunt*] Ac solo affligunt.

varum studio, in Vespasianum inclinabat. Tum progressus Lucilius auctorem se palam præbet:[n] classis Cornelium Fuscum[3][o] Præfectum sibi destinat, qui propere[4] accucurrit.[5] Bassus honorata custodia[p] Liburnicis navibus Hadriam[6]

cupidine, in Vespasianum propendebant. Tum prodiens Lucilius his *se* deficiendi *auctorem* consultoremque *palam exhibet: classis sibi assumit Cornelium Fuscum præfectum, qui celeriter advectus est. Bassus honesta custodia* cinctus, *delatus-*

3 Sic bene editio princeps, Lipsius et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *Cornelium Tuscum.* Hic est Cornelius Fuscus, de quo dictum est supra Hist. II. 86. *Brotier.*—4 Sic Rhen. e Budens. vulgo *prope.*—5 Ita Mss. Reg. Corb. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *accurrit.*—6 Brotierus scribit *Atriam perv.* et sic Mss. Reg. Corb. et editio princeps. Sic quoque Plinius, III. 16. ' Nobili portu oppidi Thuscorum Atriæ, a quo Atriaticum mare ante appel-

NOTÆ

[n] *Auctorem se palam præbet*] Non hactenus ausus erat se auctorem defectionis profiteri palam, seu pudore flagitii, seu metu: nunc re per Trierarchos patrata, auctorem transitionis se palam exhibet.

[o] *Cornelium Fuscum*] Ille est, qui superiore libro nominatur: 'Sed Cornelius Fuscus procurator (Dalmatiæ) aderat vigens ætate, claris natalibus.'

Et hac in bello civili opera, nisi fallor, bene penitus in Vespasiani domum insinuavit: et a Domitiano præfectus prætorio factus.

Periit in Dacis, infelici pugna. Suetonius Domit. c. 6. Dio, Victor. Juvenalis de eodem: ' Et qui vulturibus servabat viscera Dacis.' *Lipsius.*

[p] *Custodia*] Quare in *custodia*, qui transitionis auctor esset? Scil. quia initio non *palam auctorem se præbebat.* Et forte pauci Trierarchi sciebant esse auctorem defectionis.

Itaque ut servetur incolumis primo tumultu, et adversus resistentes, et adversus ipsos qui transitionem volebant, et qui eum auctorem seu conscium ejusdem consilii ignorabant, in *custodia* habetur; sed *honorata* tamen.

Hocque forte inter artes Cornelii Fusci, ut honorem talis defectionis solus ipse haberet, aut certe proditoris tantum inertis ac formidolosi existimationem haberet Bassus. Nam transfugium acre, et cum pretio afferri debuit.

Sed quare Bassum vincit Mennius Rufinus, qui *honorata custodia* ad eum pervehebatur? Certe primo motu, cum nondum compertum foret, quis esset re ipsa, aut quid egisset Bassus, captivum sibi demandatum pro arbitrio suo certius et strictius retinere statuit Mennius.

Quid mirum, præsertim tali tempore, quo se quisque *Reipub. partem facit*, et merita certatim imputant? Sed Hormus Cæsaris libertus, rerum, quæ ante gestæ erant, peritior, Bassi vincula statim exsolvit.

Custodia] Quia dubitasse videbatur, nec aperte foverat aut impulerat transitionem remigum, ut præfectum classis decuit. Idcirco suspectus initio, et vinctus fuit a milite; sed statim exsoluta vincula ab Hormo, qui intima ejus consilia penetraverat.

pervectus,[7] [q] a Præfecto alæ Mennio[8] Rufino, præsidium illic[9] agitante, vincitur. Sed exsoluta statim vincula, interventu Hormi, Cæsaris liberti:[r] is quoque inter Duces[s] habebatur.

que est *Hadriam navigiis Liburnicis, et præfectus alæ Mennius Rufinus, qui hic stationem habuit, illi catenas injicit. Quæ tamen statim* ei *exemtæ* sunt, *opera Hormi liberti Cæsariani: is* tum *etiam inter duces reputabatur.*

labatur, quod nunc Adriaticum.' Puteolanus et recentiores, *Hadriam*.—7 Recte Mss. Flor. Harl. Bodl. Jes. Guelf. Corb. et Puteolanus, *pervectus*. In Ms. Reg. et editione principe, *provectus*. Brotier.—8 Ita Ms. Harl. prima manu, Puteolanus et recentiores. In Ms. Jes. *Memmio:* sic quoque emendatum altera manu in Ms. Harl. In Mss. Vatic. Agr. Corb. et editione principe, *juveniorum*. Unde quidam finxere alam juveniorum, quæ nusquam in antiquis monumentis memoratur. Ms. Flor. *Vivennio Rufino*. Idem. Amicus Ryckii tentabat *Juventio Rufino*.—9 *Illic* abest a Ms. Corb.

NOTÆ

[q] *Hadriam pervectus*] Sed cur Bassum præcipuum auctorem defectionis custodia pervectum ait? an sibi ipsi Liburnicarum navium custodiam Bassus circumdedit, honoris et securitatis causa; ac vinctus deinde a Mennio, fortasse defectionis ignaro, et adhuc Vitellianum eum credente?

Contra censeo, Bassum vere custoditum. Nam licet proditionis fuisset auctor, tamen quia pudorem seu metum præ se tulit, ac tumultus tempore, domi se continuit, suspicioni ceteris fuit.

Ideo Cornelius Fuscus, quem ipsa classis sibi præfectum assumsit loco Bassi, ac ceteri duces, cum custodia eum tanquam suspectum miserunt ad Flavianos, ut occasionem novarum rerum tollerent. *Pichena.*

Non omnibus nota Bassi consilia, nec satis compertum cunctis, ut in tam repentino motu, an vere deficere voluisset. Itaque ut satisfiat suspectantibus, vincitur, et quidem *honorata custodia*, ut sic periculo eripiatur; et etiam, ne irritentur ii, qui ejus consilii ac defectionis conscii et certi erant.

[r] *Cæsaris liberti*] Male vertunt, *Vespasiani:* tales liberti Cæsarei erant, erant liberti familiæ principalis seu Palatinæ. Neque proprie erant Vitellii aut Vepasiani, nisi cum vicissent, et illacessiti dominarentur.

Erant liberti Cæsaris, indistincte cujus essent, præsertim bello durante, et nutante adhuc summa fortuna, nec erant proprie Vespasiani, nisi post victoriam et fortunam.

[s] *Inter Duces*] Neque præerat copiis, neque dux erat ille libertus, 'sed inter duces habebatur:' scil. sese ducum numero, turbis et rebus ultro immiscebat. Nam tales 'malis temporibus, etiam se Reipub. partem faciunt.'

Sic ille se ducibus inserebat, se ducem ferebat; at neque dux erat, neque proprie præerat, quamvis motis 'turbidisque rebus,' multa satageret propudium illud.

Liberti aulici isti procurationes seu provincias inermes habebant, nec illis uti milite licuit, dum pax haberetur, et Repub. bene constituta, ut patet ex Tacito supra. Sed multum bellis civilibus pessima ingenia sibi

13. At Cæcina, defectione classis vulgata, primores Centurionum[t] et paucos militum,[u] ceteris per militiæ munera[v] dispersis, secretiora[1] castrorum[w] affectans, in principia vocat. Ibi 'Vespasiani virtutem viresque partium' extollit:

At Cæcina, nuntiata in vulgus transitione classis, apud principia convocat præcipuos centurionum, et nonnullos militum, reliquis per belli munia sparsis, solitudinem castrorum quærens. Ibi celebrat bonas artes Vespasiani, opesque partium: de-

1 Brotierus cum Gronovio edidit *secreta castr.* et ita Mss. Harl. Bodl. Jes. et libri omnes editi, præter Ryckium, qui e Ms. Agr. edidit, *secretum*. In Mss. Flor. Reg. Corb. Bud. *secretorum*. A Ms. Reg. abest, *castrorum*. Pichena et

NOTÆ

arrogabant.

Inter duces] Male vertit interpres Gall. quasi parti exercitus præesset libertus. *Inter duces* erat, consilio, auctoritate, industria, non imperio proprie, sed sæpe malis artibus, etiam et iste pessimo facinore; præsertim, quo cremandæ Cremonæ consultor fuit: sic ille *inter duces habebatur*. Inter mala bellorum civilium, id sibi et arrogabant deterrima mancipia, ut maxima pars cladium publicarum essent.

[t] *Primores centurionum*] Nempe primipili centuriones, qui 'summa militiæ adepti' erant, ut ait Tacitus. Hi ducebant primos ordines, seu primam cohortem legionis suæ, simul et aquilam regebant.

Hinc imperium, signum, et tessera in ceteros ordines. Ditissimi primipili, et equestre fastigium adæquabant: ita ut quandoque et principem hæredem ex parte relinquerent.

[u] *Paucos militum*] Qui nempe conscii defectionis ac defensores erant, magna ex parte, non tamen omnes. Nam 'mox incipientibus, qui conscii aderant,' &c.

[v] *Per militiæ munera*] Et per excubias in ipsis castris, stationesque non deserebant, cum alii *in principia* vocarentur. Etiam et extra portas castrorum excubiæ dispositæ.

[w] *Secreta castrorum*] Eo refero, quod dimisisset plerosque militum, paucis istis retentis; itaque secretum et solitudo in castris.

Alioqui si de *principiis* capias, obstat Romanus ritus, quia illa pars frequentissima, et ibi ambulare et obversari assidue soliti.

Facit etiam, quod illos reliquos in principia vocavit: non loci igitur illius secretum affectans, sed castrorum. *Lipsius.*

Secreta castrorum] Quod et de principiis intelligi debet cum proportione. Nam ideo Cæcina, 'ceteris per militiæ munera dispersis, secreta castrorum' affectat, ut et par solitudo sit apud *principia*. Nam si fuisset frequens in castris miles, haud dubie *rerum novarum studio*, statim et in principia advolasset.

Perinde igitur affectat et solitudinem castrorum et principiorum, nempe ut plerique præsentium conscii sibi defectionis adessent, alii inscii consulto abessent, ne cœptis ejus resisteretur: quod contigisset, si multitudo pro Vitellio obstinata affuisset concioni.

'transfugisse classem: in arcto[2] commeatum:[x] adversas Gallias Hispaniasque:[z] nihil in urbe fidum:' atque omnia de Vitellio in deterius. Mox incipientibus,[a] qui conscii aderant, ceteros, re nova attonitos, in verba Vespasiani adigit: simul Vitellii imagines dereptæ,[3][b] et missi, qui Antonio nuntiarent. Sed, ubi totis castris in fama[4] proditio,[c] recur-

fecisse classem; arcem copiarum; infensas Gallias Hispaniasque; nihil Romæ fidum *aut firmum; et* sic *cuncta de Vitellio in pejus. Dein præeuntibus, qui participes aderant, reliquos, re subita stupentes, sacramento Vespasiani obstringit; eodemque tempore Vitellii effigies derepta* hastis, soloque afflictæ, *et missi, qui* id *Antonio referrent. Sed, postquam totis castris vulgata transitio est; et rediens ad*

Bipont. dant *secretiora;* scil. consilia.—2 Sic bene Mss. Harl. Bodl. Jes. Guelf. Puteolanus et recentiores. In Mss. Flor. Reg. et editione principe, *in arce commeatum.* Mss. Corb. Agr. *in arcem commeatum.* Inde emendaverat Rhenanus, *inopia commeatuum:* Lipsius, *arcem commeatuum,* [et sic Ryckius et Gronovius.] *Brotier.*—3 Ita bene Ernestus et recentiores. Detractæ enim de signis imagines, *dereptæ* dicuntur, non vero *direptæ,* ut habent Mss. et veteres editiones. *Idem.* *Direptæ* Gronov. et Ryckius.—4 Ita Mss. Flor. Harl. Bodl. Jes. Corb. Guelf. Puteolanus et libri omnes postea editi. In Ms. Reg. et editione principe, *infamia prodidit.* Ms. Agr. prima manu, *infamia prodita;*

NOTÆ

[x] *In arcto commeatum*] Legitur et *classem, arcem commeatuum:* et sic supra, c. 2. 'Duas classes vacuumque Illyricum mare . . . unde interim pecuniam et commeatus?'

Arcem commeatuum] Livius, l. III. castellum etiam hac metaphora ponit: 'Respicerent tribunal homines, castellum omnium scelerum.' *Lipsius.*

[z] *Adversas Gallias Hispaniasque*] Nondum certe *adversæ,* sed tamen ambiguæ. Infra c. 15. 'Britannia, Galliaque et Hispania auxilia Vitellius acciverat,' &c. Et supra l. II. 97. 'Auxilia tamen e Germania Britanniaque et Hispaniis excivit segniter.'

Quod de Germania hic dicit, intelligendum et de Galliis, quæ inermes: tota vis Galliarum fere in Germanicis legionibus. Addit: 'Perinde legati provinciæque cunctabantur.'

Et de Hordeonio, qui Germaniæ, et Vectio Bolano, qui Britanniæ tum præerant, subjicit: 'Uterque ambigui. Neque ex Hispaniis properabatur, nullo tum ibi consulari:' (Cluvius Rufus aberat:) 'trium legionum legati pares jure, et prosperis Vitellii rebus, certaturi ad obsequium, adversam ejus fortunam ex æquo detrectabant.'

[a] *Incipientibus*] Conscii defectionis incipiebant sacramentum, seu duces præibant jurantibus: ceteri inscii sequebantur, *re nova attoniti* ac perculsi, non sponte, ut statim patebit.

[b] *Imagines dereptæ*] Majus dedecus fuit, si solo afflictæ essent, quam si solummodo amoverentur. Suet. Domit. 23. ubi de Senatu infamante Domitianum: 'Clypeosque et imagines ejus coram detrahi, et ibidem solo affligi juberet.'

[c] *In fama proditio*] Alii libri: *infamia prodita.* Nec sperno: ita narrat,

rens in principia miles, præscriptum Vespasiani nomen, projectas Vitellii effigies aspexit, vastum primo silentium, mox cuncta[5] [d] simul erumpunt: 'Huc cecidisse[6] Germanici[7] exercitus gloriam, ut sine prælio, sine vulnere, vinctas[8] manus et capta traderent arma?[e] (quas enim ex diverso legiones? nempe victas; et abesse unicum Othoniani[9] exercitus robur, primanos[f] quartadecimanosque: quos tamen, iisdem illis[10] campis, fuderint straverintque)[g] ut[11] armatorum millia,

principia miles, præscriptum vexillis *Vespasiani nomen animadvertit, prostratasque Vitellii imagines*, ad ea *ingens primo silentium, dein simul omnes exardent animis:* Huc devenisse Germanicarum legionum decus, ut sine pugna, sine cæde, ligatas manus, et captiva arma dederent? Quas enim ex alia parte legiones? nempe *quæ* profligatæ *fuerant*; nec adesse præcipuum decus Othoniani agminis, primanos et quartadecimanos; quos tamen, eadem ipsa planicie, vicerint ac prostraverint, ut tot millia militum dono traderentur exuli Antonio, tan-

altera, *infamis proditio*. Ms. Mirandulanus, aut potius Marquardus Freherus, *vel fama didita*. Ferri potest vulgata scriptura. Forte tamen aliquid vitii hic latitat, maxime cum mox *et* ante *recurrens* desideretur. Quod Cl. Ernesto jam observatum. *Brotier.*—5 Acidalius mallet, *cuncti*. Et merito quidem. Mox enim cap. seq. *Hæc singuli, hæc universi*. Brotier.—6 Placet Heinsio, *huc recidisse*. Nec immerito. Sic supra Annal. III. 59. 'Huc recidisse cuncta.' *Idem.*—7 Male Mss. Harl. Jes. et Puteolanus, *Germani*. Brotier.—8 Sic bene Rhenanus et recentiores. In Mss. Reg. et veteribus editionibus, *junctas manus*. Idem.—9 Ms. Budens. *Germanici*.—10 Male Rhenanus, *quos tum iisdem campis illis*. Brotier.—11 Brotierus habet *tot armat. mill.* et ita Mss. Harl. Bodl. Jes. Guelf. Puteolanus et recentiores. A Mss. Reg. Flor. Bud. Agr. et editione principe abest, *tot*. Et illud omisere

NOTÆ

ut statim movisse miles se videatur. At Egesippus, l. IV. c. 30. noctem interponit: et mane demum 'surgentes, evaginatis gladiis, insiluisse super Cæcinam' facit. *Lipsius.*

[d] *Cuncta*] Forte *cuncti*. Non tamen displicet vox, *cuncta*: supple castra.

Cuncta simul] Omnia, quæ in tali occasione animo offerebantur, exprimunt irati. Sic interp. Hispanus.

[e] *Vinctas manus et capta traderent arma*] Pro vulg. *junctas*, castigavi, *vinctas manus, &c.* Rhenanus.

Solebant enim victis adimi, primo arma, dein illis post terga manus vinciri. Sic Virgilius Sinonem captum describit.

Tacitus in fine hujus lib. de Vitellio loquens, 'vinctæ pone tergum manus.' *Lupanus.*

Vinctas] Quidni, *junctas*, quæ vetus lectio? vox *vinctas* intelligitur de his qui certassent, et prælio capti vinctique forent: at *junctas*, recte intelligi posse videtur de his qui sine prælio dant manus, quasi supplices veniam orent, etiam ante pugnam.

[f] *Primanos*] *Primam* scil. *Adjutricem*, quæ in Hispaniam, et *quartamdecimam*, quæ in Britanniam missa. *Savilius.*

velut grex venalium, exuli Antonio[h] donum[12] darentur. Octo nimirum legiones[i] unius classis accessionem fore. Id Basso, id Cæcinæ visum: postquam domos, hortos,[j] opes, Principi abstulerint,[13] etiam Principi auferri

quam grex vilium emtitiorumque servorum. Octo scilicet legiones appendicem fore unius classis. Id placitum Basso et Cæcinæ; postquam ademerint imperatori prædia, hortos, divitias, etiam militibus imperatorem adimere;

Ryckius et Gronovius, et Bipont.—12 Ms. Bodl. *dono.*—13 Ms. Corb. *abstulere.* Brotierus cum Ryckio et Gronovio habet *etiam militibus principem auferre, licet integros*, et sic disserit: 'Ita quidem Mss. et libri omnes editi. Tantummodo in Mss. Flor. Reg. Corb. et editione principe pro, *licet*, legitur, *litem.* Hæc cum inter se non cohæreant, Ferretus, Lipsius, Grotiusque corrigebant, *etiam milites auferre, licet integros, &c.* Sic quoque vertit Cl. Davanzati: 'Voler Basso, e Cecina sopra le case, giardini, e tante richesse rapite al Principe, torgli anche i soldati, quantunque no menomati, ne feriti, e vili alli stessi Flaviani: e che risponderebbero a chi domandasse di lor prosperità, o avversità?' Sic Cl. Gordon aliique optimi interpretes, sed non eadem brevitate. Manet tamen difficultas, neque hæc cum præcedentibus satis connexa, *licet integros .... Flavianis quoque partibus viles.* Frustra tentavit J. F. Gronovius, *etiam milites auferre, deditos, integros, &c.* et Jac. Gronovius, *etiam militibus Principem auferre. Sic et integros incruentosque, Flavianis quoque partibus viles, quid dicturos, &c.* Minime Corneliana sunt *deditos .... sic et integros.* Itaque cum optimi Mss. et editio princeps habeant, *litem*, pro, *licet*, et in veteribus libris, *quid dicturos* a superioribus non sint separata, omnino probabilis, immo necessaria mihi videtur scriptura Ms. Agr. *etiam militibus Principem auferre, Principi militem: integros incruentosque, Flavianis quoque partibus viles, quid dicturos, &c.* Sive hæc repetita sint ab aliquo vetere libro, sive oriantur a conjectura eruditi viri, qui multa in Ms. Agr. emendavit, certe Corneliana sunt, et cum præcedentibus sequentibusque optime consentiunt. Facilis autem fuit librariorum error, maxime si olim scriptum fuit, *militibus Principem, Principi auferre militem.*'—*Militibus* omissum a librario e margine in alienum locum irrepsisse, et Flor. *litem* ex voce *militem* esse residuum acute conjectant Bipont. quorum emendatam lectionem meam facio. *Oberl.*

NOTÆ

[g] *Fuderint straverintque*] Certe fuderunt *primanos*, quæ legio *prima Classica*, seu *prima Adjutrix* appellatur, non autem *quartadecimanos:* illi tantum legionis quartædecimæ vexillarios vicerant; ipsa legio non affuit pugnæ.

[h] *Exuli Antonio*] Cur iste exul, aut quando? Puto sub Nerone, lege Cornelia de Testamentis, falsi damnatum et exulasse, cum tabulas subdititias, fraude et præmio inductus, obsignasset. Vide Annal. lib. XIV. actis anni 814. *Lipsius.*

Exuli] Senatu motus Antonius; an etiam urbe aut Italia pulsus sit, non liquet apud Tacitum.

[i] *Octo nimirum legiones*] Erant integræ legiones duæ, *unaetvicesima Rapax* et *Italica:* et vexilla *quartæ* et *duodevicesimæ* ex Germania superiori; vexilla *primæ, quintæ, quintædecimæ*, et *sextædecimæ* ex inferiori Germania. Firmabant *vexillarii* trium legionum Britannicarum, nempe *secundæ Augustæ, nonæ*, et *vicesimæ Victricis.* Præferebantur quatuor aquilæ, cetera vexilla erant.

[j] *Domos, hortos*] Id præsertim verum de Valente et Cæcina. Supra

militem: [14k] integros incruentosque, Flavianis quoque partibus viles, militibus quid dicturos,[l] reposcentibus[m] aut prospera, aut adversa?'

14. Hæc singuli, hæc universi, ut quemque dolor impulerat, vociferantes, initio a quinta legione orto, repositis Vitellii imaginibus,[n] vincla Cæcinæ injiciunt: Fabium

et licet illæsos et intactos, *ac* Flavianis etiam partibus spretos, quid *tamen* responsuros repetentibus res secundas, vel improsperas?

Hæc singuli, hæc cuncti simul clamitantes, ut quemque ira concitarat, principio a quintanis facto, restitutis Vitellii simulacris, induunt catenas Cæcinæ: assumunt

NOTÆ

Hist. lib. II. 92. 'Nec eo segnius invaserant domos, hortos, opesque imperii,' &c.

[k] *Etiam Principi auferri militem*] Vulgo *etiam militibus principem auferre, licet, &c.* Sed superest in τῷ *licet*, aliquid scabri, quod muto in *deditos;* ut sit: *etiam milites auferre, deditos integros incruentosque, Flavianis quoque partibus viles, quid dicturos, &c.* Qui, scil. dediti sint nullo discrimine facto, nullo sanguine aut sudore; et ob id etiam aspernabiles iis, quibus accesserint; nec habentes, quod respondeant interrogantibus; vel, ubi nunc ad Bedriacum victoria? vel, τὶ παθόντες, et quas ad incitas redacti, ad tam deforme subsidium salutis descenderint. *Gronovius.*

Etiam militibus] Intellige, quasi scripserit; *etiam milites principi auferre.* Voluit tantum Tacitus varie rem exprimere. Et certe per proditionem illam auferebant milites principi Vitellio.

Etiam militibus] Si sequimur contextum, forte sic clare elicitur sensus: Postquam domos, hortos, opes principi abstulerint, etiam ei milites auferre, licet integros, &c.

Sed quia sæpe, non pro captu vulgi sentit aut scribit Tacitus, forte etiam sic distingui possit: *Postquam domos .... principi abstulerint, etiam militibus principem auferre:* (nam certe Vespasianus loco Vitellii intrudebatur;) *licet integros incruentosque*, sic et *Flavianis quoque partibus viles*, (nam certe semper viles transfugæ ac proditores, et eo viliores, quo magis se tradunt integri et incruenti,) *quid dicturos reposcentibus aut prospera, aut adversa?*

[l] *Quid dicturos*] Quid responsuri essent reposcentibus res prosperas? Nempe quorsum evasisset illa victoria insignis, relata campis Bedriacensibus? aut quid tam adversi sibi contigisset, ut *sine vulnere, sine prælio, vinctas manus*, captivaque arma et corpora hostibus traderent?

[m] *Reposcentibus*] Quid dicturi essent reposcentibus prospera? Certe post tot prospera prælia, summæ ignaviæ argui poterant, si se traderent hosti *integros et incruentos*, et veluti vinctis manibus, ut inermes atque imbelles.

Si adversa reposcuntur, par flagitium exprobrari illis potuit; quippe qui nullis dum adversis rebus fracti, statim animum fidemque mutent, qui nulla mala premente fortuna, statim deserant principem, cujus auspiciis hactenus vicerant. Una ratio adversus talia *reposcentes*, unum perfidiæ crimen suppetet.

[n] *Repositis Vitellii imaginibus*] Eas forte, ut subito tumultu, deripuerant soloque straverant defectores, quasi

Fabullum,[1] quintæ legionis Legatum, et Cassium Longum,[o] Præfectum castrorum,[p] Duces deligunt: forte oblatos[q] trium Liburnicarum milites,[r] ignaros et insontes, trucidant: relictis castris,[s] abrupto ponte,[t] Hostiliam rursus, inde Cremonam pergunt, ut legionibus, primæ Italicæ et unietvicesimæ[2] Rapaci,[u] jungerentur quas Cæcina, ad obtinendam Cremonam, cum parte equitum præmiserat.

duces seu legatos, *Fabium Fabulum, qui præerat quintæ legioni, et Cassium Longum præfectum castrorum: forte obvios milites trium Liburnicarum, inscios et innoxios obtruncant: omissis castris, abscissoque ponte, contendunt Hostiliam iterum, et hinc Cremonam, ut sibi adjungerent legiones, primam Italicam et unaetvicesimam Rapacem, quas præire jusserat Cæcina ad occupandam Cremonam, cum parte equitatus.*

1 Sic bene Mss. Ryckius et recentiores. In veteribus editionibus, *Fabulum*. Ad virum ejusdem nominis eleganter scripsit Catullus, carm. XIII. 'Cœnabis bene, mi Fabulle, apud me Paucis,' &c. *Brotier*.—2 Sic recte Mss. Flor. Reg. Agr. Guelf. editio princeps et recentiores. Puteolanus aliique, solenni errore, *undevicesimæ*. Berneggerus et J. F. Gronovius, *unaetvicesimæ*. Brotier.

NOTÆ

per ignominiam, quod et signum destituti principis fuit.

Sic disjectas solo alii, spretasque Vitellii imagines colligunt in ipsis principiis, reponuntque suis spiculis seu hastis, quibus ante insertæ, palam inter signa circumferebantur.

[o] *Cassium Longum*] Forte, *Longinum*. Nam id cognomen familiæ Sueton. Ner. 37. 'Objectum est . . . . Cassio Longino jurisconsulto . . . quod in veteri gentili stemmate C. Cassii, percussoris Cæsaris, imagines restituisset.' Si tamen Cassius iste familiæ Cassiorum fuit.

[p] *Præfectum castrorum*] Puto Fabulum non fuisse præfectum castrorum ejusdem legionis, *quintæ*, scil. Nam sic adæquassent virum dignitate minorem legato legionis, et æmulationis causam præbuissent; quæ minus flagrabat inter diversarum legionum præpositos.

Quicquid sit, miserrimi illi duces, ut per ambitionem creati, et precario, ita infeliciter et adversis fatis rexerunt exercitum. Neque tot præliis ullum officium egregii ducis ab ipsis exhibitum reperio.

Vulgus potius duces regebat. Magnus ille exercitus, quasi Polyphemus ingens, et velut effossis oculis, arma lacertos, brachia temere movebat, 'indigus rectoris, inops consilii.'

[q] *Forte oblatos*] Non in ipsis castris legionum, ut puto, sed forte non procul, aut in via, cum prægrederentur equites, aut expediti.

[r] *Trium Liburnicarum milites*] Eos quasi conscios et socios defectionis classis trucidant, quamvis ignari et insontes essent.

[s] *Relictis castris*] De quibus supra cap. 9. 'Cæcina inter Hostiliam vicum Veronensium et paludes Tartari fluminis castra permuniit, tutus loco, cum terga flumine, latera objectu paludis tegerentur.'

[t] *Abrupto ponte*] Ne hostes illa parte insequerentur. Ille pons Tartarum flumen jungebat.

[u] *Rapaci*] Sic appellatæ quædam

15. Ubi hæc comperta Antonio, discordes animis,[v] discretos viribus[w] hostium exercitus aggredi statuit, antequam Ducibus[1] auctoritas, militi obsequium et junctis legionibus fiducia rediret: namque Fabium Valentem, profectum ab urbe, acceleraturumque cognita Cæcinæ proditione, conjectabat: et fidus Vitellio Fabius, nec militiæ ignarus. Simul ingens Germanorum vis per Rhætiam timebatur: et[2] Britannia, Galliaque et Hispania, auxilia Vitellius acciverat, immensam belli luem,[3] ni Antonius, id ipsum metuens, festinato prælio victoriam præcepisset. Universo cum exercitu, secundis[x] a Verona castris, Bedriacum venit:

Postquam ea nuntiata sunt *Antonio, oppugnare decrevit Vitellianos exercitus dissentientes animis, ac divisos copiis, priusquam rediret auctoritas ducibus, militi fides, et conjunctis legionibus virtutis et animi constantia. Quippe conjiciebat Fabium Valentem, jam digressum* esse *ab urbe, properaturumque, comperta transitione Cæcinæ: et constans in fide* erat pro *Vitellio Fabius, nec belli inscius. Etiam magna Germanorum multitudo per Rhætiam metuebatur; et Vitellius accersiverat copias e Britannia, Galliaque et Hispania, ingentem belli* molem *perniciemque, nisi Antonius, id ipsum timens, occupasset victoriam, accelerata pugna. Cum omnibus copiis perrexit Bedriacum, secundis a Verona mansionibus. Postridie,*

1 Ms. Budens. *duci*.—2 Brotierus cum Bipont. habet, *et ex Britannia;* et ita Mss. Bodl. Jes. Corb. Agr. Puteolanus et Beroaldus. In editione principe, *e Britannia*. In recentioribus, *et Britannia*.—3 Sic optime Mss. Harl. Bodl. Puteolanus et recentiores. In Mss. Reg. Jes. et editione principe, *lucem*. Brotier. Rhen. volebat *vim:* alii *molem*.

NOTÆ

legiones a vi quadam propria, seu a strenuo ac decoro aliquo facinore. Sic dictæ *Rapax*, *Fulminatrix*, *Victrix*, *Adjutrix*, &c.

[v] *Discordes animis*] Hoc dicit, quia haud dubie non pauci corrupti spe et promissis Cæcinæ, et quidam conscii defectionis fuerant, et quidem primores centurionum.

Sed tum illi a vulgo et majore numero abstracti, ne gradu et ordine dejicerentur, dissimulabant: vulgus obduruerat pro Vitellio.

Discretos viribus] Nondum istæ legiones se adjunxerant *primæ Italicæ* et *unaetvicesimæ*. Nondum Fabius ex urbe adventarat, qui columen partium; et commissum est prælium *ad octavum a Bedriaco* milliare, priusquam jungerentur vires: quo prælio profligatus est equitatus, simul et duæ legiones, Italica et Rapax.

Quod patet infra cap. 22. 'Rapaces atque Italici omnibus se manipulis miscuerant:' nam ita fessi, exhausti, ac perculsi erant primo prælio, ut corpus militare per se, nec aciem constituerent, sed aliis legionibus immiscerentur.

[w] *Discretos viribus*] Nempe alii in castris, vel in itinere, alii apud Cremonam erant.

[x] *Secundis*] Bidui itinere confecto, duabus mansionibus.

postero die, legionibus ad muniendum[y] retentis, auxiliares cohortes in Cremonensem agrum missæ, ut, specie parandarum copiarum,[z] civili præda miles imbueretur.[a] Ipse, cum quatuor millibus equitum, ad octavum a[4] Bedriaco[b] progressus, quo licentius popularentur: exploratores (ut mos est) longius[c] curabant.

16. Quinta[d] ferme hora diei erat, cum citus eques, 'adventare hostes, prægredi[1] paucos, motum fremitumque[e] late audiri,' nuntiavit. Dum Antonius, 'quidnam agendum,' consultat, aviditate navandæ operæ Arrius Varus cum

legionibus fodiendo vallo occupatis, sociorum cohortes missæ in regionem Cremonensem, ut, prætextu quærendi commeatus, civili prædæ miles assuesceret. Ipse cum quatuor millibus equitum processit ad octavum a Bedriaco milliare, *quo audacius liberiusque prædarentur:* et *speculatores, ut fieri solet, latius explorabant.*

Sub quintam ferme diei horam, laxis habenis advolans eques renuntiat, imminere hostes, præire paucos, tumultum strepitumque late audiri. *Dum Antonius deliberat,* quidnam factu opus sit, *ardore* juvandi partes et egregiam *præstandi*

4 Ms. Reg. *e Bed.*
1 Budens. *progredi.*

NOTÆ

Secundis a Verona] Haud dubie festinabat Antonius, præcipue equitatu validus; ita ut forte quaque die sex aut septem leucas conficeret.

[y] *Ad muniendum*] Vallum scil. seu castra.

[z] *Specie parandarum copiarum*] Si parassent tantum copias seu commeatus ejus jussu, crimen certe fuit, scil. ut belli civilis, sed longe majus scelus belli, et Antonii; quod 'civili præda miles imbueretur.'

Quod ambitiosum in vulgus, injuriosum in cives, forte et contumeliosum in ipsum principem, cui certabant: idque mox suspectabitur acrius post victoriam. Sed quid sperent bello civili, nisi prædam et spolia civium?

Copiarum] Commeatuum, utensilium, seu rerum omnium victui necessariarum.

[a] *Civili præda miles imbueretur*] Id est, spoliis augescentibus ex belli civilis occasione. *Savilius.*

Civili præda] Non quasi forte cives Rom. præcise spoliarent; sed quia civili bello præda hæc parabatur.

[b] *A Bedriaco*] Capio trans Bedriacum; quo scil. sustineret suos agrum Cremonensem populantes: sicque etiam exploratores longius providebant.

[c] *Longius*] Longius, nempe, quam equites aut populatores: scil. ut consilia et res hostium explorarent, referrentque ducibus.

[d] *Quinta*] Quæ undecima matutina est nostro more: puto, id circa finem Septembris contigit, et circa Æquinoctium, quo horæ veterum æquales nostris erant.

[e] *Motum fremitumque*] Nempe equites erant qui prægrediebantur.

promtissimis equitum prorupit, impulitque Vitellianos,[f] modica cæde: nam, plurium accursu versa fortuna, et acerrimus quisque sequentium fugæ ultimus[g] erat: nec sponte Antonii properatum, et[2] fore, quæ acciderant, rebatur. Hortatus suos, 'ut magno animo capesserent pugnam,' diductis[3] in latera turmis,[h] vacuum[4] medio relinquit[5] iter, quo Varum equitesque ejus reciperet: jussæ armari legiones: datum per agros signum,[i] ut, qua cuique proximum, omissa præda, prælio occurrerent.[6] Pavidus interim Varus, turbæ suorum[j] miscetur, intulitque formidinem: pulsi cum sanciis integri,[k] suometipsi[7] metu et angustiis viarum conflictabantur.

operam Arrius Varus, cum strenuissimis equitum irrupit, fuditque Vitellianos, paucis interfectis: quippe, plurium subsidio mutata est *fortuna, et* tum *promtissimus quisque insequentium, in receptu postremus erat: nec consilio aut jussu Antonii festinatum* erat, *et quæ contigerunt*, ipse *præviderat. Allocutus suos*, excitavit, ut forti animo prælium susciperent, *divisisque in utrumque latus equitibus, vacuam in medio viam aperit, qua reciperet Varum et ejus equitatum: jussæ legiones arma capere: datum per campos signum, ut ad pugnam venirent, qua cuique promtissimum* foret, *relicta præda. Trepidus interea Varus, turmis suorum jungitur, incussitque metum; fusi cum vulneratis illæsi, suomet ipsi pavore, et arctis itinerum spatiis divexabantur*.

2 *Et* abest ex ed. pr.—3 Ms. Corb. *deductis*.—4 Sic bene Mss. editio princeps, Ryckius et recentiores. Puteolanus, *vacuo medio*. Brotier.—5 Brotierus habet *reliquit*.—6 Sic bene Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus. In Mss. Flor. Reg. Agr. Corb. et editione principe, *occurreret*. Male Alcidalius, *accurrerent*. Brotier.—7 Ms. Corb. *suo et ipsi metu*. Mss. Harl. Jes. *suometipsi impetu*. At in utriusque margine notatum: *alius* habet *metu*.

NOTÆ

[f] *Vitellianos*] Puto Vitellianos equites esse, qui legionum agmen præcedebant.

[g] *Fugæ ultimus*] Nempe primus ille, versa fronte, invadentes hostes sustinebat, et acrius, sensim pedem referendo, ne acies, ne alæ perrumperentur ab hostibus.

[h] *Turmis*] Equitatu præpollebat Antonius: igitur ut Varum equitesque ejus reciperet, diducit in latera turmas equitum, qui secum remanserant et integri erant.

Turmis] Equitum scil. nam cum promtissimis tantum proruperat Arrius Varus.

[i] *Datum . . . signum*] Nempe cohortibus auxiliarium, quæ fidentes equiti, longius licentiusque populabantur.

[j] *Turbæ suorum*] Quia nempe Varus ducebat equites: ille igitur ad *suos* equites rediit pavidus, et simul pavorem intulit, unde fere clades universi exercitus.

[k] *Integri*] Intellige equites, quos scil. maxime curabat Antonius, ut in quibus plurimum confideret. Nam pulso equitatu, nudatæ forent legiones omni subsidio, neque alias unquam vel victor ipse legiones Vitellianas

17. Nullum, in illa trepidatione, Antonius constantis Ducis, aut fortissimi militis, officium omisit: occursare paventibus; retinere[1] cedentes: ubi plurimus labor, unde aliqua spes, consilio, manu, voce insignis hosti, conspicuus suis: eo postremo ardoris provectus est, ut vexillarium fugientem[l] hasta[m] transverberaret:[2] mox raptum vexillum in hostem vertit: quo pudore haud plures, quam centum equites, restitere. Juvit locus, arctiore illic via,[n] et fracto interfluentis rivi ponte, qui incerto alveo, et præcipitibus ripis, fugam impediebat: ea necessitas, seu fortuna, lapsas jam partes restituit. Firmati inter se, densis ordinibus

Nullum in ea consternatione Antonius strenui ducis, aut acerrimi militis, munus prætermisit; subvenit metuentibus; pedem referentes cohibet; ubi multus incumbit *labor, unde* affulget *spes, consilio, dextra, clamore conspicuus hosti, spectabilis suis; eo demum ardoris processit, ut hasta transfoderit signiferum fugacem: dein abreptum signum in hostem intulit.* Quo facinore ducis, et *pudore, non plures quam centum equites substitere. Favit locus, angustiore illic itinere, et abrupto ponte interlabentis rivi, qui dubio alveo, et abscissis ripis, fugam prohibebat. Et angustia hæc, seu fortuna, afflictas jam partes instauravit. Firmati inter se, conferta acie,*

1 Ita Mss. Flor. Harl. Bodl. Jes. Guelf. Puteolanus et recentiores. In Mss. Reg. Corb. Agr. et editione principe, *occursat . . . . retinet;* et sic Ryckius.—2 Sic bene Mss. Harl. Bodl. Jes. Reg. Corb. Agr. editiones veteres et recentiores. Male Ms. Guelf. *transverberasset.* Lipsius, *trans-*

NOTÆ

perrupisset, neque sine equite bellum patrasset aut profligasset.

Quod sic infra 53. jactat apud Vespasianum: 'quod discordes dispersasque Vitellii legiones equestri procella, mox peditum vi, per diem noctemque fudisset, id pulcherrimum et sui operis.'

[l] *Vexillarium fugientem*] Sic olim Cæsar apud Valer. lib. III. 'Legionis Martiæ aquiliferum, ineundæ fugæ gratia jam conversum, faucibus comprehensum, in contrarium partem detraxit; dexteramque ad hostem tendens, Quorsum tu, inquit, abis? illic sunt cum quibus dimicamus.'

Sic et Sueton. Jul. 62. 'Inclinatam aciem solus sæpe restituit, obsistens fugientibus, retinensque singulos, et contortis faucibus convertens in hostem; et quidem adeo plerumque trepidos, ut aquilifer moranti cuspide sit comminatus: alius in manu detinentis reliquerit signum.'

[m] *Hasta*] Sua; non ea cui insertum vexillum.

[n] *Arctiore illic via*] Supra cum dirigeretur acies, et rediret ad suos Varus, ipsi equites 'angustiis viarum conflictabantur.' At nunc prosunt illæ ipsæ angustiæ itineris, quæ fugam impediebant: adeo exiguo momento et ex minima inclinatione pendet fortuna et victoria! 'Ea necessitas seu fortuna,' forte utraque simul, 'lapsas jam partes restituit.'

excipiunt Vitellianos temere effusos:[o] atque illi[3] consternantur.[p] Antonius instare perculsis, sternere obvios. Simul ceteri, ut cuique ingenium, spoliare, capere,[4] arma equosque abripere: et[5] exciti prospero clamore, qui modo per agros fuga palabantur, victoriæ se miscebant.

18. Ad quartum[q] a Cremona lapidem fulsere legionum signa,[r] Rapacis atque Italicæ, læto inter initia equitum suorum[s] prælio, illuc usque provecta. Sed, ubi Fortuna

sustinent Vitellianos temere evectos: atque illi statim *perturbantur. Antonius urgere exterritos, fundere obvios. Et jam reliqui, ut cuique animus, diripere, capere arma, et equos auferre: et evocati fausto clamore, qui paulo ante per campos* ex Vari *fuga vagabantur, victoriæ se adjungebant.*

Ad quartum a Cremona milliare, micuere legionum aquilæ, Rapacis atque Italicæ, quæ huc usque processerant, fausto inter primordia suorum equitum certamine. Sed,

verberarit. Brotier.—3 Ita Rhenanus et recentiores. In Mss. Flor. Reg. Harl. Jes. Guelf. et editionibus veteribus, *atque illic consternantur.* Ms. Bodl. et Puteolanus, *consternantur.*—4 Ryckii Ms. *rapere.*—5 Ita Mss. Flor. Reg. Corb. editio princeps ac recentiores. *Et* abest a Mss. Harl. Bodl. Jes. Omisit quoque Puteolanus.

NOTÆ

[o] *Temere effusos*] Quasi jam vicissent; et forte quia usque ad pontem illum fractum effusos hostes temere insecuti erant.

[p] *Atque illi consternantur*] Sic infra, 'ceteri fœda fuga consternantur.' *Rhenanus.* Τὸ *atque,* hic ponitur exquisita illa significatione pro *statim:* de quo Gellius, x. 29. nos ad Livii XXVI. 39. *Gronovius.*

[q] *Ad quartum*] Si leucas Parisinas inspicis, duæ fuerint leucæ Gall. si longiores et provinciarum leucas, tum fuerit una leuca Gallica.

[r] *Fulsere legionum signa*] Profectæ erant Cremona, et huc usque velut ad prælium provectæ erant, cum prosperam equitum suorum pugnam animadverterent. Sed postquam ipsos fusos ac profligatos videre, hæ se miscere prælio noluerunt, et cum discrimen vitare vellent, in discrimen ipsæ venere. Discrimen certe adeundum fuit, ne subirent, ultroque lacessendus hostis. Et potuerunt hæ legiones reddere vicem hostibus et cladem, quam equiti suo intulerant, si eos etiam temere effusos, et via ac pugna fessos aggressæ forent; si suos recepissent, firmassent, &c.

Signa Rapacis atque Italicæ] Quæ haud dubie non affuerunt prælio, sed tantum huc usque provectæ erant, et equites tantum seu alas præmiserant, quemadmodum; nec tum hic etiam *robur Flaviani exercitus* aderat.

Hæ Vitellianæ legiones immotæ stetere, et *ducem* sibi *deesse intelligebant:* quæ tamen cæco impetu statim de nocte irrumpent, ut est mobile ingenium vulgi, et amoto duce præceps.

[s] *Equitum suorum*] Puto non solos erupisse equites, sed simul et cohortes expeditas, et præcipue auxilia-

contra fuit, non laxare ordines,[t] non recipere turbatos, non obviam ire, ultroque aggredi hostem, tantum per spatium cursu et pugnando fessum. Forte victi,[1 u] haud perinde

postquam fortuna adversa fuit, non aperire ordines, non admittere perculsos, non occurrere, ultroque oppugnare hostem, per tantum itineris et via et prælio fatiga-

1 Sic vulgo Mss. et libri omnes editi. Sed nondum victi erant Vitelliani, nutabant tantum. Inde Freinshemius tentabat, *forte acti*, id est, temere ac sine consilio. At melius Ms. Agr. *pugnando fessum forte victuri: haud perinde rebus prosperis, &c.* Idque narrationi optime convenit. Favent quoque Ms. Reg. et editio princeps, in quibus eadem ac Ms. Agr. distinctione scriptum, *pugnando fessum forte victi. Haud perinde.* Scripturam Codicis Agr. Acidalio, Rodolpho Agricolæ, Ryckio aliisque jam probatam secutus est Cl. Gordon. 'Nor take the opportunity of falling upon forces spent with fighting and long pursuit; an opportunity which probably might have rendered them victorious. In truth, during prosperity, they perceived not so sensibly the use of a general, as in adversity that they wanted him.' Murphy ita, 'Nor dared to attack an enemy at that time well nigh exhausted by the labors of the day. In the hour of prosperity they despised their general officers, and in their distress began to feel that they wanted an able com-

NOTÆ

rium, qui æquabant sæpe et numero et robore legiones ipsas.

[t] *Non laxare ordines*] Non laxavere ordines, nempe ne se miscentibus consternatis trepidisque, legiones ipsæ simul perturbarentur; sicque facilius ab hoste perrumperentur.

[u] *Forte victi*] Rodolphus, *victuri*: mentem video: et tamen subvereor, ut parum plena ista, et huic narrationi quædam desint. *Lipsius.*

Forte victi] Pro genio Taciti nihil ibi deesse putem. Sic igitur capio: *sed ubi fortuna contra fuit*, tum sibi deesse ducem animadverterunt; quia dux si adesset, in subsidiis legiones vel cohortes haberet; quibus oppositis, fessis et cedentibus succurreret; quibus proturbatos aut abscedentes reciperet; quibus nutantes, vel effusos cursu seu pugna hostes aggrederetur, impelleret, et forte profligaret.

At nunc contra amoto duce, legiones illæsæ et integræ privatim sibi, non in commune, consulunt; *non laxant ordines;* non recipiunt turbatos; non occurrunt cedentibus; non sustinent pugnam; non aggrediuntur hostem jam fessum cursu aut certamine.

Et tum victi Vitelliani, qui forte non perinde desideraverant ducem in rebus prosperis, atque in adversis sibi deesse jam sentiebant.

In rebus prosperis fortuna sola pro auspiciis, pro consilio, pro duce fuit; at rebus adversis longe aliter se res habet.

Forte victi] Non male: sed perinde legi possit, *forte victores.* Nam ante ipsi Vitelliani in iisdem campis Bedriacensibus *victores*, forte *haud perinde rebus prosperis* et in victoria referenda *ducem desideraverant, atque in ipsis adversis*, seu in ista hac clade, *deesse intelligebant.* Si dux afforet, juberet *recipere turbatos, obviam ire, ultroque aggredi hostem, &c.*

Forte victi] Forte victores, si ultro aggressi hostem forent. Sic versio Hispana.

rebus prosperis Ducem desideraverant, atque in adversis deesse intelligebant. Nutantem aciem[v] victor equitatus incursat: et Vipstanus Messalla, Tribunus,[w] cum Mœsicis auxiliaribus[x] assequitur,[y] quos militiæ[z] legionariis, quan-

tum. *Forte profligati* illi, *non tam optaverant ducem in rebus secundis, quam in adversis* sibi *deesse animadvertebant. Victores equites* Flaviani, *trepidantem aciem* Vitellianorum *invadunt: et Vipsanius Messalla, tribunus* militum, *attingit equites cum Mœsicis sociis, quos, licet propere ductos,* tamen *adæquabat belli decore*

mander.' *Brot.*—2 *Militiæ gloria* .... *æquabat.* Ita Mss. Harl. Bodl. Jes. Puteolanus aliique multi. Corrupte Mss. Flor. Reg. Corb. Agr. et editio princeps, *militiæ legionarii* .... *æquabant.* Altera manu post *militiæ* additum in Ms. Agr. *gloria.* Perperam emendavit Pichena, *militibus legionariis* .... *æquabat.* Hunc tamen secutus est Cl. Davanzati. Cll. Ernestus et Lallemand edidere, *militiæ legionariis* .... *æquabant*, ita ut *militiæ* sint in plurali, quod nec probabile, nec Mss. auctoritate nixum.' *Brotier.* Bud. *militiæ.* Plur. numero accipiendum, nullus dubito. Sic Tibullus 1, 3, 82. 'lentas militias' dixit. Suet. etiam Claud. 25. 'equestres militias' habet. Bernegg. recepit *militibus*, Freinsh. vulgatum probat. Bip. quoque Pichenam sequuntur, attamen *militiæ* ad *ductos* referri posse autumant, quasi *in militiam.* Ernesti verum vidit. Rhenanus *militia* adverbialiter dictum credebat pro *in militia.* Oberl.—

NOTÆ

[v] *Nutantem aciem*] Nonnulli intelligunt præcipue de duabus his legionibus, nempe de *Rapaci* et *Italica*, quæ integræ a pugna et illæsæ adhuc erant. Infra: 'Mixtus pedes equesque rupere legionum agmen;' et haud dubie propinqua Cremonensium mœnia spem effugii legionibus his dedere: et puto, recessere instar fugientium, magis quam pugnantium.

Et certe si non profligatæ hæ duæ legiones, at saltem maxime consternatæ sunt. Nam in prælio sequenti, per noctem commisso, non corpus militare constituunt ipsæ, sed se aliis legionibus immiscuere. Infra: 'Rapaces atque Italici omnibus se manipulis miscuerant.' Quod fugæ, et præcedentis trepidationis consternationisque indicium certissimum est.

[w] *Vipstanus Messalla Tribunus*] Tribunus tantum fuit, nempe legionis septimæ Claudianæ, quæ una Mœsicarum; sed tunc loco legati huic legioni præerat: propria dignatio viri hoc meruit.

Nunc ducit ad prælium, seu potius rapit tantum Mœsicos auxiliares, ut leviores et expeditiores subsignanis; et legiones gravi agmine sequebantur, quibus tamen exæquat Messalla suos *auxiliares*, licet *raptim ductos.*

[x] *Mœsicis auxiliaribus*] An illi auxiliares tantum unius legionis *septimæ Claudianæ?* Puto et additas cohortes aliorum auxiliarium Mœsicorum, nempe legionum *tertiæ Gallicæ* et *octavæ Augustæ.*

Habuerunt hoc præcipuum, quod ad prælium propere raperentur, fere instar equitum, et tamen æquarent gloriam legionariorum, qui lente procederent, qui subsignani, graviter armati, et militia Rom. instituti, nec perinde fessi certabant. Indefinite hic *legionarios* intelligit.

[y] *Assequitur*] Equitatum nempe victorem assequitur.

quam raptim ductos,[3] æquabant.[z] Ita mixtus eques[4] pedes-

legionariis. Ita juncti pedites equitesque perrupere aciem legionum. Et vicini

3 Ita libri omnes, et bene. Nec tentandum, ut placuit Lipsio, *raptim delectos.* Optimi militis est, quanquam raptim ducti, vincere. *Brotier.*—4 Sic

NOTÆ

[z] *Quos militiæ legionariis, quanquam raptim ductos, æquabant*] Legionarii pro optimo militum genere habebantur, quod Romani essent, eaque armatura et disciplina exerciti: at auxilia quoque nonnunquam pari gloria agebant, si nempe diu fortiter meruissent, ut Batavi supra Hist. II. 28. et passim his libris.

Sic igitur et Mœsicos auxiliares gloria militiæ æquabat legionariis Messalla, quanquam *raptim ductos.*

Hoc eo pertinet, pares fuisse habitos *legionariis,* quanquam recentes illos legionarios ipsi, ut modo dixerat, per tantum spatium cursu et pugnando fessi, aggrederentur, accedente nunc etiam recenti defatigatione, quod raptim ducti essent. *Freinshem.*

Legionariis] Vertit interpres Gall. Quod auderent legiones hostium lacessere. Sed universim et indistincte intelligendum est, fuisse pares virtute et decore legionariis etiam suarum partium, et quibuscumque legionariis, et præcipue suis, seu victoribus, licet tantum auxiliares essent Mœsici illi, et raptim ducti. Quid mirum in eo foret, si pares jam dicerentur victis nunc legionariis?

Raptim ductos] Forte, quia ex agris prædabundi, seu palabundi redibant; et tum tamen aliorum virtutem gloriamque æmulabantur: quicquid sit, licet *auxiliares* essent et *raptim ducti* et fessi, virtute legionarios suos sub bono duce adæquabant, vel indistincte, ut diximus. Nec illi auxiliares *raptim dilecti,* aut subitarius miles, ut vult Lipsius; vetera auxilia legionum erant.

Raptim ductos] Forte non tam intelligi debet, illos auxiliares Mœsicos fuisse raptim ductos in prælio, ac antea, nempe dum e Mœsia raptim trahebantur ad occupandam Italiam. Et si fuerunt raptim ducti in prælio, id illis fere commune fuit cum aliis, et præcipue legionariis, qui pari impetu, et quantum patitur grave agmen, incursabant *nutantem aciem* hostium, ut eam penitus impellerent, ac profligarent.

Et sic æquabantur legionariis militiæ gloria, egregio duce Messalla, quanquam illos raptim duxisset e castris aut ex acie, illosque fatigasset tanto itinere.

Erant in Mœsia tres legiones cum suis auxiliis, quæ auxilia haud dubie a ducibus bellum parantibus robore aucta fuerant. Hos auxiliares Mœsicos ducit Messalla raptim, quia, puto, expediti illi, et maxima ex parte equites; quorum præcipue cura fuit proturbare et perrumpere *nutantem aciem* Vitellianorum.

Hinc addit Tacitus, 'ita mixtus eques pedesque rupere legionum agmen.' Et forte hi auxiliares Mœsici præcesserant grave legionum Mœsicarum agmen, in Italiam adventantes. Sicque intelligi potest, *raptim ductos* esse, et in itinere, aut saltem in hoc prælio.

que rupere[5] legionum agmen. Et propinqua Cremonensium mœnia, quanto plus spei ad effugium, tanto[6] minorem ad resistendum animum, dabant.

19. Nec Antonius ultra institit,[a] memor laboris ac vulnerum, quibus tam anceps prælii[1] fortuna, quamvis prospero fine, equites equosque afflictaverat. Inumbrante vespera universum Flaviani exercitus robur advenit. Utque cumulos super et recentia cæde vestigia[b] incessere, quasi debellatum foret, 'pergere Cremonam, et victos in deditionem accipere, aut expugnare,' deposcunt. Hæc in medio,[c] pulchra dictu. Illa[2] sibi quisque, 'Posse coloniam plano[3] sitam[d] impetu

Cremonensium muri, quanto majorem spem dabant ad fugam salutemque, eo minus virtutem incitabant *ad reluctandum.*

Nec Antonius ultra insecutus est, secum *reputans animo laborem ac vulnera, quibus tam ambigua fortuna certaminis, equites equosque exagitaverat, licet felici exitu. Inclinante ad vesperam die universæ copiæ Flaviani exercitus advectæ. Et ut ingressi sunt super acervos* cadaverum, *et cruenta recenti strage itinera, tanquam profligatum bellum foret, postulant,* ire Cremonam, et victos in potestatem fidemque accipere, aut *eos* obsidere. *Hæc in commune præclara dictu* in speciem. Sed *illa sibi singuli,* dicebant: Posse urbem in planicie sitam *primo*

Budens. mollius. Vulgo *pedes equesque.* Oberl.—5 Ms. Corb. *erupere.* Ms. Agr. *irrupere.*—6 Sic editiones omnes veteres. Lipsius et recentiores omisere, *tanto*, et Ryckius et Gronov. Additum est in margine Ms. Harl.

1 Sic Mss. Flor. Reg. Corb. editio princeps et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *belli fortuna.* Additum in margine Ms. Bodl. *prelii.*—2 *Illa* abest a Ms. Corb. et editione principe.—3 Sic Mss. editio princeps

NOTÆ

Ita ut Messalla duceret illos e Mœsia simul cum sua legione septima Claudiana, et illos istis legionariis virtute æquaret, quanquam illos celerius raperet, nempe adversus *nutantem aciem* hostium, bellum profligaturus, et legionarii sui gravius incederent, ut par est.

Dicit Tacitus *raptim ductos*, quia eos rapidius trahebat Messalla ad prælium profligandum, quam legionem suam, cujus grave agmen erat.

[a] *Nec Antonius ultra institit*] Substitit Antonius cum exercitu ad quartum a Cremona lapidem in loco prælii et victoriæ.

[b] *Recentia cæde vestigia*] Mallem, *cædis:* tamen vulgatam fero. Id est, Ut incessere super recentia vestigia in cæde facta. *Pichena.*

Recentia cæde] Adhuc cruore, cæde, et sanguine madentia.

[c] *Hæc in medio*] Hæc palam, seu publice, et in commune jactabant. Et hæc pulchra dictu in speciem, sed privatim quisque apud se aliud agitabat animo. Quisque apud se sic disserebat: *Posse expugnari* noctu coloniam opulentam, et ex ejus præda excidioque statim ditari posse militem: hic esse certum præmium armorum civilium, tantam occasionem non debere omitti, &c.

[d] *Plano sitam*] Vertit interpres

capi. Idem audaciæ per tenebras[e] irrumpentibus, et[4] majorem rapiendi licentiam: quod si lucem opperiantur,[5] jam pacem, jam preces, et, pro labore ac vulneribus, clementiam et gloriam, inania,[6 f] laturos: sed[7] opes Cremonensium in sinu[g] Præfectorum Legatorumque fore. Expugnatæ urbis prædam ad militem, deditæ ad Duces, pertinere.'[h] Spernuntur Centuriones Tribunique, ac, ne vox cujusquam audiatur, quatiunt arma, rupturi[8] imperium, ni ducantur.

20. Tum Antonius, inserens se manipulis, ubi aspectu et auctoritate silentium fecerat: 'non se decus, neque pretium eripere tam bene meritis,' affirmabat; 'sed divisa inter exercitum Ducesque munia: militibus cupidinem pugnandi[1]

impetu expugnari. Eandem strenuitatem per noctem invadentibus, et majorem prædandi libertatem. Sin diem expectent, jam conditiones pacis et veniam, jam obsecrationes, et pro navata opera *præliisque* ac plagis, mansuetudinem et honorem, vana *decora*, reportaturos: sed divitias Cremonensium in marsupio præfectorum et legatorum fore. Captæ urbis opes militis esse, se fidei permittentis, ducum. *Contemnuntur centuriones et tribuni, ac, ne vox ullius ad aures perveniat, concutiunt arma, rapturi* ipsi *signum viæ et pugnæ, nisi ducantur.*

Tum Antonius, immiscens se numeris, ubi intuitu et auctoritate silentium impetraverat: asseverabat; non se gloriam, neque præmium auferre viris, qui tantam tamque egregiam *bello* navassent operam; sed diversas, *alias* militum, ac

---

et recentiores. Puteolanus, *in plano.*—4 Frustra emendat Rhenanus, *sed majorem.* Brotier.—5 Budens. *opperiatur.*—6 Sic bene libri omnes scripti et editi: nec tentandum cum Ursino et Mureto, *clementiæ gloriam inanem.* Brotier.—7 Rhenan. malit *et,* frustra. *Oberl.*—8 Sic bene Mss. Flor. Harl. Bodl. Jes. Guelf. Agr. editio princeps et recentiores. Sic dictum supra Annal. XIII. 36. 'sed rupto imperio.' Puteolanus, *rupturi.* Brotier.

1 Brotierus scribit *pugnandi cupidinem:* et sic Mss. Harl. Bodl. Jes. et

NOTÆ

Gall. quasi neque natura, neque arte munita colonia esset, quod falsum. Infra, c. 30. 'Ardua urbis mœnia; saxeæ turres, ferrati portarum obices.'

Et c. 34. 'Condita erat .... ingruente in Italiam Hannibale, propugnaculum adversus Gallos trans Padum agentes, &c.'

[e] *Idem audaciæ per tenebras*] Idem audaciæ, atque interdiu.

[f] *Inania*] Quoad vulgus, id verum: quoad duces, grande flagitium pro gloria et clementia: quoad Rempub. maxima consternatio, quod patebit infra, cum tandem Cremona cremabitur.

[g] *In sinu*] In marsupio, in crumena, Plaut. 'Laxa sinum; merum lucrum est.'

[h] *Deditæ ad duces, pertinere*] Æmil. Scaurus apud Liv. 37. 'Captas, non deditas diripi urbes, et in his tamen arbitrium esse imperatoris, non militum.'

convenire; Duces providendo, consultando, cunctatione sæpius, quam temeritate, prodesse. Ut pro virili portione, armis ac manu, victoriam juverit, ratione[i] et consilio, propriis Ducis artibus, profuturum. Neque enim ambigua esse, quæ occurrant: noctem[2] et ignotæ situm urbis, intus hostes et cuncta insidiis opportuna: non, si pateant[j] portæ, nisi explorato, nisi die,[3] intrandum. An oppugnationem inchoaturos, ademto omni prospectu, quis æquus locus, quanta altitudo mœnium? tormentisne et telis, an operibus et vineis,[k] aggredienda[4] urbs foret?' Mox conversus ad singulos, 'num secures, dolabrasque[5] et cetera expugnandis[6] urbibus, secum attulissent?' rogitabat. Et, cum abnuerent,[l]

ducum partes; militibus ardorem certandi congruere; at duces prodesse prospiciendo, consulendo, *et* prudentia sæpius, ac nectendo moras, quam inconsulta audacia. Ac si *jam* pro viribus, ferro, dextraque victoriam promoverit, *etiam nunc* mente, providentiaque et consiliis, quæ sunt veræ ducis artes, *ipsos* adjuturum. Neque enim incerta esse *ea*, quæ se offerant; tenebras, et situm incognitæ coloniæ, intra quam *essent* hostes, et omnia fraudi obnoxia: et si apertæ forent portæ, non *tamen*, nisi periculo facto, *non* nisi luce, introëundum *esse*. An suscepturos obsidionem, ablato omni intuitu, quis justus aut favorabilis locus, quanta sublimitas murorum? an oppugnanda colonia foret machinis et missilibus, an *subruenda* laboribus et vineis *ac pluteis? Dein ad singulos se convertens, percunctabatur*, num in promtu haberent bipennes dolabrasque, et cetera capiendis oppidis *necessaria*. *Et cum nega-*

Puteolanus. Alii, *cupidinem pugnandi*.—2 Sic bene Mss. Harl. Bodl. Jes. Puteolanus et recentiores. Male Mss. Flor. Corb. Agr. et editio princeps, *nocte:* quod tamen defendit Ryckius. Hic, ut in multis, Tacitus imitatur Livium, v. 39. 'Noctemque veriti, et ignotæ situm urbis.' *Brotier.*—3 Ita vulgo Mss. Puteolanus et recentiores. In editione principe, *nisi explorato, non die*. Inde emendatum in Ms. Agr. *non die, nisi explorato;* quod immerito probavit edidítque Ryckius. *Idem.*—4 Sic optime Mss. Harl. Bodl. Jes. Puteolanus et recentiores. Fœdum glossema irrepsit in Mss. Flor. Reg. Corb. et editionem principem, *vineis machinamenti genus ad expugnandum muros in modum turrium factum his aggredienda urbs foret.* Brotier.—5 Brotierus omisit *que*.—6 Ms. Agr. *oppugnandis*. Secunda manu in Ms. Harl.

NOTÆ

[i] *Ratione*] Subintellige *ita:* scil. ita se *ratione et consilio*, &c. Sic supra, 'opposita in latus auxilia:' supple, quia *infesta Rhætia*. Has particulas omittit Tacitus σεμνῶς, ut tradit de illo Plinius.

[j] *Non si pateant*] Etsi pateant portæ, non tamen, *nisi explorato*, non *nisi die, intrandum*.

[k] *Et vineis*] De vineis, pluteis, et cratibus, vide infra hoc libro c. 84.

[l] *Cum abnuerent*] Cum faterentur se non attulisse dolabras, &c.

'gladiisne,' inquit, 'et pilis perfringere ac subruere muros ullæ manus possunt? Si aggerem struere, si pluteis cratibusve protegi necesse fuerit, ut vulgus improvidum, irriti[m] stabimus, altitudinem turrium, et aliena munimenta mirantes? Quin potius mora noctis unius, advectis tormentis machinisque,[7] vim[8] victoriamque nobiscum ferimus?' Simul lixas calonesque, cum recentissimis equitum,[n] Bedriacum mittit, copias,[o] ceteraque usui[9] [p] allaturos.

21. Id vero ægre tolerante milite, prope seditionem ventum, cum[1] progressi equites sub ipsa mœnia, vagos ex[2] Cremonensibus corripiunt: quorum indicio noscitur: 'sex Vitellianas legiones omnemque exercitum, qui Hostiliæ egerat, eo ipso die triginta millia[q] passuum emensum, com-

rent, an, *inquit*, ullæ manus possunt perrumpere ac subvertere mœnia ensibus, aut hastis? Si *moliri ac* struere aggerem convenerit, si pluteis aut cratibus defendi, an ut vulgus ignarum et incautum, *ore hiantes aut compositis manibus*, vani aspiciemus mirabimurque excelsitatem turrium, et aliena propugnacula? Quin potius noctis unius intervallo, allatis catapultis balistisque, vim victoriamque nobiscum invehimus? *Eodemque tempore mittit Bedriacum lixas et calones, cum equitibus minus fessis, qui adveherent commeatus, et alias res* obsidioni *necessarias.*

At id ægreferente milite, fere ad discordiam res provecta, cum procurrens equitatus fere ad muros ipsos, palantes quosdam *e Cremonensibus capiunt; quorum sermone cognoscitur*, sex legiones Vitellianas, et universas copias, quæ Hostiliæ fuerant, eo ipso die triginta milliarium iter confecisse, ac cognita suorum

frustra additum, *necessaria.*—7 *Machinisque* abest a Ms. Bud. et forte librariorum est additamentum. *Que* enim abest a Ms. Jes. et altera tantum manu additum in Ms. Harl. *Brotier.*—8 Ed. pr. *inde* pro *vim.*—9 Ita Mss. Corb. Reg. editio princeps et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Guelf. et Puteolanus, *ceteraque, quæ usui forent allaturos.* Ita quoque Ms. Jes. sed omisit, *que.*
1 Male editio princeps, *tum progr.* Brotier.—2 Ms. Reg. et editio prin-

NOTÆ

[m] *Irriti*] Inutiles, otiosi, spe delusi ac frustrati.

[n] *Cum recentissimis equitum*] Vertit clar. Harlæus, quasi equites illi nuper delecti et conscripti essent: fallitur. Deligit Antonius equites integros et minus fessos cursu, aut pugna, ut Bedriacum advolent, ad commeatus afferendos, et cetera obsidioni necessaria.

[o] *Copias*] Commeatus, cibaria et alia utensilia.

[p] *Ceteraque usui*] Intelligunt ea, quæ necessaria obsidendo oppido erant. Certe supra: 'Quin potius mora noctis unius, advectis tormentis machinisque,' &c. Et poterant per noctem redire Bedriaco, et primo mane omnia necessaria advehere.

[q] *Triginta millia*] Vertit interpres Gall. *septem leucas* Gall. nec abs re. Nec potuit fere grave agmen legio-

perta suorum clade, in prælium accingi ac jam affore.' Is terror obstructas mentes consiliis Ducis aperuit. Sistere[r] tertiam[s] decimam[3] legionem, in ipso viæ Postumiæ aggere,[t] jubet, cui juncta a lævo septima Galbiana, patenti campo stetit, dein septima Claudiana, agresti fossa (ita locus erat)

clade, ad pugnam se comparare, ac jam jam affuturas. *Is pavor occlusos animos consiliis ducis reseravit. Stare jubet tertiam legionem in ipso aggere viæ Postumiæ, cui adhæsit a sinistro* latere *septima Galbiana, aperto campo instructa; dein septima Claudiana, rustica fossa (sic locus erat) protecta; octava, a dextro,*

ceps, *e Cremonensibus.*—3 Ita Mss. Flor. Reg. Corb. Guelf. Agr. editiones veteres et Cl. Ernestus. Male Rhenanus aliique multi omisere, *decimam.* In Mss. Harl. Bodl. Jes. *ternam decimam.* Hic agitur de Pannonicis legioni-

NOTÆ

num, cum tanta mole impedimentorum, sarcinarum, ac machinarum, longius iter ingredi. Sic leuca Gall. adæquat quatuor milliaria.

[r] *Sistere*] In ipsa via sistere legionem jubet, qua ipsa incedebat. Scil. Eodem loco seu itinere, quo ingrediebatur, legionem astare in aciem jubet.

Sic et infra 27. dispositæ legiones ad vallum corona cingendum apud Cremonam: et ne erres, hic verus ordo fuit, qui describitur hic a Tacito; et operi incubuere legiones, eodem ordine, quo dispositas hic in acie narrat Tacitus. Nempe tertiani et septimani, dein octava et septima Claudiana, dein procul *tertiadecimani ad Brixianam portam.* Sicque separatæ procul invicem duæ Pannonicæ, nempe *septima Galbiana* et tertiadecima Gemina.

Puto sic dispositas pro ordine quo pugnaverant et incesserant. Et quo ordine pugnaverant ad Bedriacum, et versus Cremonam incesserant, ita et locum cingendi valli sibi sumserunt.

Igitur ne alio animum convertas, verus iste ordo legionum, ut hic descriptus est a Tacito, quicquid dicat interpres Florentinus.

[s] *Tertiam*] Sperne quod hic affertur a Pichena. Nam patet infra, c. 27. sic ordinatas in acie legiones fuisse, quomodo hic etiam acies describitur. Nec temere mutari debuit ordo agminis, ut nec temere violari debet Taciti lectio vetus. Itaque *tertiani septimanique* simul et prope invicem dispositi, ut et *octava ac septima Claudiana,* dein *tertiadecimani:* et *vexillum prætorianum* quod robore legionem fere æquabat, locatum in acie a dextro latere tertianorum; quia *juncta* his *a lævo septima.*

[t] *In ipso viæ Postumiæ aggere*] Virg. v. 'Qualis sæpe viæ deprehensus in aggere serpens.' Viæ autem publicæ, ut quæ militari labore erant munitæ, exaggerabantur, ut imber deflueret, minusque lutulentæ redderentur. Proinde *agger* etiam pro *via* usurpatur. Sidonius: 'Antiquus tibi, nec teratur agger; Cujus per spatium satis vetustum, Nomen Cæsareum viget columnis.'

In ipso viæ] Nempe in ipso loco, in ipsa via, qua ipsa incedebat, *sistere* seu stare in acie legionem jubet.

præmunita; dextro, octava per apertum limitem,[u] mox tertia,[4] densis arbustis[v] intersepta:[w] hic aquilarum signorumque ordo: milites mixti[x] per tenebras, ut fors tulerat:[y] Præ-

loco vacuo et aperto; dein tertiadecima spissis confertisque virgultis interclusa: hoc agmen, *hic ordo aquilarum et signorum; milites* temere *se admiscebant per noctis*

bus, quæ erant septima Galbiana et tertiadecima. *Brotier.*—4 Male Mss. et libri omnes editi, cum Ryckio et Gronov. *mox tertiadecima.* Hic enim memorantur Mœsicæ legiones, scilicet septima Claudiana, octava, et tertia, quæ e Syria in Mœsiam venerat. Idque suadet tum ordo, qui hoc in loco exponitur, tum quæ mox narrantur cap. 23 et 24. *Idem.*

NOTÆ

[u] *Per apertum limitem*] Non de *aggere viæ* forte id sumendum, sed de planitie, seu aperto ac vacuo liberoque campo, ut distinguat Tacitus ab aliis legionibus, scil. a septima, quæ *agresti fossa . . . præmunita* erat, et a tertiadecima, quæ *densis arbustis intersepta.*

[v] *Densis arbustis*] Vertit. Clar. Harlæus, quasi locus ille dumis et vepribus infestus fuerit: sed puto, arbusta illa fuerunt valida, et forte cædua sylva fuit, ita ut saxa et tela balistis immissa, sylvæ occursu retunderentur. Infra; 'ut tela vacuo atque aperto excuterentur, dispersa primo et arbustis sine hostium noxa illisa.'

[w] *Intersepta*] Interp. Hisp. 'Divisa arbustis et defensa.' *Intersepta*, id est, separata arbustis a suis, vel etiam ab hoste.

[x] *Milites mixti*] Hic ordo aquilarum, seu legionum aut vexillorum fuit; at milites, ut inter tenebras, vix sua signa agnoscebant. Itaque mixti, non suis cohortibus, aut manipulis propriis, sed *ut fors tulerat.*

[y] *Ut fors tulerat*] Id intelligendum de plerisque singulis, non de universis, aut centuriis integris, ita ut illi Aquilam suam sæpe, non vexillum proprium centuriæ sequerentur, propter confusionem noctis.

Ne igitur intelligas, quasi tertiani v. g. aut septimani universim sequerentur aliam Aquilam; nam debuerunt inter se noti plurimi valescere, et militare corpus sic constituere ac firmare.

Sed multi, vel forte, vel sponte, inter tenebras abstracti a suo vexillo, se miscebant prælio, prout fors tulerat, apud quamcumque centuriam aut cohortem, suorum tamen.

Ut fors tulerat] Addit ex suo interpres Hisp. 'Nullo ordine militiæ' se miscuisse: quod falsum. Non certe omnes signa sua noscere, ut inter tenebras, et sub illis certare potuerunt. Attamen signa seu vexilla suarum legionum quisque secuti sunt. Licet promiscue, ordine militiæ tamen, vetustus miles certavit, et præcipue boni signis suis haud dubie astiterunt, nec ducibus suis aut primoribus centurionibus defuerunt.

Nec forte intelligendum, se miscuisse aliis legionibus, sed intra eandem suæ legionis aciem, non omnes manipulos aut centurias suas agnoscere potuisse. Noscebant autem interdiu centurias suas ex signis et scutis, quæ tum noctu discernere non licuit.

torianum vexillum[z] proximum tertianis;[a] cohortes auxiliorum in cornibus; latera ac terga equite circumdata; Sido atque Italicus,[b] Suevi, cum delectis popularium, primori in acie[c] versabantur.

22. At Vitellianus exercitus, cui acquiescere[d] Cremonæ

caliginem, ut se casus dederat: vexillum prætorianum propinquum tertianis stetit; *copiæ sociorum in cornibus* dispositæ; *circumfusus eques a tergo et in lateribus: Sido atque Italicus, Suevorum reges, in primis ordinibus stabant, cum validissimis suorum popularium.*

At exercitus Vitellianus, cui prudentia erat Cremonæ quietem sumere, et curare

NOTÆ

[z] *Prætorianum vexillum*] Male vertunt, *cohortem prætoriam*. Proprie *vexillum*, nec fuit cohors nec legio: sed ibi lecti seu expediti ex prætorianis cohortibus intelligi debent, qui sub uno vexillo suo merebant, ut et lecti ex legionibus, qui ideo *vexillarii* dicebantur talis legionis.

Et erant dicebanturque legionarii, seu *electi*, non legio, sed *vexillum*, quia non aderat aquila. Et si forte *vexillarii* plurium legionum simul juncti militant, tum *vexilla* Tacito dicuntur, Suetonio *vexillatio*.

Vexillarii cujusque legionis habuere suum vexillum, quod aliquando vexillis aliarum legionum adjunctum fuit; quandoque forte et plura vexilla fuerunt ejusdem legionis, attamen sub uno insigni vexillo, quod pro aquila esset, et nomen legionis legionemque referret.

Illi *prætoriani*, ex pluribus cohortibus prætor. delecti sub illo vexillo merebant, et superabant robur unius cohortis; aut forte plures cohortes præt. erant sub illo vexillo.

Prætorianum] Nempe prætoriani erant *proprius Othonis miles*, qui Galbam occiderant. Victi illi et exauctorati a Vitellio; sed, audito motu Vespasiani, arma resumserant.

[a] *Proximum tertianis*] Non potuit vexillum illud stare *a lævo* tertianorum, quem locum jam occuparat septima Galbiana. Igitur stetit a dextro. Si a dextro tertianorum astitissent prætoriani, jam sic prope affuissent laborantibus Galbianis, nec indigerent acciri.

Igitur cum accersuntur prætoriani ab Antonio in auxilium septimæ Galbianæ, quæ *urgebatur maxime*, infra, a dextro latere tertianorum ad lævum, quo loco certabat Galbiana legio, translati sunt.

[b] *Sido atque Italicus*] Mirum quod hic etiam non meminerit Sceptuchorum Sarmatarum, qui si prælio affuerint, etiam si sine plebe et equitatu popularium suorum, tamen memorandi fuerunt, saltem quia reges seu dynastæ; ut supra meminit Tacitus Epiphanis regis, qui pro Othone pugnavit, forte tamen sic, quia in prælio vulneratus est.

[c] *Primori in acie*] Sic sociorum sanguine, sæpe socios aut hostes vincebant. Vide Tac. in vita Agric.

[d] *Cui acquiescere*] Sic *ratio*, sic prudentiæ fuit. At strategema foret, si dux adesset, non solum cras mane *confectum algore et inedia hostem* oppugnare, sed eum per totam noctem lacessere, aut certe simulare, quasi signa illaturi continuo per tenebras forent. Sicque fatigatum nocte, labore, fame, ac vigiliis exhaustum,

et, reciperatis cibo somnoque viribus, confectum algore[e] atque inedia hostem, postera die profligare ac proruere ratio fuit: indigus rectoris, inops[1] consilii, tertia ferme noctis hora[f] paratis jam dispositisque[2] Flavianis impingitur. Ordinem agminis, disjecti[g] per iram ac tenebras, asseverare non ausim: quanquam alii tradiderint,[3] 'quartam Macedonicam[h] dextro[4] suorum cornu:[i] quintam, et quintamdecimam,

corpora, reparatisque alimento somnoque viribus, exhaustum frigore ac fame hostem postridie fundere ac fugare: egens duce, destitutus omni *consilio, sub tertiam noctis horam, dispositis jam intentisque Flavianis,* incurrit, *illiditur. Non audeam affirmare, quis ordo fuerit exercitus, confusi et inordinati,* ut *per furorem ac noctem: licet alii memoraverint,* quartam Macedonicam *stetisse* dextro suorum

1 Ita Mss. Flor. Reg. Corb. editio princeps et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *vacuus consilii.*—2 Sic Mss. Flor. Harl. Bodl. Jes. Guelf. editiones veteres, Pichena et recentiores. In intermediis editionibus, *paratis jamque dispositis.*—3 Brotierus legit *tradiderunt.*—4 Ita libri omnes scripti et editi. *Dextrum* mallet Faërnus; et certe cum sequentibus optime conveniret. Alii intelligunt, *stetisse. Suorum* suspectum habet Ernestus, et in eo

NOTÆ

mane *postera die* invadere ac *profligare.*

[e] *Algore*] Sic, quia pernoctarunt extra castra, et sine pellibus, et, ut verisimile est, circa finem Octobris.

[f] *Tertia ferme noctis hora*] Pro veterum more desinebat dies, et incipiebat nox, hora sexta vespertina. Itaque nos *nonam horam* diceremus, quæ *tertia* noctis hora hic appellatur.

Sed quia eorum more, dies semper, licet longi, duodecim horarum, et horæ modo longiores modo breviores, erant, pro diversa tempestate anni; et cum post æquinoctium Autumnale ea evenerint in Italia; verisimile est, *tertiam illam horam* veterum, accessisse ad nostram horam noctis decimam; quia tum horæ noctis longiores.

Itaque inceptum prælium illud famosum circa decimam noctis horam. Et mox luna fulgere cœpit nocte adulta; quia circa finem mensis, Octobris scilicet, hæc transacta sunt, quo luna serius effulsit.

[g] *Disjecti*] Inconditi, incompositi, inordinati.

[h] *Macedonicam*] Male vertit interpres Gall. *legionem Macedoniæ.* Debuit, ut Tacitus, appellare *Macedonicam.* Nullius provinciæ fuerunt proprie legiones Romanæ.

Distinguendum tamen in hisce nominibus legionum. Hæc vocabula desumebant ex locis, quibus aut conscriptæ essent, aut quibus hyberna haberent. Quibusdam perpetuum illud nomen mansit.

Sic legio *Gallica, Italica,* et hic *Macedonica* perpetuo illud nomen habuere, etiamsi in alias provincias traherentur; nec forte plerique milites unquam Macedoniam vidissent aut Galliam, quia pridem hæ legiones conscriptæ.

At v. g. legiones *Syriacæ, Hispanienses, Pannonicæ, Britannicæ, Germanicæ,* habuerunt hoc nomen, quod hyberna in hisce provinciis haberent,

cum vexillis nonæ secundæque et vicesimæ Britannicarum legionum, mediam aciem; sextadecimanos duoetvicesimanosque[5] et primanos lævum cornu complesse.' Rapaces atque Italici[j] omnibus se manipulis miscuerant. Eques[6] auxiliaque[k] sibi ipsi locum legere. Prælium tota nocte varium, anceps, atrox; his, rursus[7] illis, exitiabile. Nihil animus, aut manus, ne oculi quidem provisu juvabant: ca-

cornu; quintam, et quintamdecimam, cum vexillariis nonæ, secundæque et vicesimæ, legionum Britannicarum, in media acie; *et* sextadecimanos duoetvicesimanosque et primanos in sinistro cornu certasse. *Rapaces et Italici omnibus se numeris inseruerant. Equites et socii sibi ipsi locum sumsere. Certamen tota nocte diversum, ambiguum, immane; modo his, modo illis perniciosum. Nihil ratio, nil consilium, aut manus, ne oculi quidem aspectu proderant: idemque*

verbum latitare existimat. *Brotier.*—5 Mss. Reg. Agr. et editio princeps, *duovicesimanos.* Male Mss. plurimi et Puteolanus, *duodevicesimanos.* Recte Rhenanus et recentiores, *duoetvicesimanos;* ut jam sæpe monuimus. *Idem.* —6 Sic bene Mss. editiones veteres et recentiores. Intermediæ, *equites.* —7 Brotierus legit *rursum illis;* et sic Ms. Corb. et editio princeps. Mss. Harl. Bodl. Jes. Guelf. et Puteolanus, *rursusque illis.* Recentiores, *rursus*

NOTÆ

et quamdiu haberent. At translatæ in alia loca, jam non *Syriacæ*, jam non amplius *Germanicæ* vocabantur.

Macedonicam] Macedonia, provincia Græciæ regionis ad mare Ægæum et Adriaticum. Hodie *Macédoine* provincia, et pars major *Albaniæ* provinciæ, in præfectura Romeliæ, sub Turcico imperio Europæo. *Tillemon.*

[i] *Dextro suorum cornu*] Non placet lectio: forte scripserat, *dextrum cornu*, vel forte majus subest vulnus. Forte nomen alterius legionis hic desideratur. Nam infra: *sextadecimani, duoetvicesimani* et *primani* tres legiones lævum cornu complent. Et hic una tantum legio, *quarta Macedonica*, dextrum cornu tenet.

Forte desideratur vox *duodevicesimam.* Nam hæ duæ legiones *quarta* et *duodevicesima*, seu earum *vexilla* simul fere junguntur; et erant utræque superioris Germaniæ. Nec levis momenti fuit, quod cognitæ, et velut cognatæ mutuo legiones, sibi invicem adhærerent in præliis. De statione in acie sortiebantur legiones; at in hoc prælio omnia indisposita, ut inter tenebras, et quia sine rectore pugnatum.

[j] *Rapaces atque Italici*] Quia pridie fusi ac profligati, et recentes a clade et fuga adhuc pavidi erant.

[k] *Eques auxiliaque*] Ex more socii in cornibus, equitesque latera ac terga cingebant. Sæpe etiam jussu ducis, *primori in acie* pugnabant auxiliares. Tac. Agric. 32. 'Dominationi alienæ sanguinem commodantes.'

Et cap. 35. Agricola suos 'ita disposuit, ut peditum auxilia, quæ octo millia erant, mediam aciem firmarent; equitum tria millia cornibus affunderentur: legiones pro vallo stetere, ingens victoriæ decus, citra Romanum sanguinem bellanti,' &c.

dem utraque[8] acie arma: crebris interrogationibus notum pugnæ signum: permixta vexilla,[l] ut quisque globus, capta ex hostibus, huc vel illuc raptabat. Urgebatur maxime septima[m] legio, nuper a Galba[n] conscripta. Occisi sex primorum ordinum Centuriones:[o] abrepta quædam signa: ipsam aquilam[p] Atilius Verus, primipili Centurio,[q] multa cum hostium strage, et ad extremum moriens, servaverat.

genus tela utroque exercitu: crebris inquisitionibus compertum prælii signum: promiscua passim signa, ut quisque manipulus, rapta ex ex hostibus huc vel illuc abstrahebat. Septima legio, quam nuper Galba delegerat, maxime premebatur. Interfecti centuriones sex primorum ordinum, capta quædam vexilla. Ipsam Aquilam Atilius Verus, centurio primipili, non sine maxima hostium cæde, postremo ipse *vitam amittens, defenderat.*

illis.—*Rursus* consuetudine Taciti congruens magis. *Ernest.*—8 Sic bene Mss. Flor. Agr. Reg. editio princeps et recentiores. In Mss. Harl. Bodl. Jes. Bud. Guelf. *eademque acie.* Inde Puteolanus aliique *eademque utraque acie.* Brotier.

NOTÆ

[l] *Permixta vexilla*] Non quod sub illis promiscue pugnarent, sed quia capta, et huc atque illuc abrepta, permiscebantur invicem.

[m] *Septima*] Urgebatur forte, quia nova seu nuper conscripta; et quia patenti campo stetit in acie, adversus vetustum militem.

[n] *Nuper a Galba*] Delecta fuerat a Galba in Hispania, dum assereret sibi imperium et orbem, adversus Neronem. Quare et hæc legio *septima Galbiana* dicta est, quæ cum principe in urbem advecta, statim remissa est in Pannoniam, quo fato tunc aut consilio incertum.

Huic datus est legatus Antonius Primus, qui, occiso Galba, se ducem Othoni obtulit, sed spretus, nullo usu fuit bello Othoniano.

Sed ille postea, rursus exardente motu civili, columen partium Flavianarum fuit, cum hac ipsa legione, quæ et *Hispana* supra vocatur: quia scil. conscripta in Hispania erat.

[o] *Sex primorum ordinum Centuriones*] Puto, illi fuerunt centuriones primæ cohortis: quia, scil. hi tutabantur aquilam; ideo in ipsos summa vis hostium incubuit. Et in eo summum flagitium aut decus, si abriperetur aquila, aut servaretur, si signa primorum ordinum abstraherentur: quod hic factum describit Tacitus.

[p] *Aquilam*] Non quod aquilam ferret primipilus; sed ipse aquilam et aquiliferum tuebatur cum suis manipularibus; ideoque eligebatur notæ et conspicuæ virtutis primipili centurio. Aquila rapta, simul et profligata videbatur universa legio; etsi non clades, at saltem summum probrum et militiæ flagitium fuit.

[q] *Primipili Centurio*] Hic unus, et princeps *sex primorum centurionum.* Hic servavit aquilam, sed periit, cum decore tamen; sicque moriens, in sinu ac toto splendore gloriæ se sepeliisse videbatur.

23. Sustinuit labantem[1] aciem Antonius,[r] accitis Prætorianis;[s] qui, ubi excepere pugnam, pellunt hostem, dein pelluntur.[t] Namque Vitelliani tormenta in aggerem viæ

Sustentat Antonius nutantem aciem, accersitis prætorianis; qui ubi capessere prælium, fundunt hostem, dein funduntur. Quippe Vitelliani disposuerant machinas

1 Sic bene Mss. Reg. Corb. Agr. editio princeps et recentiores. Mss. Harl.

NOTÆ

[r] *Sustinuit labantem aciem Antonius*] Sæpe legitur *labentem*: at Tacito familiarius puto, *labantem*. Sic Ann. lib. II. 26. 'nec dubium habebatur, labare hostes:' Hist. lib. I. 'Postquam vulgatum erat, labare Germanici exercitus fidem.'

Et lib. V. 'Fluitantem labantemque militem eminus fodiebant.' *Pichena.*

Labentem] Restitui velim, *labantem*, pro genio Taciti.

[s] *Accitis Prætorianis*] An iidem illi cum *vexillo*, quod tertianis prope assistebat a dextro latere? Forte isti hi in subsidiis erant, quibus pro necessitate dux uteretur in prælio.

Puto tamen intelligi de illo vexillo prætoriano, quod in acie ordinatum erat, haud procul a legione septima Galbiana, quæ tantopere vexata ac proturbata est hocce prælio.

Accitis prætorianis] Vexillum illud *cohortem* vocat interpres Gall. sed distinguendum inter *cohortem* et *vexillum*. Plures cohortes erant sub uno vexillo eximio, quod instar aquilæ esset; et præcipue cohortes prætorianorum. Nam illi etiam in urbe non habuerunt aquilam.

Et si quando traherentur procul ad bella, ut hoc loco, debuerunt cohortes decem prætorianorum merere, aut certe magna earum pars, sub uno vexillo insigni.

Et certe etiam cum vexillarii legionum abstraherentur a suis legionibus, plures cohortes aut certe plures numeri merebant sub uno vexillo, quod ipsis instar aquilæ esset, et quod haberet nomen legionis, a qua vexillarii isti detracti erant.

Et hoc loco, si sedulo advertis, *vexillum* illud prætorianum longe validius fuit, quam una *cohors*. Quippe 'sustinuit labantem aciem,' et quidem adversus legionem victricem, et eam impulit.

Et cum rursus *pelluntur* prætoriani, id non tam vi legionis oppositæ factum, quam balistæ eximiæ, quæ *hostilem aciem* late *proruebat*. Itaque distinguendum fuit *vexillum* illud a *cohorte*: sub illo vexillo haud dubie multæ cohortes merebant.

[t] *Dein pelluntur*] Pelluntur, quia 'Vitelliani tormenta in aggerem viæ contulerunt, ut tela vacuo atque aperto excuterentur;' nempe, qua parte steterant septimani, dein et prætoriani, qui prælium exceperant in aperto.

At *primo*, seu antea, illa tela, ob tenebras noctis dispersa, et arbustis sine noxa Flavianorum illisa erant. Nunc melius consulentes Vitelliani, *in aperto* excutiunt tela, et præcipue balista quintædecimæ legionis, Flavianorum aciem proturbabat, nisi duo milites Flaviani vincla talis machinæ abscidissent.

contulerant, ut tela vacuo atque aperto[u] excuterentur, dispersa primo et arbustis, sine hostium noxa, illisa. Magnitudine eximia[v] quintædecimæ[2] legionis balista, ingentibus saxis hostilem aciem proruebat, lateque cladem intulissent,[3] ni duo milites,[w] præclarum facinus ausi, arreptis[4] e strage scutis[x] ignorati,[y] vincla ac libramenta tormentorum[5][z] absci-

per limitem itineris, ut missilia emitterentur libero et patenti campo ; *quæ tamen initio sparsa temere, et arboribus sine hostium damno illidebantur. Balista legionis quintædecimæ insignis magnitudinis, aciem hostium immanibus saxis proturbabat, et late stragem inferebat ; nisi duo milites eximium facinus aggressi, captis e strue occisorum clypeis, incogniti abrupissent funes et libramenta machinarum : statim*

Bodl. Jes. et Puteolanus, *labentem*, [et sic Gronovius.] *Brotier.*—2 Sic bene Lipsius, Pichena et recentiores. In Mss. et veteribus editionibus, *quartædecimæ legionis.* Mendose quidem, cum quartadecima legio tunc esset in Britannia, in quam fuerat transvecta, ut vidimus supra Hist. II. 66. et 86. Forte quibusdam videbitur potius emendandum, *sextædecimæ*, quod facilis sit error in numeris XIV. et XVI. At præterquam quod veteres scriberent XIIII. non vero XIV. balista illa sane occupavit aggerem viæ, ac proinde mediam aciem, in qua stabant quintadecimani. Contra sextadecimani erant in lævo cornu. *Idem.*—3 Brotierus cum ceteris fere edd. *intulisset :* at bene Bipont. *intulissent ;* scil. milites. Bipont. etiam ante *late* punctum minus locant. *Oberl.*—4 Budens. *ereptis.*—5 Lipsius emendatum vellet, *tormento tum ;* aut superius corrigebat, *balistæ .... proruebant.* At nihil mutandum, cum, præter balistam, plura fuerint tormenta, quorum vincla abscindi potuerunt. *Brotier.*

NOTÆ

[u] *Vacuo atque aperto*] Nempe in limite et aggere viæ.

[v] *Magnitudine eximia .... balista*] Vegetius IV. 22. ‘ Balista funibus nervinis cordisque tenditur, quæ quanto prolixiora brachiola, tanto spicula longius emittit ; et si juxta artem mechanicam temperetur, et ab exercitatis hominibus, qui mensuram ejus ante collegerint, dirigatur, penetrat quodcumque percusserit.’

Ictus balistæ magnam valli partem, in castris ad Cremonam dejecit. *Savilius.*

[w] *Ni duo milites*] Forte hi ipsi *prætoriani* erant, qui balistis divexati ac profligati, et quorum præcipue res agebatur in hoc prælio. Nam occiso principe antea, et nunc exauctorati, omnem ignominiam consumserant, ni vincerent.

Infra : ‘ Vos, nisi vincitis, pagani, quis alius Imperator, quæ castra alia excipient ? .... nam ignominiam consumsistis.’ Et hoc sibi decus vindicare maxime debuerunt prætoriani, nobiliore etiam militia præfulgentes.

[x] *Arreptis e strage scutis*] Cur e strage ? num et ipsi habebant scuta sua ? Puto, e strage hostili arripuere scuta ipsorum hostium, ne, suis usi, agnoscerentur. Forte, quia scutis ipsorum cohortis suæ titulus inscriptus erat, aut ducis.

Et certe solebant milites clypeis inscribere nomina Imperatorum, centurionum, et etiam sua ; ne forte, depositis aliquando armis in unum lo-

dissent: statim confossi[6] sunt, eoque intercidere nomina: de facto haud ambigitur. Neutro inclinaverat[7] fortuna, donec adulta nocte, luna surgens[a] ostenderet[b] acies falleretque.

obtruncati sunt, ideoque intercepta vocabula: de facinore nequaquam dubitatur. In neutram partem propendebat fortuna, donec provecta nocte, luna exoriens monstra-

—6 Ed. pr. vitiose *ignoranti*, et *confessi*. Oberl.—7 Sic bene Mss. Flor. Reg. Corb. editio princeps, Rhenanus et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. Guelf. et Puteolanus, *inclinata*. Margini Ms. Bodl. additum, *inclinaverat*. Brotier.

NOTÆ

cum, fraus aut error contingeret in iis recipiendis, teste Lipsio in milit. Rom.

Scutis] Quippe nomina in scuto scripta. Quintil. decl. 3. 'Vides munitum gladio latus, loricam ferro asperam, clausam galea faciem, et ad terrorem belli cristas minantes, inscriptum in scuto C. Marii nomen.'

[y] *Ignorati*] Discrimen adverte inter τὸ *ignorati* et *incogniti*. Non erant *incogniti* præcise, nempe si quis sedulo adverteret, nec essent tenebræ; et ut se mutuo agnoscebant qui machinas curabant, ita hosce ut novos et alienos non ignorassent. Sed erant *ignorati*, partim ob tenebras, et partim ob arrepta *e strage* similia Vitellianis *scuta*.

[z] *Tormentorum*] Sic vocantur in plurali *tormenta* et *machinæ*, licet unica esset balista, vel pro genio linguæ, vel quia pluribus instrumentis constabat machina hæc. Forte et eodem loco dispositi onagri, qui pro more decem erant in qualibet legione, pro numero scil. decem cohortium.

Tormentorum] Vult Lipsius, *tormento tum*: frustra. Certe unius machinæ, unius *tormenti* libramenta absciderunt, nempe *balistæ* eximiæ, quæ *quintadecimæ legionis* fuit. Sed sic dicit, vel quia multiplicis artis et ingenii balista hæc, et veluti multiplex machina fuit, quæque multa comprehenderet tormenta, quibus libraretur: vel quia sic loquendi usus invaluerat; nec ad tales minutias attendit Tac. de sensu gravi prægnantique longe maxime anxius.

[a] *Luna surgens*] Epitome Dionis variat nonnihil Taciti descriptionem; 'Luna eclipsim passa augebat terrorem, non tam quod obscuraretur, (quanquam et hoc territis incutiat metum,) sed quod sanguinea, nigra, aliisque horrendis coloribus suffusa appareret.' *Savil.*

Ne fidas omnino Dioni aut Zonaræ, Græculis auctoribus, qui prodigia in miraculum et fabulas composita, intempestiva augent facundia, suumque ingenium, et sæpe negligentiam, rebus Rom. immiscent, a dignitate historiæ et a rei veritate sæpe degeneres. Quasi vero *luna* tum *eclipsim passa* sit, refragantibus scil. quotquot sunt, historicis Latinis. Talia fabularum inania Græcis relinquenda.

[b] *Ostenderet*] Ostendebat utramque aciem; sed ita Flavianos ostendebat, ut faveret, et ita Vitellianis collucebat, ut falleret.

Sed Flavianis æquior a tergo: hinc majores equorum virorumque[8] umbræ, et falso,[9] ut in corpora,[10] ictu,[11c] tela hostium citra cadebant: Vitelliani adverso lumine[d] collucentes,[e] velut ex occulto[f] jaculantibus, incauti[12] offerebantur.

ret agmina, desiperetque. Sed Flavianis favorabilior a tergo; hinc ampliores umbræ equorum hominumque, et irrita destinatione, in eas, *velut in corpora, pila hostium citra* scopum *labebantur: Vitelliani opposita luce in faciem splendentes, velut ex abdito tela mittentibus* hostibus, *improvidi, objiciebantur.*

—8 Ms. Ryckii *virorum equorumque.*—9 Bene Mss. Puteolanus et recentiores, *falso.* Male editio princeps, *falsæ.* Brotier.—10 Recte Ms. Corb. editio princeps et recentiores, *corpora.* In Mss. Harl. Jes. Guelf. et intermediis editionibus, *corpore.* Secunda manu emendatum in Ms. Harl. *corpora.* Idem.—11 Pro *ictu* mallet Acidalius, *jactu.* At *ictu* dixit quoque Lucanus, III. 469.—12 Editio princeps perperam omisit, *incauti.* Brotier.

NOTÆ

[c] *Falso, ut in corpora, ictu*] Sic Plutarchus in pugna Pompeii cum Mithridate: 'Aggressi eos Romani sunt, lunam a tergo habentes: qua inclinante in occasum, umbræ corporum anterius productæ hostibus incurrebant, qui parum exacte intervallum hac causa discernere potuerunt. Sed tanquam jam in manibus et intra tela essent, hastis temere emissis, neminem attigerunt.'

Florus paulo aliter narrat, nec rem cepisse visus est, de illapsa pugna: 'Nocturna ea dimicatio fuit, et luna in partibus: quippe quasi commilitans, cum a tergo hostibus, a facie Romanis se præbuisset, Pontici per errorem, longius cadentes umbras suas, quasi hostium corpora petebant.'

Quod sic emendo: *cum a tergo Romanis, a facie hostibus se præbuisset: Pontici per errorem longius cadentes umbras,* (voculam illam, *suas*, expungimus,) *quasi hostium corpora petebant.* Sane ratio ipsa vult. *Lipsius.*

Sive ceperit Florus mentem auctorum, sive non, sic tamen scripsisse videtur, ut habemus, hoc sensu: Cum luna Ponticis a tergo esset, et a facie Romanis, Pontici longius cadentes umbras suas, quasi hostium corpora, petebant: in quo error. Per τὸ *suas*, satis exprimit Florus, quid voluerit; scil. cum Pontici lunam haberent a tergo: ideo longius cadebant ipsorum umbræ, et fallebantur suis umbris. Et Romani cum haberent eam in facie, umbris suis non decepti, immo et umbris hostium forte quandoque minus delusi, quam qui a tergo lucem haberent. Utrimque pugnant suæ rationes. Hoc nostro loco, cum Vitelliani haberent lunam a facie, sic Flavianorum umbræ ipsis longiores occurrebant, unde error Vitellianorum: quod potuit etiam et fallere Flavianos, ita ut et umbris suis longioribus, falli ipsorum oculi aliquatenus, et deludi etiam possent. Attamen certe æquior a tergo fuit luna. Vim nimiam Floro infert Lipsius, cum expungit vocem, *suas*, ex qua colligitur mens auctoris, et unde clarissime patet, sic scripsisse Florum, et voluisse. In quo haud dubie hallucinatus est auctor ille, ut et multis aliis locis.

[d] *Adverso lumine*] Id est, contrario et opposito lumine: nam a facie Vi-

24. Igitur Antonius, ubi noscere suos noscique poterat, alios pudore et probris, multos laude et hortatu, omnes spe promissisque accendens, 'cur rursum[g] sumsissent[1] arma?' Pannonicas legiones interrogabat:[h] 'illos esse campos, in

Itaque Antonius, postquam potuit suos agnoscere et agnosci, alios incitans *pudore ac probris, plerosque honore et hortatione, universos spe promissionibusque incendens,* obtestatur; cur rursus cepissent arma? *admonebat Pannonicæ exercitus:*

1 [Brotierus cum Gronovio et Ryckio habent] *cur rari sumsissent arma.* In Mss. Corb. *cur nam sumsissent arma.* Ceteri Mss. et libri omnes editi, *cur rari, &c.* Optime Lipsius tentabat, *cur resumsissent arma.* Id sensus, id historia clamat. Tentat Ferretus, *cur rursus sumsissent, &c.* Nec male. At sæpe Tacitus usurpat, *arma, militiam resumere.* Bene Davanzati, 'perche avessero ripreso l'armi?' Sic optimi quique interpretes. *Brotier.* Ferretti

NOTÆ

telliania luna, seu in faciem; a tergo vero Flavianis collucebat.

[e] *Collucentes*] Corpora equorum hominumque *adverso lumine* collucebant in acie Vitelliana: sic scil. conspicui Vitelliani hostibus, qui velut ex occulto, in eos jacula emittebant; prætorquam, quod eorum facies et oculi, lumine illo adverso perstringebantur; et sic minus apti erant vibrandis telis, certoque designandis ictibus.

[f] *Ex occulto*] Nempe, *velut* in occulto, et *ex occulto* certabant Flaviani, ut qui a tergo lumen haberent ac retinerent, seque suis umbris velut occultarent; et ob lumen illud malignum et iniquum Vitellianis: ideo Vitelliani, *velut ex occulto*, missis ab hoste jaculis *incauti offerebantur.*

[g] *Cur rursum*] Pro *rursum* vel *rursus* sæpe legitur *rari:* id est, vel quia multi occisi erant præcedenti prælio, vel quia noctu et ut inter tenebras disjecti. Infra: 'rariore Vitellianorum acie, ut quos nullo rectore,' &c. et quia pro libito dispositi apud signa, ideo minus frequentes erant. Sed tamen mallem, *cur resumsissent arma*, vel *cur rursus sumsissent arma*, ut jam doctissimi viri notavere.

Cur rursus sumsissent arma] Melior faciliorque sensus: 'Pannonicas legiones interrogabat,' cur resumsissent arma, addebatque, 'illos esse campos,' &c.

Cur resumsissent arma] Recte: sic l. II. c. 44. 'Sive finis bello venisset, seu resumere arma mallent:' et infra 67. 'tum resumta militia, robur Flavianarum partium fuere,' prætoriani scil.

Cur rari] Habet lectio hæc suum sensum: nempe, cur pauci astarent in acie? cur laxi ordines, cur non densi ac conferti? Sed puto, hoc non agitur ibi. Alii legunt: *cur rursus sumsissent arma?* forte *cur rursum;* sed melius et brevius, *cur resumsissent arma?*

[h] *Interrogabat*] Forte non suo loco vox. Attamen id genio Taciti condonemus; ita ut ad duo disparata referatur eadem vox, *interrogabat;* nempe ad universos milites, nam eos omnes simul *interrogat, cur rari*, aut *cur rursus, &c.* et ad *Pannonicas legiones*, quas tamen potius obtestatur, *illos esse campos.*

quibus abolere labem prioris[i] ignominiæ, ubi reciperare gloriam possent.' Tum ad Mœsicos conversus, 'principes[j] auctoresque belli' ciebat:[k] 'frustra minis et verbis provocatos Vitellianos, si manus eorum oculosque non tolerarent.'[2] Hæc, ut quosque accesserat: plura ad tertianos, veterum recentiumque[l] admonens: ut 'sub M. Antonio[m] Parthos,[a] sub Corbulone Armenios,[n] nuper Sarmatas pepulissent.' Mox infensius[3] [o] Prætorianis: 'Vos,' inquit, 'nisi vincitis, pagani,[p] quis alius Imperator, quæ castra alia[q] ex-

illam esse planitiem, in qua obliterare maculam prioris flagitii, ubi instaurare partium decus possent. *Tum vertens se ad Mœsicos*, primos motores suasoresque belli *appellabat;* frustra minis jactantiaque verborum lacessitos Vitellianos, si vim eorum aspectumque non sustineant. *Hæc, ut singulos adierat; plura ad tertianos, antiqua novaque memorans: ut* fudissent *olim* Parthos sub Marco Antonio, sub Corbulone Armenios, proxime Sarmatas. *Dein infestus prætorianis:* Vos, *inquit*, nisi superatis, Quirites, quis alius princeps *vos* reci-

emendationi Bipont. accedunt.—2 Vulgo legitur *tolerent*. Melius, *tolerarent*, ut jam monuit Cl. Ernestus. Prius præcessit, *possent*. Idem.—3 Edd. habent *infensus*, et sic Ryckius et Brotier. J. F. Gronovius mallet, *infensius*, quod probat Ernestus, et recipiunt Bipont.

NOTÆ

[i] *Prioris*] Prælii, scil. Bedriacensis.

[j] *Principes*] Quia primi transierant in partes Vespasiani, initio facto a tertianis.

[k] *Ciebat*] Appellabat, incitabat, provocabat.

[l] *Veterum recentiumque*] 'Ut sub M. Antonio Parthos' vicissent: hæc vetera, nempe abhinc centum annis, et amplius. 'Ut sub Corbulone Armenios,' &c. hæc nova, aut certe non admodum vetusta, nempe imperante nuper Nerone.

[m] *Sub M. Antonio*] Lapsis supra centum tribus aut quatuor annis: idque eodem modo de legione intelligendum, ut jureconsultus de nave dicit, quæ per partes refecta toties, ut decursu temporis, nihil ex prima remanserit, eadem tamen intelligitur navis. *Savilius.*

Ita ut eadem sit navis, aut legio, non quidem physice, ut distinguunt, sed moraliter, seu judicio hominum, qui sic æstimant aut loquuntur.

[a] *Parthos*] Puto, cum Ventidio duce Pacorum filium Orodis regum regis occidit Antonius, felicior bello et ductu legatorum, quam suo.

[n] *Armenios*] Non omnes quidem: nam ambigui Armenii inter Parthos Romanosque. Sed vicit Corbulo Armenios qui Parthis seu Regi Tiridati favebant. Et simul ille Armenios ad obsequium, et Parthos ad reverentiam Neroni exhibendam compulit.

[o] *Infensius*] Ne accipias, quasi proprie irasceretur prætorianis: eos alloquitur, hortaturque, quasi infensus aut indignabundus, comparate nempe ad alios milites: et certe prætoriani illi, ira et animis longe magis exardere debuerunt, ut vincerent, et ut ignominiam eluerent præsenti victoria.

[p] *Pagani*] Nempe quia exauctorati

cipient? Illic signa[r] armaque vestra sunt, et mors victis:[s]

piet, quæ alia castra? Illic vexilla et arma vestra sunt, et certum exitium

NOTÆ

a Vitellio, et sic manebant *pagani*, nisi vincerent. *Pagani*, id est, armorum bellorumque in perpetuum expertes. Sic olim velut per contumeliam, eos *Quirites* vocabant, quasi eo ipso exauctorati essent milites, et quidem cum flagitio.

[q] *Quæ castra alia*] Non intelligit prætoriana castra hic præcise, quæ tamen maximo ardore recuperare cuperent vetusti illi prætoriani; et quorum cupidine neglexisse victoriam, eaque causa Bedriacensi prælio profligatos esse, refert Dio. An vere, dubitem.

Hic igitur intelligit Antonius, seu Tacitus *castra* quæcumque indistincte, sed præcipue et proxime, *castra* hæc præsentia Flavianorum.

Cum dicit, *illic signa armaque vestra sunt*, respicere videtur ad castra prætoriana. Sed tamen jam nunc signa prætorianorum, veluti translata ad Vespasianum, et in ejus castra. Et se jam illius quasi prætorianos seu custodes jactant, et eam sibi militiam, infra l. IV. ex Muciano ac Domitiano, licet renuentibus aut dissimulantibus, rapiunt. Sic c. 46. 'Prætorianam militiam repetebant a Vitellio dimissi, pro Vespasiano congregati,' &c. Quod et illis statim concessum, quia victoribus et ferociter agitantibus fere negari non potuit.

Quæ castra] Non prætoriana castra, ex quibus missi, exauctorati, et per ignominiam pulsi estis; non castra Vitellianorum, utpote infensorum; non etiam castra Flavianorum, si per vos et vobiscum vincuntur.

Infra 84. in oppugnatione castrorum prætorianorum: 'Ergo intentius victores, præcipuo veterum cohortium [prætorianarum] studio, cuncta validissimarum urbium excidiis reperta, &c. admovent, &c. illam patriam, illos penates,' &c.

[r] *Illic signa*] Apud Vitellianos, 'signa armaque vestra sunt,' et illa resumitis, si vincitis. At mors certa vobis et parata, si vincimini, utpote qui omnem ignominiam jam consumsistis, et quibus nulla jam veniæ aut misericordiæ spes relicta est.

Ob cædem Galbæ ignominiosi prætoriani, dein et victi, exauctoratique a Vitellio; sic ignominiam omnem consumserant, si rursus vincerentur a Vitellio.

Illic signa armaque vestra] Id ambigue dictum: quasi ostendit illis utraque castra, et Flavianorum, et Vitellianorum. *Quæ castra alia* post Flavianos *vos excipient*, nisi castra legionesque Vitellianas expugnatis?

Illic, in castris nempe Vitellianis, *signa* prætoriana *armaque vestra sunt*, quibus, vos exauctorati, spoliati estis; quæ *signa*, quæ *arma*, nisi vincendo, reciperare non potestis. Illic *et mors victis*.

[s] *Mors victis*] Quia nulla jam ignominia inuri aut infligi illis pœna potuit, nisi mors. Jam a Vitellio exauctorati per culpam ac flagitium erant, ob trucidatum Galbam; jam igitur et a Vitellio, adversus quem rebellarunt, quid sperent, nisi supplicium ultimum, nisi vincant?

Notæ ignominiæ leviores erant flagitiosi militis pœnæ, quibus semel consumtis, quid supererat, nisi mors victis?

nam ignominiam consumsistis.'[t] Undique clamor: et orientem solem (ita in Syria mos est)[u] tertiani salutavere.[o]

pulsis: quippe flagitium omne exhausistis. *Passim acclamatio; et tertiani orientem solem (ita fieri in Syria solet) adoravere.*

NOTÆ

[t] *Nam ignominiam consumsistis*] Simile illud Curtii, l. VI. 'Scit eos, qui misericordiam consumserunt, amplius sperare non posse.' *Lipsius.*

Nam ignominiam] Non intelligit proprie *ignominiam* cladis, sed majus flagitium, scil. occisi principis, et mox rebellionis adversus victorem Vitellium, qui jam pepercerat prætorianis, nec amplius eis parcere poterat.

Consumsistis] Semel exauctorati, jam non potestis exauctorari, superest occidi: jam vos omnem ignominiam militarem subiistis.

[u] *Solem* (*ita in Syria mos est*)] Nam hæc legio e Syria deducta, ubi sub Corbulone militaverat. At de more ipso Herodianus l. IV. de Parthis, qui pugnam inituri orto jam sole: 'Cum Solem,' inquit, 'salutassent Barbari, ut ipsis mos est, maximo ululatu clamitantes, Romanos invaserunt.'

Sed observo amplius: non solum Syros aut Orientales Soli cultum hunc detulisse, sed gentium plerasque. Plato l. X. de Legibus: 'Oriente sole et luna, iisdemque occidentibus, in terram inclinationes et adorationes sunt Græcorum, omniumque Barbarorum.'

Ipsis Romanis receptum, in precando verti ad Orientem. Hyginus de Limitibus: 'Antiqui architecti in Occidentem templa recte spectare scripserunt: postea placuit omnem religionem eo convertere, ex qua parte cœli terra illuminabatur.'

Isidorus l. XV. templa ita structa ait, 'ut qui consuleret ac deprecaretur, rectum aspiceret Orientem.'

Latinus Pacatus in Panegyrico ad Theodosium: 'Nam ut divinis rebus operantes, in eam cœli plagam ora convertimus, a qua lucis exordium est.'

Nec Christiani abhorruerunt. Tertullianus apolog. c. 16. 'Alii plane humanius et verisimilius, Solem credunt Deum nostrum. Suspicio inde, quod innotuerit, nos ad Orientis regionem precari. Sed plerique vestrum, affectione aliquando et cœlestia adorandi, ad solis ortum labia vibratis.' *Lipsius.*

[o] *Orientem solem....salutavere*] Forte instinctu, exemplo et æmulatu ipsius naturæ, quæ Solem veluti rerum patrem ac principem ultro veneratur. Plinius II. 6. Solem 'mundi esse totius animum, ac planius mentem, hunc principale naturæ regimen ac Numen credere decet, opera ejus æstimantes.' Idem XVI. 24. ubi de Palmis: 'sed omnium folia quotidie ad solem oscitant, interiores partes tepefieri volentia.' Et l. XVIII. 14. de Lupino: 'Primum omnium cum Sole quotidie circumagitur, horasque agricolis etiam nubilo demonstrat.' Idem l. XVIII. 27. 'Dedi ecce tibi herbas horarum indices: et ut ne sole quidem oculos tuos a terra avoces, Heliotropium ac Lupinum circumaguntur cum illo.' Quid aurum et cetera metalla? quid lapilli, gemmæ, ac margaritæ? num Numen Solis agnoscunt? num totam majestatem sideris referunt? Sic ipsos Elephantes venerari Solem orientem solere perhibent. Plut. de Industria animal. 'Juba Rex Elephantos supplices esse Diis immortalibus tradit; quippe qui suopte ingenio et mari lustrentur, et surgentem Solem ado-

25. Vagus[v] inde, an[1] consilio Ducis[w] subditus rumor,[x]

Hinc incertus rumor, dubium, *an astu ducis compositus sit*, adventasse Mucia-

1 Sic bene Mss. Flor. Corb. editio princeps, Pichena et recentiores. In

NOTÆ

rent proni, promuscide, velut manu, in cœlum sublata: unde carissimum Diis animal esse constat, vel Ptolemæi Philopatoris testimonio.'

Forte etiam sic salutavere, quia in finibus suis oriri Solem rebantur Persæ veteres. Sic apud Curtium Darius Rex: 'Precor vos per Deos patrios, æternumque Ignem, qui præfertur altaribus, fulgoremque Solis, intra fines regni mei orientis.....Ite alacres,' &c.

Forte ideo, Persæ Parthique, tantum orto sole, et *dato die*, ut habet Tacitus, prælia incipiebant; nec ante solis ortum, signum pugnæ dari licuit, quod testatur Curtius l. III. 'Patrio more Persarum, quod traditum est, orto sole, demum procedente die, et jam illustri, signum e tabernaculo Regis buccina dabatur. Super tabernaculum, unde omnibus conspici posset, imago Solis chrystallo inclusa fulgebat. Ignis quem ipsi sacrum et æternum vocabant, argenteis altaribus præferebatur.'

Advertere licet, fuisse hujus moris aliam rationem majoris momenti, nempe ut sagittas, (nam totus Oriens, ut habet Plinius, calamis certabat,) ictu certo, in hostem destinarent: quippe præcipua vis equitum *ἱπποτοξοτῶν* in sagittis, quæ nocte aut luce dubia inutiles forent.

Quomodo autem fugientes Parthi tamen ferirent hostem, nondum forte satis intellectum. Sic autem agebant: Fugientes laxis habenis, invertebant se resupina facie in tergum equi, ita ut retro inflexo et resupino etiam arcu, ut et corpore, certo contuerentur confoderentque sagittis hostes avidius insequentes. Quare supra Ann. maxime vetabat Corbulo, ne regem Tiridatem et fugaces Parthos insequerentur: nam et sic stationem et ordinem turbabant Romani, dein amoti ac disjecti, statim telis fugientium aut redeuntium hostium misere configebantur, subitas quippe tergi frontisque vices.

Ea causa forte, et eo respectu, qui nondum animis exolevit, etiam hodie ter in die Persæ in præcipuis urbibus imperii, et ubi summi duces et præfecti provinciarum commorantur, e podio Meniano salutant Solem concentu musico omnis generis instrumentorum, et præcipue symphoniacarum buccinarum, quarum clangor usque ad tres aut quatuor leucas pertingit. Nempe fit ille concentus circa ortum solis, circa meridiem, dein et cum vergit ad occasum. Sic nunc Solem non adorant ut Numen; attamen sic venerari adhuc in eo Naturæ ac Numinis majestatem videntur.

Salutavere] Salutavere Solem orientem, forte simul et adoravere. Qui, puto, mos desumtus a veteribus Persis, qui unum Deum Solem coluere magno prætextu. Et toto Oriente imperavere olim Persarum reges.

[v] *Vagus*] Nullo certo auctore traditus, sparsus, vulgatus.

[w] *Ducis*] Antonii nempe, qui temporum callidissimus, et *δραστήριος ἀνήρ*.

[x] *Subditus rumor*] Nempe per utramque aciem. Et ipsi Flaviani feliciter decepti, forte non sine arte ducis, talem rumorem fingentis aut

'advenisse Mucianum; exercitus[z] invicem salutasse:' gradum inferunt,[3] quasi recentibus auxiliis aucti; rariore jam Vitellianorum acie, ut quos, nullo rectore, suus quemque impetus vel pavor contraheret[y] diduceretve.[4] Postquam impulsos[5] [z] sensit Antonius, denso agmine[a] obturbabat:[6] laxati ordines abrumpuntur: nec restitui quivere, impedientibus vehiculis[b] tormentisque. Per limitem viæ[c] sparguntur, consectandi festinatione, victores. Eo notabilior cædes fuit, quia filius patrem interfecit. Rem nominaque, auc-

num; et legiones mutuo salutem impertisse. Irrumpunt, *signa inferunt, veluti novis copiis firmati; infrequentiore jam Vitellianorum acie, ut quos, nullo Imperatore, suus quemque ardor vel metus conjungeret aut divideret. Ubi animadvertit Antonius disjectos* hostes, *confertis ordinibus* eos *exterret; rari ordines perfringuntur: nec restituere* aciem *potuerunt, prohibentibus curriculis et machinis. Victores effunduntur per aggerem viæ, prosequendi ardore. Eo insignitior strages fuit, quia filius occidit genitorem. Rem et vocabula memorabo, sicut scripsit Vip-*

Ms. Reg. *vagus inde a consilio.* Ms. Harl. et Puteolanus, *vagus inde consilio.* Sed in Ms. Harl. altera manu additum, *an.* Brotier.—2 Ms. Corb. *exercitum.* —3 Ms. Budens. *inferre.*—4 Ita Lipsius et recentiores ob ἀντίθεσιν. In Mss. et veteribus editionibus, *duceretve.*—5 [Acidalius et Ernestus pro vulg. *pulsos* mallent *perculsos;* quos sequitur Brotierus. Gronovius et Ryckius *pulsos.*] Rectius Bipont. *impulsos.* Primam syllabam ultima præcedentis vocis litera abstulit. *Oberl.*—6 Ita Mss. Flor. Reg. Corb. Agr. editio princeps et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *obturbat,* et sic etiam

NOTÆ

sustentantis. 'Itaque gradum inferunt, quasi recentibus auxiliis aucti' Flaviani; et Vitelliani sensim fatiscunt, impelluntur, atque consternantur.

[y] *Contraheret*] Pro impetu, vel pavore, firmabant contrahebantque seu densabant ordines, vel diducebant laxabantve: et laxati ordines facilius perrumpebantur.

[z] *Impulsos*] Intellige *perculsos*, proturbatos, trepidantes, et jam fere consternatos cedentesque: nondum enim fusi illi aut fugati.

[a] *Denso agmine*] Sic validius proturbantur abrumpunturque laxi ordines; sic facilius perrumpitur *rarior acies* Vitellianorum.

[b] *Vehiculis*] Quæ *tormenta* deferebant, forte et arma. Nam sarcinæ et impedimenta legionum Vitellianarum, haud dubie reposita apud Cremonam in castris.

Vehiculis] Propriis ipsorum Vitellianorum vehiculis, non hostium.

[c] *Per limitem viæ*] Vertit Interpres Hispanus, 'Præter, seu extra limitem viæ sparguntur victores:' falso sensu. Facilius fuit insequi fugaces *per limitem viæ*, quam per campos infestos fossis agrestibus sementibusque, vel etiam dumis ac sepibus, vitibus, aut arbustis impeditos.

Et dixit: 'sparguntur,' quia alii propius alii eminus consectabantur hostes, ut par est in tanto agmine tantoque exercitu. *Per limitem* et *per aggerem viæ*, idem est.

tore Vipstano Messalla,[d] tradam. Julius Mansuetus, ex Hispania,[e] Rapaci legioni additus, impubem[7] filium domi liquerat: is mox adultus, inter septimanos[f] a Galba conscriptus, oblatum forte patrem et vulnere stratum, dum semianimem scrutatur, agnitus agnoscensque et exsanguem amplexus, voce flebili precabatur[g] 'piatos[8] [h] patris Manes,

annius Messalla. Julius Mansuetus ortus *ex Hispania*, ac *Rapaci legioni ascriptus*, *domi reliquerat filium, nondum pubertatis annos ingressum. Dein cum puer increvisset, inter septimanos a Galba delectus, oblatum fortuito parentem et vulnere afflictum, dum seminecem excutit*, ipse *notus tum noscensque, et* eum *exanimem complexus, voce tristi rogabat*, propitios Manes parentis haberet, ac ne se

Ryckius.—7 Sic Mss. Flor. Harl. Bodl. Jes. Corb. Guelf. Gronovius et recentiores. In Ms. Reg. et editionibus veteribus, *impuberem*, quod edidit defenditque Ryckius.—8 [Brotier. legit] precabatur *placatos:* et sic Mss. Harl. Bodl. Jes. Bud. Guelf. Puteolanus, Ernestus et Cl. Lallemand. In Ms. Flor. *piatos*, supra additis duabus literis, *ca*. Editio princeps, Lipsius aliique multi, [cum Ryckio et Gronov.] *precabatur piatos*. In Mss. Corb. Agr. et in altero Ms. Flor. *precabatur ne piatos*. Unde forte scriptum fuit olim, *voce flebili Deos precabatur ne piatos patris manes, neve se ut parricidam aversarentur*. Brotier. Bipont. *piatos* recepere: malint tamen *impiatos* et *deprecabantur:*

NOTÆ

[d] *Vipstano Messalla*] Hic idem est qui juvenis ac nondum senatoriæ ætatis, et qui tribunus legionis *septimæ Claudianæ;* huic tamen, loco legati, tum præerat. Et haud dubie scripserat ille hanc historiam, aut certe commentarios, ut Sylla olim, Cæsar, Tiberius, Mucianus, et alii multi, etiam et fœminæ.

[e] *Ex Hispania*] Ex Hispania et in Hispania ortus ille, et *Hispaniensis* fuit, non tamen Hispanus, sed civis Rom. origine fuit; ut sic legioni Rom. ascribi posset: alioqui tantum inter socios merere potuit.

Sic Antonius Primus dicitur *Gallicanus* Suetonio, quia Tolosæ in Gallia natus, quamvis origine civis Rom. esset.

Sic et Vindex origine Gallus et Viennensis, et quia ascitus erat per se aut majores suos in civitatem Rom. ac deinde in senatum; ideo civis Rom. et senator, et legatus consularis fuit.

[f] *Septimanos*] Ideo forte *septima* hæc legio dicta, ut sic distingueretur a *sexta*, quæ vetus Hispaniæ præsidium.

[g] *Precabatur*] Rogabat ille, ut placatos seu propitios haberet *patris Manes*, et ne se *ut parricidam aversarentur*. Supple, Manes patris. Ita Livius l. III. ubi de Virginio, qui filiam occiderat: 'Orabat, ne quod scelus Appii Claudii esset, sibi attribuerent: neu se ut parricidam aversarentur.'

[h] *Piatos*] *Piatos*, seu propitios habere Manes patris, eo sensu precatur, nempe, ut se non tanquam *parricidam aversarentur*. Fuit crimen certe, fuit parricidium, sed quoad se, quoad filium, innoxium, et miseratione ac venia dignum: nam *id publicum esse facinus*, et se *unum militem* quid egisse?

neve se ut parricidam[i] aversarentur:[9] publicum id facinus; et unum militem quotam[j] civilium armorum partem?' simul attollere corpus, aperire humum, supremo erga parentem officio fungi. Advertere proximi, deinde plures: hinc per omnem aciem miraculum[k] et questus et sævissimi belli execratio:[l] nec eo segnius propinquos, affines, fratres trucidatos[10] spoliant: factum esse scelus loquuntur faciuntque.

26. Ut Cremonam venere, novum immensumque opus occurrit. Othoniano bello, Germanicus miles mœnibus Cremonensium[m] castra sua, castris vallum circumjecerat:

abominarentur ut parricidam: publicum id scelus; et unum militem quotam portionem *esse* bellorum civilium? *Eodemque tempore efferre corpus, effodere terram, patri justa persolvere* parat. *Videre* id *proximi* milites, *mox plures: hinc per omne agmen portentum* vulgatur, hinc *querimoniæ, atque immanissimi belli detestatio: nec eo minus cognatos affinesque et fratres occisos nudant: perpetratum esse facinus fatentur, et* tamen *perpetrant.*

Ubi Cremonam adventarunt, novus ingensque labor offertur. Othoniano bello, Germanicus exercitus munimenta sua adjecerat muris Cremonensium, et munimentis

scil. culpam.—9 Sic bene Ms. Flor. Pichena et recentiores. In aliis Mss. et editionibus veteribus, *adversarentur*. Brotier.—10 Ita vulgo Mss. et libri omnes editi. In Ms. Flor. *trucidati*. Inde frustra tentat Gronovius, *trucidant*. Probat tamen Cl. Ernestus. *Idem.*

NOTÆ

ipsum, *quotam civilium* facinorum *partem?* Non id parricidium, si recte advertatur, neque vel homicidium id vocari debere, si bellum et belli ratio, si fata et rabies bellorum civilium spectentur. Occidere fas juraque belli sinunt, et tunc non imputari debet homicidium, ut nec bello civili, parricidium.

[i] *Ut parricidam*] Similem civium rabiem descripserat jam olim Lucan. l. II. 'Non uni cuncta dabantur, Sed fecit sibi quisque nefas: semel omnia victor Jusserat, &c. Nati maduere paterno Sanguine: certatum est, cui cervix cæsa parentis Cederet: in fratrum ceciderunt præmia fratres.'

[j] *Quotam*] *Unum militem quotam* partem facinorum, criminum, ac parricidiorum, quæ bellis civilibus patrabantur?

[k] *Miraculum*] Admiratio velut ostenti, prodigii, ac monstri.

[l] *Execratio*] Execrantur scelus, fatentur esse crimen, et faciunt. 'Video meliora proboque, Deteriora sequor.' Ovid.

[m] *Mœnibus Cremonensium*] Mœnibus Cremonensium castra sua, castris vallum circumdederat miles; non quasi cingeret in orbem muros Cremonenses, sed tantum ex aliqua parte, muris castra illa circumposuerat. Quæ enim manus tanto tamque immenso spatio defendendo suffecissent?

Ea munimenta struxerat bello Othoniano Germanicus miles, ac deinde, ut puto, bello Flavianorum *rursus auxerat*. Et spatium va-

eaque munimenta rursus auxerat:[n] quorum aspectu hæsere victores, incertis Ducibus, quid juberent. Incipere oppugnationem, fessos per diem noctemque exercitu,[1] arduum, et, nullo juxta subsidio,[o] anceps: sin Bedriacum redirent, intolerandus tam longi itineris labor, et victoria ad irritum[p] revolvebatur: munire castra? id quoque, propinquis hostibus, formidolosum, ne dispersos, et opus molientes subita eruptione[2] turbarent. Quæ super cuncta terrebat ipsorum[3] miles, periculi quam moræ patientior: quippe ingrata, quæ tuta,[4] ex[5] temeritate spes: omnisque[6] cædes et vulnera et sanguis aviditate prædæ pensabantur.

fossam aggeremque circumdederat: eaque castra iterum extenderat seu firmarat: *quorum intuitu dubii stetere victores, ambiguis ducibus, quid imperarent. Difficile aggredi statim et oppugnare* castra, *fatigato per diem noctemque milite, periculosumque, nullo vicino præsidio: quod si Bedriacum reverterentur, importunus tam longæ viæ labor* visus, *et victoria incassum recidebat: firmare munimenta; id etiam, prope instantibus hostibus, metuendum, ne diductos, et vallum munientes operique intentos, repentina eruptione exterrerent.* Quin *et præter* ea *omnia, metum ducibus inferebat miles ipsorum, tolerantior discriminis quam cunctationis: quippe invisa, quæ tuta* erant, *et ex audacia spes; et cunctæ neces et plagæ et cruor cupiditate prædæ remunerabantur.*

1 Sic bene Mss. Harl. Bodl. Puteolanus et recentiores. In Ms. Jes. *fesso .... exercitum.* Mss. Flor. Reg. editio princeps, *fessos .... exercitum.* Ms. Agr. *fessos .... exercitus.* Ms. Corb. *fessum .... exercitum.* Brotier.—2 Budens. *ruptione.*—3 Ms. Agr. *super quæ cuncta terrebat ipse miles.*—4 Sic bene Mss. Harl. Bodl. Jes. Puteolanus et recentiores. Male Ms. Corb. et editio princeps, *ingrata tutaque.* Brotier.—5 Sic optime Ms. Flor. editio princeps et recentiores. Sic quoque emendatum altera manu in Mss. Harl. Bodl. Antea, ut et Ms. Jes. ac Puteolanus, habebant, *et temeritate.* Inde in intermediis editionibus, *et ex temeritate.* Idem.—6 Mallet eruditus Petavius,

NOTÆ

cuum relictum erat inter muros oppidi et castra. Infra 29. 'Completur cæde quantum inter castra murosque vacui fuit:' quod non dici posset, si totum oppidum suis munimentis cinxissent.

Contra decus et morem militiæ foret, si suis in castris urbem, aut in urbe castra sua posuissent: id de castris æstivis inauditum.

[n] *Rursus auxerat*] Novis operibus et altitudine murorum, potius forte quam spatio aut ambitu.

[o] *Nullo juxta subsidio*] Non oppidum juxta, non castra habuere. Redire Bedriacum fessis grave; *munire castra*, id etiam *propinquis hostibus formidolosum.* Igitur ex temeritate spes; et cædes, vulnera, sanguis, aviditate prædæ, præ mora placebant; ideoque huc inclinavit Antonius, ultro præliorum avidus.

[p] *Victoria ad irritum*] Nam sic quasi retrocederent fugerentque victores ipsi, et virtus animusque redire potuit victis, si spatium daretur; nisi statim,

27. Huc inclinavit Antonius, 'cingique[q] vallum corona' jussit: primo sagittis saxisque eminus certabant, majore Flavianorum pernicie, in quos tela desuper librabantur: mox vallum portasque[r] legionibus attribuit, ut discretus labor fortes ignavosque distingueret, atque ipsa contentione decoris accenderentur. Proxima Bedriacensi viæ tertiani septimanique[s] sumsere: dexteriora valli[t] octava ac septima

Huc flexit Antonius, obsiderique munimenta *jussit. Primo sagittis et lapidibus eminus pugnabant, graviore Flavianorum damno, in quos pila desuper vibrabantur; dein assignavit munimenta et portas legionario militi, ut divisa oppugnatio strenuos segnesque discerneret, et* ut *ipsa æmulatione gloriæ stimularentur. Tertiani et septimani suscepere* loca *propinqua itineri Bedriacensi; octava ac septima Claudiana, dexteriora munimenti; ardor*

animusque cædes. Si quid mutandum foret, corrigendum, *animusque et cædes.* At nihil peccat vulgata scriptura. *Brotier.*

NOTÆ

expugnatis castris, ubi pretium laborum, victoria consummaretur.

[q] *Cingique*] Cingique obsidione castra Vitellianorum jussit, et undique simul oppugnari.

[r] *Portasque*] Intellige *portas* valli, seu castrorum Vitellianorum, non Cremonæ: quamvis certe porta aliqua castrorum responderet etiam alicui portæ Cremonensis oppidi, et eodem vocabulo esset, ut porta *Brixiana;* sic dicta, quia Brixiam, scilicet, hac porta commeabant oppidani.

Forte tertiani septimanique sinisteriora valli sumsere, ut *dexteriora* octava ac septima Claudiana. Tertiadecimani usque ad *Brixianam portam*, quæ forte decumana fuit, provecti sunt.

[s] *Tertiani septimanique*] Hi ipsi sunt, qui supra c. 21. vocantur 'tertia legio' et 'septima Galbiana.' Et hinc clare patet hoc loco 21. legendum esse: *Sistere tertiam legionem in ipso aggere viæ Postumiæ jubet, cui juncta a lævo septima Galbiana .... dein septima Claudiana .... dextro, octava per apertum limitem; mox tertia decima, &c.* *hic aquilarum signorumque ordo.*

Hæc acies legionum, hic ordo agminis, quem eundem ordinem in agmine et incessu etiam tenuerunt hæ legiones, cum ad obsidendam Cremonam seu castra Vitelliana properarent.

Hoc eodem ordine Antonius ipsis 'vallum' Vitellianorum corona cingendum, 'portasque attribuit.' Itaque 'proxima Bedriacensi viæ tertiani septimanique sumsere; dexteriora valli,' seu castrorum Vitellianorum, 'octava ac septima Claudiana; tertiadecimanos ad Brixianam portam impetus tulit.'

Nempe eo ipso ordine, quo locatæ in acie fuerant legiones, hæ incessere a prælio discedentes, et castra illa Cremonensia obsedere: nec facile statim mutatur ordo agminis in tanto rerum animorumque motu.

Et ut clare patet, legiones tertia septimaque, quæ primæ incedebant, *proxima Bedriacensi viæ*, seu ipsi campo quo hæ pugnarant, loca valli Vitelliani obsidenda suscepere; dein aliæ *dexteriora valli, tertiadecimani ul-*

Claudiana: tertiadecimanos ad Brixianam portam impetus[u] tulit. Paulum inde moræ,[v] dum e[1] proximis agris ligones, dolabras,[w] et alii falces,[2] scalasque convectant: tum, elatis

tertiadecimanos impulit ad portam Brixianam. Dein paulisper cunctati, dum afferunt e vicinis prædiis ligones, dolabras, et alii falces et scalas: tum erectis super

1 Pro *e* Budens. habet *et*.—2 Ms. Ryckii, *et falces, alii contos scalasque conv.* Sed τὸ *contos* deletum a manu secunda.

NOTÆ

teriora sumsere.

De vexillis Prætorianis ibi silet Tacitus, vel quia in subsidiis erant apud ducem, vel ob paucitatem illorum.

[t] *Dexteriora valli*] Scil. ingredientibus castra per *portam prætoriam*, quæ partes valli a dextra manu offerebantur, ea *dexteriora valli* appellat. Porta autem *prætoria* spectabat hostes ex more, et hic Flavianos respicere debuit; *decumana*, e contrario, *aversa* ab hoste erat.

Dexteriora valli] Erant quatuor portæ præcipuæ *valli* seu castrorum, *prætoria*, *decumana*, et *læva*, *dextraque*; et tota illa pars castrorum, quæ portam lævam dextramve respiciebat, pars dextra vel læva castrorum, appellabatur.

Ibi igitur *dexteriora valli*, est ea pars castrorum quæ ad portam dextram pertinebat.

Dexteriora valli] Sic pro *dextro*, *dexterius* dixere. Seuton. Domit. 17. ubi de interfectore Domitiani: 'Sinisteriore brachio, velut ægro, lanis fasciisque .... obvoluto,' &c.

[u] *Impetus*] Ne sumas, quasi impetu tantum, et quasi cæco instinctu illuc prorumperent; id jussu etiam ducis sic agebant, qui 'vallum portasque legionibus attribuit,' &c. Nam, eodem ordine oppugnant vallum, quo in acie steterant antea. Dicitur *impetus*, scil. quia longius quam ceteri obsessores invecti sunt.

[v] *Paulum inde moræ*] Ne sumas, quasi septimæ Claudianæ legionis ad Brixianam portam se conferentis impetus, causa moræ fuerit, quasi remotior esset illa porta. Τὸ *inde*, notat tempus, non locum: id est, Posteaquam disposita quælibet legio fuit in statione et opere, tum tantisper expectatum, dum e proximis prædiis ligones et cetera instrumenta necessaria obsidioni afferebantur.

[w] *Dolabras*] Dolabris muros subruebant. Livius XXI. 'Cum muros defensoribus nudasset, tum Annibal occasionem ratus, quingentos ferme Afros cum dolabris, ad subruendum ab imo murum mittit.' Distinctæ dolabræ a securibus. Livius XXVIII. 'Et aliis partibus, securibus dolabrisque cædebantur et refringebantur portæ.' Tac. c. 8. hoc lib. 'Num secures, dolabras .... attulissent, rogitabat.' Dolabra in columna Trajani crebra, et qua cædunt ligna milites, ut muniant. Quare Corbulo apud Frontinum: 'Hostem dolabra vincendum esse:' id est, opere ac munitionibus. Juvenal. de Mario: 'Si lentus pigra munisset castra dolabra.'

Forma est securis, sed unica et simplici acie; parte altera in mucronem acuminata, quæ serviebat muris diruendis, ut securis vallo et lignis cædendis.

super capita scutis, densa testudine° succedunt. Romanæ

capita clypeis, conferta testudine nituntur ac *subeunt. Utrimque* aderat indus-

NOTÆ

° *Testudine*] Modum, et cui usui, describit Livius XLIV. 9. Plutarch. Anton. Quoties autem testudo armatos in æquum cum propugnatoribus muri fastigium non attollebat, ut opinor, altera alteri superstructa. Tacitus verbis sequentibus, 'super iteratam testudinem scandentes,' licet alium quoque sensum admittentibus.

Robur testudinis sic compactæ ostendit Arrianus, Expeditionis I. cum Alexander ascensum moliretur in montis Hæmi jugum, hostibus insessum, qui in succedentem fastigio exercitum plaustra devolvebant, jussit, ut si laxatis ordinibus viam impulsis curribus dare non possent, 'in terram prolapsi, et corpora scutis tecta habentes, dejecta plaustra exciperent; impetu tum fracto, innoxie casura: neque fefellit Alexandrum sua conjectura.' *Savil.*

Testudine] Testudo in usu fuit, oppugnando, pugnando, repugnando. In oppugnando, cum scutis super caput elatis, muro succedebant, primis altioribus et ordine paulatim, tecti simplicis in morem decrescente, ut scil. tela injecta per proclive laberentur et minus insidere possent aut infigi.

Livius ubi de ludicro Circensi lib. XLIV. 'Horum (juvenum) inductio in parte simulacrum decurrentis exercitus erat, ex parte elegantioris exercitii, quam militaris artis, propiorque gladiatorium armorum usum. Cum alios decursu edidissent motus, quadrato agmine facto, scutis super capita densatis, stantibus primis, secundis submissioribus, tertiis magis et quartis, postremis etiam genu nixis, fastigiatam, sicut tecta ædificiorum sunt, testudinem faciebant. Hinc quinquaginta ferme pedum spatio distantes armati duo procurrebant, comminatique inter se, ab ima in summam testudinem per densata scuta cum evasissent, nunc velut propugnantes, per oras extremæ testudinis, nunc in media inter se concurrentes, haud secus quam stabili solo persultabant. Huic testudini simillima parte muri admota, cum armati superstantes subissent, propugnatoribus muri fastigio altitudinis æquabantur. Id tantum dissimile fuit, quod et in fronte extrema, et ex lateribus soli non habebant elata super capita scuta, ne nudarent corpora, sed prætenta, pugnantium more. Ita nec ipsos tela ex muro missa subeuntes læserunt, et testudini injecta, imbris in modum, lubrico fastigio innoxia ad imum labebantur.'

In hoc ludo *sexageni* juvenes, et respectum ad ordines Rom. qui pari numero. Ergo manipulatim aut centuriatim testudines se conglobabant. Ammianus: 'Alacris miles, et legionibus in testudines varias conglobatis, paulatim tuto progrediens, subruere mœnia conabatur.'

Scil. testudine facta, succedebant, subruebant. Cæsar de Belgis: 'Testudine facta, portis succedunt, murumque subruunt.' Finis etiam succedere, et ascendere, et tum ex æquo pugnabant, aut murum transcendebant. Infra Tac. c. 28. 'Quin subruerent vallum, quaterentque portas, innixi humeris, et super iteratam testudinem scandentes.' Indicat et tertios super duplicem illam seriem ascendisse. Sic etiam Tac. Hist. l. IV. 'Appositis

utrimque artes:[x] pondera saxorum Vitelliani provolvunt,[y]

tria et *ars Romana: Vitelliani propellunt saxa magnæ molis, et proturbant*

NOTÆ

plerumque scalis, alii per testudinem suorum, scandebant jam quidam cum gladiis, et armorum incussu præcipitati sunt.'

Usi etiam testudine in pugnando, cum scil. globo facto, et tecti scutis, sic hostes invadebant, ac perrumpebant. De Germanis Florus, l. III. 'Elatis super capita scutis, cum se veluti testudine Barbarus tegeret, super ipsa Romani scuta salierunt.' Cæsar l. I. 'Reperti sunt complures nostri milites, qui in phalanga insilirent, et scuta manibus revellerent, ac desuper vulnerarent.' De Helvetiis idem: 'Ipsi confertissima acie, rejecto nostro equitatu, phalange facta, sub primam nostram aciem successerunt.' Aliquando usi et Romani. Ammianus: 'Alemanni nexam scutorum compagem, quæ nostros in modum testudinis tuebatur, scindebant gladiorum ictibus crebris.' Et hæc secunda testudo, in qua nec latera semper tecta, nec subsessio, aut inclinatio per gradus.

Adhibita et testudo in repugnando, cum, scil. equitatu aut levi armatura cincti, huc decurrunt, ut in orbem se muniant, mediis altioribus, extremis undique desidentibus. Dio; 'Testudo talis est, et fit hoc modo: Impedimentis, et levi armatura et equite omni in medium acceptis, gravis armaturæ pedites illi, qui oblongis, et in tubi dimidiati modum factis scutis utuntur, in extremis partibus, tanquam in lateritio opere, pro muro ponuntur, et reliquos omnes, ipsi extra spectantes ambiunt. Ceteri, qui latiora scuta gerunt, in medio densi locantur, et scuta cum super se, tum super alios, attollunt, ut in tota phalange, non aliud sit quam scuta cernere, et a telorum jactu omnes tutos esse, ob densitatem instructionis. Adeo enim valide firmant, ut et super eam (ut in iterata testudine supra) homines aliquot ingredi possint; immo etiam equi et currus agi, quoties in cavo et angusto aliquo loco constipantur. Hæc est forma ejus instructionis, et nomen a testudine cepit, ob firmitatem, et quia optime tegit. Usus autem duplex est. Nam oppugnanda munitione aliqua subeunt, et sæpe in ipsum murum quosdam attollunt: aut circumventi forte a sagittariis, inclinant se omnes simul; (nam et equi docti sunt in genua submittere se et inflectere;) et sic opinionem hostibus defatigationis suæ præbentes, iis appropinquantibus, statim terrore injecto, consurgunt atque incurrunt.'

x *Romanæ utrimque artes*] Romani præcipue obsidendi artes callebant, et machinarum seu tormentorum bellicorum usum forte soli mortalium sciebant. Barbari talium rudes et imperiti. Neque oppugnandi oppidi aut propugnandi artem didicerant hactenus.

Si rem haberent Romani cum Barbaris, facile expugnata urbs, et fere incruenta victoria foret; at 'Romanæ utrimque artes,' oppugnandi scil. ac defendendi, &c.

y *Pondera saxorum Vitelliani provolvunt*] Nempe vectibus. Vectes sunt pali e ligno aut ferro, ad onera sublevanda aut promovenda. Vitruvius et torculari vertendo adhibet, eumque qui, vecte immisso, torquet, *vectiarium* dicit. Si e ligno essent, lingula e ferro in altero capite addi

disjectam[a] fluitantemque testudinem lanceis contisque scrutantur: donec, soluta compage scutorum, exsangues[a] aut laceros prosternerent multa cum strage.

28. [1]Incesserat cunctatio,[2] ni Duces fesso militi, et velut irritas exhortationes abnuenti, Cremonam[b] monstrassent. Hormine[c] ad[3] ingenium, ut Messalla tradit,[4] an potior[d] auctor

nutantemque testudinem rimantur hastis ac perticis; donec, abrupto disjectoque nexu clypeorum, exanimes aut mutilos solo affligerent, non sine plurima clade.

Intraverat animos *dubitatio, nisi duces ostendissent Cremonam fatigato militi, et velut inanes exhortationes aspernanti. Vix dijudicarim, an Hormi* fuerit *id*

1 Ita Ms. Flor. editio princeps, Pichena et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *prosternerent. Multa cum strage incesserat cunctatio, &c.*—2 Lipsius conjectat *tentatio.*—3 Vulgo *id;* sed Bip. recte, ait Oberlin. *ad ingenium.*—4 Ms. Agr. *ut Messallæ traditum.*

NOTÆ

solet; atque sic hos *lingulatos* sive *rostratos* dixere. His etiam utebantur ad muros subruendos, sed ferreis, haud dubie. Festo, 'Vecticularia vita dicitur, eorum qui vectibus parietes perfodiunt, furandi gratia.' Vectis et inter militaria exercitia. Sall. de Pompeio, 'cum velocibus cursu, cum validis vecte certabat.'

Pondera saxorum] Virg. Æneid. IX. 'Saxa quoque infesto volvebant pondere, si qua Possent tectam aciem perrumpere, cum tamen omnes Ferre libet subter densa testudine casus.'

[a] *Disjectam*] Ponderibus saxorum profligant disjiciuntque testudinem; dein disjectam titubantemque, lanceis scrutantur, donec compagem scutorum solverint; dein ea soluta, semineces ac laceros prosternunt, *multa cum strage.*

[a] *Exsangues*] Erant jam exsangues, et magna ex parte laceri, quia pondere saxorum elisi fuerant, aut contis lanceisque transfixi; neque aliter compages illa solvi potuit, quin multis transfossis, alii opprimerentur, eliderentur.

[b] *Cremonam*] In excidium nempe et direptionem, ut audendi scil. et acrius oppugnandi pretium, ut prædam opulentam.

[c] *Hormi*] Qui libertus Cæsaris, forte Neronis fuerat. Nam hi audaciores bellis civilibus, et se tum *partem Reipub.* faciebant; neque a Neronianæ aulæ flagitiis tum ille degeneravit.

[d] *Potior*] Potior forte auctor Plinius, qui his bellis non immixtus; at Messalla Flavianarum partium fuit, et cum Antonio pugnabat pro Vespasiano.

An potior] An certior, an majoris auctoritatis sit C. Plinius, qui certe Germanica bella scripserat, et res Neronis, et haud dubie bella hæc civilia; quod opus fato interceptum est. Forte historiam Neronis huc usque extendit, aut res suo ævo gestas composuit, usque ad Titum principem, sub quo periit. Ideo propius ad Vesuvium accesserat, haud dubie ut incendium certius describeret. Puto, historia, de qua hic, scripta erat libris, quos *a fine Aufidii Bassi XXXI.* composuerat, teste Plinio juniore; hos libros cum cura evolvebat Taci-

sit C. Plinius qui Antonium incusat, haud facile discreverim: nisi, quod neque Antonius, neque Hormus, a fama vitaque sua, quamvis pessimo flagitio, degeneravere. Non jam sanguis, neque vulnera morabantur, quin subruerent vallum, quaterentque portas; innixi humeris et super iteratam testudinem scandentes,[e] prensarent[5] hostium tela[f] brachiaque: integri cum sauciis, semineces[6] cum exspirantibus, volvuntur, varia pereuntium forma et omni imagine mortium.

29. Acerrimum septimæ[g] tertiæque[1] legionum certamen: et Dux Antonius,[h] cum delectis auxiliaribus,[i] eodem incu-

consilium, ut scribit Messalla, an majoris auctoritatis sit C. Plinius, qui culpam refundit in Antonium: nisi quod neque Antonius, neque Hormus, degenerare visi sunt ab existimatione et moribus suis, ullo, *quanquam deterrimo facinore. Non jam cruor, neque cædes prohibebant, quin subverterent munimenta, et emolirentur portas,* quin *elati humeris* invicem, *et nitentes super secundam testudinem, corriperent hostium pila ac brachia: illæsi cum vulneratis, semianimes cum morientibus præcipitantur, diversa occumbentium facie, et omni specie mortium.*

Atrocissimum prælium septimanorum et tertianorum; et dux Antonius eodem

5 Ita Mss. Corb. Guelf. editio princeps, ut sæpe alias. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *prehensarent*, et sic Gronov. et Ryckius.—6 In Mss. Reg. Agr. et editione principe, *semianimes*.

1 Sic in libris editis. At Mss. Corb. Agr. *tertiæ septimæque;* et sic Brotier.

NOTÆ

tus: sic Plin. Nep. Tacito: 'Pergratum est mihi, quod tam diligenter libros avunculi mei lectitas, ut habere omnes velis, quærasque qui sint. Fungar indicis partibus,' &c.

An potior auctor sit C. Plinius] Composuerat Plinius major res Vespasiani ac Titi, ut patet ex ejus præfatione, *Vespasiano suo.* 'Nos quidem,' inquit, 'omnes, patrem, Te, fratremque diximus opere justo, temporum nostrorum historiam orsi a fine Aufidii Bassi:' ubi scil. scribere desierat Bassus.

[e] *Scandentes*] Videntur triplici ordine aciem illam erexisse. Nempe, ita ut fieret prima testudo inferior scil. et supra primam secunda, seu iterata testudo; dein super *iteratam testudinem* alii scanderent, ut sic prehensare possent 'hostium tela brachiaque.'

[f] *Prensarent hostium tela*] Quod iterata testudine fieri potuit, eo magis, quod illa munimenta valli, non perinde alta erant, ac muri urbis.

[g] *Septimæ*] Galbianæ nempe.

[h] *Dux Antonius*] Non *dux* fuit aut legatus duarum legionum istarum; sed *dux*, qui summæ rerum bellique et omni exercitui præesset, amotis scil. legatis consularibus.

[i] *Auxiliaribus*] Pannonicis et Mœsicis. Nondum se adjunxerant Dalmatici. Infra c. 50. se victoribus adjungit e Dalmatia undecima legio, cum sex millibus Dalmatarum, duce Poppæo Silvano consulari legato.

buerat. Obstinatos inter se cum sustinere Vitelliani nequirent, et superjacta[2] tela testudine laberentur; ipsam postremo balistam in subeuntes propulere: quæ, ut ad præsens[j] disjecit obruitque,[3] quos[4] inciderat,[k] ita pinnas ac summa valli[l] ruina[m] sua traxit: simul juncta turris ictibus saxorum[n] cessit: qua septimani dum nituntur cuneis,[o] tertianus

ingruerat, cum validissimis sociorum. Obfirmatos eos *inter se cum ferre Vitelliani non possent, et desuper immissa tela in testudinem* irrita *caderent, ipsam demum machinam in scandentes provolvere: quæ ut tunc proturbavit oppressitque* ipsos *in quos ceciderat; ita suo casu* simul *traxit pinnas et fastigia munimenti: eodemque tempore annexa turris, immissis saxis, prostrata est; qua septimani, dum conten-*

—2 Ita Ms. Flor. Mss. Harl. Bodl. Jes. Puteolanus et recentiores, *superjecta;* et sic Gronovius, Ryckius, et Brotier. In Mss. Reg. Corb. Agr. et editione principe, *superjactata tela.* Dixit quidem Valerius Maximus, IX. 2. n. 4. Munatius Flaccus, 'maternis gremiis superpositos liberos trucidavit, infantesque alios in conspectu parentum humo infligi, alios superjactatos pilis excipi.'—3 Sic Mss. Harl. Bodl. Jes. Puteolanus et recentiores. In Ms. Corb. et editione principe, *disjecta breviterque.* Ms. Reg. *disjecto.* Cl. Ernesto displicet, *obruit:* mallet, *obtrivit.* Haud tamen vitiosum crediderim, *obruit.* Nempe propulsa balista *disjecit* testudinem, et eos omnes, in quos inciderat, *obruit.* Brotier.—4 Mallet Cl. Ernestus, *queis* vel *in quos inciderat.* Præpositio intelligi potest. Verius tamen putaverim olim scriptum fuisse, *queis.*

NOTÆ

j *Ad præsens*] Ut ad præsens disjecit obvios, ita et post se, *ruina*, id est, cadendo, summa munimenti simul traxit.

k *Quos inciderat*] In quos ceciderat.

l *Pinnas ac summa valli*] *Summa valli*, sunt loricæ, quæ distinctæ pinnis, ἐπάλξεις Græcis, seu προμαχῶνες, et Latino ritu, θώρακες, sive θωράκια, *loricæ;* vulgo *parapetti.* Hæ *loricæ trium pedum altitudine, pinnæ duorum*, apud Josephum. Et ea mensura ad viri modum sit, quo se tueatur; attamen si in universum sint quatuor pedes, suffecerint in vallo castrensi. Lorica pars valli fuit, licet etiam quandoque sumatur pro vallo, aut terreo murulo, ut apud Tac. l. IV. 5. 'Loricam vallumque per fines suos Treviri struxere.' *Vallum* in universum, fuit duodecim pedum, *lorica*, quæ pars valli, quatuor aut quinque, ad tegendum, scil. hominem propugnantem.

m *Ruina*] Virg. II. 'Ea lapsa repente ruinam Cum sonitu trahit, et Danaum super agmina late Incidit.'

n *Ictibus saxorum*] Quæ tormentis emissa.

Ictibus saxorum] Nempe, saxa illa emittebant Flaviani machinis seu balistis tertianorum ac septimanorum, ut sic hosti vicem redderent; scil. 'Romanæ utrimque artes.'

o *Cuneis*] Cepit Interpres Hisp. de cuneis ferreis, quos infigerent muro, invicemque sibi per manus traderent, et quibus sublati, in muros eniterentur. Sed id inusitatum Romanis. Unum vidi exemplum apud Plut. in Bruto. Jam turris hæc saxorum ictibus afflicta. An ergo cuneis ferreis in eam eniterentur? potius testudinem aut scalas applicuissent.

securibus gladiisque[5] portam perfregit. Primum irrupisse C. Volusium, tertiæ legionis militem, inter omnes auctores constat:[6] is in vallum egressus, deturbatis qui restiterant,[7] conspicuus manu ac voce 'capta castra' conclamavit. Ceteri, trepidis jam Vitellianis, seque e vallo præcipitantibus, perrupere:[8] completur cæde, quantum inter castra murosque vacui fuit.

30. At[1] rursus nova laborum facies:[p] ardua urbis mœnia, saxeæ turres,[q] ferrati[r] portarum obices, vibrans tela miles,

dunt subire *cuneis, tertianus bipennibus ensibusque perrupit portam. Omnes scriptores consensu tradunt, primum irrupisse C. Volusium, manipularium tertiæ legionis: ille cum in castra introisset, dejectis qui obniterentur, insignis dextra et voce, exclamavit*, expugnata esse munimenta. *Alii penetravere, territis jam Vitellianis, seque e munimento præcipiti fuga proripientibus. Sternitur cruore ac strage, quantum* viæ seu spatii *vacuum fuit inter munimenta et mœnia* Cremonensium.

Atque iterum insueta *nova*que *laborum species* occurrit; *alti muri coloniæ, lapideæ turres, ferrea portarum claustra; excutiens miles jacula; plebs Cremonen-*

Idem.—5 Emendabat Heinsius, *securibus dolabrisque.* Quod quidem probabilissimum foret, si de porta urbis ageretur. At cum hic memoretur valli porta, haud ita valida, in tanto tertianorum impetu securibus gladiisque potuit perfringi. *Brotier.*—6 Budens. *concessit.*—7 Sic bene Mss. Harl. Bodl. Corb. editiones veteres et recentiores. Mss. Jes. Guelf. et Rhenanus, *qui resisterent.* Corrupte Ms. Flor. *resisterant.* Brotier.—8 Budens. *rupisse.*

1 Sic bene Ms. Corb. Sic quoque ediderat Cl. Ernestus. Vulgo in Mss. et veteribus editionibus, *ac rursus:* [sic Gronov. et Ryckius.] *Brotier.*—

NOTÆ

° *Nituntur cuneis*] Ita intellige, ut disposita in cuneum acie, muros perrumpere, subire, et expugnare niterentur. Sic l. XVI. 27. 'Dispersique per fora ac basilicas cunei militares.'

Et Hist. v. 16. 'Civilis haud porrecto agmine, sed cuneis astitit.' Et Hist. IV. 20. de Batavis: 'Illi veteres militiæ in cuneos congregantur, densi undique, et frontem tergaque ac latus tuti:' sic cunei formam describit Tacitus.

Igitur, quia *turris ictibus saxorum* cesserat, ea parte in cuneos dispositi nitebantur, ut sic facilius perrumperent munimenta valli. Nec exporrecto agmine simul eniti poterant, ut augusto adhuc, nec satis patente ingressu.

Cuneus est, cum angusta in fronte acies, *trigoni* forma, paulatim se retrorsum expandit: unde et *trigonum* vocant, seu caput porci. Literæ Δ assimulabatur. Sic a pluribus in unum locum tela missa, sicque facilius muri propugnatoribus nudabantur.

p *Nova laborum facies*] Virgil. 'Non ulla laborum, O Virgo, nova mi facies, inopinave surgit.'

q *Saxeæ turres*] E lapidibus sectis, aut certe cæmentis, ad differentiam turrium, quæ mœnibus terreis structæ essent: qui mos ædificandi in quibusdam provinciis, ubi non suppeditant lapidicinæ.

Et mos ille, ævo Annibalis, quo ædificata Cremona, obtinebat in Hispania, ubi videbantur adhuc tempore

frequens obstrictusque Vitellianis partibus Cremonensis populus, magna pars Italiæ, stato[s] in eosdem dies mercatu congregata: quod defensoribus auxilium ob multitudinem, oppugnantibus incitamentum ob prædam, erat. 'Rapi ignes' Antonius, 'inferrique amœnissimis extra urbem ædificiis'[t] jubet; si damno rerum suarum Cremonenses ad mutandam fidem traherentur: propinqua muris tecta,[u] et altitudinem mœnium egressa, fortissimo quoque militum complet: illi trabibus[2] tegulisque et facibus[v] propugnatores deturbant.

sis plurima devinctaque factioni Vitellianæ; magna pars Italiæ, quæ eo confluxerat, solitis statisque in idem tempus nundinis: quod præsidium propugnatoribus, ob ingentem numerum, obsidentibus irritamentum, propter opes erat. Sumi propere faces *Antonius jubet*, injicique pulcherrimis extra civitatem prædiis; *si detrimento bonorum suorum Cremonenses compellerentur ad exuendam fidem: strenuissimo quoque militum implet proximas mœnibus domos, et fastigium murorum excedentes: illi dejiciunt defensores tignis lateribusque et tædis.*

2 Mallet Cl. Ernestus, *hinc* vel *illinc*. At retinendum, *illi*. Pro *trabibus*

NOTÆ

Plinii majoris, ipso teste, turres sic ædificatæ ad montes Pyrenæos, ab ipso Annibale; quod et nunc obtinet, ubi lapides desunt. Faciunt veluti mortarium ex terra pura, cui tamen admiscent fœnum aut paleam; dein intra duos axes dissitos invicem, ea latitudine, qua murum ædificare volunt, terram illam intritam pilis seu pistillis aggerunt, firmant, densantque, et prout erigitur murus, attollunt axes; sicque ædificant domos, turres, et mœnia etiam oppidorum.

[r] *Ferrati*] Vel ipsæ portæ ferro munitæ, vel claustra ferrea apposita. Vulgo diceremus *rateau*, ou *herse*. Sed potius de portis ferratis id intelligendum. Nam supra, miles 'securibus gladiisque portam perfregit.'

[s] *Stato*] Id est, solenni et quotannis, in idem tempus constituto nundino, quo durante, tum expugnari forte Cremonam contigit. Cic. 'Statas solennesque cærimonias.'

[t] *Amœnissimis extra urbem ædificiis*] Id cepit interpres Gall. de *suburbio*. Sed de suburbanis villis id intelligi debuit, quæ ab urbe distabant, et quæ per agros structæ ac dispersæ fuerunt, quibus liber prospectus, aquæ, nemora, et aliæ amœnitates quæruntur; et quarum damno non mediocriter afficiuntur urbicolæ.

[u] *Propinqua muris tecta*] De ædificiis intelligit, quæ essent extra, et juxta muros urbis. Ex his tectis seu ædificiis, quæ murorum altitudinem superabant, et quæ fortissimis militibus impleverat Antonius, Flaviani, *propugnatores* murorum Vitellianos, trabibus tegulisque et facibus deturbabant.

Propinqua muris tecta] Ut fere suburbia oppidis adjungi solent. Non quod illa tecta muris forte apposita essent et contigua, sed tamen *proxi-*

31. Jam legiones in testudinem[w] glomerabantur,[1 x] et alii tela[y] saxaque[2] incutiebant,[z] cum languescere[3] paulatim Vitellianorum animi. Ut quis[4] ordine anteibat,[a] cedere fortunæ: ne, Cremona quoque[b] excisa, nulla ultra venia, omnisque ira victoris, non in vulgus inops, sed in Tribunos Centurionesque, ubi pretium cædis erat, reverteretur.[5] Gregarius miles, futuri socors[c] et ignobilitate tutior, perstabat:[d]

Jamque legiones dispositæ in testudinem, et alii immittebant jacula et lapides, cum sensim senescere Vitellianorum impetus. Ut quisque dignitate aut gradu præcellebat, fortunæ dare manus; ne Cremona etiam eversa, nulla amplius misericordia superesset, *omnisque impotentia victoris, non in militem egenum, sed in tribunos et centuriones, ubi præmium necis erat, recideret. Plebeius miles, futuri incuriosus et tenuitate fortunæ securior, perseverabat: palabundi per vicos,* aut *intra ædes*

vellet quoque Heinsius, *lateribus;* Ernestus, *lapidibus*. Minime displicet, *trabibus*. In hoc militum furore, non tegulis tantum, sed et trabibus deturbabantur propugnatores; tectaque erant muris propinqua. *Brotier.*

1 Sic bene Mss. Flor. Harl. Bodl. Guelf. Pichena et recentiores. In Ms. Reg. et veteribus editionibus, *glomerantur*. Brotier.—2 Sic Puteolanus, Gronov. et Ryckius. Mss. Harl. Jes. Corb. et ed. pr. *saxa telaque.*—3 Sic Ms. Flor. Pichena et recentiores. In Mss. Reg. Corb. et editione principe, *cum languescerent*. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *cum languere.*—4 Brotierus habet *quisque*, et sic Mss. Flor. Corb. Jes. Agr. editio princeps et recentiores, cum Ryckio. Mss. Bodl. Harl. ac Puteolanus, *et ut quisque*. In Ms. Corb. *quis* pro *quisque.*—5 Ms. Agr. *revertebatur*. Ursino ac Mureto

NOTÆ

ma erant, et veluti dominabantur mœnibus; ita ut ex tectis altioribus propugnatores urbis lacessi et oppugnari possent.

[v] *Et facibus*] Intelligunt ignes arte compositos. Sed puto, fuisse tantum faces seu tædas ex igne communi arreptas, prout ad manum veniebant, quemadmodum et ipsas trabes ac tegulas promiscue ex ipsis tectis projiciendas assumebant.

Et facibus] Nondum in usu ignes arte facti.

[w] *In testudinem*] Nempe, ut sic muros *ab imo* effoderent subruerentque. Etiam aliquando testudinem ingeminabant, ut sic summa mœnium attingerent prensarentque pinnas, aut hostes.

[x] *Glomerabantur*] Quia velut in orbem convolvebantur, ut testudinem et compagem scutorum construerent, fere quasi unum corpus aut ædificium.

[y] *Alii tela*] Nempe, dum alii testudine facta, muros oppugnant, alii tela saxaque jaciunt, quo propugnatores muris absterreant, munimentaque defensoribus nudent.

[z] *Incutiebant*] Forte tormentis et machinis.

[a] *Ut quis ordine anteibat*] Intelligit tribunos et centuriones, ipsosque præfectos castrorum, legatosque legionum, 'ubi pretium cædis erat.'

[b] *Ne Cremona quoque*] Ne urbe illa etiam post vallum, *excisa*, jam nullus ultra veniæ locus relinqueretur.

[c] *Socors*] Futuri improvidus et incuriosus.

vagi per vias, in domibus abditi, pacem ne tum quidem orabant, cum bellum posuissent. Primores castrorum[e] nomen atque imagines[f] Vitellii amoliuntur: catenas Cæcinæ (nam etiam tum[6] vinctus erat) exsolvunt, orantque, 'ut causæ suæ deprecator assistat:' aspernantem tumentemque[g] lacrymis fatigant (extremum malorum)[h] tot[7] fortissimi viri, proditoris opem invocantes:[i] mox velamenta[j] et infulas pro

occulti, ne tum quidem rogabant veniam, cum arma abjecissent. Primores exercitus vocabulum et effigies Vitellii auferunt: vincula Cæcinæ eximunt, (quippe tum etiam in custodia retinebatur,) rogantque, ut causam suam tueri velit *apud victores: abnuentem superbientemque, fletibus* ac precibus *fatigant;* quæ fuit *omnium calamitatum maxima;* scil. *tot strenuissimi viri, desertoris fidem implorabant; dein pro mœnibus caduceatorum seu pacem postulantium insignia præferunt.*

placebat, *verteretur.*—6 Ms. Budens. *tunc.*—7 Sic bene Mss. Reg. Corb. Harl. editiones veteres et recentiores. Mss. Jes. Guelf. Bud. et Rhenanus,

NOTÆ

[d] *Perstabat*] Vulgus pro Vitellio induruerat: optimus et honestissimus quisque in Vespasianum inclinabat.

[e] *Primores castrorum*] Præcipue ad primipilos centurionum spectabat custodia aquilæ signorumque, et consequenter imaginum principis, quæ inter signa circumferebantur: sed ea rerum necessitate, tum pertinuit cura ad omnes *primores castrorum.*

Et sic imagines Vitellii amovere, ne irritarent oculos animosque victricium, ac flagrantium pro Vespasiano legionum. Idque prudentiæ fuit. Nam infra, victores *ingerebant* victis *probra, intentabant ictus,* etiam amotis illis imaginibus.

[f] *Nomen atque imagines*] Nomen ejus in signis. Mos enim ille, ut imperatoris sui nomen tum vexillis inscriberent, tum scutis: quod etiam in libera Rep. video factitatum.

Dio de Crasso in Parthos movente, l. XL. 'Signum unum, ex iis quæ magna sunt et velorum similia, et puniceas literas inscriptas habent, ad indicium exercitus et Imperatoris sui faciendum.'

Thebaidis scriptor etiam Græcis attribuit, sed mentem habens in militia Romana: 'Aurea clarum nota Nomen ducum vexilla præscriptum ferunt.' Facitque literas aureas, quas Dio puniceas.

Huc Suetonii illud pertinet, Vespas. c. 6. 'Nomen ejus vexillis omnibus sine mora inscripserunt.' Item Prudentii, de Constantino: 'Christus purpureum, gemmato textus in auro, Signabat Labarum, clypeorum insignia Christus Scripserat.'

Qui bene addit de clypeis, sive scutis; nam et illic, ut dixi, inscribebant. Quintilianus pro Milite: 'Inscriptum in scuto C. Marii nomen.' *Lipsius.*

[g] *Tumentem*] Fastu nempe *superbientem.* Et quidem superbiæ ac vanitatis arguebatur Cæcina. Supra, 'ut tumidum ac vanum irridebant.'

[h] *Extremum malorum*] Non præcise *ultimum,* ut vertit Hisp. Interpres, sed maximum et indignissimum.

[i] *Proditoris opem invocantes*] Xiphilinus videtur velle, cum, prætentis

muris ostentant. Cum Antonius 'inhiberi tela' jussisset, signa aquilasque extulere:[k] mœstum inermium agmen, dejectis in terram oculis, sequebatur. Circumstiterant[8] victores, et primo ingerebant probra, intentabant[9] ictus:[l] mox, ut præberi ora contumeliis, et, posita omni ferocia,[10] cuncta victi patiebantur, subit recordatio,[11] illos esse, qui nuper

Cum Antonius sisti oppugnationem *jussisset, vexilla et aquilas erexere: tristis inermium caterva* signa *comitabatur, demisso in terram vultu. Circumfusi victores* eos *primo incessebant conviciis, intendebant manus: dein cum exponi darique faciem probris, et, abjecta omni superbia, cuncta victi tolerabant, incessit animos* vulgi, eos *ipsos esse, qui paulo ante Bedriaci victoriæ modum adhibuissent. Sed*

ac fortissimi. Ms. Bodl. *at.* Brotier.—8 In Mss. Reg. Corb. et editione principe, *circumsteterant.* Sic quoque emendatum secunda manu in Ms. Harl. —9 Ed. pr. *intendebant.*—10 Sic bene Mss. Reg. Corb. editio princeps et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. Guelf. et Puteolanus, *omni fiducia.* Additum margini Ms. Bodl. *ferocia.* Brotier.—11 Sic bene Ms. Corb. et libri

NOTÆ

velamentis et infulis, veniam non impetrarent, liberasse Cæcinam, et consulari habitu amictum misisse, 'ut ipsorum nomine supplex iret; et sic veniam consecuti sunt.'

Josephus autem Exscidii IV. c. 41. ab Antonio urbem ingresso liberatum Cæcinam scribit. Apud Tacitum videtur non ad Antonium profectus, nisi facta prius militum deditione. *Savilius.*

[j] *Velamenta*] Insignia pacis ac deditionis pro muris ostentant. Virg. 'Pacisque manu prætendere ramos.'

[k] *Signa aquilasque extulere*] Quod intelligi debet ex altero loco, infra 63. 'Vitellianus miles transiturus in partes, id quoque non sine dedecore, sed sub signis vexillisque in subjectos Narniæ campos descendere. Flavianus exercitus, ut ad prælium intentus ornatusque, densis circa viam ordinibus astiterat. Accepti in medium Vitelliani,' &c.

Signa aquilasque extulere] Nempe ut sic se dederent Flavianis: et *signa* ipsa simul ferendo, totius exercitus deditionem, velut publico auctoramento, ostentabant; forte et in speciem, decus aliquod, etiam in ipsa clade, sibi arrogabant, ut sic veluti composito agmine, nec sine pompa aliqua, se deditum irent legiones Germanicæ. Et tamen ea species aut pompa aliunde, non sine flagitio ac dedecore fuit: ut quod præclarum et decorum alias foret, nunc ut occasio est, in flagitium et contumeliam vertat. Sic sæpe evenit, ut pristina decora, gloria, ac moles fortunæ, probro et oneri sint, prout sunt tempora, et prout ludum ludit fortuna.

Signa aquilasque extulere] Non super muros, sed extra portas urbis, et mœstum inermium, ac se dedentium agmen, sequebatur aquilas. Licet inermes, tamen ordinato agmine incedebant, suis quisque sub signis, miserrima facies victorum et inermium, sicque 'non sine dedecore.'

[l] *Intentabant ictus*] Id est, minabantur, attollebantque manus adversus victos, quasi percussuri.

Bedriaci victoriæ temperassent. Sed, ubi Cæcina,[m] prætexta lictoribusque insignis,[n] dimota turba, Consul incessit,[12] [o] exarsere victores: 'superbiam sævitiamque' (adeo invisa scelera sunt) etiam 'perfidiam,' objectabant.[13] Obsti-

postquam Cæcina, prætexta et fascibus conspicuus, summoto vulgo, consul ingressus est, indignati sunt victores, arrogantiam immanitatemque, *etiam et* proditionem *exprobrabant,* usque *adeo ingrata et infesta flagitia sunt. Prohibuit Antonius,*

editi. In Mss. Harl. Bodl. Jes. Bud. Guelf. *fuit ratio.* Unde frustra tentabat Rhenanus, *fuit miseratio.* Altera manu emendatum in Ms. Harl. *recordatio.* Idem.—12 Perperam in Mss. Harl. Jes. Guelf. *incessisset.* Secunda manu emendatum in Ms. Jes. *incessit.* Brotier.—13 Ms. Guelf. *objectant.*

NOTÆ

[m] *Sed, ubi Cæcina*] Si recte attendimus Tacito, fere simul obsessi velamenta pacis ostentant, simul proditoris opem invocant, ut deprecator assistat, simul Antonius inhiberi tela jubet, simul signa et aquilas efferunt ac se dedunt, et simul 'Cæcina consul incessit,' aut certe breve intervallum fuit.

At dices: Videtur hic Cæcina incessisse postquam dediti sunt: hoc falsum. Incessit consul simul cum se dedentibus, et simul sequebatur 'causæ deprecator.' Et id distinguit tantum Tacitus, quasi tempore, ut distinguat varios habitus animorum, ea occasione, ut solet.

Nempe describit sigillatim, quid sentirent victores de legionibus victis, ut primo ira infesti fuerint, dein statim miserati sint, ut est vulgus ingenio mobile; deinde ut mox exarserint adversus Cæcinam, et *superbiam* ei, *sævitiam etiam,* et *perfidiam* objectarint.

Ubi Cæcina] Non quod militum deditio colloquium Cæcinæ præcesserit, ut vult Savilius; sed simul signa et aquilæ efferuntur, et simul cum illis incedebat Cæcina, ut pacem veniamque, velut amicus Flavianorum, victis impetraret. Dissimilem consulis pompam exhibuit, et exposuit velut oculis Tacitus, ut horum calamitatem, et perfidi ducis flagitium habitumque et incessum seorsim adumbraret.

[n] *Prætexta lictoribusque insignis*] Prætexta erat nobilium puerorum, sacerdotum, et magistratuum, et sic prætorum ac consulum. Sueton. in Jul. 'Dimissis lictoribus abjectaque prætexta, domum clam refugit;' atque tum Julius prætor erat. *Lupanus.*

[o] *Consul incessit*] Nempe speciem, majestatem, et insignia consulis præferebat. At velut intempestiva ac præpostera fuit, ut in proditore, et ob perfidiam vincto, talis pompa; juxta invisa victoribus victisque ea species, ut in tali homine.

Consul incessit] Est aliqua majestas, quam sic exprimit, in tali incessu, Virg. 'Ast ego, quæ Divum incedo regina.' Et Athenæus, ἡραῖον βαδίζει, id est, *Junonio incessu ambulat,* pro gravitate quadam et magnificentia incessus, dixit.

Consul incessit] Certe consul electus fuerat, cum Valente, ex Kal. Septemb. in Kalendas Novembres: nempe in duos menses, ut mos ejus ævi fuit. Et vix tum temporis consul

tit Antonius, datisque defensoribus, ad Vespasianum dimisit.[p]

32. Plebs[1] interim Cremonensium inter armatos conflictabatur: nec procul cæde aberant,[q] cum precibus Ducum mitigatus est miles. Et vocatos ad concionem Antonius alloquitur, magnifice victores, victos clementer: de Cremona in neutrum.[r] Exercitus præter insitam prædandi cupi-

datisque custodibus, dimisit ad Vespasianum.

Interea populus Cremonensis, inter armatos divexabatur: nec longe ab internecione aberant, cum obsecrationibus Ducum placatus est miles. Et congregatos pro concione Antonius alloquitur, amplissimis verbis victores; victos cum mansuetudine; de Cremona reticuit. Exercitus præter innatam rapiendi populandique

1 Pichena edidit *plebes*, hic et Hist. III. 82.

NOTÆ

fuit, tunc forte exacto consulatu, cum prælium Cremonense commissum est, aut deditio facta. Certe paucis post diebus, quam vinctus a militibus fuit, prælium commissum est, et tum proditio Cæcinæ Romam Vitellio nuntiata erat. Et tunc 'non defuit,' teste Tac. c. 37. 'qui unum consulatus diem, (is enim in locum Cæcinæ supererat,) magno cum irrisu accipientis tribuentisque, eblandiretur: pridie Kal. Novemb.' &c.

Igitur breve vel nullum tempus tum tali consuli supererat: et sic etiam liquet de tempore, quo commissum est prælium Cremonense, nempe exeunte mense Octobri.

Profectus erat e Pannonia Antonius Primus initio Septembris; sicque duo fere menses elapsi sunt, priusquam legiones Pannonicæ et Mœsicæ cum cetera belli mole adventassent, et priusquam fortuna partium transigeretur in Italia.

Et certe cum prodidit, tum vel exactus vel abrogatus consulatus Cæcinæ in urbe; sed tamen adhuc consulis, seu consularia insignia servabat; vel ut magis inclaresceret facinus, et id magis ostentaret Flavianis; vel et ut tali dignatione ac specie honoris, veniam victis facilius impetraret; aut potius, quia abrogatum sibi consulatum nondum audierat, vel quamvis audiisset, facile id spernere potuit, jam afflictis Vitellii rebus.

p *Dimisit*] Quod scribit Josephus, liberatum esse Cæcinam ab Antonio Cremonam ingresso, hoc in re verum: nam quis alius liberasset, aut dimisisset? An victi? Et hi quid poterant post cladem? immo eum, ut proditorem, ut hostem exhorrebant. An victores e vulgo, qui infesti, ejus superbiam perfidiamque perinde aversabantur? Idemque cum Josepho dicere videtur Tacitus: 'Obstitit Antonius, datisque defensoribus . . . dimisit.'

q *Nec procul cæde aberant*] Id ambigue dictum inter Cremonenses et *armatos*, eo sensu, ut in cædem fere prorumperet miles, et Cremonenses non procul ab internecione abessent.

r *De Cremona in neutrum*] Id est,

dinem, vetere odio, ad excidium Cremonensium incubuit: juvisse partes Vitellianas, Othonis[s] quoque bello, credebantur: mox tertiadecimanos, ad exstruendum amphitheatrum relictos, ut sunt procacia urbanæ plebis ingenia, petulantibus jurgiis illuserant. Auxit invidiam editum illic a[2] Cæcina gladiatorum spectaculum: eademque[2] rursus[t] belli sedes: et præbiti in acie Vitellianis cibi:[u] cæsæ quædam

libidinem, prisca offensione, erupit in cladem Cremonensium: existimabantur, etiam Othonis bello, fovisse partes Vitellianas; dein, ut petulanti ingenio est urbana plebecula, lascivis jurgiis irriserant tertiadecimanos, qui ibi relicti erant ad ædificandum amphitheatrum. Exhibitum illic a Cæcina gladiatorum certamen odium intendit; eademque adhuc armorum sedes: et oblata alimenta Vitellianis in prælio:

2 Præpositionem *a*, copulam *que* perperam omisit Rhenanus, adversanti-

NOTÆ

mentem suam non aperuit, an Cremona salva futura esset, nec ne. *Pichena.*

In neutrum] Vocatos ad concionem omnes utriusque factionis milites *alloquitur*, magnifice *victores*, *victos clementer*, de Cremonensibus nihil, in excidium oppidanorum pronus, ut sic imbueret militem civili præda: quod pessimum facinus tribui potuisset servili Hormi ingenio, aut etiam aliis legatis Flavianis; sed 'vernile dictum omnem invidiam in Antonium vertit,' &c.

In neutrum] Quia *de Cremona in neutrum* disseruit pro concione, et *ceteri duces in obscuro*, et solum *Antonium fortuna famaque omnium oculis exposuerat:* et quia infra, *jam flagrabat* Cremona, videtur Antonius de consilio aliorum ducum, sic pro concione locutus. Et quia illi obscuri, et quia jam ante vocem seu jussum Antonii jam *flagrabat* oppidum, et ille solus famæ expositus erat; ideo videtur unus ille habuisse crimen et invidiam facinoris, cujus et forte alii perinde conscii ac participes fuerunt: vel saltem illi Antonii auctoritatem facile secuti erant, et pariter omnes consenserant: quod summi flagitii fuit.

[s] *Othonis*] Semper adversa fuerat Othonianis Cremona, et iis qui antea hic victi fuerant, et qui nunc victores cum Flavianis; itaque nunc cladem doloremque ulciscebantur.

[t] *Eademque rursus*] Fuerat Cremona belli sedes Vitellianis adversus Othonem, nunc et illis *eadem rursus belli sedes* adversus Flavianos. Rationes affert Tacitus odii seu invidiæ adversus Cremonam, inter quas hæc, quod belli et ante sedes fuisset.

Erat etiam inter excidii causas, quod prædandi cupidinem accenderet, nempe *tempus mercatus*, et quod ex se dives esset colonia.

[u] *Præbiti ... cibi*] De qua re sic scribit Dio: 'Cui non mirum videatur; quod cum mulieres ex oppido esculenta potumque de nocte ad Vitellianos attulissent, non modo se ipsi cibo potuque, sed etiam adversarios refecerunt, et commilitones sic invitabant, Ede, bibe, ne me imbelli aut molli manu occidas: hæ nostræ sint exequiæ jam adhuc viventibus! Vitellius et Vespasianus bellum gerunt inter se, ut nos jam olim mortuis mac-

fœminæ,[v] studio partium ad prælium[3] progressæ: tempus quoque mercatus, ditem alioqui coloniam, majorum[4] opum specie complebat. Ceteri Duces in obscuro: Antonium fortuna famaque omnium oculis exposuerat: is balneas,[5] abluendo cruori,[6] propere petit: excepta vox est, cum teporem[w] incusaret, 'statim futurum, ut incalescerent.'[7] Vernile dictum[x] omnem invidiam in eum vertit,[8] tanquam 'signum incendendæ Cremonæ' dedisset, quæ jam flagrabat.[y]

occisæ et *nonnullæ mulieres, quæ amore partium certamen inierant: tempus etiam nundinarum, cum opulenta aliunde civitas* esset, *majorum divitiarum imaginem exhibebat. Ceteri Duces ignobiles et inglorii: fortuna et gloria universorum oculis exhibuerat Antonium. Is in balnea statim se confert, abstergendo sanguini: audita* ipsius *vox est, cum teporem* balnearum *increparet,* confestim fore, ut ferverent. *Scurrile verbum omnem indignationem in eum concitavit, tanquam* signum *præbuisset* comburendæ Cremonæ, *quæ jam ardebat.*

bus libris scriptis et editis. *Brotier.*—3 Budens. *ad bellum.*—4 Ms. Bodl. et Puteolanus dant, *majore opum specie:* et sic edidit Brotier.; et sic volebat Muretus. In Mss. Corb. Harl. et editione principe, *majorem opum speciem.* Rhenanus emendaverat, *majorum,* quem sequitur Gronovius et Ryckius.—5 Pichena a Ms. Flor. *balineas:* et sic Gronovius et Ryckius et Brotier. In Mss. Reg. Corb. Bud. et editione principe, *balnea.* Puteolanus, *balneas;* et sic Bipont.—6 Ita libri omnes scripti et editi, præter Rhenanum, qui emendavit, *cruore,* non necessario. *Brotier.*—7 Mss. Harl. Jes. *inardescerent.*—8 Ms. Corb. *in eum convertit.*

NOTÆ

tent. Hæc et alia cum inter se dicerent, cessatur a prælio et comeditur; dein rursus pugnatur; paulo post et pugnam intermittunt, et renovant.'

[v] *Cæsæ quædam fœminæ*] Ostendit Cremonensium animos adeo pro Vitellio obstinatos, ut etiam fœminæ ad prælium egrederentur, quæ a Flavianis cæsæ. *Pichena.*

[w] *Teporem*] Quod non satis incalescerent balnea.

[x] *Vernile dictum*] Quo, scil. cladem urbis irridebat. Aliter Marcellus apud Valer. l. v. 'Qui, captis a se Syracusis, in arce earum constitit, ut urbis modo opulentissimæ, tunc afflictæ, fortunam ex alto cerneret. Ceterum casum eius lugubrem intuens, fletum cohibere non potuit; quem si quis ignarus vir aspexisset, alterius victoriam esse credidisset.'

[y] *Quæ jam flagrabat*] Nempe non expectabat miles imperium ducis. Et forte jam ex composito, et communi consilio ducum, tacito tamen: et auctoritate præcipua Antonii, quem 'fortuna famaque omnium oculis exposuerat,' jam permissa præda erat, simul et incendium Cremonæ militibus, qui jam rapiebant signum atque imperium, licet nemo aperte juberet.

Et quia Antonio excidit illa vox, 'statim futurum, ut incalescerent' balnea. Hoc scurrile dictum omnem in eum vertit invidiam facinoris, cujus et alii forte duces conscii auctoresque erant.

Scil. quasi ea voce jussisset ipse

33. Quadraginta armatorum millia irrupere, calonum lixarumque amplior numerus, et in libidinem ac[1] sævitiam corruptior. Non dignitas, non ætas protegebat, quo minus stupra cædibus, cædes stupris, miscerentur. Grandævos senes, exacta ætate fœminas, viles[2] ad prædam,[z] in ludibrium trahebant.[a] Ubi adulta virgo, aut quis[3] forma conspicuus, incidisset,[4] vi manibusque rapientium divulsus,[b] ipsos postremo direptores in mutuam perniciem agebat:

Cremonam *irruere quadraginta millia armatorum, major turba calonum et lixarum, et magis effrenata in luxuriam atque immanitatem. Non claritudo defendebat, non ætas, quin stupra necibus, et neces libidinum flagitiis adjungerentur. Senes natu grandes, affecta ætate mulieres, inutiles ad pretium, in contumeliam rapiebant. Ubi grandis puella, aut quispiam pulchritudine insignis occurrisset, vi et impetu trahentium direptus distractusque, ipsos tandem raptores in mutuum exitium incita-*

1 Ms. Corb. *atque sævitiam.*—2 Male tentabat Turnebus, *miles ad prædam.* Brotier.—3 Frustra conjicit J. F. Gronovius, *aut puer forma.* Idem.—4 *Inci-*

NOTÆ

incendium Cremonæ, quæ jam ardebat, ut dicebam, vel ex composito inter duces, vel tacito pacto inter duces militesque, ut bellis civilibus, facilis est inter similes ad pessimum facinus concordia.

Initio tamen, 'precibus ducum mitigatus est miles.' 'Jam flagrabat,' inquit Tacitus; forsan scil. cœperat incendium ab aliquo milite lasciviente seu sæviente, quod dein continuatum, nemine se opponente; sed potius dissimulante, et quasi jubente Antonio, missa vernili voce, ut quem unum 'fortuna famaque omnium oculis exposuerat,' et ad cujus nutum omnes aspectabant.

Quæ jam flagrabat] Id enim forte sibi vindicabat ultroque rapiebat miles, etiam injussu ducum, vel tacito illorum consensu in idem scelus, ut qui jam antea Cremonam, ut furoris et sceleris pretium, ostentassent militi.

Quæ jam flagrabat] Non male Interpres Gallicus, qui vertit; nihil dictum aut traditum de aliis ducibus, quasi in illud facinus consenserint, aut id jusserint: quod Tacitus habet: 'ceteri duces in obscuro.'

Sed Antonii, quem 'fortuna famaque omnium oculis exposuerat,' excepta vox est, *statim futurum, ut balneæ incalescerent*, et *vernile dictum* illud *omnem invidiam* facinoris, quæ forte simul et in alios duces milites-qué transferri debuit, in eum vertit, 'tanquam signum incendendæ Cremonæ dedisset,' &c.

[z] *Viles ad prædam*] Non præcise quia bellis civilibus capti non vendebantur, aut quia edixisset Antonius 'ne quis Cremonenses captivos detineret, irritamque prædam militibus effecerat consensus Italiæ;' sed quia provecta ætate, et nulli usui esse poterant illi grandævi senes; quia sic nullius pretii fuere.

[a] *Trahebant*] Rapiebant tales homines in contumeliam et ludibrium. Nempe pro ingenio procaci militum, cum non possent corpori, affectæ ætati tamen, et senectæ illudebant.

[b] *Divulsus*] Distractus.

dum pecuniam,[c] vel gravia auro[d] templorum dona, sibi quisque trahunt, majore aliorum vi truncabantur.[5] Quidam obvia aspernati, verberibus tormentisque dominorum[6] abdita scrutari, defossa[e] eruere. Faces in manibus: quas, ubi prædam egesserant, in vacuas domos et inania[f] templa per lasciviam jaculabantur: utque exercitu,[7] vario linguis, moribus, cui cives, socii, externi interessent,[8] [g] diversæ cupidines, et aliud cuique fas, nec quicquam illicitum.[h] Per

bat: dum sibi quisque rapiunt opes, vel donaria delubrorum auro solida, majore aliorum violentia trucidabantur. Nonnulli, quæ in promtu essent spernentes, plagis et cruciatibus possessorum occulta rimari, abdita humi effodere. Tædæ præ manibus: quas, ubi opes exhauserant, in vacuas ædes, et spoliata delubra per petulantiam injiciebant. Utque in exercitu, qui discordabat sermone, ritu, ac religionibus, et cui Romani, auxiliares, extranei adessent, variæ libidines, et aliud cuique lici-

disset desideratur in Ryckii Msto.—5 Mallet Ernestus, *obtruncabantur*, vel *trucidabantur*. Sed proba quoque vulgata scriptura. *Brotier.*—6 Ursino ac Mureto placet, *domorum*. Eleganter quidem. Dici tamen potest, *dominorum*. Sic supra Hist. II. 13. fœminam, Ligurem, vidimus per cruciatus interrogatam, ubi filium occuleret. *Idem.*—7 Ita Mss. Flor. Reg. Corb. Agr. editio princeps, Rhenanus et recentiores. Intellige præpositionem, *in*, quam sæpe omittit Tacitus. Mss. Harl. Bodl. Jes. Guelf. et Puteolanus, *exercitui vario*. Brotier.—8 Mallet Ernestus, *inessent*.

NOTÆ

[c] *Dum pecuniam*] Non in templis, ut puto, sed in domibus Cremonensium: nec puto, deposita fuit pecunia in delubris coloniarum; id forte in uno templo Saturni et in Urbe tantummodo usurpatum.

[d] *Gravia auro*] Virg. 'Huc undique Troja gaza Incensis erepta adytis, mensæque Deorum, Crateresque auro solidi.'

Gravia auro] Vertunt: *auro decora*: sed capio, fuisse auro solida donaria illa templorum.

Gravia auro] Non aurata, sed aurea, seu auro solida, saltem pleraque.

[e] *Defossa*] Intellige, quæ sub terram abdidissent oppidani, aut defodissent, ea perscrutabantur eruebantque milites. Cic. 2. de Divin. 'Respondit conjector, thesaurum defossum esse sub lecto: fodit, invenit aurum.'

[f] *Inania*] Postquam scil. *prædam egesserant*, donaque auro gravia, aut argento, rapuerant.

[g] *Cui cives, socii, externi interessent*] Qui constaret ex civibus, ex sociis, et externis. *Ferrettus.*

Externi] Ut Sarmatæ, Germani, seu Suevi, et alii.

[h] *Aliud cuique fas, nec quicquam illicitum*] Plin. II. 7. 'Vix prope est judicare, utrum magis conducat generi humano, quando aliis nullus est Deorum respectus, aliis pudendus. Externis famulantur sacris, ac digitis Deos gestant, et monstra quoque colunt: damnant et excogitant cibos: imperia dira in ipsos, ne somno quidem quieto, irrogant.'

Aliud cuique fas] Alii aliis mores, alii ritus, aliæ religiones: et sic quod

quatriduum Cremona suffecit.[i] Cum omnia sacra profanaque in igne[9] considerent,[j] solum Mephitis[k] templum stetit ante mœnia, loco, seu Numine defensum.[l]

34. Hic exitus Cremonæ,[1] [m] anno CCLXXXVI. a primordio sui.[2] Condita erat Ti.[3] Sempronio[n] et Cornelio Consu-

tum, nec quicquam nefas erat. *Per quatuor dies Cremona vastata est. Cum cuncta sancta profanaque flammis abolerentur, unum Mephitis delubrum servatum est juxta muros, seu situ, seu divinitus protectum* sit.

Hunc finem habuit Cremona, post annos ducentos sex et octoginta, quam condita fuerat. Tiberio Sempronio et P. Cornelio Coss. structa erat, irrumpente in Ita-

9 Ita libri omnes scripti et editi. Mallet tamen Heinsius, *in ignem*, vel *in ignes:* sic quidem poëtæ, ac maxime Virgilius, quem sæpe imitatur Tacitus, Æneid. II. 624. 'Tum vero omne mihi visum considere in ignes Ilium.' *Brotier.*

1 Ita Ms. Corb. editio princeps et recentiores. Sic quoque Ms. Agr. secunda manu. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *hic exitus Cremonam habuit*, et sic Gronovius et Ryckius. In Mss. Flor. Bud. omissum, *habuit*. —2 Ms. Corb. *suo*.—3 Male Mss. Harl. Bodl. Jes. *T. Sempronio*. Tiberius

NOTÆ

aliis nefas, aliis concessum ac licitum videbatur; sicque 'nihil cuiquam illicitum.'

[i] *Suffecit*] Flammis, vi, ac rapinis, per quatuor dies incensa, vastata, excisa est.

[j] *Considerent*] Flamma solo æquarentur, atque in cineres fatiscerent.

[k] *Mephitis*] Dea tetri odoris. *Savilius.*

[l] *Seu Numine defensum*] Id est, potestate Deæ. Virgil. 'Jam cœlum terramque meo sine Numine, venti, Miscere!'

Seu Numine] *Ante mœnia:* scil. ut puto, extra muros fuit templum. Sicque forte loco defensum est, quia fuit extra locum quo grassabantur flammæ, et forte quia paulum distaret ab urbe: *seu Numine*, id est, potestate Deæ, quasi non sine prodigio averteret ipsa, furentes licet, a tali facinore: seu religio ac superstitio Numinis præpolluerit animis vulgi, absterrueritque ab incendio templi.

[m] *Hic exitus Cremonæ*] In hoc prælio scribit Josephus Exscidii IV. 41. ex Vitellianis triginta millia armatorum ducentosque cecidisse; Antonium, quatuor millium et quingentorum clade, pugnasse.

Xiphilinus narrat, Cremonæ cum iis qui in acie cæsi sunt, quinquaginta hominum millia periisse.

Volvebatur Octobris finis, quo circiter tempore, ut ex Tacito colligimus, nuntius de rebellante Cæcina advenerat. *Savilius.*

[n] *Ti. Sempronio*] Id est, *Tiberio:* male enim vulgo, *Tito:* ex Livio et Fastis. *Lipsius.*

Ti. Sempronio et Publio Cornelio Consulibus] Idem sibi videri significat Velleius in priore lib. qui deductas colonias sub adventum Annibalis, Cremonam atque Placentiam, scribit, et circa Padum, in agrum Gallicum, iis ipsis Tiberio Sempronio, et Publio Cornelio consulibus, anno primo belli Punici secundi, et urbis conditæ 556. deductas, Livius auctor est l. XXI. *Vertran.*

libus, ingruente in Italiam Hannibale,[o] propugnaculum adversus Gallos, trans Padum agentes, et si qua alia vis per Alpes rueret.[4] [p] Igitur numero colonorum, opportunitate fluminum, ubere agri,[q] annexu[5] connubiisque[6] gentium,[s] adolevit floruitque, bellis externis[r] intacta; civilibus infe-

liam Annibale, præsidium adversus Gallos, trans Padum agitantes, et si qua alia belli moles per Alpes ingrueret. Itaque multitudine incolarum, commoditate fluviorum, feraci terrarum annexu, et conjugiis populorum, accrevit floruitque, armis

appellabatur, non Titus, ut ex Livio et Fastis constat. Rhenanus et Ryckius et Gronovius edidere *P. Cornelio*, adversantibus Mss. et veteribus editionibus, in quibus omissum prænomen. Sic supra Annal. XIV. 1. 'siletur prænomen Fonteii.' *Brotier.*—4 Sic bene Mss. Flor. Reg. Corb. editio princeps, Rhenanus et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *irrueret*. Frustra tentabat Lipsius, *ingrueret*. Idem.—5 Ms. Agr. *connexu*.—6 Ms. Corb. *con-*

NOTÆ

[o] *Ingruente ... Hannibale*] Tum parvum castellum erat Cremona. Appianus Ἀννιβαϊκῇ: 'Scipio vero hos sequens, addensque illis animos, parum abfuit quin sauciatus ibi periret, et ægre Cremonam se recepit, servatusque est. Cremona castellum seu oppidulum, haud procul Placentia, quod adortus Hannibal, quadringentos suorum amisit, et ipse vulneratus est.' Destinatum id propugnaculum in Gallos, quod et profuit adversus Hannibalem.

[p] *Rueret*] Leg. *irrueret*, quæ vetus lectio.

[q] *Ubere agri*] Quicquid dicant, malim, *ubere agri annexu, connubiisque, &c.* Et quis dicat, *annexu gentium*, pro connubio? Potius est, ut fertili annexu terrarum, et connubiis gentium finitimarum adoleverit Cremona.

Ubere agri] Sic distinguunt, *ubere agri, annexu connubiisque.* Sed quidni placeat, *ubere agri annexu*, pro *uberis agri annexu?* nam vox, *uber*, adjective et substantive sumitur.

[s] *Connubiisque gentium*] Quæ nempe finitimam regionem accolebant, gaudebantque affinitatibus jungi cum colonis civibusque Romanis, propter opes, famamque belli. Etiam et ob robur ipsius coloniæ, cujus muris et copiis, adversus hostium et extraneorum vim sese tutabantur.

Connubiis] Intelligo vicinos populos ibi uxores sumsisse, et habitasse. Et hinc viribus et opibus adolevit Cremonensis civitas; parum enim conferunt opibus civitatis matrimonia alio abducta. At longe maxime conferunt, si huc advolent et transmigrent finitimi cum suis opibus: sic olim et res Rom. brevi adolevit.

Gentium] De accolis indigenis cepit Interpres Hispanus: recte, ut puto.

Connubiisque gentium] Non quod ipsi coloni aut ipsorum fœminæ in alias gentes denuberent, sed quia ipsi vicinorum opulentorum filias ducerent uxores; unde prædia et opes. Forte et quandoque connubia mutua: sed ut adolesceret cito floreretque colonia, potius aliæ gentes eo commeabant migrabantque.

[r] *Bellis externis*] Nempe Gallorum, Germanorum, Pœnorum.

lix.[6] Antonius, pudore[7] flagitii,[t] crebrescente invidia, edixit, 'ne quis Cremonenses captivos[8] detineret:' irritamque prædam militibus effecerat consensus Italiæ, emtionem talium mancipiorum aspernantis.[9] Occidi[10] cœpere: quod ubi enotuit, a propinquis affinibusque occulte redemtabantur:[11] mox rediit Cremonam reliquus populus:[u] reposita fora

externis illæsa; civilibus infausta. Antonius, pudore facinoris, et gravescente odio, edicto pronuntiavit, ne quis Cremonenses in custodia haberet: *et communi consensu Italia inutilem prædam militibus reddiderat, commercium talium captivorum contemnens. Interfici cœpere: quod ubi percrebuit, clam redimebantur a proximis et necessariis: dein plebs superstes revertit Cremonam: restitutæ* sunt

nubio.—7 Sic bene Mss. Flor. Reg. Corb. Harl. Jes. editio princeps et recentiores. Ms. Bodl. et Puteolanus, *post rem flagitii.* Brotier.—8 Ms. Agr. *Cremonensem captivum.*—9 In Ms. Corb. *irritamque prædam militibus fecerat, consensu Italiæ emtionem talium mancipiorum aspernante.* Corrupte editio princeps, *consensu... aspernantes.*—10 Sic bene Mss. Flor. Corb. editio princeps et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. Guelf. et Puteolanus, *cædi cæpere.* Brotier.—11 Ita Mss. Flor. Harl. Bodl. Jes. Agr. Guelf. Pichena et recentiores. In Ms. Reg. et editionibus veteribus, *redimebantur.* Mendose Ms.

NOTÆ

[s] *Civilibus infelix*] Cremonam bellis civilibus fuisse infelicem, dicit Tacitus, quod Cassii, Bruti, et Antonii copias, Cremonenses suscepissent. Eaque causa a Virgilio, 'misera Cremona' vocatur, Eclog. IX. *Lupanus.*

Adde et quod Vitellianos bis fovissent nuper, juvissentque copiis.

[t] *Pudore flagitii*] Ex incensa et direpta Cremona.

Pudore flagitii] Flagitium certe fuit, a quo abstinuere boni duces, Cic. 1. de Offic. 'Suscipienda quidem bella sunt ob eam causam, ut sine injuria in pace vivatur: parta autem victoria conservandi sunt ii, qui non crudeles in bello, nec immanes fuerunt: ut majores nostri, Tusculanos, Æquos, Volscos, Sabinos, Hernicos in civitatem etiam acceperunt: at Carthaginem et Numantiam funditus sustulerunt.'

Attamen teste Plin. VI. 7. 'Viritim deleti populi' in Armenia, duce Corbulone, scil. eo bello quod pro regno Armeniæ adversus Tiridatem Parthosque gestum est sub Nerone: quod tamen non legitur apud Tacitum: severissimus certe Corbulo, sed potius in militem, quam in hostem. Et forte id in quibusdam castellis Armeniæ usurpatum, necessitate belli, et in exemplum, forte ob crebras rebelliones, et quia terribilis hostis immineret Rex Parthorum. Et certe si *viritim deleti populi,* id certe longe crudelius, quam excidium oppidorum, quo casu captivi quidem homines in prædam, sed tamen incolumes servantur, et redimi possunt. Cic. ibid. de Offic. 'De evertendis diripiendisque urbibus valde illud considerandum est, ne quid temere, ne quid crudeliter fiat: idque est viri magnanimi, rebus agitatis punire sontes, multitudinem conservare; in omni fortuna, recta atque honesta retinere.'

[u] *Reliquus populus*] Intelligit vulgus, quod forte, vel arte, aut miseri-

templaque munificentia[12] municipum:[v] et Vespasianus hortabatur.

35. Ceterum assidere sepultæ urbis ruinis,[w] noxia tabo[1] humus haud diu permisit: ad tertium[x] lapidem progressi, vagos paventesque Vitellianos, sua quemque apud signa, componunt. Et victæ legiones, ne, manente adhuc civili bello, ambigue agerent, per Illyricum[y] dispersæ. In Britanniam inde et Hispanias nuntios famamque, in Galliam Julium Calenum, Tribunum:[z] in Germaniam Alpinum Mon-

basilicæ, *fora, et ædes sacræ, liberalitate municipum* seu indigenarum; *et Vespasianus eos incitabat.*

Ceterum quia pestilens tabo ac sanie *locus* erat, *haud diu licuit immorari cineribus excisæ coloniæ: cum ad tertium lapidem processissent, palabundos trepidosque Vitellianos, sua quemque apud vexilla, instruunt. Et victæ legiones, ne, durante adhuc civili motu, dubia fide agitarent, per Illyricum distributæ* sunt. *Dein misere in Britanniam et Hispanias nuntios rumoremque; et* victoriæ *testes, Julium Calenum, Tribunum, in Galliam, quia is Æduus, et Alpinum Montanum, præfectum*

Corb. *redeprecabantur.*—12 Sic Ms. Reg. editio princeps et Cl. Lallemand. Ita quoque Ms. Agr. secunda manu. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *magnificentia*, et sic Gronovius et Ryckius.

1 Ms. Agr. *tabe.*

NOTÆ

cordia victorum, cædem aut prædam effugerat, vel etiam neglectum erat; quod, scil. in prædam vile esset, et quod nemo hos captivos emeret redimeretve. *Reliquus*, id est, relictus, seu superstes cladi populus.

Reliquus] Intellige alios omnes, simul et qui redemti erant a propinquis.

[v] *Municipum*] Id est, Incolarum istius regionis, etiam oppido conterminæ. Erat autem Cremona colonia Romana; igitur Cremonenses, puto, *municipes* fuere, quibus nempe communicata civitas Romana, sed sine suffragio.

Quod genus municipum sic describit A. Gellius, XVI. 13. 'Municipes esse cives Romanos ex municipiis, suo jure et suis legibus utentes; muneris tantum cum populo Rom. honorarii participes, a quo munere capessendo appellatos videri,' &c.

Tacitus hos accolas vocat *municipes*, non comparate ad civitatem Rom. sed ad ipsam coloniam Cremonensem, quamvis forte et ipsi jure coloniæ Rom. gauderent. Tale autem genus civitatum vocat Tac. *oppidum, coloniam*, seu *municipium*, indistincte. Hinc et *municipes* ibi appellat Cremonenses *accolas*, quia eodem jure cum oppidanis utebantur. Et hi ipsi coloni civesque Rom. erant. Nam huc usque civitas Rom. propagata, ut habet Tacitus l. XI. Ann.

[w] *Ruinis*] Id *bustum urbis* vocatur.

[x] *Ad tertium*] Leuca Gallica intelligi possit.

[y] *Per Illyricum*] *Illyricum* veluti genus est, cujus species seu partes sunt Pannonia, Mœsia, et Dalmatia.

[z] *Julium Calenum Tribunum*] Calenus ille *Æduus*, et tamen civis Ro-

tanum, Præfectum cohortis, quod hic Trevir,[2] Calenus Æduus, uterque Vitelliani fuerant, ostentui[a] misere. Simul transitus Alpium præsidiis occupati: suspecta Germania,[b] tanquam in auxilium Vitellii accingeretur.

36. At Vitellius, profecto Cæcina, cum Fabium Valentem, paucis post diebus, ad bellum impulisset,[1 c] curis luxum obtendebat:[d] non parare arma, non alloquio exercitioque

cohortis, in Germaniam, quia hic Trevir, ambo Vitelliani fuerant. Eodemque tempore aditus Alpium copiis seu stationibus *obsessi: quia infesta Germania, et quasi* ipsa *in defensionem Vitellii exsurgere pararet.*

At Vitellius, digresso Cæcina, cum paucis interjectis diebus Fabium Valentem ad expeditionem incitasset, instantibus *negotiis luxum prætexebat: non accingere se*

2 Budens. *Triumvir.*
1 Mallet Cl. Ernestus, *expulisset.* At probum, *impulisset.* Brotier.

NOTÆ

manus, ac forte senatoriæ stirpis. Nam in senatum asciti erant Lugdunenses et Ædui, sub Claudio.

Et ille *tribunus* militum fuit alicujus cohortis ac legionis Rom. ad differentiam aliorum sociorum, qui auxiliarium cohortium seu popularium suorum tantum *præfecti* erant; et quandoque civitate donati, sed in senatum non asciti. Sic hoc loco Alpinus Montanus Trevir *præfectus cohortis* appellatur. *Tribuni,* equestres militias obtinebant, et nobiles erant, et sæpe laticlavii.

a *Ostentui*] Fortunæ ac victoriæ.

b *Suspecta Germania*] Certe *in auxilium Vitellii accingeretur,* si quis dux adesset, si Fabius Valens penetraret ad legiones. Et certe hic plebeius miles obstinatus pro Vitellio erat, nisi obstaret ac divexaret interim castra legionum Germanicarum Civilis Batavus, illato palam Romanis bello, excitis Gallis Germanisque, initio, prætextu et vocabulo Vespasiani: qui dein et suo nomine imperium Galliarum affectavit, cum aliis proceribus Galliarum.

c *Ad bellum impulisset*] Expedire jussisset.

d *Curis luxum obtendebat*] Vertit Interpres Gall. Curis imperii luxum velabat. Sensus forte est: Curas obtendisse luxui. Nam ingentes curæ, magni labores, perinde voluptatibus et amœnitatibus levari egent. Sic Ann. lib. II. 33. 'Distinctos senatus et equitum census; non quia diversi natura, sed ut locis, ordinibus, dignationibus antistent, talesque ad requiem animi, aut salubritatem corporum parentur. Nisi forte clarissimo cuique plures curas, majora pericula subeunda; delinimentis curarum et periculorum carendum esse.' Ubi pro, *talesque,* legunt alii, *voluptatesque.* Sed quod in aliis ducibus res fuit, aut necessitas, in Vitellio tantum prætextus erat.

Curis luxum] Luxu et voluptatibus se immergebat, abdebat se lucis ac nemorum umbris, prætexens forte, quasi in secessu curas imperii aut belli meditaretur, cum neque vel inter scyphos de bello cogitaret aut loqueretur. Infra: 'Umbraculis

militem firmare, non in ore[2] vulgi[e] agere: sed umbraculis hortorum abditus, ut ignava animalia, quibus si cibum suggeras, jacent torpentque, præterita, instantia,[f] futura,[g] pari oblivione dimiserat.[h] Atque illum, in nemore Aricino[i] desidem et marcentem, proditio Lucilii Bassi, ac defectio classis Ravennatis perculit.[3][j] Nec multo post de Cæcina affertur mixtus gaudio dolor:[k] et descivisse, et ab exercitu vinctum. Plus apud socordem animum lætitia, quam cura valuit:[l] multa cum exultatione in urbem revectus, frequenti

ad arma, non adhortatione et disciplina exercere militem, non in conspectu populi agitare: sed umbris hortorum occultus, ut segnes animantes, quibus si saginam suppedites, dormiunt et stupent, priora, præsentia, futura, eadem incuria socordiaque omiserat. Atque illum in luco Aricino inertem et torpentem exterruit perfidia Lucilii Bassi, et transitio classis Ravennatis. Et paulo post affertur de Cæcina mixtus lætitia ac mærore nuntius; scil. *et defecisse* ipsum, *et a milite catenas* illi *injectas* esse. *Plus polluit gaudium apud segne ingenium, quam dolor. Magna cum ostentatione lætitiæ in civitatem reversus, pro Rostris celebrat* caritatem

2 Sic bene Mss. Flor. Agr. Lipsius et recentiores. In Mss. Reg. Harl. Bodl. Jes. et editionibus veteribus, *more vulgi*. Idem.—3 Ms. Reg. *percutit*. Tentabat Cl. Ernestus, *percussit;* quod, inquit, nuntii non *percellunt*, sed *percutiunt*. At id nimis delicatum censuerim. *Brotier.*

NOTÆ

hortorum abditus.' Et mox, 'in nemore Aricino desidem,' &c.

Curis luxum obtendebat] Forte magnitudinem curarum prætexebat, ut luxui ac voluptatibus indulgere et animum recreare pro jure suo videretur; seu potius curas graves et instantes luxu, ganeaque et epulis velabat, obtegebat. Nam non *parare arma, non alloquio,* &c. Quasi nullis curis imperii aut belli anxius, lasciviebat; sic quasi nulla se gravi cura distractum fingebat.

[e] *Non in ore vulgi*] *In ore agere*, est Latinis, coram et in conspectu sese offerre. Sallustianum est, in oratione Cottæ ad Quirites: 'A prima adolescentia, in ore vestro privatus et in magistratibus egi.' Fragmento alio: 'In ore agens gentibus, populo, civitati,'

Tacitus iterum hoc libro: 'Julianus ad L. Vitellium perductus, verberibus fœdatus, in ore ejus jugulatur.' *Lipsius.*

[f] *Instantia*] Præsentia, imminentia.

[g] *Futura*] Quæ ex præsentibus ac præteritis facile conjectare ac providere potuit.

[h] *Dimiserat*] Pro *omiserat*.

[i] *Nemore Aricino*] De quo Horat. 'Cum lucus et ara Dianæ.' At non tantum Ariciæ nemus sacrum Dianæ: sed et omnis lucus, etiam si aliis Diis nuncupatus sit. Servius: 'Nam, ut dicimus, et omnis quercus Jovi est consecrata, et omnis lucus Dianæ.'

[j] *Perculit*] Virg. 'Gravior ne nuntius aures Vulneret.'

[k] *Mixtus gaudio dolor*] Dolor, quia desciverat Cæcina; gaudium, quia ab exercitu vinctus erat.

[l] *Plus apud socordem animum lætitia, quam cura valuit*] Cepit interpres Gall.

concione, 'pietatem militum' laudibus cumulat. 'P. Sabinum,[o] Prætorii Præfectum, ob amicitiam Cæcinæ, vinciri' jubet, substituto in locum ejus Alpheno Varo.

37. Mox Senatum, composita[p] in magnificentiam oratione, allocutus, exquisitis Patrum adulationibus attollitur. Initium atrocis in Cæcinam sententiæ[q] a L. Vitellio factum: dein ceteri, composita indignatione, 'quod Consul Rempublicam, Dux[r] Imperatorem, tantis opibus, tot honoribus cumulatus, amicum prodidisset,' velut pro Vitellio[s] conque-

militum. Vincula conjici *jubet* in P. Sabinum præfectum prætorii, tanquam amicum Cæcinæ, *subrogato in ejus locum Alpheno Varo.*

Dein apud patres orationem habuit, meditatis in ambitionem verbis, et quæsitissimis senatorum assentationibus evehitur. Principium immanis in Cæcinam sententiæ a L. Vitellio sumtum: dein reliqui, meditata iracundia, quod consul Remp. deseruisset, dux principem, tantis divitiis, tot dignitatibus evectus amicum,

NOTÆ

quasi apud Vitellium plus valuerit lætitia, audito vinctum esse Cæcinam a milite, quam cura seu tristitia primi nuntii, quo ipse acceperat, rebellasse classem cum Lucilio Basso.

Intellige potius de eodem nuntio, quo *mixtus gaudio dolor:* ita ut plus valuerit *apud socordem* hominem lætitia, quam acceperat de vincto proditore Cæcina, quam *dolor* ex eo, quod descivisset idem Cæcina.

Lætitia quam cura] *Lætitia,* quod nempe vinctus esset Cæcina; *cura,* quod exercitus sine duce esset.

Quam cura] Rebellionis scil. Cæcinæ.

[o] *P. Sabinum*] Supra lib. II. 92. 'Præposuerat prætorianis P. Sabinum a præfectura cohortis,' &c. 'Sabinus Cæcinæ gratia pollebant.' Amicitia Cæcinæ promotus erat Sabinus, nunc eadem hac causa rejicitur. Distingue tres Sabinos in hac historia: *P. Sabinum,* de quo hic Tacitus, distingue *a Flavio Sabino,* qui consul designatus ex Kal. Maiis in Julias, et a Flavio Sabino, qui præfectus urbis, et frater Vespasiani.

[p] *Composita*] Sumunt, quasi ficta esset indignatio. Sed præcise potius intelligendum de meditata oratione, qua iram ostentarent adversus Cæcinam, et de exquisita adulatione in Vitellium principem, qui forte præsens senatui aderat.

[q] *Atrocis in Cæcinam sententiæ*] Haud dubie Vitellius princeps, aut consul, retulerat apud patres de Cæcina proditore ac perduelle damnando. Dein statim L. Vitellius frater, ut consularium præcipuus, atrocem sententiam promsit adversus Cæcinam; quam secuti sunt et *ceteri* Patres, libidine adulandi, et *composita indignatione.*

[r] *Dux*] Legatus Cæsaris.

[s] *Velut pro Vitellio*] Amplificando Vitellii benignitatem erga hominem ingratum et indignum, ipsi ægre sibi esse testantur, tantum viri propudium sibi præferri, et tamen Vitellii vicem deplorare palam videntur. *Savilius.*

Velut pro Vitellio] Suam sortem potius dolebant, quam Vitellii, suamque simul, forte et Reipub. vicem mœrebant tot malis conflictati, et quasi

rentes,[t] suum dolorem proferebant.[u] Nulla in oratione cujusquam[v] erga Flavianos Duces obtrectatio: 'errorem[w] im-

tanquam Vitellium deflentes, suam indignationem promebant. Nulla in sermone cujuspiam adversus Flavianos Duces jacta *contumelia: incusantes* errorem et ig-

NOTÆ

pro Vitellio gemerent, pro se ipsis gemebant. Dum detestamur scelus ingrati perfidique hominis, rem nostram agimus, 'fortunam nostram in consilio habemus,' ut ait Curtius: et nihil ejusmodi 'a nobis alienum est.'

Vel quasi pro Vitellio dolerent, suum dolorem ipsi promebant; quod nempe illis prætulisset Cæcinam, eumque tantis honoribus opibusque evexisset, dum tot probi viri mœrerent et egerent in Repub. se enim quisque primo respicit, dein alios.

Vel dolebant etiam, quod tantorum munerum arbiter esset Vitellius. Et sic utrique infensi erant, et Vitellio, quod talia dare, et Cæcinæ, quod accipere potuisset; quod et interim laceraretur Respub. talibus ducibus addicta ac mancipata. Infra 58. 'Plerique haud perinde Vitellium, quam casum locumque principatus miserabantur.'

[t] *Conquerentes*] Quod tot honoribus cumulatus, amicum prodidisset: non tam pro Vitellio sic conquerebantur, quam pro se; tam magis dolorem suum proferebant, quam Vitellii. Et sese ipsi in tali amici perfidia respiciebant.

Illi, ut puto, fraudem perfidiamque et insidiosam amicitiam indefinite exhorrebant, se respicientes, et sua; non Vitellii causa, quem jam spernere assueverant omnes boni, ut patet, cap. seq. 89.

[u] *Suum dolorem proferebant*] Forte, quod non iisdem opibus cumulati essent, et tamen cum periculo suo fidem servare Vitellio cogerentur, sæpe utrisque partibus suspecti aut invisi, *fidi* dominanti cum periculo, nunquam cum præmio.

Suum dolorem] Forte 'suam fortunam in consilio habuere,' ut ait Curtius, vel sibi prælatum Cæcinam indignabantur patres quidam; vel indistincte, et in genere, proditorem exhorrebant. Et quod Vitellio contigerat, scil. prodi ab amico, potuit singulis contingere patribus, et sæpe contigerat ante, sub malis dominationibus. Non certe in tanta fortuna illi; attamen pari dolore, pari exitu atque exitio prodebantur, subvertebantur.

Forte Cæcinam, ut tumidum et superbum, et jam opibus nimis elatum ultro oderant patres, ut fit: sicque 'velut pro Vitellio conquerentes, suum dolorem proferebant' adversus Cæcinam.

[v] *Nulla in oratione cujusquam*] Nulla *cujusquam* Patrum obtrectatio in Flavianos. Nempe hi Vitellium in senatu suis orationibus, seu potius adulationibus, extollebant; tali tamen arte, ut Flavianis ducibus, et ipsi Vespasiano caverent obtrectare, errorem legionum incusare contenti.

Nulla...erga Flavianos duces obtrectatio] Metu scil. et quasi jam spe et animo victoriam Flavianorum et cladem Vitellii præsumsissent.

[w] *Errorem*] Innoxia vocabula usurpant, ἁμαρτήματα et ἀτυχήματα vocant, quæ alias, si vincerent Vitelliani, vera forent ἀδικήματα. Verum et ingens crimen foret, quod nunc *errorem et imprudentiam* vocant.

prudentiamque exercituum' culpantes, Vespasiani nomen suspensi et vitabundi circumibant.[x] Nec defuit,[y] qui unum Consulatus diem (is enim in locum[1] Cæcinæ supererat) magno cum irrisu[2][z] tribuentis accipientisque,[3] eblandiretur.[4][a] Pridie Kal. Novembris[b] Rosius[5] Regulus[c] iniit, ejuravitque.[6][d] Annotabant periti, 'nunquam[7] antea, non

norantiam legionum, *Vespasiani vocabulum dubii ac pendentes animi circumloquendo devitabant. Et extitit, qui blanditiis impetraret unum consulatus diem, qui in locum Cæcinæ restabat, plurima cum irrisione assumentis et concedentis. Pridie Kal. Novembris Rossius Regulus obtinuit* consulatum, *abdicavitque. Ob-*

1 Ms. Bodl. *Is enim Cæcinæ supererat.* Additum in margine, *in locum.* Hæc autem loco suo mota existimat Cl. Ernestus; sicque refingenda putat: *in locum Cæcinæ (is enim supererat)* vel, *is enim supererat in locum Cæcinæ.*—2 Ms. Corb. *cum risu.*—3 Ita Mss. Reg. Corb. veteres et recentiores editiones. In Ms. Flor. *tradentisque accipientisque.* Rhenanus, inverso ordine, *accipientis tribuentisque.*—4 Sic Rhenanus et recentiores. In Mss. et veteribus editionibus, *blandiretur.* At prima hujus verbi litera facile excidit, cum superior vox in eandem desineret. *Brotier.*—5 Ita Mss. Flor. Corb. Bud. Guelf. editiones veteres et recentiores. Beroaldus, *Rossius.* Mss. Reg. Harl. Jes. Agr. et Ryckius, *Roscius.*—6 Budens. omisit *que.*—7 Vertranius

NOTÆ

[x] *Circumibant*] Vespasiani nomen haud proferebant, promendo sententias, sed periphrasi, seu circumlocutione utebantur, ne eum offenderent; et ut mox interpretari possent, pro fortuna et eventu.

[y] *Nec defuit*] Forte non defuere multi, qui tale decus ambirent, non sine *irrisu*, licet unus obtinuerit. Nec exemplum deerat Vitellio, aut Rosio.

[z] *Cum irrisu*] Qui *irrisus* sumi debet passive, non active, ita ut magnopere irriderentur et Vitellius, qui dabat talem consulatum, et Rosius, qui accipiebat; licet etiam ipsimet deridere se ipsos debuissent ne irriderentur, si quis pudor inesset.

[a] *Eblandiretur*] Vetus lectio, *blandiretur* forte rectius pro genio Taciti, qui verbum simplex usurpare solet.

[b] *Pridie Kal. Novembris*] Ultima die Octobris. Nempe cum pridie, aut paucis ante diebus, allatum esset de rebellione Cæcinæ, cui statim consulatus abrogari debuit, lata lege, si saperet Vitellius. Sed hæc instituta veteris Reipub. facile omittebat.

[c] *Rosius Regulus*] Alius ille ab *Aquilio Regulo*, qui infra Hist. lib. IV. 42. tamen dicitur, 'raptis consularibus spoliis ... saginatus:' nempe sub Nerone ille delator insignis.

Sed quia juvenis et quæstorius dicitur, et quia frater ille Messallæ, qui in partibus Flavianis, haud dubie alius est ab illo nostro Rosio Regulo, qui consulatum hic init ejuratque eadem die; ita ut, durante consulatu, semper vigilarit egregius consul.

Et quod dicitur Tacito, lib. IV. de *consularibus spoliis*, hoc intelligo de spe consulatus tantum, aut certe de *insignibus consularibus*, quæ Rosius rapuerat ex Nerone præmium delationum. Aut forte, quia consules spoliasset aut occidisset in ipso consulatu.

[d] *Iniit, ejuravitque*] Suet. Aug. 26.

abrogato[e] Magistratu, neque lege lata, alium suffectum:' nam Consul uno die[f] et ante fuerat Caninius Rebilus, C. Cæsare Dictatore, cum belli civilis præmia festinarentur.[8 g]

servabant eruditi, nunquam alias *consulem* subrogatum, nisi abrogato magistratu *decessoris*, vel condita *in id* lege: *quippe etiam Caninius Rebilus antea consul fuerat uno die, C. Cæsare Dictatore, cum armorum civilium properarentur præmia.*

aliique emendant, *nonnunquam*. At nihil mutandum. Rosius Regulus consul fuit suffectus, vivente adhuc Cæcina, neque abrogato magistratu, neque lege lata, quod nunquam antea visum. Consul quidem ante fuerat Caninius Rebilus uno die, sed defuncto consule. *Brotier*.—8 Pro *festinarentur* Budens. dat *dictarentur:* unde Rhenan. *ista darentur*.

NOTÆ

' Secundum vero (consulatum) paucissimis horis gessit. Nam die Kal. Januarii, cum mane pro æde Capitolini Jovis, paululum curuli sella præsedisset, honore abiit, suffecto alio in locum suum.' Sed ille per fastidium et satietatem abiit consulatu. At alii isti ἐφήμερα ζῶα vocari possint: tempore ac necessitate coacti se abdicabant.

[e] *Nunquam antea non abrogato*] Lego, *nonnunquam;* nam Quinto Fabio, extrema die magistratus sui defuncto, in residuas horas Caium Caninium Rebilum Jul. Cæsar substituit.

Qua in re tum labefactata majorum instituta Dion Cassius ait lib. XLIII. extremo, quod Caninius simul ac consul factus, gessit, deposuitque consulatum: quod Cicero cavillatus, tanta solicitudine ac cura consulem eum in suo magistratu usum dixit, ut ne brevissimum quidem in eo somnum admiserit.

Hinc aperias Sueton. Jul. 76. ' Pridie Kalendas Jan. repentina consulis morte cessantem honorem, in paucas horas petenti dedit.'

Tum in illo Cæsar prævaricatus est, quod integro anno consulatum non gessit, sed ipse vivus, nullo exemplo, nullis patriæ legibus, nulloque edicto jussus, magistratu se abdicavit, aliosque subrogavit.

Exinde receptum scribit Cassius, ut perpauci toto anno consulatum gererent. Quare in Rosio Regulo falso annotasse periti videantur, nunquam ante id tempus, non abrogato magistratu, neque lege lata, consulem alii suffectum, si receptam in Cornelio scriptionem probes. *Vertranius.*

Nunquam antea non abrogato] Sic scripsit Tacitus, et sic scribere solet, ubi de rebus novis et hactenus inauditis. Et quæ summa *peritia* in eo foret, si jam ante sub primis Cæsaribus id usurpatum esset?

Nec id antea usurpatum esse, clare indicare videtur, tum socordia Vitellii et inscitia Reipub. cum ipse Tacitus, infra Hist. lib. IV. 47. scil. jam sub imperio meliorum ' abrogati inde, legem ferente Domitiano, consulatus, quos Vitellius dederat.' Ita abrogabatur magistratus, neque, nisi *lege lata*, sufficiebatur alius consul.

Quod afferunt de Cæsare, qui nulla lege lata, consulatu se abdicavit, aliosque consules sibi suffecit, nihil forte ad rem; quia tum ille fuit perpetuus dictator: sicque supra leges, et supra magistratus. Nec forte potuit se abdicare lege lata, quia sic de-

38. Nota per eos dies Junii Blæsi mors et famosa fuit: de qua sic accepimus. Gravi corporis morbo æger Vitellius, Servilianis hortis, turrim[h] vicino sitam collucere, per noctem, crebris luminibus[i] animadvertit.[1] Sciscitanti causam, 'apud Cæcinam Tuscum epulari multos, præcipuum honore Junium Blæsum,' nuntiatur: cetera in majus, de 'apparatu et solutis in lasciviam animis:' nec defuere,[j] qui ipsum Tuscum et alios, sed criminosius Blæsum, incusarent, 'quod, ægro Principe, lætos dies ageret.' Ubi asperatum[2] Vitellium, et posse Blæsum perverti, satis patuit iis, qui Principum offensas acriter speculantur, datæ L. Vitellio delationis

His diebus mors Junii Blæsi cognita, et celebrata vulgi rumoribus fuit; de qua sic traditum est. Adversa valetudine detentus Vitellius in Servilianis hortis, vidit turrim haud procul dissitam, quæ per noctem multis lampadibus fulgeret. Roganti causam, renuntiatur, multos celebrare convivium apud Cæcinam Tuscum, et in iis præcellere dignitate Junium Blæsum: *reliqua in pejus,* de luxu et procacibus in lasciviam animis: *et extitere, qui criminarentur ipsum Tuscum et alios, sed acrius infestiusque Blæsum,* quod graviter ægrotante Imperatore, lætitiæ et genio indulgeret. *Postquam irritatum Vitellium, et posse Blæsum subverti, satis innotuit iis qui dominantium iras diligenter introspiciunt, delatoris munus*

1 Budens. *advertit.*—2 Male Puteolanus, *aspernatum.* Brotier.

NOTÆ

ponere summum in Repub. imperium videretur. Qui dictator erat, sic eminenter quasi perpetuus fuit consul. Sicque sibi subrogare consules, se abdicare magistratu non potuit. Aut potius in regulam non cadunt, quæ fiunt cum leges silent et nulla Reipub. species relinquitur; cum cuncta in se traxit vis unius, et dominatio. Tum certe, 'omnia Cæsar erat.' Nec etiam liquet ex Suetonio fuisse suffectum olim consulem, non *lege lata.*

[f] *Consul uno die*] Quod exemplum improbavit Nero. Suet. 15. 'Defunctoque circa Kalendas Jan. altero e consulibus, neminem substituit: improbans exemplum vetus Caninii Rebili, uno die consulis.'

[g] *Festinarentur*] Nempe ut plures in partem Reipub. seu potius prædam statim vocarentur; ii nempe, qui armis civilibus, victoriam Cæsaris juverant.

[h] *Turrim*] Quia turris vicina, edita, et crebris facibus colluceret, ideo maxime conspicua. Formidoloso perculsoque dominanti, suspecta statim omnia: jamque noctes longiores, utpote mense Novembri, quo facinus perpetratum est.

[i] *Crebris luminibus*] Sic rebus lætis usurpatum, ut lucernas accenderent, funalia, cereos, &c. ac lauru fores exornarent.

[j] *Nec defuere*] Favebant nempe aulici illi, perversi amici, seu liberti L. Vitellio, *qui infensus* erat *Blæso, æmulatione prava,* et qui *delationis partes* statim suscepit.

partes. Ille[3] infensus Blæso æmulatione prava,[k] quod eum, omni dedecore maculosum,[l] egregia fama anteibat, cubiculum Imperatoris reserat, filium[m] ejus sinu complexus et genibus[n] accidens: causam[o] confusionis[4] [p] quærenti, 'non se proprio metu, nec sui anxium, sed pro fratre, pro liberis[5] fratris, preces lacrymasque attulisse. Frustra Vespasianum timeri, quem tot Germanicæ legiones, tot provinciæ virtute ac fide, tantum denique terrarum ac maris[6] immensis spatiis, arceat. In urbe ac sinu cavendum hostem, Junios Antoniosque avos[q] jactantem, qui se stirpe Imperatoria,[r]

datum est L. Vitellio. Ille infestus Blæso, maligno livore, quod ipsum, omni flagitio probrosum, eximio decore antecelleret, cubiculum Principis aperit, filium ejus gremio excipiens, et pedibus advolutus, fratri *sciscitanti causam perturbationis,* respondet, non se pavore proprio, nec de se solicitum, sed preces fletusque attulisse pro Principe, et pro liberis Principis. Abs re metui Vespasianum, quem tot Germanicæ copiæ propellant, tot et tanta denique terrarum ac pelagi spatia prohibeant. In civitate et *ipso* sinu metuendum *esse* hostem, Junios Antoniosque *ut* majores *suos* ostentantem, qui domo imperatoria *ortum,*

3 Male Puteolanus, *illic infensus.* Idem.—4 Budens. *effusionis.*—5 Cl. Ernestus, *pro libertis.* Sane operarum errore. Adversantur enim libri omnes. *Brotier.*—6 *Ac maris* omissum in Ms. Corb.

NOTÆ

[k] *Prava*] Maligna, iniqua, quæ eo infensior et acrior est, quo magis *sine causa* suscipitur.

[l] *Omni dedecore maculosum*] Infra cap. 77. 'L. Vitellio, quamvis infami, inerat industria, nec virtutibus, ut boni, sed quomodo pessimus quisque, vitiis valebat.'

[m] *Filium*] Qui parum aptus imperio, puer ille fere mutus et 'titubantia oris elinguis,' teste Sueton.

[n] *Genibus*] Imperatoris: patris nempe, non filii.

[o] *Causam*] Quæ nova res, quæ causa pavoris, qui vultu, voce, verbis se promebat.

[p] *Confusionis*] Infra de Domitiano: 'Crebra oris confusio pro modestia accipiebatur.'

Confusionis] Consternationis seu pavoris. Infra: 'Non se proprio metu,' &c.

[q] *Junios Antoniosque avos*] Ex utroque hoc nomine causam habuerunt stirpis suæ originem ab Octavia repetendi, Augusti sorore; ut perspecta genealogiæ series probat. *Savil.*

[r] *Stirpe imperatoria*] Ne intelligas stirpem *Cæsarum*, sed *imperatorum*, more prisco: intellige Junios et Antonios, qui olim *imperatores* appellati ab exercitibus Rom. vel etiam summo fastigio dignati, ut Antonius.

Vel *stirpe imperatoria*, id est, ad imperium nata ac destinata, propter nobilitatem. Sic l. XIII. 17. Nero post occisum Britannicum sic disserit: 'Tanto magis fovendum patribus populoque principem, qui unus superesset e familia, summum ad fastigium genita.'

Stirpe imperatoria] Vertunt: 'stirpe

comem ac magnificum militibus, ostentet. Versas illuc omnium mentes,[s] dum Vitellius, amicorum inimicorumque negligens,[t] foveat[7] æmulum,[u] Principis labores[v] e convivio prospectantem. Reddendam pro intempestiva lætitia mœstam et funebrem noctem,[w] qua sciat et sentiat, vivere Vitellium et imperare, et, si quid fato accidat,[8] filium habere.'

exhibeat se militibus popularem et magnificum. Pronos illuc omnium animos, dum Vitellius amicorum infensorumque incuriosus, tolerat rivalem, qui Imperatoris morbum ex mensa et epulis prospicit. Pro gaudio *illo* præpostero reddendam *ei* noctem tristem et feralem, qua sciat, qua cognoscat spirare Vitellium et rerum potiri, et, si quid humanitus contingat, ipsi filium esse.

7 Vulgo *fovet*. Bipont. *foveret*.—8 Ms. Corb. *fato decidat*.

NOTÆ

Cæsarum:' quod falsum puto. Illic Blæsus jactat tantum 'Junios Antoniosque avos,' non *Cæsares*.

Stirps imperatoria sumi hic debet, pro more veteris Reipublicæ. Quæ tamen summa dispositio ad supremum fastigium, seu principatum. Et hoc est quod criminose hic objectatur Blæso.

Stirpe imperatoria] Non proprie *principali*, sed *imperatoria*, veteri more, quo duces exercituum *imperatores* appellabantur. Nec aliter etiam Antonius vocari *imperator* debuit, licet Triumvir Reipub. constituendæ fuerit. Nondum plane extincta erat Respub. nondum unus imperabat.

[s] *Versas illuc omnium mentes*] Addit causam Interpres Gall. ex suo. Quia nempe Blæsus maxima beneficia accepisset, acciperetque etiamnum a principe: quod falsissimum.

Versæ illuc omnium mentes, quia scil. jactaret Blæsus 'Junios Antoniosque avos,' quod 'se stirpe imperatoria comem ac magnificum militibus ostentaret.'

Et quod silet Vitellius delator, ob 'elegantiam morum' et innocentiam ac vitæ sanctitatem: quod præcipue 'Cæcina et primores partium, jam Vitellium aspernantes,' in Blæso respexerant.

Et sæpe observavi, quoties e suo penu profert aliquid Interpres, toties fere a sensu auctoris aberrare.

[t] *Amicorum inimicorumque negligens*] Hoc est amicos et inimicos non discernens. *Pichena*. Qui inimicos non ulciscitur, simul et amicorum salutem negligere videtur.

[u] *Foveat æmulum*] Non beneficiis, aut favore, ut vertunt. Sed foveri dicitur æmulus imperii, qui non statim subvertitur.

Foveat] Toleret, proprie: et hoc delator nimis auget.

[v] *Principis labores*] Sic ambigue designat et ægritudinem animi seu imperii curas, et morbum seu dolores ex mala valetudine.

Labores] Morbum intelligit corporis, forte simul et animi æstus, seu belli civilis curas: quod innuere videtur his verbis; 'sciat et sentiat vivere Vitellium,' en morbum; 'et imperare,' en curas belli et Reipub.

[w] *Funebrem noctem*] Non de morte præcise intelligit, sed de *nocte* qua convivium celebrabant apud Cæci-

39. Trepidanti inter scelus metumque, ne dilata Blæsi mors maturam perniciem,[1] palam jussa[2] atrocem invidiam, ferret, placuit veneno grassari. Addidit facinori fidem[x] nobili[3][y] gaudio, Blæsum visendo:[z] quin et audita est sævissima Vitellii vox, qua 'se'[4] (ipsa enim verba referam) 'pa-

Dubitanti inter facinus et formidinem, ne prolata nex Blæsi properum sibi *exitium afferret, et* ne *aperte imperata immane odium* in se concitaret, illum *veneno interfici placuit. Ut crederetur scelus, effecit, insigni lætitia, Blæsum inspiciendo: quin etiam excepta est atrocissima vox Vitellii, qua (eadem quippe verba tradam)*

1 Sic bene Mss. Flor. Corb. Agr. editio princeps, Rhenanus et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. Guelf. et Puteolanus, *maturam pœnitentiam*. Brotier.—2 Male editio princeps, *palam visa*. Ms. Agr. *palam jussa autem atrocem, &c.* Idem.—3 Mallet Lipsius, *notabili*. Melius, ut opinor, *ignobili gaudio*. Brotier. —4 Ita Mss. Flor. Reg. Corb. Agr. editio princeps et recentiores. Mss.

NOTÆ

nam Tuscum: ita ut pro nocte illa æmœna ac læta, redderent Blæso *mœstam et funebrem noctem*, exitio scilicet.

[x] *Fidem*] *Addidit facinori fidem*, non præcise quia gaudebat; sed quia Blæsum videre voluit, et quia vox ejus sævissima audita est. Gaudium prodidit visendo et loquendo, et ex manifesto gaudio creditum scelus et compertum est.

[y] *Nobili*] Id ironice dictum, quasi scil. dignum principe Rom. gaudium fuerit, pavisse 'oculos spectata inimici morte.' Aliis *notabili*, id est, illustri, manifesto.

Nobili gaudio] Alii, *notabili*: sed puto, dixit Tac. *nobili gaudio*, et sic deridet vanitatem hominis. Et certe risum meruit talis Cæsar et princeps, hocce gaudio gestiens: 'Magnanimo satis est hostem prostrasse leoni:' et ultra mortem extendisse injuriam flagitii est.

Nobili gaudio] Sperne lectionem, *notabili*, quæ non ex libris: melior, ac prægnantioris sensus est vox, *nobili*, et magis pro genio Taciti.

[z] *Blæsum visendo*] Si de Blæso intelligenda sunt illa Suetonii 14. 'Occidit etiam unum veneno, manu sua porrecto, in aquæ frigidæ potione, quam is affectus febre poposcerat;' certe Vitellius invisebat Blæsum ægrotantem; et forte aulico comitatu stipatus ille, petenti frigidam ægroto, venenum infundi præsens jussit, vel infudit ipse, quasi amico, verniliter, pro suo more blandiretur, et velut officio et honore demulceret, amicum occidit; ut Nero, Burrhum olim et amitam suam præsens occiderat: quod etiam inter domesticos Blæsi facile potuit princeps, ministros Blæsi metu ac splendore aulico perstringens, aut etiam removens.

Et asserit Tacitus, illum vidisse mortuum, 'et pavisse oculos spectata inimici morte.' Quasi postea præ nobili gaudio id jactasset Vitellius. Sed potuit forte illum videre ægrotantem, dein et mortuum.

Certe jam alibi dixerat apud Suet. 11. ubi de Othone: 'Optime olere occisum hostem, et melius civem.' Et 14. 'Coram interfici jussit, velle se dicens pascere oculos:' ubi de fœneratoribus aut publicanis, 'qui unquam se, aut Romæ debitum, aut in via portorium flagitassent.'

visse oculos,[a] spectata inimici morte,' jactavit. Blæso, super claritatem natalium[b] et elegantiam morum, fidei ob-

gloriatus est, se satiasse oculos, aspecto infensi hominis exitio. *Blæso, præter*

Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *qua (ipsa enim verba referam) se pavisse.*—

NOTÆ

[a] *Pavisse oculos*] Similem immanitatem exprobrat Dolabellæ Cicero Philipp. II. 'Ac Dolabella quidem tam fuit immemor humanitatis, quanquam ejus nunquam particeps fuerit, ut suam insatiabilem crudelitatem exercuerit, non solum in vivo [Trebonio,] sed etiam in mortuo, ac in ejus corpore lacerando atque vexando, cum animum satiare non posset, oculos paverit suos.'

Pavisse oculos morte] Suetonius Vitel. 14. de altero refert, non de Blæso: scil. 'quendam in ipsa salutatione supplicio traditum, statimque revocatum, cunctis clementiam laudantibus coram interfici jussit, velle se dicens pascere oculos.'

Spectata inimici morte] Videtur Blæsus, (quantum patet ex Tacito,) nullo morbo implicitus periisse; et videtur tantum post mortem illum invisisse Vitellius, ut ejus exitio frueretur, pasceretque oculos. Aliter Suetonius, qui vult invisisse Blæsum ægrotantem.

[b] *Blæso, super claritatem natalium*] Aliquas circumstantias addit Suetonius, vel dissimulatas Tacito, vel ignoratas. Cum dicit *nobiles* viros, aperte innuit *Dolabellam* et *Blæsum*; cum dicit, *ad societatem imperii allicefactos*, respicit tantum ad Dolabellam, qui literis Vitellii evocatus, forte prætextu communicandæ potentiæ, eum interim tamen juberet illum interfici Interamnæ; quam fraudem forte et sensit ipse Dolabella, sed comitas principis, falsa seu vera, pro imperio et necessitate fuit.

Cum de *veneno* tradit Suetonius, innuit Blæsum; cum addit, *manu sua porrectum*, non ei repugnat Tacitus, cum refert Vitellii vocem, qua 'se pavisse oculos spectata inimici morte jactavit.'

Et cum addit Suetonius, 'in aquæ frigidæ potione, quam is affectus febre poposcerat,' innuit, non esse statim patratum facinus, sed interjectis aliquot, post epulas apud Tuscum celebratas, diebus, et forte postquam Blæsus in febrim incidisset; exemplo olim Neronis, qui Burrhum veneno necavit, prætextu, et quasi morbo faucium medelam adhiberet.

Sed certe, ut ingenue fatear, hæ genus circumstantiæ valde incertæ sunt, et pro ingenio vulgi: pro variis rumoribus, dubia et varia historia est: et potius transcurrit historiam Suetonius, quam transcribit; et sæpe ex fama ac mente vulgi.

Et hoc loco Suetonii *affectus febre* Blæsus; attamen ex Tacito hic, æger fuit ipse Vitellius. Nam Blæsum incusabant, 'quod ægro principe lætos dies ageret.'

Nec est *allicefactus* Blæsus, ut vult Suetonius, spe imperii a Vitellio; immo potius a *Cæcina et primoribus partium* Flavianarum *ambitus, abnuere perseveravit*, ex Tacito. Adeo sunt incerta, quæ de imperitantibus vulgantur aut scribuntur. Sicque frustra conciliantur historici. Alii aliud credunt, et prout animi, prout judicia diversa sunt, ita et scripta auctorum.

stipatio[c] fuit. Integris quoque rebus,[d] a Cæcina et primoribus partium, jam Vitellium aspernantibus, ambitus, abnuere perseveravit: sanctus,[5] inturbidus, nullius repentini honoris, adeo non Principatus appetens, parum effugerat,[6] ne dignus crederetur.

40. Fabius interim Valens, multo ac molli concubinarum spadonumque agmine, segnius quam ad bellum incedens, 'proditam a Lucilio Basso Ravennatem[e] classem,' pernicibus nuntiis accepit.[f] Et, si cœptum iter properasset,

nobilitatem stirpis et venustatem ingenii, fidei pervicacia fuit. Illibatis etiam rebus, solicitante Cæcina, simul et proceribus partium jam Vitellium spernentibus, principatum *recusare perstitit, innocens, a novis rebus abhorrens, ac nullius subitæ* aut præmaturæ *dignitatis, adeo non imperii cupiens, ut parum abesset, quin idoneus haberetur.*

Interea Fabius Valens, plurimo lascivoque scortorum et eunuchorum grege stipatus, et *lentius quam ad bellum ingrediens, velocibus nuntiis admonitus est,* Ravennatem classem cum Lucilio Basso descivisse. *Et si semel initam viam accele-*

5 Sic bene Mss. Harl. Bodl. Jes. Puteolanus et recentiores. In editione principe, *factus.* Inde conjiciebat Cl. Ernestus, *factis inturbidus.* Brotier.—6 Ita Mss. Flor. Reg. Corb. Quod merito probatum Jac. Gronovio et recentioribus. Editio princeps et Rhenanus, cum Ryckio, *ut parum effugeret.* Ms. Agr. *effugerit.* Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *ut parum abfuerit.* Idem.

NOTÆ

[c] *Fidei obstinatio*] In ipsum Vitellium *fidei obstinatio* fuit Blæso. Nam a Cæcina et aliis jam Vitellium spernentibus *ambitus,* mutare fidem noluit, nec cupiit imperium, aut ad Flavianos vertit.

[d] *Integris quoque rebus*] Potest sumi, quasi *integris rebus* Vitellii, jam Vitellium aspernarentur; aut quasi *integris quoque rebus* Vitellii, et ante rebellionem Flavianorum auditam, *ambitus* esset Blæsus a Cæcina et aliis *primoribus,* ut suscipere imperium vellet.

Qui duo sensus fere in eundem recidunt: et longe facilius fuit, illici solicitarique Blæsum, integra fortuna et nondum a Flavianis delibata; qui tamen *abnuere perseveravit:* nec *ambitus* Blæsus, nisi cum *aspernati* sunt Vitellium; et utrumque factum est, *integris* Vitellii *rebus.*

[e] *Ravennatem*] Vide l. II. 100.

[f] *Pernicibus nuntiis accepit*] Notandum, imperatores habuisse quosdam dispositos equos, ut citius, quam fieri posset, omnia ipsis nuntiarentur, quæ fierent: vulgus *postas* appellat, quorum Cyrum primum ferunt inventorem.

Augustus, quo celerius cognosceret quæ fierent in provinciis, juvenes primo modicis intervallis per militares vias, dehinc vehicula disposuit.

Cursoribus quoque usi Imperatores Rom. ut Galli reges; per quos illis quam celerrime omnia nuntiabantur, atque ipsi nuntiabant. Capitol. in Ælio Vero. *Lupanus.*

nutantem[g] Cæcinam prævenire, aut, ante discrimen pugnæ,[h] assequi legiones[1] potuisset. Nec deerant, qui monerent, 'ut cum fidissimis per occultos tramites, vitata Ravenna, Hostiliam Cremonamve pergeret.' Aliis placebat, 'accitis ex[2] urbe Prætoriis cohortibus[i] valida manu perrumpere.' Ipse, inutili cunctatione, agendi tempora[j] consultando consumsit: mox utrumque consilium aspernatus, quod inter ancipitia deterrimum est, dum media sequitur, nec ausus est[k] satis, nec providit.

41. Missis ad Vitellium literis,[l] auxilium postulat. Venere tres cohortes[m] cum ala Britannica: neque ad fallendum aptus numerus, neque ad penetrandum. Sed Valens ne in

rasset, potuisset antevertere dubitantem Cæcinam; aut ante transactam *prælii fortunam, legiones attingere. Et erant, qui suaderent,* ut per secretos calles, declinata Ravenna, tenderet Hostiliam aut Cremonam cum fidelissimis comitibus. *Alii censebant*, ut accersitis Roma prætoriis cohortibus, firmo agmine pervaderet. *Ipse, inani consultatione, agendi occasiones cunctando amisit. Dein spreta utraque sententia, quod inter ambigua pessimum est, dum media eligit, nec tentavit satis, nec* satis *prospexit.*

Compositis ad Vitellium epistolis, copias petit. Adductæ sunt tres cohortes, cum ala Britannica; quod *agmen neque ad latendum commodum, neque ad per-*

1 *Legiones* abest a Ms. Corb.—2 Ms. Corb. *accit. ab urb.*

NOTÆ

g *Nutantem*] Dubitantem, ambiguum an descisceret, an ad Vespasiani partes transiret.

h *Pugnæ*] Cremonensis.

i *Prætoriis cohortibus*] Quæ nuper delectæ a Vitellio ex toto exercitu Germanico, et quæ idcirco fidissimæ erant.

j *Agendi tempora*] *Tempora rerum*, ut alibi loquitur Tacitus, *verbis* ac consultationibus *terebat.*

k *Nec ausus est*] Nec satis audax, nec satis providus fuit. Debuit enim audacter et strenue, ignoratus *perrumpere cum paucis et fidissimis.* Vel debuit magis providere, nempe, ut haberet subsidium validius, quo penetraret: quippe *venere* tantum *tres cohortes* ex urbe, quibus stipatus, nec latere, nec vi perrumpere potuit.

l *Missis ad Vitellium literis*] Fieri potest, ut Valens primam amplexus fuerit opinionem, quæ erat, 'accitis ex urbe cohortibus, valida manu perrumpere:' sed Vitellius in culpa, qui plures non submisit. *Savilius.*

m *Tres cohortes*] Fortassis prætorianorum: et præter illas, tamen quatuordecim prætorianas cohortes comperimus, quæ sexdecim tantum fuerunt universæ, Hist. II. *Savilius.*

Tres cohortes] In quibus forte tantum duæ *prætoriæ cohortes.* Ceteræ copiæ auxiliares, aut certe legionariæ: nam illa *ala Britannica*, ut puto, non fuit auxiliaris, sed forte equitatus fuit alicujus legionis Britannicæ, quæ prælio affuerat, aut certe separata merebat.

tanto quidem[1] discrimine infamia caruit, quo minus rapere illicitas[2] voluptates, adulteriisque[n] ac stupris polluere hospitum domus, crederetur: aderant vis[o] et pecunia et ruentis fortunæ novissima libido.[p] Adventu demum peditum equitumque[q] pravitas consilii patuit, quia nec vadere per hostes

rumpendum satis validum erat. *Sed Valens, ne in tanto quidem periculo, a probro abfuit, quin existimaretur prorumpere in nefarias libidines, et contaminare hospitum domos adulteriis ac stupris. Aderant vis, et opes, et præcipitantis fortunæ cupido ultima. Tandem, advectis peditibusque et equitibus, innotuit vesania consilii, quia nec penetrare per hostes tam modicis copiis*

1 Male Rhenanus e Ms. Bud. *ne in tanto discrimine quidem:* [sic tamen Ryckius et Gronov.] *Brotier.*—2 Gronovius et Ryckius legunt, *illic. rap.*

NOTÆ

[n] *Adulteriis*] *Adulteria* de nuptis, *stupra* de viduis ac vacuis fœminis, item de virginibus, pueris, aut libertis ac servis utriusque sexus: *stupra* etiam et de concubinis propriis dicuntur, et de vestalibus.

[o] *Vis*] Inerat auctoritas, potestas, vis seu violentia, et opes, quibus vel pudicissimæ fœminæ, aut alii etiam corrumperentur.

[p] *Ruentis fortunæ novissima libido*] An inter cetera deficientia, libido novissima exuitur, ac diutius adhæret hominibus quam cetera vitia?

Potius videtur sensus: Qui diu frui non sperat, avidius fruitur. Sic lib. præced. Otho moriturus, ait: 'Difficilius est temperare felicitati, qua te non putes diu usurum.' *Pichena.*

Ruentis fortunæ novissima libido] Petron: 'Ecce jam ratem fluctus evertet: ecce jam amplexus amantium iratum dividet mare. Igitur si vere Encolpion dilexisti, da oscula, dum licet, et ultimum hoc gaudium, fatis properantibus, rape.'

Ruentis fortunæ novissima libido] Interpres Hispan. *y la ultima cudicia, y antojo de su fortuna que ya se yua desmoronando.* Italica Davanzatii versio: 'Et luxuria, quod ultimum vitium est hominis, quem fortuna deserit.' Et hanc interpretationem secutus est Interpres Gallicus.

Novissima libido] Fortuna cadens, nec ultra fruendi spes, maximum incitamentum implendæ libidinis Valenti fuit.

Ruentis fortunæ] Multa aderant ac favebant libidini: *aderant vis, pecunia, &c.* aut etiam incitabant voluptatem hominis, in quibus *novissima libido*, quam eo avidiore cupidine, eo majori ardore occupabat, quod jam rueret fortuna; quod, ruente fortuna, jam de possessione deliciarum desperaret; quod hanc, velut extremam, velut novissimam voluptatem raperet.

Hanc novissimam voluptatem festinus rapiebat, quasi in solatium *fortunæ ruentis*, quasi levamen voluptatum deserentium in perpetuum. Scil. ultima hæc cupiditas; nec hominem ipsa deserit, cum eum cuncta deserunt.

Et tunc relinquit ille prædam, opes, avaritiam, vindictam, et ceteras hujusmodi cupidines; at stuprorum amorumque libidinem tunc non deserit, immo eo avidius amplectitur ac rapit, quod statim rapientur ipsi omnes voluptates simul cum fortuna.

[q] *Peditum equitum*] Sunt *tres cohor-*

tam parva manu[3] poterat, etiam si fidissima foret, nec integram[r] fidem attulerant. Pudor tamen et præsentis Ducis reverentia morabatur,[4] haud diuturna vincula apud avidos[5] periculorum[s] et dedecoris[6t] securos. Eo metu, cohortes Arimi-

poterat, etiam si fidelissimæ forent, nec illibatam eæ fidem afferebant. Verecundia tamen, et astantis ducis respectus retinebat, qui *haud diuturni* sunt *nexus* fidei, *inter cupientes discriminum, et flagitii securos. Eo pavore, et pau-*

volupt.—3 Mallet. Cl. Ernestus, *tam parva manus.*—4 Male Mss. Reg. Corb. et editio princeps, *hortabatur.* Brotier.—5 Frustra tentat Faërnus, *pavidos periculorum.* In civilibus bellis periculorum mutationumque *avidi* milites. *Idem.*—6 Sic bene Mss. Flor. Reg. Harl. Bodl. Jes. Corb. Guelf. editio

NOTÆ

tes, de quibus supra, quæ pedestres, et *ala Britannica* equitatus fuit.

[r] *Nec integram*] Jam ambigui illi inter Flavianas Vitellianasque partes, desciscere parati, quo præmii spes affulgeret.

[s] *Apud avidos periculorum*] Quæ annectitur narratio, aliquantum imperfecta mihi videtur: cur enim Valens missas Ariminum copias potius hostibus objecit, quam Vitellio remisit, si non decreverat subsequi?

Quo animo Umbriam et Etruriam adierit? quid egisset, si Cremonensis prælii factus non fuisset certior?

Nisi forte quod antea abnuerat, secreta via progredi voluerit Hostiliam et Cremonam versus: istas circumstantias exigebat tractatus accuratior. *Savil.*

Avidos periculorum] Erant avidi periculorum, simul et præmiorum: cupiebant pericula, quia periculis annexa præda et spolia Reipub. Vicerant cum Vitellio, volebant et pugnare una cum Vespasiano; amabant pericula.

Quidni viri audeant, quod *fœmina* 'Gracilia, neque liberos, neque propinquos, sed bellum secuta?' quæ in Capitolio nempe obsidionem tulit cum Flavianis.

Erant et securi proditionis, ideoque infirma vincula fidei illorum, pudor et reverentia ducis.

Apud avidos periculorum] Pedites illi equitesque e Germanicis aut Britannicis delecti volebant pericula præliaque cum præmiis: malebant illi bella et prædam, quam pacem, quam principem.

Apud avidos periculorum] Quæ *pericula* hoc loco? an periculum in mutando fidem? Immo erant *dedecoris* et flagitii seu transfugii *securi.* An majora pericula in una factione, quam in altera? hoc non capio. Nullum periculum ex defectione, quia non unius, sed crimen omnium fuit: nulla pœna flagitii, immo præmium ex altera factione. Potius legam, *præmiorum:* nam infra 61. 'Nec ulla apud Vitellianos flagitii pœna: et præmiis defectorum vera fides:' sic lego. Vera fides, nempe ex parte Flavianorum: sicque ut dedecoris, ita et præmii securi erant.

Forte tamen possit hic esse sensus: Ita ut non contenti præsentibus, nova quærerent *pericula,* nova bella, prædam novam ex altera factione, spe scil. majoris aut certioris præmii ex transfugio. Nam magis donantur et honorantur novi transfugæ in ex-

num[u] præmittit,[v] alam 'tueri terga'[w] jubet: ipse, paucis, quos adversa non mutaverant, comitantibus, flexit[7] in Umbriam,[x] atque inde[8] Etruriam: ubi, cognito pugnæ Cremo-

cis sequentibus, quos res improsperæ non corruperant, præire cohortes Ariminum jubet, et alam terga defendere: ipse vertit in Umbriam, et hinc in Etruriam: ubi,

princeps, Pichena et recentiores. Rhenanus, *decoris*. Brotier.—7 Hunc locum veteres et recentiores scriptores ita edidere: *Eo metu, et paucis, quos adv. non mutaverant, comit. cohort. Arimin. præmittit: alam tuer. terg. jubet: ipse flexit, &c.* Verba *paucis...com.* loco mota non Muretus vidit, sed Acid., qui, sæpe in transponendo nimium audax, hic rem acu tetigit meo arbitratu. Omissa scil. olim verba e margine, cui fuere allita, in alienam sedem librarii incuria intrusit. Bahrdtius demum verbis *cognito...eventu* postponenda putabat. *Oberl.*—8 Rhenanus, *inde in Etruriam;* refragantibus libris scriptis et

NOTÆ

emplum, quam vetusti servientes. Et erant præmii securi ex Flavianis, et *dedecoris* etiam *securi* ex Vitellianis, qui talia non vindicabant: non mirum ergo, si ad nova pericula, nova et certa spe, transvolarent.

[t] *Dedecoris*] Dedecus et flagitium in milite fuit, qui fidem abrumperet, desereretque principem, cujus sacramento obstrictus erat: fere proditor infamis, nisi fortuna ac victoria, splendore gloriæ et opum, obrueret flagitium.

[u] *Cohortes Ariminum*] Capiunt nonnulli, quasi suspectaret eas, ideo præmisisse; et ipsum cum paucis fidis flexisse in Umbriam.

Ariminum] Urbs Senonum populorum, in Gallia Cispadana regione Italiæ: hodie *Rimini*, urbs Marchiæ Anconitanæ, in statu Ecclesiastico. *Tillemon.*

[v] *Præmittit*] Nempe quasi secuturus; neque enim ita præmittit cohortes, aut *alam tueri terga* jubet, ut separentur cohortes ab ala. Immo simul ingredi et se invicem tueri debuerunt *eo metu* pedites et equites.

[w] *Alam tueri terga*] Vertit Interpres Gall. quasi metueret ipse Fabius, ne a tergo invaderent eum, interciperentque hostes. Sed videtur potius metuere cohortibus: nam ipse alio *flexit in Umbriam*, (nec tendit Ariminum) cum paucis, ut patet ex sequentibus.

Et jam comperto se imprudenter accivisse cohortes ex urbe, jam forte sequitur primum consilium, quod illi initio datum erat, supra c. 40. 'Nec deerant, qui monerent, ut cum fidissimis per occultos tramites, vitata Ravenna, Hostiliam Cremonamve pergeret.'

Alam tueri] Quidam capiunt, quasi utrorumque terga tueretur *ala* ista, et Fabii et cohortium; quod fieri non potuit, nisi forte ad paucas horas: aut quia ambiguum esset, quam viam ille iniret.

[x] *Umbriam*] Regio Italiæ ad mare Adriaticum: hodie omnis ducatus *Urbino*, comitatus *Citta di Castello*, major pars *Umbriæ* seu ducatus *Spoleti*, cum nonnullis partibus *Romandiolæ*, *Marcæ Anconitanæ*, et *Perusini*, sub dominio summi Pontificis, et pars minima *Etruriæ* sive *Toscanæ* ducatus. *Tillemon.*

nensis eventu, non ignavum, et, si provenisset, atrox consilium iniit, ut, arreptis navibus, in quamcumque partem Narbonensis provinciæ egressus, Gallias et exercitus[9] [y] et Germaniæ gentes novumque bellum cieret.

42. Digresso Valente, trepidos, qui Ariminum tenebant,[z] Cornelius Fuscus, admoto exercitu, et missis per proxima

comperto exitu prælii Cremonensis, consilium molitus non segne aut iners, et, si successisset, immane et ingens, ut, scil. *comprehensis navibus, in quamlibet regionem Galliæ Narbonensis appulsus*, concitaret *Gallias, et exercitus, et Germaniæ populos, novamque belli molem exciret.*

Cum profectus esset Valens, Cornelius Fuscus, admotis copiis, et missis Liburnicis per finitimas oras, terra marique obsidet eos, qui Ariminum obtinebant, jam

editis.—9 Ita Mss. Vatic. Flor. Harl. Bodl. Jes. Agr. Puteolanus et recentiores. A Ms. Reg. et editione principe abest, *Gallias.* Rhenanus omisit, *et exercitus.* Pars quidem magna exercituum Germanicorum tum erat in Italia, manebat tamen pars in superiore inferioreque Germania, quam Valens ciere poterat. Hæ legiones memorantur infra cap. 46. *Brotier.*

NOTÆ

[y] *Et exercitus*] Nempe legiones Germaniæ superioris et inferioris, et etiam forte Britannicæ, quæ in partibus Vitellianis.

Et exercitus] Qui scil. in ipsis Galliis erant. Intelligit aquilas, seu legiones relictas a Vitellio in his partibus Galliæ, quas vocabant Romani Germaniam superiorem et inferiorem: nempe citra et ultra Rhenum.

Et cum dicit, *Germaniæ gentes*, eæ distinguendæ sunt ab exercitibus Germanicis, qui Romani et legionarii: et illæ *gentes*, vel sociæ, vel extraneæ, et tamen facile allici poterant in partes, ac commilitium Vitellii, spe præmiorum opumque.

Et cum dicit *Gallias*, eæ etiam distinguendæ sunt ab *exercitibus* qui in castris Germanicis præsidia agitabant, ut diximus, et *Galliæ* tributa, stipendia, annonam, equos, viros, arma suppeditare Valenti potuerunt: quibus firmatus, instaurare facile bellum, et excitare afflictas partes potuit.

Gallias] Sic et jam olim metuebantur Galli. Cicero Philipp. 5. 'Si M. Antonio patuisset Gallia, si oppressis municipiis, et coloniis imparatis, in illam ultimam Galliam penetrare potuisset, quantus Reipub. terror impenderet? Dubitaret, credo, homo amentissimus, atque omnibus consiliis præceps, et devius, non solum cum exercitu suo, sed etiam cum omni immanitate barbariæ, bellum inferre nobis, ut ejus furorem ne Alpium quidem muro cohibere possemus.'

[z] *Trepidos, qui Ariminum tenebant*] An illi ipsi pedites equitesque, quos Ariminum præmiserat Valens? Forte hi ipsi, sed et simul etiam alii, qui jam ante Arimini præsidium agitabant pro Vitellio: forte hic apud Ariminum intercepti illi pedites equitesque, quos præmiserat Valens. Et hi non ægre se dedebant.

littorum Liburnicis, terra marique circumvenit.[a] Occupantur plana Umbriæ et qua Picenus[b] ager Adria[1] alluitur:[c] omnisque Italia, inter Vespasianum ac Vitellium, Apennini[2 d] jugis dividebatur. Fabius Valens, e sinu Pisano,[e] sævitia[3] maris,[f] aut[4] adversante vento, Portum Herculis Monœci[g] depellitur: haud procul inde agebat Marius Ma-

ultro paventes et exterritos. Insidentur copiis Umbriæ plana, et qua Piceni regionem allambit mare Hadriaticum: universaque Italia separabatur Apennini montibus, inter Vespasianum ac Vitellium. Fabius Valens, e sinu Pisano, devehitur Portum Herculis Monœci tranquillitate æquoris, vel reflante vento: haud longe

1 Gronovius et Ryckius scribunt *Hadria.*—2 Mss. Corb. Reg. et editio princeps, *Apenninis jugis.*—3 Brotier. cum Bipont. legit *segnitia maris*, et ita Mss. Flor. Reg. Corb. Agr. editio princeps, Pichena et recentiores, cum Ryckio et Gronovio. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *sævitia maris. Segnitia* autem *maris*, id est, tranquillo mari; seu, ut explicat Pichena, Valens, cujus naves non remis, sed velis utebantur, aut nullo vento, aut adverso usus est. *Brotier.* Verum malacia navem non *depellit*, sed immotam tenet; ad quod non attendere, quorum auribus blanditur *segnitia.* Restituo

NOTÆ

[a] *Circumvenit*] Puto, non eos ita *circumvenit*, ut se statim dederent Flavianis, quare et simul occupantur *plana Umbriæ, &c.*

[b] *Picenus*] Picenum, regio Italiæ ad mare Adriaticum: hodie pars major provinciæ Marchiæ Anconitanæ, vulgo *Marca di Ancona*, in statu Ecclesiastico. Parsque septentrionalior Aprutii Ulterioris, vel *Abruzzo Ultra*, provinciæ regni Neapolitani. *Tillemon.*

[c] *Adria alluitur*] Id est, mari Adriatico, quod nunc *Venetiarum mare* vocant: qua loquendi forma usus est Lucanus: 'Sonat Ionio vagus Adria Ponto.' Horat. in Odis, 'quo non arbiter Adriæ major.'

Tacit. Ann. l. xv. 'Maris Adriæ trajectum' quoque appellat. Supra idem pro urbe usurpavit, 'Bassus honorata custodia, Liburnicis navibus Adriam pervectus,' &c.

Duæ fuerunt urbes nomine *Adria* in Italia. *Lupanus.*

Adria] Sinus Adriaticus, vel Adriaticum mare quod et superum, pars est maris Mediterranei, alluit partem Italiæ et Illyrici regionum: hodie *Mer Adriatique* vel *Golfe de Venise*, inter Italiam recentiorem et Turquiam Europæam, &c. *Tillemon.*

[d] *Apennini*] Apenninus mons Italiæ regionis! hodie *Apennino* Italis, *Apennin* Francis, in Italia recentiore. *Tillemon.*

[e] *Pisano*] Pisæ urbs Etruriæ regionis et ad Arnum fluvium: hodie *Pisa* Italis, *Pise* Francis, urbs agri Pisani, in magno ducatu Toscanæ. *Tillemon.*

[f] *Sævitia maris*] Alii libri, *segnitia maris:* id est, nullo, vel adverso vento, usum. *Lipsius.*

Segnitia] Nimia tranquillitate, quam *malaciam* vocant.

[g] *Portum Herculis Monœci*] Cato: 'In montanis Liguribus sunt Portus Herculis Ægyptii; nam Liburnum in his est, a nomine simul et cognomine

turus, Alpium maritimarum Procurator,[5] [h] fidus Vitellio, cujus sacramentum,[i] cunctis circa hostilibus, nondum[6] exu-

inde agitabat Marius Maturus, procurator Alpium maritimarum, constans pro Vitellio, cujus fidem nondum mutarat, cunctis circum infensis. Is benigne Valen-

proinde *sævitia.* Oberl.—4 Ms. Budens. *haud advers.*—5 Idem Ms. *speculator.* —6 Sic Ms. Flor. editio princeps, Pichena et recentiores. Mss. Harl. Bodl.

NOTÆ

illius. Est et alius, qui nomen vetus adhuc retinet, Portus Herculis.' Sed et ab eodem, cum portu exstructa videri potest arx, cui *Monigo*, vel (ut alii) *Monacho*, nomen vulgus nostratium dat, a priore literis pauculis distans.

Hoc suadet Ammianus l. xv. ubi de Thebano Hercule ad Geryonem exstinguendum, et Tauriscum lenius gradiente, 'Monœci,' inquit, 'arcem et portum ad perennem sui memoriam consecravit.' Quibus verbis, *arx Monœci*, et *Portus Herculis Monœci*, diversa duo significantur.

Hæc ego tentare solum, Volaterranus affirmare ausus est l. iv. 'Monœci Portus, quod solus ibi Hercules coleretur, hodie Monachus.' *Vertran.*

Ad Portum] Interpres Hispan. *al Puerto de Villa Franca.*

Portus Herculis Monœci] Urbs Vediantiorum populorum, in Liguria regione Italiæ: hodie *Monaco* vel *Mourgues*, urbs principatus Monaci, prope oram Genuensem. *Tillemon.*

[h] *Maturus, Alpium maritimarum procurator*] Idem, libro superiori, in Liguria Othonianis resistit, quos arcebat ne finibus Provinciæ nostræ appropinquarent: tum enim in verba Vitellii Provincia adacta erat, quam deinde procurator Valerius Paulinus Forojuliensis in Vespasiani verba adegit, uti mox scribit.

Licet autem maritimarum Alpium nationes (si Romam attendas) Cisalpinæ complures essent, Veneti, Statielli, Vacienni, Magelli, Euburiates, Intemelii, Ingauni, &c. Cisalpinæ, Salii, Deceates, Oxybii, non ideo maritimarum procuratori eidem suberant omnes, ut ex hoc loco observari potest.

Quicquid enim inter Macram et Varum erat, addito municipio Antipoli, Romani juris fuit, obediebat procuratori maritimarum: quicquid inter Alpium summa juga et Massilitanam ditionem, procuratori provinciæ Narbonensis parebat.

Sed etsi olim, incipiente principatu, Lucilius Capito, Tiberii Cæsaris in Asia procurator, eo quod manu militum usus esset, in exilium damnatus fuerit; sensim, imperio constituto, ab illo summo jure recessum est.

Tum enim in provincias, quæ prætorem aut proconsulem haberent, procurator plerumque mittebatur, qui rationes principis, tributorum, vectigalium, redituumque curaret, ut ad Ann. xii. diximus.

Deinde cum res in provinciis consedissent, solus procurator in eas missus, et præsidiorum, militumque et rei principalis curam habuit: qualis apud Plinium Ep. 7. Terentius Junior, et Valerius Paulinus ex Tacito videtur

Et si Proconsul *provinciam* rexisset, cum de imperio Vespasianus et Vitellius contenderent, aliqua ejus esset a Tacito facta mentio. *Vertran.*

[i] *Cujus sacramentum*] Cujus fidem et partes nondum ejuraverat.

erat. Is Valentem comiter exceptum, 'ne Galliam Narbonensem temere ingrederetur,' monendo terruit:[j] simul ceterorum[k] fides metu infracta:[7] [l] namque[8] circumjectas civitates Procurator[m] Valerius Paulinus, strenuus militiæ, et

tem excepit; at monendo absterruit, ne inconsulto provinciam Narbonensem introiret: *eodemque tempore aliorum fides formidine labefactata* est. *Quippe Valerius Paulinus procurator, egregius bello, et amicus Vespasiano ante imperium,*

Jes. et Puteolanus, *non exuerat.*—7 Sic bene Ms. Bodl. Pichena et recentiores. Corrupte Ms. Flor. *inracta.* In Mss. Reg. Harl. Jes. et editionibus veteribus, *intacta.* Frustra volebat Lipsius, *intentata.* Brotier.—8 Sic Mss. Flor. Reg. Corb. Agr. editio princeps, et recentiores. In Mss. Harl. Bodl. Jes. et a Puteolano, et Ryckio, omissa copula, *que.*

NOTÆ

[j] *Terruit*] Quia exterritus Valens, hinc *simul* et *ceterorum fides* eodem *metu infracta est.*

Monendo terruit] Simul monuit exterruitque.

[k] *Simul ceterorum*] Omnes, quos secum Roma adduxerat Valens, non satis certæ fidei fuere: horum alios mittit Ariminum, et fideliores secum ducit ad portum Herculis Monœci, quo cum forte appulsus esset, monet eum Maturus de statu provinciarum vicinarum, et simul statim ceterorum comitum *fides metu infracta.*

Nempe infracta fides, ex eo quod monuerat Maturus, et ex eo quod audierant de Valerio Paulino; 'quæ,' inquit Tacit. 'ubi paratu firma, et aucta rumore, apud varios Vitellianorum animos incubuere,' Fabius Valens, qui sibi metuebat, ad naves cum paucis regreditur; et sic digresso Fabio, ultro Maturus et alii, sive qui remanserant ex comitatu Valentis, sive alii hactenus constantes, statim in partes Flavianas transiere.

Simul ceterorum fides] Vertit Interpres Italus, quasi simul etiam metu infracta aliorum fides Valentem absterruerit, ne Galliam Narbonensem ingrederetur.

Ceterorum fides metu intacta] Cum Flor. habeat *inracta*, reposui, *infracta*: familiari Tacito voce, pro labefacta, seu valde fracta.

Ann. lib. XIII. 'Infracta paulatim potentia matris.' Hist. lib. II. 'Infracta partium fama.' Et l. IV. 'Galbam et infracta tributa, hostiles spiritus induisse.'

Sensus est: Valentem, ne Galliam ingrederetur, deterritum fuisse, et monitionibus Marii, et nuntiis illuc allatis de *infracta* fide ceterorum, qui Vitellianas partes secuti fuerant. *Pichena.*

[l] *Metu infracta*] Vertit Interpres Gall. 'Ceterorum, nempe comitum Valentis, fides metu concussa:' et supponit ita desertum a suis Valentem, ut cum quatuor speculatoribus, &c. ad naves regressus sit: ita ut, illo abeunte, Maturus ceterique comites antea Fabii remanserint ibi, et statim in Vespasiani partes transierint.

Possit tamen sic capi, ut Valentem terruerit simul et Maturus, simul et fides ceterorum, qui ibi aderant, infracta. Sic *τὸ ceterorum* posset intelligi de his qui erant cum Maturo, qui jam territi circumjectarum civi-

Vespasiano ante fortunam amicus,[n] in verba ejus adegerat.

43. Concitisque omnibus,[o] qui exauctorati a Vitellio bellum sponte[1] sumebant, Forojuliensem coloniam, claustra[2] [p]

ejus sacramento obstrinxerat finitimas nationes.

Excitisque omnibus, qui dimissi a Vitellio arma ultro capessebant, præsidio defendebat civitatem Forojuliensem, et claustra pelagi. Et *eo majoris auctoritatis*

1 *Sponte* deest in Budens.—2 Ita Mss. Flor. Reg. Bud. Agr. editio princeps, Ryckius et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *claustra*-

NOTÆ

tatum defectione.

At regreditur Fabius ad naves cum paucis comitibus, ita fateor; vel quia plures noluit assumere, ne agnosceretur, vel quia alii remanserant in navibus, et ibi eum expectabant.

At cur addit, *ceterisque remanere?* Certe ille abiens, Maturo ceterisque qui cum ipso erant, remanere ibi permisit. Nam jubere Fabius potuit, ut ipsum sequerentur. Summa quippe imperii Vitelliani adhuc penes Valentem fuit.

Igitur per τὸ *ceterorum* possunt intelligi, vel qui cum Fabio advenerant, vel qui erant cum Maturo, vel omnes simul Vitelliani, qui ibi aderant, et qui fracti defectione Valerii Paulini nutabant.

Nam de iis addit; 'quæ ubi paratu firma, et aucta rumore, apud varios Vitellianorum animos incubuere, Fabius Valens' cum paucis 'ad naves regreditur,' &c.

[m] *Procurator*] Fortassis Galliæ Narbonensis. *Savilius.*

[n] *Ante fortunam amicus*] Vertit Clar. Harlæus, antequam fortuna caderet, Paulinum fuisse amicum Vespasiano; fuit amicus Vespasiano, prius quam haberet imperium. Sic infra Civilis, l. v. 26. 'Erga Vespasianum vetus mihi observantia, et cum privatus esset, amici vocabamur.'

Ante fortunam amicus] Mart. Epig. XII. 94. 'Sæpe rogare soles, qualis sim, Prisce, futurus, Si fiam locuples, simque repente potens. Quenquam posse putas mores narrare futuros? Dic mihi, si fias tu leo, qualis eris?'

Ante fortunam amicus] Cic. in Lælio: 'Videre licet eos prosperis rebus immutari, sperni ab iis amicitias veteres, indulgere novis.'

Ante fortunam amicus] Sensus sit: Jam ante fortunam amicus. Nam et post fortunam etiam favit ei, et amicus fuit. Nisi forte, ut volunt, infra fortunam principis fuit jam nomen *amici*, præcipue ut in procuratore: quod non puto de Vespasiano.

[o] *Concitisque omnibus*] Quod præcipue intelligi debet de *prætorianis* Othonianis, quos exauctoraverat Vitellius: et *apud prætorianos* auctoritate præcipue valuit Paulinus, ut quorum *quondam tribunus fuerat*.

Sed tamen, quia fortissimos centuriones legionum Illyricarum occidit Vitellius post victoriam, possit conjectari, quosdam forte et exauctorasse milites, qui prætoriani non essent. Nihil tamen affirmare licet.

[p] *Forojuliensem coloniam, claustra*] Plures erant Forojulienses coloniæ, de quibus vide Plinium III. 14. et 19. Sed Tacitus loquitur de ea, quæ in littore Gallici maris citra Massiliam,

maris,[q] præsidio tuebatur:[3] eo gravior[r] auctor, quod Paulino patria Forum Julii, et honos apud Prætorianos,[s] quorum quondam Tribunus fuerat. Ipsique pagani,[t] favore municipali et futuræ potentiæ spe,[u] juvare partes annitebantur: quæ ubi paratu[4] firma, et aucta rumore, apud varios[v] Vitellianorum animos increbuere, Fabius Valens cum quatuor speculatoribus[w] et tribus amicis, totidem[5] Cen-

erat, quod Forum Julii natale solum fuit *Paulini, et favor apud prætorianos, quorum olim tribunus fuerat. Et ipsi oppidani, studio municipali, et spe futuræ potestatis, fovere partes conabantur: quæ postquam paratu valida, et in majus vulgata sunt, apud ambiguas Vitellianorum mentes, Fabius Valens revertitur ad naves cum quatuor speculatoribus, tribus amicis, et totidem centurionibus.* Tum *Maturo et*

que maris.—3 Ms. Jes. et Beroaldus, *tuebantur.*—4 Ms. Budens. et editio princeps, *parata.* Inde tentabat Rhenanus, *pacta firma*, repugnantibus libris scriptis et editis.—5 Ita Mss. Flor. Reg. Corb. Bud. editio princeps et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *totidemque centurionibus;* et

NOTÆ

Octavianorum, seu *Pacensis*, vel *Classica* appellata, teste eodem Plinio III. 4. et Pompon. Mela de situ orbis, II. 5. *Pichena.*

[q] *Maris*] Mare Gallicum, pars maris Mediterranei, alluit oram Galliæ Narbonensis. Hodie *mer de France*, ad oram meridionalem regni Franciæ. *Tillemon.*

[r] *Eo gravior*] Eo majori auctoritate id agebat, &c. *auctor*, ibi consultor est.

[s] *Prætorianos*] Vagos et inopes prætorianos Othonis, ex quo exauctorati a Vitellio fuerant, evocabat; et illi eo libentius accedebant, quod tribunus olim ipsis præfuisset.

[t] *Pagani*] Intelligendi non solum oppidani Forojulienses, sed etiam accolæ omnes, quos eo nomine distinguit a viris militaribus.

[u] *Futuræ potentiæ spe*] Non se futuros potentes sperabant illi municipes; sed futuram potentiam auctoritatemque Valerii Paulini sperabant ac desiderabant. Ideoque spe facta illis participandi fortunam, pro illo annitebantur; eo voto, ea spe, adjuvabant partes, ut aliquando vicissim juvarentur, aut certe levarentur.

Futuræ potentiæ] Non præcise *potentiam* sperare potuerunt *pagani*, seu municipes, nisi forte pauci, unde forsan omnium spes. Vulgus et plures *potentiam* Paulini sperabant, et ex potentia illius sibi opes, privilegia, tributorum immunitates, et alia præmia, aut similia commoda, sibi promittebant: quæ vota sæpe in irritum abeunt post victoriam, post pacem: interim spe delinitur, illiciturque vulgus.

Futuræ potentiæ] Nempe penes Paulinum. Unde et in ipsos, qui partes juvissent, præmiorum, honorum opumque spes ex principe quem evexissent.

Potentiæ] Ille ipse Paulinus est, qui teste Josepho l. VII. 36. Lupo succedit in præfectura Ægypti, seu Alexandriæ.

[v] *Varios*] Dubios, mutabiles, ambiguos. Aut qui jam invicem dissiderent, inter fidem ac perfidiam non

turionibus,[x] ad naves regreditur: Maturo[6] [y] ceterisque remanere, et in verba Vespasiani adigi, volentibus[7] fuit.[z] Ceterum, ut mare tutius Valenti, quam littora, aut urbes; ita futuri ambiguus, et magis, quid vitaret,[a] quam cui fideret, certus, adversa tempestate Stœchadas,[b] Massiliensium[c] insulas, affertur:[8] ibi eum missæ a Paulino Liburnicæ oppressere.

44. Capto Valente, cuncta ad victoris opes conversa,

aliis remanere, et in nomen Vespasiani sacramentum appellare cupientibus ultro licuit. Ceterum ut æquor minus periculosum Valenti, quam ripæ, aut civitates; ita futuri incertus, et magis, quid fugeret, quam cui se committeret, gnarus, infesta procella advehitur Stæchadas, insulas Massiliensium: ibi illum circumvenere Liburnicæ naves, *quas Paulinus miserat.*

Oppresso Valente, omnia ad victoris partes inclinavere, principio facto a prima

sic Ryckius.—6 Sic optime Lipsius et recentiores. Perperam Mss. et veteres editiones, *regreditur mature.* Brotier.—7 Sic bene Ms. Corb. Rhenanus et recentiores. In Mss. Reg. Agr. et editione principe, *volentibus auctor fuit.* Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *volentibus liberum fuit.* Ἑλληνικῶς dictum, *volentibus fuit.* Sic Thucydides, II. 3. Τῷ γὰρ πλήθει τῶν Πλαταιέων οὐ βουλομένῳ ἦν τῶν Ἀθηναίων ἀφίστασθαι. Id est, '*populo Platæarum non volenti erat ab Atheniensibus deficere.*' Idem.—8 Ita libri omnes scripti et editi. Mallet Cl. Ernestus, *defertur.* Forte scriptum olim, *fertur.* Brotier.

NOTÆ

satis inter se concordes; quod *extremum malorum.*

[w] *Speculatoribus*] Qui haud dubie non legionarii, sed prætoriani erant: scil. lecti ex prætoriis cohortibus, quas Valens acciverat ex urbe.

Cum quatuor speculatoribus] Quia scil. lecta speculatorum corpora, quia ipsi decora militiæ. Ideo magis fidebat Valens.

[x] *Totidem Centurionibus*] Tribus nempe, quot erant amici.

[y] *Maturo*] Digresso Valente, cujus pudore ac præsentia retinebantur, Maturus ceterique cupide amplexi sunt consilium remanendi, et libenter lætisque animis sacramento Vespasiani adacti sunt.

[z] *Volentibus fuit*] Sic l. XV. 'Hæc atque talia plebi volenti fuere.' Et Agric. 'Ut quibus bellum volentibus erat.'

Volentibus] Sic recte et pro genio Taciti. Sed quid ne vetus lectio præpolleat, *volentibus liberum fuit,* si ex Mss. sit? An se uni modo loquendi astrinxit Tacitus?

[a] *Quid vitaret*] *Littora, urbes,* et quodcumque aliud *vitaret,* facile et in promtu fuit; at *cui fideret,* tali occasione, incertum et arduum fuit.

[b] *Stæchadas*] Stœcades, insulæ prope Camatulicos populos Viennensis primæ, et in mare Gallico. Hodie *Hyeres,* insulæ præfecturæ *Provence,* in mari Franciæ. *Tillemon.*

[c] *Massiliensium*] Massilia, urbs Commonorum populorum ad oram, in Viennensi prima Galliæ Narbonensis provincia. Hodie *Marseille,* urbs provinciæ et præfecturæ *Provence,* ad oram, in regno Franciæ ad meridiem. *Tillemon.*

initio per Hispaniam a prima Adjutrice[d] legione orto, quæ, memoria Othonis infensa Vitellio, decimam quoque ac sextam[e] traxit. Nec Galliæ cunctabantur. Et Britanniam[f] inclytus[1] erga Vespasianum favor, quod illic secundæ legioni a Claudio præpositus[g] et bello clarus egerat, non sine motu[h]

Adjutrice legione apud Hispaniam, quæ legio, *recordatione Othonis infesta Vitellio, etiam allexit decimanos et sextanos. Nec Galliæ morabantur. Et Britanniam adjecit insignis favor erga Vespasianum, quod illic præfectus a Claudio secundæ legioni, et militia conspicuus agitaverat*, idque *non sine tumultu aliarum* legio-

1 Male Mss. Reg. Corb. et editio princeps, *inditus*. Brotier.

NOTÆ

[d] *A prima Adjutrice*] *Classica* dicta et *Adjutrix*, a Nerone forte sic appellata, qui eam conscripserat adversus Vindicem e classiariis. Dein in partibus Othonis validissima et ferocissima fuit; ideoque missa erat a Vitellio distrahente partes, in Hispaniam, *ut otio mitesceret*.

[e] *Sextam*] Quæ vetus Hispaniæ præsidium, etiam sub Galba legato.

[f] *Et Britanniam*] Sueton. Vesp. 4. 'Claudio principe, Narcissi gratia legatus legionis in Germaniam missus est: inde in Britanniam translatus, tricies cum hoste conflixit. Duas validissimas gentes, superque viginti oppida, et insulam Vectem Britanniæ proximam, in deditionem redegit: partim Auli Plautii consularis legati, partim Claudii ipsius ductu. Quare triumphalia ornamenta, et in spatio brevi duplex sacerdotium accepit.' Decus illud virtute sua, sed magis gratia Narcissi adeptus est. Quare et postea 'in secessu' egit, 'Agrippinam timens, potentem adhuc apud filium, et defuncti quoque Narcissi amicos perosam.'

Britanniam] Sic capio: Favor secundæ legionis Britanniam adjunxit Vespasiano, non tamen sine motu ceterarum legionum, in quibus erant multi centuriones a Vitellio provecti; nempe, cum esset in inferiori Germania; et forte post victum Othonem, huc remissæ cohortes erant et auxilia, in quibus nonnullos provexerat. Certe huc remissa erat quartadecima legio, sed de cujus ferocia nunc silet Tacitus.

[g] *Præpositus*] Legionis scil. legatus fuit.

[h] *Non sine motu*] Tacit. Agric. 7. Mucianus Agricolam 'vicesimæ legioni [Britannicæ] tarde ad sacramentum transgressæ præposuit, ubi decessor [Roscius Celer, legatus hujus legionis, Trebellio consulari legato discors] seditiose agere narrabatur: quippe legatis quoque consularibus nimia ac formidolosa erat. Nec legatus prætorius [Roscius decessor] ad cohibendum potens,' &c.

'Præerat tunc Britanniæ Vectius Bolanus placidius quam feroci provincia dignum est.'

Et infra Agric. 16. 'Interventus civilium armorum præbuit justam segnitiæ excusationem. Sed discordia laboratum. . . . Trebellius, fuga ac latebris vitata exercitus ira, indecorus atque humilis, precario mox præfuit' . . . . item sub Vitellio, aut paulo ante.

'Nec Vectius Bolanus, [qui tum imperabat, cum Britannici exercitus

adjunxit[2] ceterarum,[3] in quibus plerique Centuriones ac milites[i] a Vitellio provecti, expertum jam Principem anxii mutabant.

45. Ea discordia, et crebris belli civilis rumoribus, Britanni sustulere animos, auctore[1] Venutio: qui, super insitam ferociam et Romani nominis odium, propriis in Cartismanduam Reginam stimulis[j] accendebatur. Cartismandua Bri-

num, *in quibus multi centuriones et milites a Vitellio promoti, ægre exuebant fidem jam* ante sibi *cogniti imperatoris.*

Eo motu, et perpetuis armorum civilium nuntiis exciti, *erexere animos Britanni, duce Venusio: qui, præter ingenitam violentiam, et Romanæ gentis odium, propriis incitamentis stimulabatur adversus Cartismanduam reginam. Cartismandua rege-*

2 Faërnus legit *junxit.*—3 Sic bene libri omnes. Male Faërnus, e nescio quo Codice, supplebat, *ceterarum cohortium.* Hic agitur de legionibus, non de cohortibus. *Brotier.*

1 Ms. Corb. *actore.*

NOTÆ

transiere in Vespasiani partes,] manentibus adhuc civilibus bellis, agitavit Britanniam disciplina: eadem inertia erga hostes; similis petulantia castrorum, nisi quod innocens Bolanus,' &c.

Itaque varii dissentientesque animi in castris Britannicis; at *secunda legio,* cui præfuerat Vespasianus, traxit ceteras.

Cum dicit, *non sine motu ceterarum,* præcipue id intelligendum de legione vicesima, quæ 'tarde ad sacramentum Vespasiani transgressa' est, ut patet Agric. 7.

Et Roscius Celer, legatus legionis vicesimæ, primum discors Trebellio, dein forte et Vectio Bolano, amovetur hac legatione a Muciano, et ei substitutus est Agricola, qui prudenter seditiosos compescuit. 'Principem anxii mutabant,' attamen mutavere omnes, et Flavianas partes amplexi sunt.

Erant tum in Britannia quatuor legiones, secunda, nona, vicesima et quartadecima. Quartadecima autem facile illecta ad Flavianos, quæ jam olim amica Neroni, Othoni, et sic infesta Vitellio erat. Secunda præcipue favebat.

i *Milites*] Quomodo gregarii milites provecti a Vitellio? forte delecti, commendati ducibus, vel liberalitate, aut alio favore, eorum animos demeruerat: forte quia allecti in legiones, aut quia forte provecti ad munia militaria: nempe quia Tesserarii, Optiones et Centuriones, aut Decuriones facti.

Milites a Vitellio provecti] Quo pertinet illud Agric. 19. 'Non studiis privatis, nec ex commendatione, aut precibus centurionum milites ascire, sed optimum quemque fidelissimum putare.' Forte tamen sic ad majora militiæ munia, commendatione præpositorum evehebantur; et nemo melius novit milites, quam centurio, aut tribunus.

j *Stimulis*] Odiis.

gantibus[k] imperitabat, pollens nobilitate:[1] et auxerat potentiam,[2] postquam, capto per dolum[m] Rege Caractaco, instruxisse triumphum[n] Claudii Cæsaris videbatur. Inde opes,[o] et rerum secundarum luxus: spreto Venutio (is fuit maritus) armigerum ejus,[p] Vellocatum,[3] in matrimonium Regnumque accepit. Concussa statim flagitio[q] domus. Pro marito studia civitatis;[r] pro adultero libido Reginæ et sævitia.[s] Igitur Venutius accitis auxiliis,[t] simul ipsorum Bri-

bat Brigantes, præcellens claritudine stirpis: et cumularat opes, postquam, capto per insidias rege Caractaco, exornasse triumphum Claudii principis putabatur. Inde divitiæ, et rerum prosperarum affluentia: repudiato Venusio viro suo, in torum, et imperium ascivit Vellocatum armigerum mariti. *Statim labefacta* eo *facinore familia: pro Venusio favor popularium; pro amasio cupido reginæ, et immanitas* erat. *Itaque Venusius accersitis* vicinorum *copiis, simul* etiam *transeuntibus in partes*

2 Mallet Lipsius, *potentia*. At utrumque Latine dicitur. *Brotier*.—3 Ms. Jes. *Velocatum*. Perperam Ms. Reg. et editio princeps, *et locatum*. Idem.—

NOTÆ

k *Brigantibus*] Brigantes, populi provinciæ maximæ Cæsariensis in Britannia Majore insula, et ad mare Germanicum et Ivernicum. Hodie integri comitatus *Cumberland*, *Lancaster*, et *Durham*, majorque pars comitatus *York*, in latere septentrionali regni Angliæ. *Tillemonius*.

l *Nobilitate*] *Nobilitate*, regius sanguis intelligitur.

m *Per dolum*] Fraude fœminæ captus Caractacus, qui ad reginam supplex confugerat, cum victus esset, opem rogaturus.

n *Triumphum*] Non instruxit proprie triumphum Claudii regina, quia de Caractaco non triumphavit; sed quantum in ipsa fuit, triumphum principis Rom. adornaverat, si triumphare voluisset.

o *Inde opes*] Et ex opibus et rebus secundis luxus reginæ, ac libido; et tandem labefactum spretumque adulterio matrimonium.

p *Armigerum ejus*] Id vertunt ambigue, ita ut potius credas fuisse armigerum reginæ, quam regis Venutii. Sed fuit certe armiger ille mariti Venutii, non reginæ. *Ejus*, id est, mariti.

Armigerum ejus] Non sine exemplo commissum fœminæ. Sic Curt. l. IX. 'Quippe patrem ejus tonsorem, vix diurno quæstu propulsantem famem, propter habitum haud indecorum cordi fuisse reginæ; ab ea in propiorem ejus, qui tum regnasset, amicitiæ locum, admotum; interfecto eo per insidias, sub specie tutelæ liberorum ejus, invasisse regnum: necatisque pueris, hunc, qui regnat, generasse, invisum vilemque popularibus, magis paternæ fortunæ, quam suæ, memorem,' &c.

q *Flagitio*] Dedecus fuit et velut adulterium in regina: summum flagitium fuit denupsisse armigero mariti, ut ignobili, et diserte eum *adulterum* vocat ipse Tacitus; *pro adultero libido reginæ*, &c.

r *Civitatis*] Natio Brigantum intelligitur.

s *Sævitia*] *Sævitia* adversus maritum, simul et adversus subditos; qui

gantum defectione,[4] in extremum discrimen Cartismanduam adduxit. Tum petita a Romanis præsidia: et cohortes alæque[u] nostræ, variis præliis,[v] exemere tamen periculo Reginam. Regnum Venutio, bellum nobis,[w] relictum.

46. Turbata per eosdem dies Germania, et socordia Ducum,[x] et seditione legionum. Externa vi,[y] perfidia[1] sociali,

Brigantibus, Cartismanduam ad extremas angustias redegit. Tum postulatæ copiæ a Romanis: et cohortes nostræque alæ, diversis certaminibus, eripuere tamen reginam discrimine. Sed *regnum Venusio, bellum nobis relictum* est.

Eadem tempestate turbata Germania, et segnitia ducum, et discordia militum.

4 Budens. *defectio.* Probat Rhenan. nec tamen recepit.

1 Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *et perfidia.* Copulam *et* omittunt Mss. Flor. Reg. Corb. Agr. editio princeps, Ryckius, et recentiores.

NOTÆ

se libidini reginæ opponebant. Non alia major sævitia quam fœminæ impudicæ, ob cupidinem concitæ: si siles, senescit ardor, languet; si prohibeas, exardescit, erumpit ira et libido muliebris.

Supra Ann. XI. 26. 'Jam Messallina facilitate adulterorum in fastidium versa, ad incognitas libidines profluebat.' Et infra: 'Nomen tamen matrimonii concupivit, ob magnitudinem infamiæ, cujus apud prodigos novissima voluptas est.'

Sic et etiam facilitate ac licentia adulterii, in novam libidinem, in nuptiarum gaudia nova prorumpebat, præter *infamiam:* quam causam affert Tacitus, sed nec excludit alteram. Apud prodigos, apud lascivientes, post cupidines expletas, novissima voluptas est, si perinde sint infames, si vitiorum fama adæquet, aut etiam superet voluptatum luxus, delicias, libidines, et flagitia cetera.

[t] *Accitis auxiliis*] Ex aliis nationibus Britannicis, quæ ignotæ Romanis, aut indomitæ.

[u] *Cohortes alæque*] Video tamen legiones missas auxilio regum Armeniæ, sed adversus Parthos, imperii æmulos. Reges illi inservientes, et pars imperii Rom. erant, seque vi Romana solummodo tutabantur.

Dabat Armeniæ reges populus Rom. et sua dona tuebatur armis. Tum de imperio, tum et de gloria Romani nominis agebatur: nam post Armeniam, provincias Orientis invadebant Parthi, non sine flagitio ducum Rom.

At in Britannia, aut Germania, aut etiam ad Danubium, quæ inter regulos Barbarorum agerentur, non perinde satagebant Romani. Immo præliis et internecione illorum mutua oblectabantur: quandoque pecunia, fere nunquam milite ipsos juvabant.

[v] *Variis præliis*] *Variis,* id est, multis, forsan tamen et varia fortuna diversis, aut ambiguis. Nam statim, *bellum nobis relictum.*

[w] *Bellum nobis*] Quia civitas Brigantum, quæ socia ante fuerat, aut certe pacem servarat, jam ob Venutium nobis infensa erat.

[x] *Socordia ducum*] Præcipue Hordeonii Flacci, quem custodiæ ripæ, seu Rheni, reliquerat Vitellius: et

prope[z] afflicta Romana res. Id bellum cum causis et eventibus (etenim longius provectum est) mox memorabimus.[a] Mota et Dacorum gens,[a] nunquam fida, tunc sine metu, abducto e Mœsia exercitu. Sed prima rerum[b] quieti speculabantur: ubi flagrare Italiam[c] bello, cuncta invicem hostilia, accepere, expugnatis[d] cohortium alarumque[e] hybernis[f] utra-

Fere eversum est *imperium Rom. externa violentia, et fraude sociorum. Illud bellum postea referemus cum causis et eventis; quippe latius exarsit. Coorta etiam Dacorum natio, semper infida*, et *tunc sine formidine, abstractis legionibus e Mœsia. Sed primos motus* nostros *pacati prospectabant: postquam audiverunt ardere Italiam bello*, et *omnia* apud nos *mutuo infensa, captis castris cohortium et alarum*,

2 *Pena* pro *pæne* Budens.

NOTÆ

solus Hordeonius utrique Germaniæ imperitabat.

[y] *Externa vi*] Batavorum nempe et Germanorum: *perfidia sociali*, Gallorum Belgarum, ac etiam Batavorum.

[z] *Mox memorabimus*] Lib. IV. *Savil.*

[a] *Dacorum gens*] Hos vocat *Scythas* Josephus l. VII. 12. sicque rem describit: 'Eo ipso tempore, quo rebellarunt Germani, audaciam suam ostentavere Scythæ. Transgressi amnem Danubium, in Mœsiam irrupere, multaque derepente castella ac præsidia Romana expugnarunt, prælioque interfecere Fonteium Agrippam legatum consularem: dein totam provinciam vastarunt. Itaque misit Vespasianus Rubrium Gallum, ad eos coërcendos; et ille multos variis præliis confecit, profligavit.'

Dacorum] Nunc *Transylvanos* appellamus.

[b] *Prima rerum*] Initia hujus belli civilis.

Prima rerum] Vertit Interp. Gall. quasi respicerent Daci, quomodo succederent bella civilia Rom. Sed id ambiguum, et de exitu bellorum id statim sumit lector: et hunc exitum non spectabant Daci, immo initia belli speculabantur, ut clare patet. Et hæ ambiguitates maxime interpretibus vitandæ sunt, quæ in sensum contrarium flectunt animos legentium.

[c] *Flagrare Italiam*] Inter Pannonicas ac Mœsicas, quæ antea Danubii ripam tuebantur, et Germanicas seu Vitellianas legiones.

[d] *Expugnatis*] Prius expugnarunt hyberna cohortium et alarum, quia minus valida, et fere forte vacua: milites præsidiarii tracti in Italiam.

[e] *Cohortium alarumque*] Conspirant versiones, ut sumant de *auxiliaribus*: scil. ut opponant *legionibus*, de quibus statim Tacitus: ita ut castra *sociorum* sint expugnata ab hostibus, non vero castra *legionum*.

Sed certe cohortes quædam Rom. ut et alæ, jam seorsim a legionibus merebant, et dispositæ erant per castella, præcipue apud ripam Rheni et Danubii, quibus locis irrumpere solebant Barbari, et quæ multis præsidiis passim dispositis indigebant.

Nec forte committerent Romani cohortibus solis auxiliaribus castella præsidiaque limitis imperii, in quibus salus rei Rom. sed simul aut dispone-

que Danubii[g] ripa potiebantur. Jamque castra legionum[h] exscindere parabant, ni Mucianus sextam legionem[i] opposuisset, Cremonensis victoriæ gnarus, ac ne externa moles[j] utrimque ingrueret, si Dacus Germanusque diversi irrupissent. Affuit, ut sæpe alias, Fortuna Populi Rom. quæ Mucianum viresque Orientis illuc tulit: et quod Cremonæ interim transegimus. Fonteius Agrippa[k] ex Asia

utrumque Danubii littus insederant. Jamque hyberna legionum evertere parabant, ni Mucianus objecisset sextam legionem, comperta Cremonensi victoria, ac ne externa vis utrimque incumberet, si Dacus et Germanus diversa parte invasissent. Adjuvit, ut sæpe alias, fortuna populi Romani; quæ Mucianum et copias Orientis illuc duxit: et quia Cremonæ interea debellavimus. Fonteius Agrippa post Asiam, cui

NOTÆ

bant suas cohortes Rom. ant saltem stationes intermiscebant, ut partim Romani, partim auxiliares essent. Et sic inspecti et custoditi ipsi, qui custodiebant.

Non prorsus arguo sensum de cohortibus *auxiliaribus* hic: sed verisimile est, fuisse et hic cohortes Romanas et alas, quarum præsidia a Barbaris expugnata sunt, priusquam castra ipsa legionum aggrederentur.

Sic in Agric. 41. ubi de iisdem Dacis agitur: 'Tot militares viri cum tot cohortibus expugnati et capti: nec jam de limite imperii et ripa, sed de hybernis legionum et possessione dubitatum.' An et hic intelligas de *cohortibus auxiliarium* tantum? id falsum putem: eo ævo alius mos. Nec dubites de ea lectione Agric. 41. rectissima est, ut clare demonstramus suo loco.

[f] *Hybernis*] Quæ disposita forte in utraque ripa Danubii: quibus *hybernis* expugnatis, jam facile invadebant Barbari Mœsiam.

[g] *Danubii*] Danubius, fluvius Germaniæ magnæ, Illyrici late sumti, et Sarmatiæ Europææ, in Pontum Euxinum labitur: hodie *Donaw* Allemanis, *Danube* Francis: fluit per Allemaniam, et Turcicum imperium Europæum, deinde se exonerat in mare Nigrum seu Majus. *Tillemon.*

[h] *Castra legionum*] Quæ certe exscindere facile potuerunt, cum abesset robur ipsarum legionum: et qui forte relicti erant milites custodiendis castris, essent senes plerique et invalidi, aut tirones, qui præliorum inexperti. Hoc sciebant Barbari.

[i] *Sextam legionem*] Itaque duplex hoc nomine legio, altera in Hispania, altera cum Muciano, quam adducebat ex Oriente, l. II. 83. 'Legio sexta et tredecim vexillariorum millia ingenti agmine sequebantur.'

[j] *Externa moles*] Externi belli moles.

[k] *Fonteius Agrippa*] Dissentire videntur Josephus et Tacitus hoc historiæ loco. Si sequimur Tacitum, rebellarant Daci, et jam utraque ripa Danubii potiebantur, cum ex Oriente advectus Mucianus opposuit sextam legionem, compressitque Barbaros.

Dein festinante in urbem Muciano, videtur Mœsiæ præpositus Fonteius, nempe post coërcitos a Muciano Dacos, rejectosque extra Danubium; vel etiam longe ultra Danubii ripam alteram.

Et si post digressum, aut ante adventum Muciani profligatus cæsus-

(pro Consule;[3] [1] eam provinciam annuo imperio[m] tenuerat)

per annum præfuerat, proconsulari imperio, Mœsiæ præfectus est: adjuncto milite e

3 Ita quidem Mss. Flor. Reg. Agr. editio princeps, Ryckius et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *proconsul.* Idem omnino est, sive *proconsule,* sive *proconsul* scripseris. Illud tantum paulo antiquius. *Brotier.*

NOTÆ

que sit Fonteius, ut vult Josephus, certe negligenter id scripsit Tacitus, qui silet de clade et exitio viri consularis. An Daci rebellassent, profligassentque exercitum consularem post Mucianum, et post victoriam Cremonensem, cum abunde suppeterent copiæ Rom. et opes adversus Barbaros?

Forte Mucianus advehi potuit in Mœsiam, cum gravi agmine legionum, tantum circa finem mensis Decembris, et tum ibi instaurare res Romanas. At Fonteius, cum metuerent Flaviani præcipue et legiones Mœsicæ suis castris Mœsicis, statim missus fuit, ut conjicere est, post pugnam Cremonensem, 'additis copiis e Vitelliano exercitu, quem spargi per provincias, et externo bello illigari, pars consilii pacisque erat.'

Duæ res tum valde urgebant, bellum Dacorum, et pax discordium legionum; pugna autem Cremonensis commissa exeunte Octobri. Itaque potuit Fonteius advehi cum legionibus Vitellianis ex Italia in Mœsiam, serius, circa finem Novembris, et prævenit haud dubie Mucianum. Sicque vinci potuit a Dacis, cum utramque ripam fluminis occuparunt, priusquam adventaret Mucianus.

Forte veniebat ex Asia, cui præfuerat, Fonteius, nisi forte simul adveheretur cum Muciano: quod non puto. Nam certe festinare maxime debuit, quippe ut adversus insultantes impune Barbaros. Mirum quod sileat Tacitus de fortuna Fonteii, si tam iniqua fuit, ut tradit Josephus. Sed auctoribus Græcis et Orientalibus non prorsus fidendum in rebus Rom.

Fonteius Agrippa] Hic præpositus Mœsiæ a Vespasiano, seu sponte ejus, a Muciano, quod idem est: nam et habuit haud dubie annulum principis Mucianus, ad instar ranæ, seu sphingis Augustææ; quo munia imperii pro libito gereret, firmaretve jussa. Præpositus est Fonteius Mœsiæ, 'additis copiis e Vitelliano exercitu,' quæ scil. prælio Cremonensi victæ erant; ergo jussu Flaviani principatus. Sed mirum est, quod sileat Tacitus de Fonteio profligato a Dacis, et interfecto. Verisimilius tamen est victum fuisse ducem Romanum, cum jam *utraque ripa* Danubii potirentur Daci, et succurrisse in tempore legionibus castrisque Mœsicis Mucianum, cum sexta legione. Hoc contigit circa mensem Decembrem, quo forte jam Danubius gelu rigens, ponte alio non indigeret, et quo facile transmitterent Barbari.

Fonteius Agrippa] Ut narrat Tacitus, impositus Mœsiæ videtur Fonteius post adventum Muciani; itaque et profligatus erit, si vere profligatus est, postquam in Italiam venit idem Mucianus.

[1] *Asia, pro Consule*] Proconsulatus Asiæ continebat partem occidentalem Asiæ minoris proprie dictæ, ad mare Ægæum, et ubi provinciæ Æo-

Mœsiæ præpositus est: additis[n] copiis e Vitelliano exercitu, quem spargi per provincias,[o] et externo bello illigari, pars consilii pacisque erat.

47. Nec ceteræ nationes silebant.[p] Subita[q] per Pontum arma barbarum mancipium, Regiæ quondam[r] classis Præfectus, moverat; is fuit Anicetus, Polemonis libertus, præpotens olim, et, postquam regnum in formam provinciæ[s] verterat,[t] mutationis impatiens. Igitur Vitellii nomine, ascitis[u] gentibus, quæ Pontum accolunt, corrupto in spem rapinarum egentissimo[1] quoque, haud temnendæ[2] manus

Vitellianis legionibus, quas distribui per provincias, et extraneis bellis distringi et innecti, pars prudentiæ concordiæque erat.

Nec aliæ gentes quiescebant. In Ponto repentinum bellum excitarat extraneus servus, qui olim regiæ classi præfuerat. Is fuit Anicetus, libertus Polemonis regis, quondam præpollens, et, cum regnum in speciem provinciæ redactum esset, novæ dominationis intolerans. Itaque Vitellii prætextu, adjunctis nationibus Ponto finitimis, solicitato in spem prædæ miserrimo quoque, haud modici agminis ductor, repente

1 Hujus vocis loco lacunam offert Budens. *Oberl.*—2 Male Mss. Reg. Jes. et editio princeps, *haud tenendæ.* Brotier.—3 Perperam Puteolanus, *auctor* pro

NOTÆ

lis, Ionia, et *Doris:* hodie pars præfecturæ *Nataliæ* ad Archipelagum, in Turcico imperio Asiatico. Ex notitia imperii Orientis et Panciroli commentario c. 101. &c. *Tillemon.*

[m] *Annuo imperio*] Annuo imperio rexerat Asiam Fonteius, ut debuit: neque enim ultra extendebatur proconsulatus Asiæ aut Africæ, aut ullius provinciæ *publicæ.* Provinciæ armatæ seu *Cæsaris* diutius tenebantur, pro necessitate rerum ac belli; vel pro arbitrio dominantis; et *extraordinaria imperia* appellata.

[n] *Additis*] Scil. præter eas copias quæ jam ante Mœsiam tuebantur.

[o] *Spargi per provincias*] Sic prudenter distractæ partes: nec lascivit in castris 'suetus expeditionibus miles.' Ne otium castrense exuat, ne pacem turbet, ne ruat in civilia arma, bellis externis illigari, 'pars consilii pacisque.'

[p] *Silebant*] Non quiescebant, aut pacem agitabant.

[q] *Subita*] Subitum repentinumque bellum moverat externus servus, seu libertus Polemonis regis Pontici.

[r] *Regiæ quondam*] Intelligit classem Polemonis, qui Rex olim Ponti fuerat.

[s] *Regnum in formam provinciæ*] Tempore Neronis. *Savilius.*

[t] *Verterat*] Neutro passive sumitur. Hæc facta mutatio, quia supremis tabulis regnum populo Rom. seu Neroni reliquerat Polemo, Suet. Ner.18. 'Ponti modo regnum concedente Polemone, ... in provinciæ formam redegit.'

[u] *Ascitis*] In partes, in commilitium ac societatem belli vocatis.

ductor,[3] Trapezuntem,[v] vetusta fama[4] civitatem, a Græcis in extremo Ponticæ[w] oræ conditam, subitus irrupit. Cæsa ibi cohors,[x] Regium auxilium[y] olim, mox donati civitate Romana, signa armaque in nostrum modum, desidiam licentiamque Græcorum, retinebant. Classi[5] quoque[z] faces

invasit Trapezuntem, antiquam Asiæ urbem, structam a Græcis in ultimis finibus litoris Pontici. Ibi interfecta est *cohors, regium quondam* urbis *præsidium; dein ascripti* hi milites fuerant *in cives Rom. et vexilla atque arma more nostro acceperant, inertiam lasciviamque Græcorum servabant. Navibus etiam ignem subjecit*

ductor. Idem.—4 *Vetustam Asiæ civitatem.* Ita Pichena et recentiores. Sic quoque vertit Cl. Gordon. Corrupte Ms. Flor. *vetusta mama civitatem.* Ms. Reg. et editio princeps, *vetusta manus civitatem.* Ms. Corb. *manu.* Ms. Bud. *vetustam manum.* Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *vetustam admodum civitatem.* At cum *admodum* minime sit Cornelianum, potior videtur Pichenæ emendatio. Lipsius e Ms. Flor. tentabat, *vetusta fama civitatem.* Librarius in Ms. Agr. vitata difficultate, *vetustam civitatem.* Brotier. Ernestus cum Freinsh. prætulit scripturam Ms. Flor. quam recipio cum Bipont. *Oberl.* Ryckius et Gronovius, ut Brotierus, *vetustam Asiæ civitatem.* —5 Sic Rhenanus et recentiores. In Mss. et veteribus editionibus, *classis quoque.* Quod immerito probat Jac. Gronovius, quasi hic agatur de Aniceti

NOTÆ

[v] *Trapezuntem*] Trapezus, urbs Ponti Cappadocii, ad Pontum Euxinum in Asia minore peninsula: hodie *Trebisonde* Francis, *Taraboson* Turcis, urbs præfecturæ cognominis in Natolia regione, ad mare Nigrum, sub Turcico imperio Asiatico. *Tillemon.*

[w] *Ponticæ*] Maris Pontici.

[x] *Cæsa ibi cohors*] Ibi turbat Interpres Gall. fingitque multa perperam, fuisse 500. homines cæsos, rebellasse eos olim adversus Polemonem regem, transisse in partes Romanorum; quæ omnia ficta, vel falsa.

[y] *Regium auxilium* dictum, vel quia auxiliares regis erant, quos submittebat Romanis cum aliis copiis: vel, potius, *præsidium regium* fuit, quo rex nempe Polemo, Trapezuntem civitatem custodiebat. Nec rebellavere illi adversus regem, sed concedente vita, vel alioqui largiente Polemone, redactoque in provinciam regno, eo ipso Romani fuerunt. Suet. Ner. 18. 'Ponti modo regnum, concedente Polemone, item Alpium, defuncto Cottio, in provinciæ formam redegit;' Nero, nempe. Paternum regnum Polemoni dederat Caius princeps ex SCto, teste Dione lib. XL. Forte regnum Ponticum testamento reliquerat Romanis Polemo, ut alii reges olim.

Cohors] Vertunt, *quingentos Græcos.*

Regium auxilium] Ea cohors præsidium Polemonis regis erat olim in urbe Trapezunte: dein milites hujus cohortis, qui *Græci* seu Pontici erant, in cives Rom. ascripti sunt, ut ex sociis seu auxiliaribus fierent veri legionarii.

Et certe jam 'arma signaque in nostrum modum:' id est, more legionariorum habebant: sed inertiam lasciviamque Græcam illi retinuerant; unde exitium, ideo et incuriosa *cohors cæsa.*

[z] *Classi quoque*] Hanc classem habuere in Ponto, id est, in capite et fonte maris Mediterranei. De hac

intulit, vacuo[a] mari, eludens,[6] quia lectissimas[7] Liburnicarum, omnemque militem Mucianus Byzantium adegerat. Quin et barbari[b] contemtim[8] vagabantur, fabricatis repente navibus, (*camaras*[9] vocant,)[c] arctis lateribus,[d] lata alvo,[10]

Anicetus, *destituto* classe *pelago, impune vagus, quia Mucianus Byzantium advexerat validissimas Liburnicarum, et omnes copias. Quin etiam extranei* eo mari *licentius grassabantur, instructis propere navibus, quas appellant* camaras, *angustis*

classe. *Brotier.*—6 Ms. Reg. *illudens*, probantibus Lipsio et Acidalio.—7 Editio princeps, *lectissima*. Quod non ita displicet. Græcis enim sæpe utitur Tacitus. Ms. Reg. *lætissima*. Brotier.—8 Sic bene Mss. Harl. Bodl. Jes. Guelf. Puteolanus et recentiores. In Ms. Flor. *contemti*, Jac. Gronovio frustra probatum. Librarius enim omisit lineam in Mss. vocalibus superaddi solitam, ut litera *m* suppleatur. Ms. Corb. et editio princeps, *contenti*. Idem. Gronovius et Ryckius cum Rhenan. dant *contemtius*.—9 Sic bene Mss. Flor. Reg. Agr. editio princeps et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *quas cameras vocant;* et sic Gronovius. *Quas* in Ms. Corb. omissum. *Brotier.*—10 Sic bene Lipsius et recentiores. In Ms. Flor. *lata alvom*. Mss. Harl. Bodl. Jes. Corb. Guelf. Agr. et editiones veteres, *latam alvum* . . . . . *connexam*. Cl. Ernestus, aut omissum vellet, *connexa;* aut emendatum, *connexis*. Idem.

NOTÆ

Tacitus hic: ‘Lectissimas Liburnicarum, omnemque militem,’ classiarium scil. et cohortium, ‘Mucianus Byzantium adegerat.’

De hac classe etiam Joseph. lib. II. Exscidii: ‘Ponticæ omnes gentes tribus millibus militum subduntur, et quadraginta naves longæ rostratæ illud asperum et innavigabile pelagus tutum pacatumque præstant.’

Classi] Quæ non proprie Romana, ut vertunt, sed sociorum fuit.

[a] *Vacuo*] Nempe, quia classis exusta, jam mare *vacuum*, destitutumque navibus et omni militum classiariorum præsidio erat, unde opportunitas Aniceto *eludendi* impune.

[b] *Quin et barbari*] Hi scil. barbari quos asciverat Anicetus: vel etiam alii, *data porta* semel licentiaque, ut solet.

Barbari] Alii præter eos, ut arbitror, qui se Aniceto sociaverant; Achæi nempe, Heniochi, et Cercæi, alteram Ponti Euxini oram incolentes, atque, ut refert Strabo lib. II. rapto viventes, quales hic describuntur. *Savilius.*

[c] *Camaras vocant*] Strabo lib. XI. ‘Navigia oblonga, angusta, et levia; quorum alia viginti circiter homines caperent, raro, aut ad summum, triginta.’ Græci vocant καμάρας. *Idem.*

A Tacito longe dissentit Ethicus Hister, qui hoc ipsum navigii genus ita nuncupatum ait, quod more Camelorum in medio curvo colcherio, quasi Cameli gibbum, fenestras obliquas et modicas, ad ventorum receptaculum haberet, camera sursum consuta, unde nomen habet, coriis magnis conjunctis. *Lupanus.*

Cameras] Sic dictas putant, quia *in modum tecti clauduntur*, velut instar fornicis concameratæ seu testudinatæ per tabulas; quibus *summa navium* illarum *augent*, pro libito, aut necessitate.

[d] *Arctis lateribus*] Sic facilius augentur tabulis, donec prorsus claudantur.

sine vinculo æris aut ferri connexa:[e] et tumido mari, prout fluctus attollitur, summa navium tabulis augent, donec in modum tecti claudantur. Sic inter undas[f] volvuntur, pari utrimque prora,[g] et mutabili remigio,[h] quando hinc vel illinc[i] appellere indiscretum et innoxium est.

48. Advertit[1] ea res Vespasiani[2] animum,[j] ut vexillarios[k] e legionibus,[l] Ducemque Virdium[m] Geminum, spec-

lateribus, largo utero, sine nexu æris vel ferri devincta; et sæviente pelago, prout unda evehitur, summa navigiorum pluribus axibus evehunt, donec in speciem domus operiantur. Sic inter aquas fluctuantur, æquali utrimque prora, et facile conversis remis, cum hinc vel illinc applicare non refert, et sine damno licet.

Movit ea res Vespasianum, ut absisceret vexillarios e legionibus, ducemque Virdium

1 Male Mss. Reg. Corb. et editio princeps, *avertit*. Brotier.—2 Mallet

NOTÆ

[e] *Connexa*] Mallem *connexas:* attamen ad τὸ *alvo* referri potest.

[f] *Inter undas*] Ita immittuntur inseruntuque invicem tabulæ navium, etiam *sine vinculo æris aut ferri*, ut inter procellas susdeque attolli, atque rursus immergi possint, sine periculo aut noxa. Non excludit tamen ars illa forte fibulas ligneas, seu virgea vincula, ne facile dissolvi motu aut vi fluctuum naves possint.

Inter undas] Quia sic partim undis exagitatis immergitur navis, partim supra fluctus emergit attolliturque.

[g] *Pari utrimque prora*] Eandem navium formam in usu fuisse apud Germanos Suiones, auctor est Tacitus lib. de moribus Germanorum, 'forma navium in eo differt, quod utrimque prora paratam semper appulsui frontem agit.' *Pichena.*

[h] *Mutabili remigio*] Quandoquidem prora utrimque par erat, existimo, non translatos e sua sede remiges, sed tantum mutasse situm corporum aut remorum, vel remigandi modum, *quando*, sic, *hinc vel illinc appellere indiscretum et innoxium est.* Τὸ *hinc vel illinc* intellige de nave, non de littore.

Mutabili remigio] Vertunt: Quod in promtu esset ad utramque manum: quo remigio, scil. facile a parte læva dextraque uterentur, prout vellent.

[i] *Hinc vel illinc*] Par ex utraque parte navis prora: sicque ex hac vel illa navis parte, pro nutu appelli potuit, cum *innoxium* esset.

[j] *Vespasiani animum*] Non sic Tacitus: rescribe, *Vespasianum.*

[k] *Vexillarios*] Vertit Interp. Hispanus, *Jubilados*, seu veteranos: quod falsum. Nam *vexillarii* e legionibus delecti, nec illi exauctorati erant.

Veterani certe merebant sub vexillo, sed exauctorati, et omnium curarum belli immunes, *nisi propulsandi hostis* a suis præsidiis; nec *vexillarii* vocabantur. Longe alia conditione *vexillarii* nostri, qui trahebantur ad longinqua difficiliaque belli ministeria.

[l] *Legionibus*] Quas in Ægypto et in Oriente habuit Vespasianus.

[m] *Virdium*] Qui forte præfectus castrorum; nam tales præfecti, ve-

tatæ militiæ, deligeret. Ille incompositum et prædæ cupidine vagum hostem adortus, coëgit[3] in naves: effectisque[n] raptim Liburnicis, assequitur Anicetum in ostio fluminis Cohibi,[4][o] tutum sub Sedochezorum[5] Regis auxilio, quem pecunia donisque ad societatem perpulerat. Ac primo Rex minis armisque supplicem tueri: postquam merces proditionis aut bellum ostendebatur; fluxa, ut est barbaris, fide, pactus Aniceti exitium,[6][p] perfugas tradidit, belloque servili

Geminum conspicuum bello. Ille aggressus hostem inconditum, et prædæ aviditate palabundum, compellit in naves: fabricatisque propere Liburnicis, attingit Anicetum in ore amnis Cohibi, tuentem se ope regis Sedochezorum, quem in partes illexerat opibus muneribusque. Et initio Rex protegere supplicem minis armisque; at ubi exhibebatur præmium perfidiæ, aut bellum; levi, ut apud Barbaros, fide, cum de pernicie Aniceti pretio convenisset, transfugas reddidit, et motus servilis hic exitus

Lipsius, *Vespasianum.*—3 Ita Mss. Flor. Reg. Corb. Agr. editio princeps et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *cogit.*—4 Male Mss. Reg. Jes. *Cohibiti.* Nec satis accurate in aliis Mss. et libris editis, *Cohibi.* Potius, *Cobi*, ut, ex scriptoribus Græcis ac Latinis, Colero ceterisque viris eruditis jam observatum. *Brotier.*—5 Ita quidem Mss. Harl. Bodl. Puteolanus ac deinde ceteri omnes. In Ms. Reg. et editione principe, *Sedotezorum.* Ms. Corb. *Sedethegorum.* Ms. Guelf. *Sodechzerum.* Ms. Jes. *Sodochezorum.* Hæc omnia corruptissima. Optime conjecit Colerus, *sub Sedochi, Lazorum regis, auxilio.* Lazos in hoc terrarum tractu memorat Plinius, VI. 4. 'Flumen Absarum, (nunc Fortunasoui,) cum castello cognomine in faucibus, a Trapezunte, (nunc Trebizond,) CXL. mill. passuum. Ejus loci a tergo Iberia est: in ora vero Heniochi, Ampreutæ, Lazi.' Gubazes, Lazorum rex, apud Cobum interfectus narratur ab Agathia, lib. III. Quod erudito Ryckio jam observatum. *Idem.*—6 Male Ms. Agr. *excidium.* Mss. Bodl. Jes. Guelf. *auxilium.*

NOTÆ

teres belli et *spectatæ militiæ*, præerant legionibus sæpe, ac vexillariis legionum.

Non habuit tamen jus gladii præfectus castrorum, quod habuere legati legionum, lib. I. 44. 'Vinctos trahunt ad legatum legionis primæ C. Cetronium, qui judicium et pœnas de singulis in hunc modum exercuit,' &c.

[n] *Effectisque*] Forte fabricare novas naves coactus est, quia omnes Liburnicas Byzantium adegerat Mucianus. Vel forte, *effectis*, id est, contractis. Attamen potuit festinanter construere navigia, ut et hostes, qui supra, 'contemtim vagabantur, fabricatis repente navibus,' &c.

[o] *Cohibi*] Chobus, vel Cobus, fluvius Suanorum et Absilarum populorum, in Colchide regione, in mare Phasianum se exonerat: hodie *Copi* vel *Copo*, in regno Odisci versus meridiem, et in latere occidentali Georgiæ regionis, labitur in mare Nigrum: ex Plinio lib. VI. c. 4. Lamberti Mingrelia, Sansonis Colchide. *Tillemonius.*

Flumen *Cohibus*, et *Sedochezi* populi illi, in alta nocte et silentio apud scriptores: notius equidem flumen reddi posse existimo, sic legendo, *in ostio fluminis Chobi.*

Sic appellat Arrianus in descriptione Ponti Euxini: 'A Chariente in

finis impositus. Lætum ea victoria Vespasianum, cunctis super vota fluentibus, Cremonensis prælii nuntius in Ægypto assequitur. Eo properantius Alexandriam[q] pergit, ut, fracto Vitellii exercitu, urbem quoque[7 r] externæ opis indigam fame urgeret.[s] Namque et Africam, eodem latere sitam, terra marique invadere parabat, clausis annonæ subsidiis, inopiam[t] ac discordiam hosti facturus.

49. Dum hac totius orbis mutatione fortuna Imperii transit,[u] Primus Antonius nequaquam pari innocentia post Cremonam agebat; satisfactum bello ratus et cetera ex

fuit. Omnibus supra spem provenientibus, exultantem ea victoria Vespasianum in Ægypto attingit nuntius pugnæ Cremonensis. Eo festinantius Alexandriam contendit, ut fusis ac stratis jam *Vitellii legionibus, inopia frugum premeret etiam civitatem, externi auxilii egentem. Quippe* simul *solo saloque irrumpere in Africam destinabat, eadem ora* maris *positam, ut occupatis rei frumentariæ subsidiis, egestatem* seu annonæ difficultatem *et dissensionem Vitellianis afferret.*

Dum hac universi orbis inclinatione fortuna principatus transfertur, Primus Antonius minime pari abstinentia aut modestia post Cremonense prælium agitabat:

In margine Mss. Bodl. et Jes. additum, *exitium*. Brotier.—7 Male Mss. Flor. Reg. Corb. Agr. et editio princeps, *urbemque*. Idem.

NOTÆ

fluvium Chobum navigavimus.'

Populorum nomen, si tam feliciter quam audacter correxi, bene habet. Sic autem emendabam: *sub Sedochi Lazorum regis auxilio*. Lazi populi Pontici, et, ni fallor, Sarmatæ fuere, apud Ptolemæum, Plinium, Agathiam, Procopium, Stephanum. *Colerus.*

[p] *Aniceti exitium*] In eo, puto, exitium Aniceti fuit, quod perfugas Rex traderet, in quibus dux ipse Anicetus.

Exitium] Ita forte *pactus* Rex exitium *Aniceti*, ut ipse occideret; ceteros vero *perfugas* ac rebellionis socios Romanis traderet.

[q] *Alexandriam*] Alexandria, urbs Alexandrinorum Nomi, in Ægypto inferiore sive Delta, et ad mare Ægyptium, totius Ægypti fuit caput: hodie apud Francos nomen antiquum retinet, et a Turcis, quibus paret, vocatur *Scanderia*. Urbs est partis *Bahri*, sive Ægypti inferioris. *Tillemonius.*

[r] *Quoque*] Sic intellige, 'ut, fracto Vitellii exercitu,' etiam urbem Romam externæ annonæ indigam 'fame urgeret;' quia licet superatus esset miles Vitellii, tamen adhuc Roma ipsa in partibus Vitellianis perstabat.

[s] *Fame urgeret*] Aliam præterea rationem affert Josephus lib. IV. 37. nempe ut alliceret duas legiones quæ Alexandriæ erant.

[t] *Inopiam*] Ex *clausis annonæ subsidiis* statim *inopia*; et ex inopia statim *discordia* inter hostes nasci debuit, ut solet. Sic infra 60. 'Inopia et seditiosæ militum voces.'

[u] *Fortuna Imperii transit*] Ab Oceano nempe Britannico, a Rheno, et a

facili, seu felicitas in tali ingenio avaritiam, superbiam, ceteraque occulta mala patefecit: ut captam, Italiam persultare; ut suas,[v] legiones colere; omnibus dictis factisque viam[1 w] sibi ad potentiam[x] struere: utque licentia militem imbueret, interfectorum Centurionum ordines legionibus offerebat:[y] eo suffragio turbidissimus quisque delecti: nec

seu *profligatum bellum existimans, et reliqua facilia* esse, *seu prosperitas in tali homine reclusit cupiditatem, arrogantiam, et alia flagitia latentia*; ille *velut expugnatam armis Italiam ludibrio habere; militem tanquam suum demerere; omnibus dictis factisque iter sibi ad potestatem sternere: et ut procacia audaciaque militem corrumperet, præbebat legionibus munia centurionum occisorum: eo delectu seditio-*

1 *Vim sibi.* Ita Mss. et veteres ac recentiores editiones. Lipsius emendavit, *viam.* Placet quoque Cl. Ernesto, qui, si *vim* retineatur, corrigit, *vim sibi ac potentiam struere.* Nihil mutandum merito censent Gronovius et Ryckius. Quid ni dicatur, *vim sibi ad potentiam struere?* Jam vidimus supra Annal. XIII. 19. 'fama potentiæ non sua vi nixæ.' *Brotier.* Lallem.

NOTÆ

Danubio usque ad Euphratem, in fortunam Vespasiani concedebant omnia.

[v] *Ut suas*] Ut Imperator jam, non ut legatus Cæsaris.

[w] *Viam*] Alii *vim*, ex Mss. sed frustra.

[x] *Ad potentiam*] Vertunt de *imperio:* non tamen præcise sic sumendum fuit, sed de *potentia* indistincte, et in genere.

Ad potentiam] Vel et mox ad summum fastigium, si casus daret.

[y] *Interfectorum Centurionum ordines legionibus offerebat*] Hoc est, ut ipsæ legiones sibi, quos vellent, centuriones eligerent. *Pichena.*

Interfectorum centurionum ordines] Qua non major apud vulgus caligatorum excogitari licentia potuit. Nempe gregarius miles id sibi arrogabat, ut vel se ipse eligeret, vel turbidissimos quosque ac deterrimos ad centurionatum pro libito eveheret.

Quod olim usurparat Germanicus Cæsar, lib. XIV. 'Centurionatum inde egit. Citatus ab imperatore nomen, ordinem, patriam, numerum stipendiorum, quæ strenue in præliis fecisset, cui erant dona militaria, edebat: si tribuni, si legio industriam innocentiamque approbaverant, retinebat ordines; ubi avaritiam aut crudelitatem consensu objectavissent, solvebatur militia.'

Quod licet favorabili, immo et necessaria occasione gestum, tamen arguebant imperitantes: lib. I. 52. Tiberius 'gaudebat oppressam seditionem; sed quod largiendis pecuniis et missione festinata favorem militum quæsivisset, bellica quoque Germanici gloria angebatur.'

Ceteras favoris causas non persequitur Tacitus. Sed hæ satis intelliguntur, supra cap. 40. 'Satis superque ..... mollibus consultis peccatum:' et cap. 36. 'Periculosa severitas, flagitiosa largitio; seu nihil militi, seu omnia concederentur, in ancipiti Respublica.'

miles in arbitrio Ducum, sed Duces militari violentia trahebantur. Quæ seditiosa, et corrumpendæ disciplinæ,[2] mox in prædam[z] vertebat, nihil adventantem Mucianum veritus; quod exitiosius[a] erat, quam Vespasianum spre-visse.

50. Ceterum propinqua[1] hyeme,[b] et humentibus Pado[c]

sissimus quisque asciti: nec miles in obsequio erga duces, sed militari ferocia duces abripiebantur. Quæ turbida, et profliganda castrorum severitati reperta, *postea in rapinas flectebat, nihil metuens advenientem Mucianum; quod perniciosius erat quam contemsisse Vespasianum.*

Ceterum imminente hyeme, et humidis circa Padum terris, expeditæ copiæ in-

et Bipont. recipiunt *viam.*—2 Aliter distinguit Ryckius: *Quæ seditiosa, et corrumpendæ disciplinæ. Mox in prædam, &c.* Potior est vulgata distinctio, libris omnibus scriptis et editis probata. *Brotier.*

1 Mss. Corb. Agr. *propinquante hyeme;* ut volebat Muretus.

NOTÆ

[z] *In prædam*] Cum militari licentia, et ubi nulla auctoritas ducibus, statim intrat prædandi libido. Et quis eam coërceat, cum loco ducum, miles imperat, seu potius lascivit? cum duces melioresque caligarum violentia trahuntur?

Quam *prædam* tamen forte non in sinum suum vertebat Antonius; sed sic tamen militem *imbuebat* præda civili; et in eo sceleratior. Nam quis non defleat provincias vastatas, spoliatos socios, Rempub. exhaustam? ut, scil. ad breve tempus lasciviant caligæ; et frustra satiare velis tot millia caligatorum.

In prædam] Vertunt, quasi opes illas in sinum suum verteret, sibique soli haberet; quod tamen indistincte simul et de milite sumendum fuit, cui, scil. bello civili plus licebat, quam ducibus: ideo in civilia arma ruebant, ut omnia sibi agere et ferre liceret.

[a] *Quod exitiosius*] Certe periculosius est lacessisse pravos dominationis magistros, quam ipsum principem: multosque nobilissimos viros occidit Mucianus, etiam non consulto Vespasiano; sive sibi sive illi talia commodaret crimina, sive ultro principi innocentiam condonaret, et invidiam talium facinorum in se consulto transferret.

Statim occidit fratrem Vitellii, dein et filium illius. Forte et tribuno ipsius Vitellii principis cædem imperarat. *Domus illustres* Capuanorum *afflictæ.* Ejus jussu interficitur L. Piso proconsul Africæ. Occiditur et Calpurnius Galerianus filius C. Pisonis.

Et quod arguebant in Nerone ac Vitellio Flaviani ipsi patrabant, 'magis alii homines quam alii mores.' Prolixe censebat etiam Mucianus pro delatoribus, fovebat Vibios, Marcellos, et similia Reip. flagitia: usque adeo malis ministris etiam indiget ambitio et nova dominatio.

[b] *Propinqua hyeme*] Nempe, mense Novembri.

[c] *Humentibus Pado*] Forte exundaverat Padus, et vicinos agros viasque impleverat: quod gravi legionum agmini infestum et iniquum.

campis, expeditum[d] agmen[e] incedere. Signa aquilæque victricium legionum, milites vulneribus aut ætate graves, plerique etiam integri,[f] Veronæ relicti: sufficere cohortes[g] alæque, et e legionibus lecti, profligato jam bello, videbantur. Undecima legio[h] sese adjunxerat, initio cunctata; sed, prosperis rebus, anxia, quod defuisset. Sex millia Dalmatarum,[2 i] recens delectus, comitabantur. Ducebat Poppæus Silvanus, Consularis: vis[3] consiliorum penes Annium Bassum, legionis Legatum: is Silvanum, socordem bello,

cessere. Vexilla et aquilæ legionum victricium, milites plagis aut senecta fessi, plerique etiam validi, apud Veronam remansere; sufficere credebantur cohortes et alæ, atque legionum vexillarii, patrato jam bello. Accesserat undecima legio, quæ primo dubitaverat; sed jam *rebus secundis, solicita, quod non affuisset.* Eam *sex millia Dalmatarum, nuper conscriptorum, sequebantur. Præerat Poppæus Silvanus,* legatus *consularis: auctoritas* fuit *penes Annium Bassum, legatum legionis: is præ-*

2 Budens. *Sarmatarum.*—3 Mss. Harl. Bodl. *jus consil.*

NOTÆ

[d] *Expeditum*] Sine sarcinis, impedimentis, aut etiam machinis, quæ magnæ molis.

[e] *Agmen*] Expeditum illud agmen compositum ex cohortibus, alis, et vexillariis, seu Electis legionum; at legiones seu aquilas et aliud gravius agmen Veronæ relinquunt.

[f] *Integri*] Non saucii, aut invalidi.

[g] *Cohortes*] *Cohortes alæque;* hæ sunt auxiliares, saltem ex parte, quos opponit aliis, qui *e legionibus lecti*, et quos *subsignanos* alibi vocat Tacitus.

[h] *Undecima legio*] Quæ in Dalmatia remanserat. Nam, superiori libro, dixit Silvanum *Dalmatiæ* præfuisse. *Pichena.*

Undecima legio] Vertunt, quasi comitatui seu agmini expedito Antonii sese adjunxisset ea legio; quod falsum puto. Sese *adjunxerat* Dalmatica ea legio aliis legionibus quæ *Veronæ* subsistebant. Adverte quod dicit Tacitus, *sese adjunxerat*, nempe, priusquam hinc digrederetur Antonius.

An *sex millia Dalmatarum*, molem belli inanem, secum hyeme adveheret Antonius, aut certe ipsam legionem undecimam, quæ fessa et exhausta hyberno itinere erat, cum aquilas aliarum legionum relinqueret Veronæ?

Dalmatæ illi, nondum sub signis, relicti, ut supplerent classem Ravennatem, tanquam parum idonei militiæ legionum aut cohortium. Tac. 'Classem supplevere Dalmatæ,' pars, ut milites classici, pars, ut remiges essent.

[i] *Dalmatarum*] Qui auxiliares, et nondum sub signis; seu nondum in ordinem cohortium compositi. Nam infra, 'classem Dalmatæ supplevere:' quæ militia longe ignobilior, quam auxiliarium, aut legionariorum. Jam olim invaluerat, ut Dalmatæ apud classem Ravennatem mererent. Supra, c. 12. 'Lucilius Bassus, classis Ravennatis præfectus, ambiguos militum animos, quod magna pars Dalmatæ Pannoniique erant... partibus ejus [Vespasiani] aggregaverat.'

et dies rerum[j] verbis terentem, specie obsequii[k] regebat, ad omniaque, quæ agenda forent, quieta cum industria[l] aderat. Ad has copias,[m] e classicis Ravennatibus, legionariam militiam[n] poscentibus, optimus quisque asciti: classem Dalmatæ supplevere.[4] Exercitus Ducesque ad Fanum[o] Fortunæ iter sistunt, de summa rerum[p] cunctantes, quod, 'motas ex urbe Prætorias cohortes,'[q] audierant, et teneri præsi-

textu obsequentiæ gubernabat Silvanum segnem militia, et qui tempora negotiorum loquendo absumeret, atque ad cuncta, quæ gerenda essent, modesto cum ingenio ei assistebat. Ad hunc militem allecti dignissimus quisque e classiariis Ravennatibus, postulantibus ascribi in legionarios: in supplementum classis asciti Dalmatæ. Exercitus et duces ad Fanum fortunæ cohibent agmen, de universa belli ratione consultantes, quia prætorium militem digressum *esse* e civitate *compererant, et insi-*

4 Budens. *supplere.*

NOTÆ

[j] *Dies rerum*] Tempora, quæ rebus insumenda fuerant, inanibus verbis absumebat.

[k] *Specie obsequii*] Simile quid habes in Agric. 8. 'Præerat tunc Britanniæ Vectius Bolanus placidius, quam feroci provincia dignum est. Temperavit Agricola vim suam .... peritus obsequi, eruditusque utilia honestis miscere.'

Et infra: 'Nec Agricola unquam in suam famam gestis exultavit; ad auctorem et ducem, ut minister, fortunam referebat; ita virtute in obsequendo, verecundia in prædicando, extra invidiam, nec extra gloriam erat.'

[l] *Quieta cum industria*] Omnia agebat et nihil satagebat. Et eo magis δραστήριος, eo acrior, quo magis quietum animum ostentabat.

[m] *Ad has copias*] Non ad *cohortes et alas*, quas expeditas Antonius rapiebat ad bellum; sed ad legiones, quæ Veronæ relictæ, quibus immixti illi classiarii, ut ipsas legiones supplerent; non autem, ut legionem novam facerent.

Optimus quisque asciti, id est, qui aptissimus, belloque magis idoneus videretur. Ex statura et specie diligebant militem: colluvionem spernebant inter lixas et calones, vel classi ac remigio destinabant.

[n] *Legionariam militiam*] Quæ longe nobilior et quæstuosior, quam classiaria: et hanc militiam, quasi pro suo jure poscebant, nempe ob meritum transitionis. Non omnes tamen promiscue ascripti, sed *optimus quisque asciti.*

[o] *Ad Fanum*] Sumit Interpres Hisp. de *templo fortunæ*. At oppidum fuit, sic dictum, forte ob delubrum Fortunæ, quæ illic colebatur. Et de municipio agitur hic, non de templo: debuit appellari hoc suo proprio nomine, *Fano.*

[p] *De summa rerum*] De summa belli seu de universo bello. Sic supra: 'De toto genere belli censere.'

De summa rerum] De summa belli, seu forte de pugna decretoria præcipue, qua scil. fortuna partium transigi tandem debuit, consultabant.

[q] *Ex urbe Prætorias cohortes*] Non de his agitur, quas evocarat supra

diis Apenninum rebantur: et ipsos, in regione[5] bello attrita,[6] inopia et seditiosæ militum voces terrebant, *clavarium*[r] fla-

deri præsidiis Apenninum putabant; et ipsis, in provincia bello vastata, metum faciebant penuria copiarum *et turbidæ militum voces, expostulantium* Clavarium:

5 Plurimi libri habent *legione*.—6 *Attributa* Ms. Budens.

NOTÆ

Fabius Valens. Sed hasce cohortes miserat ipse Vitellius, ad obsidendum Apenninum. Infra 55. 'Julium Priscum et Alphenum Varum cum XIV. prætoriis cohortibus, et omnibus equitum alis, obsidere Apenninum jubet.' Et ipse Vitellius mox in ea castra venit, insessa Mevania.

[r] *Clavarium*] Quod prætextum et originem habuit, quasi ad militares clavos, de quibus res jam nota.

Simili forma *Unguentarium* Plinius dixit, l. II. epistola 11. 'Præterea acceperat sestertium decem millia, fœdissimo quidem titulo, nomine unguentarii:' donationem, scilicet, a provincialibus factam in legatum, ad unguenta.

Sic in Suetonii Vespasiano, capite 8. 'Classiarii petunt, constitui aliquid sibi calcearii nomine.' *Lipsius*.

Clavarium] Usitatum aureis clavis figere crepidas, tradit Plinius, lib. XXXIII. 3. 'Summæ apud exteros licentiæ fuerat, poculo aureo pulvino subdito, Philippum regem dormire solitum: Agnonem Teium Alexandri Magni præfectum, aureis clavis suffigere crepidas.'

Sic forte Tribuni, primipili, et centuriones opulenti, crepidas aureis clavis figebant. Ceteri luxum æmulabantur pro suis opibus, ut fieri solet; aut certe vulgus clavis ferreis muniebat caligas, seu calceos. Imperator Leo: 'Calcei peditum fastigia ante acuminata ne habeant; necessum vero est paucis quibusdam clavis firmari calceos, quos Carphia appellant. Ad varios enim usus id utile est: inprimis ad itinera facienda.

Clavarium] Clavus palliolum est, vulgo *Roquetum*: hinc *clavarium* dicebatur pecunia destinata ad emendos istiusmodi clavos, ut *unguentarium*, ad emenda unguenta. *Clavus* enim plagula est, quæ ex humeris in pectus propendebat, ut ἐπωμὶς apud Græcos, quod tegumenti genus *superhumerale* vocatur apud Hieronymum, ita Zonaras II. vol. Hist. καλοῦσι Ῥωμαῖοι Κλαβάριον; *vocant Romani Clavarium*. Sic Clar. Harlæus.

Sed non video cui usui fuerit illud breve tegmen militibus, quorum brachia et arma liberrima esse debuerunt. Nisi forte intelligant paludamentum, aut ferinam illam pellem, qua fere se tegebant viri militares Romani. Tac. de Germanico: 'contectus humeros ferina pelle, adit castrorum vias.' Non erat tamen brevis ille amictus.

Potius, puto, *clavarium* dictum a clavis caligaribus, quibus maxime muniebatur calceus manipularium. Nam sic firmius stetit miles in itinere, in agmine, in acie, in prælio; habes exemplum in Josepho. Vel ab aliquo simili joco, et facetiis militaribus, sic denominatum *Clavarium*, forte post necessitatem: quod tamen donativum acrius repetebant, armorum civilium licentia, ut qui jam forte opes et prædam Cremonensem dilapidassent.

Clavarium] Ego putem donativum esse, velut in clavos caligarum militarium, præsertim cum scribat Satyri-

gitantium: nec pecuniam aut frumentum[s] providerant: et festinatio atque aviditas præpediebant, dum, quæ accipi poterant, rapiuntur.

51. Celeberrimos auctores habeo, tantam victoribus adversus fas nefasque irreverentiam fuisse, ut gregarius eques, occisum a se, proxima acie, fratrem professus, præmium a Ducibus[u] petierit. Nec illis aut honorare[v] eam cædem jus hominum,[w] aut ulcisci ratio belli,[x] permittebat. Distule-

(ita donativum vocant:) *nec* ante *paraverant pecuniam, aut annonam; et celeritas ac nimia cupiditas corrumpebant* commeatus, *dum, quæ sumi poterant, abripiuntur.*

Tradunt auctores clarissimi, victores fuisse adeo in omne scelus promtos et audaces, ut manipularius eques, palam *professus se interfecisse fratrem, novissimo prælio,* flagitii *pretium a ducibus postularit. Nec eos jus mortalium, vel remunerare parricidium, vel* illud *vindicare, genus belli patiebatur. In aliud tempus* eum

NOTÆ

cus Poëta: 'Offendere tot caligatos, *Millia clavorum.*' Nam militum caligæ clavis suffixæ erant. *Turnebus.*

[s] *Frumentum*] Nempe, dum rapere festinant, quod accipi ultro poterat, corrumpunt copias, et commeatus, vel amittunt e manibus, quia territi agricolæ fruges auferunt, abscondunt, et sic forte sibi et aliis perdunt: vel luxu et prodigentia statim dilapidant, quod in longum tempus suffecisset.

[t] *Rapiuntur*] Rapiebat et in prædam vertebat miles, furabatur et luxu absumebat, quæ accipi et servari poterant in usum, mox et necessitatem.

Rapiuntur] *Quæ accipi poterant* copiæ, et in horreis oppidisque ac municipiis sociorum deponi, ut servarentur mox in usum, dum *rapiuntur*, aut hæ copiæ corrumpuntur, aut male, seu in malos usus statim, et forte in utilitatem paucorum absumuntur.

[u] *Ducibus*] Antonium intelligit, et legatos legionum, in quibus jam unus legatus consularis e Dalmatia; scilicet Poppæus Silvanus, sed socors et nullius fere auctoritatis.

[v] *Honorare*] Certe honoratur, ornaturque scelus, cum præmium tribuitur.

[w] *Jus hominum*] Jus, quod gentium dicitur: quod apud omnes homines, natura duce, peræque custoditur; quod Cicero *jus naturæ* vocat. *Ferrettus.*

Jus] Ratio, seu lex humana.

[x] *Ratio belli*] Civilis nempe belli, quo omnia licent. Nec alio fato, aut animo, moventur arma civilia, quam ut quoscumque cives, etiam patres fratresque occidere liceat: quod jam olim proscriptionibus contigerat.

Et quo jure vindicent, aut puniant duces crimina, quæ suo exemplo approbant publice? Et qui *ratio belli* ulciscatur scelus, quo scilicet bello plus militi licet quam ducibus? quod non suscipitur, nisi ob scelerum licentiam.

Ratio belli] Interpres Italus vertit, quasi *ratio*, seu lex, *belli*, id facinus ulcisci non posset. Sed *ratio* hic, pro modo, seu specie belli sumitur: id est, genus seu species belli, civilis scil. ulcisci facinus non permittebat.

rant,[1] [y] tanquam majora meritum, quam quæ statim exsolverentur:[2] nec quicquam ultra[h] traditur. Ceterum et prioribus civium bellis par scelus inciderat; nam prælio, quo[3] apud Janiculum[z] adversus[4] Cinnam pugnatum est, Pompeianus miles fratrem suum,[a] dein, cognito facinore, seipsum inter-

remiserant, velut ampliora meruisset, quam quæ confestim exsolvi possent; nec quicquam præterea memoratur. Ceterum etiam priscis olim *civium motibus, par flagitium patratum erat; quippe* ea *pugna, qua ad Janiculum adversus Cinnam dimicatum est, miles Pompeii* Strabonis *occidit fratrem suum, dein, comperto cri-*

1 Ita quidem Mss. Flor. Harl. Bodl. Jes. Guelf. et libri omnes editi. In Ms. Reg. *distulerunt*, ut volebat Acidalius.—2 Sic bene Mss. Flor. Reg. Corb. editio princeps et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *exsolverent*. Brotier.—3 *Cum* pro *quo* Budens.—4 Sic Mss. Harl. Bodl. Jes. Corb.

NOTÆ

[y] *Distulerant*] Non sine consilio et arte: quod, scil. scelus illud *nec honorare* nec *ulcisci* poterant, distulerunt.

[h] *Nec quicquam ultra*] Forte neque ultra petere ausus est fratricida, pudore sceleris deterritus: vel jam majora adepti duces erant, quam ut talia exsolvere tenerentur, aut vellent.

Ante prælium, debent duces omnia: si victi sint, nihil petitur, nihil debent; post victoriam, omnia sunt victoris, et tum flagitantibus præmia, aut nihil, aut ex alieno exsolvunt, jam domini victarum victriciumque partium.

[z] *Apud Janiculum*] Cum Tacito, aut Sisenna potius, consentit Livius Epitoma 97. et alterum militem in Pompeii exercitu statuit, alterum Cinnæ.

At Valerius, l. v. pro Cinna Sertorium substituit, cum quo et Orosius sentit, l. vi.

Bello Actiaco etiam idem evenisse, commemorat Epigramma vetus: quod vulgatum magno Scaligero debemus: 'Mævius a castris miles melioribus ausus Hostilem saltu præcipitare ratem, In damnum felix, et victor ut impius esset, Nescius occiso fratre superbus erat. Dum legit exuvias, hostiliaque arma revellit, Fraternos vultus, oraque nota videt. Ille ferox: Quid lenta manus nunc denique cessas? Justius hoste tibi, qui moriatur, adest. Fraternam res nulla potest defendere cædem; Mors tua sola potest, morte levanda tua est. Viximus adversis, jaceamus partibus iisdem. Dixit; et in dubio est, utrius ense cadat. Ense meo moriar maculato cæde nefanda? Cui moreris, ferrum quo moriare dabit. Dixit, et in fratrem fraterno concidit ense. Victorem et victum condidit una manus.' *Lipsius.*

Janiculum] Janiculus mons partim regionis decimæ quartæ urbis Romæ, partim vero extra mœnia; et ad occidentem urbis. Hodie vocatur *Montorio*, et hic est ecclesia, vulgo dicta *San Pietro Montorio*, regionis *Trastevere*, in parte meridionali et occidentali Romæ modernæ. *Tillemonius.*

[a] *Fratrem suum*] Val. Max. l. v. 5. 'Miles namque in castris Cn. Pompeii stipendia peragens, cum Sertorianum militem acrius sibi in acie stantem cominus interemisset, jacentemque spoliaret; ut fratrem germa-

fecit, ut Sisenna memorat: tanto acrior[5] apud majores, sicut[6] virtutibus gloria, ita flagitiis[7] pœnitentia, fuit. Sed hæc aliaque, ex veteri[b] memoria petita,[8] quotiens res locusque exempla recti, aut solatia[c] mali,[d] poscet,[9] haud absurde memorabimus.

52. Antonio, Ducibusque[1] partium, 'præmitti equites, omnemque Umbriam explorari' placuit, 'si qua[e] Apennini juga clementius adirentur: acciri aquilas signaque et quicquid Veronæ militum foret: Padumque et mare commeatibus[f] compleri.' Erant inter Duces, qui necterent moras;

mine, sibi manus intulit, ut Sisenna tradit; tanto majus, ut apud antiquos virtutibus decus, ita et sceleribus acrior pœnitentia fuit. Sed hæc et alia ex priscis historiæ monumentis hausta, non abs re trademus: quoties res et occasio requirent, vel specimina virtutum, vel malorum levamenta.

Visum est Antonio, et ducibus partium, ut præiret equitatus, et totam Umbriam specularetur, si qua *parte* Apennini montes lenius transmitti possent: ut accerserentur vexilla et aquilæ, et quotquot Veronæ copiæ forent: Padusque et pelagus copiis implerentur. *Erant e ducibus, quibus placeret cunctari;*

et editiones veteres. In recentioribus, *adversum.*—5 Male Ms. Jes. *tanto ardore.* Brotier.—6 Male Mss. Bodl. Jes. *quam sicut.* Ms. Harl. et Puteolanus, *quod sicut.* Idem.—7 Ms. Bud. *flagitii.*—8 Mss. Bodl. Jes. *vetere.* Male Rhenanus, *repetita,* [quod tamen Ryckius recipit.] *Brotier.*—9 Sic Mss. Flor. Harl. Bodl. Jes. Bud. Corb. Gronovius et recentiores. In Ms. Reg. et editionibus veteribus, *poscent.*

1 Sic bene Ms. Corb. editio princeps et recentiores. Mss. Harl. Bodl.

NOTÆ

num esse cognovit, multum ac diu convicio Deos ob donum impiæ victoriæ insectatus, prope castra transtulit, et pretiosa veste opertum, rogo imposuit. Ac deinde subjecta face, protinus eodem gladio, quo illum interemerat, pectus suum transverberavit: seque super corpus fratris prostratum, communibus flammis cremandum tradidit.'

Fratrem] Sic apud Lucan. l. I. Cæsarianus miles; 'Perque tuos juro quocumque ex hoste triumphos, Pectore si fratris gladium, juguloque parentis, Condere me jubeas, plenæque in viscera partu Conjugis, in vita, peragam tamen omnia dextra.'

[b] *Ex veteri*] Ex prisca historia.

[c] *Solatia*] Quia *exempla* sunt similium malorum.

[d] *Mali*] Præsentis mali solatium est, quod idem contigerit primis temporibus: scil. nunc *eadem rabies* civilis, *eædem scelerum causæ,* iidem homines, iidem mores, eadem facinora, eademque rursus scelera redeunt, ut et tempora.

[e] *Si qua*] Si qua parte facilius transirentur.

[f] *Commeatibus*] Frumento et ceteris copiis, ad victum usumque necessariis.

quippe nimius[g] jam Antonius, et certiora ex[1] Muciano[h] sperabantur. Namque Mucianus, tam celeri victoria anxius, et, ni præsens urbe potiretur, expertem se belli gloriæque ratus, ad Primum et Varum media scriptitabat,[i] 'instandum cœptis,' aut rursus 'cunctandi utilitates' edisserens, atque ita compositus, ut ex eventu rerum adversa abnueret, vel prospera agnosceret.[3] Plotium Griphum, nuper ab[4] Vespasiano in Senatorium[5] ordinem additum,[j] ac legioni

namque immodicus jam Antonius, et certiora sperabantur ex Muciano. Quippe Mucianus, tam præcipiti victoria solicitus, et nisi præsens civitatem occuparet, expertem se militiæ et decoris arbitratus, ambigua sæpe scribebat ad Primum, et Varum, aut urgenda cœpta, *aut vicissim* moras nectendi necessitatem *exponebat; atque ita flexus, ut ex rerum exitu improspera negaret, vel secunda approbaret et sibi arrogaret. Clarius scripsit Plotio Gripho, qui nuper in senatum ascitus* fuerat

Jes. et Puteolanus, *Antonio ac ducibus.* Quod durius. *Brotier.*—2 Ita Mss. Flor. Harl. Bodl. Jes. Guelf. Corb. Puteolanus et recentiores. In Mss. Reg. Agr. et editione principe, *de Muciano.*—3 Male Mss. Reg. Corb. et editio princeps, *cognosceret.* *Vel* abest a Ms. Corb. *Brotier.*—4 Ms. Reg. et editio princeps, *a Vesp.*—5 Ms. Reg. et editio princeps, *Senatorum.*

NOTÆ

g *Nimius*] Jam nimis potens, jam cupiditate, et ambitione nimia vanus et præceps Antonius, jam suspectus aliis ducibus; et *certiora ex Muciano,* qui verum *columen* specimenque *partium,* sperabantur.

Et Mucianus ipse anxius, *media scriptitabat* Antonio et Varo, qui ei suspecti ob gloriam: *apertius* scripsit Plotio Gripho et aliis ducibus sibi fidis; *iique omnes* rescripsere *de festinatione Primi, ac Vari sinistre, &c.*

h *Et certiora ex Muciano*] Ambigebant duces, quid facturi, aut non facturi essent; at Mucianus adventabat, alter pæne Flavius; ergo ab illo certiores omnium futuri. *Lipsius.*

Certiora] *Certiora,* nempe, ex Muciano sperabantur, ut qui veluti collega imperii esset, et quia *nimius jam Antonius,* metuebatur, ne, profligato bello, quidpiam ulterius auderet, et ideo forte tanto ille ardore properabat, et jam tum non solum Vitellianis, sed etiam et Flavianis metui potuit.

Ob felicitatem præliorum, et præcipue ob auctoritatem Antonii apud milites, plerique duces *nectunt moras,* et expectare Mucianum malunt. Hinc infra: 'iique omnes de festinatione Primi ac Vari sinistre' rescripsere.

i *Media scriptitabat*] Id est, ambigua, et quæ in utramque partem pro *eventu rerum* interpretari mox posset.

Media] Ita media et ambigua, ut nihil certi concluderet, nullum certum finem haberet aut proponeret, modo ille *instandum* cœptis, *aut rursus cunctandum* esse disserebat. Sic consilia librabat, verbaque in epistolis suspendebat, ut posset ex eventu et *prospera* sibi arrogare, et adversa in duces rejicere.

j *Additum*] Forte scripserat: *ascitum,* vel *ascriptum,* seu, *allectum.*

præpositum,[k] ceterosque sibi fidos, apertius monuit. Iique omnes, de festinatione Primi ac Vari sinistre, et Muciano volentia,[l] rescripsere.[6] Quibus epistolis Vespasiano missis, effecerat, ut non pro spe Antonii consilia factaque[7] ejus æstimarentur.

53. Ægre id[1] pati Antonius, et culpam in Mucianum conferre, cujus criminationibus eviluissent[2] [m] pericula sua:[n]

a Vespasiano, ac legioni impositus, aliisque sibi fidelibus. Iique omnes de celeritate Primi ac Vari in deterius, et Muciano quæ placebant, respondere. Quibus literis ad Vespasianum missis, obtinuerat, ut quæ consuluisset, aut gessisset Antonius, ea non perinde acciperentur, ac sibi promiserat.

Id iniquo animo ferre Antonius, et causam in Mucianum refundere, cujus calum-

6 Sic Mss. Harl. Bodl. Jes. Corb. Puteolanus et recentiores. In Ms. Reg. et editione principe, *rescribere*. Male Rhenanus, *volenti scripsere*.—7 Ms. Bud. *aut facta ejus*.

1 *Id* abest a Ms. Corb.—2 Sic bene Ms. Flor. Ryckius et recentiores. Sic quoque emendandum divinarat Freinshemius. Mss. Harl. Jes. et Puteo-

NOTÆ

[k] *Legioni præpositum*] Loco Tertii Juliani, qui supra l. II. 85. legatus septimæ Claudianæ legionis, et quem, *misso centurione*, interficere voluit Aponius Mœsiæ rector.

Ille vero 'per avia Mœsiæ ultra montem Hæmum profugit. Nec deinde civili bello interfuit, per varias moras susceptum ad Vespasianum iter trahens, et ex nuntiis cunctabundus, aut properans.' Quare ea legatione abdicari meruit; quare et ei mox prætura aufertur, dein tamen redditur, comperto concessisse ad Vespasianum.

Legioni præpositum] De quo etiam infra l. IV. 39. 'Tertio Juliano prætura, tanquam transgredientem in partes Vespasiani legionem deseruisset, ablata, ut in Plotium Griphum transferretur.' Non *prætura* quam haberet Julianus, sed quam candidatus ipse adipisci debuit Kalendis Jan.

Et sicut nunc data Gripho prætura Juliani, ita et ipsius legio septima Claudiana jam ante ei concessa erat. Attamen infra l. IV. redditur prætura Juliano, et mansit *honos* Gripho; id est, insignia prætoria, fere quasi Gripus præturam obiisset toto anno.

[l] *Volentia*] Læta, et quæ audire libenter vellet Mucianus, ut scil. eos Vespasiano suspectos redderet, *missis* ipsi his iisdem *epistolis*. En magnorum meritorum vices.

[m] *Eviluissent*] Legitur et *coaluissent;* scil. cœpissent simul et adolevissent. *Periculum* fuit, cum suspectaretur Antonius principi, cum *consilia factaque ejus* non pro merito æstimarentur. Tali occasione, qui non agnoscit merita princeps, arguit; quandoque et ulciscitur.

[n] *Pericula sua*] Legunt, *eviluissent pericula:* frustra. Et certe tum satis coalescunt pericula homini, cum dolo et secretis criminationibus incusatur, cum sic fit suspectus, et timendus principi. Quid periculosius viro no-

nec sermonibus temperabat, immodicus lingua,[3] et obsequii insolens: literas ad Vespasianum composuit, jactantius quam ad Principem,[o] nec sine occulta in Mucianum insecta-

niis accrevissent discrimina sua. Nec vaniloquentia abstinebat, nimius verbis, et obsequii intolerans: scripsit epistolas ad Vespasianum audacius, quam deceat *ad Imperatorem, nec sine tacita in Mucianum criminatione;* Se Pannonicum militem

lanus, *coaluissent.* Mss. Reg. Agr. et editio princeps, *luissent.* Brotier.—3 Ita

NOTÆ

bili, quam si prospera et egregia consilia factaque ipsius aliter æstimentur, ac meruit, ac speravit, cum bene tamen et fideliter ageret?

Certe jam sic coalescebant Antonii pericula, sed nondum tamen scelus coargui potuit. Properabat ad victoriam, ad gloriam profligati belli: num ergo scelus fuit? potius aliorum ducum æmulatio sic videri voluit. Coalescunt etiam ipsius pericula, cum debitis præmiis spoliatur: sed principum hic mos est, aut potius pravitas aulicorum, seu magistrorum dominationis. Magna merita magnis periculis, et sæpe odio, livore, vinculis, aut etiam morte pensantur. Meritum, quod superat fortunam principis, magnum statim crimen est. Hi tamen duces cum victoria sæpe ferociores quam decet, corrumpunt ultro fortunam suam, et magniloquentia fatum, iramque dominantium provocant, ut sæpe eos deserat fortuna leviter, ac celeriter, ut eos evexerat: et teste Curtio, IV. 'Fortuna . . . . magna ex parte avidos gloriæ magis, quam capaces facit.'

[o] *Jactantius quam ad Principem*] Sic supra l. IV. 18. de Silio: 'Credebant plerique auctam offensionem ipsius intemperantia immodice jactantis, suum militem in obsequio duravisse, cum alii ad seditiones prolaberentur; neque mansurum Tiberio imperium, si iis quoque legionibus cupido novandi fuisset. Destrui per hæc fortunam suam Cæsar, imparemque tanto merito rebatur. Nam beneficia eo usque læta sunt, dum videntur exsolvi posse: ubi multum antevenere, pro gratia odium redditur.'

In idem fere recidebat Mucianus, infra Hist. l. IV. 'Id erga principem contumeliosum, quod donatum Vespasiano imperium jactabat;' sed meliore fato. Prudentius Comites principum Germanorum: 'Illum [principem] defendere, tueri, sua quoque fortia facta gloriæ ejus assignare, præcipuum sacramentum est.' Caute tamen Mucianus ante victoriam loquebatur Hist. II. 'Si vincimus, honorem quem dederis, habebo; discrimen ac pericula ex æquo partiemur.'

Sæpe stat per duces ipsos, qui post magna merita in Rempub. servatis scil. provinciis, vel et ipso imperio, celebrantur, ne remuneretur eorum virtus aut fides, quia hi sæpe immodica cupiunt et ipso regno majora; et ipsos tantummodo irritabis, si spes etiam ac vota illorum non superes. Neque enim jam considerant ea, quæ ipsis concedunt imperitantes: quæ vel retinentur, aut etiam aliis tribuuntur, invident, quasi sua sint; quasi sibi auferantur: quia nimia, quia omnia sperant illi, sæpe nihil adipiscuntur, aut etiam quæ jam obtine-

tione: 'se Pannonicas legiones in arma egisse: suis stimulis[p] excitos Mœsiæ Duces: sua constantia perruptas Alpes,[q] occupatam Italiam, intersepta Germanorum Rhætorumque auxilia. Quod discordes[r] dispersasque Vitellii legiones equestri procella, mox peditum vi, per diem[s] noctemque,[t] fudisset, id pulcherrimum et[4] sui operis. Casum Cremonæ[5] bello imputandum: majore damno, plurium urbium excidiis, veteres civium discordias Reipublicæ stetisse.[u] Non se nuntiis,[v] neque epistolis, sed manu et armis Imperatori suo militare: neque officere gloriæ eorum, qui Asiam[w] in-

ad bellum impulisse: suis incitamentis motos Mœsiæ legatos: sua virtute penetratas Alpes; obtentam Italiam; interclusas Germanorum et Rhætorum copias. Id egregium maxime, et sui laboris ac meriti, quod dissentientes animis, diremtasque *locis* legiones Vitellii equestri nube ac tempestate, dein pedestri acie, per diem atque noctem profligasset. Cladem Cremonæ Marti sortique armorum tribuendam; majori pernicie, et plurium civitatum cladibus, antiquos civium motus a Repub. redemtos esse. Se non tabellariis aut literis, sed dextra et ferro certare suo principi: neque prohibere *se* decus illorum, qui interim Asiam ordinarint: illis Mœsiæ quietem, sibi incolumita-

libri scripti et editi, præter Lipsium, qui edidit, *linguæ*.—4 Frustra tentat Cl. Ernestus, *id sui operis*. Brotier.—5 Sic bene Mss. Harl. Bodl. Jes. Puteolanus et recentiores. In Mss. Reg. Corb. et editione principe, *Cremonensi*. Sic quoque altera manu in Ms. Harl. Ms. Agr. *Cremonensium*. Brotier.

NOTÆ

bant, amittunt: quia cupiunt omnia per ambitionem, sæpe omnia, et se ipsos perdunt.

[p] *Suis stimulis*] Suis hortamentis. Infra: 'Suis exhortationibus Gallias Hispaniasque,' &c.

[q] *Perruptas Alpes*] Dum e Pannonia in Italiam irrumpit.

[r] *Discordes*] Quia nonnulli transierant cum Cæcina ad partes Vespasiani: sed vulgus et plures pro Vitellio consentiebant.

[s] *Per diem*] *Per diem* primo prælio, *dispersas*, ac nondum contractas simul Vitellii legiones, velut equestri procella fudit, nempe Italicam et Rapacem. Aliæ tum apud Hostiliam, aliæ Cremonæ erant.

[t] *Noctemque*] Legionibus suis *per noctem* in acie dispositis, prælioque paratis, sustinuit ruentes Vitellianas, et profligavit.

[u] *Stetisse*] Vertit Clar. Harlæus, post majus damnum, adhuc stetisse seu permansisse discordias civiles. Sed *stetisse*, hic, id est, *constitisse*. Vult Tacitus, majore damno civilia olim bella redemta, seu veteres civium discordias carius constitisse Reipub.

[v] *Non se nuntiis*] Quod tacite et *occulte* Muciano exprobrat.

[w] *Qui Asiam*] Intellige totum Orientem, Syriam præcipue, Judaicos exercitus, et Ægypti legiones. Has legiones et provincias, Vespasianus, Titus, Mucianus, et alii duces, senatoriique viri prudenter composuere,

terim composuerint: illis Mœsiæ pacem,[x] sibi salutem securitatemque Italiæ, cordi fuisse. Suis exhortationibus Gallias[y] Hispaniasque,[z] validissimam terrarum partem, ad Vespasianum conversas. Sed cecidisse in irritum labores, si præmia periculorum soli assequantur, qui periculis non affuerint.'[6] Nec fefellere ea Mucianum: inde graves simultates: quas Antonius simplicius, Mucianus callide, eoque implacabilius nutriebat.[a]

54. At Vitellius, fractis apud Cremonam rebus, nuntios cladis occultans, stulta dissimulatione, remedia potius malorum, quam mala, differebat.[b] Quippe confitenti consul-

tem salutemque Italiæ curæ fuisse. Suis stimulis, suoque instinctu et impulsu, Gallias atque Hispanias, potentissimam totius orbis partem, ad Vespasianum transgressas. Sed susceptos frustra *hos* labores esse, si præmia discriminum penes eos solos sint, qui a bello et præliis abfuerint. *Nec latuere ea Mucianum: inde acres inimicitiæ: quas Antonius liberius, Mucianus caute, ideoque immitius alebat.*

At Vitellius, afflictis apud Cremonam opibus, nuntios damni obtegens, insulsa dissimulatione, magis prolatabat subsidia malorum, quam mala. Quippe cladem

—6 Ms. Reg. *affuerunt*.

NOTÆ

dum interim bellum in Occidente parabatur, adversus Vitellium.

[x] *Illis Mœsiæ pacem*] Refertur ad id quod supra dixit, Dacorum gentem in Mœsiam irrupisse, et a Muciano compressam. *Pichena.*

Illis Mœsiæ pacem] Mucianum respicit, simulque spernit. Nam latum discrimen inter Mœsiam hac occasione, et Italiam. Mœsia vastata procul despici siccis oculis potuit; at in Italia robur omne belli et opes columenque partium ac summa rerum vertebatur.

[y] *Gallias*] Huc miserat Antonius victos ipsos tribunos, ostentui gloriæ, fortunæque et victoriæ; huc miserat edicta Vespasiani, consulum; et aliis variis artibus illexerat *Gallias.*

[z] *Hispaniasque*] Initio facto a Prima Adjutrice seu Classica, quæ ferox legio pro Othone steterat, ac pervicaciam retinebat adversus Vitellium. Hæc *decimam* atque etiam *sextam* traxit, quæ tum simul in Hispania forte Tarraconensi versabantur.

Ceteræ Hispaniæ provinciæ inermes. Forte tamen ea occasione spargi per diversa loca legiones potuerunt; quod remedium unum discordiarum.

[a] *Nutriebat*] Apud se in longum revolvens odia alebat, sicque et augebat, *implacabilius* eruptura suo loco et tempore. Sic supra Ann. l. IV. 71. ubi Asinio de Gallo: Iram Tiberii, 'mitigavit Sejanus, non Galli amore, verum ut cunctationes principis opperirentur: gnarus lentum in meditando; ubi prorupisset, tristibus dictis atrocia facta conjungere.' Sic lego.

[b] *Differebat*] Immo, sic differendo *remedia*, mala sua magis approperabat.

tantique supererant spes viresque:[c] cum e contrario læta omnia fingeret, falsis[d] ingravescebat.[e] Mirum apud ipsum de bello silentium: prohibiti per civitatem sermones: eoque plures, ac, si liceret, vere[1] narraturi,[f] quia vetabantur, atrociora vulgaverant. Nec Duces hostium augendæ famæ deerant, captos Vitellii exploratores circumductosque,[g] ut robora victoris exercitus noscerent, remittendo: quos omnes Vitellius, secreto percunctatus, interfici jussit. Notabili[h] constantia Centurio, Julius Agrestis, post multos sermones, quibus Vitellium ad virtutem frustra accendebat,[i] perpulit,

fatenti et consilium sumenti spes supererant et copiæ; at *cum contra prospera omnia ementiretur, mendaciis gliscebat* malorum fama malumque. *Altum coram ipso de armis silentium: impediti per urbem rumores; ideoque plures, ac si permitteretur,* nuntii *certa relaturi; quia prohibebantur, immaniora publicaverant. Nec duces Flavianorum intendendo rumori deerant, remittentes quos interceperant Vitellii exploratores, et quos circumduxerant* per castra, *ut vires legionum victricium spectarent: quos universos Vitellius, clam sciscitatus, occidi jussit. Insigni fortitudine Julius Agrestis, centurio, post multa colloquia, quibus frustra incitabat Vitel-*

1 Brotierus cum Ryckio et Gronovio edidit *vera narraturi*; et ita Beroaldus et recentiores. Mss. Flor. Harl. Bodl. Jes. Guelf. et Puteolanus, *vere narraturi*. Male Ms. Reg. et editio princeps, *vere narranti*. In Ms. Corb. *vera narrare*.—Consensus codicum jubet, ut *vere* reponam cum Bipont. Sic

NOTÆ

[c] *Viresque*] Nempe quatuordecim prætoriæ cohortes, multæ alæ, et classica legio, præter alias cohortes, quæ relictæ erant ad tuendam urbem L. Vitellio fratri.

[d] *Falsis*] Ex dissimulatione malum ingravescebat, cui succurri potuit, si aperuisset et bonos consuluisset.

[e] *Ingravescebat*] Dictum de ipso Vitellio: dicere potuit, *malum ingravescebat*.

[f] *Vere narraturi*] Homines, qui cladem Cremonensem, et mala similia sermonibus differebant, *vere* tantum *narraturi*, si non prohiberentur; *quia vetabantur, atrociora vulgaverant*.

[g] *Circumductosque*] Sic P. Scipio apud Valer. l. III. 'Postquam Africam attigit, speculatores Annibalis in castris deprehensos, et ad se perductos, nec supplicio affecit, nec de consiliis ac viribus Pœnorum percunctatus est; sed circa omnes manipulos diligentissime deducendos curavit. Interrogatosque, an satis ea considerassent quæ speculari jussi erant, prandio dato ipsis jumentisque eorum, incolumes dimisit.'

[h] *Notabili*] Nobili, insigni, quæ memoria et posteris digna foret.

Notabili constantia] Sueton. Oth. 10. et post eum Zonaras, Othoni id tribuit in priori bello, circumstantiis modice discrepantibus. *Savilius*.

[i] *Ad virtutem frustra accendebat*] Sic infra hortantur fidi amici, sed frustra: 'Quin, ut censuram patris, ut tres consulatus, ut tot egregiæ domus honores deceret, desperatione saltem in audaciam accingeretur....

ut[1] ad vires hostium spectandas, quæque apud Cremonam acta forent, ipse mitteretur. Nec exploratione occulta fallere Antonium tentavit, sed mandata Imperatoris suumque animum[j] professus, ut cuncta viseret, postulat. Missi, qui locum prælii, Cremonæ vestigia, captas legiones ostenderent.[k] Agrestis ad Vitellium remeavit, abnuentique, 'vera esse, quæ afferret,'[3] atque ultro 'corruptum'[l] arguenti; 'quandoquidem,' inquit, 'magno documento[m] opus est,[4] nec alius jam tibi aut vitæ, aut mortis meæ usus, dabo, cui credas:' atque ita digressus, voluntaria morte dicta firmavit. Quidam[n] 'jussu Vitellii interfectum;' de 'fide constantiaque' eadem, tradidere.

lium ad constantiam, tamen *impetravit, ut ire sibi liceret ad copias Flavianorum noscendas, quæque apud Cremonam gesta essent. Nec speculatione secreta eludere Antonium conatus est, sed aperiens palam jussa principis suumque consilium, ut omnia spectaret, exposcit. Missi, qui exhiberent* ipsi *locum pugnæ, cineres ac bustum Cremonæ, et debellatas legiones. Agrestis ad Vitellium revertit, negantique* fida esse, quæ renunciaret, *atque ultro* convulsum ipsum *accusanti;* quia, *inquit*, magno exemplo argumentoque eges, nec aliter jam tibi, aut vita, aut mors mea prodesse potest, dabo documentum ipse, cui fidem habeas; *atque ita abscedens, spontanea morte quæ dixerat comprobavit. Nonnulli* mandato Vitellii occisum *esse scripserunt*, de fide et fortitudine viri *eadem memoravere.*

et Puteol. *Oberlin.*—2 *Ut* perperam omisit Rhenanus. *Brotier.*—3 Sic bene Mss. et veteres ac recentiores editiones. Rhenanus, *referret*. Ms. Jes. *afferrent*. Idem.—4 Ita Mss. editio princeps et recentiores. Puteolanus omisit, *est*.

NOTÆ

Moriendum victis; id solum referre, novissimum spiritum per ludibrium et contumelias effundant, an per virtutem. Surdæ ad fortia consilia Vitellio aures.'

j *Suumque animum*] Consilium, propositum.

k *Missi qui . . . ostenderent*] Id jam olim inter belli artes. Plutarch. Apophth. de Xerxe: 'Græcos exploratores cum in castris deprehendisset, nulla prorsus eos injuria affecit; sed hortatus, ut exercitum intrepide specularentur, dimisit.'

l *Corruptum*] Vel se ipso ultro, vel ab hostibus ultro *corruptum*.

m *Magno documento*] Quandoquidem verbis amicorum non credis, crede factis. Crede magno exemplo, quod tibi præbiturus sum: magnum erit tibi documentum cladis mors mea: dabo illud, *cui credas*, cum *nec alius jam*, nec major tibi esse possit, *aut vitæ aut mortis meæ usus.* Huic ergo jam crede documento.

Magno documento] Quandoquidem *tibi magno documento opus est* ut mihi credas, et majore quam sunt verba mea; tibi dabo majus specimen, dabo vitam; et erit mors mea tibi pro documento, cum nec utraque jam alio usu tibi impendi possit.

Mori prælio non licet, moriar tamen, ut discas, quam fortis fidusque

55. Vitellius, ut e somno excitus, 'Julium Priscum et Alphenum Varum cum XIV. Prætoriis cohortibus et omnibus equitum alis obsidere Apenninum' jubet. Secuta e[1] classicis[o] legio. Tot millia armatorum, lecta equis virisque,[p] si Dux alius[2] foret, inferendo quoque bello satis pollebant. Ceteræ cohortes ad tuendam urbem L. Vitellio fratri

Vitellius, velut excusso sopore, Julium Priscum et Alphenum Varum occupare Apenninum *jubet,* cum quatuordecim cohortibus prætoriis, et cunctis alis equitum. *Adjuncta e classiariis legio. Ingens illa vis armatorum, firma equis virisque, lacessendo etiam hosti sufficiebat, si Imperator alius esset. Reliquæ cohortes permissæ L. Vitellio fratri, ad urbem custodiendam. Ipse, consuetis*

1 Ita Mss. Harl. Bodl. Jes. Puteolanus et recentiores. In Ms. Reg. et editione principe, *secutæ classicis legio.* Mss. Corb. et Agr. *secutæ classicæ legiones:* uti volebat Muretus. At immerito. Vitellio non fuere multæ legiones, ut patet ex c. 58. 64. et 67. Legio autem illa videtur conscripta e classicis, qui erant Romæ in castris Ravennatium et Misenatium. *Brotier.* —2 Male Rhenanus, *si alius dux.* Quod durum; nec favent libri scripti aut editi. *Idem.*

NOTÆ

miles, et usque in exitium, fuerim meo principi.

[n] *Quidam*] Alii et plures voluntaria morte interiisse scripserunt, alii quidam *Vitellii jussu interfectum;* sed omnes eadem de fide ejus et constantia tradidere.

[o] E *classicis*] *Classici* illi, milites classiarii: nam et *legiones classicæ,* et apud classem merebant. Forte tamen etiam et *e remigibus* delecti, ut in legionarios ascirentur; et sic eos vocat Suetonius, ubi de Nerone, qui primus classiarios in numerum legionis composuisse videtur.

Ita ut verisimile sit, legionarios illos *classicos,* ad legionariam militiam evectos, delectos fuisse, partim e classiariis militibus, partim e remigibus, prout boni et idonei bello videbantur.

E classicis legio] Interp. Italus: *Una legion dell' armata;* quasi adhuc legio classi addicta foret: quod falsum. Nam statim atque asciti in legionem erant classici, jam ad nobiliorem militiam evecti; non amplius *classiarii* erant, sed veri legionarii. Vertere debuerunt, Legio e classicis delecta.

Legio] *Classica* ea vocari debuit, et fuit ipsius nomen: neque enim apud classem meruit; neque jam isti classiarii erant, sed veri legionarii. Sic et *prima Adjutrix* delecta a Nerone, seu Othone, etiam *classica* vocabatur, simili causa. Sic c. 50. 'E classicis Ravennatibus legionariam militiam poscentibus, optimus quisque asciti.'

Hi igitur *classici* in numerum et ordinem legionis compositi, jam non *classici* erant; immo in nobiliorem militiam transierant: licet quandoque legio ex origine sic appellaretur, tamen ad classem aut ad mare nihil jam pertinebat.

[p] *Lecta equis virisque*] Certe delecti erant prætoriani illi ex omnibus castris, et e toto Germaniciano exercitu, qui præcipue armis, equis, virisque præcellebat.

datæ. Ipse, nihil e solito luxu remittens, et diffidentia properus, festinare comitia,[q] quibus Consules in multos[r] annos destinabat: fœdera sociis,[s] Latium externis,[t] dilargiri: his tributa dimittere, alios immunitatibus[u] juvare: de-

voluptatibus indulgens, et quia rebus suis diffidebat, festinus maturat comitia, quibus in plures annos consules designabat: fœdera provincialibus, jus Latii extraneis impertiri cœpit: *his vectigalia remittere, alios exemtionibus levare: demum, nulla in futurum providentia, discerpere imperium.*

NOTÆ

[q] *Comitia*] Suet. Vit. 11. 'Comitia in decem annos ordinavit, seque perpetuum consulem:' quod forte ita intelligendum, ut initio anni tantum consulatus delibaret, ceteris deinceps honoris locum aperiret: idque factum sæpe per invidiam ignavorum principum, ob decus; et quia fasti, seu anni, ex primorum consulum nominibus appellati. Vide Plin. Paneg.

Festinare comitia] Non præcise, forte, quia *consules in multos annos destinabat;* sed quia tum mense Novembri hæc agitabat, et ante Kalendas Jan. instante hoste et bello.

Festinare] Alii sumunt, quasi in multos annos destinaret consules: forte simul et prævenit tempus comitiorum, eademque comitia extendit ad plures annos.

[r] *In multos*] In decem annos; quod innuere videtur Sueton. Vitell. 11.

[s] *Fœdera sociis*] Quibus, scil. privilegia nova et immunitates concedebantur provinciis; sed quæ nunc jura pretio, fide, aut egregiis meritis ministeriisque emercarentur. Sic tamen socios demereri videbatur, ut eos retineret in fide et partibus.

Fœdera] Non præcise fœdera sola intelligit, sed ex fœderibus immunitates ac commoda, quæ paciscebantur socii; sed frustra.

Fœdera] Pactiones, seu conditiones fœderum, quas optarent ac vellent, pro suo commodo, aut onerum levamento.

[t] *Latium externis*] Sumsit Interpres Hispan. quasi vicinas Italiæ sedes externis seu barbaris promitteret; insulse et inepte.

Per *externos*, intelligit tamen populos fœdere ac societatibus devinctos populo Rom. sed ab Italia et urbe procul amotos, quibus *jus Latii* tamen largitur Vitellius, quod fere accedebat ad jus civitatis Romanæ. Certe stultum et insanum principi fuit, *externos* sic publice, seu universas gentes, *in Latium* ascribere, et eo jure donare: sic quippe lacerabat imperium, subvertebatque Rempub.

Latium] Provincia Italiæ ad mare Tyrrhenum: hodie pars major provinciæ *Campaniæ Romanæ* in statu Ecclesiastico, et pars occidentalis provinciæ *Terræ Laboris* in regno Neapolitano. *Tillemonius.*

[u] *Alios immunitatibus*] Sic Sueton. Vit. 15. 'Ad retinendum ergo ceterorum hominum studium ac favorem, nihil non publice privatimque, nullo adhibito modo, largitus est.'

Immunitatibus] Sic olim de Cæsare, seu Antonio, querebatur Cicero Philipp. 1. 'De exilio reducti sunt a mortuo: civitas data, non solum singulis, sed etiam nationibus, et provinciis universis a mortuo: immunitatibus infinitis sublata vectigalia a mortuo,' &c.

nique, nulla in posterum cura,[3] lacerare Imperium. Sed vulgus[v] ad magnitudinem beneficiorum aderat:[4] stultissimus[w] quisque pecuniis[5] mercabatur: apud sapientes cassa habebantur, quæ neque dari, neque accipi, salva Republica, poterant. Tandem flagitante exercitu, qui[6] Mevaniam[x] insederat, magno Senatorum agmine, quorum multos ambitione,[y] plures formidine[z] trahebat, in castra venit, incertus animi et infidis consiliis obnoxius.

Sed plebecula ad amplitudinem beneficiorum erecta: amentissimus quisque pecunia redimebat: apud prudentes inania hæc *reputabantur*, ut *quæ neque concedi, neque assumi poterant, incolumi ac stante republica. Demum postulante exercitu, qui Mevaniam occupaverat, magno patrum comitatu, quorum plurimos ducebat ambitione, plures metu, in castra profectus est, ambiguus animi, et pessimis consiliis facile delusus.*

3 Male Ms. Reg. et editio princeps, *curare*. Brotier.—4 Male Ms. Reg. et editio princeps, *aberat*. Ms. Flor. *haberat*. Inde frustra tentabat J. F. Gronovius, *hiabat*. Idem.—5 *Pecuniis* abest a Ms. Agr.—6 *Qui* perperam omisit Rhenanus. *Idem*.

NOTÆ

v *Vulgus*] Imprudentes et Reipub. ignaros intelligit, quod statim explicat: 'stultissimus quisque pecuniis mercabatur;' sapientes vero ac providi, talia, ut *cassa* et inania spernebant; neque enim stare hæc poterant, *salva republica*.

w *Stultissimus*] Quia, scil. pecunia certa solidaque emebant munia illa, seu beneficia, quæ fluxa, cassa, et inania erant, et quæ statim novus princeps eis ablaturus fuit; nam stare hæc privilegia salvo imperio, salva Repub. non poterant.

x *Mevaniam*] Capiunt, quasi muris oppidi apposuissent castra sua, exemplo castrorum Cremonensium aut Veronensium.

Mevania] Urbs Umbriæ regionis in Italia: hodie *Bevagna*, oppidum Ombriæ, vel ducatus Spoleti, in statu Ecclesiastico. *Tillemonius*.

y *Ambitione*] An ambitio fuit senatorum, et metus? Potius fuit ambitio Vitellii, qui alios patrum ambitiose et in prætextum ac speciem ducebat, et alios, quia metuebat ne, se absente, aliquid novi molirentur. Sic Otho antea traxerat totum senatum Mutinam usque.

Ambitione] Ipsius Vitellii *ambitione;* ut et *formido* cadebat in ipsum Vitellium: formidabat senatores, ne quid novi ipso absente molirentur in urbe, quæ caput rerum et imperii. *Ambitione*, nempe in speciem, honorem, ac pompam, ut ille in partibus habere Senatum P. Q. Rom. videretur, quæ 'nunquam obscura nomina, etsi aliquando obumbrentur.'

z *Formidine*] Forte mutua Vitellii et patrum: quod tamen dici non potuit de *ambitione*, quæ fuit solius Vitellii: neque per ambitionem sequeretur senatus talem Imperatorem; forte potius eum desereret ambitiose.

56. Concionanti (prodigiosum dictu) tantum fœdarum[a] volucrum[1] supervolitavit, ut nube atra diem[2] obtenderent.[b] Accessit dirum omen,[c] profugus altaribus taurus,[d] disjecto

Concionem habenti (quod *portentosum relatu*) *tanta vis importunarum alitum volitando supurfusa est, ut nigra* velut *nube lucem obscurarent. Adjunctum im-*

1 Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *fœdarum avium.* In margine Ms. Bodl. additum, *volucrum;* ut habent Ms. Corb. et editio princeps ac recentiores.—2 Sic bene Mss. Harl. Bodl. Jes. Puteolanus et recentiores. In Mss. Reg. Corb. Agr. et editione principe, *nube radium obtenderent.* Frustra emendabat Rhenanus, *obtunderent.* Neque enim aliter, ut constat ex optimis Mss. Seneca in Œdip. Act. III. v. 625. 'Pœdore fœdo squalidam obtentus

NOTÆ

[a] *Fœdarum*] Forte corvi erant, vultures, aut similes alites; hæ enim genus volucres pascuntur cadaveribus, et ultro castra sequuntur. Sed mirum fuit tantam multitudinem avium supervolitasse concionantem principem, scil. apud principia, et toto astante exercitu. Alii intelligunt mali ominis aves, ut sunt bubones, striges, &c.

Fœdarum] Dio: 'Cum peracto sacrificio apud milites concionaretur, magnus numerus vulturum irruit, discerpsitque exta, ac ipsum fere de tribunali deturbavit.'

Fœdarum] De vulturibus capiunt. Forte inusitatæ illæ aves: vultures quandoque ostendere imperium, sed bonis ducibus.

Fœdarum volucrum] Dio tamen lib. LXV. affirmat diserte de vulturibus, et multa alia narrat prodigia, quibus exterritus est Vitellius, si credimus auctoribus. Victoriam aquilæ exhibere solebant, vultures vero cladem.

Fœdarum] Prodigia alia affert Dio: 'Extitere sinistra prodigia. Nam et cometes apparuit, et luna contra rationem statuti temporis visa est deficere: quarto enim et septimo die obscurata est. Præterea in Oriente et in Occidente duo soles visi sunt eodem tempore: quorum hic imbecillis et pallidus, ille potens et clarus erat. Inventa sunt etiam in Capitolio multa et magna vestigia quorundam Deorum, qui ex eo exiisse videbantur; renuntiatumque est a militibus, qui ea nocte in excubiis fuerant, templum Jovis sua sponte cum magno fragore apertum esse, atque ea causa nonnullos custodes perterritos atque exanimatos fuisse.'

[b] *Obtenderent*] Intellige, quasi scripsisset, *ut nubem atram diei obtenderent.*

[c] *Dirum omen*] Si in sacrificiis victima fugisset, malum id Romanis omen erat. Titus paulo ante mortem, 'Sabinos petit,' ait Sueton. 10. 'aliquanto tristior, quod sacrificanti hostia aufugerat.' Idem Jul. 59. et Galb. 18.

Festus: 'Piacularia vocabant, quod sacrificantibus tristia portendebant: cum aut hostia ab ara profugisset, aut percussa mugitum dedisset, aut in aliam partem corporis, quam oporteret, decidisset.'

Plin. VIII. 45. 'Notatum est vitulos ad aras humeris hominum allatos non litare, sicut nec claudicante nec aliena hostia Deos placari, nec trahente se ab aris.' *Savilius.*

[d] *Profugus altaribus taurus*] Sic olim contigit Crasso, et mox Pæto, adversus Parthos exeuntibus, quibus

sacrificii apparatu, longe, nec, ubi[3]* feriri hostias mos est, confossus. Sed præcipuum ipse Vitellius ostentum erat, ignarus militiæ, improvidus consilii,[4] 'quis ordo agminis, quæ cura explorandi, quantus urgendo trahendove bello modus,' alios rogitans, et ad omnes nuntios,[f] vultu quoque et incessu trepidus, dein temulentus.[g] Postremo tædio castrorum, et audita defectione Misenensis classis, Romam revertit, recentissimum quodque vulnus pavens, summi discriminis incuriosus.[h] Nam, cum transgredi Apenninum, integro

mane omen, refugiens aris taurus, everso apparatu sacrificii, procul occisus, nec ubi mactari victimæ solent. Sed ingens ipse Vitellius portentum erat, inscius belli, incautus inopque consilii, quis ordo incessus, quæ deligentia explorandi, quanta prudentia maturande aut trahendo bello, *alios interrogabat, et ad omnes nuntios facie quoque et ingressu pavidus, dein et vino madidus* obstupescebat. *Demum pertæsus castra, et nuntiata transitione classis Misenensis, in urbem rediit, novissimam quamquam cladem exhorrens*, et *summi periculi haud anxius. Quippe,*

comam.' *Brotier.*—3 Ita Lipsius et recentiores, e Ms. Vatic. in quo, *longe necui.* In Mss. Flor. Agr. et editione principe, *ne cui.* Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *longe, quam ubi.*—4 Ms. Budens. *consiliis.*

NOTÆ

, et expeditio male cessit. De Pæto Tacit. xv. 6. 'Hostiaque, quæ muniebantur hybernaculis assistens, semifacta opera fuga perrupit, seque vallo extulit.'

* *Nec ubi*] Fuit quoddam spatium, fuit locus templi seu principiorum, in quo feriri hostias mos esset: extra illum ambitum taurus confossus est. Intra castra, et apud principia, qui locus fuit instar templi, et quo aquilæ, sanctissima Numina legionum, fuit augurale, fuit ara, circa quam haud dubie feriri debuit victima.

Extra eum locum persultavit taurus, quod mali ominis; quod et contigit, apud Tacitum, Pæto olim, cum transmissurus esset Euphratem adversus Parthos, ostentum imminentis cladis.

f *Ad omnes nuntios*] Ad omnes literas seu nuntios pavebat, quasi vulnere novo perculsus, quasi fulguritus. Petron. 'Fulminatus hac pronuntiatione, sicut eram sine gladio, in lectulum decidi, et attulissem mihi damnatas manus, si non inimici victoriæ invidissem.'

g *Dein temulentus*] Nempe ut timorem mero pelleret, forte et dolorem ac mœstitiam.

h *Summi discriminis incuriosus*] Ad quod tamen præcipue advertere debuit. Nam in eo summa rerum et imperii vertebatur.

Summum discrimen fuit, quod *summa belli* etiam vocatur Tacito; certamen ultimum, cujus exitus, seu eventus, fuit victoria vel clades, et quo *fortuna partium transigenda* fuit. In illud toto conatu, toto animo descendere debuit Vitellius, si vere Cæsar, si vere Imperator esset.

Summi discriminis incuriosus] Nempe quo dirimi fortuna partium et sors ipsius debuit; quo transire et transferri res ad alterutrum concertantium debuerunt.

exercitus sui robore, et fessos hyeme atque inopia hostes aggredi,[5] in aperto foret;[i] dum dispergit vires,[j] acerrimum[k] militem, et[6] usque in extrema obstinatum, trucidandum capiendumque tradidit, peritissimis Centurionum dissentientibus, et, si consulerentur, vera dicturis. Arcuere[7][l] eos intimi amicorum Vitellii, ita formatis Principis auribus,[m] ut aspere, quæ utilia,[n] nec quicquam, nisi jucundum[8] et læsurum, acciperet.[9]

cum superare Apenninum integris exercitus sui viribus, et fatigatos frigore fameque hostes adoriri expediret; dum diducit copias, promtissimum militem, et usque in ultima pervicacem, occidendum et intercipiendum hosti *objecit, expertissimis centurionum refragantibus, et, si rogarentur, fida* consilia *promturis.* Sed *prohibuere illos familiarissimi amicorum Vitellii, ita factis auribus Imperatoris, ut acerba* viderentur, *quæ salutaria* erant, *nec quicquam, nisi lætum et noxium audiret.*

5 Ms. Corb. *aggrediendi.*—6 *Et* abest a Ms. Corb.—7 Sic bene Lipsius et recentiores. In Mss. et veteribus editionibus, *arguere eos.* Brotier.—8 Gronovius et Ryckius habent *jocundum.*—9 Faërno Acidalioque placet, *acciperent,* ut ad aures referatur.

NOTÆ

[i] *In aperto foret*] Facile, liberum, et commodum foret.

In aperto foret] Facile, et expeditum foret, aut quod forte prudentiæ imperatoriæ esse clare appareret.

[j] *Dum dispergit vires*] Quibusdam secum Romam assumtis; sed inprimis, quod ab exercitu cum fratre dimitteret, ut paulo post apparet, sex cohortes et quingentos equites in Campaniam. *Savilius.*

Dum dispergit vires] Per varia circa Apenninum præsidia, aut *Narniæ*, in urbe, dein et in Campania, sic dispersos milites facile trucidandos capiendosque *tradidit.*

[k] *Acerrimum*] Ut qui Germanicianus esset, nec ferociam adhuc exuerat; et qui principem a se evectum strenue vindicabant.

[l] *Arcuere*] Quidni, *arguere*, quæ vetus lectio? Illos arguere potuerunt in consilio, et ad vim dominationis confugere, et sic egregia consilia removere, quod sæpe fit a pravis ministris, quia, scil. illi præpollebant; dein et in adulationem ire, sed suo et imperitantis exitio, ut mali amici solent.

Sic supra duces Othonis II. 33. 'Fortunam et Deos et Numen Othonis adesse consiliis, affore conatibus, testabantur: neu quis obviam ire sententiæ auderet, in adulationem concesserant.'

Arcuere] Recte *arcuere*, scil. eos prohibuere consilio belli, arcuere eos a dicendo verum; hi, nempe, *si consulerentur, vera dicturi* erant: unde patet, in consilium non esse admissos centuriones.

[m] *Ita formatis principis auribus*] Vertunt, quasi id effecissent amici Vitellii, et quasi aures ejus ita imbuissent, 'ut aspera quæ utilia,' &c. Sed potius id ipse Vitellius ex sua ignavia, luxu, et mollitia hauserat.

Non tam amici formare principem

57. Sed classem Misenensem (tantum civilibus discordiis etiam singulorum audacia[o] valet) Claudius Faventinus, Centurio, per ignominiam a Galba dimissus, ad defectionem traxit, fictis Vespasiani[p] epistolis pretium proditionis ostentans. Præerat classi Claudius Apollinaris, neque fidei constans,[q] neque strenuus in perfidia: et Apinius[1] Tiro,[r] Prætura[s] functus, ac tum forte Minturnis[t] agens, Ducem

Sed Claudius Faventinus centurio ad transitionem impulit classem Misenensem, assimulatis literis Vespasiani, præmium perfidiæ ostendens: is *ob flagitium a Galba exauctoratus fuerat, (tantum pollet bellis civilibus etiam singulorum audentia.) Curabat classem Claudius Apollinaris, neque fidei firmus, neque in proditione animosus: et Apinius Tiro, qui præturam obierat, et tum fortuito casu Minturnis versaba-*

1 Ita Mss. Harl. Bodl. Jes. Puteolanus et recentiores. Ms. Corb. *Apinus.* Mss. Reg. Agr. et editio princeps, *Aponius.* At infra c. 76. idem Ms. Agr.

NOTÆ

debent, quam princeps amicos, ut vera et utilia admonere velint, audeant, et etiam quandoque instent.

Ita formatis principis auribus] Teste Plutarch. Apophth. 'Parisatis Cyri et Artaxerxis mater, jubebat eum, qui regem allocuturus esset, byssinis et mollioribus uti verbis.'

[n] *Ut aspere, quæ utilia*] Plutarch. lib. Qui adulator discernitur ab amico: 'Porro, sicut Thucydides ait, eum, qui ob rem maximam subit invidiam, rectum sequi consilium; ita et amicus debet molestiam castigandi in magnis modo rebus, et in quibus plurimum est situm momenti, in se recipere.'

[o] *Etiam singulorum audacia*] Huc respicit quod habetur supra II. 75. licet diversa circumstantia: 'Fluxam per discordias militum fidem, et periculum ex singulis. Quid enim profuturas cohortes alasque, si unus alterque præsenti facinore ex diverso præmium petat?'

[p] *Fictis Vespasiani*] Sic multa ficta ejus nomine, quæ non parum adjuvere partes. Sic supra fictum est, morientem Othonem ipsi commendasse Rempub. tanquam fortissimo duci, et qui solus tantæ moli par esset.

[q] *Neque fidei constans*] Qui neque satis firmus in fide pro Vitellio, et qui neque satis animosé deficeret, aut ad defectionem classicos suos impelleret. Inter utrumque pendens et incertus animi, neque satis fidus erat Vitellio, neque satis strenue rebellabat pro Vespasiano.

[r] *Apinius Tiro*] Editio Rom. *Aponius.* Sic marmora et inscriptiones. *Gruterus.*

[s] *Prætura*] Vertit Interpres Gall. 'Prætorianus:' quod ambiguum, et quod maxime vitare debet Interpres: debuit vertere, 'Qui præturam exercuerat.' Nam sic de milite seu centurione ac tribuno prætoriano id sumi possit, quod lectorem fallit.

Prætura functus] Sic dignitate et auctoritate præcellebat. Sic distinguitur a *prætorio,* quales multi eo ævo, qui tantum *præturæ insignia* adepti, non *prætura functi* erant.

[t] *Minturnis*] Nempe haud procul a classe Misenensi; quare spreto

se defectoribus[2] obtulit: a quibus municipia coloniæque impulsæ, præcipuo[3] Puteolanorum[u] in Vespasianum studio, contra Capua[v] Vitellio fida, municipalem æmulationem[w] bellis civilibus miscebant.[x] Vitellius Claudium Julianum (is nuper classem Misenensem molli imperio rexerat) permulcendis militum[y] animis delegit: data in auxilium urbana cohors[z] et gladiatores, quibus[a] Julianus præerat.[b] Ut[4]

tur, ducem se desciscentibus exhibuit: a quibus coloniæ et civitates incitatæ maximo Puteolanorum in Vespasianum favore, contra Capua Vitellio addicta, oppidanam discordiam armis civilibus jungebant. Vitellius ascivit Claudium Julianum deliniendis militum animis, qui paulo ante classi Misenensi miti imperio præfuerat: concessa ei *in præsidium cohors urbana, et gladiatores, quos Julianus curabat. Ut*

habet *Apinius.* Ibidem Mss. Harl. Bodl. Jes. *Tyro.*—2 Ms. Budens. *interfectoribus.*—3 Idem Ms. *præcipue.*—4 Sic bene Mss. editio princeps et recentiores. Puteolanus, *et.* Brotier.

NOTÆ

Apollinari præfecto classis, ducem se defectoribus obtulit.

Minturnis] Minturnæ, urbs Auruncorum popolorum, in Latio provincia: hodie prorsus excisa. *Tillemon.*

[u] *Puteolanorum*] Puteoli, urbs Campanorum populorum: hodie *Pozzuolo* Italis, *Poussol* Francis, urbs Terræ Laboris, in regno Neapolitano. *Tillemonius.*

Præcipuo Puteolanorum] Capiunt, quasi acrius flagrarent Puteolani pro Vespasiano, ob æmulationem in Capuanos, et quasi municipale odium bello civili magis accenderent.

[v] *Capua*] Urbs Campanorum populorum, prope Vulturnum fluvium: hodie *Santa Maria Maggiore,* sive *delle Gratie,* burgus provinciæ Terræ Laboris, prope fluvium *Garigliano,* in regno Neapolitano. *Tillemon.*

[w] *Municipalem æmulationem*] Ita ut acrius inter se certarent, quam propter causam communem, quam ob bella civilia; ut fieri solet inter vicinas infensasque civitates.

[x] *Miscebant*] Certabant acrius inter se civitates, non amore Reipub. sed causa propria et odiis privatis.

[y] *Militum*] Qui maxima ex parte classiarii, quæ deterior militia: eos infra c. 76. *remiges* vocat: 'Classis illic gladiatoribus remigibusque.'

Militum] Classiariorum nempe, qui adhuc discordes, nondumque omnes sentiebant pro Vespasiano. Nutabant adhuc inter fidem et defectionem plerique; quare eos, misso clementiore duce, permulcere ac retinere in obsequio conatur Vetellius.

[z] *Urbana cohors*] Non *prætoria* quidem, sed vel vigilum, vel una cohortium quibus Præfectus urbis imperabat, et quibus quicquid turbidum in urbe foret coërcebat.

Urbana cohors] Non prætoriana, ut puto, sed una cohortium ex urbe delectarum, ut in tumultu, et sunt illi ipsi quos *tyrones* vocat Suet. Vitel. 15.

[a] *Gladiatores, quibus*] Jam antea præerat hisce gladiatoribus in urbe, scil. post præfecturam classis Misenensis: talia nempe curabat jam a Neronis temporibus, et bello civili

collata utrimque castra,[c] haud magna cunctatione Juliano in partes Vespasiani transgresso, Tarracinam[d] occupavere, mœnibus situque magis, quam ipsorum ingenio[e] tutam.

58. Quæ ubi[1] Vitellio cognita, parte copiarum[f] Narniæ[g] cum Præfectis Prætorii[h] relicta, L. Vitellium fratrem, cum sex cohortibus et quingentis equitibus,[2] ingruenti per Campaniam bello[i] opposuit. Ipse æger animi, studiis militum et clamoribus populi, arma poscentis, refo-

castra castris hinc et inde opposita sunt, *brevi interjecta mora Juliano ad partes Vespasiani transeunte, Tarracinam insedere, muris et ingenio loci validiorem, quam ipsorum industria.*

Quæ postquam Vitellio comperta sunt, *parte copiarum relicta Narniæ cum præfectis prætorii, objecit L. Vitellium fratrem cum sex cohortibus, et quingentis equitibus, imminenti per Campaniam bello. Ipse anxius curis, favore militum et accla-*

1 *Ubi* deest in Budens.—2 Ms. Corb. et editio princeps, *et equitibus quin-*

NOTÆ

gladiatores in usu.

[b] *Julianus præerat*] Mirum, ni ille ipse Julianus sit, qui Plinio *curasse* dicitur *munus gladiatorium Neronis.* XXXVII. 3. *Lipsius.*

[c] *Ut collata utrimque castra*] Nempe Juliani et Apinii Tironis ducis classiariorum: et transgresso in partes Juliano, hi simul Tarracinam occupant.

Collata utrimque] Collata castra invicem, non tam forte ad certamen, quam ad colloquium, quo pacta perfidiæ firmarentur: quod sæpe factum bellis civilibus, nec frustra.

Castra] Scilicet Apollinaris seu Apinii, et Juliani.

[d] *Tarracinam*] Tarracina, urbs Volscorum populorum in Latio. Hodie *Terracina*, urbs Campaniæ Romanæ ad meridiem et orientem, in statu Ecclesiastico. *Tillemonius.*

[e] *Quam ipsorum ingenio*] Infra 76. 'Lascivia socordiaque gladiatorum magis, quam ducum similes. Non vigilias agere, non intuta mœnium firmare,' &c.

[f] *Parte copiarum*] Sic dispergit vires, perditque. Intelligit *partem* copiarum quas supra habuit apud Mevaniam, cum imprudenter reliquit Apenninum. Aliam partem, nempe sex cohortes, tradit fratri.

[g] *Narniæ*] Narnia, urbs Umbriæ provinciæ ad Narem fluvium. Hodie *Narni*, urbs ducatus Spoleti sive Ombriæ, in ditione Pontificia. *Tillemonius.*

[h] *Cum Præfectis Prætorii*] Julio, scil. Prisco, et Alpheno Varo, qui duces digni Vitellio Imperatore. Horum tamen alter mox superesse cladi partium et infamiæ suæ noluit: sibi damnatas manus intulit.

[i] *Ingruenti per Campaniam bello*] Suet. Vit. 15. 'Urgenti deinde terra marique hosti, hinc fratrem cum classe ac tironibus et gladiatorum manu opposuit; hinc et Bedriacenses copias et duces.'

vebatur: dum vulgus ignavum, et nihil ultra verba ausurum, falsa specie[j] 'exercitum'[3] et 'legiones' appellat. Hortantibus libertis (nam amicorum ejus quanto quis clarior, minus fidus) 'vocari tribus'[k] jubet. Dantes[4] nomina sacramento adigit: superfluente multitudine, curam delectus in Consules[l] partitur. Servorum numerum et pondus argenti[m] Senatoribus indicit.[5] Equites Romani obtulere operam pecuniasque,[6] etiam libertinis[n] idem munus ultro flagitantibus. Ea simulatio officii, a metu profecta,[7] verterat in favorem.[o]

mationibus plebeculæ, arma flagitantis, recreabatur: dum scilicet *populum segnem, et nihil ultra clamores ausurum, vano prætextu* exercitum *et* legiones *vocat. Suadentibus libertis (nam amicorum ejus quanto quis illustrior, eo suspectior* erat) convocari tribus *jubet. Et profitentes militiæ ascribit: affluente turba, inter consules dividit munus allegendi militis. Præscribit patribus numerum mancipiorum, et summam pecuniæ. Equites Romani exhibuere ultro ministeria et opes, libertinis quoque eandem operam sponte offerentibus. Ea dissimulatio effecerat, ut* velut in

gentis.—3 Ita Mss. Flor. Reg. Corb. editio princeps et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *exercitus.*—4 Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *data nomina.* Ms. Bud. *dat.* Inde frustra tentabat Rhenanus, *dant.* Melius *dantes*, ut habent Ms. Corb. editio princeps, Beroaldus et recentiores. *Brotier.*—5 Male Puteolanus, *inducit.* Idem.—6 Ita libri omnes, præter Cl. Lallemand, qui edidit, *pecuniamque.* At plurali sæpissime utitur Tacitus. *Brotier.*—7 Sic optime Ms. Bodl. et Cl. Ernestus. Male Mss. Harl. et Jes. et Puteolanus cum Ryckio et Gronov. *officia metu profecta.* Ms. Reg. et editio

NOTÆ

[j] *Falsa specie*] Inani verborum prætextu, falsa armorum specie, qua se ipse deludebat, ac misere fallebat.

[k] *Vocari tribus*] Ad delectum, ut, scil. nomina in militiam darent juvenes. Infra, 'curam delectus,' &c.

[l] *Delectus in Consules*] Horum certe id munus fuit vetere Repub. sed nunc illudebatur Reipub. senatui, magistratibus, et sæpe legibus.

[m] *Pondus argenti*] Forte sic exemplo Neronis, qui in fine aurum ad obryssam exigebat. Aut forte hic in necessitate rerum, cum pecunia signata non abundaret, conflabant primores vasa et supellectilia argentea, ut nummi cuderentur. Aut saltem id exigebat Vitellius; ideoque indicebat certum pondus argenti primoribus et opulentioribus.

[n] *Libertinis*] Ii operam ad bellum pollicebantur, quia sic decus aliquod et jus civitatis Rom. haud dubie assequebantur. Et *libertini*, non nisi in necessitate Reipub. in militiam Rom. asciti.

[o] *Ea simulatio officii, a metu profecta, verterat in favorem*] Nulla hic Vitellii interpretatio; sed senatores antea obsequiosi metu, sponte animum talem induunt: hoc est, cum viderent equites Romanos et libertinos nihil non ultro offerre Vitellio, et ipsi quoque servos pondusque argenti indictum libentes produxere in medium. *Gruterus.*

Ea simulatio] Servos et argenti pondus indicit princeps senatoribus, illi

Et[8] plerique haud perinde Vitellium,[p] quam casum locumque Principatus,[q] miserabantur: nec deerat ipse; vultu, voce, lacrymis, misericordiam elicere; largus promissis, et, quæ natura trepidantium est, immodicus. Quin et *Cæsarem* se dici voluit,[r] aspernatus antea: sed tunc, superstitione[9]

favorem acciperentur obsequia ex timore orta. Et plurimi non perinde Vitellium deflebant, ac fortunam sedemque imperii: nec deerat ipse; ore, voce, fletuque commiserationem movere; ingens promissis, et, qui formidantium animus est, nimius. Quin et se appellari Cæsarem *jussit, cum prius* id *contemsisset: sed tunc, reli-*

princeps, *profecto.* Idem.—8 Ms. Corb. *at.* Editio princeps, *ac.*—9 Ms.

NOTÆ

parent metu, non Vitellii forte, sed militum. Eodem metu equites opulenti 'obtulere operam pecuniasque.' Pari causa et libertini 'munus ultro flagitabant,' etiam metu, et per simulationem.

Ea simulatio, talia *officia* quæ ex *metu profecta* erant, *verterat,* seu accepta erat in vulgus, quasi faverent, foverentque ex animo Vitellium: quod fictum tamen revera et falsum erat.

[p] *Haud perinde Vitellium*] Spernebant Vitellium, ut principatu et jam miseratione indignum; sed tamen majestas principatus, et fortunæ principalis sedes sic tamen adhuc venerationi fuit, unde oriebatur miseratio dignitatis et principatus, non principis. Infra 70. *Non jam imperator, sed belli,* et spernendi in ipso imperii, *causa erat.*

Haud perinde] Non perinde Vitellium principem, ut indignum, scil. hoc nomine, quam dignitatem principatumque miserabantur.

[q] *Casum locumque Principatus*] Quod explicat infra 68. 'Nec quisquam adeo rerum humanarum immemor, quem non commoveret illa facies, Romanum principem et generis humani paulo ante dominum, relicta fortunæ sede, per populum, per urbem, exire de imperio.'

[r] *Cæsarem se dici voluit*] Sueton. Vit. 8. 'Cognomen Germanici delatum ab universis cupide recepit, Augusti distulit, Cæsaris in perpetuum recusavit.' *Savilius.*

Recusaverat ante Hist. l. II. 'Præmisit in urbem edictum, quo vocabulum Augusti differret, Cæsaris non reciperet.' *Salinerius.*

Cæsarem] Sed 'quantum mutatus ab illo Hectore.' Audi Tullium Philipp. 2. 'Fuit in illo ingenium, ratio, memoria, literatura, cogitatio, diligentia; &c. Res bello gesserat, quamvis Reipub. calamitosas, attamen magnas: multos annos regnare est meditatus: magno labore, magnis periculis, quod cogitaverat, effecerat: muneribus, monumentis, congiariis, epulis, multitudinem imperitam lenierat: suos præmiis, adversarios clementiæ specie duntaxat. Quid multa? attulerat jam liberæ civitati, partim metu partim patientia, consuetudinem serviendi.' Cæsaris nomen tulit Vitellius. Hoc tantum habuit Cæsaris.

Cæsarem] Tamen Suet. Vitel. 'Nomen Augusti distulit, Cæsaris in perpetuum recusavit.' At raro conveniunt auctores. Et historiam pro-

nominis,[s] et quia in metu consilia prudentium et vulgi rumor juxta a diuntur. Ceterum, ut omnia inconsulti impetus cœpta, initiis valida,[t] spatio languescunt, dilabi[u] paulatim Senatores Equitesque, primo cunctanter, et ubi ipse non aderat,[v] mox contemtim et sine[10] discrimine; donec Vitellius pudore irriti conatus, quæ non dabantur, remisit.[11]

gione nominis, et quia in pavore consilia peritorum et plebis fabulæ perinde attenduntur. Ceterum ut cunctæ res cæco ac præcipiti instinctu cœptæ, principiis acres, tempore senescunt, sensim abscedere patres et equites, initio dubitantes, et ubi ipse non intererat, dein spernentes, et promiscue ac nullo respectu, sive adesset sive abesset: *donec Vitellius pudore inanis cassique consilii, quæ non tribuebantur, condonavit.*

Ryckii *pro superst.*—10 Sic optime Pichena et recentiores. In Mss. Flor. et Corb. *contemti mestive discrimine.* Mss. Reg. Agr. et editio princeps, *contenti.* Ms. Bodl. et Puteolanus, *conterriti.* Mss. Harl. et Jes. *contriti.* Brotier.—11 Ita optime Mss. et veteres recentioresque editiones. Tantum in Ms. Bud. *omisit,* quod perperam edidit Rhenanus. Tentabat præterea, *quæ nuntiabantur.* Idem.

NOTÆ

prie ac stricte non scribit Suetonius: capita quædam rerum attingit tantum, et leviter transcurrit.

[s] *Superstitione nominis*] Religione quadam ac veneratione nominis Cæsaris, ut qui semper vicisset, victoriaque fundasset imperium Rom. et qui ob virtutem fortunamque inter Deos ascriptus esset. Sed quid hæc ignavo Imperatori?

Superstitione] Tanquam læti faustique ominis nomen accipiebat Cæsaris, ut qui principatum, victoriam, ac fortunam velut adamantino nexu sibi devinxisset, partibusque et nomini ac familiæ, etiam post fata; quod mireris. Hoc jam olim denuntiarat trepidanti nauclero: 'Cæsarem vehis et ejus fortunam.'

[t] *Initiis valida*] Non ex parte Vitellii, sed senatorum, et præcipue equitum ac libertinorum, qui ultro statim *operum et pecunias* offerebant, acribus et flagrantibus initiis, quæ mox *languescunt,* ut solet.

[u] *Dilabi*] Ne darent nomina militiæ, ne pecuniam promissam exsolverent. Primo dubitanter, et veluti metuentes; et cum non ipse adesset, *dilabi,* dein *contemtim et sine discrimine,* sive adesset sive abesset Vitellius.

[v] *Ubi ipse non aderat*] An sensus est, cum ipse non adesset, seu cum abesset urbe? tum tamen Romam reverterat Vitellius. Forte sensus sit, *quo loco ipse non aderat* in urbe ipsa, ita ut pudore et reverentia adigerentur ipso præsente; sed ubi ipse non aderat, spernerent mandata ignavi et parum constantis principis.

Ubi ipse non aderat] Non mirum de Senatoribus et insignibus equitibus affuisse ubi Vitellius esset, scil. in Senatu aut in concione, et quod assentirentur ubi adesset ipse, et etiam quod dilaberentur ipsi sensim, spreto tali dominante, ubi non adesset, dein promiscue et sine discrimine.

59. Ut terrorem Italiæ possessa[1] Mevania, ac velut renatum ex integro bellum, intulerat; ita haud dubium erga Flavianas partes studium tam pavidus Vitellii discessus addidit. Erectus[2] [w] Samnis[x] Pelignusque[y] et Marsi[z] æmulatione, quod Campania[a] prævenisset, ut in novo[b] obsequio, ad cuncta belli munia acres erant. Sed fœda hyeme, per transitum Apennini conflictatus exercitus, et vix quieto

Ut pavorem Italiæ incusserat occupata Mevania, ac velut exardens de novo bellum; ita haud ambiguum in Flavianas partes favorem adjecit tam trepidus Vitellii digressus. Excitus Samnis, Pelignusque, et Marsi invidia, quod Campani antevertissent, ut in recenti transitione, ad omnes belli curas prompti strenuique erant. Sed horrida hyeme, dum transmitteret Apenninum divexatus est miles, et

1 Mallet Muretus, *obsessa*. Illam obsessam vidimus supra c. 55. Et sane cito fuit possessa. Supra c. 8. 'possessa ipso transitu Vicetia.' *Brotier.* —2 Sic bene Ms. Flor. editio princeps, Pichena et recentiores. Mss. Bodl. Jes. et Puteolanus, *ereptus Samnis*. Verum hi populi Vitellio non sunt erepti, sed pavido ejus discessu erecti animosique Flavianas partes amplexi sunt.

NOTÆ

[w] *Erectus*] Alii, *ereptus*. Recte, *erectus*; nempe, pavido Vitellii discessu. Forte et longe magis erecti vicini populi 'æmulatione, quod Campania prævenisset,' ut fit novo principatu, et inter civitates finitimas, invidia municipali.

[x] *Samnis*] Sub Augusto imperatore quarta regio Italiæ fuit dicta *Samnium*, in qua varii populi. Hodie in hac regione sunt *Sabina* provincia, pars *Ombriæ* vel ducatus *Spoleti*, et pars *Campaniæ Romanæ*, in ditione Pontificia; atque comitatus *Molise* fere omnis, et *Abruzzo Citra* et *Ultra* provinciæ fere integræ, parsque septemtrionalior *Capitanatæ* in regno Neapolitano. Samnites proprie dicti, de quibus hic loquitur Tacitus, sunt populi Samnii provinciæ, in Samnio regione. Hodie fere omnis comitatus Molisinus *Molise*, in regno Neapolitano. *Tillemon.*

[y] *Pelignusque*] Peligni, populi Samnii regionis in Italia. Hodie pars Aprutii Citerioris *Abruzzo Citra*, provinciæ regni Neapolitani. *Tillemon.*

[z] *Marsi*] Populi Samnii regionis. Hodie pars Aprutii Ulterioris, *Abruzzo Ultra*, provinciæ regni Neapolitani. *Tillemon.*

[a] *Quod Campania*] Nempe per defectionem classis Misenensis: nam simul *municipia et coloniæ* Campaniæ eodem *impulsæ*.

Quod Campania prævenisset] Non Capua, quæ, ut puto, perseveravit in partibus Vitellianis, suo damno; nam postea afflictæ domus illustres, et in eam vindicatum. Sed prævenerat *Campania* in transitione classis, forte et Tarracinæ, quæ occupata a gladiatoribus pro Vespasiano. Infra: 'jam Misenensem classem et pulcherrimam Campaniæ oram descivisse.'

[b] *Ut in novo*] Novi subditi aeriores promtioresque ad officia, fere ut nova servitia in familiis.

agmine nives[3] eluctantibus,[c] patuit, quantum discriminis adeundum foret, ni Vitellium retro Fortuna vertisset: quæ Flavianis Ducibus non minus sæpe, quam ratio,[d] affuit. Obvium illic Petilium Cerialem habuere, agresti cultu et notitia locorum custodias Vitellii elapsum. Propinqua affinitas Ceriali cum Vespasiano, nec ipse inglorius militiæ: eoque inter Duces assumtus est. Flavio[4] quoque Sabino ac Domitiano patuisse effugium, multi tradidere.[5] Et missi ab Antonio nuntii per varias fallendi artes penetrabant,[e] locum ac præsidium[f] monstrantes. Sabinus inhabilem labori et audaciæ valetudinem[g] causabatur: Domitiano aderat animus; sed custodes a Vitellio additi,[6 h] quanquam se so-

vix pacato incessu nives superantibus, innotuit, quantum periculi subeundum foret, ni Vitellium retro abegisset fortuna, quæ non minus sæpe favit ducibus Flavianis, quam prudentia. Illic occurrit Petilius Cerialis, qui rustico habitu, et peritia locorum præsidia Vitellii vitaverat. Proxima necessitudo Ceriali cum Vespasiano, nec ipse ignobilis bello; ideoque inter duces ascitus est. Plurimi memoravere Flavium etiam Sabinum, ac Domitianum elabi potuisse. Et nuntii, ab Antonio missi, diverso latendi astu pervadebant in urbem, *locum et auxilium ostendentes. Sabinus excusabat se, quod corpus itineri, et valetudo audaciæ impar esset. Non carebat animo Domitianus; sed satellites* ei *a Vitellio appositi, quamvis se comites fugæ*

Idem.—3 Sic bene Rhenanus et recentiores e Ms. Bud. In Mss. Harl. Bodl. Jes. *nive se luctantibus.* Inde Puteolanus, *nive se eluctantibus.* Brotier.—4 Budens. *Flaviano.*—5 Ms. Agr. *multi prodidere.*—6 Male editio princeps, *abditi.* Brotier.

NOTÆ

[c] *Nives eluctantibus*] Sic in vita Agric. 'Virtutem hostium, locorumque difficultates eluctatus.' Eodem modo Hist. lib. I. 'Immensa viarum spatia, ægre sub armis eniterentur.' *Rhenanus.*

Eluctantibus] Superantibus.

[d] *Ratio*] Prudentia, consilium.

[e] *Penetrabant*] In urbem; et hi locum monstrabant Sabino ac Domitiano.

[f] *Locum ac præsidium*] Locum scil. quo effugerent, ac *præsidium*, quo se reciperent, aut opem et subsidium offerebant. Jam multi occulte favebant Flavianis, licet palam starent adhuc pro Vitellio, ut fit inter bella civilia.

Præsidium] Effugium. Vel ipsi missi ab Antonio, se duces, præsidium et custodes offerebant, aut subsidium et receptum monstrabant: forte simul omnia hæc.

Ac præsidium] Capiunt de loco certo tutoque quo se reciperent, dum custodias Vitellii penetrarent.

[g] *Valetudinem*] Jam ille senex et senecta invalidus. Infra 75. 'Quinque et triginta stipendia fecerat in Republica.'

[h] *Sed custodes a Vitellio additi*] Quomodo igitur congruit quod habet infra 69. 'Domitianum fratris filium in Capitolium accivit?' nisi forte tur-

cios fugæ promitterent, tanquam insidiantes timebantur. Atque ipse Vitellius, respectu suarum necessitudinum,[i] nihil in Domitianum atrox[j] parabat.

60. Duces partium ut Carsulas[k] venere, paucos ad requiem dies sumunt,[1] donec aquilæ signaque[l] legionum assequerentur: et locus ipse castrorum placebat, late prospectans: tuto copiarum[m] aggestu: florentissimis pone[2] tergum municipiis: simul colloquia cum Vitellianis, decem

offerrent, velut fraudem struentes metuebantur. Atque ipse Vitellius, propinquorum suorum affectu, nihil sævum statuebat adversus Domitianum.

Duces Flavianorum, ut Carsulas advecti sunt, aliquos dies ad quietem accipiunt, donec Aquilæ et signa legionum adventarent; et sedes ipsa castrorum arridebat, in immensum prospiciens; securo commeatuum advectu; opulentissimis a tergo coloniis: etiam congressus cum Vitellianis, decem millium intervallo dissitis, et transitio

1 Ms. Ryckii, *sumunt dies*.—2 Gronovius, *prope*; Ms. Budens. *post tergum*.—

NOTÆ

batis rebus, et quasi jam ejurasset imperium Vitellius, tum Domitianum custodes deseruerint, aut forte in partes simul transierint, ut solet, afflictis Vitellii rebus: quod verisimile; nam et jamdiu ante 'se socios fugæ promittebant,' quasi de Vitellio desperantes.

[i] *Necessitudinum*] Vertit interpres Hispanus, quasi Vitellius haberet aliquam necessitudinem cum Vitellio, quod falsum. Explicat Tacitus infra quid per *necessitudines* intelligat c. 67. 'Obruebatur animus miseratione curaque, ne pertinacibus armis minus placabilem victorem relinqueret conjugi ac liberis.'

Necessitudinum] Suorum nempe liberorum, et conjugis.

Suarum necessitudinum] Hic turbant inter *necessitudines* Vitellii, et *necessitudines* Domitiani, quasi necessitudines Domitiani respicere aut vereri videretur, aut necessitudines suas cum Domitiano. Sed *respectu necessitudinum*, id est, Vitellius, respectu suæ familiæ, respectu scil. fratris, conjugis, et filii sui, parcebat Domitiano. Nempe, respectu pignorum suorum, parcebat liberis Vespasiani, sed frustra. Nam frater et filius Vitellii statim post victoriam occiduntur Muciani jussu.

[j] *Nihil in Domitianum atrox*] Ostendit facilitatem difficultatemque effugii. Domitiano difficultas erat, quod custodes, 'tanquam insidiantes timebantur,' facilitas, quia 'aderat animus. Atque ipse Vitellius ....nihil in Domitianum atrox parabat.'

[k] *Carsulas*] Carsula, urbs Umbriæ regionis: hodie *Casigliano*, castrum ducatus Spoleti, sive Ombriæ versus meridiem, in statu Ecclesiastico. *Tillemonius.*

[l] *Donec aquilæ signaque*] Quæ, scil. tardius sequebantur expeditas cohortes et alas: namque 'difficilius Apennini nives gravi agmine eluctabantur.

[m] *Copiarum*] Annonæ, frugum, commeatuum.

millium[n] spatio distantibus,[o] et proditio sperabatur. Ægre id pati miles, et victoriam malle, quam pacem: ne suas quidem legiones opperiebantur, ut prædæ,[3 p] quam periculorum socias.[4] Vocatos ad concionem Antonius docuit: 'esse adhuc Vitellio vires, ambiguas,[q] si deliberarent; acres, si desperassent. Initia bellorum civilium fortunæ permittenda; victoriam consiliis et ratione perfici.[5] Jam Misenensem classem et pulcherrimam Campaniæ oram descivisse: nec plus e toto terrarum orbe reliquum Vitellio, quam quod inter Tarracinam Narniamque jaceat. Satis gloriæ prælio Cremonensi partum, et exitio Cremonæ nimium invidiæ; ne concupiscerent Romam capere potius, quam servare: majora illis præmia,[r] et multo maximum decus, si incolumitatem Senatui Populoque Rom. sine sanguine quæsissent.'

sperabatur. Impatienter id ferre miles, et pugnam *victoriamque malle, quam pacem: ne suas quidem legiones expectabant, ut præmii* magis, *quam discriminis participes. Convocato exercitu, disseruit Antonius:* esse adhuc Vitellio copias, fidei dubias, si consultarent; fortes, si spem abjicerent. Principia motuum civilium sorti *armorum* committenda; victoriam consummari consiliis et prudentia. Jam defecisse classem Misenensem et amœnissimam Campaniæ regionem: nec plus Vitellio superesse ex universo imperii orbe, quam quod situm sit inter Tarracinam et Narniam. Satis decoris acquisitum pugna Cremonensi; et excidio Cremonæ nimium odii; ne cuperent potius expugnare urbem, quam incolumem præstare: ampliorem illis mercedem, et longe maximam gloriam *fore*, si salutem procurassent senatui populoque Rom. sine cæde et cruore.

3 Ms. Corb. *Ut prædæ potius*. In aliis *potius* recte intelligitur. *Brotier*.—4 Male Ms. Corb. et editio princeps, *socios*. Idem.—5 Sic bene Lipsius et recentiores. In Mss. Reg. Corb. et editione principe, *profici*. Mss. Harl. Bodl. Jes. Guelf. et Puteolanus, *a consiliis et ratione proficisci*. Brotier.

NOTÆ

[n] *Decem millium*] Trium ferme leucarum Gallicarum.

[o] *Distantibus*] Apud Narniam scil.

[p] *Ut prædæ*] Ut prædæ magis, quam periculorum socias.

[q] *Ambiguas*] Dubias in fide erga Vitellium *si deliberarent*; et ut nutantes inter utrasque partes, facile ad se transituras; *acres*, fortesque tamen, si de venia ac pace *desperassent*.

[r] *Majora illis præmia*] Hæc ratio valere debuit apud digniores, apud honestiores, et qui altiores ordines ducerent. Sed in vulgus quid hæc, nisi *inania* clementiæ nomina? Supra c. 19. 'Pro labore ac vulneribus, clementiam et gloriam inania laturos,' &c.

61. His ac[1] talibus mitigati animi. Nec multo post legiones venere. Et terrore famaque aucti exercitus Vitellianæ cohortes nutabant, nullo in bellum adhortante, multis[s] ad transitionem,[t] qui suas centurias[u] turmasque tradere,[2] donum victori, et sibi in posterum gratiam, certabant.[a] Per eos cognitum est, 'Interamnam proximis campis præsidio quadringentorum equitum teneri.' Missus extemplo[3] Varus, cum expedita manu, paucos repugnantium interfecit: plures, abjectis armis, veniam[v] petivere: quidam in castra[w] refugi, cuncta formidine implebant, augendo rumoribus virtutem copiasque hostium, quo amissi præsidii[4] dedecus lenirent. Nec ulla apud Vitellianos flagitii[x] pœna: et præmiis defectorum versa[5] fides,[y] ac reliquum[z] perfidiæ certa-

His et similibus rationibus *placati animi. Nec multo interjecto tempore legiones adventavere. Et pavore ac rumore firmati agminis, Vitellianus miles dubitabat, nemine ad bellum incitante, multis ad defectionem* compellentibus, *qui certatim tradebant suas copias pedestres et equestres*, ut *munus victori, et sibi in futurum favorem. Per eos compertum est*, Interamnam propinquis agris occupari statione quadringentorum equitum. *Missus statim Varus, cum expedito agmine, nonnullos resistentium interemit: plures, positis armis, salutem rogavere: nonnulli in castra fugientes, omnia pavore complebant, extollendo sermonibus strenuitatem viresque hostium, quo deserti præsidii flagitium minuerent. Nec ulla apud Vitellianos ignaviæ mulcta; et* illecti *defectores mercede* proditionis *facile mutabant fidem, ac* tum *reliqua* tantum *proditionis æmulatio; perpetuæ transitiones tribuno-*

1 Sic Mss. Harl. Bodl. et editiones veteres. In Mss. Jes. et Corb. *his atque talibus*. In recentioribus editionibus, *his et talibus*, et sic Ryckius et Gronov.—2 Male Ms. Reg. et editio princeps, *tradidere*. Immerito probat Gruterus, ut, *certabant*, quasi insititium repudiet. *Brotier*.—3 Sic recte Rhenanus pro *exemplo* edidit: nam Flor. et meus ita habent. *Ryckius*.—4 Male Ms. Jes. *amissi præmii*. Brotier.—5 *Vera fides*. Ita Ms. Agr. Puteolanus, Ryckius et recentiores. In Mss. Flor. Reg. Harl. Bodl. Jes. Guelf. Corb. et editione principe, *verba fides*. Inde emendavit Freinshemius, *versa fides*. [Quem Gronov. sequitur.] Mallet Ernestus, *certa fides*; ut apud

NOTÆ

[s] *Multis*] Vitellianis ipsis, qui, transfugii pretium, *suas centurias turmasque* trahere secum ad victorem certabant.

[t] *Ad transitionem*] Ad proditionem, seu defectionem.

[u] *Qui suas centurias*] Quæ centuriæ traditæ ut donum victori, ita simul favor et gratia tradentibus erant. Centurias suas tradere donum victori, et sic *sibi in posterum gratiam* parare *certabant*.

[v] *Veniam*] Ea lege ut præsidium desererent, ac victori permitterent.

[w] *In castra*] Quæ apud Narniam.

[x] *Flagitii*] Ignaviæ, perfidiæ, &c.

[y] *Præmiis defectorum, vera fides*] De mendo suspicionem facit Florentinus,

men: crebra transfugia Tribunorum Centurionumque; nam gregarius miles induruerat[6] pro Vitellio: donec Priscus et

rum centurionumque; quippe plebeius miles obstinatus erat pro Vitellio: donec

Horatium, III. Od. XVI. 30. 'Et segetis certa fides meæ.' *Brotier.* Mihi cum Bipont. potior videtur conjectura Freinsh. *Oberl.*—6 Ms. Corb. *induraverat.*

NOTÆ

apud quem corrupte legitur, *ūba fides.* Tamen sensus videtur: Vitelliani flagitia non puniunt; contra, ad Flavianos deficientibus præmia cum fide exsolvuntur. *Pichena.*

Legendum esse, *præmiis defectorum versa fides*, satis ostendunt sequentia, *et reliquum perfidiæ certamen.*

Alii non recte, *vera fides*, quam lectionem et codex Flor. suspectam reddit, qui præfert, *ūba fides*: nempe ea nota, qua syllabam *ver* exprimere consueverant illius ætatis librarii. *Freinshem.* Forte sensus sit: *præmiis defectorum* mutata *fides.*

Versa fides] Lego, *vera fides* Quia nulla apud Vitellianos proditionis pœna, et quia præmia defectorum apud Flavianos certa erant, hinc *vera fides* in ipsos; hinc et 'reliquum perfidiæ certamen,' hinc 'crebra transfugia tribunorum centurionumque,' ad Flavianos nempe.

Ita ut τὸ *vera fides* forte fuerit ambigue dictum, et de præmiis, quæ cum fide exsolvebantur, et de ipsis defectoribus, quorum vera fides ob præmia ipsis etiam cum fide persoluta: vetus exemplar habuit *vera fides*; huic standum.

Versa fides] Melius *vera.* Nempe vere et sincere servata fides desciscentibus, et præmia promissa illis vera fide exsoluta; quare nihil belli reliquum, tantum postea *reliquum perfidiæ* et transitionum, seu transfugiorum, *certamen* invicem inter Vitellianos.

Vera fides] Puto sic leg. aut certe intelligendum: *Nec ulla apud Vitellianos flagitii*, seu proditionis, *pœna*, *et præmiis defectorum servabatur fides; ac* deinceps *reliquum perfidiæ certamen* fuit, *et crebra transfugia, &c.* Vel leg. *servata fides*: nam quid hæc: *versa fides?* quis sensus? forte, *juxta verba fides.*

Sed, ut puto, melior lectio, *vera fides.* Transeuntes seu deficientes securi erant flagitii, impune desciscebant, et simul certi *præmiorum* defectionis fuere: nam *vera* et certa *fides* iis præstabatur a Flavianis ducibus. *Vera fides* hic opponitur *fluxæ fidei.* Supra 48. 'fluxa, ut est barbaris, fide.'

[2] *Ac reliquum*] *Nec ulla* ignaviæ aut proditionis *pœna* apud Vitellianos; et apud Flavianos, e contra, *præmiis defectorum vera fides.* Atque ea causa, ex eo tempore deinceps, quod *reliquum*, fuit perfidiæ certamen.

Ac deinceps, quia Flavianæ legiones advenerant, 'et terrore famaque aucti exercitus Vitellianæ cohortes nutabant;' et quia nulla pœna deserti præsidii, aut transfugiorum, et certa fides præmiorum deficientibus, deinceps nihil reliquum, nisi certamen perfidiæ, tribunorum centurionumque Vitellianorum transfugientium ad Flavianos.

Alphenus,[a] desertis castris, ad Vitellium regressi,[b] pudore proditionis cunctos exsolverent.[7]

62. Iisdem diebus Fabius Valens Urbini[c] in custodia[1] interficitur. Caput ejus Vitellianis cohortibus[d] ostentatum,[e] ne quam ultra spem foverent: nam, 'pervasisse in Germanias Valentem, et veteres illic novosque exercitus ciere,' credebant. Visa cæde in desperationem versi: et Flavianus exercitus, immane quantum animo[2] exitium Valentis, ut finem belli, accepit. Natus erat Valens Anagniæ,[f] Equestri familia: procax moribus, neque absurdus[g] ingenio, famam

Priscus et Alphenus, relicto exercitu, ad Vitellium reversi, flagitio seu ignominia defectionis omnes absolverent.

Iisdem diebus Fabius Valens apud Urbinum interimitur in carcere. Caput illius Vitelliano militi ostentui exhibitum est, ne quam ultra spem alerent: quippe existimabant Valentem penetrasse in Germanias, et antiquas novasque copias hinc excire. *Spectata nece, spem omnem abjecere; et exercitus Flavianus, incredibile quantum præsumsit animo mortem Valentis, ut exitum belli. Valens Anagniæ genitus, equestri loco: petulanti ingenio, neque* tamen *ineleganti, famam urbani-*

7 Ms. Corb. *exsolvere.*

1 Ms. Corb. et editio princeps, *in custodia Urbini.*—2 Corrupte Ms. Reg. et editio princeps, *quantum animæ.* Supplebat Acidalius, *quantum animo auc-*

NOTÆ

[a] *Priscus et Alphenus*] Qui præfecti prætoriis cohortibus, nunc ipsa castra et cohortes deserunt.

[b] *Ad Vitellium regressi*] In urbem; neque id sine summo flagitio, cum sic deseruissent castra et tot tamque validas copias sine prælio hosti tradidissent: sicque majori probro, quam ut tantum deseruisse principem viderentur.

Quare infra Hist. l. IV. 11. 'Julius Priscus prætoriarum sub Vitellio cohortium præfectus, se ipse interfecit, pudore magis, quam necessitate:' non *necessitate*, quia ipsi ob ignaviam facile parcebatur: 'Alphenus Varus ignaviæ infamiæque suæ superfuit.'

[c] *Urbini*] Urbinum, urbs Umbriæ regionis: hodie *Urbino* Italis, *Urbin* Francis, urbs ducatus Urbini in statu Ecclesiastico. *Tillemonius.*

[d] *Cohortibus*] De legione classica silet, quia longe ea minoris famæ, quam cohortes prætoriæ et alæ, quæ robora partium. Eam tamen infra memorat, c. 67. 'Audita defectione legionis cohortiumque, quæ se Narniæ dediderant.'

[e] *Ostentatum*] Narniæ scil.

[f] *Anagniæ*] Anagnia, urbs Hernicorum populorum, in Latio: hodie *Anagni*, urbs Campaniæ Romanæ versus medium et orientem, in statu Ecclesiastico. *Tillemon.*

[g] *Neque absurdus*] Ne putes sic minui, aut de mediocritate intelligi: certe eleganti ingenio fuit Valens, sed mores haud probi: quod sic expressit Tac. 'scite magis, quam probe.'

urbanitatis per lasciviam[h] petere. Ludicro juvenalium[3] sub Nerone, velut ex necessitate, mox sponte,[i] mimos actitavit, scite magis quam probe.[j] Legatus legionis et fovit[k] Virginium et infamavit.[l] Fonteium Capitonem[4] corruptum,[m]

tatis per luxum et libidinem affectare. Spectaculo Juvenalium, principe Nerone, tanquam vi, seu jussu dominantis adactus, *dein ultro mimos egit* ipse, *venuste magis, quam honeste. Legatus legionis, et juvit Verginium, et criminatus est. Interemit Fonteium Capitonem,* seu *illectum et solicitatum* ad exuendam fidem,

-tus. Brotier.—3 Ita Lipsius et recentiores. In Mss. et veteribus editionibus, *ludicro juvenum.*—4 Ita vulgo Mss. et veteres recentioresque editiones. Beroaldus, *Fonteium Capitonem in proditionem corruptum.* Ita quoque habet Ms. Corb. sed omittit, *Capitonem.* Brotier.

NOTÆ

[h] *Per lasciviam*] Lasciviæ et procacitati morum prætexebat *famam* elegantiæ et *urbanitatis;* seu prætextu quærendi captandique famam sciti et elegantis ingenii, *lasciviam* sectabatur.

[i] *Mox sponte*] Primo Valens *mimos actitavit,* quasi jussus a Nerone, quod certe instar necessitatis fuisse videbatur; sed mox et sponte sub eodem Nerone palam ingenium ostentavit.

Quo arguebat clare primum etiam id non ex necessitate, sed libenter et suapte sponte id fecisse. In tales mimos assumti equites Rom. ut Laberius olim sub Cæsare dictatore; sic scena polluti equites, nondum tamen senatores.

[j] *Quam probe*] Flagitium fuit in equite Rom. talia *actitandi.* Et quo elegantius id præstaret, eo inhonestius, eo flagitiosius egisse videbatur: nam eo latius vulgata infamia.

[k] *Fovit*] Cum Verginium foveret, aut fovere simularet, et ad imperium suscipiendum impelleret, renuentem aut cunctantem interim secretis criminationibus incusabat apud Neronem, aut mox apud Galbam.

Ita ut sic utrumque deciperet, et principem et ducem. Utrumque simul prodebat, Galbam, cum impelleret Verginium; et Verginium, cum eum secreto, licet innocentem criminaretur.

Fovit Verginium] Incitavit forte adversus Neronem, dein et ad imperium suscipiendum, et contra Galbam; dein etiam et infamavit, forte apud Neronem, dein et apud Galbam, proditor omnium, excepto forte Vitellio, quem et ipsum prodidisset, nisi prævenisset eum fortuna et captivitas.

[l] *Et infamavit*] Vertit Interpres Gall. quasi eum infamasset, quis coluerat, et quasi societate aut amicitia sua, eumque celebrando ac frequentando infamasset. At non potuit Fabius infamare talem virum hoc modo, qui tantæ famæ fuit, tantæque gravitatis et auctoritatis apud milites, et apud senatum P. Q. R. et apud ipsum Galbam et sequentes principes, ut eum principatu dignum censerent, et eo magis, quod recusasset.

Eum incusavit apud Galbam, forte et apud Neronem, voluisse imperium, aut certe dissimulando rebellionem auxisse, et sic *infamavit,* ut diximus.

Infamavit] Quasi cunctantem illum accipere imperium apud Galbam criminatus est Valens; ideoque et Verginius modico honore exceptus est a Galba, cum illi occurrit ex Hispania

seu quia corrumpere nequiverat, interfecit.[n] Galbæ proditor: Vitellio fidus et aliorum[o] perfidia illustratus.

63. Abrupta undique spe, Vitellianus miles, transiturus in partes, id quoque[p] non sine decore,[1] sed sub signis[q] vex-

seu quia illicere non potuerat. Desertor Galbæ; in Vitellium constans, et aliorum proditione nobilitatus.

Abscissa undique spe, Vitellianus miles, transgressurus in partes, idque etiam non

1 *Dedecore* Rhen. e Bud. Sic et Agr. Contra Flor. et edd. vet. *sine decore*. Utraque lectio bonum sensum fundit. Turpe est militi, armatum, immo sub signis vexillisque sese tradere hosti, nec pro sua parte, dum liceat, strenue pugnare. Sic Acid. quoque Gron. Brot. [Ryck.] Lall. Verum, cum hic *pudore proditionis exsoluti* dicantur, decus armorum signorumque iis, in societatem transeuntibus, permissum a Flavianis. Ita potior ratio cod. Flor. quem se-

NOTÆ

Romam pergenti.

Sic Alphenus Varus Corbulonem criminatus erat apud Neronem.

Vertunt, quasi Valens sua consuetudine et familiaritate aliquam ignominiæ labem Verginio inussisset, quasi libidine, aut stupro, aut simili flagitio devinctus: quod ineptum et falsissimum est.

[m] *Corruptum*] Solicitatum ad capiendum principatum, aut cum eum convellere tentasset, aut non potuisset, eum interfecit.

[n] *Interfecit*] Fabius Fonteium interfectum imputavit Galbæ, dein et Galbam prodidit, ipsum Vitellium etiam proditurus, si occasio aut merces oblata esset *ex adverso;* sed præventus est. Attamen hactenus illum fidum Vitellio affirmat Tacitus infra: nec abs re; neque enim in adversis partibus par decus sperare potuit.

[o] *Et aliorum*] Cæcinæ, Lucilii Bassi, et similium. Mirari subit jam sileri duces eximios, Paulinum, Celsum, Verginium ipsum, alios: haud dubie neglecti illi a Vitellianis, ut quippe Othoniani, ac forte observati et custoditi.

Et egregii duces talia bellorum flagitia exhorruerant, atque in secretum se potius abdiderant, *præda victoris* futuri; ut olim Asinius Gallus inter Antonium et Augustum bellis abesse maluit.

[p] *Id quoque*] Alii sic sumunt, quasi non *sine dedecore* transirent in alias partes, sed cum majore dedecore esset, quod *sub signis vexillisque* transirent. Sed immo decus illud servatum videtur victis legionibus, transeuntibusque, quod *sub signis vexillisque* incederent. Iis honos habitus, fere quasi non transirent, quasi non victæ forent, sed velut ejusdem principis et sacramenti essent. Non sine dedecore fuit, quod transirent, quod in medio circumdarentur a victoribus: sed tamen temperatum imminutumque dedecus videtur, quod sub signis vexillisque ingrederentur.

Id quoque] *Id quoque non sine dedecore, sed* tamen *sub signis vexillisque;* quia, scil. ultro transire videbantur in partes, nec tamen id etiam sine flagitio et dedecore. Nam Flavianus miles, ut victis et captivis insultabat, scil. 'densis circa viam ordinibus adstiterat. Accepti in medium Vitelliani,' &c. sicque non sine contemtu ac dedecore: *væ victis.*

Dedecore] Non erat dedecus in eo

illisque in subjectos Narniæ campos descendere. Flavianus exercitus, ut ad prælium, intentus ornatusque,[2] densis circa viam ordinibus, astiterat. Accepti in[3] medium Vitelliani: et circumdatos Primus Antonius clementer alloquitur: 'pars Narniæ, pars[r] Interamnæ subsistere' jussi: relictæ simul e victricibus legiones, neque quiescentibus graves, et adversus

sine ignominia, sed cum aquilis et vexillis, in proxima Narniæ plana degressi sunt. Flavianus exercitus, tanquam ad certamen, instructus paratusque, conferto circa iter agmine astabat. Assumti in medium Vitelliani: et in orbem cinctos, Primus Antonius mansuete alloquitur: jussi remanere, alii Narniæ, alii Interamnæ: *substitere simul* et *legiones e victricibus, neque modestis infensæ, et adversus pervi-*

quor cum Bip. *Oberl.*—2 *Intentus armatusque.* Ita Mss. Harl. Bodl. Jes. Reg. Corb. Agr. editio princeps, Beroaldus et recentiores. Mss. Flor. Bud. et Puteolanus, cum Ryckio et Gronov. *intentus ornatusque,* quod Pichenæ placuit. Plus auctoritatis habet, *armatus,* nec minus veritatis et elegantiæ. *Brotier.*—3 Male Ms. Reg. *ad medium.* Idem.—4 Budens.

NOTÆ

præcise, quod transirent in partes Flavianas. Nam coacti, et a viribus et a ducibus destituti sic agebant.

In eo dedecus seu flagitium fuit, quod sub signis vexillisque velut victi ac triumphati incederent inter medios ordines legionum victricium, et quasi ludibrio et ostentui; quod velut capti hostes circumdarentur, essentque veluti arbitrio et libidini victorum permissi, quod clade, cæde et exitio pejus, et omni militari flagitio majus fuit.

Id quoque non sine dedecore] Forte non pertinet ad id, quod sequitur, 'sub signis vexillisque,' sed potius ad id quod infra: 'Flavianus exercitus, &c. densis circa viam ordinibus astiterat. Accepti in medium .... circumdatos,' &c. in quo dedecus fuit, et sic quasi flagitium ostentabatur.

[q] *Sed sub signis*] Forte sensus sit: Id quoque non sine dedecore, *sed tamen* sub signis, &c. dedecus in eo præcipue, quod ut victi, et quod inermes circumdarentur, et victoribus, quasi per flagitium, insultantibus.

Sub signis vexillisque] Bene *sub vexillis:* nam ibi nulla legio, quæ aquilam haberet, nisi forte classica; quæ cohortibus prætorianis adjuncta fuerat, sed fere sine nomine.

Sub signis] Puto, in eo præcipuum flagitium, quod sub signis se deditum ultro irent integri et incruenti, nulloque prælio victi, quasi se et principem proderent, per ignominiam et perfidiam.

Vexillisque] Cepit Interp. Hispanus de *vexillis equitum,* quasi distingueret Tacitus hic, inter *signa,* quæ peditum erant, et *vexilla,* quæ equitum.

Sed *signa* et *vexilla* indistincte sumuntur de peditibus. Et nomine *vexillorum,* ac *vexillariorum,* semper intelliguntur pedites legionarii: cum de equite agitur, *alarum* nomine tantum eos distinguit.

Certe inferiori ævo, jam nomine *vexillorum* et *vexillationum* venit equitatus; at tempore Taciti nihil simile reperias.

[r] *Pars Narniæ, pars*] Ut sic divisæ minus validæ essent, si quid moliri rursus, ac sollicitare victoriam auderent.

contumaciam validæ. Non omisere per eos dies Primus ac Varus,[s] crebris nuntiis 'salutem et pecuniam et secreta[t] Campaniæ' offerre Vitellio, 'si, positis armis, seque[4] ac liberos[u] suos Vespasiano permisisset.' In eundem modum et Mucianus composuit epistolas: quibus plerumque fidere Vitellius, ac 'de numero servorum, electione littorum,'[5 v] loqui. Tanta torpedo invaserat animum, ut, si Principem[w] eum fuisse ceteri non meminissent,[x] ipse oblivisceretur.

caces firmæ. Non defuere per illos dies Primus ac Varus, quin frequentibus literis exhiberent Vitellio incolumitatem et opes et secessus Campaniæ; si, abjectis armis, seque et filios suos Vespasiano dedidisset. *In eundem sensum etiam Mucianus scripsit literas: quibus sæpe fidem adhibebat Vitellius, et* de numero servitiorum, *et* delectu riparum *loquebatur. Tanta socordia incesserat* Vitellii *animum, ut, si imperatorem eum fuisse ceteri obliviscerentur, ipse non meminisset.*

omisit *que*.—5 Sic bene Mss. Flor. Guelf. editio princeps et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. Reg. et Puteolanus, *electione lictorum*. Brotier.

NOTÆ

[s] *Primus ac Varus*] Non eo spectabant, ut salutem Vitellii cuperent, aut incolumitatem civitatis præcise, ac Reipub. sed præcipue famam cupiebant, ac decus profligati patratique belli civilis; quæ tum summa rerum et gloriæ fuit.

Et etiam, ut sic prævenirent adventum Muciani, qui victoriam, gloriam, opes, et fere principatum in se tracturus erat, si maturius advenisset. Infra: 'gratiam patrati belli penes eum qui urbem occupasset.'

[t] *Secreta*] Villas amœnissimas, quas infra vocant, 'beatos Campaniæ sinus.'

[u] *Liberos*] Præcipue filium, quem postea statim occidit Mucianus.

[v] *Electione littorum*] Secessum videlicet aliquem amœnum et maritimum attribui sibi Vitellius volebat, velut ad otium.

Itaque in oratione adversaria mox amicorum, respondetur huic parti: 'Nunc pecuniam et familiam et beatos Campaniæ sinus promitti.' *Lips.*

[w] *Ut, si principem*] Interpres Hisp. sic vertit: 'Tantus stupor invaserat animum Vitellii, ut non solum ceteri non recordarentur eum fuisse principem, sed et ipse perinde oblivisceretur:' perperam.

[x] *Ceteri non meminissent*] Potuit ipse oblivisci, usque adeo 'torpedo invaserat animum.' At non poterant non meminisse ceteri, etiam Vitelliani, et longe magis Flaviani, qui semper suspectarent ac metuerent hominem qui semel principatum obtinuisset.

Quod infra exprimit Tac. c. 66. 'Nec tantam Vespasiano superbiam, ut privatum Vitellium pateretur: ne victos quidem laturos [id dedecus.] Ita periculum ex misericordia.'

Et infra: 'Ubi imperium Vespasianus invaserit, non ipsi, non amicis ejus, non denique exercitibus securitatem, nisi exstincto æmulatu rediturum.' Et de ducibus Flavianis talia

64. At primores civitatis Flavium Sabinum, Præfectum urbis, secretis sermonibus incitabant, 'victoriæ famæque partem capesseret: esse illi proprium militem cohortium urbanarum:[y] nec defuturas vigilum cohortes,[z] servitia ipsorum,[a] fortunam partium, et omnia prona victoribus. Ne Antonio Varoque de gloria concederet.[1] Paucas[b] Vitellio cohortes, et mœstis undique nuntiis trepidas: populi mobilem animum: et, si se[2] Ducem præbuisset, easdem[3] illas adulationes[c] pro Vespasiano fore. Ipsum Vitellium ne

At proceres urbis occultis colloquiis impellebant Flavium Sabinum, præfectum civitatis, ut partem assumeret victoriæ gloriæque: esse illi proprias copias cohortium urbanarum; et accessuras cohortes vigilum, familias ipsorum, felicitatem partium, et cuncta promta faciliaque victoribus. Ne decore inferior esset Antonio et Varo. Paucas *adesse* Vitellio cohortes, et tristibus undique nuntiis exterritas; instabilem animo plebeculam; et, si se ducem obtulisset, illas ipsas assentationes Vespasiano ingesturam esse. Ipsum Vitel-

1 Male Ms. Reg. et editio princeps, *recederet*. Brotier.—2 Ms. Corb. et editio princeps, *si ducem se*.—3 Ms. Corb. *eas illas*.—4 Budens. *servaret*.

NOTÆ

promittentibus: 'Nedum Primus ac Fuscus .... ullam in Vitellium nisi occidendi licentiam habeant.'

[y] *Cohortium urbanarum*] Quæ ipsi obediebant, ut præfecto urbis; et cohortes vigilum etiam in ipsius potestate, cum opus esset.

[z] *Vigilum cohortes*] Quas principe Augusto institutas Dio scribit libro LV. idque refert in annum urbis 759. Idem Paulus tradidit libro proprio de officio Præfecti vigilum, ut vides in Pandectis.

Appiano tamen quid fiet, qui in triumviratu vigiles reperit, et institutos vult Pompeio in Sicilia victo? Id esset triginta pæne ante Dionis traditionem annis.

Scribit Civil. l. v. Sabinum præfectum a Cæsare ad turbas et latrocinia in urbe atque Italia comprimenda: 'Atque,' ut addit, 'ex eo tempore aiunt mansisse nocturnum vigilum morem et formam.' Bene, *aiunt;* nam si tu, Appiane, nimis erras.

Sparteolos hos milites vocare interpres Juvenalis videtur, Satir. 14. in illud: 'Dispositis prædives hamis.' 'Per translationem,' inquit, 'disciplinæ militaris Sparteolorum Romæ, quorum cohortes in tutelam urbis, cum hamis et cum aqua, vigilias curare consueverunt vicibus.' *Lipsius.*

[a] *Servitia ipsorum*] Ipsorum primorum civitatis, qui ingentem numerum servorum domi habuere.

[b] *Paucas*] Tres scil. ceteræ vel deditæ, vel cum L. Vitellio fratre in Campania erant.

Paucas] Tres cohortes, sed et aderant etiam equites. Nam infra mixtus Vitelliano pediti eques certat adversùs Petilium Cerialem sub muros urbis.

[c] *Adulationes*] Easdem illas adula-

prosperis quidem parem: adeo ruentibus[d] debilitatum. Gratiam patrati belli penes eum, qui urbem occupasset. Id Sabino convenire, ut Imperium fratri reservaret;[4] id Vespasiano, ut ceteri post Sabinum haberentur.'

65. Haudquaquam erecto animo eas voces accipiebat, invalidus senecta.[1] Erant, qui occultis suspicionibus incesserent,[2 e] tanquam 'invidia et æmulatione fortunam[3 f] fratris[4] moraretur.' Namque[5] Flavius Sabinus, ætate prior,[g] privatis utriusque rebus, auctoritate pecuniaque Vespasianum antei-

lium, ne *rebus* quidem secundis sufficere; *usque* adeo adversis et præcipitantibus infractus erat. Meritum ac decus profligati belli penes eum *esse*, qui civitate potitus esset. Id Sabino decorum, ut principatum fratri assereret; id Vespasiano *convenire*, ut reliqui post Sabinum reputarentur.

Nequaquam alacri animo ea consilia audiebat, imbellis ob senectutem. Nec deerant, qui secretis suspicionibus eum *incusarent, veluti* livore et æmulatione fastigium fratris differret. *Quippe Flavius Sabinus, natu grandior, privata utriusque fortuna, auctoritate et opibus Vespasianum superabat. Et putabatur, labefactam*

1 Ms. Agr. *invalidus ætate sensuque.* Mira librariorum incuria, verba illa, *invalidus senecta*, in Mss. Flor. Reg. Agr. Guelf. et editione principe conjunguntur cum sequentibus verbis capitis 67. 'simul ferebatur lecticula.' Errorem deprehendit emendavitque Puteolanus. *Brotier.*—2 Ita Puteolanus et recentiores. Sic quoque Ms. Guelf. prima manu. Altera emendatum, *incederent;* uti habent Ms. Reg. et editio princeps. In Ms. Agr. *incenderent.*—3 In Ms. Bud. *fortunæ;* quod immerito probat Rhenanus. *Brotier.*—4 Male Mss. Guelf. Jes. *matris.* Idem.—5 Ms. Corb. *nam Flavius.*

NOTÆ

tiones, quæ in Vitellium jactabantur, pro Vespasiano fore.

Adulationes] Populi nempe, qui mobilis ingenio, statim adulationes suas, prout esset fortuna, converteret.

[d] *Adeo ruentibus*] Sensus est, Adeo Vitellium ruenti seu ingruenti fortunæ imparem esse, ut ne prosperæ quidem sufficeret. Vel, Tantum abesse, ut ipse ruentem fortunam sustineret, quin ne prosperis quidem rebus par esset. Nempe, ipsum Vitellium ne prosperis quidem parem: adeo longe magis ruentibus inferiorem et imparem esse.

Forte ambigue sumendum, adversis casibus, et præteritis et præsentibus adeo debilitatum: et tantum abesse, ut his non frangeretur, quin ne prosperis quidem sufficeret.

Adeo ruentibus] Cepit Interp. Hispan. de adversis quibus ante perculsus erat, seu præteritis casibus adeo fractum Vitellium, ut, &c. Potius de præsentibus casibus sumendum, qui propius urgebant.

Adeo ruentibus debilitatum] Sic capio: Vitellius ne quidem par prosperis, tanto magis ille *ruentibus* et adversis in rebus impar erit resistendo.

[e] *Incesserent*] Incusarent, insectarentur.

[f] *Fortunam*] Principatum.

[g] *Ætate prior*] Natu major.

bat.[h] Et credebatur affectam ejus fidem præjuvisse,[6 i] domo agrisque pignori[j] acceptis. Unde, quanquam manente in speciem concordia, offensarum operta[7] metuebantur. Melior interpretatio: 'mitem virum abhorrere a sanguine et cædibus: eoque crebris cum Vitellio sermonibus de pace, ponendisque[k] per conditionem[8] armis, agitare.'[9] Sæpe domi[l] congressi, postremo in æde Apollinis, ut fama fuit, pepigere.[m] Verba vocesque duos[10] testes habebant, Cluvium[n]

ejus fidem sustentasse prædiisque villisque pignori habitis. Unde, quamvis durante in speciem amicitia, simultatum occulta formidabantur. In melius alii accipiebant, clementem virum aversari cruorem et cædes; ideoque deliberare cum Vitellio frequentibus colloquiis de concordia, finiendoque bello data acceptaque fide. *Sæpius privatim collocati, tandem in templo Apollinis, ut rumor vulgavit, illi transegere. Colloquii et conditionum duo testes erant adhibiti, Cluvius Rufus*

6 Ms. Agr. *præivisse*. Ceteri omnes libri scripti et editi, *præjuvisse*. At cum verbum *præjuvare* nusquam in scriptoribus Latinis occurrat, Nicolaus Heinsius tentabat, *præs juvisse:* quod Ryckio Grævioque placuit. Displicuit autem Cl. Ernesto. Nec sane *præs* fuisse videtur Sabinus; sed ipse affectam Vespasiani fidem præjuvit, domo agrisque pignori acceptis. *Brotier.*—7 Male Mss. Bodl. Jes. et Puteolanus, *offensarum opera.* Idem.—8 Ms. Agr. *per conditiones.*—9 Budens. *cogitare.*—10 Ms. Jes. *duo testes.*—11 Budens. *Clivium Ruf.*

NOTÆ

[h] *Auctoritate ... anteibat*] Attamen triumphalis Vespasianus, et Sabinus præfectus urbis; at tum triumphi insignia præcise, non magni decoris.

[i] *Affectam ejus fidem præjuvisse*] Sic hic dixit *affectam fidem* pro læsa, quemadmodum Livius dixit, *res affectas*, l. VI. 'quorum legati opem rebus affectis orantes, cum senatum adissent.'

Lib. 5. 'Modo quæ res post prodigium Albani lacus, nisi instauratio sacrorum, auspiciorumque renovatio, affectæ Veienti bello Reip. remedio fuit?' *Rhenanus.*

[j] *Domo agrisque pignori*] Sic et Sueton. Vesp. 4. Ex proconsulatu Africæ 'rediit certe nihilo opulentior, ut qui prope labefacta jam fide, omnia prædia fratri obligarit: necessarioque ad mangonicos quæstus sustinendæ dignitatis causa descenderit, propter quod vulgo Mulio vocabatur:' vulgo *Muletier.* Puto, quia mulos locabat, ut olim Ventidius, aut certe emebat, ut mox carius venderet; quod vocat Suetonius *mangonicos quæstus.*

[k] *Ponendisque*] Vertit Interpres Gall. quasi de induciis tantum colloquium esset. Sed *de pace* ipsa, de summa belli agitabant: quæ pacta jam tentata aliis locis, postremo in æde Apollinis firmata sunt.

[l] *Domi*] Privatim, sive in domo Cæsaris, sive alibi. Sed mox tandem publico loco, nempe in æde Apollinis, quæ puto, palatio adhærebat.

[m] *Pepigere*] Suet. Vit. 'Ubique aut superatus aut proditus, salutem sibi, et millies HS. a Flavio Sabino Vespasiani fratre pepigit.'

Pepigere] Convenere de salute Vitellii ac filii Germanici, de pecunia seu censu ac reditu annuo, de numero servorum.

[n] *Cluvium Rufum*] Qui præerat Hispaniæ, licet absens.

Rufum[11] et Silium Italicum. Vultus procul visentibus notabantur: Vitellii projectus et degener; Sabinus[12] non insultans et miseranti propior.[13]

66. Quod si tam facile suorum mentes flexisset Vitellius, quam ipse cesserat, incruentam urbem Vespasiani exercitus intrasset. Ceterum, ut quisque Vitellio fidus, ita pacem et conditiones abnuebant, 'discrimen ac dedecus' ostentantes, 'et fidem in libidine[1] victoris. Nec tantam[2] Vespasiano superbiam,[o] ut privatum Vitellium pateretur: ne victos quidem[p] laturos.[3] Ita periculum ex misericor-

et Silius Italicus. Facies procul intuentibus observabatur, Vitellii demissa et ignobilis; Sabinus haud immitis, at miserenti similior.

Quod si tam facile suorum animos placasset Vitellius, quam ipse flectebatur, exercitus Vespasiani sine cæde urbem introisset. Ceterum, ut quisque in Vitellium constans, ita concordiam et pacta omnia *aspernabantur;* periculum et ignominiam *ostendentes,* et fidem *fore* in arbitrio victoris. Nec tantam Vespasiano arrogantiam, ut privatum Vitellium ferret; ne victos quidem passuros. Ita

fum.—12 Acidalius frustra tentat, *Sabini.* Brotier.—13 Budens. *proprior.*
1 Male Mss. Reg. Bodl. Corb. et editio princeps, *in libidinem.* Brotier.—2 Ms. Guelf. *tanto.*—3 Conjiciebat Vertranius, *ne victor quidem laturus:* Rhenanus, *ne victum quidem laturus.* At nihil peccat vulgata scriptura, quæ eadem est in omnibus libris scriptis et editis. *Brotier.* Budens. *ne victo quid. laturos.*

NOTÆ

Cluvium Rufum] Duo testes illi adhibiti, quia clarissimi et honestissimi viri e senatu, et neutris partibus suspecti erant; nec necesse fuit, multos talia audire. Pactum arcanum esse debuit, ob vulgus, ob militem pervicacem, et aliis de causis.

[o] *Superbiam*] Ingens superbia foret Vespasiano, pati *privatum Vitellium,* quem ante dominum rerum et principem ipse coluisset, quasi sic perpetuo triumpho eum, aut potius æterno ludibrio, per ora hominum traduceret.

Infra: 'Nisi forte altiores spiritus gerat,' quam Cæsar, quam Augustus, ut patiatur inter alios subditos *et principem.*

[p] *Ne victos quidem*] Sana lectio est, sana sententia: Si Vespasianus, inquiebant, tam alto animo est, ut rectis oculis æmulum quondam imperii possit aspicere; tamen id istæ ipsæ victæ partes ferent nunquam.

Hi miseratione olim principis, ad ultionem et res novas accingentur: atque huic sententiæ apte subnexum; 'ita periculum ex misericordia.' *Lipsius.*

Timendum fuit, ne vitæ periculum Vitellio a suismet etiam militibus immineret, quasi non laturis, ipsum vivere privatum, ac misericordia occiderent: ideo sequitur, 'periculum ex misericordia.'

Firmari videtur hæc sententia inferius, ubi unus e Germanicis militibus Vitellium occidere voluit, 'per iram, vel quo maturius ludibriis eximeret.' *Pichena.*

dia.[q] Ipsum sane senem,[r] et prosperis adversisque satiatum. Sed quod nomen, quem statum filio ejus, Germanico,[s] fore? Nunc pecuniam et familiam et beatos[t] Campaniæ sinus[u] promitti: sed,[4] ubi Imperium Vespasianus invaserit,[5] non ipsi,[v] non amicis[w] ejus, non denique exercitibus[x]

discrimen ex commiseratione *oriturum*. Ipsum quidem jam ætate provectum, ac secundis improsperisque *rebus* fessum. Sed quem titulum, quam sortem filio ejus Germanico fore? Nunc opes et servos, et amœnissima Campaniæ littora offerri: sed postquam Vespasianus principatum occupaverit, non ipsi,

—4 Male Mss. Reg. Corb. et editio princeps, *promittis: et ubi, &c.* In Ms. Bodl. *promitti: sed imperium ubi Vespasianus, &c.* Brotier.—5 Ms. Corb. *inva-*

NOTÆ

[q] *Ita periculum ex misericordia*] Vel, quia rursus auderent, et novi quid molirentur, ut principatum ei restituerent: vel forte, quod contigit infra, ut ipsum vel *misericordia* tanto flagitio eriperent; ideoque potius occiderent, quam privatum paterentur, quem principem coluerant.

Periculum ex misericordia] Forte sensus hic: *Periculum ex misericordia* Vespasiani, vel *periculum* in Rempub. et Flavianas partes *ex misericordia* illa in Vitellium; aut certe *periculum* in ipsum Vitellium, *ex misericordia* erga ipsum; *et ne victos quidem laturos* hanc *superbiam Vespasiani;* ne victos quidem laturos tantum flagitium in Vitellio, ut privatus viveret, et forte illum potius occisuros, ut contigit: *ita periculum ex misericordia.*

Ex misericordia] Alii intelligunt periculum fore Vespasiano ex misericordia in Vitellium. Alii fore periculum ipsi Vitellio, cui ne parcerent quidem ex misericordia victi. Sic infra miles quidam Germanicus, præ misericordia, illum ipsum occidendo contumeliis eripit.

Vel etiam *periculum* ex misericordia Vitellii in se et suos. Infra: 'Obruebatur miseratione curaque, ne pertinacibus armis minus placabilem victorem relinqueret conjugi ac liberis.'

[r] *Senem*] Septem et quinquaginta annos attigerat Vitellius.

[s] *Filio ejus Germanico*] Certe eo nomine gravis erat victoribus filius Vitellii, licet admodum puer. Et eo nomine jam Cæsar erat, et quasi candidatus imperii. Nec etiam defuit Mucianus, quin statim eum occideret.

[t] *Familiam et beatos*] Idem est quod habetur supra: 'Salutem et pecuniam et secreta Campaniæ.' Et paulo infra, 'de numero servorum, electione littorum loqui.'

[u] *Beatos Campaniæ sinus*] Campania nunc *terra Laboris* dicitur: constat totus ejus tractus tribus sinibus, ad Sinuessam, ad Misenum, ad Neapolim. Ejus campos ob fertilitatem *beatos* vocat Tacitus, ut amœna ipsius littora Mela appellat, et Lucaniæ opima loca.

Cicero de lege Agraria contra Rullum, 'Campani semper superbi bonitate agrorum, et magnitudine fructuum, salubritate aëris, et pulchritudine regionis. Ex hac copia nata illa arrogantia, quæ a majoribus nostris alterum consulem postulavit.' *Lupanus.*

[v] *Non ipsi*] Non Vespasiano ipsi *redituram securitatem.*

[w] *Non amicis*] Flavianis.

[x] *Exercitibus*] Possit indefinite ip-

securitatem, nisi exstincto æmulatu,[y] redituram.[6 z] Fabium illis Valentem, captivum et casibus dubiis[7 a] reservatum, prægravem fuisse: nedum Primus[b] ac[8] Fuscus, et specimen partium Mucianus, ullam in Vitellium, nisi occidendi,[c] licentiam habeant. Non a Cæsare Pompeium, non ab Augusto Antonium incolumes relictos: nisi forte Vespasianus altiores spiritus[9] gerat, Vitellii cliens,[d] cum Vitellius collega

non amicis illius, non demum copiis aut legionibus securitatem reversuram, nisi sublata æmulatione. Fabium Valentem ab illis in custodia et rebus ambiguis asservatum, molestissimum *illis* fuisse: tantum abesse, ut Primus, ac Fuscus, et decus partium Mucianus, ullam *aliam* sibi arrogent potestatem in Vitellium, nisi interficiendi. Non a Cæsare Pompeium, non ab Augusto Antonium salute aut venia donatos; nisi forte Vespasianus majorem superbiam ostentet, qui Vitellii cliens, cum Vitellius collega Claudii foret. Quin

serat.—6 Ita Lipsius et recentiores. Favet Ms. Flor. in quo, *æmulatore dituram.* Forte tamen legendum, *æmulatore redituram:* sic enim habent Mss. Harl. Jes. et Puteolanus. In Mss. Reg. Agr. et editione principe, *æmulatore daturam.* Mss. Corb. et Bud. *daturam.* Frustra tentat Rhenanus, *æmulo, redituram:* J. F. Gronovius, *æmulatore, futuram.* Brotier.—7 Sic bene Puteolanus et recentiores. Nec variant Mss. Harl. Bodl. Jes. In Mss. Flor. Reg. Corb. et editione principe, *captis diebus reservatum.* In Ms. Agr. *paucis diebus.* Idem.—8 Sic bene Ms. Corb. editio princeps et recentiores. Male Puteolanus, *et Fustus.* Brotier.—9 In Ms. Reg. et editione principe, *altiorem*

NOTÆ

telligi de Flavianis et Vitellianis legionibus.

y *Exstincto æmulatu*] Interfecto scilicet Vitellio, imperii æmulo.

z *Æmulatu, redituram*] Tacitus alibi de Othone: 'Et ne æmulatus in urbe ageret, provinciæ Lusitaniæ præficitur.' *Lipsius.*

a *Casibus dubiis*] Nempe, si forte bello vincerentur. Ut et Vitelliani reservarant Cæcinam; quem in adversa fortuna et victi vinclis exemerunt, ut causæ suæ deprecator assisteret. Sed nunc victores statim occidunt Valentem, ut omnem spem abjiciant hostes.

b *Nedum Primus*] Nempe, Fabium Valentem Flavianis prægravem fuisse, et eo usque, ut illum interfecerint; tanto et graviorem ipsis fore Vitellium, et tantum abesse, ut illum servent Antonius, Cornelius Fuscus, et longe clarissimum columen partium Mucianus, ut contra, nullam dum habeant in Vitellium, nisi occidendi licentiam, quam et in Valente jam usurpaverant; ita ut duces Flaviani nihil possint illi concedere, aut ullum fœdus cum eo pacisci, præterquam mortis et exitii.

c *Nisi occidendi*] Talia facinora principi et quidem ignaro accommodabant mali magistri dominationis, quasi innocentiam donarent: sed sic tamen sibi consulebant; sic potentiam suam augebant aut firmabant. Sic et gratia apud novum ipsi dominum præpollebant, qui cædes et scelera in magistros istos rejiciebat; clementiæ autem exempla sibi uni arrogabat.

d *Vitellii cliens*] Intellige L. Vitel-

Claudio[e] foret. Quin, ut censuram patris, ut tres Consulatus, ut tot egregiæ domus honores[f] deceret,[10] desperatione saltem in audaciam accingeretur: perstare militem, superesse studia populi. Denique nihil atrocius eventurum, quam in quod sponte ruant:[g] moriendum victis, moriendum

ut censura patris, ut tribus consulatibus, ut tot eximiæ familiæ honoribus dignum esset, abrupta omni spe, *nunc* saltem ad constantiam erigeretur: perseverare militem, superesse favorem plebis. Demum nihil *ipsis* crudelius contingere posse, quam *id* in quod ultro se præcipitent. Pereundum victis,

spiritum.—10 Male Mss. Reg. Corb. et editio princeps, *degeret.* Ms. Agr. *negligeret,* [et sic Ryckius.] Perperam tentat Jac. Gronovius, *deleret.* Bro-

NOTÆ

lium patrem Vitellii principis. Forte cum in gratia flagranti apud Claudium esset L. Vitellius, potuit tum Vespasianus inter clientes illius accenseri, aut sic appellari, ut hoc loco: et certe tum temporis longe inferior L. Vitellio fuit gratia et auctoritate Vespasianus.

Sed longe maxime nitebatur ille gratia et amicitia Narcissi liberti. Hincque legatus fuit secundæ legionis in Britannia, hinc et triumphalia meruit, jam ipsum ostendentibus fatis, licet initio modicus ambitione esset, ut et opibus, teste Suet. 2. 'Sumta toga virili latum clavum, quanquam fratre adepto, diu aversatus est. Nec ut tandem appeteret, compelli nisi a matre potuit. Ea demum extudit magis convicio, quam precibus vel auctoritate, dum eum, identidem per contumeliam anteambulonem fratris appellat.'

Vitellius cliens] Sed Vespasianus fuit meliori fide cliens Narcissi, ut et ipse L. Vitellius pater, qui Narcissi et Pallantis imagines aureas, quasi Deos Penates, inter Lares et in cubiculo suo coluit, teste Suetonio.

Vitellii cliens] Quo maxime augebatur æmulatio Vespasiani adversus Vitellium, tanquam stirpe nobiliorem, et avitis opibus longe præcellentem.

[e] *Collega Claudio*] Sueton. Vit. 2. 'Mox cum Claudio principe, duos insuper ordinarios consulatus, censuramque gessit. Curam quoque imperii sustinuit, absente eo, [Claudio] expeditione Britannica.'

[f] *Honores*] Inter quos præcipuum decus fuit, quod L. Vitellius, pater principis, suis consiliis suaque industria coëgisset regem Parthorum ad veneranda signa legionum Rom. et imagines Cæsaris in Oriente.

[g] *In quod sponte ruant*] Sponte ruebant in exitium, cum sponte se dederent hosti, cum arbitrio victoris se permitterent: 'Fidem in libidine victoris.'

Moriendum fuit, sive se dederent, sive vincerentur prælio. At hoc discrimen esse inter utrumque exitum, quod si se permitterent hosti, pereundum fuit *per ludibrium et contumelias.*

Quod certe contigit Vitellio, fratrique et filio. At si prælio perirent, jam *per virtutem,* et velut in sinu gloriæ sepeliri videbantur.

deditis:[11 h] **id solum referre, novissimum spiritum per ludibrium et contumelias effundant, an per virtutem.'**

67. Surdæ ad fortia consilia[i] **Vitellio aures. Obruebatur animus miseratione curaque, ne, pertinacibus armis, minus placabilem victorem relinqueret conjugi ac liberis. Erat illi et fessa ætate parens;**[j] **quæ tamen, paucis ante diebus, opportuna morte**[k] **excidium domus**[l] **prævenit, nihil Principatu**[1] **filii assecuta, nisi luctum et bonam famam. xv. Kal. Januar.**[2 m] **audita defectione legionis**[n] **cohortiumque, quæ se**

pereundum se dedentibus: id unum interesse, an extremum spiritum hauriant per dedecus et convicia, an per constantiam ac fortitudinem.

Obstructæ et occlusæ ad strenua consilia Vitellii aures. Æger erat animus miseratione et metu, ne, pervicaci bello, minus exorabilem victorem redderet uxori ac soboli. Erat illi et provecta annis mater, quæ tamen, paucis ante diebus, tempestivo interitu exitium familiæ antevertit, nihil imperio filii adepta, præter dolorem et egregiam existimationem. Quintodecimo Kal. Jan. Vitellius nuntiata transi-

tier.—11 *Moriendum victis*, abest a Ms. Bodl. Contra, *moriendum deditis*, omissum in Mss. Harl. Jes. Additum est margini Mss. Bud. et Guelf.

1 Ms. Corb. atque editio princeps, *et nihil e principatu*.—2 Brotier. *Janua-*

NOTÆ

[h] *Deditis*] Aliquod discrimen est inter *deditos* et *victos*. Qui apud Cremonam capti sunt, illi victi et dediti; at qui *sub signis vexillisque in subjectos Narniæ campos descendere*, ii *dediti*, non *victi*; quippe ante aleam prælii in partes Vespasiani transiere.

[i] *Surdæ ad fortia consilia*] Rationem, seu causam refundit Interpres Gall. in ignaviam et alia vitia Vitellii; quibus fractus, nihil nisi ignavum cogitare potuit.

Sed veram rationem ac propiorem affert ipse Tacitus hac occasione, quia scil. 'obruebatur animus miseratione,' &c. Et certe metus mortis, curaque liberorum frangit etiam fortissimorum virorum animos, ut patebit de Civili Batavo, infra.

Fessa ætate parens] Suet. Vit. 14. 'Suspectus et in mortem matris fuit, quasi ægræ præberi cibum prohibuisset; vaticinante Catta muliere, cui velut oraculo acquiescebat, ita demum firmiter ac diutissime imperaturum, si superstes parenti extitisset. Alii tradunt, ipsam, tædio præsentium et imminentium metu, venenum a filio impetrasse, haud sane difficulter.'

[k] *Opportuna morte*] Ex judicio Taciti hic videtur falsum, quod refert Suetonius de morte egregiæ fœminæ. Sic sæpe Suetonius fabulas vulgi, tanquam veram famam tradit, nullo examine, an vera, an falsa sint, quæ vulgantur: unde et dissidium frequens a Tacito, qui judicio summus.

[l] *Excidium domus*] Vocat *excidium*, quia familia extincta est, scil. occiso Vitellio ipso, fratre et filio Vitellii.

[m] xv. *Kal. Januar.*] Die decima octava Decembris.

[n] *Legionis*] Legionis, quæ ex classicis delecta, et *cohortium* prætor: hic solus miles Vitellio fere supererat.

Narniæ dediderant, pullo amictu palatio degreditur,[3] [o] mœsta circum familia.[p] Simul[4] ferebatur lecticula[q] parvulus[5] [r] filius, velut in funebrem[s] pompam. Voces populi blandæ et intempestivæ:[t] miles minaci silentio.[u]

68. Nec quisquam adeo rerum humanarum immemor, quem non commoveret[1] illa facies:[v] Romanum Principem, et ge-

tione legionis et cohortium, quæ se apud Narniam victoris fidei permiserunt, lugubri vestitu regia egreditur, consternata circum familia. Simul vehebatur exigua lectica infans admodum filius, tanquam ferali pompa. Clamores plebis non sine assentatione blandientis, sed præposteri: miles truci silentio astabat.

Nec quisquam adeo casuum humanorum oblitus erat, *quem non afficeret tale spec-*

rii: Gronov. *Januarias.*—3 Sic bene Ms. Corb. Rhenanus et recentiores. Alii, *digreditur.* Brotier.—4 Male Mss. Reg. Harl. Guelf. et editio princeps, *seu ferebatur.* Idem.—5 Ms. Bud. *parvus.*

1 Ms. Jes. *commoverat.*

NOTÆ

[o] *Pullo amictu palatio degreditur*] Scripsimus, *degreditur*, [pro vulgari *digreditur.*] Nam quoties ex alto descensus innuitur, apte locum habet hoc verbum. Livius XXIX. 32. 'Cum quingentis haud amplius peditibus, ducentisque equitibus degressum jugis Massanissam persecutus.' *Rhenanus.*

Intelligit Vitellium sordida et squallenti veste indutum fuisse. Xiphilinus: 'Tunicam vilem et sordidam induit.'

Toga *pulla*, sive atra, Romani utebantur in funeribus, ut ostendit Cicero in Vatin. quod ex sequentibus verbis Taciti intelligitur: 'simul lectica ferebatur parvulus filius, velut in funebrem pompam.'

Lampridius in Commodo, 'quod funeribus solebat, ipse in pullis vestimentis sedebat.' *Lupanus.*

[p] *Mœsta circum familia*] De servis ac libertis intelligit. Nam statim de filio addit.

[q] *Lecticula*] Ut puto, pater pedestris incessit, ut sic magis populi oculos, et miserationem adverteret. 'Voces populi blandæ,' &c. At filius Germanicus, quippe ut junior, et parvulus, lecticula ferebatur.

[r] *Parvulus*] Sex annos natus, testis Suetonius.

[s] *Velut in funebrem*] Quasi hac lectica ad rogum deferretur, non ad Rostra.

[t] *Intempestivæ*] Blanditiæ illæ et adulationes plebis importunæ et intempestivæ, ut tali tempore, ut in tali fortuna.

Intempestivæ] Utpote in adversa fortuna, ac summa mœstitia.

[u] *Minaci silentio*] Quod ad pervicaciam propius accederet, quam ad mœstitiam. Indistincte adversus quemcumque minax et ferox miles, adversus victorem, adversus plebem senatumque astantem, sed et simul forte adversus ipsum Vitellium, ob ignominiosum deformemque ex imperio exitum, quem in præliis et discriminibus per virtutem ac decus pereuntem intueri mallent: ideoque ferociæ propior miles.

Minaci] Tristi ac pervicaci silentio.

[v] *Illa facies*] Illud spectaculum.

neris humani paulo ante dominum, relicta fortunæ suæ sede,[w] per populum, per urbem, exire de[2] Imperio.[x] Nihil tale viderant, nihil audierant.[3] Repentina vis Dictatorem Cæsarem oppresserat; occultæ Caium insidiæ:[y] nox et ignotum rus[z] fugam Neronis[a] absconderant:[4] Piso et Galba tanquam in acie[b] cecidere:[5] in sua concione[c] Vitellius, inter

taculum; Romanum imperatorem, et totius terrarum orbis paulo ante arbitrum, omissa dominationis arce, per plebem, per civitatem egredi et abdicare principatum. Nihil simile spectaverant, nihil tale *acceperant. Subita vis dictatorem Cæsarem interceperat; secreta Caligulam conspiratio: nox, et ignobilis villa fugam Neronis occultaverant: Piso et Galba, velut in prælio cæsi: Vitellius pro concione sua inter suas co-*

2 Ms. Corb. *exire imperio.*—3 Mss. Harl. Jes. *audiverant.*—4 Ms. Bodl. *absconderat.* Ms. Reg. *absconderunt.*—5 Ms. Corb. *occidere.* Corrupte Ms.

NOTÆ

[w] *Sede*] Palatio nempe, quæ sedes principis et principatus.

[x] *De imperio*] De palatio non solum, sed et de *imperio* exibat, quod præcipue ejurasse visus est, cum consuli exsolutum a latere pugionem redderet.

[y] *Occultæ Caium insidiæ*] Alii tradunt alloquenti pueros a tergo Chæream cervicem gladio cæsim graviter percussisse, præmissa voce: *Hoc age:* dehinc Cornelium Sabinum alterum e conjuratis tribunum ex adverso trajecisse pectus: alii Sabinum, submota per conscios centuriones turba, signum more militiæ petisse, et Caio Jovem dante, Chæream exclamasse: *Accipe ratum;* respicientique, maxillam ictu discidisse. Jacentem contractisque membris, clamitantem se vivere, ceteri vulneribus triginta confecerunt. Nam signum erat omnium: *Repete.* Quidam etiam per obscœna ferrum adegerunt. Jam antea non defuerat plerisque animus adoriri; sed una alteraque conspiratione detecta, aliis per inopiam occasionis cunctantibus, duo consilium communicaverunt, perfeceruntque, non sine conscientia potentissimorum libertorum præfectorumque prætorii, &c. Sic fere Sueton. Paulo aliter et magis prolixe Josephus.

[z] *Ignotum rus*] Abjecta omni spe, nocte procurrit, quasi præcipitaturus se in Tiberim. Sed revocato rursus impetu, aliquid secretioris latebræ ad colligendum animum desideravit, et offerente Phaonte liberto suburbanum suum, circa quartum milliarium fugit, quatuor solum comitantibus, Phaonte, Epaphrodito, Sporo et Neophyto, obsoleta in veste: cum ad diverticulum vexisset, equis per fruticeta dimissis, per arundineti semitam ægre ad adversum villæ parietem evasit, dein quadrupes per angustias effossæ cavernæ receptus, in proximam cellam decubuit, &c. Sic fere Sueton.

[a] *Fugam Neronis*] Et etiam necem, quam sibi intulit in prædio suburbano Phaontis liberti.

[b] *Piso et Galba tanquam in acie*] De Pisone arguit Interpres Gall. quasi erraverit Tacitus: quia Piso, inquit, non tanquam in acie periit, sed e cubiculo æditui, et velut e latebra ex-

suos milites, prospectantibus etiam fœminis,[d] pauca et præsenti mœstitiæ congruentia locutus: 'cedere se[e] pacis et Reipublicæ causa:[6] retinerent tantum memoriam sui, fratremque et conjugem[f] et innoxiam liberorum ætatem mise-

pios, præsentibus etiam mulieribus, nonnulla et præsenti consternationi convenientia disseruit; exire se *principatu* amore concordiæ, et Reipub. causa: sui tantummodo meminissent, et misererentur fratris, et uxoris, et innocentis filiorum

Bud. *cecidebant.* Inde tentabat Rhenanus, *ceciderant.*—6 *Causa*, perperam abest a Ms. Reg. et editione principe. *Brotier.*

NOTÆ

tractus, confossus est.

Sed certe tanquam in acie periit Piso, postquam velut e prælio fugisset in templum Vestæ. Et qui licet extra prælii locum, fugiens, occiditur, num in prælio, num velut *in acie* periisse censetur?

[c] *In sua concione*] Sic quia ipse concionem habuit et orationem, scilicet pro Rostris vocato populo, et militibus, et ibi pauca *locutus* est: 'Cedere se pacis et Reipub. causa,' &c. Infra 70. 'Cur enim e rostris, fratris domum....petisset?'

In sua concione] Sic deponebant consulatum pro rostris et in concione. Sed quod similius Vitellio *ejuranti*, sic olim dictatores ejurabant summum imperium, cum magistratu abirent, scil. pro Rostris, nec sine concione ad Senatum P. Q. R.

Cui prisco mori non inscite allusit Nero, ubi de Pallante liberto, quem rebus amovebat Ann. lib. XIII. 14. 'Demovet Pallantem cura rerum, quis a Claudio impositus, velut arbitrum regni agebat. Ferebaturque, degrediente eo, magna prosequentium multitudine, non absurde dixisse: Ire Pallantem, ut ejuraret.'

Ejurabat nempe summum imperium libertus. Nam 'pepigerat Pallas, ne cujus facti in præteritum interrogaretur, paresque rationes cum Republica haberet.' Nempe priusquam exiret, seu ejuraret imperium, id pepigerat Pallas cum dominante.

[d] *Prospectantibus etiam fœminis*] Cepit Interpres Hispan. quasi de fenestris prospectarent fœminæ. Sed quidni et ipsæ promiscue in foro ac pro Rostris turbæ et vulgo militum se insererent, ut non solum oculos, sed et aures tali spectaculo ac concione ejurantis imperium principis explerent: ut sic curiositatem muliebrem oblectarent, bello et tanto casui principatus immixtæ.

[e] *Cedere se*] Suet. Vit. 15. 'Statimque pro gradibus Palatii, apud frequentes milites, cedere se imperio, quod invitus recepisset, professus, cunctis reclamantibus, rem distulit; ac, nocte interposita, primo diluculo sordidatus descendit ad rostra, multisque cum lacrymis, eadem verba, verum e libello, testatus est.'

Cedere se] Nempe pactum inierat cum Fl. Sabino fratre Vespasiani, ea conditione, ut abdicaret imperium publice; et sic debuit, concordiæ causa. Itaque palam profitetur: 'Cedere se pacis et Reipub. causa.'

[f] *Conjugem*] Intellige, non conjugem fratris, sed suammet uxorem, Galeriam Fundanam nempe. Supra 67. 'Obruebatur animus miseratione curaque, ne pertinacibus armis minus

rarentur:'[g] simul filium protendens, modo singulis, modo universis commendans, postremo fletu præpediente, assistenti Consuli (Cæcilius Simplex[7] erat) exsolutum a latere pugionem,[h] velut jus necis[i] vitæque civium, reddebat. Aspernante Consule,[j] reclamantibus, qui in concione astiterant, ut in æde Concordiæ[k] positurus insignia Imperii,[l] domumque fratris[m] petiturus, discessit. Major hic clamor obsis-

ætatis. *Simul filium ostendens*, et *nunc singulis, nunc omnibus commendans, demum lacrymis obortis, astanti consuli (Cæcilius Simplex erat) exemtum a latere ferrum restituebat, tanquam jus necis, et vitæ subditorum. Abnuente consule*, et *repugnantibus, qui pro concione affuerant, abscessit, tanquam principatus decora depositurus apud templum Concordiæ, et in ædes fratris migraturus* esset. *Major*

7 In Budens. *Simplex* deest.

NOTÆ

placabilem, victorem relinqueret conjugi ac liberis.'

g *Miserarentur*] Quam misericordiam mox Vespasianus erga filiam exercuit. Sueton. 13. 'Vitellii hostis sui filiam splendidissime maritavit, dotavitque etiam et instruxit.'

h *Pugionem*] Suet. Vit. 15. 'Tunc solutum a latere pugionem, consuli primum, deinde illo recusante, magistratibus, ac mox senatoribus singulis porrigens: nullo recipiente, quasi in æde Concordiæ positurus, abscessit. Sed quibusdam acclamantibus, Ipsum esse concordiam, rediit; nec solum retinere se ferrum affirmavit, verum etiam Concordiæ recipere cognomen.'

Per τὸ *magistratibus*, intellige et alterum consulem, forte etiam et prætores, qui velut alii consules.

i *Jus necis*] Quod præcipuum insigne imperii. Hinc electus nuperrime Galba, suspensum e collo pugionem gestabat, ostentabatque veluti us vitæ necisque civium et subditorum.

j *Aspernante Consule*] Prudenter egit: quippe consul, eo ævo, et ea inclinatione temporum, pugionem accipiens, qui ipsi reddebatur, *velut jus necis vitæque civium*, sic sibi imperium principis arrogasse interim videretur.

Sic se velut interregem et quasi regni arbitrum tulisse inter Vespasianum et Vitellium censeretur: et sic forte utrasque partes offendere potuit. Illud jus, aut insigne illius vix bene deponi potuit, nisi in manu victoris.

k *Æde Concordiæ*] Fuit in octava regione Romæ antiquæ, et ad radices Capitolini montis: vide Nardini Romam antiq. lib. v. c. 6. p. 241. *Tillemonius.*

l *Insignia imperii*] Laurea, fasces, secures, lictores, toga palmata, &c. Infra: 'Omnem principatus speciem vitanti.'

Insignia imperii] In quibus et pugio, et hunc ibi deponere potuit.

m *Domumque fratris*] Infra: 'Immitem forsan.' Quod reprehensum in eo, qui posuisset nuper principatum, ut et in aliis antea, qui suspecti principi aut populo libero fuerunt. Debuit quippe omnia insignia, omnemque

tentium Penatibus privatis,[n] 'in palatium' vocantium. Interclusum[o] aliud[8] iter,[p] idque solum, quod[9] in Sacram[10] viam[q] pergeret, patebat: tum consilii inops, in palatium rediit. Prævenerat[r] rumor, 'ejurari ab eo Imperium:' scripseratque Flavius Sabinus cohortium[s] Tribunis, 'ut militem cohiberent.'[11] [t]

69. Igitur, tanquam omnis Respublica in Vespasiani sinum[u] cessisset,[1] primores Senatus et plerique Equestris or-

hic vociferatio resistentium privatis ædibus, et in Regiam *appellantium. Intercepta alia via, eaque sola libera et aperta, quæ in Sacram viam tenderet. Tum consilii indigus, in regiam revertit. Percrebuerat fama*, abdicari ab illo principatum; *mandaveratque Flavius Sabinus tribunis cohortium*, ut militem continerent.

Itaque tanquam universa Respublica in Vespasiani gremium confluxisset, primores

—8 Sic bene Mss. Flor. Reg. Harl. Bodl. Jes. Corb. Guelf. editio princeps, Pichena et recentiores. Ms. Bud. et Rhenanus, *alterum iter*. Brotier.—9 Ms. Jes. *quo*.—10 Mss. Harl. Bodl. Jes. Guelf. et Puteolanus, *in sacra via*.—11 Ms. Budens. *prohiberent*.

1 Sic bene libri omnes editi. In Mss. Reg. Corb. Agr. *cecidisset*. Corrupte Ms. Flor. *cecississet*. Inde frustra tentat Ryckius, *se dedisset*. Brotier.—

NOTÆ

speciem principis, vel et se ipsum procul amovere, si pacem vellet.

[n] *Penatibus privatis*] Sic vocat *domum fratris*.

[o] *Interclusum*] *Interclusum* omne *aliud iter*: patebat tantum sacra *via*, qua scil. rediret in palatium.

[p] *Aliud iter*] Quo peteret fratris domum.

[q] *Sacram viam*] Hæc fuit in quarta et octava regione Romæ antiquæ, inter Forum Romanum et Metam Sudantem, &c. Hodie pars Campi *Vaccino* versus orientem, et inter Ecclesiam nunc dictam *San Lorenzo in Miranda*, et Sanctam Mariam Novam, in regionibus *Campitelli* et *Monti;* et in parte media Romæ modernæ, versus orientem: vide Nardini Romam antiquam lib. III. c. 12. p. 123. *Tillemonius*.

In sacram viam] Qua, nempe, sic redire in *Palatium* cogebatur.

[r] *Prævenerat*] Vertit Clar. Harlæus, quasi *prævenerit rumor in Palatium*. Immo prævenerat in urbem, et pervenerat ad Sabinum, et ad primores alios utriusque ordinis, qui procul Palatio.

[s] *Cohortium*] Nempe, prætorianarum, quas vocat infra *Germanicas cohortes:* sed unum et idem est, quia *Prætoriani* Vitellii delecti fuerant ex Germanico exercitu.

Cohortium] Quæ certe paucæ, sed ferocissimæ et periculorum avidæ, et pro tuendo principe a se electo obstinatæ.

[t] *Cohiberent*] Ne quid in ea translatione rerum moliretur miles turbidus, in perniciem civitatis.

[u] *In Vespasiani sinum*] Forte alludit Tacitus ad id quod habet Suet. Vesp. 5. 'Mox cum ædilem eum C. Cæsar, succensens, propter curam verrendis viis non adhibitam, luto jussisset op-

dinis omnisque miles urbanus[v] et vigiles[w] domum Flavii Sabini complevere: illuc de studiis vulgi et minis Germanicarum[x] cohortium affertur. Longius jam progressus[y] erat, quam ut regredi posset: et suo quisque metu, ne disjectos,[z]

patrum, et plerique equestris fastigii, et omnes cohortes urbanæ et vigiles in ædes Flavii Sabini concurrere: illic nuntiatur de favore plebis, et minis cohortium Germanicarum. At *jam longius processerat* Sabinus, *quam ut posset recedere; et suo*

NOTÆ

pleri, congesto per milites in prætextæ sinum, non defuerunt, qui interpretarentur, Quandoque proculcatam desertamque Rempub. civili aliqua perturbatione, in tutelam ejus, ac velut in gremium, deventuram.'

In Vespasiani sinum] *Fessis rebus* succurrit ille, ut inquit Tacitus, quod forte ostentum hoc voluit apud Suet. 5. 'Bos arator, decusso jugo, triclinium irrupit: ac fugatis ministris, quasi repente defessus, procidit ad ipsos accumbentis pedes, cervicemque submisit.'

v *Miles urbanus*] Cohortes urbanæ et cohortes vigilum sectabantur Sabinum, qui præfectus urbis.

Miles urbanus] Nempe urbanæ cohortes, quæ præfecto urbis obediebant. Nihil quippe hic de prætoriano milite, qui immo infensus Flavianis, et quos statim lacesset obsidebitque in Capitolio.

Miles urbanus] Ex dispositione Augusti sex millia erant, in quatuor partes divisa, teste Dione. At Vitellius instituit quatuor urbanas cohortes, sed quæ non nisi singula millia haberent.

w *Et vigiles*] Septem cohortes vigilum ab Augusto institutæ ex libertinis, remedium incendiis urbis; et, ut regi possent, habuere suos centuriones et tribunos.

x *Germanicarum*] Quæ et prætorianæ erant; dictæ *Germanicæ*, quia ex Germanicis legionibus delectæ erant: de cohorte Germanorum, quæ pro foribus palatii excubavit, altum silentium sub Vitellio: jam antea spreti a Galba, et remissi erant.

y *Longius jam progressus*] Paulo aliter Dio l. LXV. Quas ob res, inquit, præsertim cum jam Primus appropinquaret, C. Quintius Atticus, et Cn. Cæcilius Simplex consules, et Sabinus propinquus Vespasiani, aliique primarii viri simul conveniunt; dictisque sententiis, in palatium contendunt cum militibus suarum partium, ut aut persuaderent Vitellio, aut eum cogerent imperium deponere. Sed cum incidissent in Germanos Vitellii custodes, male accepti abeunt, et in Capitolium confugiunt.

Longius] Incedebat per urbem ut præfectus urbis; at circa lacum Fundani *occurrunt promtissimi Vitellianorum.*

Longius jam progressus] Hic reticet Tacitus, quod nobis explicare debuit; nempe, progressum esse domo Sabinum, et cum suis cohortibus, ceterisque, qui se comitatui adjunxerant, jam lustrare urbem cœpisse ex officio, et ut præfectum urbis, ut quicquid turbidum esset, cohiberet. Igitur cum per vicos urbis jam incederet, nec *regredi posset*, suo quisque metu, primores nempe, ne disjunctos et inordinatos ipsos Germanici *consectarentur*, *cunctantem* Sabinum et mitem, sanguinique civium parcentem, invitum *in arma impellebant.*

z *Disjectos*] Inconditos, incompositos, ut in militia urbana præliorum

eoque minus validos, Vitelliani consectarentur, cunctantem in arma impellebant. Sed, quod in ejusmodi rebus accidit, consilium ab omnibus datum est, periculum pauci sumsere. Circa lacum Fundani,[a] descendentibus,[b] qui Sabinum comitabantur, armatis, occurrunt promtissimi[c] Vitellianorum.[2] Modicum ibi[3] prælium, improviso tumultu, sed prosperum Vitellianis fuit. Sabinus, re trepida, quod tutissimum e præsentibus,[d] arcem capitolii insedit milite[4] et[5] quibusdam

quisque pavore, ne incompositos, ideoque minus fortes, Vitelliani persequerentur, dubitantem ad arma incitabant. Sed, quod in ejusmodi casibus evenit, consilium universi dedere, discrimen pauci capessere. Circa lacum Fundani degredientes qui Sabino se adjunxerant armati, incidunt in ferocissimos Vitellianorum. Levis ibi pugna, ut *inopinato tumultu, sed secunda Vitellianis fuit. Sabinus, in ea consternatione, quod certissimum e præsentibus* erat, *propugnaculum Capitolii occupa-*

2 Sic Gronovius et Ryckius cum Bipont. Brotierus omisit *Vitellianorum*.—3 Ms. Corb. *modicumque prælium*.—4 Ita Mss. Harl. Bodl. Jes. Bud. Guelf.

NOTÆ

insueta, bellique experte.

[a] *Circa lacum Fundani*] Lacus Fundani fit mentio in antiqua apud me inscriptione, in Quirinali reperta, eo loco, quo Dei Fidii, sive Sanci Sabinorum lingua, templum erat. Ejus exemplum subjeci: L. CORNELIO. SVLLÆ. FELICI. DICTATORI. VICVS. LACI. FVND. *Ursinus.*

Lacum Fundani] Vulgo *Lac de Fedi.*

[b] *Descendentibus*] Puto, voluit præfectus urbis, velut abdicato jam Vitellio, et absente principe, ordinare ac pacare, si quid turbidum in civitate esset; ideoque stipatus suis cohortibus, vigilibus, et aliis utriusque ordinis, qui se illi adjunxerant, gratiam novi principis occupaturi, urbem circumlustrabat; sed circa lacum Fundani occurrentibus Vitellianis prælioque lacessentibus, Sabinus re trepida arcem Capitolii insedit, *mixto milite* urbano.

Descendentibus] De qua re Dio: 'Cum Primus immineret, C. Quintius et Cn. Cæcilius Simplex consules, et Sabinus, Vespasiani frater, aliique viri primarii simul conveniunt, dictisque sententiis, in palatium contendunt, ut vel persuaderent Vitellio, aut cogerent deponere imperium; sed cum incidissent in Germanos Vitellii custodes, male accepti discedunt, atque in Capitolium perfugiunt.'

[c] *Occurrunt promtissimi*] Suet. Vit. 15. 'Cedebat imperio, sed rursus interpellante milite ac populo, et ne deficeret hortante, omnemque operam suam certatim pollicente, animum resumsit. Sabinumque et reliquos Flavianos nihil jam metuens, vi subita in Capitolium compulit; succensoque templo Jovis Optim. Max. oppressit. Cum et prælium et incendium e Tiberiana prospiceret domo inter epulas,' &c.

[d] *Quod tutissimum e præsentibus*] Sic Ann. lib. II. 'Omisit tutissima e præsentibus.' Hist. IV. 'Optimum e præsentibus ratus.' Livius lib. XXIV. 'Deserti a militibus, quia id tutissi-

Senatorum[e] Equitumque: quorum nomina tradere haud promtum est, quoniam, victore Vespasiano,[f] multi id meritum erga partes simulavere. Subierunt obsidium etiam fœminæ; inter quas maxime insignis Verulana[6] [g] Gratilla, neque liberos, neque propinquos,[h] sed bellum secuta.[i] Vi-

vit, promiscuo milite, et nonnullis patrum et equitum comitantibus: *quorum vocabula memorare haud facile est, quia, victoriam adepto Vespasiano, plurimi navatam eam partibus operam ementiti sunt. Sustinuere obsidionem etiam matronæ; inter quas præcipue illustris Verulana Gracilia, neque filiorum, neque proximorum*

Puteolanus, Ernestus et recentiores. In Mss. Flor. Reg. et editione principe, ac Beroaldus cum Gronov. et Ryckio, *insedit mixto milite.* Sic quoque habet Ms. Guelf. altera manu. *Mixto* a librariis additum videtur; quod mox sequatur, *et quibusdam senatorum equitumque.*—5 In Ms. Bud. *ex quibusdam.*—6 [Brotierus cum Ryckio et Gronov. legit *Verulana Gracilia.*] Male Mss. Harl. Jes. Guelf. *vernula.* Mss. Reg. Harl. Bodl. Jes. Puteolanus et recentiores, *Gracilia.* Mss. Flor. Agr. Guelf. Corb. et editio princeps, *Gratilia.* Inde tentat Cl. Ernestus, *Gratilla;* et ita edidit Cl. Lallemand. At Pomponia Gratilla, de qua Plinius, III. Ep. II. et V. Ep. I. est omnino diversa.

NOTÆ

mum ex præsentibus videbatur.' *Pichena.*

Quod tutissimum] Sic Sallustius Jugurtha: 'Ex inopia quod optimum videbatur consilium capit.'

[e] *Mixto milite et quibusdam Senatorum*] Appellat Tacitus militem mixtum, id est, confusum urbana plebe Sabinum sequente, servitiisque ipsius et ceterorum, qui cum eo erant. Cave intelligas militem mixtum senatoribus equitibusque. *Pichena.*

Certe non *mixtus* ille *miles* præcise *primoribus senatus* et equitibus Rom. sed eerte *mixtus* turbæ, quæ tum secuta est Sabinum, in qua et mulieres quædam, et quidam *senatorum equitumque.* Et quidni eo tumultu mixtus miles et senatoribus et equitibus, servis libertisque et fœminis, et ceteris e vulgo, qui tum Sabinum comitati sunt, et qui præfecto urbis et fratri principis individui adhæsere. Mox certe statim separatus miles suam stationem tenuit; sed in ea consternatione et primo impetu haud dubie promiscue Capitolium intravit miles ille.

Mixto milite] Urbanis scil. et vigilum cohortibus.

[f] *Victore Vespasiano*] Et mortuo Flavio Sabino, jam nemo erat qui satis adverteret. Et licet meminisset Domitianus; tamen post victoriam, post fortunam, jactationem ac vaniloquentiam plerorumque impedire non potuit Cæsar ipse: quæ vanitas gliscit commentariis, dein et in posteros, quos simul et fallit. Et omnes ut in tali tumultu noscere vix potuit puer Domitianus.

[g] *Verulana*] Splendida, senatorii fastigii, aut etiam consulari matrimonio fulgens.

[h] *Neque propinquos*] Addit Interpres Hisp. *neque maritum.* Sed nullum forte habuit, et forsan potius quærebat ipsa virum inter bellatores.

Neque liberos] Mirum et insolens, quod insignis ac splendida fœmina, in ipsius urbis et Deorum conspectu

tellianus miles custodia socordi clausos circumdedit; eoque, concubia nocte, suos liberos[j] Sabinus et Domitianum, fratris filium, in capitolium[7] accivit:[k] misso[8] per neglecta ad Flavianos Duces nuntio, qui, 'circumsideri ipsos, et, ni[9] sub-

gratia, sed belli cupidine. Vitellianus miles statione segni et incuriosa septos circumsedit; ideoque, intempesta nocte, Sabinus accersivit in Capitolium suos filios, et Domitianum filium fratris. Et Sabinus, misso per incustodita loca *nuntio ad duces*

Brotier. Omnino legendum *Gratilla;* quod recepere Bipont. *Oberl.*—7 Ita libri omnes scripti et editi. Redundare tamen *in Capitolium* existimat Lipsius. Intelligi quidem hæc poterant: non ideo tamen insititia, ut recte observat Ernestus. *Brotier.*—8 Sic bene Mss. Flor. Reg. Corb. editio princeps et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *at Sabinus misso, &c.* et sic Gronovius et Ryckius. Hæc addita a librariis, qui partem hanc historiarum Taciti susdeque versam misere deturpaverant. *Idem.*—9 Sic bene Pichena et recentiores e Ms. Flor. in quo tamen corrupte, *ipso sel ni subveniretur.* Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *ipsos, ni subveniretur.*

NOTÆ

secuta sit, non propinquos, non gratiam dominationis imminentis, sed bellum. Forte stipata aliis fœminis id ausa est. Cum dicit, *bellum,* sic omne genus libidinum explicuit Tacitus.

[i] *Sed bellum secuta*] Quod insolens in sexu, nec sine flagitiosa cupidine, quod non sine lascivia ac protervia impudentissima. Sic sæpe amavere gladiatores. Juven. 'est ferrum quod amant.'

Nec arguerim sævitiam in Gracilia hac, quam criminatur Tacitus infra in Triaria: 'Tanquam gladio militari cincta, inter luctum cladesque expugnatæ Tarracinæ superbe sæveque egisset.'

Potius arguam quod supra traditur Hist. lib. I. 48. de conjuge Calvisii Sabini: 'Cujus uxor, mala cupidine visendi situm castrorum, per noctem militari habitu ingressa, cum vigilias et cetera militiæ munia eadem lascivia tentasset, in ipsis principiis stuprum ausa,' &c.

Sed bellum] Vertit Interpres Gall. 'Occasionem pugnandi et periculum.' Debuit potius, ut puto, interpretari de procacitate, de lascivia ac licentia armorum. Hoc præcipue sectabatur fœmina, non pugnam, non periculum, non *studium partium:* in hac licentia tamen et pugnandi inter viros ardor fuit.

[j] *Suos liberos*] Inter quos *Flavius Sabinus,* et Flavius Clemens, quos mox occidit Domitianus Sueton. 10. 'Flavium Sabinum alterum e patruelibus, quod eum comitiorum consularium die destinatum [consulem] perperam præco, non consulem ad populum, sed imperatorem pronuntiasset,' interfecit. Et cap. 15. 'Denique Flavium Clementem patruelem suum .... repente ex tenuissima suspicione, tantum non ipso ejus consulatu interemit.'

[k] *Accivit*] Forte custodes ipsi appositi eum jam suo arbitrio reliquerant, aut negligenter custodiebant: aut quidam ipsorum fugæ ejus et receptui faverunt.

veniretur, arctas res[9] nuntiaret. Noctem adeo quietam egit, ut degredi[10] sine noxa potuerit: quippe miles Vitellii, adversus pericula ferox, laboribus et vigiliis parum intentus erat: et hybernus imber,[l] repente fusus, oculos auresque impediebat.

70. Luce prima Sabinus, antequam invicem hostilia cœptarent,[1] Cornelium Martialem, e primipilaribus,[m] ad Vitellium misit, cum mandatis et questu, quod pacta turbarentur. Simulationem prorsus et imaginem deponendi Imperii fuisse, ad decipiendos tot illustres viros. Cur enim[n] e rostris fratris domum,[o] imminentem foro, et irritandis[p] hominum oculis, quam Aventinum[q] et Penates uxoris[r] petisset? Ita privato,

Flavianos, qui moneret, obsideri ipsos, et nisi succurreretur, res angustas *esse*, *noctem adeo tranquillam habuit, ut exire sine periculo potuerit: namque miles Vitellii, promtus ad discrimina, operibus et excubiis parum attendebat; et hyberna pluvia, repente* cœlo *effusa, prospectum auditumque prohibebat.*

Luce orta, Sabinus, priusquam se mutuo armis lacesserent, misit Cornelium Martialem, e primipili centurionibus, ad Vitellium, cum mandatis, quibus querebatur, quod conditiones *pacis* infringerentur. Fraudem omnino, et vanam speciem exuendi principatus fuisse, ad fallendos tot nobiles viros. Cur enim ivisset e rostris in ædes fratris, proximas foro, et turbandis instigandisque populorum oculis *animisque, potius* quam in Aventinum, et domum conjugis? Ita con-

Pessime Mss. Reg. Corb. et editio princeps, *ipsi seni*. Brotier.—10 *Digredi* Gronov. et Ryckius; hic tamen mallet *degredi*.

1 Ms. Jes. *cœptaret*.

NOTÆ

l *Hybernus imber*] Quippe mense Decembri.

m *E primipilaribus*] Non ex prætorianis, sed ex evocatis, ut puto. Hi velut equestris jam fastigii: et iste ad Sabinum se receperat, ejurante principatum Vitellio.

E primipilaribus] Forte alicujus legionum Germanicarum.

n *Cur enim*] *Cur enim e rostris* potius *fratris domum . . . quam Aventinum petisset?*

o *Fratris domum*] Certe petebat domum fratris, sed a populo prohibitus est, qui viam interclusit: et in palatio dein habitabat, ubi eum convenit Martialis; et eo ducti ad Vitellium captivi Sabinus et Atticus. Infra 74. 'stantem pro gradibus palatii Vitellium, &c. pervicere, ut absisteret.'

p *Irritandis*] Ira fuit ex eo, quod deponeret imperium, et ejus loco eveheretur novus, ignotus, aut etiam severior princeps, forte et illis infensus, ut qui Vitellium obstinate fovissent.

q *Aventinum*] Aventinus mons antiquæ urbis Romæ in regione decima tertia, ab ipso dicta *Aventina*, et in parte meridionali urbis, prope Tiberim fluvium: hodie *Aventino*, vel mons *Sanctæ Sabinæ*, regionis Ripæ, in latere meridionali Romæ modernæ, et

et omnem Principatus speciem vitanti, convenisse. Contra Vitellium in palatium, in ipsam Imperii arcem regressum; inde armatum agmen emissum:[s] stratam innocentium cædibus celeberrimam[t] urbis partem: ne capitolio quidem abstineri. Togatum[u] nempe se, et unum e Senatoribus,[v] dum inter Vespasianum ac Vitellium præliis legionum, captivi-

gressisse privato, et omnem imperii prætextum declinanti. Contra Vitellium reversum *esse* in regiam, in ipsam principatus sedem: inde militares copias immissas; pollutam innoxiorum *civium* cruore frequentissimam regionem civitatis; *et* ne Capitolio quidem parci. Se vero inermem, et unum e Patribus, dum transigitur inter Vespasianum ac Vitellium certaminibus legionum,

NOTÆ

prope orientale littus fluvii *Tevere*. Tillemon.

[r] *Penates uxoris*] An Penates uxor habuit alios a Vitellio? num habitavit ipsa cum viro principe in Palatio? De eo jam in Germaniam profecturo sic Sueton. 7. 'Satis constat exituro viaticum defuisse, tanta egestate rei familiaris, ut uxore et liberis, quos Romæ relinquebat, meritorio cœnaculo abditis, domum in reliquam partem anni ablocaret.' Exiit autem Vitellius circa Julium mensem, quo tempore locabant domos, et electus est mense Januario. Sicque cum ditior factus esset, et elapsis sex reliquis anni mensibus, ad quos ablocaverat domum, rediit uxor Vitellii in suas ædes sitas apud Aventinum collem, ubi habitabat ipsa, cum post sex menses ab electione adventasset in urbem Vitellius. Itaque, si privatum ageret serio, debuit se recipere in illam domum privatam uxoris. Vocat forte *Penates uxoris*, quia ipse habitabat in palatio, et quod rebus motis modesta uxor, cum liberis, privatos Penates, nondum fortunæ satis secura, reliquisset.

[s] *Armatum agmen emissum*] Cepit Interpres Gall. quasi eo agmine obsessum se in Capitolio queratur Sabinus. Capiebam potius de his qui promtissimi occurrunt 'circa lacum Fundani:' nam 'modicum ibi prælium, et prosperum Vitellianis.'

Et id innuit clare Tac. seu Sabinus, cum dicit: 'stratam innocentium cædibus celeberrimam urbis partem,' nempe circa *lacum* dictum: et addit, 'ne Capitolio quidem abstineri.' Ergo intelligit primum *agmen* primumque prælium, aut certe utrumque, sed seorsim, suoque ordine.

[t] *Celeberrimam*] Scil. circa lacum Fundanum.

[u] *Togatum*] Nempe se pacem agitare, licet Vespasiani fratrem. *Toga* armis opponitur. Cic. 'Cedant arma togæ:' infra: 'fratrem Vespasiani mansisse in fide.'

[v] *Unum e senatoribus*] Hoc dicit, quia senatus seu senatores, quotquot erant in urbe, fovebant partes Vitellii, saltem in speciem, et in obsequio, fide, ac pace perstabant; in quibus ipse Sabinus et quidem unus e primoribus, nempe ex consulari dignitate, ob proconsulatus et extraordinaria imperia, et præcipue ob præfecturam urbis per duodecim annos gestam, non sine maximo decore. Itaque dicit, se ut alios *e Senatu*, nil turbasse, seque *fratrem Vespasiani mansisse in fide*.

tatibus urbium, deditionibus cohortium judicatur,[2] [w] jam,[3] Hispaniis Germaniisque et Britannia desciscentibus, fratrem Vespasiani mansisse in fide, donec ultro ad conditiones[x] vocaretur. Pacem et concordiam victis utilia; victoribus tantum pulchra[y] esse. Si conventionis pœniteat, non se, quem perfidia deceperit, ferro peteret, non filium Vespasiani, vix puberem. Quantum, occisis uno sene et uno juvene, profici? iret obviam legionibus; et[4] de summa rerum illic certaret: cetera secundum eventum prælii cessura.' Trepidus ad hæc Vitellius pauca purgandi sui causa respondit, culpam[5] 'in militem' conferens, 'cujus nimio ardori imparem esse modestiam suam.'[z] Et monuit Martialem, 'ut per secretam ædium[a] partem occulte abiret, ne a[6] militibus internuntius invisæ pacis interficeretur:' ipse

expugnationibus oppidorum, ac transitionibus cohortium. Jam deficientibus Hispaniis, Germaniisque, et Britannia, fratrem se Vespasiani in obsequio perstitisse, donec ad fœdus ultro acciretur. Quietem et pacem victis salutaria; victoribus solummodo decora esse. Si pacti et conditionum pigeat, non se lacesseret armis, quem fraude deluserit; non filium Vespasiani vix ex ephebis egressum. Quid *ipsi* profuturum *ad victoriam*, si interimeret unum senem et unum puerum? occurreret legionibus, et de summa fortuna illic dimicaret: cetera, prout *esset* exitus pugnæ, cessura. *Pavidus ad hæc Vitellius, pauca excusandi sui gratia respondit, causam* in militem *refundens*, cujus nimiæ violentiæ *cohibendæ* impar esset lenitas sua. *Et suasit Martiali*, ut per aversam domus partem clam discederet, ne a militibus conciliator odiosi

2 Male Ms. Corb. *vindicatur*. Brotier.—3 Cum Bipont. sublato puncto ante *jam* posito, verum loci nexum restituo. *Oberl.*—4 Copulam e Flor. Pichena dedit. Sic et Budens. Omisit Brotierus.—5 Ita libri omnes scripti et editi, præter Cl. Lallemand, qui omisit *culpam*, sane operarum errore. *Brotier.*—6 In Ms. Reg. et editione principe perperam omissa præpositio, *a*, quam habent ceteri omnes libri. *Idem.*

NOTÆ

[w] *Judicatur*] Dum decernitur, deciditur, transigitur.

[x] *Ad conditiones*] Pacis: ad *pacta* scil. *quæ* tum *turbabantur*.

[y] *Victoribus...pulchra*] Inverte sententiam, facundissime Corneli, hoc loco: dic *pacem et concordiam victoribus utilia; victis tantum pulchra esse*, et in speciem tantum ostentari.

Et certe quid pax, quid concordia victis, nisi ut majore flagitio ac ludibrio pereant? in clypeo mori, in armis, in virtute ac decore belli sepeliri debuit Cæsar, si vere Cæsar esset.

[z] *Imparem esse modestiam suam*] In quo tamen forte dissimulabat, ut interim videret quorsum res exirent; an vinceret, aut saltem ne haberet hostes in sinu urbis. Nam mox infra cap. 75. 'Vitellius consulis [Attici] supplicium poscenti populo restitit.'

[a] *Ædium*] Palatii; quia, scil. nulli hac parte custodes, non prætoriani excubabant.

neque jubendi neque vetandi potens, non jam Imperator,[b] sed tantum belli causa, erat.

71. Vix dum regresso in capitolium Martiale, furens miles aderat, nullo Duce: sibi quisque auctor: cito agmine forum et imminentia foro templa prætervecti erigunt aciem per adversum collem, usque ad primas capitolinæ arcis fores. Erant antiquitus[c] porticus in latere[d] clivi, dextræ[1] subeuntibus:[e] in quarum tectum egressi saxis tegulisque Vitellianos obruebant.[2] Neque illis manus, nisi gladiis, armatæ: et arcessere[3] tormenta, aut missilia tela, longum videbatur. Faces in prominentem porticum[f] jecere; et

fœderis occideretur. *Ipse, neque imperare neque prohibere valebat, nec jam princeps, sed tantum belli prætextus erat.*

Vix dum Martiale reverso in Capitolium, lymphatus miles ingruebat, nullo duce; sibi quisque hortator: propero incessu prætergressi forum et proxima foro delubra, instruunt aciem per oppositum jugum, usque ad prima limina Capitolinæ arcis. Erant olim porticus in latere clivi, dextræ ascendentibus: in quarum fastigium subeuntes Flaviani, *lapidibus et lateribus Vitellianos afflictabant. Neque Vitellianis dextræ armatæ, nisi ensibus: et accire machinas, aut tela missilia, longius putabant. Tædas immisere in prominentem porticum; et simul sectabantur flammas;*

1 Sic bene Mss. et editiones veteres ac recentiores. Gryphius, aliæque intermediæ editiones, *dextra.* Brotier.—2 Ita Mss. Flor. Reg. Corb. editio princeps, Picheua et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *Vitellianos deturbabant.*—3 Sic bene libri omnes editi. In Ms. Corb. *accersere.*—

NOTÆ

[b] *Non jam Imperator*] Ut qui jam exisset imperio, cessisset, atque ejurasset; et qui jam neque imperare, neque vetare scelus posset. Attamen ex more militiæ excubabat adhuc miles, ut principi, magisque sedi forte principali, et arci imperii, quam imperatori invigilare videbantur. Jam δορυφόρημα fuit Vitellius.

[c] *Antiquitus*] Quia sic describit vetus Capitolium olim a consulibus structum, a Sylla instauratum, et a Catulo dicatum: pauloque diversum fuit a Capitolio, quod aut structum a Vespasiano, vel mox a Domitiano restitutum est: nam rursus arserat Capitolium sub finem Vespasiani.

[d] *Porticus in latere*] Dionysius lib. iv. 'Frons ejus meridiem spectans, porticum habet, cum triplici columnarum ordine: in lateribus ordo duplex est.' *Lipsius.*

[e] *Dextræ subeuntibus*] Sic Cod. Flor. non *dextra subeuntibus.*

[f] *Faces in prominentem porticum*] Quæ porticus eadem, aut certe pars fuit porticuum quæ erant olim in latere clivi Capitolini, dextra manu ascendentibus; et hæc porticus attingebat primas Capitolii fores. Quare primo erigunt aciem usque ad illas valvas arcis Capitolinæ; dein, immissis tædis in illam porticum, sequuntur ignem, et statim 'ambustas Capitolii fores penetrassent,' nisi statuæ ex basibus revulsæ, et oppositæ

sequebantur ignem; ambustasque capitolii fores penetrassent, ni Sabinus revulsas undique statuas,[g] decora majorum,[h] in ipso aditu, vice muri, objecisset. Tum diversos[i] capitolii aditus invadunt, juxta lucum asyli, et qua Tarpeia[4]

atque semiustas Capitolii valvas perrupissent, nisi Sabinus dereptas passim imagines, quæ *monumenta majorum, in ipso limine, ad instar munimenti, opposuisset. Tum varios Capitolii aditus occupant, prope nemus Asyli, et qua Tarpeium saxum centum*

4 Ms. Harl. *Tarpeii.* Mss. Bodl. Jes. Guelf. et editiones veteres ante Bero-

NOTÆ

essent a Flavio Sabino.

In prominentem porticum] Sumunt de priore porticu, quæ extra arcem et foras promineret.

g *Revulsas undique statuas*] Romani multas Deorum statuas marmoreas, argenteas, aureas in Capitolio ponebant. Florus scribit Jovis statuam in Capitolio fulmine dejectam. Plinius vero, victis Samnitibus, ejusdem Dei statuam a Spurio Carvilio factam, ibique erectam dicit.

Cicero actione 7. in Verrem: 'Jovem Imperatorem quanto honori in suo templo fuisse arbitramini? hinc colligere potestis, si recordari volueritis, quanta religione fuerit eadem specie atque forma signum illud, quod ex Macedonia captum, in Capitolio posuerat Flaminius.'

Ad hæc clarorum Imperatorum imaginibus Capitolium exornabant. Plutarchus meminit Fabium Maximum suam statuam ex ære conflatam juxta Herculem collocasse; priscosque Romanos, ipsius Bruti, qui Tarquinios expulit, statuam posuisse mediam inter regum statuas.

Cicero pro Rabirio refert, Scipioni, qui Antiochum devicit, statuam erectam, non solum cum chlamyde, sed etiam cum crepidis. *Lupanus.*

Statuas] Non Deorum: nam in templo Jovis Capitolini fuere tantum simulacra *Juventutis* et *Termini:* qui Dii cedere noluerunt exaugurantibus. Testè Dionysio, alterum fuit in vestibulo cellæ Minervæ, alterum in ipsa cella, juxta pulvinar.

Itaque cum leges in P. victore: 'Capitolium, ubi omnium Deorum simulacra celebrantur;' ea et similia de ipso monte capienda sunt, qui pæne totus Deorum aris, statuis, ac templis insessus erat: puto, tum tantum revulsere imagines virorum illustrium, quæ vocantur hic *decora majorum*, nec abs re.

Statuas] Quæ non in templo, sed in area Capitolinæ arcis sitæ erant.

Statuas] Quæ statuæ, licet marmoreæ aut æneæ, parum resistere potuissent, si affuissent tormenta et tela missilia, sed solis gladiis strues illa simulacrorum convelli facile non potuit.

Statuas] Æneas scil. ideoque igni resistebant, post fores ambustas.

h *Decora majorum*] Hoc cepit Interpres Gall. quasi et alia ornamenta templi foribus admovissent. Per *decora majorum*, hic nihil aliud intelligendum præter ipsas *statuas*, quæ certe *decora* avorum. Etiam et ipsorum regum inerant statuæ. In eundem errorem lapsus est Interpres Hispanus.

i *Diversos*] Duabus scil. partibus invadunt; nempe per *lucum asyli*, et *qua centum gradibus aditur.*

rupes centum gradibus[j] aditur. Improvisa utraque vis; propior atque acrior per asylum ingruebat: nec sisti poterant[5] scandentes per conjuncta ædificia: quæ, ut in multa pace, in altum edita, solum capitolii æquabant. Hic[k] ambigitur, ignem tectis[l] oppugnatores injecerint, an obsessi,[m] quæ crebrior fama est, quo nitentes ac progressos depellerent.[6] Inde lapsus ignis in porticus[n] appositas ædibus:[o]

gradibus ascenditur. Ex utraque parte vis haud prævisa; propinquior ac vehementior per Asylum instabat; nec cohiberi poterant, subeuntes per contiguas domos: quæ, ut longa pace, in sublime erectæ, plana Capitolii adæquabant. Hic dubitatur, an *obsessores ignem admoverint ædificiis, an obsessi, quæ celebrior fama est, quo* scil. *subeuntes, et propius invadentes deturbarent. Inde cecidere flammæ in porti-*

aldum, *Tarpei.*—5 Male Ms. Guelf. *poterat.* Ni forte emendandum, ut habet Ms. Corb. *nec sisti poterat, scandentibus per conjuncta ædificia.* Quod elegantius foret. *Brotier.*—6 Sic bene Ms. Bodl. Puteolanus et recentiores. A Ms. Reg. et editione principe absunt hæc omnia, *an obsessi, quæ crebrior fama est, quo nitentes ac progressos depellerent.* A Ms. Corb. abest tantum, *est, quo.* In Mss. Harl. Jes. Bud. Guelf. *depulerint.* Additum in margine Ms. Harl. *de-*

NOTÆ

[j] *Centum gradibus*] Erat ea parte frons templi, et ea ad meridiem spectabat. *Centum gradibus:* sic non sine fastu aut magnificentia adibatur templum Jovis: qui *gradus* non forte continui, sed *retractiones* suas habuere.

Sic Vitruvius appellat *areolas,* ubi fessi pedem figerent, ac quiescerent; quas areolas, post singulos septem, aut novem gradus, interponi solere, notant architecti.

Attamen forte magnificentius fuit adiri templum Jovis magnis atque immensis gradibus, qui uno intuitu se conspiciendos adeuntibus et ascendendos exhiberent. Et qui ita dispositi essent, ut leni clivo escenderentur, et quasi sine labore. Hæc digna Jove templi facies.

Ea parte seu fronte templi exstructus *triplex ordo columnarum,* ut tradit Dionysius, quas Sylla Athenis advexerat, ex templo Jovis Olympii, teste Plinio.

[k] *Hic*] Nempe ex parte *asyli.*

[l] *Ignem tectis*] Nempe illis ædificiis, quæ *conjuncta* arci seu templo, et *in altum edita, solum* (seu aream) *Capitolii æquabant.* Hinc *lapsus ignis in porticus,* et ex porticibus sublatus exarsit usque ad aquilas ligneas ac veteres, quæ sustinebant fastigium Capitolii.

Sic forte vocata tigna, seu trabes, quæ in culmine ædificii, præcipue templorum, disponebantur; sicque ob sublimitatem fastigii forte potius quam ob similitudinem aquilarum; aut forte, quia sustinebant, velut alis, eas ædificii partes, quæ instar habent alarum in ædibus.

Tectis] Sunt hæc ipsa ædificia, aut tecta ædificiorum, quæ *solum Capitolii æquabant.*

[m] *An obsessi*] *Crebrior fama est,* et forte certior, obsessos ignem injecisse tectis, quo obsessores hac parte nitentes *depellerent.*

[n] *In porticus*] An Capitolii, an ædi-

mox sustinentes fastigium Aquilæ[p] vetere ligno traxerunt[7] flammam alueruntque.[8] Sic capitolium, clausis foribus, indefensum[q] et indireptum,[r] conflagravit.

cus adjunctas ædificiis: dein aquilæ sustentantes culmen, vetusta materia, susceperunt ignem et nutrierunt. Ita Capitolium, obstructis januis, incensum est, neque defensum, neque spoliatum.

pellerent. Ms. Jes. *depelleret*. Idem.—7 Ita Mss. Flor. Corb. Pichena et recentiores. In Mss. Harl. Bodl. Jes. et veteribus editionibus, *traxere*.—8 Ms. Agr. *alueroque*.

NOTÆ

ficiorum? nam cur dicit, *appositas ædibus*, nisi ædium pars essent? An porticus istæ sunt, de quibus supra: 'Erant antiquitus porticus in latere clivi, dextræ subeuntibus,' aut similes, et pars Capitolii? an voce *ædibus* Capitolinum templum intelligit? Hoc videtur, et fuisse appositas et continuas illas porticus templo. Nam statim addit: 'mox sustinentes fastigium aquilæ, vetere ligno traxerunt flammam.' Non potuerunt autem aquilæ templi trahere flammam e porticibus, nisi contiguæ forent templo Jovis Capitolini: et dicit forte porticus templi *appositas ædibus*, non quia essent pars ædium, sed quia ex ipsis *ædibus*, quæ jam flagrabant, evolavit flamma ad eas *porticus*, et ex porticibus ad aquilas, quæ fastigium templi sustinebant. Hispana et Italica versio capiunt τὸ *ædibus* de templo ipso Capitolino; quod falsum puto. Ideo arsere porticus templi, quia erant appositæ ædibus seu ædificiis, quæ jam ignem susceperant: porticus illæ mediæ, et ex una parte adhærebant templo, et ex altera, ædificiis illis, quæ, *ut in multa pace*, in altum *edita* erant, et æquabant fere altitudinem porticuum.

[o] *Appositas ædibus*] Potius appositæ videantur ædes porticibus: olim quippe et antiquius exstructæ porticus templi, quam astruerentur ædes illæ, quæ solum Capitolii æquabant.

[p] *Sustinentes fastigium Aquilæ*] Græci etiam ea mente ἀετὸν dicunt. Hesychius: 'Ἀετός .... κυμάτιον τὸ ἐν τοῖς γείσοις. Pausanias aliquoties usurpat, ut l. x. 'In aquilis vero est Diana, et Latona, et Apollo.' Et l. v. 'Altitudo vero ipsa, quæ ad aquilam pertingit, est pedum octo et sexaginta.' Nisi fallor, istæ ipsæ aquilæ γεισίποδες Polluci dicuntur. *Lipsius.*

Sustinentes fastigium aquilæ] Fortasse sic vocatæ, quod in aquilæ similitudinem effigiarentur. *Savilius.*

Pausanias Corinthiacis: Καὶ ἐπ' αὐτοῖς ἐπίθημα ποιοῦσι κατὰ τοὺς ἀετοὺς, μάλιστα τοὺς ἐν τοῖς ναοῖς.

Aquilæ] Quæ non in fastigio porticuum, sed in culmine templi positæ: ad has aquilas, quæ *e vetere ligno*, statim ex porticibus pervolavit ignis, et has facile incendit; nam quasi fomites ultro *traxerunt* illæ *flammam, alueruntque*.

[q] *Indefensum*] Intellige, non esse defensum adversus ignem.

[r] *Indireptum*] Neque potuit defendi præ metu, aut violentia belli et incendii, neque potuit diripi; forte, quia omnia templi decora, et pretiosa quæque donaria flammis hausta statim et absumta sunt.

Indireptum] Aliter scribit Dio; qui forte intelligendus de flammis, quæ

72. Id facinus post conditam urbem luctuosissimum fœdissimumque[s] Reipublicæ Populi Rom.[1] accidit: nullo externo hoste,[t] propitiis,[u] si per mores nostros[v] liceret, Deis,

Hoc scelus post fundatam civitatem mœstissimum turpissimumque populo Rom. contigit: nullo extraneo ingruente *hoste,* immo *faventibus Diis, nisi obstarent*

1 Hæc est vera lectio, quam firmant Mss. Flor. Agr. Guelf. edd. pr. Puteol. ceteræque omnes, quas vidi ante Lipsium: nisi quod habent *populo*, vel *populoque*, præter Flor. et ed. pr. Sed genitivum esse meliorem consuetudo loquendi veterum indicat, apud Livium in primis obvia, velut XXII. 10. ubi *Resp. Populi Romani Quiritium;* quam idoneis exemplis declaravit Gronov. Obs. IV. 14. Adde Drakenb. ad Liv. l. c. et ad VIII. 9. &c. *Ernest.*

NOTÆ

decora templi absumsere, et de arce; non de templo Jovis, cui pietas obsidentium pepercit.

Indireptum] Aliter Dio l. LXV. Vitelliani ascendunt in Capitolium, magnumque numerum obsessorum concidunt, direptisque omnibus, quæ in Capitolio reposita erant, et præter alia, magno templo Jovis Opt. Max. incenso, Sabinum et Atticum captos ad Vitellium mittunt.

Indireptum] Non obsessum ab hostibus, aut externis, sed a civibus; ideoque mansit *indireptum.* Jam satis invidiæ bello civili, etiam amoto sacrilegio. Obsessum erat Capitolium, ut expugnaretur, non ut diriperetur: multa nimis diripuere flammæ, etiam si abstineant manus.

Jure belli, omnia victoris erant tam sacra quam profana. Jure belli, sed externi, diripiebantur incendebanturque templa hostium, et omnia ornamenta donariaque abripiebantur a Romanis.

Sed nunc facinore inaudito diripientne sua templa cives? An templum Jovis Opt. Max. sacrilega manu polluent? Sunt qui et jus gentium esse putent, parcere templis, hostium etiam, et externorum: et maxime incusati olim Persæ, quod templa Atheniensium subvertissent. Quod tamen contraria religione seu superstitione faciebant; nempe, quia Deum muris includi nefas putabant. Solem illi, seu Mitram adorabant, et in montibus sub dio sacris operabantur. Germanicus bonus, et tamen Tanphanæ templo non pepercit in Germania. Tac. Annal.

[s] *Fœdissimumque*] Plenum flagitii ac probri.

Fœdissimum] Sic arguit crimen et flagitium civium, seu armorum civilium.

[t] *Nullo externo hoste*] Si tamen excipias bellum motum a Civili in Germania, et in Belgica Galliaque: quod tamen bellum non plane *externum* fuit, sed mixtum ex civili, sociali, et externo.

Quia nullus instabat hostis externus, hinc *propitios* fuisse *Deos* ipsis dicit Tacitus, *si per mores liceret*, si ambitio, cupiditas, avaritia, ac sævitia abessent.

[u] *Propitiis*] Scil. quia tum nullus externus hostis lacessebat imperium Rom.

[v] *Si per mores nostros*] Si avaritia, si luxus ac libidines, si dominandi cupido abesset. Nam hæc præcipua incitamenta belli civilis.

Hoc deterrimi mortales tum solum quærunt bello, ut spoliis civium sa-

sedem Jovis O. M.[w] auspicato a majoribus, pignus Imperii,[x] conditam, quam non Porsena dedita[2] urbe,[y] neque Galli

flagitia nostra, templum Jovis Optimi Max. felicibus auspiciis exstructum a patribus, velut *imperii arcem, quam non Porsena, permittente se urbe, neque Galli ex-*

Brotierus legit *populo Romano*, omisso *reipubl.*—2 Ms. Corb. *tradita.*—3 Male

NOTÆ

gineantur. Ut bacchari grassarique impune avaritia, sævitia, cædibus liceat, ut ex periculis et pernicie Reipub. increscant.

Quod facunde descripsit Tac. supra l. II. 37. et 38. 'Ita neque Paulinum, qua prudentia fuit, sperasse, corruptissimo sæculo, tantam vulgi moderationem, reor, ut qui pacem belli amore turbaverant, bellum pacis caritate deponerent: neque aut exercitus linguis moribusque dissonos, in hunc consensum potuisse coalescere, aut legatos ac duces, magna ex parte luxus, egestatis, scelerum sibi conscios, nisi pollutum obstrictumque moribus suis (sic legendum) principem passuros. Vetus ac jam pridem insita mortalibus potentiæ cupido, cum imperii magnitudine adolevit erupitque.'

His iisdem causis primo certavere plebes patresque, dein tribuni et *consules prævalidi*. Mox Marius et Sylla, dein Pompeius et Cæsar: 'Non discessere ab armis in Pharsalia ac Philippis civium legiones; nedum Othonis ac Vitellii exercitus,' aut aliorum, amore Reipub. bellum deponent. 'Eadem illos Deum ira, eadem hominum rabies, eædem scelerum causæ in discordiam egere.' En sæculum, en *mores nostri*, de quibus hic Tacitus.

[w] *Sedem Jovis O. M.*] Fundatio ejus, si audimus Dionysium l. III. et IV. erat 'et Jovis et Junonis et Minervæ templum.' *Savilius.*

[x] *Pignus imperii*] Livius l. I. de capite humano: 'quæ visa species haud per ambages arcem eam imperii caputque rerum fore portendebat.'

Dionysius responsi cujusdam verba refert, dati nuntiis, hoc nomine in Etruriam Roma missis: 'Viri Romani, dicite vestris civibus fata velle, ut hic locus, in quo tale caput repertum est, sit caput totius Italiæ.' Varro l. IV. de L. L.

Atque hoc caput sic inventum intelligo fuisse *imperii pignus* apud Tacitum hoc loco. *Savilius.*

Pignus imperii] Quasi templo combusto, Dii, seu fata, imperium Rom. desererent. Quare infra l. IV. 54. ubi de rebellione Gallorum: 'Sed nihil æque quam incendium Capitolii, ut finem imperii adesse crederent, impulerat. Captam olim a Gallis urbem, sed integra Jovis sede, mansisse imperium. Fatali nunc igne, signum cœlestis iræ datum .... superstitione vana Druidæ canebant.' Alia et erant pignora imperii, Palladium, Ancilia, &c. Forte et quia augurato conditum, dicatumque erat Capitolium Diis urbis imperiique præsidibus, hoc templum non una causa *pignus imperii* fuit.

[y] *Porsena dedita urbe*] Non abit longe ab hac indignitate, quod est apud Plinium XXXIV. 4. 'In fœdere, quod expulsis regibus, populo Rom. dedit Porsena, nominatim comprehensum invenimus, ne ferro, nisi in agri cultu, uterentur. Etiam stylo scribere vetitum, vetustissimi aucto-

capta, temerare[3] potuissent,[z] furore Principum exscindi![4][a] Arserat et[5] ante capitolium civili bello,[b] sed fraude privata;[c] nunc palam obsessum, palam incensum: quibus[d] armorum

pugnata ipsa, *violare potuissent, rabie imperitantium funditus everti! Etiam antea Capitolium conflagraverat armis civilibus, sed facinore privato: nunc publice*

Ms. Bud. et Rhenanus, *tenere*. Ceteri libri scripti et editi, *temerare*. Brotier. —4 Sic bene Mss. Flor. Harl. Bodl. Jes. Corb. Puteolanus et recentiores. Sic quoque Ms. Guelf. manu prima. In editione principe, *furore Principum exscindi potuit*. Secunda manu in Ms. Guelf. *furor .... potuit*. Idem.—5 *Et*

NOTÆ

res prodiderunt.' Sic enim eum locum e manuscripto restituimus. *Gronovius*.

Dedita certe, aut quasi dedita urbe Porsenæ: nam eo usque turpe fœdus erat, quod dissimulant auctores Romani. In re turpi honesta verba sæpe usurpantur. Sic quod *tributum* est, *stipendium* faventes vocant, &c.

Dedita] Non quasi se prorsus Romani Porsenæ regis potestati permiserint, sed quia fœderis et pacis conditiones parum honestas accipere tum coacti sunt; et in his obsides puellas nobiles regi dederint: pactumque ne ferro, nisi in ligonibus, uterentur, &c.

[z] *Temerare potuissent*] Ita dedita urbs, et certis conditionibus, Porsenæ regi Etruscorum, ut tamen arcem Capitolinam expugnare ac temerare ferro, aut flamma, non potuerit. Ita et Galli cepere urbem, sed Capitolini Jovis templum arcemque *temerare* non potuerunt.

Sicque sedes Jovis O. M. quæ hactenus intemerata externis bellis erat, nunc amentia civium ac *furore principum* exscinditur.

[a] *Exscindi*] Id quasi per admirationem: Itane *sedem Jovis, &c. quam non Porsena...neque Galli...temerare potuissent, furore principum exscindi!* vel supple, *luctuosissimum* fuit.

[b] *Civili bello*] Syllano, anno urbis conditæ 671. Scipione et Norbano consulibus. Appianus Civil. *Savilius*.

[c] *Fraude privata*] Tum privati hominis, seu paucorum fraude, arsisse templum Jovis; at nunc bello civili, nunc furore ipsorum principum, et publice, commissum esse facinus; quod eo atrocius, quia publicum id crimen, et publice patratum, et quasi publico auctoramento adversus Deos commissum est.

[d] *Quibus*] Sic capio: An tantis unquam belli causis? an unquam tantæ cladis pretio pro patria bellavimus? an tantæ unquam causæ fuerunt suscipiendi bellum pro salute Reipub. ut istud fuit incendium, ut nunc, scil. ad arcendum Capitolio ignem? an unquam tantæ cladis pretio, an nos tali tantaque pernicie unquam pro patria, ut nunc adversus patriam, certavimus?

Quibus armorum] Quasi diceret: nunquam tantis armorum causis, nunquam tanto tantæque *cladis pretio, pro patria*, pro templis, pro aris et focis *bellavimus*.

Quibus] Quæ tantæ unquam armorum causæ fuerunt populo Rom. ut, scil. bellum susciperet pro templis, pro aris, pro Diis patriis, pro Jove ipso? quæ tantæ belli causæ fuerunt, quibus scil. nos moti et inciti, arceremus hostes et incendia ab urbe Deorumque templis?

causis? quo tantæ cladis[e] pretio stetit?[6] pro patria bellavimus? Voverat Tarquinius Priscus[f] Rex, bello Sabino,[g] jeceratque fundamenta,[h] spe magis futuræ magnitudinis, quam quo[i]

oppugnatum, publice combustum: quibus belli causis? quo tantæ calamitatis pretio pro urbe, pro Repub. certavimus? Votum condendi templi *susceperat Tarquinius Priscus rex, bello Sabino, posueratque fundamenta, spe magis* ac desiderio *futuræ amplitudinis, quam quod exiguæ adhuc populi Rom. opes* huic magnificentiæ tum

abest a Mss. Harl. et Jes.—6 Ita Mss. Flor. Harl. Bodl. Jes. Corb. Agr. Guelf. editiones veteres, Ryckius et recentiores. A Rhenano tamen omissum, *stetit;* idqne probabat Freinshemius. Certe abesset sine ullo sensus dispendio. Nonnihil tamen vis et eloquentiæ habet, *stetit.* Frustra emendabat J. F.

NOTÆ

[e] *Quo tantæ cladis*] Sententia: Ne pro patria quidem olim tanta clade pugnatum; nedum pro ambitione privata, aut contra patriam. *Lipsius.*

Quo tantæ] Vertit Alamus Hisp. Quibus belli causis, quo tantæ stragis pretio id facinus perpetratum est? an tum pro patria bellavimus?

Quo tantæ cladis] Nunquam tantæ cladis pretio pro patria defendenda bellavimus: quo tantæ cladis pretio pro patria, ut nunc adversus patriam, bellavimus?

[f] *Tarquinius Priscus*] Is complanato monte, struere Capitolium cœpit, ex voto quod voverat bello Sabino, nempe ex manubiis et præda. Sicque cum dicit Tacitus, *hostium spoliis exstruxere*, forte indistincte id intelligendum et de Tarquinio Prisco, et de Tarquinio Superbo.

Si tamen sequimur verba Taciti, Priscus tantum jecit fundamenta, aut aream solum complanavit, et solus Tarquinius Superbus ex hostium præda templum exstruxit.

[g] *Sabino*] Sabini, populi Samnii regionis Italiæ: hodie pars provinciarum *Sabinæ* et *Ombriæ*, vel ducatus *Spoleti* in ditione Ecclesiastica; et pars Aprutii Ulterioris *Abruzzo Ultra*, in regno Neapolitano. *Tillemon.*

[h] *Jeceratque fundamenta*] Dionysius Halicarnasseus l. III. solam Tarquinii Prisci operam commemorat in area excitanda. Tarquinius Superbus jecit fundamenta, maximamque partem superstruxit, sed ultimam fabricæ manum non imposuit. Adi Dionysium l. IV. et V.

Sed Tacitus videtur Livii verba secutus l. I. 'Tarquinius Priscus aream ad ædem in Capitolio Jovis occupat fundamentis.' Quæ tamen alium sensum non admittunt, quam de fundo complanato, et secuturæ substructioni præparato.

Superbus enim, ut ex Livio perspicere est, fundamenta jecit. Nusquam, quantum recordor, in hac fabrica occurrit historias pervolutanti Servius Tullius. *Savilius.*

Fundamenta] Intellige aream Capitolii excipiendis fundamentis dispositam, sed tanti spatii, ut *spe magis futuræ* sub sequentibus dominationibus magnitudinis conceptum consilium videretur, quam quia sufficerent opes populi Rom. quæ tum permodicæ erant.

Fundamenta] Priscus complanaverat aream, et substruxerat montem rudi lapide, qui mons post multos abhinc annos suffultus saxo quadrato.

[i] *Quam quo*] Quam quia *modicæ* tunc *opes* populi Rom. tantæ magni-

medicæ adhuc Populi Romani res sufficerent. Mox Servius Tullius, sociorum [j] studio; deinde[7] Tarquinius Superbus,[k] capta Suessa[l] Pometia, hostium spoliis exstruxere. Sed gloria operis libertati[m] reservata: pulsis Regibus,[n] Horatius Pulvillus, iterum[o] Consul, dedicavit, ea magnificentia, quam immensæ postea Populi Romani opes ornarent

pares essent. Dein Servius Tullius favore sociorum; postea Tarquinius Superbus, expugnata Suessa Pometia, ex hostium exuviis constituere. Sed decus ædificii Reip. reservatum: exactis regibus Horatius Pulvillus secundum consul illud *sacravit, eo splendore et ea amplitudine, quam ingentes postea populi Rom. facultates exornarent potius, quam adaugerent. Iisdem rursus fundamentis structum est,*

Gronovius, *quid tantæ cladis pretio stetit?* Pichena, *quo tanta clades pretio stetit?* Vertit Davanzati, 'quai guerra cagionò, qual preglo di tanto male? Salvar la patria forse!' Brotier.—7 Budens. *dein.*—8 Id. Ms. *iidem.*—

NOTÆ

tudinis templo exstruendo aut perficiendo *sufficerent*, sed spe in futurum.

[j] *Sociorum*] Qui stipes et opes conferebant. Solus Tarquinius Superbus hostium spoliis exstruxit. Judæi post Titi victoriam, conferre coacti sunt eam pecuniam templo Capitolino, quam ante cladem conferebant Hierosolymitano; idque tributum diversum a fisco Judaico, de quo Sueton. Domit.

Sociorum] Præcipue Latinorum, qui et consanguinei populi Rom.

[k] *Tarquinius Superbus*] Tarquinii Capitolium sic describit Dionysius: 'Situm est in alta crepidine, habetque in ambitu octo jugera: sic ut latera singula ducentorum fere pedum sint, exigua latitudinis et longitudinis differentia; nisi quod longitudo superat vix pedibus quindenis. Qua parte frons ejus meridiem spectat, triplici columnarum ordine circumcingitur; ab aliis lateribus, duplici. In ipso sunt tres Cellæ ex ordine, a lateribus communione parietum clausæ. Media est Jovis: utrimque, altera Junonis, altera Minervæ, sub eodem laqueari eodemque tecto.' Octo jugerum ambitum fuisse dicit, id est, pedum octingentorum: sic ut esset fere quadratum.

[l] *Capta Suessa*] Sic et Livius: 'Suessa Pometia e Volscis capta, divendita præda, cum quadraginta talenta argenti aurique recepisset, concepit animo eam amplitudinem Jovis templi, quæ digna Deum hominumque rege, quæ Romano imperio, quæ ipsius etiam loci majestate esset.' Quadraginta talenta Attica sunt nobis 24. millia coronatorum, quæ decima pars manubiarum sacrata Diis.

Suessa Pometia] Urbs Volscorum populorum, in Latio provincia Italiæ. *Tillemon.*

[m] *Libertati*] Scil. Consulibus, qui libertatem asseruere.

Libertati] Id est, Consulibus, post exactos scilicet reges *libertati* infestos.

[n] *Pulsis regibus*] Tertio post anno Dionys. l. v. et Livius l. II. dedicationem ad primum Horatii consulatum refert, primis Reipublicæ liberæ annis, secutus opinionem, Dionysio

potius, quam augerent.[p] Iisdem[8] rursus vestigiis[q] situm est, postquam, interjecto CCCCXXV.[9] annorum[r] spatio, L. Scipione, C. Norbano Coss.[s] flagraverat. Curam victor

postquam, interposito quadringentorum et viginti quinque annorum intervallo, L. Scipione, C. Norbano Coss. arserat. Sylla victor curam in se recepit, neque tamen

9 In libris omnibus scriptis et editis CCCCXV. *annorum.* Immo expresse in editione principe, *quadringentorum quindecim annorum.* At cum ex ipsa temporum ratione, constet interjectum fuisse quadringentorum viginti quinque

NOTÆ

et hic Tacito adversariam. *Savil.*

Capitolium a Tolli Vulcentani capite invento inibi, dictum Arnobio. Conflagravit autem sive consulto, sive fortuito incendio, ut Dionysius ait, exacta Olympiade 158. circiter Titi Manlii Torquati et Cneii Octavii consulatum.

Idque, opinor, incendium primum. Plin. XXXV. 3. alterum secutum est Syllanis temporibus, cujus meminit idem Plinius XIII. 13.

Et operis curatore Sylla, eodem, quo antea fuerat, loco refectum est Capitolium, anno postquam Pulvinus dedicarat 425. L. Scipione Asiatico et Caio Norbano Balbo consulibus: tot enim uno plus minus anni inter Horatii et horum consulatum intercessere. *Vertranius.*

[o] *Iterum*] Secundum consul.

[p] *Ornarent potius, quam augerent*] Attamen jam et maxime ornatum erat Capitolium Tarquinii Superbi, sed præcipue floruit post libertatem adeptam. Nam duravit ad bellum usque Syllanum. Livius l. x. 'Fœneratores aliquot mulctati, et ex eo quod in publicum redactum est ænea in Capitolio limina, et trium mensarum argentea vasa in cella Jovis, Jovemque in culmine cum quadrigis ædiles posuerunt.' Et l. XXXIII. 'Ædiles multos pecuarios damnarunt. Ex ea pecunia clypea inaurata in fastigio Jovis ædis posuerunt.' Et lib. XXXVIII. 'Sejuges in Capitolio aurati ab Cn. Cornelio positi: consulem dedisse inscriptum est. Et duodecim clypea aurata ab ædilibus sunt posita ex pecunia qua frumentarios damnarunt, ob annonam compressam; et duo item signa aurata.' Et Plin. l. XXXIII. 'Post Carthaginem eversam, laquearia in Capitolio inaurata esse.'

[q] *Iisdem rursus vestigiis*] Sic et postea l. IV. 53. cum instauratur Capitolium, Vespasiani jussu: 'Haruspices monuere . . . ut templum in iisdem vestigiis sisteretur. Nolle Deos mutari veterem formam;' quæ magna ex parte pendebat ex fundamentis.

Iisdem rursus vestigiis] Puto nihil esse immutatum de fundamentis et magnitudine Capitolii, quod a Tarquinio Superbo structum olim erat, licet increverint opes. Nam ibi rursus iisdem vestigiis situm a Sylla seu Catulo, dein et a Vespasiano, forte item et a Domitiano.

Infra l. IV. 53. de Capitolio, quod a Vespasiano instauratum: 'Haruspices monuere ut . . . . templum iisdem vestigiis sisteretur,' &c. Decem millia hominum continere potuit hoc templum, et ejus altitudo immensa. Tertull. Apolog. 'Capitolia cœlo certantia.'

[r] CCCCXXV. *annorum*] Sic ratio temporum evincit scribendum. Adi fastos. *Lipsius.*

[s] *L. Scipione, C. Norbano Coss.*] An-

Sylla suscepit,[t] neque tamen dedicavit: hoc solum felicitati ejus negatum.[u] Lutatii Catuli nomen,[v] inter tanta[10] Cæ-

sacravit; hoc unum fortunæ ejus defuit. Lutatii Catuli decus, inter tot Cæsarum

annorum spatium, ita fuit omnino emendandum, ne narratio inquinaretur. *Brotier.*—10 Ita Mss. Reg. Harl. Bodl. Jes. Corb. Agr. editiones veteres et recentiores. Pichena tanquam e Ms. Flor. ediderat, *inter tot.* At, ut recte monuit ex Jac. Gronovio Ryckius, per literarum compendia in Ms. Flor. scriptum *int ta*, vel *int at:* hoc enim vix discerni potest. *Idem.* Bipont. recepere *tot.*

NOTÆ

no urbis conditæ 671. *Savilius.*

[t] *Sylla suscepit*] Catulus perfecit ac dicavit. Notabile teste Plin. 'quod sua ætas varie de Catulo existimaverit, quod tegulas Capitolii æreas inaurasset primus.' Nempe, fuit contra æruginem aut rubiginem inductum aurum: fuerunt dona et decora varia hujusce templi: 'Coronæ aureæ, victoriæ aureæ, candelabra, vasa.'

Observa ex Dione l. XII. 'Omnibus his ademtis, [vetustis scil. donis] ex Ægyptiaca præda, alia victor Augustus reposuit: detracta vetera hæc dona ex SCto, ut tam multis his novis et melioribus locus fieret.'

Eo ipso tempore, 'una donatione in cellam Jovis Capitolini contulit sexdecim millia pondo auri et quingenties sestertium in gemmis,' teste Suetonio.

16. millia pondo auri sunt nobis 600,000. coronati. Et quingenties sestertium sunt 1,250,000. coronati. Nota *in cellam Jovis:* nam teste Dione, et aliæ cellæ sua dona accepere.

[u] *Felicitati ejus negatum*] Syllæ ipsius dictum hoc est, quo Tacitus allusit. Plinius VII. 43. 'Hoc tamen nempe Felicitati suæ defuisse confessus est, quod Capitolium non dedicavisset.' *Lipsius.*

Felicitati ejus] Occiso demum Caio Mario, *felicis* nomen assumsit Sylla. Velleius l. II. Appian. 1. Civil. 'Felicem vocabant adulatores ex rebus feliciter adversus hostes gestis: atque cognomen invenit assentatio, sed publicus postmodum consensus confirmavit.' *Savilius.*

[v] *Catuli nomen*] Dio lib. XXXVII. 'Post hæc facta, ne Cæsar quidem, qui tum præturam gerebat, quicquam innovavit. Hoc autem agebat, ut nomen Catuli e Jovis Capitolini templo tolleretur; (eum enim peculatus postulabat, rationesque expensarum pecuniarum exigebat:) Pompeio autem potestas fieret, reliqua negotia exequendi. Supererant enim, ut in tali tantoque negotio, semiperfecta; vel ita fingebat Cæsar, ut reliqua perficere Pompeio permitteret populus, et absoluti operis gloriam ille perciperet; sicque pro Catuli nomine, Pompeius suum inscriberet templo.'

Tantumque id decus fuit, ut illud idem postea Cæsari victori dictatorique decernerent, deletoque Catuli vocabulo, Cæsaris nomen Capitolio inscribere vellent: quod et recepit Cæsar, teste eodem Dione, l. XLIII.

Quod tamen repugnat Tacito, et licet id decretum fuerit, non tamen forte effectum est, vel ob prææmaturam mortem Cæsaris, aut quia vitavit invidiam.

Lutatii Catuli nomen] At non item, cum illud refecit Domitianus, solo titulo seu vocabulo suo inscripto, for-

sarum opera,[w] usque ad Vitellium mansit. Ea tunc ædes cremabatur.[x]

73. Sed plus pavoris obsessis,[y] quam obsessoribus intulit. Quippe Vitellianus miles, neque astu, neque constantia, inter dubia indigebat. Ex diverso[z] trepidi[1] milites,[a] Dux segnis et veluti captus animi, non lingua, non

monumenta, usque ad Vitellium duravit. Hoc tunc delubrum comburebatur.
Sed id *plus timoris incussit circumsessis, quam circumsidentibus. Namque Germanicæ cohortes, neque arte carebant, neque fortitudine inter pericula. Contra* apud Sabinum *pavidus miles, dux* ipse *socors; et veluti mente captus, non voce,*

1 Sic omnes Mss. editio princeps et recentiores. Puteolanus, *trepidus*

NOTÆ

te majori ostentatione, minore gloria. Sueton. Domit. 5. 'Restituit et Capitolium, quod rursus arserat; sed omnia sub titulo tantum suo, ac sine ulla pristini auctoris memoria;' neque regum, neque Pulvilli consulis, aut Catuli; forte neque vel patris Vespasiani, qui id ultimo instaurarat.

[w] *Inter tanta Cæsarum opera*] Non quibus auxissent ornassentve Capitolium Cæsares, quamvis et ornassent donis; sed inter tot tantaque Augusti et aliorum principum superba ædificia, tot monumenta, templaque Romæ exstructa, nihil mutatum, nihil additum aut detractum Capitolio erat, forte, præter opes et donaria oblata ex victoriis et triumphis.

Ita ut prisca forma, priscus titulus Catuli, qui templum dicarat, servaretur. Inter tot alia Cæsarum opera, seu decora, non inviderant illi priscam Catulo Capitolini tituli gloriam, aut saltem non aboleverant, in tanta potentia gloriaque Principatus.

Inter tot Cæsarum] Inter tot opera publica, Cæsares nihil in Capitolio innovarunt, quo prætextu nomen suum templo inscriberent; mansit itaque Lut. Catuli nomen *usque ad Vitellium.*

[x] *Cremabatur*] Ter cremata illa ædes, nempe primum bello Syllano, negligentia custodum; nam custodes etiam noctu vigilabant in eo templo. Tunc arsit Capitolium Tarquinii Superbi, quod dicarat Pulvillus secundum consul, quia id perfecerat, vel auxerat opibus.

Dein secundo arsit bello Vitelliano, et a Vespasiano instauratum est. Dein tertio circa mortem Vespasiani crematum rursus, et a Domitiano restitutum est, ea magnificentia, quæ superaret et regum et consulum ac libertatis opes; et quæ tum digna esset florentissimo imperio et imperatore Romano.

Additæ *columnæ Pentelicæ*, quæ Athenis advectæ sunt. Teste Plut. in solam inaurationem impensa 'supra duodecim millia talentorum.' Fores et ipsæ inauratæ, et crassis laminis aureis obductæ, quæ durarunt usque ad ævum Honorii imperatoris.

[y] *Obsessis*] *Obsessi* cum injecere ignem porticibus, discrimen pavoremque inferre *obsessoribus* volebant; sed ille pavor in obsessos recidit, cum ignis fastigium Capitolii seu Aquilas veteres corripuisset.

[z] *Ex diverso*] Nempe in factione Flaviana miles urbanus, qui in Capitolio cum Sabino fuit, trepidabat.

auribus competere: neque alienis consiliis regi, neque sua expedire: huc illuc clamoribus hostium circumagi: quæ jusserat vetare, quæ vetuerat, jubere. Mox, quod in perditis rebus accidit, omnes præcipere, nemo exequi: postremo, abjectis armis, fugam et fallendi[b] artes circumspectabant. Irrumpunt Vitelliani et cuncta sanguine, ferro, flammisque miscent. Pauci militarium virorum, inter quos maxime insignes,[c] Cornelius Martialis,[d] Æmilius[e] Pacensis, Casperius Niger,[f] Didius[2] Scæva, pugnam ausi, obtruncantur. Flavium Sabinum, inermem neque fugam[g] cœptantem,[3 h] circumsis-

non auditu sui compos; neque aliena prudentia uti, neque suamet consilia exequi; hucque et illuc vociferationibus hostium impelli. Quæ imperaverat prohibere, quæ prohibuerat, imperare. Dein, quod in rebus afflictis evenit, omnes jubere, nemo obsequi: demum, positis armis, fugam et latendi dolos circumspiciebant. Perrumpunt Vitelliani, et omnia ferro, flammisque et cædibus implent. Nonnulli militarium virorum, in quibus præcipue conspicui Cornelius Martialis, Æmilius Pacensis, Casperius Niger, Didius Scæva, certamen ausi, interficiuntur. Circumsident Flavium Sabinum non armis se tuentem, neque fugam agitantem, et Quinctium Atti-

miles, et sic Ryckius.—2 Budens. *Vidius*.—3 Sic bene libri scripti et editi.

NOTÆ

[a] *Trepidi milites*] Quippe urbanus, et lascivia urbana corruptus, ac belli inexpertus.

[b] *Fallendi*] Id est, latendi; fuga, astu, et latebris se discrimini subtrahere cupiebant. Infra: 'Per varios casus elapsi, quidam servili habitu, alii, excepto Vitellianorum signo, audaciam pro latebra habuere.'

[c] *Insignes*] Illi aut evocati, aut primipili centuriones, et tribuni: forte et quidam e prætorianis, et e senatoriis, qui tamen viri militares, aderant, ut sic novi principis gratiam occuparent: nam honestissimus quisque pro Vespasiano, vulgus pro Vitellio obduruerat.

[d] *Cornelius Martialis*] Cujus mentio l. xv. 71. ubi de conjuratione Pisonis in Neronem: 'Exuti dehinc tribunatu Pompeius, Cornelius Martialis .... quasi principem non quidem odissent, sed tamen existimarentur.'

[e] *Æmilius*] Ille inter duces Othonis, Hist. I. 87. et vinctus a militibus l. II. 12.

[f] *Casperius Niger*] Nulla alia mentio Casperii hujus, nisi forte idem sit cum Casperio centurione, qui mittitur ad Vologesum regem a Corbulone, supra l. xv. 5. Forte jam altiores ordines adeptus erat.

[g] *Neque fugam*] Tanto viro indecora fuisset illa fuga. Sic Ann. l. I. 39. in seditione legionum Germanicarum Plancus princeps legationis vitæ discrimen adiit, et tamen ad fugam compelli non potuit.

Milites 'vagi per vias obvios habuere legatos, audita consternatione ad Germanicum tendentes: ingerunt contumelias, cædem parant, Planco maxime, quem dignitas fuga impedi-

tum, et Quintium[4] Atticum, Consulem,[i] umbra honoris[j] et suamet[5] vanitate monstratum, quod edicta in populum, pro Vespasiano magnifica, probrosa adversus Vitellium, jecerat.[6 k] Ceteri per varios casus elapsi: quidam servili habitu, alii fide clientium[l] contecti,[m] et inter sarcinas[n] abditi.

cum consulem, inani specie decoris, et suamet ambitione inani atque insulsa ostentatum, quia edicta in plebem sparserat, pro Vespasiano amplissima, et contumeliosa adversus Vitellium. Ceteri per diversos casus evasere; nonnulli servili amictu, alii ope clientium occultati, et inter utensilia obtecti. Extitere, qui comperto Vitellia-

Conjiciebat tamen Pichena, *tentantem*, vel *captantem*. Brotier.—4 Mss. Budens. Agr. *Quintium*; sic Gronov. Edd. veteres male *Quintum*. Forte ad eum Martialis epigr. VII. 31. IX. 100. *Oberl.*—5 Ms. Corb. *Sua vanitate*. Corrupte editio princeps, *sua unitate*.—6 Eleganter et apposite dictum. Male tentat Acidalius, *fecerat*. Brotier.

NOTÆ

verat.'

[h] *Captantem*] Idem infert, quod *captantem* aut *tentantem*: id est, ne de fuga quidem cogitabat, a tali flagitio eum arcebat dignitas.

[i] *Quintium Atticum consulem*] Sæpe *Quintum*; sed malim, *Quintium*: sunt enim apud Xiphilinum in Vitell. Caius Quintius Atticus, et Cneius Cæcilius Simplex consules, nempe, suffecti. *Vertranius.*

[j] *Umbra honoris*] Non umbra honoris hic præcise fuit, quod consul esset; sed *umbra honoris* et vanitas fuit, quod consul Atticus talia edicta sparsisset in populum. Nam quid edicta illa consulis, ut eo ævo consulatus fuit, inter arma civilia? inter principes de imperio certantes? inter tot legiones in se invicem ruentes? Nihil certe, nisi *umbra* et vanitas. Quid tum edicta consulis? Et jam ipse consulatus fere tunc in tali persona *umbra honoris*, et inane simulacrum potestatis, comparatum cum vetere Repub. et quid jam populus ille Rom. in quem jaciebat edicta, præ vetere populo Rom.?

Umbra honoris] Sunt insignia consularia, quæ statim ipse deponere debuit eo tumultu, et in turba latere, si saperet.

Umbra honoris] Forte insignibus consularibus cognitus est, quibus abjectis, latere facile in turba potuit: illa *umbra honoris monstratus*, captus et vinctus, ad exitium trahebatur.

[k] *Jecerat*] Forte tum cum ejurasset imperium Vitellius; aut forte tantum, cum se consul in Capitolium recepisset, velut ex arce jam securus minitabatur, subsidio tonantis Jovis, omnia vane et intempestive.

[l] *Fide clientium*] Qui forte in arce Capitolina erant ante arma, aut qui inter Vitellianos, aut etiam in iisdem partibus, sed qui obscuritate sua tuti, dein et alios nobiliores tueri nitebantur.

Aut digressi illi e Capitolio, forte, vel arte, se ad clientes ignobiliores recipiebant, et eorum fide se tuebantur. Sic Domitianus et liberi Fl. Sabini tum servati sunt.

[m] *Contecti*] Forte sic *contecti* a clientibus, quia *inter sarcinas* ab illis *abditi* sunt, cum cremato Capitolio utensilia aliaque amovebant multi, ne igne perirent: inter illas sarcinas abditi forte, amotique nobiliores.

[n] *Inter sarcinas*] Interpres Hisp. *Entre las cargas (de su axuar,)*: forte

Fuere, qui, excepto Vitellianorum signo, quo inter se noscebantur, ultro rogitantes respondentesve, audaciam pro latebra haberent.

74. Domitianus,[o] prima irruptione apud æditaum[p] occultatus, solertia liberti,[q] lineo amictu[r] turbæ sacricolarum immixtus ignoratusque,[1] apud Cornelium Primum,[s] paternum clientem, juxta Velabrum, delituit. Ac potiente rerum patre, disjecto æditui contubernio, modicum sacellum JOVI

norum signo, quo se invicem agnoscebant, ultro sciscitantes, aut respondentes, audaciam pro latendi arte assumerent.

Domitianus, cæptante irruptione abditus apud æditimum industria liberti, lineo vestitu, collegio sacerdotum immixtus et incognitus, in domo Cornelii Primi, clientis Vespasiani, prope Velabrum occultatus est. Et postquam, principatum adeptus fuit pater, everso æditimi cubiculo, exiguum sacellum aramque statuit JOVI CON-

1 Sic bene Mss. Flor. Harl. Bodl. Jes. Corb. Guelf. Agr. Puteolanus et recentiores. In Ms. Vatic. et editione principe, *ignarusque*. Brotier.

NOTÆ

nullas sarcinas ibi habuere, ut qui repente in arcem confugissent; sed vel suis, vel alienis sarcinis abditi sunt, quia scilicet Capitolium *indireptum*.

Inter sarcinas] Quæ jacebant eo ipso loco: nam *indireptum* templum.

[o] *Domitianus* ....] Domitianus et Sabinus filius, primo tumultu, fugerant ex Capitolio, et abditi in quibusdam ædibus latuerant.

[p] *Apud æditaum*] Quantum patet ex Suetonio, irrumpentibus Vitellianis, clam pernoctavit apud æditaum templi Capitolini; scil. intra ipsa septa, seu ambitum Capitolii; dein postridie mane sacerdotis Isiaci celatus habitu, industria liberti, qui vel Sabini patrui fuit, vel patris, (parum refert,) et hoc linteo habitu, inter sacrificulos vanæ superstitionis trans Tiberim profectus se abdidit, ut refert Suetonius, vel 'juxta Velabrum delituit,' ut vult Tacitus.

Apud æditaum] Templi, scil. Capitolini: aut alicujus sacelli intra ambitum Capitolinæ arcis.

[q] *Liberti*] Qui diversus ab æditao.

[r] *Lineo amictu*] Quod non jam spectabat ad æditaum illum templi Capitolini, sed ad aliud genus sacricolarum, nempe Isidis: quod clare patet ex ipso Tacito, cum addit de *lineo amictu*.

Et distinguit clare Sueton. Domit. 1. 'Ardente templo, apud æditaum clam pernoctavit: ac mane Isiaci (sacerdotis) celatus habitu, inter sacrificulos vanæ superstitionis....ita latuit,' &c.

Itaque ex Suetonio apud æditaum templi Capitolini pernoctat; at mane lineo sacrificulorum Isidis amictu celatur, &c.

[s] *Apud Cornelium Primum*] In ea circumstantia dissentiunt Tacitus et Suetonius. In eo conveniunt, quod fuerit in Capitolio, quod servatus sit, quod per noctem latuerit apud æditaum, quod lineo amictu de die celatus sit; sed de loco fugæ, et ad quem se receperit, discrepant. Sueton. Dom. 1. 'Cum se trans Tiberim ad condiscipuli sui matrem comite uno contulisset, ita latuit, ut scrutantibus, qui vestigia subsecuti erant, depre-

CONSERVATORI,[t] aramque posuit, casusque suos in marmore[u] expressam.[2] Mox, Imperium adeptus, JOVI CUSTODI templum[v] ingens,[w] seque in sinu Dei[x] sacravit. Sabinus et

SERVATORI, *et pericula sua in marmore exsculpsit. Dein, rerum potitus* ipse, *ingens delubrum* JOVI CUSTODI, *seque in complexu Dei dicavit. Sabinus et Atticus,*

—2 Ita optime Mss. Flor. Corb. Agr. et Ryckius aliique. Sic quoque editio princeps : *suos*, tantum in ea omissum. Puteolanus, *casusque suos in marmore expressit*. Inscriptione, marmore, an cœlato, casus suos Domitianus expresserit incertum. Cœlatura tamen probabilius, ut visum est Lupano. Sic apud Virgilium, quem sæpe imitatur Tacitus, Dædalus Icari, filii sui, ' Bis conatus erat casus effingere in auro ; Bis patriæ cecidere manus.' Virg. Æn. VI. 32.

NOTÆ

hendi non potuerit.' Forte *trans Tiberim* primo potius latuit, quam *juxta Velabrum*, et prope forum, ut vult Tacitus.

[t] *Conservatori*] Nulla mentio hujus sacelli apud Sueton. At *Jovis Custodis* meminit, Domit. 5. ' Novam autem excitavit ædem in Capitolio, Custodi Jovi.' Forte sprevit sacellum illud *Jovis Conservatoris* Suetonius, quia exigui momenti ea res, et quia nondum principatum obtinuerat Domitianus.

[u] *Casusque suos in marmore*] Solebant Romani in marmore, vel tabulis, suos prosperos vel adversos casus exprimere. Nam quandoque in tabulis pugnas depictas habebant.

Virgilius I. Æneidos: ' Videt Iliacas ex ordine pugnas, Bellaque jam fama totum vulgata per orbem.'

Herodianus lib. IV. scribit, Severum, victis Parthis, literas ad senatum misisse, depictasque in tabulis pugnas victoriasque exposuisse.

Atque lib. VII. ait Maximinum, suam de Germanis victoriam in tabulis depictam ante curiam publicasse.

Antoninus Pius res a se gestas in cochlidis columna, quæ etiam nunc Romæ stat, incidendas curavit.

Aliquando etiam res, quæ male cesserant, tabulis mandabantur, veluti naufragio reduces, templis tabulas affigunt. Inde Horatius dicit se, meretricis Pyrrhæ amore liberatum, tabulam suspendisse maris Deo, ut illi qui naufragium evaserunt.

Juvenalis : ' Et picta se tempestate tuetur.' Virgilius Æneidos 12. ' Laurenti Divo, et votas suspendere vestes.' *Lupanus.*

Casusque suos....expressit] Plut. in Mario : ' Et Belæo quodam suppeditante navim Mario, ipse postea tabellam, qua casus illos expresserat, dicavit in templo unde degressus Marius secunda aura avectus erat.'

In marmore] Vertit Interpres Gall. quasi in ipso marmore altaris casus suos inscripsisset. Non in ipsa ara, ut puto, sed juxta aram, tabula marmorea locari potuit, qua casus Domitiani legerentur.

[v] *Jovi Custodi templum*] Quod templum in area Capitolii, ut puto, et diversum est *a templo* illo *Flaviæ gentis*, quod etiam atruxit princeps Domitianus, teste Suet. 1. ' Regione urbis sexta, ad Malum Punicum, domo, quam postea in templum gentis Flaviæ convertit.'

[w] *Templum ingens*] Haud dubie eodem loco quo sacellum antea aramque posuerat.

[x] *Seque in sinu Dei*] Id est, Suam

Atticus, onerati catenis et ad Vitellium ducti, nequaquam infesto sermone vultuque excipiuntur, frementibus, qui jus cædis,[y] et præmiá navatæ[3] operæ, petebant. Clamore a[4] proximis[z] orto, sordida pars plebis supplicium Sabini exposcit, minas adulationesque miscet. Stantem pro gradibus palatii Vitellium, et preces parantem, pervicere, ut absisteret. Tum[5] confossum collaceratumque, et[6] capite truncum,[a] corpus Sabini in Gemonias[b] trahunt.

75. Hic exitus viri haud sane spernendi. Quinque et triginta stipendia[c] in Republica[1] fecerat, domi militiæ-

vinclis injectis, ad Vitellium tracti, nequaquam infensis verbis, aspectuque excipiuntur, indignantibus, qui facultatem occidendi postulabant, et mercedem exhibiti ministerii. Voce a propioribus incipiente, infimum et e fæce plebis vulgus mortem Sabini flagitat, minasque et assentationes permiscet. Astantem pro vestibulo regiæ Vitellium, et eos rogare parantem, ut parcerent, *adegere, ut abstineret. Tum trahunt in Gemonias corpus Sabini transfossum dilaniatumque, et amputato capite mutilum.*

Hic finis viri haud certe temnendi. Per quinque et triginta annos in Repub.

Idem.—3 Ita vulgo Mss. et veteres recentioresque editiones. Male Ryckius e Mss. Bud. Bodl. Agr. edidit, *enavatæ operæ.* In Ms. Bodl. prima manu scriptum, *navatæ ; e* superadditum manu recentiore. In Ms. Corb. *evacuatæ operæ.* Brotier.—4 In Budens. *a* deest.—5 Mss. Corb. et Agr. *tunc.*—6 Brotierus legit *absciso corp. tr.* et ita Mss. Reg. Corb. editio princeps et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. Puteolanus et Ryckius, *abscisso.* In Flor. rectius omnino deest. Sequor. *Oberl.*

1 Ita libri omnes scripti et editi. Hæc, *in republica*, tamen suspecta habet Ernestus. Certe si abessent, minime desiderarentur. Ni forte quid humanitatis hic lateat, quod in republica, non in civilibus bellis stipendia fecerit.

NOTÆ

effigiem dicavit in sinu Jovis custodis. Quasi sic grates referret Deo, aut ejus custodiæ sacrum se et carum publice profiteretur : aut quasi ipsius curæ etiam in posterum et in perpetuum seque et imperium commendaret.

In sinu Dei] Sic capio, ut effigies Domitiani intra brachia et super pectus imaginis Jovis collocaretur, sive staret Jupiter, sive sederet.

[y] *Jus cædis*] Ut decuit, a principe id postulabant : quasi non ejurasset principatum ; quasi jus vitæ et necis nondum deposuisset Vitellius.

[z] *Clamore a proximis*] Scil. hi, qui prope circumstabant captivos et ipsum Vitellium, clamorem primi sustulere, audacior enim sordida plebs supplicium Sabini exposcit.

[a] *Capite truncum*] Ut sordida plebs, et calones ac lixæ illudere Sabino possent, caput absciderunt.

[b] *In Gemonias*] Quo et traxere mox Vitellium vivum spirantemque et videntem, et quasi supplicii exitiique vicem reddentes, sed majore sævitia et ignominia.

In Gemonias] Scalæ, in Octava regione Romæ antiquæ ad clivum Capitolii montis, et prope locum ubi fuit postea arcus Severi. *Tillemonius.*

[c] *Quinque et triginta stipendia*] Ne intelligas, quasi per tot annos in

que[2] clarus: innocentiam[d] justitiamque[3] ejus non argueres: sermonis nimius erat. Id unum septem annis, quibus Mœsiam, duodecim, quibus Præfecturam urbis[e] obtinuit, calumniatus est rumor. In fine vitæ alii segnem, multi[4] moderatum et civium sanguinis parcum[f] credidere. Quod inter omnes constiterit, ante Principatum Vespasiani, decus

obeunda versatus erat, pace et bello illustris. Abstinentiam et æquitatem illius non reprehenderes: verbis immodicus erat. Id solum incusavit fama per septem annos, quibus rexit *Mæsiam,* et *duodecim, quibus præfecturam urbis gessit. Sub exitum vitæ alii ignavum existimavere, plurimi modestum, et qui sanguini civium* ultro *parceret. Quod apud omnes certum et compertum fuit, ante imperium Vespasiani,*

Brotier.—2 *Que*, abest a Ms. Corb. et editione principe.—3 *Justitiam*, abest a Ms. Corb.—4 Budens. *alii*.

NOTÆ

castris meruisset Sabinus. Intellige per quinque et triginta annos aliquod munus publicum gessisse domi aut belli. Hinc addit Tacitus, 'domi militiæque clarus.'

Præterea dicit Tacitus, 'stipendia in Repub.' non in bello. Nec certe potuit Sabinus triginta *stipendia* militiæ explere, et simul duodecim annis præfecturam urbis obtinere.

Quinque et triginta stipendia] Ita ut *stipendia* illa fecerit, partim *domi*, seu in pace et in provinciis, quas pacatas rexerat, aut etiam partim bello. Puto, legatus legionis meruerat in Britannia, expeditione Claudii Cæsaris.

Quinque et triginta] Septem annis *Mœsiam rexit*, duodecim annis *præfecturam urbis obtinuit.* Jam sic habemus stipendia 19. Reliqua 16. transegit, vel tribunus mil. vel in tribunatu plebis, aut quæstura, ædilitate, prætura, vel etiam legatus legionis, dein consul, aut pro consule.

Et erant sæpe quædam intervalla temporum et otii, inter prima illa Reipub. munia, et altiores dignitates. Sic Agric. 6. 'Inter quæsturam ac tribunatum plebis, atque etiam ipsum tribunatus annum, quiete et otio transiit.' Quandoque id otium ex invidia temporum, aut etiam ex necessitate ortum, ut plures Rempub. capesserent.

Alteram etiam causam affert Tacitus seu Tiberius Ann. lib. II. ubi consulebat Tiberio Asinius Gallus: 'in quinquennium magistratuum comitia habenda:' cui respondet Tiberius; Sic 'subverti leges, quæ sua spatia exercendæ candidatorum industriæ, quærendisque aut potiundis honoribus statuerint.'

[d] *Innocentiam*] Abstinentiam, integritatem. *Justitia* latius patet quam *innocentia:* justitia ad cives, ad socios, etiam et ad hostes spectare potest, et ad magistratum pertinet. *Innocentia* etiam privato competit.

[e] *Præfecturam urbis*] Flavius Sabinus frater Vespasiani, olim præfectus urbi a Nerone, dein a Galba remotus; postea restitutus ab Othone: quod Plutarchus putat factum in honorem Neronis, vel etiam in Vespasiani gratiam: quod decus ei mansit etiam sub Vitellio.

[f] *Civium sanguinis parcum*] Mira eloquentia Cicero pro Sextio: 'Unum enim mihi restabat illud, quod forsi-

domus[g] penes Sabinum erat. Cædem ejus lætam fuisse Muciano accepimus. Ferebant plerique, 'etiam paci consultum, diremta[5] æmulatione inter duos,[h] quorum alter se fratrem Imperatoris, alter consortem Imperii cogitaret.' Sed Vitellius Consulis supplicium poscenti populo restitit, placatus,[i] ac velut vicem reddens, quod interrogantibus, 'quis capitolium incendisset,' se reum Atticus obtulerat. Eaque confessione, sive aptum[j] tempori mendacium fuit,[6]

splendor familiæ penes Sabinum erat. Necem ejus gratam fuisse Muciano audivimus. Dicebant plerique, etiam quieti et concordiæ provisum, sublata invidia inter duos, quorum alter se fratrem principis reputaret, alter socium principatus. *Sed Vitellius reluctatus est plebi consulis exitium postulanti, lenitus ac veluti vicem referens, quod percunctantibus,* quis Capitolium cremasset, *Atticus se reum exhibuerat. Sicque,* seu *agnoscendo* crimen, *sive accommodatum* id *tem-*

5 Sic bene Rhenanus et recentiores. In Mss. et veteribus editionibus,

NOTÆ

tan non nemo vir fortis et acris animi magnique dixerit, extitisses, vel repugnasses, mortem pugnans oppetisses. De quo te, te, inquam, patria, obtestor, et vos, Penates, patriique Dii, vestrarum sedium templorumque causa, me propter salutem meorum civium, quæ mihi semper fuit mea carior vita, dimicationem cædemque fugisse.'

g *Decus domus*] Et tamen *triumphalis* Vespasianus; sed ævo Claudii, quo facile vel metalla fodientibus talia concedebantur. Et id decus Vespasiani maxime obscuratum sub Nerone, quo tempore fere latuit, quasi exul. Sueton. Vesp. 4. 'Medium tempus, [a consulatu] ad proconsulatum usque in otio secessuque egit: Agrippinam timens potentem adhuc apud filium, et defuncti quoque Narcissi amicos perosam.'

Et infra: 'Peregrinatione Achaica inter comites Neronis, cum cantante eo aut discederet sæpius, aut præsens obdormisceret, gravissimam contraxit offensam: prohibitusque, non contubernio modo, sed etiam publica salutatione, secessit in parvam ac deviam civitatem,' &c. Quod Suetonius dicit in *peregrinatione Achaica* id ei contigisse; puto, falsa est ea circumstantia. Contrarium scribunt Tacitus et Josephus, et teste hoc ultimo, in comitatu fuit Neronis cum Tito in Achaia, tum cum Judaico bello præpositus est a Nerone. Itaque tum non perculsus ille aut exul; immo electus, ut bellum Judaicum susciperet, non sine magno honore. Et Tacitus eam offensam Romæ contigisse Vespasiano, diserte scribit, cum in ludis dormitaret, non autem in Achaia.

h *Inter duos*] Sabinum et Mucianum.

i *Placatus*] Vel supplicio Sabini, vel potius, 'quod interrogantibus, quis Capitolium incendisset,' se reum Atticus obtulerat: sicque crimen et invidiam a Vitellio et a Vitellianis amovisse credebatur.

j *Sive aptum*] Sive verum id, sive accommodatum tali tempori mendacium fuerit, sic crimen tamen invidiamque facti 'a partibus Vitellii amo-

invidiam crimenque agnovisse, et a partibus Vitellii amolitus, videbatur.

76. Iisdem diebus L. Vitellius, positis[k] apud Feroniam[l] castris, excidio[m] Tarracinæ imminebat: clausis illic gladiatoribus remigibusque, qui non egredi mœnia, neque periculum in aperto audebant.[n] Præerat, ut supra memoravimus, Julianus gladiatoribus, Apollinaris remigibus: lascivia socordiaque gladiatorum magis, quam Ducum similes, non[1] vigilias agere, non intuta mœnium[2] firma-

pori commissum fuit, odium culpamque in se recepisse, simul *et a partibus Vitellianis amovisse videbatur.*

Eodem tempore L. Vitellius apud Feroniam castra metatus, exitio Tarracinæ instabat: inclusis hic gladiatoribus et remigibus, qui neque exire muris, neque discrimen in æquo audebant. Regebat, ut supra tradidimus, gladiatores Julianus, Apollinaris remiges; procacitate et vecordia similiores gladiatoribus, quam ducibus. Non excubias obire, non murorum invalida munire, diu noctuque languidi ac las-

direpta. Ms. Jes. *direptam æmulationem.* Brotier.—6 Ms. Jes. *sive aptum temperi fuerit.*

1 Ante hæc *non vigil.* punctum minus cum Bip. pono et sequentia ad *loquebantur* usque uno tractu jungo. *Oberl.*—2 Non ita eleganter Ms Jes. *intuta*

NOTÆ

litus videbatur.'

Quod forte tamen crimen fortunæ potius fuit. Nam Flaviani porticum incendentes, repellere tantum Vitellianos, non incendere Capitolium volebant; immo id maxime caverent, ut sibi exitiabile.

Sed factum, tali casu *sordida plebs*, non animum aut voluntatem interpretabatur. Verisimilius est Flavianos causam dedisse incendio, sed innocentem, et præter intentionem.

[k] *Positis*] Errat Interpres Hisp. qui vertit, 'Omissis seu relictis apud Feroniam castris.' Non reliquit castra, immo posuit, seu metatus est, et exinde misit copias ad occupandam Tarracinam.

[l] *Feroniam*] Lucus et templum Volscorum populorum, et circa Tarracinam urbem, in Latio. *Tillemon.*

[m] *Excidio*] Scil. de colonia vi expugnanda cogitabat: ex magna parte certe direpta Tarracina, non tamen excisa est.

[n] *Neque periculum in aperto audebant*] Quod idem cum eo Agric. 36. 'Complexum armorum, et in aperto pugnam non tolerabant.' Id est, mallent pugnare eminus et ex spatio remoto liberoque, non collato pede, non consertis manibus et gladiis: quod vocat Tacitus 'complexum armorum.'

Et certe spatio libero opus fuit ad librandos *enormes gladios.* Cui pugnæ opponitur certamen *in aperto*; tum certe *in aperto* virtus et arma, cum declinandi tela aut ensem hostis nullus locus, cum sola vi, cum in corpore solo et lacertis spes una salutis relinquitur, cum nempe, 'stat pede pes densusque viro vir.' Idque genus certaminis non abs re vocat Tacitus, 'complexum armorum, et in aperto pugnam.' *Aperto*, idem est ac *vacuo* et libero campo.

re,[o] noctu dieque fluxi[p] et amoena littorum personantes,[q] in ministerium luxus dispersis militibus, de bello tantum inter convivia loquebantur. Paucos ante dies discesserat Apinius Tiro:[r] donisque ac pecuniis acerbe per municipia conquirendis,[3] plus invidiæ quam virium partibus addebat.

77. Interim ad L.[1] Vitellium servus Verginii[2][s] Capitonis[t] perfugit, pollicitusque, 'si præsidium acciperet, vacuam

civientes, et per beatas oras suaviter modulantes, ad copias et instrumenta luxus dimissis sparsisque militibus, de armis tantum inter epulas disserebant. Paucis abhinc diebus digressus erat Apinius Tiro: muneribusque et pecuniis aspere per colonias corradendis, plus odii, quam roboris partibus adjiciebat.

Interea famulus Verginii Capitonis transfugit ad Vitellium, promisitque, si co-

mœnia. Brotier.—3 Nec bene Ms. Corb. *adquirendis.* Idem.

1 Vitellii prænomen omisit Pichena, forte operarum errore. *Brotier.*—2 Ita Puteolanus et recentiores. In Mss. hic et infra Hist. IV. 5. 'Vergilii' aut 'Virgilii Capitonis.' Editio quoque princeps, *Virgilii.* At Verginiorum

NOTÆ

Paulum diversa ratio certaminis horum gladiatorum Hist. lib. III. et Britannorum: nam gladiatores extra muros periculum seu pugnam *in aperto non audebant.* Attamen id firmat lectionem ac sensum nostrum.

Neque periculum in aperto] Recte vertit Interpres Hisp. qui nec extra muros exire, neque congredi cominus, seu conserere manus cum hoste audebant.

[o] *Non inluta mœnium firmare*] Debuit fieri quod habetur supra, lib. II. 19. de Placentia: 'Solidati muri, propugnacula addita, auctæ turres, provisa parataque, non arma modo, sed obsequium,' &c.

[p] *Fluxi*] Lascivia, luxu, et deliciis diffluentes.

Fluxi] Languidi, vino madidi, temulenti.

[q] *Personantes*] Eorum luxus, lascivia, ac temulentia, cantu musicisque concentibus, per amœna littorum late resonabant.

[r] *Apinius Tiro*] Qui supra, c. 57. 'Prætura functus...... ducem se defectoribus obtulit.' Itaque tantum dux et auctor defectionis ille. Nam adhuc *Apollinaris remigibus* Misenensibus præerat, licet tamen Apinius videatur præcelluisse, et summæ rerum ac belli præfuisse hoc loco pro Flavianis, ita ut simul imperaret apud Tarracinam navibus, remigibus, et gladiatoribus, aut saltem auctoritate præmineret.

Itaque Apinius paucos ante dies discesserat Tarracina, et dona ac pecunias acerbe exigendo per municipia, classi seu Tarracinæ vicina, plus odii *quam virium partibus* Flavianis *addebat.*

[s] *Servus Verginii*] Qui haud dubie absente et ignaro domino talia molitus est.

[t] *Capitonis*] Forte præerat ille parti triremium, aut classiariorum militum, et Tarracinæ tum agebat; nullæ tamen partes fuisse videntur Verginii eo facinore. Nam punitus mox servus, et nulla mentio heri: forte inscio domino talia ausus erat.

arcem[u] tradi futurum,'[3] multa nocte cohortes expeditas, summis montium jugis, super caput hostium sistit: inde miles[v] ad cædem magis, quam ad pugnam decurrit: sternunt inermes,[4] aut arma capientes, et quosdam somno excitos; cum tenebris, pavore, sonitu tubarum, clamore hostili turbarentur. Pauci gladiatorum resistentes, neque inulti[5] cecidere: ceteri ad naves ruebant, ubi cuncta pari formidine implicabantur, permixtis paganis,[w] quos nullo discrimine Vitelliani trucidabant. Sex Liburnicæ inter primum tumultum evasere, in quis Præfectus classis Apollinaris: reliquæ in littore captæ,[6] aut nimio ruentium onere pressas mare hausit. Julianus ad L. Vitellium perductus, et verberibus fœdatus,[x] in ore ejus jugulatur.[y] Fuere, qui uxorem L. Vitellii Triariam incesserent,[7][z] tanquam 'gladio militari

piæ *sibi* darentur, occulte traditurum arcem præsidio destitutam, *provecta nocte*, servus *expeditum agmen in summo collium vertice, supra caput hostium statuit: inde miles ad occidendum magis, quam ad certandum degreditur: fundunt inermes, aut arma capessentes, et nonnullos a sopore excitatos; cum* illi *nocte, terrore, clangore tubarum*, et *vociferatione hostili exterrerentur. Nonnulli gladiatorum reluctantes, neque impune cæsi sunt: ceteri ad naves præcipiti fuga elapsi, ubi omnia pari pavore permiscebantur*, simul *affluentibus oppidanis, quos indistincte Vitelliani obtruncabant. Sex Liburnicæ inter primam trepidationem effugere, in quibus præfectus navium Apollinaris: ceteræ in ripa expugnatæ* sunt, *aut immodico accurrentium pondere fatiscentes pelagus absorpsit. Julianus ad L. Vitellium pertractus, et virgis cæsus, in conspectu ejus occiditur. Extitere, qui conjugem L. Vitellii Triariam arguerint, tanquam* militare ferrum *lateri* aptasset, interque

cognomen *Capito*, ut jam monuit Ernestus.—3 Brotierus cum Ryckio et Gronovio habet *furtim traditurum:* et sic Mss. Harl. Bodl. Jes. Guelf. Puteolanus et recentiores. At optime se habent codd. in quibus et Bud. lectio *tradi futurum*, quam cum Bip. Tacito reddendam puto. Puteolani est ista spuria. *Oberl.*—4 Ms. Flor. *inermos.*—5 Male veteres editiones, cum Gronov. *neque multi*. In Ms. Jes. *atque.*—6 Sic bene omnes ferme Mss. editiones veteres et recentiores. Male Ms. Corb. et Beroaldus, *reliquas .... captas*. Brotier.—7 Sic bene Cl. Ernestus, et ex usu Taciti: ut mox infra cap. 78. 'Nec de-

NOTÆ

[u] *Vacuam arcem*] Omni præsidio militari destitutam.

[v] *Miles*] Sex cohortes scil. et alæ quædam.

[w] *Paganis*] Intellige oppidanos et omnes quotquot non militares erant.

[x] *Verberibus fœdatus*] Sic non necatus sit more majorum. Suet. Ner. 49. 'Cum comperisset, nudi hominis cervicem inseri furcæ, corpus virgis ad necem cædi,' &c. Nam Julianus primum *verberibus fœdatus* videtur, dein *jugulatus*.

[y] *In ore ejus jugulatur*] Seneca de Benef. VII. 19. 'Si in ore parentum filios jugulat.' *Pichena*.

[z] *Incesserent*] Incusarent.

cincta, inter luctum cladesque[a] expugnatæ Tarracinæ, superbe sæveque egisset.' Ipse lauream gestæ prospere[8] rei[b] ad fratrem misit: percunctatus, 'statim regredi se, an perdomandæ Campaniæ insistere[9] juberet.' Quod salutare non modo partibus Vespasiani, sed Reipublicæ fuit: nam, si recens[10] victoria miles, et, super insitam pervicaciam, secundis ferox, Romam contendisset; haud parva mole certatum, nec sine exitio urbis, foret: quippe L. Vitellio,

calamitatem excidiumque captæ Tarracinæ arroganter atrociterque agitasset. *Ipse misit ad fratrem literas laureatas de re feliciter gesta: sciscitatus*, an statim redire se præciperet, an subigendæ Campaniæ instaret. *Quod salubre non solum partibus Vespasiani, sed* et *civitati fuit: quippe, si post recentem victoriam miles, et, præter ingenitam contumaciam*, rebus *prosperis impotens, in urbem venisset; haud exiguis viribus dimicatum, nec sine pernicie civitatis foret: namque*

fuere, qui Antonium suspicionibus arguerent.' In Ms. Corb. et editione principe, *incesserant*. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *incesserint*. Brotier.—8 Sic bene Mss. Harl. Bodl. Jes. Guelf. editiones veteres et recentiores. Male Beroaldus, *prosperæ*. Unde Rhenanus emendaverat, *prospere gestæ rei*, [et sic Gronov. et Ryckius.] *Idem*.—9 Ms. Corb. *consistere juberet*. —10 Ita vulgo Mss. editiones veteres et recentiores. Ryckius e suo Ms.

NOTÆ

[a] *Cladesque*] Non diruta aut incensa Tarracina, sed raptibus et cædibus in oppidanos sævitum. Certe direpta videtur magna ex parte, aut certe maxime afflicta. Infra l. IV. 3. de Capua: 'Domus illustres afflictæ, cum contra Tarracinenses nulla ope juvarentur.'

[b] *Lauream gestæ prospere rei*] *Laurea*, vel *literæ laureatæ*, vel Lampridio *tabellæ laureatæ*, erant publicæ et repentinæ lætitiæ atque victoriæ indices, quas ante occupatam a Cæsaribus Rempublicam, duces exercituum ad senatum mittebant.

Propterea Plinius lib. XV. 'Addi laurum literis, militum lanceis pilisque' dixit. Plinius Paneg. 'Allata erat ex Pannonia Laurea, id agentibus Diis,' &c.

Ammianus lib. XVI. 'Literas laureatas' vocat. Cæsar, lib. III. belli civilis: 'Sed neque in literis, quas scribere est solitus, neque in fascibus insignia laureæ.' *Lupan*.

Ipse lauream] De Lauro sic Plin. lib. XV. 30. 'Ipsa pacifera, ut quam prætendi etiam inter armatos hostes, quietis sit indicium. Romanis præcipue lætitiæ victoriarumque nuntia additur literis, et militum lanceis pilisque. Fasces imperatorum decorat. Ex his in gremio Jovis Optimi Maximi deponitur, quoties lætitiam nova victoria attulit. Idque non quia perpetuo viret, nec quia pacifera est, præferenda ei utroque olea, sed quia spectatissima in monte Parnasso. Ideoque etiam grata Apollini, assuetis eo dona mittere jam et regibus Romanis, teste L. Bruto.'

quamvis infami, inerat industria: nec virtutibus, ut boni,[11] sed, quo modo pessimus quisque, vitiis valebat.

78. Dum hæc in partibus Vitellii geruntur, digressus Narnia Vespasiani exercitus, festos Saturni dies Ocriculi[1 m] per otium agitabat. Causa tam pravæ[2] moræ, ut Mucianum opperirentur. Nec defuere,[3] qui Antonium suspicionibus arguerent, tanquam 'dolo cunctantem, post secretas Vitellii epistolas, quibus Consulatum et nubilem filiam et dotales opes, pretium proditionis, offerebat.' Alii, 'ficta hæc et in gratiam Muciani composita.' Quidam, 'omnium id Ducum consilium fuisse, ostentare potius urbi bellum, quam inferre: quando validissimæ cohortes a Vitellio descivissent, et, abscisis[4] omnibus præsidiis, cessurus Imperio videbatur. Sed cuncta festinatione, deinde ignavia Sabini, corrupta: qui sumtis temere armis, munitissimam[5] capitolii arcem, et ne magnis quidem exercitibus expugnabilem, ad-

L. Vitellio, licet ignominioso, aderat industria: non bonis artibus, ut egregii aut honesti viri, *sed qua ratione deterrimus quisque, flagitiis pollebat.*

Dum hæc in Vitellianis aguntur, profectæ Narnia Vespasiani legiones, festa Saturnalia Otriculi per quietem celebrabant. Causa tam perversæ cunctationis fuit, *ut Mucianum expectarent. Et extitere, qui Antonium suspectarent incusarentque, tanquam* fraude moras necteret, post occultas literas Vitellii, quibus *illi* promittebat consulatum, et maturum viro filiam, et pecuniam dotalem, præmium transitionis. *Alii* falsa hæc, et in favorem Muciani ficta, credebant. *Nonnulli* aiebant, cunctorum eam ducum fuisse mentem, ostendere potius civitati arma, quam inferre: quandoquidem firmissimæ cohortes a Vitellio defecissent, et, abruptis omnibus auxiliis, relicturus ultro principatum putabatur. Sed omnia temeritate, dein socordia Sabini, labefacta esse: qui captis intempestive armis, contra tres cohortes defendere non potuisset validissimum Capitolii propugnaculum, et quod ne ab ingentibus quidem exercitibus capi

Agr. edidit, *recenti victoria miles.* Sic quoque habet Ms. Corb.—11 Ms. Corb. *ut bonus.* Corrupte editio princeps, *ut bonis.* Brotier.

1 Sic bene Ms. Agr. Ryckius et recentiores. Male Ms. Reg. et editio princeps, *Otriculi.* Corrupte Ms. Jes. *Ariculi. Ocriculum* memoratur a Plinio, III. 5. Sect. 9. Ὀκρίκλον quoque meminit Strabo, lib. v. p. 227. *Brotier.*—2 Mss. Corb. et Agr. *parvæ moræ.*—3 Male Ms. Reg. et editio princeps, *nec deficere.* Brotier.—4 Ita Mss. Flor. Reg. Guelf. editio princeps et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *abscissis.*—5 Budens. *invictissi-*

NOTÆ

m *Ocriculi*] Ocriculum, vel Otriculum, urbs Umbriæ regionis; hodie in ruinis jacet, et dicitur *Civita d'Ocria:* ex ejus ruinis crevit urbs nunc vocata *Otricoli;* est Umbriæ recentioris, in statu Ecclesiastico. *Tillem.*

versus tres cohortes tueri nequivisset.'[6] Haud facile quis uni assignaverit culpam, quæ omnium fuit: nam et Mucianus ambiguis epistolis victores morabatur, et Antonius præpostero obsequio, vel, dum regerit[7] invidiam, crimen meruit; ceterique Duces, dum peractum[8] bellum putant, finem ejus insignivere. Ne Petilius quidem Cerialis, cum mille equitibus præmissus, ut transversis itineribus per agrum Sabinum Salaria via[b] urbem introiret, satis maturaverat: donec obsessi capitolii fama cunctos simul exciret.

79. Antonius per Flaminiam ad Saxa rubra,[c] multo jam noctis, serum[d] auxilium venit. Illic 'interfectum Sabinum, conflagrasse capitolium, tremere urbem,' mœsta omnia accepit: 'plebem quoque et servitia pro Vitellio armari,'[e]

posse videretur. *Vix uni quis tribuerit delictum, quod cunctorum fuit: quippe etiam Mucianus incertis literis victores attinebat, et Antonius intempestiva obsequentia, vel, dum remittit odium, culpam subiit; et reliqui duces, dum profligatum bellum credunt, exitum ejus nobilitavere. Ne Petilius quidem Cerialis, cum mille equitibus præire jussus, ut per transversas vias,* ac *per regionem Sabinum, Salaria via urbem ingrederetur, satis properaverat: donec circumsessi Capitolii rumor omnes simul* duces *commoveret.*

Antonius per viam *Flaminiam venit ad Saxa rubra, adulta et concubia jam nocte, tardum subsidium. Illic audivit,* interemtum *fuisse* Sabinum, arsisse Capitolium, trepidare civitatem, *consternata omnia: afferebatur,* populum etiam, et fa-

mam.—6 Sic Mss. Flor. Reg. Agr. Corb. Ernestus et recentiores. In Mss. Harl. Bodl. Jes. et veteribus editionibus, *nequisset;* et sic Ryckius.—7 Sic bene Pichena et recentiores. In Mss. Flor. Reg. Corb. Agr. et editione principe, *regeret.* Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *tegeret.* Brotier. Bipont. conjiciunt *regereret.*—8 Male editio princeps, *paratum bellum;* non vero *patratum,* ut habet Lipsius. *Brotier.*

NOTÆ

[b] *Salaria via*] Salaria via incipit a porta Collina, in latere Septentrionali urbis Romæ; in Sabinos ducit, et intrat in viam Lavicanam: hodie vocatur *Salara;* est in Campania Romana, et Sabina, provinciis status Ecclesiastici. *Tillemon.*

[c] *Ad Saxa rubra*] Interpres Hisp. *A Monte Rosso.*

Ad Saxa rubra] Oppidulum Etruriæ regionis ad orientem, hodie *Borghetto,* aut prope: ædificium est Patrimonii sancti Petri ad orientem, in Statu Ecclesiastico. *Tillemon.*

[d] *Serum*] Eo ipso die quo captum et incensum Capitolium: quippe nocte præcedenti miserat Sabinus Flavianis ducibus nuntios, qui monerent se obsideri.

[e] *Servitia pro Vitellio armari*] Antea servorum numerum et argenti pondus senatoribus indictum retulit Tacitus. Nam solebant Romæ, in penuria maxima militum, servi ad

nuntiabatur. Et Petilio Ceriali equestre prælium adversum fuerat: namque incautum, et tanquam ad victos ruentem, Vitelliani, interjectus equiti pedes,[f] excepere. Pugnatum haud procul urbe,[1 g] inter ædificia hortosque et anfractus[2] viarum; quæ gnara Vitellianis, incomperta hostibus, metum fecerant: neque omnis eques concors,[h] adjunctis quibusdam, qui nuper apud Narniam dediti, fortunam[i] partium speculabantur. Capitur Præfectus alæ, Tullius[3] Flavianus: ceteri fœda fuga[j] consternantur,[4 k] non ultra Fidenas[l] secutis victoribus.

80. Eo successu studia populi aucta: vulgus urbanum arma cepit.[1] Paucis scuta militaria, plures, raptis, quod cuique obvium, telis,[2] 'signum pugnæ' exposcunt. Agit

milias arma capere pro Vitellio. *Et Petilio Ceriali equestre certamen improsperum fuerat: quippe* ipsum *inopinantem, et velut adversus victos irruentem, Vitelliani, pedites immixti equitatu, sustinuere. Certatum haud procul civitate, inter domos et hortos, et per diverticula itinerum; quæ nota Vitellianis, ignota Flavianis, pavorem intulerant: neque omnis equitatus in idem consentiebat, additis nonnullis, qui paulo ante Narniæ se permiserant, et successum partium aspectabant. In potestatem hostium venit præfectus alæ Tullius Flavianus: reliqui turpi fuga funduntur, exterrentur, eos non ultra Fidenas victores insecuti sunt.*

Ea fortuna favor plebis adolevit: multitudo urbana arma capessiit. Paucis clypei militares, plures raptis armis, quæ cuique fors obtulerat, signum prælii *flagi-*

1 Ita vulgo Mss. et libri omnes editi. In Ms. Reg. *procul ab Urbe.* Laudat Lipsius e Ms. Hispano, codice nempe Covarruviæ, *procul Urbem.*—2 Male Mss. Harl. Bodl. Jes. Guelf. *et confractus.* Brotier.—3 Sic Ms. Reg. et libri omnes editi. In Mss. Harl. Guelf. *T. Flavianus.* Secunda manu in Ms. Harl. *Tullius.* Ms. Flor. *Tulius.* Ms. Agr. *Julius.*—4 Ita Mss. et libri editi. Beroaldus, operarum sane errore, *consternuntur.* Mallet Cl. Ernestus, *in fœdam fugam;* ut apud Livium, x. 43. 'Repente in fugam consternantur.'

1 Male veteres editiones, *cœpit.* Brotier.—2 Frustra tentat Heinsius, *quod*

NOTÆ

arma capienda pro defensione patriæ vocari, ut post cladem Cannensem contigit. *Lupan.*

[f] *Equiti pedes*] Intermixti equiti, seu equitatui, pedites Vitelliani excepere Petilium.

[g] *Procul urbe*] Hispanus cod. *urbem,* vere.

[h] *Concors*] Non consentiebat omnis eques pro Flavianis partibus.

[i] *Fortunam*] Exitum præliorum, seu belli, *speculabantur.*

[j] *Fœda fuga*] Verisimile est fugisse equites etiam ultra Fidenas, licet huc usque tantum *secutis victoribus,* scil. non ultra Fidenas. *Fœda,* id est, cum flagitii et ignaviæ infamia.

[k] *Consternantur*] Exterrentur, pelluntur, funduntur, profligantur.

[l] *Fidenas*] Fidena, urbs Sabinorum populorum in Samnio regione. Vide Annal. l. iv. 62. *Tillemon.*

gratcs Vitellius, et 'ad tuendam urbem prorumpere'[m] jubet. Mox, vocato Senatu, deliguntur[3] legati ad exercitus, ut prætexto[4] Reipublicæ[n] concordiam pacemque suaderent. Varia legatorum sors[o] fuit. Qui Petilio Ceriali occurrerant,[5p] extremum[6] discrimen adiere,[7] aspernante milite conditiones

tant. *Refert grates Vitellius, et* ad defendendam civitatem *jubet* erumpere. *Dein, convocatis patribus, eliguntur legati ad legiones, ut specie Reip.* Flavianos *hortarentur ad concordiam pacemque. Diversa oratorum fortuna extitit: qui obviam ivere Petilio Ceriali, ultimum periculum adivere, contemnente milite conven-*

cuique obvium teli. Idem.—3 Male editio princeps, *diriguntur.* Brotier.—4 Sic Mss. Flor. Harl. Bodl. Jes. Guelf. Bud. Puteolanus, Jac. Gronovius et recentiores. In Ms. Reg. et editione principe aliisque nonnullis, *prætextu reipublicæ*, et sic Ryckius.—5 Ita Mss. Flor. Reg. Agr. editio princeps et recentiores. Mss. Bodl. Jes. et Puteolanus cum Gronov. *occurrerunt.* Ms. Corb. *occurrerent.*—6 Male editio princeps, *ad extremum.* Brotier.—7 Mss.

NOTÆ

[m] *Ad tuendam urbem prorumpere*] Non ut intra mœnia, quasi obsessi, urbem tuerentur; sed ut foras erumperent, ad propulsandos hostes, ne ad urbem accederent. *Pichena.*

[n] *Prætexto Reipub.*] Nomine et specie Reipub. spreto Vitellio. Prætexunt bonum publicum, et quasi nulla habita ratione Vitellii. Illius nomen forte dissimulant, ut facilius pax coalescere possit.

Prætexto Reipub.] Sic mittebantur legati ab ignavis principibus. Supra l. I. 74. de Othone: Legatos 'ad utrumque Germanicum exercitum... specie senatus misit.' Quasi vero hic senatus ageretur, quasi hæc curaret senatus, aut non potius despiceret flagitia hæc imperii, si libere pronuntiaret! quasi sub Vitellio nunc *Respub.* ageretur; quasi non potius interesset Reipub. eum vinci ac perire! 'Reipub. haud dubie intererat, Vitellium vinci.' Tacit.

Prætexto Reipub.] Quod certe verum; neque enim sine discrimine ac pernicie civium, non sine exitio urbis certari intra muros potuit. Interfuit Reipub. finiri bellum, poni arma; sed an concordia partium obtineri posset, et esset e Repub. incertum. 'Fata viam invenient.'

[o] *Varia legatorum sors*] Iidem legati videntur isse ad Cerialem et Antonium, si Dionem audimus. 'Vitellius,' inquit, 'vocato senatu, legatos ex patribus et ex Vestalibus ad Cerealem mittit: hi, cum nemo audire vellet, ad Primum, qui non longe aberat, pergunt, et nihil impetrant.' Sic dissentire videtur; sed magis attendendum Tacito, quam auctori Græculo.

[p] *Ceriali occurrerant, &c.*] Paulo aliter Dio, l. LXV. 'Et primus Cerealis urbem cum equitatu adortus, in ipso ingressu victus, et velut in angusto cum equitibus interceptus, sustinuit tamen impetum hostium, ne grave damnum ab eis acciperet. Vitellius enim ratus, se victoria potito, res ad reconciliationem venturas, milites suos inhibuit.' An vere Dio? an huic prælio affuerit Vitellius? an absens, adeo strenuus et sagax fuerit et celer ingenio, ut cohiberet victores, qui equitatum fugientem insequerentur? Hoc dijudicandum aliis relinquimus.

pacis: vulneratur Prætor,[q] Arulenus[8 r] Rusticus: auxit invidiam, super violatum legati Prætorisque nomen,[s] propria[t] dignatio viri: palantur comites:[u] occiditur proximus lictor,[v] dimovere turbam ausus:[9] et, ni dato a Duce præsidio defensi forent, sacrum etiam[10] in[11] exteras gentes legatorum jus, ante ipsa patriæ mœnia,[w] civilis rabies usque in exi-

tiones pacis. Sauciatur Arulenus Rusticus, prætor: auxit indignationem, præter temeratam legati et prætoris dignitatem, propria claritudo viri: dissipantur socii legationis: *proximus* Aruleni *lictor interficitur, summovere multitudinem ausus: et, nisi datis a duce custodibus protecti forent, sanctum inviolatumque etiam inter barbaras gentes jus legationis, ante ipsos urbis muros, civilis furor usque in cædem et*

Harl. Jes. Guelf. *adire*.—8 Male Mss. Flor. Bodl. Jes. Guelf. et editio princeps, *Arulenius*. Brotier.—9 Ms. Agr. *annixus*.—10 *Etiam*, abest a Ms. Corb. —11 Sic in Mss. Flor. Reg. Jes. Bud. Agr. Corb. et editione principe, et a Ryckio et Jac. Gronovio probatur; hoc sensu: jus, quod sacrum inviolatumque erga exteras gentes servamus. Mss. Harl. Bodl. Puteolanus et recentiores, *inter exteras gentes*. Id enim, ut observat Ernestus, iis, quæ mox sequuntur, *ante ipsa patriæ mœnia*, opponitur. Quam leetionem et Brotierus probat.

NOTÆ

[q] *Vulneratur Prætor*] Plinius lib. I. Epistola 5. 'Rustici Aruleni periculum foverat, exultaverat morte, adeo ut librum recitaret ederetque, in quo Rusticum insectatur, atque etiam *Stoicorum simiam* appellat. Adjicit, *Vitelliana cicatrice stigmosum*. Agnoscis Reguli eloquentiam.' Hoc cicatricis Vitellianæ convicium, est a vulnere quod nunc accepit. *Lipsius.*

[r] *Arulenus*] Vocatur *Junius Rusticus* apud Sueton. Domit.

Arulenus] De quo Tac. l. XVI. ubi de morte Thraseæ cap. 26. 'Aderat consilio Rusticus Arulenus flagrans juvenis, et cupidine laudis offerebat se intercessurum senatusconsulto: nam tribunus plebis erat. Cohibuit spiritus ejus Thrasea,' &c. De quo et mentio in vita Agric. Laudat et Plutarchus hunc, cum orantem Romæ audiret Arulenus, acceptas a principe (Domitiano) literas, non aperuit, nisi cum dicere Plutarchus desiisset.

[s] *Nomen*] Jus, decus. Duplici titulo inviolabilis ille, et quia legatus a senatu, et quia magistratus populi Romani: nempe, tum prætor fuit Arulenus.

[t] *Propria*] Ob virtutem propriam ac sapientiam Stoicam eximius ac præcipue laudatus vir ille, et ævi sui decus ac specimen fuit, et quidem pessimis temporibus, Neronis, dein et Domitiani.

[u] *Comites*] Legationis socii.

[v] *Proximus lictor*] Qui nempe prætori proximus astaret, seu appareret. Sex lictores habuit prætor, qui omnes super eandem lineam incederent: et qui præibat alios, *primus* lictor appellabatur, qui prætori propior, *proximus*.

[w] *Ante ipsa patriæ mœnia*] Hoc ipso et atrocius foret crimen violati juris gentium in legato S. P. Q. R. scil. velut in conspectu Deorum templorumque, et in oculis civium.

Nam certe inter barbaras nationes, et locis longinquis, atque ab omni

tium temerasset. Æquioribus[x] animis accepti sunt, qui ad Antonium venerant, non quia modestior miles, sed Duci plus auctoritatis.[y]

81. Miscuerat se[z] legatis Musonius Rufus, Equestris ordinis, studium philosophiæ et placita[a] Stoicorum æmulatus: cœptabatque, permixtus manipulis, 'bona pacis ac belli discrimina' disserens,[b] armatos monere.[1] Id plerisque ludibrio, pluribus tædio: nec deerant, qui propellerent proculcarentque, ni, admonitu modestissimi cujusque, et aliis minitantibus, omisisset intempestivam[c] sapientiam. Obviæ

mortem polluisset. Majori modestia excepti sunt, qui ad Antonium iverant, non quia melior aut temperantior miles, sed quia *duci major auctoritas* inerat.

Adjunxerat se legatis Musonius Rufus, equestris fastigii, studium sapientiæ et doctrinam Stoicorum sectatus: ordiebaturque, mixtus cohortibus, commoda pacis, et belli pericula *enumerans, armatos hortari. Id plerique irridebant, pluribus* id *molestum: et erant, qui repellerent protererentque, nisi admonente honestissimo quoque, et aliis minas intentantibus, importunam philosophiam abjecisset. Occurrere*

1 Perperam Mss. Harl. Guelf. et Puteolanus, *movere*. Inde eum intempestiva hominis sapientia animi non fuissent moti, hæc suspecta et insititia conjiciebat Gruterus. At verbo *monere*, quod habent vulgo Mss. editio princeps et recentiores, penitus tollitur difficultas. *Brotier*.—2 Mss. Reg. Agr.

NOTÆ

cultu et humanitate vastis et procul amotis, violari legatos haud perinde immane videretur.

[x] *Æquioribus*] Vertit Interp. Hisp. *mas justos:* quod falsum ex Tac. ipso. Favorabilius excepti sunt legati, &c.

[y] *Plus auctoritatis*] Qua vulgi immodestiam cohiberet.

[z] *Miscuerat se*] Non propria sponte, sed vel sorte, vel delectu Vitellii et suffragio patrum: non aliter licuit legationem suscipere.

Hinc orta ingens controversia inter Helvidium et Marcellum, infra l. IV. 6. 'Priscus, eligi nominatim' (legatos qui mitterentur ad Vespasianum) 'a magistratibus juratis; Marcellus urnam postulabat.'

Objectabat Helvidius: 'Sorte et urna mores non discerni: suffragia et existimationem senatus reperta, ut in cujusque vitam famamque penetrarent; pertinere ad utilitatem Reipub. pertinere ad Vespasiani honorem, occurrere illi quos innocentissimos senatus habeat,' &c.

Contra *Marcellus*, non se, 'sed consulem designatum censuisse, dicebat, secundum vetera exempla, quæ sortem legationibus posuissent, ne ambitioni aut inimicitiis locus foret ... sufficere omnes obsequio.'

Unde patet in rebus difficilibus, non fuisse electos sorte aut urna legatos, sed suffragiis patrum: et certe sic delecti fuerant legati, quos mittebat Galba ad legiones Germanicas, cum interfectus est. Forte et quos misit Otho postea.

[a] *Placita*] Id est, sectam, seu doctrinam sapientiamque Stoicorum sequebatur.

[b] *Disserens*] Pro, *edisserens*.

[c] *Intempestivam*] Quis enim sapien-

fuere et virgines Vestales cum epistolis Vitellii, ad Antonium scriptis:[d] 'eximi[e] supremo certamini[2] unum[3] diem,' postulabat:[4] 'si moram interjecissent, facilius omnia conventura.' Virgines cum honore dimissæ: Vitellio rescriptum, 'Sabini cæde et incendio capitolii diremta[5] belli[6] commercia.'[f]

82. Tentavit tamen Antonius vocatas ad concionem legiones mitigare, 'ut, castris juxta pontem Mulvium[1] positis, postera die urbem ingrederentur.'[2] Ratio cunctandi, ne asperatus prælio[g] miles, non populo, non Senatui, ne templis quidem ac delubris Deorum consuleret. Sed omnem

etiam et sacerdotes Vestæ, cum literis Vitellii ad Antonium compositis: poscebant ut ad *unam* diem prolataretur extremum discrimen; si spatium interposuissent, facilius *cives* invicem conventuros. *Vestales cum reverentia dimissæ: responsum Vitellio*, Sabino interfecto, et cremato Capitolio, *omnia quæ* componendo bello iniri pacta aut fœdera possent, abrupta esse.

Voluit tamen Antonius vocatas ad principia legiones flectere, ut castra metantes prope pontem Mulvium, postridie civitatem intrarent. *Causa morandi, ne irritatus pugna miles, non plebi, non patribus parceret*, et *ne ædibus sacris quidem, ac templis Deorum* abstineret. *Sed omnem cunctationem, ut adversam victoriæ,*

et editiones veteres, *supremo certamine*.—3 In recentioribus tantum editionibus, *unam diem*.—4 Sic bene Mss. Flor. Harl. Bodl. Jes. Corb. Guelf. Agr. Ryckius et recentiores. In Ms. Reg. et editionibus veteribus, *postulabant*. Brotier.—5 Male Mss. Reg. Harl. Jes. *direpta*. Idem.—6 Pessime tentabat Rhenanus, *bellico commercia*. Brotier.

1 Vide ad Annal. XIII. 47. Ms. Corb. *pontem Milvi*.—2 Ms. Jes. *ingre-*

NOTÆ

tiæ locus aut philosophiæ, inter tumultum strepitumque armorum, inter periculorum prædæque ac sanguinis et gloriæ, ut putabant, avidos; qui victoriam, quam pacem, qui raptus et opes ac spolia Reipub. quam principem, quam senatum, aut Rempub. mallent.

[d] *Ad Antonium scriptis*] Suet. Vit. 18. 'Periit ... nec fefellit conjecturam eorum, qui augurio, quod factum ei Viennæ ostendimus, non aliud portendi prædixerant, quam venturum in alicujus Gallicani hominis potestatem; siquidem ab Antonio, adversarum partium duce, oppressus est: cui Tolosæ nato cognomen in pueritia Becco fuerat: id valet gallinacei rostrum.'

[e] *Eximi*] Differri in sequentem diem supremum certamen: quod Antonius volebat: scil. 'postera die urbem ingrederentur;' ne invidiam cladis subiret ipse. Excidio Cremonensi satis invidiæ quæsitum erat.

[f] *Diremta belli commercia*] Virg. 'Belli commercia Turnus Sustulit ista prior, jam tum Pallante peremto.'

[g] *Prælio*] Nescio quid turbat hic Interpres Hispanus de prælio præterito, seu ante commisso. Potius intelligit Tacitus de prælio, quod committi ante mœnia et intra urbem debuit, quod et certe commissum est.

prolationem,[3] ut inimicam victoriæ, suspectabant. Simul fulgentia per colles vexilla,[h] quanquam imbellis populus sequeretur, speciem hostilis[i] exercitus fecerant. Tripartito agmine,[j] pars, ut astiterat,[4][k] Flaminia via, pars juxta ripam Tiberis[l] incessit; tertium agmen per Salariam Collinæ portæ[m] propinquabat. Plebs[5] invectis equitibus fusa: miles Vitellianus trinis et ipse præsidiis[n] occurrit. Prælia ante urbem multa et varia: sed Flavianis, consilio Ducum præstantibus, sæpius prospera. Ii tantum[6] conflictati sunt, qui in partem sinistram urbis, ad Sallustianos[o] hortos, per

suspicabantur. Eodem tempore micantia per montes signa, licet inconditum vulgus ea sectaretur, imaginem hostilis exercitus ostentabant. Flaviani, *in tres partes diviso exercitu, alii, ut venerant, via Flaminia, alii secundum littus Tiberis invecti; tertia acies per* viam *Salariam Collinæ portæ imminebat. Populus, erumpente equitatu, stratus fugatusque. Miles Vitellianus tribus et ipse stationibus* Flavianos *excepit. Certamina ante urbem plurima et diversa: sed Flavianis, prudentia ducum præcellentibus, plerumque secunda* fuere. *Ii solum vexati sunt, qui diverterant in partem sinistram civitatis, ad hortos Sallustianos, per arcta et ambigua*

deretur.—3 Ita Mss. Flor. Reg. Harl. Jes. Corb. Guelf. editio princeps, Jac. Gronovius et recentiores. Ms. Bodl. et Puteolanus, *omnem prolatationem.* Additum adhuc in margine Ms. Bodl. *prolationem.* Unde videtur vocem, *prolatationem*, a Latio prorsus esse ablegandam, cum nusquam occurrat apud alios scriptores Latinos, neque hoc Taciti loco satis nixa. *Brotier.*—4 Ms. Jes. *ut adsisteret.*—5 Sic Mss. editiones veteres et recentiores. Pichena, *plebes.*—6 Male Mss. Reg. Corb. et editio princeps, *in tantum.* Ms. Agr. *nonnumquam conflictati sunt. Qui, &c.* Mss. Harl. Jes. Guelf. *hi tantum.*

NOTÆ

[h] *Vexilla*] Cohortium Vitellianarum, seu plebis quæ arma sumserat.

[i] *Speciem hostilis*] Quæ tantum tumultuaria plebs et incondita multitudo fuit, non exercitus.

[j] *Tripartito agmine*] Id de Flavianis intelligit, a quibus 'plebes, invectis equitibus, fusa:' et miles Vitellianus etiam 'tripartito agmine' pugnabat.

[k] *Pars ut astiterat*] Ut disposita erat in agmine, ut primo incesserat, scil. Flaminia via, in aciem astitit: hac parte irrupit Antonius, Varus forte 'juxta ripam Tiberis,' et Cerialis 'per Salariam viam.'

[l] *Juxta ripam Tiberis*] Sic narrat Dio: 'A militibus profectis contra Vitellium, magno furore præsidia pontis Tiberis franguntur: nam cum transire prohiberentur a custodibus pontis, nando flumen equites transmisere, eosque cum invasissent a tergo, aliis alia parte invadentibus, magnis incommodis affecere.'

[m] *Collinæ portæ*] Collina, quæ postea *Salaria* dicta, eadem est porta, ut volunt plerique auctores. Vide supra libro III. cap. 78. *Tillemonius.*

[n] *Trinis et ipse præsidiis*] 'Et tribus in urbe locis pugnantes cædebantur,' numeratque Josephus, si a vero non exorbitat, quinquaginta hominum millia lib. IV. Excidii capite 24. *Savilius.*

[o] *Sallustianos*] Horti Sallustii fue-

angusta et lubrica viarum[p] flexerant. Superstantes maceriis hortorum Vitelliani, ad serum usque diem,[7] saxis pilisque subeuntes arcebant: donec ab equitibus,[q] qui porta Collina irruperant, circumvenirentur. Concurrere et in campo Martio infestæ acies. Pro Flavianis Fortuna et parta totiens victoria; Vitelliani desperatione sola ruebant: et, quanquam pulsi, rursus in urbe congregabantur.

83. Aderat pugnantibus spectator populus,[r] utque in ludicro certamine, hos,[1] rursus illos clamore et plausu fovebat: quotiens pars altera inclinasset, abditos[2] in tabernis,[s] aut, si quam in[3] domum perfugerant, 'erui jugularique'[t]

itinera. Vitelliani superstantes muris hortorum, usque ad noctem, lapidibus hastisque ascendentes propellebant: donec ab equitatu, qui porta Collina invectus erat, circumfunderentur. Conflixere etiam in campo Martio infesta agmina. A Flavianis stetit *Fortuna, et relata toties victoria; Vitelliani sola desperatione* inciti *erumpebant: et, licet fusi proturbatique, rursus in civitate conglobabantur.*

Astabat præsens *certantibus vulgus aspiciebatque, tanquam in spectaculo et ludis; et nunc his, nunc illis favebat plausu et acclamationibus: quoties altera pars cessisset, eum laterent in tabernis, aut in aliquam domum se recepissent,* extrahi et inter-

Brotier.—7 Sic bene Mss. Flor. Reg. Harl. Bodl. Jes. Guelf. Agr. editiones veteres et recentiores. Sic Virgilius, Georg. IV. 132. 'Seraque revertens Nocte domum dapibus mensas onerabat inemtis.' Lipsius minime necessario emendavit, *diei*. Idem.

1 Sic bene Mss. Flor. Reg. Corb. Agr. editio princeps, Jac. Gronovius et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus cum Ryckio, *hos modo, rursus illos*. Jam vidimus supra Hist. III. 22. 'his, rursum illis exitiabile.' Cf. Ruhnken. ad Vell. Paterc. II. 110. *Brotier.*—2 Male Beroaldus emendavit, *abditi;* adversantibus libris scriptis et editis. *Idem.*—3 *In*, abest a Mss. Corb. Agr. et editione principe.—4 Frustra Rhenanus emendavit, *postulantes;*

NOTÆ

runt aliquando extra mœnia Romæ antiquæ; postea vero in regione sexta urbis, et in Colle Hortulorum: hodie *Orto di Napoli*, in regione *Campo Marzo*, et in latere septemtrionali Romæ modernæ. *Tillemonius.*

[p] *Per angusta et lubrica viarum*] Dio lib. LXV. 'Cæsi sunt videlicet quamplurimi mortales; ac multi etiam, cum tegulis ex ædium fastigio jactis impeterentur, et in vicorum angustiis ab obsistentium multitudine truderentur, interierunt: ita ut per illos dies obierint hominum ad quinquaginta millia.'

[q] *Ab equitibus*] Qui forte iidem cum equitatu Cerialis, sed aucti animis, forsan et subsidiis. Non enim quiesceret Cerialis, dum alii pugnabant; quippe præliorum avidus ille.

[r] *Spectator populus*] Qui alius a plebe illa, quæ tripartita acie pugnaverat adversus Flavianos. Alii nomina militiæ dederant, alii otiosi spectatores pugnæ intra urbem erant.

[s] *In tabernis*] Interp. Hisp. *en las tiendas*. Ital. *nelle buttighe*. Gall. *boutiques*.

[t] *Jugularique*] Velut in spectaculo gladiatorum.

expostulantes,[4] parte majore prædæ potiebantur. Nam, milite ad sanguinem et cædes obverso,[5] spolia in vulgus cedebant. Sæva ac deformis urbe tota facies: alibi prælia et vulnera; alibi balineæ[6] popinæque: simul cruor et strues corporum: juxta scorta[u] et scortis similes:[7] quantum[v] in luxurioso otio libidinum; quicquid in acerbissima captivitate scelerum: prorsus ut eandem civitatem et furere crederes et lascivire. Conflixerant ante armati exercitus in urbe, bis L. Sylla,[w] semel Cinna victoribus:[8] nec tunc minus crudelitatis: nunc inhumana securitas,[x] et ne minimo quidem temporis voluptates intermissæ: velut festis diebus

fici flagitantes, majorem prædæ partem rapiebant. Quippe milite ad pugnam et cruorem intento, opes et exuviæ penes plebem remanebant. Atrox et fœda tota civitate species: alibi pugnæ et plagæ; alibi balnea et ganeæ: simulque sanguis et strages molesque cadaverum: prope astabant *prostibula, et prostibulis similes:* et *quantum voluptatum in luxuriosa pace; quantum*que *flagitiorum in sævissima captivitate: ut prorsus eandem civitatem et grassari per sævitiam ac cædes, et bacchari per libidinem ac lasciviam putares. Concurrerant antea infestæ acies in civitate, bis L. Sylla, semel Cinna victoria potitis: et tunc par immanitas:* at *nunc inhumana tranquillitas* animis, *et ne minimo quidem temporis* intervallo *omissæ libi-*

libris scriptis et editis refragantibus. *Brotier.*—5 Male Ms. Reg. et editio princeps, *adverso.* Ceterum Ms. Agr. et editio princeps habent, *ad cædes et sanguinem.* Idem.—6 Ita Ms. Corb. et editiones recentiores. Corrupte editio princeps, *balnicæ.* Mss. Reg. Harl. Bodl. et Puteolanus, *balneæ.* Idem. —7 Sic bene Mss. editio princeps, Rhenanus et recentiores. Perperam Puteolanus, *scortis miles.* Idem. Bipont. legunt *in scortis.*—8 Mss. Corb. et Agr. *victore iterum.* Ms. cod. Par. Inst. Oratorii Jesu; *confluxerant ante armati exercitus in Urbem bis L. Sulla, et Cinna victore iterum.* Brot.—9 Male dis-

NOTÆ

[u] *Juxta scorta*] *Juxta* struem stragemque corporum *scorta,* et vera quidem scorta, simulque et *scortis similes,* et perinde lascivientes.

[v] *Quantum*] Tum animadverteres quicquid in luxuriosa pace libidinum ac voluptatum; *quicquid scelerum* in crudelissimo bello, quo capta civitas esset, et omnia mala captivitatis experiretur.

[w] *L. Sylla*] Bis L. Sylla victoria potito, *semel* victore *Cinna.*

[x] *Inhumana securitas*] Inhumana ea tranquillitas animi, qua lasciviunt alii, ac procaciam proterviamque secure exercent, eo ipso tempore ac loco quo alii sæviunt grassanturque cædibus et strage, cruore ac luctu, funeribusque civitatem implent.

Quod intelligendum scil. ut l. II. 70. ubi de campis Bedriac. 'Fœdum atque atrox spectaculum: intra XL. pugnæ diem lacera corpora, trunci artus, putres virorum equorumque formæ ... dira vastitas: nec minus inhumana pars viæ, quam Cremonenses lauro rosisque constraverant, exstructis altaribus,' &c.

id quoque gaudium[y] accederet,[y] exultabant, fruebantur; nulla partium cura,[z] malis publicis læti.

84. Plurimum molis in oppugnatione castrorum[a] fuit, quæ

dines; tanquam festis diebus ea quoque lætitia adjungeretur, gestiebant, persultabant; incuriosi partium, et publicis cladibus illudentes.

Non parum negotii ac difficultatis fuit in obsidione castrorum, quæ promtissimus

---

tinxit Cl. Ernestus, *velut festis diebus (id quoque gaudium accederet) exsultabant, fruebantur.* Perperam quoque distinxere veteres editiones, *exsultabant. Fruebantur nulla, &c.* Acidalius omissum volebat, *fruebantur.* Lipsius tentabat, *furebant.* At minime displicet, *fruebantur:* immo exquisite dictum. Sic, sed meliore sensu, Tullius de Finibus bonorum et mal. I. 1. 'Sive enim ad sapientiam perveniri potest: non paranda nobis solum ea, sed fruenda etiam sapientia est.' Mendose editio princeps, *accideret* pro *accederet.* Brotier.

NOTÆ

Certe in triumphis, seu aliis occasionibus, honores extraordinarios *parum humanos* putavere, ut patet clare ex Livio XXIII. ubi de triumpho Camilli de Veiis invecto: 'Maxime,' inquit, 'conspectus ipse est curru equis albis juncto urbem invectus: parumque id non civile modo, sed humanum etiam visum. Jovis solisque equis æquiparari dictatorem in religionem trahebant.'

Fœdum et inhumanum fuit spectaculum tot cæsorum una die civium campis Bedriacensibus, nec minus inhumana securitas aut lætitia, quasi triumpho, stravisse contiguam Campo viam *lauro rosisque,* exstruxisse altaria, mactasse victimas *regium in morem.* Ita et nunc inhumanum visum est, cives frui securitate, otio, libidinibus, dum alii cives mactantur, cæduntur, profligantur, scil. *malis publicis lætos.* Quam spreta hic et proculcata lex Solonis: scil. discordia civium lætari, nec se immiscere uni parti nefas erat.

y *Velut festis diebus id quoque gaudium accederet*] Id est, Festis Saturnalibus: et tamen supra dixerat, exercitum Vespasiani celebrare 'Saturnalia Otriculi per otium,' qui festi dies: incipiebant a decimo die Januarii usque ad decimum quartum.

Sed Capitolium obsessum et incensum, fuit causa cur duces Flaviani properarent, et festum Saturni atrox vere et inhumanum celebrarent, ad urbem, et in ipsa urbe.

Id quoque gaudium] Gaudio exultabant, non ob victoriam Vespasiani, aut nova dominatione, sed *malis publicis læti: id quoque gaudium* festis diebus accedebat.

z *Exultabant, fruebantur, nulla partium cura*] Recte, *fruebantur.* Refertur ad id quod supra dicitur, ne minimo quidem temporis voluptates intermissas: ideo ait, *exultabant,* ac *fruebantur,* scilicet voluptatibus, gaudebantque. *Pichena.*

Fruebantur] Inter alias voluptates, etiam eo gaudio *fruebantur.*

a *In oppugnatione castrorum*] Tiberius, auctore Suetonio capite 37. 'Castra constituit, quibus prætoriæ cohortes, vagæ ante id tempus, et per hospitia dispersæ, continerentur;' castra vero ipsa prætoria ad extrema urbis ædificia fuisse sita, colligitur ex Plinii libro III. *Lupanus.*

Castrorum] Quæ ad portam Viminalem.

acerrimus quisque, ut novissimam spem,[1] retinebant. Eo intentius[2] victores, præcipuo veterum cohortium[b] studio, cuncta validissimarum urbium excidiis reperta simul admovent, testudinem,[c] tormenta,[d] aggeres,[e] facesque:[f] [3] quic-

quisque, ut extremam spem, tuebantur. Eo acrius incumbunt *victores, summo vetusti militis ardore, omnia munitissimis oppidis expugnandis adinventa* præparant, *simul admovent testudinem, machinas, aggeres, flammasque: et* quicquid tot cer-

1 Sic bene editio princeps et recentiores. Male Ms. Jes. et Puteolanus, *speciem*. Ms. Corb. *in novissimam speciem*. Brotier.—2 Ms. Jes. *eo contentius*. 3 Ms. Corb. atque editio princeps, *et quicquid*.

NOTÆ

[b] *Veterum cohortium*] Prætorianarum nempe, quæ decus amissum clade Othoniana, et exauctoratione Vitellii, tum recuperabant: et tunc ea castra veluti patrias sedes, ut domos, ut *Penates* recipiebant.

Veterum cohortium] Intelligo veteres cohortes prætorianas, quæ reciperare sua castra, e quibus pulsæ a Vitellio erant, præcipue nitebantur. Infra: 'illam patriam, illos Penates:' quibus forte et se adjungebat vetustus miles aliarum cohortium, eadem spe. De prætorianis cepit etiam Interpres Hisp.

[c] *Simul admovent testudinem*] Testudines aliæ *aggestitiæ*, aliæ *fossoriæ*, aliæ *arietariæ*. Aggestitia dicitur Vitruvio, *testudo ad congestionem fossarum*. Idem auctor eam quadratam facit, habentem quoquoversus latera singula pedum 25. Polybius lib. x. ubi de Antiocho rege obsidente Syringem Hircaniæ urbem: 'Erat certamen fere omne, et conatus, in testudinibus aggestitiis. Fossæ enim erant triplices, latitudine quidem haud minore 30. cubitorum, profunditate vero 15. In labris autem earum singulis vallum, sive sudetum erat, et in ultimo validus murus.' Scil. ea testudine protecti ad murum succedebant, et eum suffodiebant. Livius lib. xxxiv. 'Jam, testudinibus admotis, murus subruebatur, jam arietibus quatiebatur.'

Fossoria testudo est, quam vocat Vitruvius *testudinem ad fodiendum comparatam*. Et frontem ejus struit, 'quemadmodum angulos trigonorum; ut a muro tela, cum in testudines mittantur, non planis frontibus excipiant plagas, sed ab lateribus labentes, sine periculoque fodientes, qui intus sunt, tueantur.'

Arietaria testudo est, in qua scil. *aries* suspenditur; et qua proteguntur, qui arietem librant, et ad murum quatiendum admovent.

[d] *Tormenta*] Sunt balistæ, catapultæ, onagri, &c. quibus saxa, *faces*, et omne genus missilium in muros et in propugnatores immittuntur. Livius lib. xxvii. 'Naves partim machinationibus onerat, apparatuque mœnium oppugnandorum; partim tormentis et saxis, atque missilium telorum omni genere instruit.'

[e] *Aggeres*] Agger fuit terreus quidam, et alia materie mixta, mons et elevatio; quem paulatim versus muros promovebant attollebantque, ut ex alto pugnarent, et turres ibi constituerent et tormenta. Apud Suidam: 'Ageste bellica machinatio ex lapidibus, lignis, et terra constructa.' Cæsar de terra: 'Cespitibus ad aggerem comportandis.'

quid tot praeliis laboris ac periculi hausissent, opere illo consummari,' clamitantes. 'Urbem Senatui ac Populo Rom. templa Diis reddita: proprium esse militis decus[g] in castris: illam patriam, illos Penates:[h] ni statim recipiantur, noctem in armis agendam.' Contra Vitelliani, quanquam numero fatoque[4] dispares, inquietare victoriam, mo-

taminibus laboris ac discriminis exantlassent, illa oppugnatione finiri *clamitabant*. Civitatem senatui populoque Rom. restitutam, delubra Diis *vindicata*: propriam esse militis gloriam in castris: illam patriam, illam domum *suam*: nisi statim recuperentur, noctem in armis agitandam. *Ex diverso Vitelliani*,

4 Sic bene Mss. Harl. Jes. et editiones recentiores. In Ms. Reg. et edi-

NOTÆ

Sed præcipua materies *aggeris* ligna. Nam *virgulta* et *fasces* maxime usui ad implendum, attollendum, et ligandum aggerem. Cæsar Civil. II. 'Vimina, materiamque comportari jubet: quibus comportatis rebus, aggerem exstruit.' Et usui arbores, non solum ob *virgulta* et tenuia ramorum, sed ob ipsos truncos, qui lilia in molem mediam stipabant; hosque ad latera applicabant, firmando et coërcendo. Construebant ergo latera, et cancellatim tignis directis transversisque varie ligabant. Lucan. 'Stellatis axibus agger Erigitur.' Aggeres illi alti, prout muri erant. Joseph. 3. Excid. 'Erecto jam aggere, et ipsis murorum pinnis tantum non appropinquante.' Cæsar lib. VII. 'Agger .... altus pedes 80, qui murum hostium pæne contingeret.' Aggerebant eum paulatim et admovebant in fossas ipsas, dein ad muros, et dum id fieret, nihilominus turres in aggere impositæ, quæ administrantes, aut operantes tuebantur, et eæ cum aggere simul paulatim procedebant. Agger igitur paulatim versus oppidum obsessum crescebat: scite enim tergum, seu cauda aggeris humilior fuit, et in clivum, frontem versus assidue ivit. Latera vinciebant claudebantque lignis, sed antrorsus, ut facile subirent, et versus muros, quos oppugnabant, ea pars manebat aperta, ut operando et ingerendo materiam, cresceret agger. Huic aggeri sic structo et admoto imponebant turres, et in his pontes, scalas, machinas, tormenta, saxa, faces, et omne genus tela, quibus muros subruerent, quaterent, ac propugnatores deturbarent.

[f] *Facesque*] Ut intra urbem, aut saltem ad portas: id brevius visum est, ut portas castrorum, et ipsa ædificia seu contubernia militum intra muros statim incenderent, exterrerentque propugnatores. Infra Tac. Hist. lib. IV. 23. 'Adactæ tormentis ardentes hastæ, ultroque ipsi oppugnatores ignibus petebantur.'

[g] *Proprium esse militis decus*] Milites aiunt: se *urbem senatui ac populo Rom. templa Diis* reddidisse, ac nunc *proprium esse* ipsius *militis decus*, sibi reciperare castra, tanquam *patriam*, et proprios *Penates*.

[h] *Illos Penates*] Interp. Hispanus: *Dioses particulares*: sed domos tantum intelligunt, aut veluti domos. Infra: *domos ..... cruore fœdare*, de iisdem castris.

rari pacem, domos[i] arasque[j] cruore fœdare,[k] suprema[l] victis solatia amplectebantur.[5] Multi semianimes,[m] super

licet numero et fortuna impares, solicitare victoriam, differre pacem, contubernia et aras sanguine temerare, et ea, ut *extrema victis solamina exosculabantur. Plerique*

tionibus veteribus, *factoque*. Sic quoque in margine Mss. Harl. Jes. *Brotier*.—5 Hæc omnia, *domosque arasque cruore fœdare, suprema victis solatia amplectebantur*, absunt a Ms. Reg. Acidalius mallet, *fœdatas;* Muretus, *fœdas*. At melior est vulgata scriptura. Inter bellorum civilium furores, vel victis solatium est sævire, evertere, sacra, profana fœdare. *Amplec-*

NOTÆ

[i] *Domos*] Contubernia nempe, quæ in ipsis castris disposita erant.

[j] *Arasque*] Quæ scil. in principiis: nam ibi *augurale et ara*, ut et in castris legionum.

[k] *Arasque cruore fœdare*] Narrat quid simile Athen. lib. XIII. 'Ptolemæus, Philadelphi regis filius, qui, præsidiariis militibus impositis, Ephesо præerat, amicam Cirenem habuit; quæ, cum illi Thraces insidias essent moliti, et ipse in Dianæ templum confugisset, eo prosecuta est; ac posteaquam cecidit ibi trucidatus, arrepto valvarum annulo, altaria cruore illius sparsit, quoad simul eam jugularunt.' Quasi sic in ultionem Deos vocaret fœmina; aut certe Diis hominibusque facinoris atrocitatem exprobraret in perpetuum, quoad vindicarent scelus.

Fœdare] Alii legunt *fœdis*, vel *fœdatas*.

Cruore fœdare] Vitam et sanguinem ultro profundebant *pro aris et focis*. Velut ultimo impetu gaudebant, suum cruorem fundi in castris, in principiis, apud aras, in conspectu militarium Deorum, loco scil. castrorum sanctissimo; nec sine invidia perpetua adversus victores bellorum civilium: quasi sic Deos testes ultoresque adversus auctores scelerum invocarent.

[l] *Suprema*] Sic capio: Arasque cruore fœdatas complectebantur, et hæc erant *suprema* victis solatia. Nempe, oscula hæc, quibus ultimum salutabant, venerabanturque aras Deorum castrensium, fuere hæc *suprema* solatia. Virgil. 'Et Divum amplexæ simulacra tenebant.'

Suprema victis solatia complectebantur] Sic apud Virg. Æneid. 'Amplexæque tenent postes, atque oscula figunt.' Hoc faciunt mulieres, quæ se in captivitatem abreptum iri suspicantur, seque procul avectum iri in Græciam, ac Trojam relicturas. Qui enim domum sic deserebant in perpetuum, limina salutare solebant. Quod Charinus adolescens facit apud Plautum: 'Limen superum et infernum salve, simul autem vale! Hunc hodie postremum extollo mea domo, patria pedem.'

Complectebantur] Vertit Interpres Hispan. Amabant, avebant *inquietare victoriam .... domos arasque cruore fœdare*, quæ sunt *suprema victis solatia*. Potius sic sumendum: Inquietabant victoriam, morabantur pacem, arasque cruore fœdabant, et has aras sic fœdatas, aut simpliciter, aras *complectebantur*. Atque hæc erant *suprema victis solatia*.

[m] *Semianimes*] Semianimes pleriquе vulneribus super turres et mœnia exspirare maluerunt, quam se vivos permittere libidini victoris.

turres et propugnacula moenium exspiravere. Convulsis portis, reliquus[n] globus[o] obtulit se victoribus: et cecidere omnes contrariis[p] vulneribus, versi in hostem. Ea cura etiam morientibus decori exitus fuit.

85. Vitellius, capta urbe, per aversam palatii partem,[1] Aventinum,[q] in domum uxoris, sellula defertur: ut, si diem latebra vitavisset, Tarracinam[r] ad cohortes fratremque perfugeret. Dein mobilitate ingenii, et quæ natura pavoris est, cum omnia metuenti præsentia maxime displicerent,[s] in palatium regreditur, vastum desertumque: dilapsis etiam

semineces, supra turres et munimenta murorum animam efflavere. Emotis valvis, reliquum agmen occurrit ultro victoribus: et periere omnes adversis vulneribus, obversi in hostem. Ea cupido etiam pereuntibus honestæ mortis fuit.

Vitellius, expugnata civitate, per aversas regiæ fores, Aventinum, in ædes conjugis, sella devehitur; ut si interdiu latere potuisset, noctu *Tarracinam abiret ad fratrem et cohortes. Mox levitate animi, et quæ indoles timoris est, cum cuncta formidanti præsentia* loca *præcipue molesta essent, in regiam revertitur, inanem et vacuam:*

---

tebantur, habent Mss. Flor. Corb. et Jac. Gronovius, *complectebantur* Ryckius et Puteolanus. Perperam editio princeps, *contemplabantur*. Ms. Jes. *compectebantur*. Brotier.

1 Non ita bene editio princeps, *adversam palatii portam*. Ms. Corb. habet quoque, *adversam*. Frustra tentat Lipsius, *per aversa palatii*. Non semper græcissat Tacitus. Jam vidimus supra cap. 70. 'Secretam ædium partem:'

NOTÆ

[n] *Reliquus*] Qui vulneribus ac prœliis superstes.

[o] *Globus*] Velut *in agmen* hosti se obtulere occidendos.

[p] *Contrariis*] Id est, adversis: et hæc vulnera honesta vocantur, et sunt decora militaribus viris. Hinc addit: *versi in hostem*. Et licet ultro corpora offerrent victoribus vulneribusque, abjecta omni spe victoriæ aut salutis, haud tamen decoris immemores, licet inulti caderent; sic tamen *adversis vulneribus* cecidere. *Ea cura* gloriæ et egregiæ famæ etiam pereuntibus Romanis fuit.

Contrariis vulneribus] Plin. de Vir. Ill. 35. ubi de Pyrrho rege: 'Cumque Romanos adversis vulneribus occisos videret, Ego, inquit, talibus viris brevi orbem terrarum subigere potuissem.'

[q] *Aventinum*] Suet. Vit. 16. 'Abstrusus gestatoria sella, duobus solis comitibus, pistore et coquo, Aventinum et paternam domum clam petiit, ut inde in Campaniam fugeret; mox levi rumore et incerto, tanquam pax impetrata esset, referri se in palatium passus est.'

[r] *Tarracinam*] Noctu scilicet.

[s] *Metuenti præsentia maxime displicerent*] Sic Plut in Mario: 'Sed sicut contingit in magnis animi æstibus anxietatibusque, ut semper fugere ex præsenti loco velimus, velut omnium importunissimo, et spem habeamus in obscuris et incertis.'

infimis[t] servitiorum, aut occursum ejus declinantibus. Terret solitudo et tacentes loci:[u] tentat clausa:[v] inhorrescit vacuis; fessusque misero errore, et pudenda latebra[w] semet occultans, ab Julio Placido,[2] Tribuno cohortis, protrahitur.[x] Vinctæ pone tergum[3] manus: laniata veste,[y] fœdum spec-

digressis etiam vilissimis mancipiorum, aut conspectum ejus vitantibus. Pavorem infert vastitas, et silentes loci: tentat secreta: horret deserta; lassusque miserabili errore, et turpi latibulo semet abscondens, hinc *eruitur a Julio Placido, tribuno cohortis. Religatæ post tergum manus, lacerata veste, deforme spectaculum, trahe-*

non vero, *secreta ædium.* Brotier.—2 Male Puteolanus, *Placito.* Ms. Corb. *a Julio Placido.* Idem.—3 Mss. Corb. Agr. et editio princeps, *tergum pone.*—

NOTÆ

[t] *Dilapsis etiam infimis*] Duobus *comitibus pistore et coquo, Aventinum* petierat. Dignus tali principe comitatus. Sed cum regrederetur in palatium, isti etiam dilapsi sunt.

[u] *Terret solitudo et tacentes loci*] Virgilius arcanum hunc naturæ nostræ motum pariter effert: 'Horror ubique animos, atque ipsa silentia terrent.'

[v] *Tentat clausa*] Nempe velut in solatium et subsidium explorat, tentat, an se ipsis locis illis clausis abscondere, an ibi latere forte possit.

Tentat clausa] Anxius, et æger animi, vellet perrumpere *clausa* loca, et *inhorrescit* apertis ac *vacuis.*

[w] *Pudenda latebra*] Nempe in cella janitoris, ad quam canis ex more invigilabat. Petron. 'In aditu ipso stabat ostiarius prasinatus, cerasino succinctus cingulo, atque in lance argentea pisum purgabat. Super limen autem cavea pendebat aurea, in qua pica varia intrantes salutabat. Ceterum ego, dum omnia stupeo, pæne resupinatus crura mea fregi; ad sinistram enim intrantibus, non longe ab ostiarii cella, canis ingens catena vinctus, in pariete erat pictus; superque quadrata litera pictum, Cave, cave, canem.'

Pudenda latebra] Suet. Vit. 16. In Palatium reversus, 'ibi cum deserta omnia reperisset, dilabentibus etiam qui simul erant, zona se aureorum plena circumdedit, confugitque in cellulam janitoris, religato pro foribus cane, lectoque et culcitra objectis.'

Latebra] Paulo aliter Dio: 'Vitellius sordido attritoque sagulo amictus, se abdit in obscurum locum ubi canes alebantur .... sed investigatus a militibus .... pannis obsitus et sanguine perfusus, quod eum canes læserant, deprehenditur; discissaque veste, et vinctis a tergo manibus, et laqueo ad collum religato, Cæsarem e palatio .... deducunt, trahuntque via sacra Imperatorem, qua ante ovarat.'

[x] *Protrahitur*] Suet. Vit. 17. 'Extractus e latebra, sciscitantes, quisnam esset, (nam ignorabatur,) et ubi esse Vitellium sciret, mendacio elusit: deinde agnitus, rogare non destitit, quasi quædam de salute Vespasiani dicturus, ut custodiretur interea, vel in carcere, donec vinctis,' &c.

[y] *Laniata veste*] Sic innuere videatur, verum esse quod ait Dio; Vitellium sese abdidisse in stabulum canum, et laceratam non solam vestem, sed

taculum, ducebatur, multis[z] increpantibus, nullo illacrymante: deformitas[a] exitus misericordiam abstulerat. Obvius[b] e Germanicis[c] militibus Vitellium infesto ictu,[d] per

batur, multis objurgantibus, nullo miserante: flagitium seu ignominia *finis miserationem ademerat. Occurrens* unus *e Germanicianis militibus, dubium fuit*, an

NOTÆ

etiam corpus ipsius morsu canum laniatum fuisse; ita ut fœda latebra Vitellii, simul et fœdum spectaculum esset ipse Vitellius.

Sed in Historicis Rom. legerat Dio, et in Suetonio ipso, se recepisse Vitellium in 'cellulam janitoris, religato pro foribus cane.' Hinc fabulam suam cudit de stabulo canum, a quibus laniatus esset Vitellius, ut mendacium mendacio adderet.

Laniata veste] Ut in reis usurpari solebat. Non quia lacerassent canes: forte ipse lacerabat, ut miserationem moveret.

Veste] Quam scilicet laniaverat ipse tribunus, aut milites qui stipabant tribunum; vel in contumeliam; vel quia mos iste usurpatus in reos fuit.

[z] *Multis*] Multi probris et conviciis incessebant, ut sordidum vulgus solet, quem paulo ante adulabantur. Infra: 'Vulgus, eadem pravitate, insectabatur interfectum, qua foverat viventem.'

[a] *Deformitas*] Talis exitus, ut in principe, non modo deformis ob squalorem fuit, seu ob tristem habitum speciemque, sed etiam fœdus ac pudendus ex ipso ignaviæ probro; et illa mors, non modo flagitii speciem habuit, sed et probrum ipsa flagitiumque fuit, ut in dominante sic perire. Flagitium et deformitas illa omnem misericordiam exemerant.

Sic ignominiosus ac sceleroeus perire juste tali exitio videbatur. Tac. de Messallina xiv. 32. 'Tribus omnino comitantibus (id repente solitudinis erat) spatium urbis pedibus emensa vehiculo, quo purgamenta hortorum eripiuntur, Ostiensem viam intrat: nulla cujusquam misericordia; quia flagitiorum deformitas prævalebat.'

Ut claritudo in vita imperitantium, ita et decus in morte et gloria exigitur; et tum flagitia vitæ, si qua fuerint, cum gloria tamen sepeliri decet. Nero ipse, sceleribus coopertus, et multis parricidiis profanus et infamis; attamen in fine gloriam strenuæ mortis sibi vindicat.

Apud Sueton. 49. 'Segnitiem suam his verbis increpabat: Vivo, deformiter ac turpiter, non decorum hoc Neroni, non decorum. Sapere decet in tali casu, age ergo, excita te ipsum.'

Deformitas mortis] Mortis id genus indignum Cæsare, indignum principe, vel et consulari aut militari viro, vel et nomini Romano fœdum, deforme, ac pudendum.

[b] *Obvius*] Sic capio: Obvius e Germanicis militibus, an Vitellium, infesto ictu, et per iram, aut quo maturius ludibriis eximeret, an ipsum tribunum appetierit, in incerto fuit: sed quod certum est, aurem tribuni amputavit, &c.

Itaque incertum, an ille miles appetierit Vitellium, an tribunum: sed certe Vitellium, non attigit aut feriit, sed tribunum tantum, cujus aurem amputavit. Quid autem vellet miles ille, in incerto fuit, an eripere ludibrio, an occidere Vitellium cupierit, an ipsum tribunum, non *compertum*, quia statim confossus est.

[c] *Obvius e Germanicis*] Aliter Dio lib. 65. 'Quod ubi quidam Germa-

iram, vel quo maturius ludibriis[4] eximeret, an Tribunum appetierit, in incerto[5] fuit: aurem Tribuni amputavit ac statim confossus est. Vitellium, infestis mucronibus coactum, modo erigere os[e] et offerre contumeliis,[f] nunc cadentes statuas[g] suas, plerumque Rostra,[h] aut[6] Galbæ

Vitellium infesta plaga, et *per iracundiam, vel quo citius* eum *contumeliis eriperet, an tribunum oppugnaverit: aurem* tamen *tribuni abscidit, ac statim obtruncatus est. Protraxere Vitellium, infensis gladiis adactum, modo attollere vultum et objicere ludibriis, modo collabentes ac dejectas imagines suas spectare, intendum rostra, et*

4 Brotierus habet *ludibrio.* Ita Mss. Reg. Harl. Bodl. Jes. Corb. Guelf. et veteres editiones. Rhenanus e corrupta scriptura Ms. Bud. *ludibus*, emendaverat, *ludibriis;* et sic edidere Gronovius et Ryckius.—5 Male Ms. Reg. *in incerta.* Ms. Guelf. *incerto;* unde altera manu emendatum, *incertum.* Brotier.—6 Ita Mss. editiones veteres et recentiores. Frustra Rhenanus

NOTÆ

nus animadvertit, non pertulit diutius, sed misericordia permotus.' Sic diserte affirmat Dio, quod in fama et historia dubium et incertum fuit: quod et facit sæpe Suetonius.

E Germanicis] Qui legionarius et Rom. miles, et legionum scil. quæ ex Germania cum Vitellio in urbem advectæ, et quæ ipsum ad principatum evexerant: et ita *periculum ex misericordia.*

[d] *Infesto ictu*] Sic autem refert Dio: 'Quod ubi animadvertit quidam e Germanicis, non pertulit diutius, sed misericordia motus, Ego tibi, inquit, qua in re potero, opem feram: itaque illum percussit, dein sibi manus attulit. Neque tamen Vitellius moritur ex eo vulnere, sed trahitur in carcerem una cum suis statuis,' &c. Quam diversus ille a Tacito!

[e] *Modo erigere os*] Illustratur hic locus a Suetonio in Vit. 17. 'Per totum viæ sacræ spatium, reducto coma capite, ceu noxii solent, atque etiam mento mucrone gladii subjecto, ut visendam præberet faciem, neve submitteret.'

Plinius paneg. 'Nihil sæculo dignius, quam quod contigit, desuper intueri delatorum supina ora, retortasque cervices.' *Pichena.*

[f] *Contumeliis*] Sic apud Curtium, libro VI. 'Tunc Cœnus, quanquam Philotæ sororem matrimonio secum conjunxerat, tamen acrius quam quisquam in Philotam invectus est; parricidam esse regis, patriæ, exercitus, clamitans; saxumque, quod forte ante pedes jacebat, arripuit, emissurus in eum, ut plerique credidere, tormentis subtrahere cupiens; sed rex manum ejus inhibuit.'

[g] *Cadentes statuas*] Sic mos obtinuit, ut cum aliquis damnaretur, simul ejus statuæ dejicerentur: sic Silio damnato sub Tiberio, mox crimini tribuitur filio ipsius, quod effigiem patris domi in atrio coluisset. Sic et cum Sejanus in carcerem traheretur, vidit etiam *cadentes statuas*, conflatumque ingens et 'adoratum populo caput.'

Sic et contra, restituto decore, reponebantur simul et statuæ. Sic dejectæ statuæ Neronis, dein Galbæ, vicissim et repositæ, prout vincebant partes aut vincebantur. Idque etiam de fœminis obtinuerat, ut de Messal-

occisi[i] locum contueri; postremo ad Gemonias,[j] ubi corpus Flavii Sabini jacuerat, propulere. Vox una[7] non dege-

Galbæ interfecti locum aspicere: demum ad scalas *Gemonias, quo Flavii Sabini corpus projectum fuerat,* eum impulere. *Verbum unum non* prorsus *ignobilis in-*

emendaverat, *et Galbæ*. Brotier.—7 Brotierus edidit *una vox*, et sic Mss. et editiones veteres. Rhenanus, inverso ordine, *vox una;* et ita Gronov. et Ryckius.

NOTÆ

liæ, Poppæa, &c. Nec solum id in urbe invaluit, sed etiam in aliis Italiæ oppidis et municipiis. Tac. Hist. III. 7. 'Galbæ imagines, discordia temporum subversas, in omnibus municipiis recoli jussit Antonius:' quod haud dubie æmulabantur et provinciæ.

Cadentes statuas] Dio lib. LXV. 'Neque tamen Vitellius moritur ex eo vulnere,' scil. Germaniciani militis, 'sed trahitur in carcerem, ut et ejus statuæ, quibus ridicula multa atque turpia exprobrantur:' scil. trahitur ipse in carcerem, sed statuæ ejusdem tantum subvertuntur, trahuntur, ac discerpuntur; non autem trahuntur in carcerem, in mente auctoris.

[h] *Plerumque rostra*] Ammianus dicit, *imitamenta priorum principum perlasse* rostra, id est, vultus et statuas eorum; quas in gradibus dispositas ordine fuisse putat Lipsius; in quibus forte et ipsa statua Galbæ hic occisi, ad quam respicere cogebant rebellem Vitellium.

Olim novi magistratus eo conscendere solebant, et populum salutare, et rursus cum deponerent magistratum, ibi gratias agebant populo Romano.

At ævo principum nihil factum, nisi ut conscenderent, ac salutarent populum; itemque jurarent, aut ejurarent, vel utrumque simul: tum jurabant illi, se in magistratu nihil fecisse adversus Rempub. Plin. paneg. de Trajano: 'Jam toties procedere in rostra, hic suscipere, hic ponere magistratus, quam dignum te fuit!'

Pro rostris sedebant in curuli, et exinde orationem pro concione habebant. Claudian. 'Circumfusa tuæ conscendent rostra curules.'

Plerumque rostra] Puto, ludibrio et ostentui, ut est procaci ingenio miles; quia locus ille, scil. totius urbis celeberrimus ac frequentissimus fuit; et quo immensa multitudo, velut ad ingens spectaculum haud dubie confluxerat.

Plerumque rostra] Quare *rostra?* Forte, quia locus hic celeberrimus, et plebe frequens: an, quia Vitellius ibi conciones habuisset adversus Vespasianum? an, quia ibi ejurasset imperium, ac dignitatem potestatemque omnem deposuisset, quasi in se jure necis concesso? Forte, quia ibi statuæ ipsius, quæ dejiciebantur, aut statuæ Galbæ, quibus moriendo quasi satisfaceret. Forte potius quia *rostra* in foro, et in foro occisus erat Galba, contra quem rebellarat Vitellius. Ita ut ibi *rostra* et *Galbæ occisi locus* unum et idem sint.

[i] *Galbæ occisi*] Adversus quem ingratus rebellaverat Vitellius: et Galbæ imagines ac decus jam reposuerant Flaviani, non certe amore Galbæ, sed ostentatione, et interpretatione gloriæ in majus. Sic sibi Galbianarum partium specimen prætendebant, non sine favore vulgi; qui post expertos Othonem et Vitellium jam

neris animi excepta, cum Tribuno insultanti,[k] 'se tamen Imperatorem[l] ejus fuisse,' respondit. Ac deinde ingestis[m]

delis auditum, cum tribuno illudenti insectantique respondit, se tamen principem

NOTÆ

Galbam desiderabat, aut partes easdem, similemque principatum.

[j] *Ad Gemonias*] Suet. Vit. 17. 'Donec religatis post terga manibus, injecto cervicibus laqueo, veste discissa, seminudus in forum tractus est, inter magna rerum verborumque ludibria, per totum viæ sacræ spatium, reducta coma a capite, ceu noxii solent, atque etiam mento mucrone gladii subjecto, ut visendam præberet faciem, neve submitteret; quibusdam cœno et stercore incessentibus, aliis incendiarium et patinarium vociferantibus; parte vulgi etiam corporis vitia exprobrante; erat enim in eo enormis proceritas, facies rubida, plerumque ex vinolentia, venter obesus, alterum femur subdebile, impulsu olim quadrigæ, cum auriganti Caio ministratorem exhiberet.'

[k] *Tribuno insultanti*] Qui tribunus, ut puto, immissus fuerat a ducibus Flavianis, ut perscrutaretur Vitellium, illumque occideret. Nam tales cædes tribunis imperabantur, ut patet de Agrippa Postumo, de Messallina. Et etiam de Britannico, cui venenum paratum a Locusta, sed jubente et exigente tribuno prætoriæ cohortis. Item de Plautiano apud Herodianum, sub Severo principe.

Tribuno insultanti] Huic tribuno, se tamen imperatorem ejus fuisse, respondit. Idem ille haud dubie tribunus est, Julius scil. Placidus, qui eum e latebra extraxit, et qui nunc ei insultat.

Hoc dico, quia vertunt, tanquam alter tribunus esset ab eo qui eum reperit extraxitque e latebra, seu cubiculo janitoris, quo se abdiderat, culcita foribus opposita.

Tribuno insultanti] Vertit Interpres Gall. quasi alius esset a tribuno Placido, et quasi in Vitellii exercitu meruisset tribunus ille. Forte sic cepit, quia objectat illi Vitellius: 'Se tamen ejus imperatorem fuisse.'

Sed puto, idem tribunus est, a quo *protrahitur* Vitellius: cui tribuno haud dubie imperata erat cædes Vitellii, vel a Muciano, vel ab Antonio, simul et ab aliis ducibus partium.

Nec refert, respondisse Vitellium tribuno, 'se tamen ejus imperatorem fuisse.' Nam hoc verum fuit de omni omnino milite Rom. quorumcumque castrorum, aut partium foret. Nam electus Vitellius ac victor ante Vespasianum: et Vitellii sacramento suas etiam legiones cohortesque adegerat Vespasianus in Oriente.

Certe amputata auris Julio Placido, cum traheret Vitellium; quare forte usque ad scalas Gemonias eum non est prosecutus, sed militibus tradidit.

Attamen forte ideo magis insultavit Vitellio, et *insultanti* hoc respondit Vitellius. Nec cædem ejus imperfectam temere reliquerit tribunus, ut cui imperata esset a dominantibus, aut certe a magistris dominationis; quos offendere exitiabilius foret, quam ipsum imperatorem.

[l] *Se tamen Imperatorem*] Sic responderi solet cum sale et ira, *tamen*. Sic mox Vespasianus, 'Licinium Mucianum notæ impudicitiæ, sed meritorum fiducia minus sui reverentem,' ita retaxabat, ut 'adderet clausulæ: Ego tamen vir sum.'

[m] *Ingestis*] Quintil. Decl. 6. 'Percisti mihi, quomodo excogitant

vulneribus concidit.[n] Et vulgus[o] eadem pravitate insectabatur interfectum,[p] qua foverat viventem.

86. Patria illi Luceria:[1] septimum[2] et quinquagesimum[p] ætatis annum explebat. Consulatum, Sacerdotia, nomen

ejus extitisse. *Ac deinde crebris minutissimisque ictibus confectus est. Et plebs eadem malignitate insultabat occiso, qua viventi abblandiebatur.*

Parens illi L. Vitellius: septem et quinquaginta annorum ætatem attigerat. Ob-

1 *Pater illi L. Vitellius.* Bene Mss. Harl. Bodl. Jes. Puteolanus et recentiores. In Mss. Flor. et Bud. *patrem illi Luceriam.* Mss. Reg. Corb. et editio princeps, *patrem illi Lucerium.* Inde conjiciebat Rhenanus, *pater illi Nucerinus*, vel *Nuceria:* Gruterus, *patria illi Nuceria.* Quod Publius Vitellius, avus Vitellii Imperatoris, erat *domo Nuceria*, teste Suetonio in Vitell. II. *Brotier.* Bipont. ingeniose magis quam vere: *peracta ille luce jam septimum.* Propius vero Gruterus, cui applaudit Lallem. Codices laudati levi emendatione sinceram lectionem exhibent: *Patria illi Luceria.* Oberl. —2 Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *nam septimum.* Quod forte natum ex vitiosa scriptura codicum, qui habebant *Luceriam;* vel forte legendum, *jam septimum*, uti suspicabatur Pichena. *Brotier.*

NOTÆ

artes detinere supplicia, et de pereuntibus magis sævitia eruitur, dolore suspenso.'

Ingestis vulneribus] Sueton. Vit. 17. 'Tandem apud Gemonias minutissimis ictibus excarnificatus atque confectus est; et inde unco tractus in Tiberim.'

[n] *Concidit*] Dio: 'Infesti milites eum ad scalas perductum obtruncant, abscissumque caput ejus per totam urbem gestant: Vitellius mox ab uxore sepelitur.'

Concidit] Exitium ei prædictum jam ante. Sueton. 3. 'Genituram ejus prædictam a Mathematicis ita parentes exhorruerunt, ut pater magnopere semper contenderit, ne qua ei provincia vivo se committeretur; mater missum ad legiones, et appellatum imperatorem, pro afflicto statim lamentata sit.'

[o] *Et vulgus*] Quintil. Decl. 11. 'Nihil est crudelius morte hominum, quos populus occidit; et solus hic exitus est, a quo non est nec cadaveribus salva reverentia.'

Idem Decl. 11. 'Quod miseris ultimum est, miserationem quoque perdidimus.'

[p] *Interfectum*] Vitellius occisus anno Romæ conditæ 822. Christi 69. Imperavit mensibus octo, diebus novem. Successor fuit Vespasianus. Vide notas, l. II. 49. *Tillemon.*

[p] *Septimum et quinquagesimum*] Vitellius, ait Sueton. capite 3. natus est 'Druso Cæsare et Norbano Flacco consulibus,' anno urbis conditæ 768. vigesimo quarto Septembris, aut, ut volunt alii, septimo ejusdem mensis.

Dies quo egressus est palatio, abdicaturus se imperio, erat, ex Taciti sententia, decimus octavus Decembris anno 822.

Proximo die, decimo nono scilicet Decembris, conflagravit Capitolium; vigesimo Antonius urbem intravit; moxque secuta est Vitellii mors; quæ omnia, ex Taciti narratione, dilucescunt.

Adeo ut ab ejus natali in mortem, subducto rite calculo, tantum colligantur anni quatuor et quinquaginta,

locumque inter primores,[q] nulla sua industria, sed cuncta patris claritudine adeptus. Principatum ei[3] detulere, qui ipsum non noverant.[r] Studia exercitus, raro cuiquam, bonis artibus quæsita, perinde affuere, quam huic per ignaviam. Inerat tamen simplicitas ac liberalitas:[s] quæ, ni adsit modus, in exitium vertuntur. Amicitias,[t] dum magnitudine munerum, non constantia[u] morum, contineri[4] putat, meruit

tinuerat consulatum, sacerdotia, famam locumque inter proceres, nulla sua egregia arte, sed omnia parentis dignatione. Ad imperium eum evexere, qui ipsum non noscebant. Favor militum, per virtutes comparatus, raro cuiquam perinde affuit, ac isti per inertiam. Erat tamen ei *facilitas et munificentia: quæ in perniciem cedunt, nisi modus adhibeatur. Dum amicitias amplitudine donorum* se *retinere posse credit, non firmitudine animi,* illas *meruit magis, quam obtinuit. Procul-*

3 Ms. Budens. *eidem*. Sic Puteol. et Alciat.—4 Brotierus cum Ryckio et Gronov. edidit *continere*. Acidalius corrigit *contineri*.

NOTÆ

et quantum a septimo aut vigesimo quarto Septembris in Decembris vigesimum fluxit intermedii temporis. *Savilius.*

Pater illi] Puto, ibi memorat patrem, præcipue quia omnis claritudo Vitellii principis ex patre L. Vitellio, ter consule, collega Claudii principis, et censore: quo decore nihil majus, nihil excellentius vidit Respub. Romana.

Pater] Quia in Ms. Bud. *Patrem illi Luceriam*, legunt alii, *patrem illi Luceria*; alii, *patria illi Nuceria*.

Septimum et quinquagesimum] Dio l. LXV. ‘Vixit annos 54. Regnavit annum unum, decem diebus exceptis.’ Electus fuerat secunda die Januarii; ergo periit sequenti mense Decembri die 20.

[q] *Locumque inter primores*] Sueton. Vit. 4. ‘Omnibus probris contaminatus, præcipuum in aula locum tenuit, Caio per aurigandi, Claudio per aleæ studium familiaris. Sed aliquanto Neroni acceptior. . . . Trium itaque principum indulgentia, non solum honoribus, verum et sacerdotiis amplissimis auctus, proconsulatum Africæ, post hæc curam quoque operum publicorum administravit.’

[r] *Non noverant*] Plerique ducum ac legatorum, etiam si *intus et in cute novissent* Vitellium, eum tamen eligerent. Volebant prætextum tantum et δορυφόρημα. Volebant principem qui regnaretur, et sub quo licerent omnia.

[s] *Simplicitas ac liberalitas*] Apud Sueton. Vit. 7. dicitur, ‘facili ac prodigo animo.’

[t] *Amicitias*] Apud Plut. Menander miratur hominem, ‘cui amici vel umbra obtigerit.’ Pauci amici celebres in tota historia veterum.

[u] *Constantia*] Probitas morum et fidei animique firmitudo, quæ sola amicitiam parit, firmat, ac retinet.

Non constantia] Non virtute et bonis artibus. *Constantiam* etiam forte hic opponit simplicitati, facilitati, ac mobilitati ingenii, quæ certe exitiabilia dominanti.

Non constantia morum] Plut. lib. de Multitudine amicorum: ‘Quod autem est nomisma quo amici compa-

magis, quam habuit.[v] Reipublicæ[5] haud dubie intererat, Vitellium vinci:[w] sed imputare perfidiam[x] non possunt, qui

dubio referebat Reipub. superari Vitellium: sed ascribere Vespasiano proditionem

5 Male Rhenanus omisit, *reipublicæ*. Brotier.

NOTÆ

rantur? Benevolentia et gratia cum virtute conjuncta; quibus rebus nihil rarius fert natura. Itaque valde amare, et amari, inter multos locum non habet.'

Et infra: 'Ceterum amicitia stabile requirit quidpiam et immutabile ingenium, quod eandem retineat consuetudinem. Ideo rarus est atque inventu difficilis constans amicus.'

[v] *Meruit magis, quam habuit*] Apud Val. l. VII. Alexandrum sic increpat Philippus: 'Quæ te, fili, ratio in hanc tam vanam spem induxit, ut eos tibi fideles futuros existimares, quos pecunia ad amorem tui compulisses? a caritate istud præstatur.'

Meruit] *Meruit* certe amicitias, quia liberalitatem exercuit. Idque habuit principis. Sed non par liberalitati constantia, qua firmaret amicitias, et retineret. Ex gratia, ex largitione, ex beneficiis relinqui in animis per virtutem debuit stimulus quidam amoris et honoris. Hoc facit Genius, qui non arte, non doctrina paratur, qui cœleste munus est. Et modus largiendi sæpe validior in animis cum ingenio, quam donum ipsum cum pretio. Pretium est in dante, non in re data.

[w] *Reipub. haud dubie intererat Vitellium vinci*] Virg. III. Georg. ubi de Apibus: 'Verum ubi ductores acie revocaveris ambos, Deterior qui visus, eum, ne prodigus obsit, Dede neci: melior vacua, sine, regnet in aula. Alter erit maculis auro squalentibus ardens; Nam duo sunt genera, hic melior, insignis et ore, Et rutilis clarus squamis; ille horridus alter Desidia, latamque trahens inglorius alvum.'

Quibus notis, (nempe *maculis auro squalentibus ardens*,) describi videatur Vespasianus, qui triumphalis, qui *melior, insignis et ore.*

Ut et his notis quasi describitur Vitellius, *ille horridus alter desidia, &c.* Ac prodigentia ejus et gula, sequentibus quasi arguuntur, *latamque trahens inglorius alvum.* Quare ut *deterior* et *prodigus*, *aula* pelli, vinci, et *dedi neci* meruit ductor iners.

Reipub.... intererat Vitellium vinci] Meliores imperare debent. Apud Thucyd. Meliis respondet legatus Atheniensis: Quandoquidem justa sunt, quæ juxta rationem æquali utrimque necessitate statuuntur, possibilia vero superiores seu meliores vi exigunt, et *invalidi* seu inferiores ea concedunt, &c. Id est, *justa* sunt ea, quæ sunt æqualium inter se; quæ vero per vim fiant, ea potentioribus adversus imbelles sunt *licita*. Quibus quidem verbis cum Melii paucis subjecissent, recte Athenienses facere, qui eorum, quæ justa essent, curam haberent; ne si quando illi quoque lapsi in aliorum potestatem venirent, et eadem, quæ nunc ipsi ferrent, a potentioribus pati cogerentur: quibus Atheniensis. ..... 'Nos vero imperii nostri, etsi desierit, finem non metuimus.'

Intererat.... Vitellium vinci] Cic. pro Sextio: 'Si qui voluptatibus ducuntur, et se vitiorum illecebris et cupiditatum lenociniis dediderunt, missos faciant honores, nec attingant Rempub. patiantur viros fortes la-

Vitellium Vespasiano prodidere, cum a Galba descivissent. Præcipiti[6] in occasum die, ob pavorem Magistratuum[7] Senatorumque, qui dilapsi ex urbe, aut per domos clientium semet occultabant, vocari Senatus non potuit. Domitianum,

nequeunt, qui Vitellium deseruere, cum ante *a Galba defecissent. Declinante in vesperam die, ob formidinem magistratuum patrumque, qui digressi e civitate* erant, *aut per ædes clientium seipsos abscondebant, haberi senatus non potuit. Postquam nihil ab hostibus formidabatur, Domitianum, cum ad duces partium venisset, et Cæ-*

6 Ita Mss. Flor. Harl. Bodl. Jes. Agr. Guelf. In Ms. Corb. et editione principe, *præcipite.* Frustra Rhenanus emendavit, *præcipitanti.* Brotier.

NOTÆ

bore, se otio suo perfrui. Qui autem bonam famam bonorum, quæ sola vere gloria nominari potest, expetunt, aliis otium quærere debent et voluptates, non sibi. Sudandum est his pro communibus commodis, adeundæ inimicitiæ, subeundæ sæpe pro Repub. tempestates, cum multis audacibus improbis, nonnunquam etiam potentibus dimicandum.'

[x] *Imputare perfidiam*] Quasi Vespasiani causa fidem Vitellio fregissent. Non, inquam, possunt ascribere hoc Vespasiano: et proprio verbo, *imputare.* Neque aliud ea vi reperies. *Lipsius.*

Imputare perfidiam non possunt] Id est, Prætendere non possunt, quod perfide egerunt, se communis commodi cogitatione perfecisse. *Ferrettus.*

Illi præsertim, qui postea in Vespasianum ut proditores se gesserunt, et inprimis Cæcina. Suet. Tit. 6. et Xiphilinus. *Savilius.*

Prætendere non possunt se Reipublicæ causa Vitellium prodidisse: nam iidem a Galba prius desciverant.

Signat præcipue Cæcinam, ac Bassum. *Pichena.*

Imputare perfidiam] Interpres Hisp. vertit: in Vespasianum rejicere seu refundere perfidiam suam non possunt.

Potius, non possunt perfidiam suam in Vitellium Vespasiano aut Reipub. ut meritum ascribere. Ut qui malitiam ac pravitatem suam potius sequerentur, quam virtutem Vespasiani. Parati et ipsum prodere, si majus præmium ipsis offerretur ex diverso. Parati adhuc et bella bellis serere, malis publicis nunquam satiati.

Imputare perfidiam] Imputare proditionem non possunt principi aut Reipub. qui jam alios, Neronem, Verginium occulte, et Galbam aperte prodidissent, qui et Fonteium pari causa et perfidia occidissent.

Imputare perfidiam] Curt. VI. de Besso: 'Hunc vos regnare patiemini, quem equidem crucifixum videre festino, omnibus regibus gentibusque, fidei, quam violavit, meritas pœnas solventem?'

[7] *Magistratuum*] Præcipue prætores quæsiti tum, ac necessarii. Prætoris quippe fuit, vocare senatum, si consul abesset; et de facto postea vocavit prætor, absentibus consulibus Vespasiano ac Tito. Sed primo die senatus vocatur a consulibus: tum scilicet Cæcilius Simplex et Quintius Atticus a Kalend. Novemb. ad Kal. Jan. consulatum obtinebant. Et vigesima prima die Decembris, quæ dies victoriam secuta est, vocatur senatus.

postquam nihil hostile metuebatur, ad Duces partium progressum et *Cæsarem* consalutatum, miles frequens, utque erat in armis, in paternos Penates[a] deduxit.

sar appellatus esset, confertus multusque miles, et ut erat in armis, in paternas ædes prosecutus est.

NOTÆ

[a] *In paternos Penates*] Quo loco mox struxit Domitianus *templum Flaviæ gentis;* quo et reliquiæ ejus illatæ, immixtæque cineribus *Juliæ, Titi filiæ*, teste Sueton.

C. CORNELII TACITI

HISTORIARUM

LIBER QUARTUS.

BREVIARIUM LIBRI.

Cap. 1. Interfecto Vitellio, milites Flaviani in urbe sæviunt. 2. Domitianus, nomen sedemque Cæsaris nactus, adulteriis filium Principis agit. L. Vitellius interficitur. 3. Campania composita, Vespasiano Senatus Consulatum cum Tito filio, Præturam Domitiano et Consulare imperium, decernit. 4. Muciani, Antonii, ceterorum honores. Restituendi capitolii consilium. Libertati consulit Helvidius Priscus, cujus 5. vita et mores, 6—8. et cum Eprio Marcello acre jurgium de legatis ad Principem mittendis. 9. De impensis publicis dissensio. 10. Musonius Rufus in P. Celerem invehitur. 11. Mucianus, urbem ingressus, cuncta in se trahit, Calp. Galerianum cædi curat, Asiaticum libertum servili supplicio tollit.

12. Germanicæ cladis fama. Ejus belli causa in Batavis, 13. Duce Claudio Civile. 14—16. Is Batavos, Canninefates, Frisios, excitat, statim dolo, mox aperta vi, Romanos superat. 17. Victoriæ hujus fama motæ Germaniæ auxilia offerunt Civili, qui et Galliarum societatem affectat. 18. Hordeonii Flacci segnitia. Victi Romani in Vetera castra fugiunt. 19. Batavorum et Canninefatium cohortes, jussu

Vitellii in urbem pergentes, corruptæ, Civili junguntur, et 20. Bonnensi prælio Romanorum aciem perfringunt. 21. Civilis, consilii ambiguus, suos in verba Vespasiani adigit, hostilia velans; 22. 23. mox Vetera obsidet, frustra. 24. 25. Hordeonius Flaccus, seditione conflictatus, summam rerum Voculæ permittit. 26. 27. Huic additus Herennius Gallus, re male gesta, verberatur. Nova seditio. 28—30. Civilis, immensis auctibus ab universa Germania elatus, obsidium Veterum urget, Ubios vexat. Varia certamina.

31. Nuntiato Cremonensi prælio, auxilia Gallorum a Vitellio desciscunt. Suos quoque Hordeonius in Vespasiani verba adigit hæsitantes. 32. Ad Civilem missus Montanus, ut a bello absistere jubeat, ab ipso tentatur. 33. 34. Cum Vocula confligit Civilis vario eventu, non sine utriusque Ducis culpa. 35. Vocula male utitur victoria. Vetera obsidione liberat. 36. Civilis Geldubam capit. Romani milites Hordeonium necant. Vocula per tenebras evadit. 37. Mox a Civile superati Voculam denuo sequuntur, quocum obsidione Magontiacum liberant. Treveri, nunc fidi, mox rebelles.

38. Vespasianus cum Tito Consulatum init. Falsi pavores in urbe et a L. Pisone. 39. Domitianus Prætor. Vis penes Mucianum. Is Primi Antonii potentiam infringit. 40. Restituti Galbæ honores. Bareæ Sorani Manibus, P. Celere damnato, satisfactum. 41. Alii quoque delatores castigati. 42. In his Aquilium Regulum, a Messalla fratre defensum, Montanus percellit. 43. 44. Idem in Marcellum tentat Helvidius, intercedente Cæsare, abolendam priorum temporum memoriam, rato. Itaque in paucos modo sævitum. 45. Senenses ob pulsatum Senatorem puniti. Antonius Flamma lege repetundarum damnatus. 46. Militaris seditio a Muciano repressa. 47. Abrogati Consulatus, quos Vitellius dederat. Funus Censorium Flavio Sabino ductum. 48—50. L. Pisonis, Africæ Proconsulis, cædes. Servi ejus egregium mendacium. Œensium Leptitanorumque discordiæ compositæ. Fusi Garamantes. 51. Parthorum auxilia non recipit Vespasianus. 52. Hunc iratum

Domitiano Titus mitigat. 53. Cura restituendi capitolii in L. Vestinum collata.

54. Audita mors Vitellii duplicaverat bellum per Gallias Germaniasque. Cum incendio capitolii finis Imperio adesse creditus. 55—58. Interfecto Hordeonio, conspirant cum Civile et Classico Julius Tutor et Julius Sabinus: nutant reliquae Galliae. Romanae quoque legiones tentantur, frustra renitente Vocula, quo 59. 60. caeso, vinctisque Herennio et Numisio Legatis, istas pro Imperio Galliarum sacramento adigit Civilis, Tutor Agrippinenses, Classicus obsessos ad Vetera. 61. Civilis, voti compos, crinem deposuit. Tum et major auctoritas Veledae. 62. Captarum legionum moestum silensque agmen. Ala Picentina necem Voculae vindicat. 63—65. Colonia Agrippinensis, Transrhenanis gentibus invisa, in summum discrimen adducta, cum Civile societatem init, Veledae Numen donis placat. 66. Civilis Betasios, Tungros, Nervios in fidem accipit. 67. Fusi Lingones a Sequanis; J. Sabinus victus latet. 68. Mucianus cum Domitiano ad bellum accingitur. 69. Remi Gallias in fide Romana conservant, exceptis Treveris atque Lingonibus. 70. Sed nec iis nec reliquis civitatibus, nec ipsis Ducibus, satis consilii ac concordiae. Tutor ad Bingium victus. 71. Petilius Cerialis Magontiacum venit, spes Romanorum erigit, Valentinum Ducem magna strage affectum capit. 72. Treveros intrat. Militibus, exitium urbis poscentibus, resistit. Victas legiones in castra recipit. 73. 74. Treveros et Lingonas officii admonet. 75. Civilis et Classicus ad Cerialem literas mittunt, ad quas ille nihil. 76. Civilis cunctandum, Tutor et Classicus statim pugnandum, statuunt. 77. 78. Atrox praelium, quo Cerialis, initio victus, mox victor castra hostium exscindit. 79. Agrippinenses a Germanis desciscunt. 80. Mucianus Vitellii filium interficit. Antonius Primus, ad Vespasianum profectus, non pro spe excipitur. 81. Multis miraculis coelestis in Vespasianum favor ostensus. Ipse oculorum tabe notum, alium manu aegrum, sanitati restituit. 82. Confirmatur omine in templo Serapidis, cujus 83. 84. origo

Sinopensis, templum Alexandriæ magnificum, nomen. 85. Valentinus supplicio affectus. 86. Domitianus, frustra tentato Ceriale, an sibi exercitum imperiumque traditurus foret, literarum studium et amorem carminum simulat. Gesta hæc partim eodem anno, partim

IMP. VESPASIANO ITERUM, TITO FIL. COSS.

INTERFECTO Vitellio, bellum magis desierat, quam pax cœperat. Armati per urbem victores implacabili odio victos consectabantur: plenæ cædibus viæ, cruenta fora templaque, passim trucidatis, ut quemque fors[1] obtulerat. Ac mox, augescente licentia, scrutari ac protrahere abditos: si quem procerum habitu et juventa[a] conspexerant,[2] obtruncare, nullo militum aut populi discrimine. Quæ sævitia, recentibus odiis,[b] sanguine explebatur, dein verterat in avaritiam: nihil usquam secretum aut clausum sinebant, 'Vitellianos occultari,' simulantes. Initium id perfringenda-

Interemto Vitellio, magis posita arma, quam pax composita erat. Armati per civitatem victores immani rabie victos persequebantur: referta cædibus itinera, cruore madentia fora ac delubra, passim obtruncatis, ut quisque forte oblatus erat. Ac dein, crescente audacia, investigare et extrahere occultos: si quem statura et juventa præminentem animadverterant, trucidare cœperunt, *nulla differentia militum aut* inermis *plebeculæ. Quæ immanitas, repentibus odiis, cruore explebatur, dein flexerat in cupiditatem; nihil ullibi omittebant arcanum aut occlusum,* quod non scrutarentur, *fingentes* Vitellianos abscondi. *Principium id perrumpenda-*

1 Ita bene Ms. Corb. Beroaldus et recentiores. In Mss. Harl. Bodl. et editionibus veteribus, *sors*; ut jam vidimus supra Annal. XIV. 5. Cf. quoque Bentl. ad Hor. Serm. I. VI. 54. *Brotier.*—2 Sic recte Mss. Flor. Reg. Harl.

NOTÆ

[a] *Procerum habitu et juventa*] Duas notas *Germani* militis habebant, proceritatem corporis, itemque juventam. Nam *Germani* plerumque proceri; et milites a flore et robore ævi colligebantur. *Lipsius.*

[b] *Recentibus odiis*] Dum recens ardebat ira inter Vitellianos et Flavianos, statim sanguine et cæde grassabantur, dein avaritia et rapinis.

rum domuum; vel, si resisteretur, causa cædis; nec deerat egentissimus quisque ex[3] plebe: et pessimi servitiorum prodere ultro dites dominos: alii ab amicis monstrabantur. Ubique lamenta, conclamationes, et [forma[4] captæ urbis: adeo ut Othoniani Vitellianique militis invidiosa antea petulantia desideraretur. Duces partium, accendendo civili bello acres, temperandæ victoriæ impares: quippe in turbas et discordias pessimo cuique plurima vis: pax et quies bonis artibus indigent.

2. Nomen sedemque Cæsaris[c] Domitianus acceperat: nondum ad curas intentus, sed stupris et adulteriis[d] filium Principis agebat.[1] [e] Præfectura Prætorii penes Arrium Va-

rum ædium; vel, si repugnaretur, causa occidionis. Et instabat pauperrimus quisque e vulgo: et perditissimi servorum monstrare ultro opulentos heros: et *alii prodebantur ab amicis. Ubique gemitus planctusque ac vociferationes, et conditio expugnatæ per vim civitatis; ita ut* jam *Othoniani Vitellianique exercitus invisa antea licentia exoptaretur. Duces Flaviani incitando civili bello strenui,* jam *moderandæ victoriæ haud sufficiebant: quippe in seditiones dissensionesque perditissimo cuique maxima vis: pax et concordia egregiis artibus obtinentur.*

Vocabulum domumque Cæsaris occuparat Domitianus: nondum curis imperii *deditus, sed* ille *libidine* tantum *ac stupris se filium dominantis ferebat. Præto-*

Bodl. Jes. Guelf. Agr. editio princeps et recentiores. Male Puteolanus et Ryckius *prospexerant*. Idem.—3 Mss. Harl. Jes. Corb. et editio princeps *e plebe*.—4 [Brotierus cum Ryckio et Gronovio legit] *fortuna captæ urbis*. Mallet Vertranius, *et forma captæ urbis*. Et certe, *forma*, quam *fortuna*, huic loco aptior. *Formam* probavit Davanzati, 'e faccia di sforzata citta:' *fortunam*, Cl. Gordon, 'the miserable lot of a city stormed and sacked.' *Brotier*.

1. Cl. Ernestus mallet, *agens*. Vel, *sed nondum ad curas intentus, stupris et*

NOTÆ

[c] *Nomen sedemque Cæsaris*] Forsan tum digressus ille e paternis Penatibus, e quibus milites eum in palatium deduxerant. *Savilius*.

[d] *Sed stupris et adulteriis*] Tacitus in Agric. 'Admodum juvene Domitiano, et ex paterna fortuna tantum licentiam usurpante.' *Savilius*.

Stupris] Quæ flagitia vitarunt principes. Plutarch. Apophth. de Alexandro Magno: 'Puellam autem ad se sub intempestam noctem adductam, ut una cubaret, interrogavit, Cur tam sero? Ac illa, cum respondisset, se tantisper expectasse, dum maritus cubitum iret, graviter servos increpuit, quod fere ipsorum opera adulterium perpetrasset.'

Stupris et adulteriis] Puto omne adulterium stuprum esse, et sic vocari, sed non vice versa: nam ad plura extenditur stuprum, ad puerum, puellam, matronam, sive viduam, sive repudiatam et vacuam, seu conjunctam matrimonio, ad virgines Vestæ, etiam et ad concubinas, ut patet supra ubi de Tigellino.

[e] *Filium principis agebat*] Plutar.

rum: summa potentiæ in Primo Antonio: is pecuniam familiamque e Principis domo, quasi Cremonensem prædam, rapere: ceteri modestia vel ignobilitate, ut in bello obscuri, ita præmiorum expertes. Civitas pavida et servitio parata, 'occupari[2] redeuntem Tarracina L. Vitellium cum cohortibus, exstinguique reliqua belli,' postulabat.[3] Præmissi Ariciam[4] [f] equites: agmen legionum intra Bovillas stetit.[g] Nec cunctatus est Vitellius, seque et cohortes arbitrio victoris permittere. Et miles infelicia arma, haud minus ira, quam metu abjecit. Longus deditorum ordo, septus armatis, per urbem incessit. Nemo supplici vultu, sed tristes et truces et adversum plausus ac[5] lasciviam insultantis vulgi

rianis cohortibus *præerat Arrius Varus; at summa auctoritas* fuit *penes Antonium Primum: ille opes et servitia e domo Imperatoris auferre, velut* antea *Cremonensem pecuniam* rapuerat*: ceteri* duces, vel *modesti, vel* quia *obscuri, ut in bello ignobiles, ita prædæ et opum haud participes* erant. *Civitas trepida, et servitii patiens ultro, flagitabat,* præveniri remeantem Tarracina L. Vitellium cum cohortibus, et quod belli supererat, prorsus aboleri. *Equitatus Arriciam præire jussus* est; *at legiones circa Bovillas substitere. Nec dubitavit Vitellius seque et militem fidei victoris dedere. Et cohortes infausta arma posuere, non minus per iram, quam per formidinem. Longum deditorum agmen, circumdatum armatis, per civitatem ingrediebatur. Nullus degenere vultu, sed feroces et truculenti, et ad-*

adulteriis filium Principis agebat. Brotier.—2 Rhen. (e Bud.) edidit *occupare.* Vetus restituit Lipsius. Sed interpunctio ab Rhenano inducta, recte habet. Superiores valde hic turbant. *Ernest.*—3 Ms. Agr. *postulabant.*—4 Male editio princeps, *Artiani.* Ms. Corb. *Arriani.* Budens. *Arriciani.* in Ms. Jes. *Aritiam.* Brotier.—5 Ms. Corb. et editio princeps, *adversus plausus et lasciviam.*—

NOTÆ

præcept. Reipub. ger. 'Alexander cum esset certior factus, sororem suam cum formoso quodam juvene rem habuisse, non est indignatus; sed dandum hoc sorori esse dixit, ut regni aliquem et ipsa fructum perciperet: non recte ille, neque sibi convenienter talia permittens; neque enim petulantiam, et imperii subversionem, pro fructu ejus duci par est.' Sic et Julia filia Augusti voluptatem ex imperii paterni licentia sibi vindicabat.

[f] *Ariciam*] Aricia, oppidum Latinorum populorum in Latio provincia; hodie *La Riccia,* oppidum Campaniæ Romanæ, versus occidentem, in statu Ecclesiastico. *Tillemon.*

[g] *Intra Bovillas stetit*] Dictæ *Bovillæ,* auctore Nonio, quasi *bovis hillæ,* quod illuc bos advenerit, intestina ex vulnere trahens, quæ veteres, *hillas* vocabant.

Bovillas] Bovillæ oppidum Latinorum populorum ad viam Appiam, in Latio provincia: hodie in ruinis jacet, inter Rumam urbem et oppidum *Albano,* in Campania Romana, provincia status Ecclesiastici. *Tillemon.*

immobiles: paucos erumpere ausos, circumjecti pressere:[6] [h] ceteri in custodiam conditi. Nihil quisquam locutus indignum, et, quanquam inter adversa, salva virtutis fama. Dein L. Vitellius interficitur, par vitiis fratris,[7] in Principatu ejus vigilantior; nec perinde prosperis socius, quam adversis[8] abstractus.[i]

3. Iisdem diebus Lucilius Bassus, cum expedito equite, ad componendam Campaniam mittitur: discordibus municipiorum animis, magis inter semet, quam contumacia adversus Principem. Viso milite quies: et minoribus coloniis impunitas. Capuæ[j] legio tertia hyemandi causa locatur, et domus illustres afflictæ;[k] cum contra Tarracinenses nulla ope juvarentur. Tanto proclivius est injuriæ, quam beneficio, vicem exsolvere: quia gratia oneri, ultio in

versus clamores et petulantiam plebeculæ inflexi: nonnullos ulcisci ausos, circumfusi victores *oppressere: ceteri in custodia habiti* sunt. *Nemo indignum quicquam protulit, et licet rebus improsperis, salva* fuit *virtutis gloria. Mox interimitur L. Vitellius, similis flagitiis fratris, sub imperio ejus curis intentior; nec tam secundæ ejus fortunæ socius* fuit, *quam improsperis* in exitium *tractus* est.

Eodem tempore Lucilius Bassus mittitur cum celeri equitum agmine, ad ordinandam Campaniam: dissentientibus coloniarum animis, magis inter se ipsas, quam pervicacia adversus imperitantem. Animadverso milite pax statim *et concordia; et minoribus municipiis* concessa *impunitas.* At *Capuæ legio tertia in hybernis constituitur, et familiæ nobiles vexatæ; cum e contrario Tarracinenses nullo subsidio levarentur. Tanto promtius est injuriam ulcisci, quam meritis vicem præstare: quia,* scil. *beneficium grave et importunum, et vindicta pro lucro æstimatur. Sola-*

6 Brotierus mallet *oppressere.*—7 Idem cum Faërno et Ernest. *fratri.*—8 Frustra locum hunc solicitabat Faërnus, ut emendaret, *nec proinde prosperis socius, quam adversis in Gemonias abstractus.* Jam vidimus supra Annal. IV. 13. 'Claritudine infausti generis, et paternis adversis foret abstractus.' *Brotier.*

NOTÆ

[h] *Circumjecti pressere*] Legunt *oppressere.* Sed nihil necesse est; sic sæpe simplex usurpat Tacitus pro composito. Ita tamen forte repressere, ut occiderent erumpentes, velut hostes iterantes prælium: nam ceteri in custodiam conditi, ita ut alii occisi, alii in vinclis habiti sint.

[i] *Abstractus*] Id est, in exitium tractus ut Ann. l. IV. 'Claritudine infausti generis, et paternis adversis foret abstractus.' *Pich.*

[j] *Capuæ*] Hist. l. II. 'Capua Vitellio fida.' *Savilius.*

[k] *Domus illustres afflictæ*] Afflictio sane hæc brevis admodum fuit. Neque enim nisi a fine Decembris in principium Januarii extenditur.

Nam tum 'tertia legio, familiaris Arrio Varo miles, in Syriam remissa.' Tacitus alibi. *Savilius.*

quæstu, habetur.[l] Solatio fuit servus Verginii[1] Capitonis, quem proditorem Tarracinensium diximus, patibulo affixus, in iisdem annulis, quos acceptos a[2] Vitellio gestabat. At Romæ Senatus cuncta Principibus solita[m] Vespasiano decernit, lætus et spei certus: quippe sumta per Gallias Hispaniasque[n] civilia arma, motis ad bellum Germanis, mox Illyrico,[3] postquam Ægyptum, Judæam, Syriamque, et omnes provincias exercitusque lustraverant, velut expiato terrarum orbe, cepisse finem videbantur. Addidere alacritatem Vespasiani literæ, tanquam manente bello scriptæ: ea, prima specie,[o] forma:[4] ceterum ut Princeps loquebatur,

men exhibuit famulus Verginii Capitonis, quem prodidisse Tarracinam scripsimus, cruci affixus, cum iisdem annulis aureis, *quibus a Vitellio exornatus erat, et quos* digitis *ostentabat. At in urbe senatus omnia* decora *imperatoribus* decerni *solita Vespasiano cumulat, gaudens et spei firmus: quippe susceptum per Gallias Hispaniasque civile bellum, incitatis ad arma Germanicis* legionibus, *dein Illyricis, postquam* velut *expiaverat Ægyptum, Judæam, Syriamque, et provincias omnes legionesque, quasi lustrato purgatoque* toto *imperii orbe,* jam *invenisse finem existimabatur. Adjecere lætitiam epistolæ Vespasiani, quasi durante bello composita: ea primo aspectu* literarum *species fuit; ceterum scribebat ut Imperator, non per*

1 Rursus hic, ut Hist. III. 77. Ms. Ryckii *Virgilii*. Ms. Flor. *Vergilii*.—2 Ita libri omnes scripti et editi præter Rhenanum, qui omisit præpositionem, *a*.—3 Sic bene Mss. et veteres ac recentiores editiones. Male Beroaldus, *Illyricos*. Brot.—4 Hæc, *ea, prima specie, forma*, insititia esse putat Cl. Ernestus. Quod minime crederim. In Ms. Agr. *formidata* pro *forma*. Inde

NOTÆ

[l] *Gratia oneri, ultio in quæstu, habetur*] Recte, *habetur*, apud vulgum scilicet. Nam, ut ait Seneca de Ira l. II. 32. 'Non, ut beneficiis, honestum est merita meritis repensare, ita injurias injuriis. Illic vinci turpe est, hic vincere. Inhumanum verbum est, et quidem pro justo receptum, ultio.'

Idem de Benef. I. 1. 'Ita natura comparatum est, ut altius injuriæ quam merita descendant, et illa cito defluant, has tenax memoria custodiat.' *Pichena*.

[m] *Senatus cuncta Principibus solita*] Scil. ex lege quæ appellabatur *regia*. De ea Ulpianus in libro I. Digestorum de Const. Principum; 'Quod principi placuit, legis habet vigorem: utpote cum lege regia, quæ de ejus imperio lata est, populus ei et in eum omne suum imperium et potestatem conferat.'

Et adhuc extat ænea tabula Romæ in Capitolio, partem quandam continens illius S. C. seu legis, quæ de Vespasiani imperio lata fuit. *Pichena*.

[n] *Sumta per Gallias Hispaniasque*] Scil. in bello a Galba et Vindice adversus Neronem gesto. *Savil.*

[o] *Ea, prima specie, forma*] Ita compositæ erant Vespasiani literæ, et ita modeste scriptæ, ut prima specie

civilia de se et[s] Reipublicæ egregia: nec Senatus obsequium deerat. Ipsi 'Consulatus cum Tito filio, Prætura Domitiano et Consulare imperium'[p] decernuntur.

4. Miserat et Mucianus epistolas ad Senatum, quæ materiam sermonibus præbuere: 'si privatus esset, cur publice loqueretur?[q] potuisse eadem, paucos post dies, loco senten-

superbiam de se, et de Repub. læta et eximia: nec patrum deerat obsequela. Ipsi SCto, consulatus *una* cum Tito filio, *et* prætoria dignitas Domitiano, *simul* cum imperio consulari, *decernitur.*

Scripserat etiam Mucianus literas ad senatum, quæ occasionem dedere variis *sermonibus:* si privatum ageret, cur publice scripsisset? easdem res proponi potuisse *in senatu* intra paucos dies, loco sententiæ: *ipsa etiam convicia in*

tentabat Ryckius, *et prima specie formidata.* Brotier.—5 *Et*, habent Mss. et veteres editiones. At mox in iis, *rep.* Inde emendabat Muretus, *de republica egregia.* Melius Jac. Gronovius, atque ex usu Taciti, *et reipublicæ egregia.* Brotier.

NOTÆ

modum civilem non egrederentur, et tanquam flagrante adhuc bello scriberet: ceterum *ut princeps* scribebat, sed tamen modeste, et *civilia de se* loquebatur.

p *Consulare imperium*] Intelligit *potestatem consularem*, ut Suetonius loquitur, Domitian. I. 'Cæsar consalutatus, honorem præturæ urbanæ cum potestate consulari suscepit.' *Lipsius.*

Consulare imperium] Dio lib. LIV. duo ejus capita exprimit: 'Quod duodecim ipsis fasces semper et quovis loco præferrentur, et in medio lictorum, seu fascium, illi, qui consulatu fungebantur, sella curuli sederent.' *Savil.*

q *Miserat et Mucianus epistolas ad senatum, &c. cur publice loqueretur*] Mirari subit, cur nemo præter principem audeat ad senatum scribere, præsertim cum Mucianus rector Syriæ esset, quæ provincia triumphalis, et cum etiam ipse digna laureatis literis fecisset profligando Dacos, seu Sarmatas.

At aliter se res habuit, stante vetere Repub.

Sic enim invehitur Cicero in L. Pisonem: 'Quis unquam provinciam cum exercitu obtinuit, qui nullas ad senatum literas miserit? tantam vero provinciam cum tanto exercitu? Macedoniam præsertim, quæ tantis barbarorum gentibus attingitur.'

Forte scripserat Mucianus senatui tantum de bello civili; quod nemo attentare nisi princeps debuit. Nam si privatus loquitur, quid ei cum Repub. cum bello, quid cum senatu rei fuit? Potuit Mucianus scribere ducibus Flavianis, forte et consuli seu consulibus, de rebus urgentibus et ad Rempub. spectantibus, et nomine imperitantium tamen, qui sic certiores facti admonerent patres, cives, populumque Rom.

At non debuit privatus scribere senatui universo. Et id solum sibi arrogare debuit aut potuit princeps: literæque ejus lectæ in senatu per quæstorem principis, vel per ipsos consules.

Publice loqueretur] Id est, publicas ad senatum literas mitteret, quod principis fuit. *Lupanus.*

tiæ dici :' ipsa quoque insectatio in Vitellium[1] sera et sine libertate.[r] Id vero erga Rempublicam superbum, erga Principem contumeliosum, quod, 'in manu sua fuisse Imperium donatumque Vespasiano,' jactabat. Ceterum invidia in occulto; adulatio in aperto erant: multo cum honore verborum 'Muciano triumphalia' de bello civili[2] data: sed 'in Sarmatas expeditio' fingebatur.[s] Adduntur 'Primo

Vitellium jacta, *intempestiva* erant, *nullamque libertatem præferebant. Illud vero adversus Rempub. fastuosum, et* ipsi *principi indecorum, quod* in potestate sua fuisse principatum, concessumque Vespasiano *gloriabatur. Sed odium in secreto; assentatio in publico erant:* igitur *amplissimis verbis decernuntur* Muciano insignia triumphalia *de bello civili: sed prætexebatur expeditio adversus Sarmatas. Adjiciuntur* ornamenta consularia Antonio Primo, *et* insignia præto-

1 Ita Mss. Flor. Reg. Corb. editio princeps et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *in Vitellianos.*—2 In Mss. Flor. Reg. et editione principe, *de bello civilium.* Inde tentabat Jac. Gronovius, *de bello civium data,*

NOTÆ

[r] *Sera et sine libertate*] *Sera,* quia jam hostes afflicti, aut nulli erant; non *libera,* quia sine periculo, mortuis vel invalidis insultabatur. *Lipsius.*

Sera et sine libertate] *Sera,* quia post victoriam: *sine libertate,* nam libere quis loquitur, quando citra odium et amorem, quicquid sentit, expromit, eo præsertim tempore, quo aliquod periculum impendet ex libertate sermonis. At cum Mucianus malediceret victo Vitellio, et a quo nihil jam timere poterat, recte, *sine libertate* eum insectari, dicebatur. *Pichena.*

[s] *In Sarmatas expeditio fingebatur*] *Triumphi* loco suffecta *triumphalia ornamenta;* et hæc decerni iis solebant, quorum insignia erant in Rempublicam merita, et post partas ex hostibus externis victorias illustriores.

Saltem nemo in Romano imperio triumphos de civibus victis affectavit. Valerius l. III. 'L. Sylla, qui plurima bella civilia confecit, cum consummata ac constructa potentia sua triumphum duceret, ut Græciæ, et Asiæ multas urbes, ita civium Romanorum nullum oppidum vexit.'

Cæsar confecto bello civili, quanquam in speciem abstineret triumpho de civibus victis, prætenderetque nomen Jubæ titulis Africani triumphi, potius quam Scipionis, Catonis aut Afranii, qui duces adversus eum militaverant; ulterius tamen quam Sylla processit, et circumductis in triumpho imaginibus eorum, excitavit in populi Romani animis mœrorem.

Augustus, post superatum Actiaca pugna Antonium et Cleopatram, maluit fœmina quam viro insigniri triumphum, εὐφημίας ἕνεκα.

Res certa est, quoties ab externo hoste victo leves suppeterent causæ, nec quæ ducendo sufficerent triumpho, neque verecundia cives nominari pateretur, quæsitos fuisse, ut hic, colores. *Savilius.*

Quid si respectum sit ad repulsionem Dacorum libro Hist. III. 'Mota et Dacorum gens, nunquam fida, tunc

Antonio Consularia, Cornelio Fusco, et Arrio Varo, Prætoria insignia.' Mox Deos respexere:[3] 'restitui' placuit 'capitolium.' Eaque omnia Valerius Asiaticus, Consul designatus, censuit: ceteri vultu manuque:[t] pauci, quibus conspicua dignitas, aut ingenium adulatione exercitum, compositis orationibus assentiebantur. Ubi ad Helvidium Priscum, Prætorem designatum, ventum, promsit sententiam,[u] ut[4] honorificam in bonum Principem,[v] ita[5] falsa abe-

ria Cornelio Fusco, atque Arrio Varo. *Dein ad Deos advertere: placuit* instaurari Capitolium. *Illaque omnia proponebat Valerius Asiaticus, consul destinatus. Alii nutu et manu; nonnulli, quibus eximia dignitas, aut animus assentationibus factus assuetusque, exquisitis sententiis eadem censebant. Ubi facta est dicendi potestas Helvidio Prisco prætori designato, protulit* ille *sententiam, decoram ut bono imperatori: falsitas et assentatio aberant; et favore Patrum celebrabatur. Et*

aut, *de bello civili non data.* At potior est vulgata scriptura. *Brot.*—3 Sic Mss. Flor. Harl. Bodl. Jes. Bud. Guelf. Puteolanus et recentiores. Mss. Reg. Corb. Agr. editio princeps, et Beroaldus, *mox Deos respicere, restituique placuit, &c.*—4 Ms. Reg. *et honorificam.* Ms. Vatic. 1864. *ut honorificum.*—5 Sic bene Ms. Agr. Ryckius et recentiores. *Ita,* abest ab aliis Mss. et veteribus editionibus. Illud sensus omnino postulat. *Brot.* Gronovius omisit

NOTÆ

sine metu, abducto e Mœsia exercitu,' &c.

'Jamque castra legionum exscindere parabant, ni Mucianus sextam legionem opposuisset,' &c.

At Daci alii a Sarmatis. Non inficior, verum Cistoboci Ptolemæo sunt inter Dacos, quos Capitolinus et Marcellinus Sarmatis ascribunt. *Salinerius.*

Illud quidem nemini mirum videri debet, Dacos, Getas, Sarmatas eodem nomine aliquando appellari; hinc certe honorum istorum origo Muciano. *Colerus.*

[t] *Ceteri vultu manuque*] Ratio assentiendi in senatu, voce, aut signo. Signo dupliciter, pedibus, aut manu. Pedum in discessione usus, manus etiam in sessione, aut statione, cum ea exporrecta significarent talem sententiam se approbare. Vopiscus in Aureliano: 'Deinde aliis manus porrigentibus, aliis, pedibus in sententiam euntibus, plerisque verbo consentientibus, conditum est senatusconsultum.'

Seneca epistola 8. 'Non videor tibi plus prodesse, quam si in senatu, candidato vocem et manum commodarem?'

Isidorus hanc notam ad exercitum quoque transfert, libro I. 'Mos est militaris, ut quoties consentiat exercitus, quia voce non potest, manu promittat.' *Lipsius.*

[u] *Promsit sententiam*] Scripserit Tacitus, *ut honorificam in bonum principem, ita adulationis expertem.* Rodolphus legit: *Ut honorif. in bonum principem, ita falsa aberant.* Sed sic sententiam sequentem debilitat et enervat. *Lipsius.*

[v] *Ut honorificam in bonum principem*]

rant, et studiis Senatus attollebatur.[6] Isque præcipuus[7] illi dies, magnæ offensæ[w] initium et magnæ gloriæ fuit.

5. Res poscere videtur, quia iterum[1] in mentionem[x] incidimus viri, sæpius memorandi, ut vitam studiaque ejus, et quali fortuna sit usus, paucis repetam. Helvidius Priscus,[2] Tarracinæ municipio,[y] Cluvio[3] patre, qui ordinem pri-

Ille dies præcipue ipsi magnæ offensionis, simul *et magnæ famæ exordium fuit.*

Occasio exigere videtur, quia rursus mentionem hic *agimus viri, sæpius celebrandi, ut paucis enarrem vitam doctrinamque illius, et qualem fortunam expertus sit. Helvidius Priscus, origine Italus*, ortusque *e Tarracinæ municipio, genitore Cluvio, qui primipili munus obtinuisset, decorum ingenium sublimioribus studiis vel*

---

ita, et ponit periodum post *principem.*—6 Ita bene Mss. Flor. Reg. Corb. Agr. editio princeps et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *attollebantur*. Brotier.—7 Mss. Corb. et Agr. *præcipue.*

1 Ms. Ryckii habet *quoniam* pro *quia iterum:* sed vulgatum probat Ryckius. —2 [Brotierus cum Ryckio et Gronov. legit] *regione Italiæ, Tarracinæ municipio. Regione Italiæ*, insititia et omittenda videntur; ut jam sensit Cl. Ernestus. Recte vertit Cl. Davanzati: 'Nacque in Terracina, terra municipale: di Cluvio Capitanò di Primopilo.' Frustra conjiciebat Lipsius, *origine Italica.* Alii, cum Italia ab Augusto in XI. regiones fuisset divisa, suppleverunt, *regione Italiæ septima*, vel *regione I. Italiæ.* At minime verisimile est regionem Italiæ a Tacito hic fuisse memoratam. Potius crediderim librarium aliquem, vel in margine regionem Italiæ, in qua erat Tarracina, annotasse; vel, cum Ms. Agr. et editio princeps habeant, *Tarentino municipio*, additum fuisse, *e regione Italiæ*, quia Tarentum olim non erat in Italia, sed in magna Græcia, *e regione Italiæ.* Corrupte Mss. Farnes. et Corb. *Tarentinæ municipio.* Ms. Flor. *Caresinæ.* In uno e Mss. Vatic. *Tarentium.* Alii Mss. Puteolanus et ceteri omnes, *Tarracinæ.* Eruditus Corradinus, 'Vetus Latium.' Vol. II. p. 213. memorat veterem figlinam, haud procul Tarracina effossam, et inscriptam

L....LVID

quam sic legit L. *He*LVID. Indeque conjicit ibi fuisse Helvidii Prisci villam, prædiumque Helvidiæ gentis, quæ opus doleare ibidem habuit. *Brotier.* Jam Mercerus sensit *regione Italiæ* glossema esse. Tollo cum Bipont. *Oberl.*

NOTÆ

Legam: *Ut honorificum in bonum principem, ita falsa aberant, et studiis, &c.* Vult: Honorificam fuisse orationem Helvidii, ut in bonum principem, cum esset laudis materia: nec tamen adulatoriam, sed abfuisse *falsa*. Freinshem. leg. *honorif. ut in bonum principem.*

[w] *Isque præcipuus illi dies, magnæ offensæ*] Offendit primo, cum eligi, non sortiri legatos censuisset, præter mores. Secundo cum ærarii impensarumque curam senatui delegaret, non principi reservaret. Tertio de Capitolio restituendo.

Ex quibus sententiis nulla comprobata, atque in iis principem, ac nonnullos etiam senatorum, qui adversi fuerunt, offendit, quamvis apud senatum gloriam adeptus sit, incorrupta libertate.

Sed Tacitus, postquam dixit, diem

NOTÆ

illum præcipuum Helvidio fuisse magnæ offensæ, ac magnæ gloriæ, antequam senatus acta subjiceret, aliquid de ipsius Helvidii genere ac vita præfari voluit: cum in superioribus verbis, de honoribus tantum imperatori et ducibus tribuendis actum fuerit, nihil de seriis. *Pichena.*

x *Iterum in mentionem*] Meminerat Hist. l. II. Nam in Annalibus sæpe occurrit. *Savilius.*

y *Italiæ septima, Tarracinæ municipio*] Vocem *septima* inseruimus. Scimus enim Italiam totam in undecim regiones divisam ab Augusto. Itaque cum regionis hic mentio fiat, verisimile esse aiunt, numerum ejus a Cornelio expressum.

Sed jure ambigo. Primum, quia non Tacito, non aliis historicis usurpatum, ut in oppidi mentione, *regionem Italiæ* adjungant. Et ut id in loco ignotiore fiat, quid opus in Tarracina, municipio tam vicino urbi, tam noto?

Denique libri etiam in illo ipso verbo vacillant. Nam Vaticano est *Tarentium municipio:* Farnes. *Tarentinæ;* priscis editionibus, *Tarentino.* Mirum vero, si libri omnes in oppido toties jam ante sine errore ullo nominato, hic demum offendant.

At pro *regione Italiæ*, subit opinari, *origine Italica:* non exterum scilicet fuisse, ut tunc in senatu plurimi, non solum multi. *Lipsius.*

Regione Italiæ, Tarracinæ municipio] Veteres libri legunt: *Regione Italiæ*, nullo prorsus numero addito. Mirum est, a quibusdam *Tarracinam* hic legentibus inseri, explendo sensui, *septima*, ab aliis *secunda;* cum tamen luce clarius sit, *prima* contineri *Italiæ regione.*

Nam Italiæ ex Augusti divisione undecim fuerunt regiones, Plin. III. 15. *Regio prima* a Tiberi flumine Surrentum usque patet, aut potius ad flumen Silarum, ultra triginta milliaria, (istius enim partis fines dubie Plinius agnoscit,) complectiturque Latium, Campaniam, et Picentinos.

Regio secunda a Metaponto in sinu Tarentino porrecta ad amnem Tifernum in mari Adriatico, includit Salentinos, Calabriam, Apuliam, &c.

Regio tertia, Silarum inter et Metapontum sita, circumscribit Lucanos, Brutios, et magnam Græciam.

Regio quarta a Tiferno ad flumen Aternum, itidem in Adriatico, procurrens, habet Ferrentinos, Pelignos, Samnium, &c.

Regio quinta ab Aterno ad Anconam extenditur, in qua et Picenum est.

Regioni sextæ assignatur Umbria, et quæ Anconam inter et Ariminum ora.

Regionem septimam constituit Etruria, inter Flumen Macram et Tibrim.

Regio octava est tota illa regio quæ ab Occidente limitibus sextæ regionis assidet, inter Apenninum et Padum, continetque Ariminum, Ravennam, Bononiam, Brixellum, Mutinam, Parmam, Placentiam, &c.

Regio nona, fluviis Macra et Varo terminata, comprehendit Liguriam.

Regionem decimam occupat Venetia, et *regionem undecimam* Gallia Transpadana. *Savilius.*

Forte *ortus in Italia, e Tarracinæ municipio.* Nam quod legunt, natus Tarracinæ, forte fallit. Potius orti illi e municipiis Italicis et in urbe nati, qui honores pop. R. adipiscebantur: quorum parentes jam ante incolæ urbis et cives Romani erant.

mipili duxisset, ingenium illustre[3] altioribus studiis juvenis admodum dedit: non ut plerique, ut[4] nomine magnifico segne otium velaret, sed quo firmior adversus fortuita Rempublicam capesseret: doctores sapientiæ[5] secutus[a] est, qui sola bona, quæ honesta,[b] mala tantum, quæ

de juvenis adjunxit: non veluti plerique, ut illustri vocabulo inertem quietem occuleret, sed quo constantior adversus fortunæ casus Rempub. administraret. Philosophiæ magistros sectatus est, qui reputant *ea sola egregia, quæ decora, et mala*

—3 Male editio princeps, *Clunio.* Brotier.—4 *Ut* abest a Mss. Flor. Reg. Corb. Agr. et editione principe. Inde omissum est a Ryckio. At melius alii libri, qui illud retinent. *Idem.*—5 Ms. Corb. *sapientium.*

NOTÆ

[3] *Ingenium illustre*] Cicero Cælium appellat *adolescentem illustri ingenio, industria, gratia.* Valerius Maximus l. IX. c. 12. de C. Licinio Calvo: 'Illustris ingenii orator.'

Noster v. Annalium, 'Pomponius multa morum elegantia, et ingenio illustri.' Nihil aliud de hoc, quam quod l. VI. de Vibio Marso dicit; 'illustris studiis erat.'

Illustre igitur *ingenium*, est eloquentiæ speciminibus celebratum: sic libro hoc quarto Hist. 'Ignotum adhuc ingenium et nullis defensionibus expertum.' *Gronov.*

Illustre ingenium] Est viri, qui eloquentiæ famam adeptus est; sive orationibus in senatu habitis, sive operibus editis soluta oratione, aut etiam carminibus: sic alibi vocat 'decora ingenia,' qui historiam scripserant.

Ingenium illustre] Dicunt *illustre* ingenium esse, quod est eloquentiæ speciminibus celebratum: sed id forte non satis congruit: Helvidio nam supra Dial. Orator. non pollet admodum eloquentia, longeque inferior Marcello describitur.

Et certe magis illustris Priscus studio sapientiæ, virtutis et constantiæ, quam facundia. Sic tamen et *ingenii illustris* gloriam habuit, cum simul insignis eloquentia, et longe tamen illustrior sapientiæ doctrina existimatus sit; cum contra Marcellus et Vibius insignes eloquentia, et flagitiis delationum infames sint. Sed *τὸ illustre* hic ad solam forte sapientiam respicit præcipue.

[a] *Doctores sapientiæ secutus*] Stoicos scilicet, ut quorum schola istas procudit opiniones. Laërt. Zenone lib. VII. Cicero Paradoxis, et alii. *Savil.*

[b] *Qui sola bona, quæ honesta*] Quam facunde Lucanus l. II. de Catone similia expressit! 'Hi mores, hæc duri immota Catonis Secta fuit, servare modum, finemque tenere, Naturamque sequi, patriæque impendere vitam; Nec sibi, sed toti genitum se credere mundo. Huic epulæ, vicisse famem; magnique Penates, Submovisse hyemem tecto; pretiosaque vestis, Hirtam membra super, Romani more Quiritis, Induxisse togam; Venerisque huic maximus usus, Progenies; Urbi pater est, Urbique maritus; Justitiæ cultor, rigidi servator honesti; In commune bonus; nullosque Catonis in actus Subrepsit partemque tulit sibi nata voluptas.'

turpia: potentiam, nobilitatem, ceteraque[6] extra animum, neque bonis, neque malis annumerant. Quæstorius adhuc,[c] a Pæto Thrasea gener delectus, e moribus soceri nihil æque ac libertatem hausit: civis, Senator, maritus, gener, amicus, cunctis vitæ officiis æquabilis, opum contemtor, recti pervicax, constans adversus metus.

6. Erant, quibus appetentior famæ videretur, quando etiam sapientibus[d] cupido gloriæ novissima exuitur.

tantum, *quæ inhonesta* sunt: qui *potestatem, claritudinem, et alia quæ extra mentem* sunt, *non inter bona aut mala accensent.* Cum *adhuc* tantum *quæsturæ dignitate* præniteret, *gener ascitus* est *a Pæto Thrasea, et ex ingenio institutisque soceri, nihil perinde ac libertatem sibi vindicavit: civis, senator, conjux, gener, amicus, omnibus vitæ muniis juxta constans, divitias spernens, boni tenax et firmus adversus pavorem.*

Erant, qui gloriæ cupidiorem eum existimarent, quandoquidem etiam Philosophis

6 Ms. Agr. *ceteraque quæ extra animum.*

NOTÆ

[c] *Quæstorius adhuc*] Quæstor autem fuit sub Nerone, et Achaiam administravit: quod Scholiastes in Sat. v. Juvenalis prodidit. At prætor demum sub Vespasiano, diserte ita scribente Suetonio cap. 15. Nominatur tamen Tacito 'Helvidius Priscus, legatus legionis,' anno urbis 805. lib. XII. quem, ex more ejus ævi, prætorium legatum fuisse probabile est.

Quis ergo iste? non noster; quia tunc sub Claudio nec quæstor. An pater ejus? non, quia Tacitus hic *Cluvium* illi patrem dat, duntaxat *primipilarem*.

Suspicor avunculum fuisse, et ab eo in nomen et familiam adoptatum. Nam unde alioqui *Helvidius* e *Cluvio* patre? Notandum hoc sane est ad viri magni notitiam.

Item illud, quod aliam etiam uxorem ante habuerit, et ex ea Helvidium juniorem, quem Domitianus interfecit: Plinio ac Tacito laudatum item, et patre dignum virum. Vide quæ noto in fine Agricolæ. *Lipsius.*

Legati legionum non omnes prætorii erant: sed legati munus veluti gradus fuit ad præturam. Itaque quidam præturam obtinuerant, antequam præessent legioni, alii postea. Sic legatus legionis sorte et dignitate prætorius, aut certe quasi prætorius: qui præerant toti provinciæ et exercitui, consulares fere erant, ita et qui uni legioni, prætorii, aut prætura functi erant.

[d] *Quando etiam sapientibus*] Omnes affectus facilius a sapiente exuuntur, quam hæc cupido, et in magnis viris: 'Tu sola animum mentemque peruris, Gloria.' Plato ad hanc mentem aptissime: 'Cupidinem gloriæ, velut ultimam tunicam, anima solet deponere.' Et Tac. in Agricola: 'Fama, cui sæpe etiam boni indigent.'

Quando etiam sapientibus cupido gloriæ novissima exuitur] Sic apud Simplicium in commen. ad Epicteti caput 48. 'Quare etiam extrema tunica reliquorum affectuum dicitur gloriæ cupiditas, propterea quod alios sæpe

Ruina soceri in exilium pulsus,[e] ut, Galbæ Principatu, rediit,[f] Marcellum Eprium, delatorem Thraseæ, accusare aggreditur. Ea ultio, incertum, major an justior, Senatum in studia diduxerat.[1] Nam, si caderet Marcellus, agmen reorum sternebatur.[g] Primo minax certamen, et egregiis utriusque[2] orationibus testatum.[3] Mox, dubia voluntate Galbæ, multis Senatorum deprecantibus, omisit Priscus: variis, ut sunt hominum ingenia, sermonibus, moderationem laudantium, aut constantiam requirentium.

ambitio famæ, rerum *ultima deponitur. Exitio Thraseæ in exilium actus, statim atque, Galba imperante, revertit* in urbem, *adoritur defertque Eprium Marcellum, accusatorem soceri sui. Ea vindicta, dubium,* an *amplior an justior, senatum in partes distraxerat. Nam, si subverteretur Marcellus,* sic *turba reorum* ingens *profligabatur. Primo altercatio infesta erupit, et* hæc *utriusque facundis orationibus expromta palam* est. *Dein ambiguo Galbæ consilio, plerisque senatorum rogantibus, ut absisteret, reliquit* accusationem *Priscus: diversis, ut sunt mortalium animi, sermonibus, qui modestiam* ejus *extollebant, aut constantiam desiderabant. Ceterum eo* ipso *die quo-*

1 Budens. *deduxerat*.—2 Tentabat Muretus *utrimque*.—3 Sic bene Mss. Flor. Reg. Harl. Bodl. Jes. Corb. Agr. editiones veteres, et Ryckius. Male Rhenanus, *egregiis orationibus utriusque certatum*. Brotier.

NOTÆ

exuens, ipsa magis diutiusque animo adhærescat.'

Ergo cupido gloriæ, velut proverbio, Stoicis, ἔσχατος τῶν παθῶν χιτὼν, sive *extrema affectuum tunica*, dicebatur. Atque eo alludens, *exuendi* vocabulo hic usus est Tacitus. *Boxhorn.*

[e] *In exilium pulsus*] Tacit. Ann. XVI. *Savilius.*

[f] *Galbæ principatu rediit*] Scholiastes in Sat. Juvenalis v. 'Elvidius Priscus, post damnationem soceri Pæti Thraseæ, interdicta sibi Italia, Apolloniam concessit.' *Lipsius.*

Rediit igitur Apollonia, ubi exulabat, a Nerone pulsus, et adversis Thraseæ soceri abstractus. Ipsi interdicta fuerat Italia. Itaque Apolloniam ad Græcos se contulit, literarum studio, Philosophiæ ac sapientiæ præsertim.

[g] *Agmen reorum sternebatur*] Delatores dicti *Rei*. Nam a *Re*, id est, lite, *reus* dictus antiquis, et *reus* non modo accusatus et conventus, sed et accusator et actor appellati *rei*. Cicero de Orat. 2. 'Reos appello, non eos modo, qui arguuntur, sed omnes, quorum de re disceptatur:' sic constat, nomine *rei*, non solum *accusatum*, sed et *delatorem* intelligi posse.

Sicque jure optimo, Marcellum Eprium, licet delatorem, *rei* nomine vocari potuisse.

Constat etiam, Eprium hunc et alios, qui sub Nerone delatores fuere, assurgente Vespasiani imperio, recte a Tacito *reos* appellatos, et proprie, quia in judicium vocabantur, ut de illis supplicium sumeretur. *Marcellus Donatus.*

Multi inter senatores ipsos inveniebantur, qui ea ratione accusaverant, ac, si Marcellus caderet, eadem ruina prosterni timebant. *Pichena.*

Ceterum, eo Senatus die, quo 'de Imperio Vespasiani' censebant, placuerat 'mitti ad Principem legatos.' Hinc inter Helvidium et Eprium acre jurgium. Priscus, 'eligi nominatim a Magistratibus juratis,' Marcellus 'urnam' postulabat:[4] quæ Consulis designati sententia fuerat.

7. Sed Marcelli studium proprius rubor excitabat, ne, aliis electis, posthabitus[1] crederetur. Paulatimque per altercationem ad continuas et infestas orationes provecti sunt, quærente Helvidio, 'quid ita Marcellus judicium Magistratuum pavesceret? esse illi pecuniam et eloquentiam, quis multos anteiret, ni memoria flagitiorum urgeretur.[2] Sorte et urna mores non discerni: suffragia et existimationem Senatus reperta, ut in cujusque[3] vitam famamque[4] penetrarent: pertinere ad utilitatem Reipublicæ, pertinere ad Vespasiani honorem, occurrere illi, quos innocentissimos Senatus habeat, qui honestis sermonibus aures Imperatoris imbuant. Fuisse Vespasiano amicitiam cum Thrasea, Sorano, Sentio:[5] quorum accusatores, etiamsi puniri non

senatus de principatu Vespasiani *consulebatur, decretum erat,* ut mitterentur legati ad imperatorem. *Unde atrox certamen* ortum est *inter Priscum et Marcellum. Priscus* flagitabat, asciscì nominatim *legatos* a magistratibus, interposito jurejurando, *Eprius* sortem *postulabat: et sic censuerat consul designatus.*

Sed Marcelli ambitum proprius incitabat pudor, ne, aliis ascitis, contemni videretur. Sensimque per jurgia, ad perpetuas infensasque orationes devenere, interrogante Prisco, cur tantopere delectum magistratuum exhorreret Eprius? esse illi opes, *esse* et facundiam, quibus *subsidiis* multos antecelleret, nisi conscientia scelerum premeretur. Sorte et urna vitam non dignosci aut penetrari: sententiam et judicium patrum adinventa *esse*, ut in cujusque mores et existimationem inquirerent: spectare ad salutem Reipub. spectare ad Vespasiani gloriam, obviam ire illi *viros*, quos sanctissimos habeat senatus, qui egregiis orationibus aures principis occupent. Fuisse amicum Vespasianum Thraseæ, Sorani et Sentii: in quorum delatores, etsi animadverti non expe-

4 Mss. Corb. et Agr. *postulat, et quæ.*

1 Budens. *prehabitus.*—2 Ita Mss. Flor. Reg. Harl. Bodl. Jes. Guelf. Puteolanus et recentiores. Ms. Corb. et editio princeps, ac Lipsius, *memoria flagitiorum urgeret.*—3 Sic Ms. Flor. editio princeps, Pichena et recentiores. Sic quoque emendatum in Ms. Bodl. At Mss. Harl. Bodl. prima manu, Jes. Corb. et Puteolanus, *ut uniuscujusque.*—4 Copula *que* a Beroaldo omissa.—5 Ita Mss. Vatic. 1863. et 1864. Flor. Reg. Corb. editio princeps, Lipsius et recentiores. In Ms. Vatic. 1958. *Senetio.* A librario superadditum, *Senetione* et *Seneca.* Puteolanus edidit, *Senecione.* In Ms. Harl. *Senetio.* Ms. Jes. *Senecio.* Ms. Bodl. *Senetione;* et in margine, *Seneca.* Quis fuerit Sentius ignoratur; neque usquam memoratur. Certe error est in *Senecione.* Nam Senecio a Principe Domitiano occisus est. Nulla foret in *Seneca* diffi-

oporteat, ostentari non debere: hoc Senatus judicio[h] velut admoneri Principem, quos probet, quos reformidet: nullum majus boni Imperii instrumentum, quam bonos amicos. Esse[6] satis Marcello, quod Neronem in exitium tot innocentium impulerit. Frueretur præmiis et impunitate; Vespasianum melioribus relinqueret.'

8. Marcellus, 'non suam sententiam impugnari, sed Consulem designatum censuisse,' dicebat, 'secundum[1] vetera exempla,[i] quæ sortem legationibus posuissent, ne ambitioni aut inimicitiis[2] locus foret. Nihil evenisse, cur anti-

diat, *eos tamen* offerri aut monstrari *principi* non decere: hoc patrum consilio ac delectu, velut ostendi Imperatori, quos approbet, et quos pavescat: nullum validius boni principatus munimentum *esse*, quam egregios amicos. Sufficere Marcello, quod Neronem incitaverit in ruinam tot insontium. Potiretur opibus et impune haberet scelus; *esto: sed* Vespasianum melioribus permitteret.

Marcellus contra *disserebat*, non oppugnari id quod censuisset, sed statuisse *Valerium* consulem designatum, juxta prisca instituta, quæ urnam legationibus præscripsissent, ne *sic* cupiditati aut odiis occasio præberetur. Nihil

cultas, si magis faverent libri. Virque fuit Vespasiani amicitia dignus. *Brotier.*—6 Brotierus et Ryckius locum distinguunt *amicos esse. Satis, &c.* et ita Mss. et editiones veteres. Rhenanus et Cl. Ernestus cum Gronovio et Bipont. *amicos. Esse satis.*

1 Sic bene Ms. Corb. Rhenanus et recentiores. Editio princeps, *sed secundum vetera exempla.* Sic quoque emendatum in Ms. Harl. Mss. Bodl. Jes. et Puteolanus, *sed vetera exempla.* Brotier.—2 Ms. Corb. *aut inimicitiæ.*—

NOTÆ

[h] *Hoc senatus judicio*] Nempe, si arbitrio senatus, non sorte eligantur legati, tali judicio admoneri Vespasianum, quos e proceribus, quos e patribus ipse amare aut metuere debeat: non esse publice ostentandos, qui delationibus occidissent bonos, et quidem etiam amicos Vespasiani, immo ipsos amovendos esse a Repub. et procul a gratia principis repellendos. Etenim nullum majus aut excellentius esse boni imperii instrumentum, quam bonos et constantes amicos.

[i] *Secundum vetera exempla*] Ego accipio, non quasi semper legati sorte olim missi, sed sæpe: et in eam rem exempla hæc reperio. Cicero ad Atticum l. I. Epist. 17. 'Senatus decrevit, ut legati cum auctoritate mitterentur.' Addit post pauca: 'hoc non queo præterire; cum de consularibus mea prima sors exisset, una voce senatus frequens, retinendum me in urbe censuit.' E quibus sortitionem illic fuisse, clare vides.

Dio l. LIX. 'Legatos his de rebus, alios quidem sorte, Claudium vero suffragiis electum miserunt.' Plura exempla avide quæsivi: sed frustra. *Lipsius.*

quitus instituta exolescerent: aut Principis honor in cujusquam contumeliam verteretur:[j] sufficere omnes obsequio:[k] id magis vitandum,[3] ne pervicacia quorundam[4] irritaretur animus, novo Principatu suspensus, et vultus quoque ac sermones omnium circumspectans. Se meminisse[5] temporum, quibus natus sit, quam civitatis formam patres avique instituerint: ulteriora mirari,[l] præsentia sequi: bonos Imperatores voto expetere, qualescumque tolerare.[m] Non magis sua oratione Thraseam, quam judicio Senatus, afflictum. Sævitiam Neronis per hujusmodi[6] imagines[n] illusisse:[7]

accidisse, cur vetera exempla omitterentur; aut *cur* Imperatoris decus in cujusquam ignominiam transferretur: sufficere quoscumque patrum officio et honori: idque potius cavendum, ne contumacia nonnullorum incenderetur animus *Vespasiani*, novo imperio ambiguus, et faciem ac sermonem cunctorum explorans. Se reputare animo tempora quibus ortus sit, quam Reipub. speciem patres avique condiderint; *se* antiquiora suscipere, præsentia sectari: egregios principes *omni* voto exoptare, qualescumque perferre. Non magis sua sententia perculsum Thraseam, quam decreto patrum. Immanitatem Neronis per tales prætextus delusisse *Senatum P. Q. R.* nec minus sibi

3 *Vitandum* perperam omissum in Mss. Harl. Bodl. Jes. Bud. Guelf. Additum est in margine Mss. Harl. Guelf. *Brotier.*—4 Ita bene Mss. Flor. Reg. Corb. editio princeps, Rhenanus et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *pervicacia cujusquam.* Idem.—5 Frustra tentat Rhenanus, *meminisset.* Male Ms. Corb. *se monuisse.* Brotier.—6 Mss. Corb. et Agr. *per ejusmodi.*—7 Ita, vel *inlusisse,* omnes fere Mss. Male Puteolanus, *illuxisse.* Brotier.

NOTÆ

j *Principis honor in cujusquam contumeliam verteretur*] Passive honorem accipio, qui scilicet principi habebatur, legatos ad eum mittendo. *Pichena.*

k *Sufficere omnes obsequio*] Id est, Sufficere etiam qualescumque homines officio in principem, seu bonas artes habeant aut industriam, sive minus clari aut minus digni sint. Ad dignitatem tantum senatus respicitur, non ad singulos.

l *Ulteriora mirari*] Tempus nimirum liberæ Reipublicæ. *Savil.*

m *Qualescumque tolerare*] Julianus Imper. Orat. 3. ' Suadere vero ipsis ducibus, ne ægre ferant impotentiam regum, et tolerent constanter, sed æquo animo, reprehensiones; ne sic vita plena sit anxietatis ac mutationis.'

n *Sævitiam Neronis per hujusmodi imagines*] Id est, Neronem eas imagines legum judiciorumque seu accusationum usurpasse, quibus sævitiam suam velaret, sicque illuderet Reipub. et Senatui; seque suscepisse illam accusationem invitum et coactum, gratiamque Neronis ipsi fuisse perinde invisam, ac damnationem aut supplicium aliis.

Per hujusmodi imagines illusisse] Hoc dicit Eprius: Non se magis auctorem interficiendi claros viros Neroni fu-

nec minus sibi anxiam talem amicitiam, quam aliis exilium. Denique constantia, fortitudine, Catonibus et Brutis æquaretur Helvidius: se unum esse ex illo Senatu, qui simul servierit. Suadere etiam Prisco,[o] ne supra Principem scanderet: ne Vespasianum, senem triumphalem,[p] juvenum liberorum patrem, præceptis coërceret. Quomodo pessimis Imperatoribus sine fine dominationem, ita quamvis egregiis modum libertatis, placere.' Hæc, magnis utrimque contentionibus[8] jactata, diversis studiis accipiebantur. Vicit pars, quæ sortiri legatos malebat, etiam mediis Patrum annitentibus, retinere morem. Et splendidissimus quisque eodem inclinabat, metu invidiæ, si ipsi eligerentur.

infestam hujusmodi amicitiam, quam aliis deportationem. Postremo virtute, firmitudine animi cum Brutis et Catonibus compararetur Priscus: se unum esse ex illis patribus, qui una obedierint. Admonere *se* etiam Priscum, ne supra dominantem se attolleret; ne Vespasianum, triumphali decore senem, *et* filiorum juvenum parentem, monitis *suis* in ordinem cogeret. Quo pacto deterrimis principibus sine modo potestatem, ita licet bonis imperitantibus cordi esse modestam libertatem. *Hæc, magnis utrimque certaminibus agitata, diversis* patrum *animis audiebantur. Superavit sententia* ea, *quæ urnam legationi præscribebat, etiam contendentibus patribus his qui neutrum ambitiose asserebant, ut prisca instituta retinerentur.*

8 Ms. Agr. *concertationibus.*

NOTÆ

isse, quam senatum universum, qui eos damnaverit.

Sed Neronem, videlicet, hoc quasi velum prætendisse sceleribus, ut quæ sponte jussurus erat, ea per accusatores et senatum exerceret. Atque ita imagine quadam justitiæ, hominibus vere illuderet. *Lipsius.*

[o] *Suadere etiam Prisco*] Et Helvidius, quod Eprio Marcello meliora monenti detrectasset obsequi, interemtus est sub Vespasiano, bono et moderato principe.

Sueton. Vesp. 'Helvidio Prisco, qui reversum ex Syria solus privato nomine Vespasianum salutaverat, et in prætura omnibus edictis sine honore ac mentione ulla transmiserat, non ante succensuit, quam altercationibus insolentissimis pæne in ordinem redactus. Hunc relegatum primo, deinde interfici jussum, missis qui percussores revocarent, servasset, nisi jam periisse, falso nuntiatum esset.'

Probus: 'Helvidius Priscus, post damnationem soceri Pæti Thraseæ, interdicta sibi Italia, Apolloniam concessit; sed post interfectum Neronem, restitutus a Galba, non aliter quam libero civitatis statu egit.' Adeundus quoque Arrianus l. I. c. 2. dissert. Epicteti. *Savil.*

[p] *Senem triumphalem*] Nam rebus in Britannia, tempore Claudii, bene gestis, Vespasianus obtinuerat *triumphalia ornamenta*, testante Suet. Vesp. 4.

9. Secutum aliud certamen. Prætores ærarii (nam tum a Prætoribus tractabatur ærarium[q]) 'publicam paupertatem' questi, 'modum impensis'[1] postulaverant. Eam curam Consul designatus, ob magnitudinem oneris et remedii difficultatem, Principi reservabat.[r] Helvidius, 'arbitrio Senatus agendum,' censuit. Cum perrogarent[2] sententias Consules, Vulcatius Tertullinus,[3] Tribunus plebis, intercessit, 'ne quid super tanta re, Principe absente, statueretur.' Censuerat Helvidius, 'ut capitolium publice restitueretur, adjuvaret Vespasianus.'[s] Eam sententiam modestissimus

Dein *orta alia contentio. Prætores ærarii (quippe tum a prætoribus administrabatur ærarium)* inopiam publicam *conquesti*, sumtui modum *poposcerant. Hoc negotium consul designatus, ad Imperatorem remittebat, ob molem curæ, et medendi seu corrigendi difficultatem. Helvidius, id* ex voluntate patrum gerendum, *statuit. Cum consules sententias rogarent, Vulcatius Tertullinus, tribunus plebis, se opposuit*, ne quid super tanto negotio decerneretur, absente Imperatore. *Proposuerat Helvidius*, ut Capitolium publico sumtu instauraretur, opem ferret Vespasianus. *Eam sententiam modestissimus quisque silentio præ-*

1 Ms. Guelf. vitiose *impensius*. Oberl.—2 Sic Mss. Reg. Harl. Bodl. editio princeps et recentiores. Ms. Guelf. et Puteolanus, *prorogarent*. Ms. Jes. *prorogaret*.—3 Ms. Reg. *Vulcanius Tetralinus*. Editio princeps, *Vulcanius Teturlinus*.

NOTÆ

[q] *A prætoribus tractabatur ærarium*] Hac de re multis egi ad Annal. XIII. ubi sæpe immutatam ærarii servandi formam Tacitus ait, quousque Nero viros prætorios, experientia probatos ærario præposuit: quod bellis civilibus non irritum, Vespasiano et filiis probatum, ad Trajanum duravit.

Hic vero, quos judicio probaret suo, præfectos ærarii creavit, ut Publicium Certum, Pliniumque Cæcilianum; et ita translatum a prætoribus ad præfectos, ab his gestum munus est sub secutis principibus, Adriano, Antonino Pio, et Marco Philosopho.

Sub quibus Gellius eruditissimus scriptor inquit: 'Quod per quæstores dixi, intelligi nunc oportet, præfectum ærario significari: nam cura ærarii a quæstoribus ad præfectum translata est.' Noctium XIII. 23. *Vertranius.*

[r] *Principi reservabat*] Non omnia subjicienda aut rejicienda munia in principem, et sæpe talia dehonestamenta Reipub. irrident ipsi dominantes. Ad rem Plutarchus Politicis: 'Etenim quemadmodum qui, nisi adhibito medico, consuetudine quadam adducti, nec cœnare nec lavare, nec aliud quicquam per se agere sciunt, ii ne valetudine quidem prospera sponte naturaque data frui audent: ita qui omni rei publicæ decernendæ, cuicumque cœtui habendo, omni simul administrationi censuram atque judicium principis afferendum putant, ii dominis sese, et reliquam patriæ libertatem, amplius quam ipsi principes velint, subjiciunt.'

[s] *Censuerat Helvidius, ut capitolium publice restitueretur, adjuvaret Vespasia-*

quisque silentio, deinde oblivio transmisit. Fuere qui et meminissent.[t]

teriit, dein oblivione. Extitere etiam qui recordarentur.

NOTÆ

mus] Censuit Helvidius, ut restitueretur Capitolium auspiciis Reipub. subveniente quidem in subsidium Vespasiano, sed quasi *privato;* hoc est, non tam ut capite ejusdem Reipublicæ, quam parte.

Haud aliter hæc accipienda: auctor est mihi Tranquillus in Vesp. 15. 'Helvidio Prisco, qui reversum ex Syria solus privato nomine Vespasianum salutaverat,' &c. *Gruterus.*

Censuerat Helvidius, *ut Capitolium publice restitueretur:* ubi *τὸ publice,* non id fieri tantum auspiciis Reipub. intelligi debet, sed publico sumtu, et pecunia ex ærario depromta, quod populi fuit, et quidem senatu decernente pecuniam illam, ut vetere Repub. nam tum opes imperii administrabat dispensabatque senatus. Itaque sic censet Helvidius, quasi stante prisca Repub. quasi reciperata libertate post Neronem, aut certe quasi sub bono principe, qui senatui et populo Rom. opes suas et opera publica permitteret, qui libertatem non premeret, sed unum civium se ferret, et principem, non dominum aut tyrannum: 'Optimus post malum principem dies primus.' Itaque censebat, ut restitueretur Capitolium sumtu Reipub. et consensu, jussuque, et auctoritate omnium ordinum, ac præcipue senatus, et ex ærario; adjuvaret autem Vespasianus suis opibus, et ex fisco depromtis. Qua sententia velut in ordinem cogebat principem, majestatemque minuebat, quasi non esset arbiter imperii et opum Reipub. nec deberet templi Deorum restituti gloriam sibi uni vindicare. Reipub. hanc gloriam et senatui, non uni, vindicabat Helvidius: quo pacto principatum spernebat, minuebat, aut certe penitus tollebat.

[t] *Fuere qui et meminissent*] Qui et apud Vespasianum nempe deferrent. quare? quia hæc sententia dignitatem principis minuebat, senatus populique augebat: a quo restitui Capitolium, duntaxat adjuvante Vespasiano, volebat. *Lipsius.*

Fuere qui et meminissent] Prisci mens fuit, impensæ partem in principem, contra morem, rejicere, ut exhausto ærario parceretur. *Pichena.*

Aut potius, quia sic principem in ordinem redigere videbatur, cujus rei meminere forte delatores postea.

Fuere qui et meminissent] Vult Tacitus, fuisse e senatoribus aliquot delationibus ac calumniis exercitos, qui liberiorem istam sententiam, et conjunctam satis cum Vespasiani contumelia, reconderent in præsens, ac suo tempore in deterius auribus ejusdem instillarent, eo ipso creaturi Helvidio periculum.

Nam senator iste, nimium philosophus, pessime periit sub Vespasiano, ut cognoscere est ex Arriano, Cassio, Suetonio, et aliis. *Gruterus.*

Fuere qui et meminissent] Interpretantur, quasi nonnulli senatorum, tunc non meminerint sententiæ Helvidii in senatu, sed postea apud principem; captantes hinc occasionem criminandi Helvidium, et adulandi principi. Non tamen id prorsus dicit Tacitus, nec possis præcise id ex eo loco colligere.

Forte modestiores patrum præter-

10. Tum invectus est Musonius Rufus in 'Publium Celerem,'[u] a quo Baream Soranum falso testimonio circumventum,'[v] arguebat. Ea cognitione renovari odia accusationum videbantur: sed vilis et nocens reus protegi[1] non poterat. Quippe Sorani sancta memoria: Celer professus sapientiam, dein testis in Baream, proditor corruptorque amici[2] et cujus se magistrum[3] ferebat. Proximus dies[w] causæ destinatur. Nec tam Musonius aut Publius, quam Priscus et Marcellus ceterique, motis ad ultionem[4] animis,[x] expectabantur.

Tum Musonius Rufus invasit Publium Celerem; *hunc incusabat*, oppressisse Baream Soranum falso testimonio. *Eo judicio instaurari offensiones delationum videbantur; sed infimus sordidusque et scelerosus reus defendi nequibat. Etenim veneranda Sorani memoria: Celer philosophum se ferens, dein testis adversus Baream, qui corruperat et prodiderat amicum, et* eum ipsum *cujus se doctorem profitebatur. Primus dies* senatus *cognitioni constituitur. Nec tam expectabantur Musonius aut Publius, quam Helvidius et Marcellus, et alii omnes, excitis ad vindictam odiis.*

1 Ms. Agr. *eripi non pot.*—2 Brotierus scribit *corruptorque amicitiæ cujus, &c.* et sic Mss. Reg. Harl. Bodl. Agr. et editiones veteres. Ms. Corb. habet quoque *amicitiæ*, sed omisit *que*. Pichena et recentiores, cum Gronov. Ryckio, et Bipont. e conjectura Lipsii edidere, *corruptorque amici, et cujus se magistrum ferebat*. Mallet Heinsius, *correptorque amici.*—3 Male Ms. Reg. et editio princeps, *cujus se ingratum*. Brotier.—4 Sic bene Lipsius et recentiores. In Mss. Reg. Corb. et editione principe, *motis adulationi animis*. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *adulationibus*. Idem.

NOTÆ

iére silentio talia per honorem in Helvidium, nec forte sine prudentia erga principem; alii tamen meminere, dum sententiam suam proferrent, et eam tum rejecerunt in ipso senatu, et ipsa hac occasione.

[u] *Publium Celerem*] Publius Egnatius Celer ex testibus in Baream Soranum productis præcipuus. Ann. XVI. 32. Juvenal. 'Stoicus occidit Baream, delator amicum, Discipulumque senex.'

Scholiastes Juvenalis aliud specialim notat: 'Egnatius philosophus filiam Bareæ Sorani, cum ipsius ad Magicam descendisset hortatu, Neroni detulit.' *Savilius.*

[v] *Circumventum*] Id est, interceptum, oppressum.

[w] *Proximus dies*] Quo res ejusmodi disceptarentur: neque enim aut proxime secutus dies erat, neque simpliciter proximus patrum conventus. *Savilius.* Forte *proximus* dies senatus, quo, scil. vocari solebat senatus; neque in tali re extra ordinem vocari debuit.

[x] *Motis ad ultionem animis*] Sententia est: Non tam minuti illi et plebeii accusatores expectabantur, aut expetebantur; quam, erectis semel cupidine ulciscendi animis, illi senatorii et illustres *delatores* Priscus et Marcellus. *Lipsius.*

11. Tali rerum statu, cum discordia inter patres,[1] ira apud victos, nulla in victoribus auctoritas, non leges, non Princeps[2] in civitate essent, Mucianus, urbem[3] ingressus, cuncta simul in se traxit: fracta Primi Antonii Varique Arrii[4] potentia, male dissimulata[y] in eos Muciani iracundia, quamvis vultu tegeretur. Sed civitas, rimandis offensis sagax, verterat se transtuleratque. Ille unus ambiri, coli: nec deerat ipse: stipatus armatis, domos hortosque permutans, apparatu, incessu, excubiis, vim Principis amplecti,[5] nomen remittere. Plurimum terroris intulit cædes[6] Calpurnii[7] Galeriani. Is fuit filius C. Pisonis, nihil ausus: sed nomen insigne, et decora ipsi juventa, rumore vulgi celebrabantur: erantque in civitate adhuc turbida, et novis sermonibus læta, qui Principatus inanem ei famam circumdarent. Jussu Muciani custodia militari cinctus, ne in ipsa urbe conspectior mors foret, ad quadragesimum ab urbe lapidem, via Appia,[z] fuso per venas sanguine, exstinguitur.

Cum sic se res haberent, et dissensio inter senatores, pervicacia apud victos, nihil auctoritatis victoribus, non jura, non imperator in urbe essent, Mucianus in urbem advectus, omnia simul in se vertit: depressa auctoritas Primi Antonii et Vari Arrii, male occultata in eos Muciani offensione, licet vultu dissimularetur. Sed civitas, perspicax introspiciendis odiis, mutaverat se statim *transtuleratque. Ille unus prensari, salutari, celebrari: nec deerat ipse; cinctus armatorum caterva, in hos, modo illos hortos domosque commigrans, comitatu, pompa, custodia, fortunam ac potentiam Imperatoris occupare, vocabulum relinquere. Multum pavoris incussit nex Calpurnii Galeriani. Is fuit filius C. Pisonis, nihil novi molitus: sed nomen eximium, et honesta ipsi adolescentia, sermonibus plebis extollebantur: erantque in urbe adhuc turbulenta, et novis rumoribus alacri, qui vanum imperii nomen ei accommodarent. Mandato Muciani, septus custodia militum, ne in ipsa civitate insignitior cædes foret, interficitur ad quadragesimum lapidem a civitate, via Appia,*

1 Ita bene Ms. Guelf. Mercerus et recentiores. Vulgo in Mss. et editionibus veteribus, *inter partes*. Brotier.—2 Sic bene Mss. Flor. Harl. Jes. Pichena et recentiores. In Mss. Reg. Bodl. et editionibus veteribus, *non principes*. Idem.—3 Ita Mss. et editiones veteres ac recentiores. Intermediæ quædam editiones, *in Urbem*. Idem.—4 Sic bene Mss. Flor. Harl. Bodl. Jes. Guelf. Corb. Puteolanus et recentiores. In Mss. Reg. Bud. et editione principe, *Arriique*, omisso, *Vari*. Contra Rhenanus omisit, *Arrii*. Idem.—5 Ita Mss. Flor. Reg. Corb. Agr. et editio princeps. Puteolanus et recentiores, cum Ryckio et Gronov. *complecti*.—6 Ms. Corb. *cæde*.—7 Vulgo in

NOTÆ

[y] *Male dissimulata*] Intellige, et male dissimulata fuit, vel male dissimulabatur odium Muciani, licet facie vultuque velaretur offensio.

[z] *Via Appia*] Initium habet a porta Capena in latere meridionali Romæ

Julius Priscus, Prætoriarum, sub Vitellio, cohortium Præfectus, se ipse[8] interfecit, pudore magis, quam necessitate. Alphenus Varus ignaviæ infamiæque suæ superfuit. Asiaticus enim (is[9] libertus[a]) malam potentiam servili supplicio expiavit.[b]

12. Iisdem diebus crebrescentem[1] cladis Germanicæ famam, nequaquam mœsta civitas excipiebat: 'cæsos exercitus, capta legionum hyberna,[2] descivisse Gallias,' non ut mala loquebantur. Id bellum[c] quibus causis ortum, quanto externarum sociarumque gentium motu flagraverit, altius

misso per venas cruore. Julius Priscus, præfectus prætorii militis, sub Vitellio, seipsum occidit, flagitii dolore magis, quam necessitate. Alphenus Varus supervixit inertiæ suæ et ignominiæ. Asiaticus, quia libertus erat, *pravam potestatem servili pœna luit exsolvitque.*

Eodem tempore civitas sine mæstitia audiebat invalescentem rumorem cladis Germanicæ: deletos exercitus, expugnata legionum castra, defecisse Gallias, *non ut adversa sermonibus disserebant. Altius exequar, quibus causis motum id bellum,*

Mss. et veteribus editionibus, *Calphurnii.* At in nummis hujus gentis scriptum, CALPVRNIVS. Vide eruditum Vaillant, *Nummi antiqui familiarum.* Vol. I. p. 206. et seq. *Brotier.*—8 Ita Mss. Flor. Harl. Bodl. Jes. Corb. Ryckius et recentiores. In Ms. Reg. *seipsum interficit.* Editiones veteres, *seipsum interfecit.* 9 Brotierus omisit *is.* Sic Mss. Reg. Corb. editio princeps, Ernestus et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus nostram lectionem præbent. 'Forte,' Brotierus ait, 'ob servile supplicium in margine fuerat notatum, *is enim libertus,* quod postea in ipsam narrationem transierit. Forte etiam emendandum, *Asiaticus autem libertus.*' Conjiciebat Huetius *Asiaticus, nempe libertus.* Ms. Ryckii *etiam libert.*

1 Mss. Reg. Jes. et editio princeps, *crebescentem.*—2 Frustra Rhenanus, *legionum castra hyberna;* repugnantibus Mss. et veteribus editionibus. Bro-

NOTÆ

antiquæ: ducit Brundusium usque urbem Messapiæ, per Latium et Campaniam provincias, Hirpinos populos, Apuliam et Messapiam provincias Italiæ regionis. Vide Panvinii l. I. Reipub. Romanæ, p. 99. *Tillemonius.*

[a] *Asiaticus enim (is libertus)*] Posset defendi lectio vulgata [*Asiaticus (enim is libertus)*] illis Livii l. VII. 'M. Valerius (ei quoque enim in annum prorogatum imperium est) classem, quæ ad Siciliam erat, navium 70. obtineret:' at quod sciam, nunquam ita Tacitus. *Boxhorn.* Forte (*etenim is libertus.*)

[b] *Malam potentiam servili supplicio expiavit*] Hist. l. IV. 'Solatio fuit servus Verginii Capitonis, &c. patibulo affixus.' Servile supplicium, crux, vel patibulum.

Livius lib. XXX. 'De captivis, ut quisque liber, aut servus, suæ fortunæ a quoque sumtum supplicium est:' id est, servi cruce, securi liberi mulctati. *Marc. Donatus.*

[c] *Id bellum*] Quod breviter describit Josephus Exscidii VII. 2. attigit

expediam. Batavi, donec trans Rhenum agebant,[3] pars Cattorum:[d] seditione domestica pulsi, extrema Gallicæ oræ, vacua cultoribus, simulque insulam,[4][e] nunc Bataviam, occupavere, quam mare Oceanus[5][f] a fronte, Rhenus amnis[6]

et quanto tumultu extranearum fœderatarumque nationum exarserit. Batavi pars Cattorum erant, *dum habitabant trans Rhenum;* at *intestina discordia ejecti, insedere extremas partes oræ Gallicæ, destitutas incolis, et simul* habitavere *insulam positam inter æstuaria, quam Oceanus a fronte, Rhenus fluvius a tergo et lateribus*

tier.—3 Ms. Agr. *agitabant.*—4 Post *insulam* Brotierus, cum Ryckio et Gronov. inserit *inter vada sitam*, omisso omnino *nunc Bataviam:* et sic Mss. Vatic. 1958. Harl. Bodl. Jes. Guelf. Puteolanus et recentiores. Corrupte Mss. Vatic. 1863. et Reg. *insulam vocatam sitam.* Mss. Vatic. 1864. Corb. et in margine Ms. Vatic. 1863. *insulam vata sitam.* Ms. Bud. *juvata sitam.* Inde Colerus tentabat, *insulam Batavam:* Lipsius, *insulam Vahali assitam.* Sic Brotier. Mihi videtur legendum *nunc Bataviam*, et sic refingo. In codd. olim *nunc* ita pingebatur *nc*, unde intelligitur, qui ex *nunc bataviam* ortum *juvata sitam* et similia monstra, vel *inter vada sitam.* Heins. volebat *in Vahali sitam*, quod cod. Spinæ habebat *vata sitam.* Dotteville præfert Lipsii *Vahali*

NOTÆ

Frontinus Strateg. IV. 3. et Sarisburiensis in Polycratico. *Savilius.*

[d] *Cattorum*] Catti vel Chatti, populi Germaniæ ad Visurgim fluvium: hodie comitatus *Waldeck*, pars Landgraviatus *Hassiæ*, Abbatia *Hirschfeld*, et Abbatia *Fuld*, in circulo Rheni superioris. *Tillemonius.*

[e] *Insulam*] Insula Batavorum populorum, in Germania inferiore, provincia Belgicæ regionis: hodie pars tractus *Betuwe* in ducatu Gueldriæ, partesque dominii *Utrecht*, et comitatus *Hollandiæ*, omnia in provinciis Unitis seu Belgio Fœderato. *Tillemonius.*

Insulam inter vada] Certe inter *vada*, aut vadosa loca, proprie sita non est hæc nobilis insula. Quippe inter Rhenum Mosamque, alta et profunda plane flumina. Sed *vadorum* scilicet voce paulo laxius et latius Tacitus usus, pro aquis; quomodo Catullus pro mari: 'Vada salsa cita decurrere puppi.'

Etsi revera *vada* et *brevia* multa olim, (ut opinor,) in illis fluminibus: cum aggeres nondum, nec certæ ripæ coërcerent: ideoque late diffundebantur. An alicui placeat, *insulam Vahali assitam?* Lipsius.

Dio ipsam insulam *Batavam* vocat. Ego quoque crediderim, illa verba, *inter vada sitam*, esse glossam, aut certe excidisse vocem, *Batavam:* et legendum esse: *simulque insulam Batavam occupavere.*

Porro *Batavam*, significasse locum inter vada situm, arguat veriverbium Germanicum: hodieque pars hujus insulæ veterem nomenclaturam retinet, *Betam.* Colerus.

Legerim: *insulam vacantem occupavere*, id est, ἀδέσποτον, ut bona *vacantia* dicimus. *Grotius.* Repugnat quod immediate ante habet, '*vacua cultoribus:*' eandem vocem, scil. *vacantem*, non statim repeteret Tacitus.

[f] *Oceanus*] Oceanus Germanicus pars est Oceani Occidentalis: alluit oram Germaniæ regionis, et Galliæ partem: hodie vocamus *Mer d'Alle-*

tergum ac latera circumluit: nec opibus,[7] [g] societate validiorum,[8] attriti,[h] viros tantum armaque Imperio ministrant: diu Germanicis bellis exerciti: mox aucta[9] per Britanniam gloria,[i] transmissis illuc cohortibus, quas vetere instituto nobilissimi popularium regebant. Erat[10] et domi delectus

allambit: nec vi, seu potestate Rom. aut *fœdere præpollentium* sociorum *exhausti, viros solum et arma imperio suppeditant: diu exercitati bellis Germanicis: dein aucto decore per Britanniam, translatis illuc cohortibus, quibus ex prisco more præerant splendidissimi Batavorum. Erat etiam apud ipsos validissimus equitatus,*

assitam, quia nomen *Bataviæ* videatur Tacito ignotum fuisse. *Oberl.*—5 Sic bene Ms. Reg. Sic quoque secunda manu emendatum in Ms. Harl. Prima habebat, *Oceanum,* ut et libri omnes editi, cum Ryckio et Gronov. Dixit quidem Julius Cæsar, Bell. Gall. III. 7. 'P. Crassus, adolescens, cum legione VII. proximus mare Oceanum Andibus,' nunc *Anjou,* 'hyemebat.' At *mare Oceanum* hic in quarto casu, non vero in primo, ponitur. *Brotier.*—6 *Amnis,* abest a Ms. Corb.—7 Brotierus legit *opibus Romanis;* et sic Ryckius et Gronov. Cum Colero τὸ *Romanis* insititium esse puto, et expungo: sensum enim turbat. *Oberl.*—8 Ms. Jes. *validorum.* Male Ms. Reg. et editio princeps, *societateve aliorum astricti.* Sic quoque secunda manu in Ms. Harl. In Ms. Agr. *societateve validiorum attriti.* Brotier. Bipont. ita locum constituunt, *nec operibus Romanis societateve alienorum attriti.*—9 Sic bene Mss. Reg. Corb. editio princeps et recentiores. Puteolanus omiserat, *aucta.* Aberat quoque a Mss. Harl. Bodl. Jes. Guelf. Secunda manu additum est in Mss. Harl. Bodl. Guelf. *Brotier.*—10 Sic Mss. Reg. Harl. et libri editi. In Mss. Flor. Bodl. Jes. Guelf. Corb. *erant.* Secunda manu emendatum in Ms. Jes. *erat.*

NOTÆ

magne, vel *Noord Zee.* Tillemon.

[g] *Nec opibus Romanis*] De his Hist. l. v. 'Respicerent Rhætos Noricosque, et ceterorum onera sociorum: sibi non tributa, sed virtutem et viros indici.'

Ergo sensus est: Nec a Romanis attriti opibus, seu potentia, quod validioribus sociis evenit: *viros* tantum, &c. *Ferrettus.*

Nec opibus Rom. societate] Intellige, quasi scripsisset, *nec opibus Romanorum, aut societate validiorum attriti:* nam hic *opes Rom. et societas validiorum,* unum et idem est; et sic nihil deerit.

Societas autem cum potentioribus inita, re ipsa servitus est; sociorum validiorum potentia, miseria est inferiorum: sic honesta pacis fœderisque nomina iniquitatibus sæpe obtenduntur, ut in triste servitium mox erumpant.

[h] *Societate validiorum, attriti*] Sententia est: Quanquam Romanis socii et fœderati Batavi, quæ societas apud potentiores plerumque in servitutem transit: tamen non ita eis factum. Libertatem tenuere, nec tributa iis imposita, aut servitii aliæ notæ. *Lipsius.*

[i] *Mox aucta per Britanniam gloria*] Claudio principe, ni fallor, traductis e Germania Batavis a Vespasiano.

Ipse Tacitus infra, Batavorum cohortes *Britannica auxilia* appellat; puto enim a Claudii tempore ibi restitisse illas cohortes, donec postea in Germaniam revocarentur. *Colerus.*

Puto, errat Interpres de Vespasi-

eques, præcipuo[11] nandi studio, arma equosque[12] retinens,[j] integris turmis[k] Rhenum perrumpere.[13]

13. Julius Paulus et Claudius Civilis,[l] Regia stirpe,

summa natandi industria et arte, arma atque equos regens, cum universis alis Rhenum pervadere.

Julius Paulus et Claudius Civilis, regio sanguine, longe alios antecellebant. Fon-

—11 Ms. Reg. et editio princeps, *præcipuus nandi studio.*—12 Mss. Reg. Corb. et editio princeps, *arma quoque retinens.* Ms. Budens. *arma quosque.*—13 Mss. Reg. Corb. et editio princeps, *Rhenum perrupere.* Mendose quidem. Durum quoque, *perrumpere*, ni suppleas, *Rhenum suetus*, vel *doctus*, *perrumpere.* Quod omissum videtur, cum corrupta est scriptura in *perrupere.* Brotier.

NOTÆ

ano. Nam secundæ legioni præfuit Vespasianus; at cohortes illæ auxilia erant quartædecimanæ legionis. Nec etiam in Germaniam statim revocatæ cohortes, quod pateat ex historia; sed in Italiam cum sua legione XIV. transiere. Omnes itus reditusque harum cohortium exposuimus supra.

[j] *Arma equosque retinens*] Romanus codex, *arma quoque retinens*, quod haud spreverim, uti non tam ipsi tranatasse, quam equis tramisisse intelligantur.

Certe ambiguum mihi, Batavorumne hæc ars et opera fuerit, ita ut ipsi nantes equos armaque tenuerint: an potius equi ipsi docti sic, et facti. E Tacito aut priscis scriptoribus litem hanc haud facile decidas.

Noster in Agricola, viris ipsis tribuere iterum videtur: (de Batavis enim illa capio,) 'lectissimos auxiliarium, quibus nota vada, et patrius nandi usus, quo simul seque et arma et equos regunt, repente immisit.'

Xiphilinus in Adriano, ambigue: 'Equitatus eorum, quos Batavos appellant, cum armis transnatavit.' Adrianus de Sorano Batavo: 'Adriano potui qui judice, vasta profundi Æquora Danubii cunctis tranare sub armis.' *Lipsius.*

Ex hoc loco Agric. 'Quo simul seque et arma et equos regunt,' clare patet, spernendum esse Cod. Rom. qui habet, *arma quoque retinens.* Et colligi possit, nantes Batavos, equos et arma tenuisse, non vero transmisisse in equis.

[k] *Integris turmis*] Intellige *turmas* equitum universas simul Rhenum perrumpere solitas; non autem, ita ut unus alterve tantum transnatarent seorsim. Sed simul turmæ ordinatæ et compositæ, velut in acie aut agmine, cum armis et equis amnem transmeabant.

At hic dubitari potest, an in equis expediti cum armis natarent ipsi, an vero desilientes equis, nando, se arma et equos regerent; et de hoc etiam alibi actum, ubi de Britannis. Videntur ipsi enatasse, et equos manu ac fræno, armaque forte in equis rexisse. Ita ut prope annatarint equis, qui et huic arti facti, ut et homines ipsi.

[l] *Claudius Civilis*] Ipse Tacitus Hist. I. Plutar. 'Ερωτικῷ, Frontinus, Sarisbur. *Julium Civilem* appellant Sed quicquid tandem de eo sit, Tacito *Paulus et Civilis* fratres fuisse videntur. *Savilius.*

Forte vocabatur Julius Claudius

multo ceteros anteibant. Paulum Fonteius Capito, falso rebellionis crimine, interfecit. Injectæ Civili[1] catenæ, missusque ad Neronem et a Galba absolutus, sub Vitellio rursus discrimen adiit,[2] flagitante supplicium ejus exercitu. Inde causæ irarum, spesque ex malis nostris. Sed Civilis, ultra quam barbaris solitum, ingenio solers, et 'Sertorium se,' aut 'Hannibalem' ferens, simili oris dehonestamento,[m]

teius Capito Paulum interemit, ficto ac supposito scelere perduellionis. Indita Civili vincla, ductusque ad Neronem, et a Galba dimissus; Vitellio imperante, denuo periculum subiit, postulante exitium ejus milite. Hinc principia odiorum, et spes ex calamitatibus nostris. Sed Civilis animo acer, plusquam usitatum barbaris, et se velut Sertorium *aut* Hannibalem *ostentans, pari labe ac dedecore faciei, Ves-*

1 Ms. Budens. *illi*.—2 Ita Rhenanus et recentiores. In Mss. et veteribus

NOTÆ

Civilis. Haud dubie civitate Rom. donatus erat, et equestri fastigio ornatus, ut olim Arminius, Segestes, et alii illustriores sociorum. Igitur civis ille Romanus; nec mirum, si Romana nomina habuerit, et quidem more Rom.

[m] *Simili oris dehonestamento*] Livius de Hannibale, 'Vigiliis tamen et nocturno humore palustrique cœlo gravante caput, et quia medendi nec locus nec tempus erat, altero oculo capitur.' Vulgoque id ita accipitur, ut oculum amiserit Hannibal. Ideoque Juven. 'Portaret bellua luscum.'

Ceterum Probus, auctor non spernendus: 'Hoc itinere, adeo gravi morbo afficitur oculorum, ut postea nunquam dextro bene usus sit.' *Ferrettus.*

Simili oris dehonestamento] Plut. in Sertorio: 'Non mirum forte sit, quod in immensa serie temporum, fluctuante et sese vertente huc et illuc fortuna, in eosdem casus quandoque ipsa recidat.' Et post allata plurima exempla similia, subdit: 'Age, et addamus illud istis, quod duces bellicosissimi, et qui multa egregia facinora per astutiam et summa calliditate perfecerunt, ii altero oculo orbi extitere, Philippus, Antigonus, Hannibal, et iste, de quo nunc scribimus, Sertorius.'

Et jam infra: 'Et cum mira facinora manu exequeretur, et corpus præliis audacissime exponeret, alterum oculorum pugnando sibi effossum amisit; ea vero labe ac deformitate oris tota vita gloriatus est. Quippe dicebat, alios quidem insignia virtutis non habere secum; non ea gestare semper, sed sæpe deponere phaleras, monilia, torques, hastas, et coronas; sibi vero fortitudinis decora, velut individua perpetuo adhærere, seque æternum simul et virtutis et vulneris spectaculum contuentibus exhibere.'

Sic et Dionysius de Horatio: 'Horatius, qui cognominatus Cocles, ex vulnere quod ore exceperat, cum ipsi alter oculus excussus esset in pugna, cum esset ipse omnium juvenum Rom. et forma pulcherrimus, et virtute præstantissimus,' &c.

Plutarchus initio Sertorii ait, qui duces maxime bellicosi fuerunt, eos

ne ut hosti obviam iretur, si a Populo Romano palam descivisset, Vespasiani amicitiam studiumque partium prætendit: missis sane ad eum Primi Antonii[n] literis, quibus, 'avertere[3] accita Vitellio[4] auxilia et, tumultus Germanici specie, retentare legiones,' jubebatur. Eadem Hordeonius Flaccus præsens monuerat, inclinato in Vespasianum animo, et Reipublicæ cura; cui excidium adventabat, si redintegratum[5] bellum et tot armatorum millia Italiam irrupissent.

14. Igitur Civilis, desciscendi[1] certus, occultato interim altiore consilio, cetera ex eventu judicaturus,[o] novare res hoc modo cœpit. Jussu Vitellii, Batavorum juventus ad

pasiani benevolentiam prætexit, favoremque partium, ne tanquam hostis comprimeretur, si aperte a populo Romano defecisset: scriptis certe ad illum epistolis Primi Antonii, quibus ei *imperabatur,* ut distringeret copias a Vitellio accersitas, et retineret legiones, prætextu motus Germanici. *Idem Hordeonius Flaccus præsens jusserat, prono in Vespasianum affectu, et studio Reipublicæ; cui exitium instabat, si novum* flagrasset *bellum, et tot millia armatorum Italiam invasissent.*

Cum itaque deficere statuisset Civilis, dissimulato interea profundiore arcano, reliqua pro eventu rerum *æstimaturus, turbare res hac ratione cœpit. Mandante*

editionibus, *adit.*—3 Male Mss. Flor. Corb. Agr. *adverteret.* Ms. Reg. et editio princeps, *averteret.* Brotier.—4 Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *a Vitellio.* Præpositionem omittunt Mss. Flor. Corb. Agr. editio princeps et recentiores.—5 Sic bene Mss. Corb. Guelf. Rhenanus et recentiores. In Ms. Reg. et editione principe, *reintegratum.* Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *redintegrandum.* Secunda manu in Ms. Harl. *redintegratum.* Brotier.

1 Sic bene Mss. Flor. Reg. Harl. Bodl. Jes. Agr. Guelf. editiones veteres

NOTÆ

altero caruisse oculo, Philippum, Antigonum, Hannibalem, et Sertorium.

Quare Tacitus, 'Ore facieque fœdum Civilem' illis similem ait, ut infra eodem: 'Dux Claudius Sanctus, effosso oculo, dirus ore.'

Et Annal. II. 'Flavium fratrem, amisso oculo, unde ea deformitas oris, interrogat Arminius.' *Vertran.*

[n] *Primi Antonii*] Quæ hic designat auctor, facile persuadeant, rebellionem Germanicam incidisse in hyemis principium. *Sarilius.*

[o] *Cetera ex eventu judicaturus*] Civilis defectioni suæ obtendebat in speciem partes Vespasiani, sed altius re ipsa consilium moliebatur, nempe quo regnum Galliarum affectabat: quod consilium interim premebat, postea *judicaturus,* seu deliberaturus ex primo eventu rerum, quid ultra moliretur; et prout res successisset, vel bello abstiturus, vel fortunam secuturus, si aspirasset votis; quod et fecit.

Nam postquam vicit Vespasianus, nullaque amplius necessitas erat avocandi Vitellianas legiones ex parte Germaniæ, tamen perseveravit bellum inferre Romanis; ita ut satis pa-

delectum vocabatur; quem, suapte natura gravem,[p] onerabant ministri avaritia ac luxu, senes aut invalidos conquirendo,[2] quos pretio dimitterent: rursus impubes,[3] sed forma conspicui (et est[4] plerisque procera pueritia) ad stuprum trahebantur. Hinc invidia: et compositæ[5] seditionis auctores perpulere, ut delectum abnuerent. Civilis primores gentis et promtissimos vulgi, specie epularum, sacrum in nemus vocatos, ubi nocte ac lætitia incaluisse videt, a laude gloriaque gentis orsus, injurias et raptus et cetera servitii mala enumerat. 'Neque enim societatem, ut olim, sed tanquam mancipia haberi: quando Legatum,[q] gravi quidem

Vitellio, Batavorum juventus citabatur ad delectum; quem, suopte ingenio molestum gravebant inquisitores, cupiditate ac libidine, homines scil. *ætate provectos, aut imbelles conscribendo, qui se pecunia redimerent: et contra impuberes, sed pulchritudine insignes (et est plerisque pueris* decora *proceritas) ad libidinum flagitia rapiebantur. Hinc indignatio: et subornati discordiæ fautores,* vulgus *incitavere, ut delectum recusarent. Civilis principes popularium, et audacissimos plebis convocat, prætextu convivii in sacram sylvam; et postquam animadvertit* illos *nocte et gaudio accensos, incipiens a fama et decore gentis, disserit exponitque iniquitates et rapinas et reliquas ærumnas servitutis.* Quippe non, ut olim *agi tanquam* cum sociis, sed *ipsos* veluti servitia haberi: quando *huc* adventare legatum,

et recentiores. Ms. Bud. et Rhenanus, *discidii certus.* Brotier.—2 Male Ms. Guelf. *conquirendos.* Idem.—3 Ita Mss. Vatic. 1863. et 1864. Flor. Reg. Corb. editio princeps et recentiores. In Mss. Vatic. 1958. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *impuberes.* In margine Mss. Bodl. *impubes.* Sic quoque supra additum in Ms. Vatic. 1958.—4 Male Mss. Corb. Agr. *et ex plerisque.* Ryckii amicus tentabat, *ut est plerisque.* Brotier.—5 Ita Ms. Reg. editio princeps, Ernestus et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, cum Ryckio et Gronov. *et compositi seditionis auctores: perpulere, &c.* Ernesto merito placuit, *compositæ,* ut apud Livium, IV. 13. 'nec dum compositis maturisve satis consiliis.' Sic et Sallustius, in Jugurth. 119. 'ita composito dolo, digrediuntur,' et Propert. II. Eleg. II. 2. 'At me, composita pace, fefellit amor.'

NOTÆ

teret, jam non esse bellum illud civile, sed externum.

Illas voces, *cetera ex eventu judicaturus,* Civilis ipse quidem sic interpretatur infra: 'Id bellum, cujus ambiguam fortunam Vespasiano imputaturos: victoriæ rationem non reddi.'

[p] *Delectum . . . suapte natura gravem*] Quippe in longam et longinquam militiam. Velleius in laudibus Tiberii: 'Quanta cum quiete hominum, rem perpetui præcipuique timoris supplementum, sine trepidatione delectus providet?' *Lipsius.*

Delectum] In urbe lenius egit postea, cogente necessitate. Suet. Vit. 15. 'Delectum quoque ea conditione in urbe egit, ut voluntariis, non modo missionem post victoriam, sed etiam veteranorum justæque militiæ commoda polliceretur.'

[q] *Quando Legatum*] Nota interrogandi hæc scripserim. Atque inter-

comitatu et superbo cum imperio, venire?[6] tradi se Præfectis Centurionibusque:[7] quos ubi spoliis et sanguine expleverint, mutari, exquirique[8] novos sinus et varia prædandi vocabula. Instare delectum, quo liberi a parentibus, fratres a fratribus, velut supremum dividantur. Nunquam magis afflictam rem Romanam, nec aliud in hybernis, quam prædam et senes: attollerent tantum oculos et inania legionum nomina[r] ne pavescerent. At[9] sibi robur peditum equi-

importuno sane apparatu et arroganti imperio? Se permitti *per contemtum* præfectis et centurionibus; quos ubi præda et cruore satiaverint, alios immitti, et indagari novos sinus, et diversa rapiendi nomina. Imminere delectum, quo velut extremum separentur filii a parentibus, fratres a fratribus. Nunquam magis exhaustum attritumque imperium Rom. nec aliud in castris, quam spolia et senes: erigerent solummodo oculos, et ne metuerent vana legionum vocabula. Habere se lectos pedites equitesque; cognatos Germa-

Idem.—6 Mss. et veteres editiones, *quando legatum . . . venire:* quod probat Cl. Ernestus; et *quando* pro *quippe* accipit. At quomodo tunc stabit, *gravi quidem comitatu?* Redundabit *quidem*, quod tamen habent libri omnes. Præterea ad Batavos non mittebantur legati, sed præfecti et centuriones, qui delectum agerent. Nec placet Davanzati: 'E quanto si stara a veder venire un legato con quel lungo codazo, e superbo imperio?' In Ms. Reg. et editione principe, *quendam legatum . . . venire:* Ms. Agr. *quando legatum . . . venire parum.* Quod minime Cornelianum, licet Ryckio probatum. *Brotier.* —7 *Que*, abest a Mss. Bodl. Jes. et Budens. Secunda manu additum in Ms. Harl.—8 Ed. pr. *exequique.*—9 Brotierus cum Ryckio et Gronov. edidit *esse sibi robur;* omisso *at.* *Esse*, abest a Mss. Flor. Reg. Corb. Agr. et editione principe. In Ms. Flor. secunda manu, *at sibi robur*, quod et Bipont. recipi-

NOTÆ

preter: En, usque eo viles Romanis sumus, ut non legati aut prætores saltem nos diripiant; id est, honestiorum manibus pereamus; sed latrunculi aliquot minuti, præfecti et centuriones? *Lipsius.*

[r] *Inania legionum nomina*] Hoc tempore sex fuerunt legiones non integræ, aut potius *legionum nomina*, ut hic vocantur. In superiori Germania ad Maguntiacum duæ; *quarta Macedonica*, et *octavadecima*, alias, *duoetvicesima*, præter octo Batavorum cohortes.

In Germania inferiori ad Bonnam *prima legio;* et infra Bonnam ad Novesium *sextadecima;* et paulo versus illam partem longius ad Vetera, *quinta* et *quintadecima;* utriusque duce Mummio Luperco. Ultimas duas hoc bellum penitus consumserat, castris solo æquatis. Tacitus.

Sextadecima et *prima* post Hordeonii mortem sponte sua se sacramento hostibus obstrinxere, atque ex illorum arbitrio Treveros submotæ, unde sua sponte Mediomatricos petierunt; atque inde accitæ a Cereale, in gratiam redierunt.

Eodem tempore, quæ Moguntiacum tenebant, legiones duæ, transierunt in partes antea inimicas, et neque mutare locum jussæ sunt, sed quæ post Cerealis adventum ad Romanos

tumque: consanguineos Germanos:[10] Gallias[11] idem cupientes: ne Romanis quidem ingratum id bellum,[s] cujus am-

nos: *et* Gallias idem volentes: ne Romanis quidem invisum *fore* id bellum

ünt. Ms. Bud. *et.*—10 Sic bene libri omnes editi. *Germanos* abest a Mss. Harl. Bodl. Jes. Bud. Guelf. Additum in margine Mss. Harl. Guelf. *Brotier.*—11 Supra *Gallias* in Ms. Vatic. 1958. scriptum, *Gallos.* Ernest.

NOTÆ

redierunt. Tac. Octo Batavorum cohortes initio belli in seditiones actæ, ad Civilem defecerunt.

Jam vero supplendis et in integrum restituendis, quos aut seditio aut cædes abstulerat, assignatæ erant sub Petilio Cereale septem legiones, teste Tacito; nimirum *sexta Victrix*, cum Muciano e Syria redux, et *octava Augusta*, una ex Mœsicis legionibus; (sic enim legi debet, non *octavadecima*, istius enim nominis nulla inter victrices fuit:) *unaetvicesima Rapax; secunda*, cognomine, ut opinor, *Flavia; e recens conscriptis; quartadecima Gemina* ex Britannia; *sexta Ferrata*, et *decima Gemina* ex Hispania.

Est enim in vulgatis Taciti exemplaribus, *tertia ac prima ex Hispania accitæ;* at nulla *tertia* fuit in Hispania, et Hispanicam *sextam* hisce rebus interfuisse narrat Hist. l. v.

Verum quidem quod aliqua *prima Adjutrix* in Hispania fuerit; sed cum l. v. bis memoretur *decima* legio Hispanica, dicendum, aut omnes legiones ex Hispania accitas, contra omnem probabilitatem, aut pro *prima* legendum esse, *decima.*

Ita ut ex emendatione, in fine hujus adversus Gallos et Germanos belli, fuerint in Romano exercitu undecim legiones. Superioris Germaniæ: Quarta Macedonica; Octavadecima, alias duo et vicesima; Didius Vocula legatus. Inferioris Germaniæ Prima, Herennius Gallus legatus: Sextadecima, Numisius Rufus legatus, ut opinor. Sexta Victrix e Syriacis; Octava Augusta e Mœsicis; Unaetvicesima Rapax e Vitellianis; Secunda Flavia e recens conscriptis; Quartadecima Gemina e Britannicis; Sexta Ferrata et Decima Gemina ex Hispanicis. *Savilius.*

[s] *Ne Romanis quidem ingratum id bellum*] Hic pro *Romanis* intelligendi sunt Vitellianorum militum in Germania duces, quos ait ambiguam belli fortunam Vespasiano imputaturos; hoc est, simulaturos, se in ejus gratiam Vitellii vires debilitasse.

Supra l. II. 'Unde metus, et ex metu consilium, posse imputari Vespasiano, quæ apud Vitellium excusanda erant.' *Pichena.*

Immo Flavianis et melioribus omnium Romanorum, quos erat credibile, Vespasianum Vitellio prælaturos; et ideo non ingratum fore, hos, qui limitem obsidebant, tanquam portionem Vitellianæ factionis, impediri proprio negotio, ne creato et subornato ab sese imperatori, si necessum foret, auxilio venire possent.

Sic et *imputaturos* profecto Batavos, non Vitellianorum duces, ut putavit optimus interpres. *Gronovius.*

Forte potuerunt et ipsi Romani duces, qui Vitelliani hactenus, non *ingratum id bellum* habere, potuerunt et favere Vespasiano ut optimo, sicque bellum initio et hostem dissimulare, et hujus belli ambigua eidem

biguam fortunam Vespasiano imputaturos: victoriæ rationem non reddi.'[t]

15. Magno cum assensu auditus, barbaro ritu et patriis execrationibus universos adigit. Missi ad Canninefates,[1 u] qui consilia sociarent. Ea gens partem insulæ colit, origine, lingua, virtute, par Batavis; numero superantur. Mox occultis nuntiis pellexit Britannica auxilia,[v] Batavorum cohortes, missas[2] in Germaniam, ut supra retulimus, ac tum Magontiaci[3 w] agentes. Erat in Canninefatibus stolidæ

cujus dubium eventum Vespasiano ascriberent: nemini rationem redditari, si vincerent.

Ingenti assentientium plausu auditus, barbaro more, et patriis jurisjurandi cærimoniis omnes obstringit. Missi ad Caninefates, qui cœpta communicarent. Ea natio partem insulæ habitat, stirpe, sermone, fortitudine similis Batavis; sed *multitudine impar. Dein secretis literis solicitavit copias auxiliares Britanniæ,* nempe *cohortes Batavorum, quæ missæ* fuerant *in Germaniam, ut antea memoravimus, ac tum Moguntiaci agitantes. Erat apud Caninefates inconsulta audentiæ Brinio,*

1 Plinius, IV. 15. meminit *Cannenufatum;* et vetus Inscriptio apud Gruterum, p. 385. num. 1. ALAE PRIMAE CANNANEFATVM. Unde non male Cl. Ernestus edidit, *Canninefates.* In Mss. Harl. Bodl. Jes. et veteribus editionibus, *Caninefates,* et sic Ryckius et Gronov. Ms. Corb. infra c. 79. habet, *Cannenefates.* Ibidem editio princeps, *Canninefates.* Brotier.—2 Brotierus conjicit *remissas.*—3 Ita Mss. Vatic. 1863. 1864. 1958. Bodl. et Puteolanus. Ptolemæo quoque, II. 9. Μοκοντίακον. Male Ms. Reg. *Magontiana gens.* At ipse infra c. 24. habet, *Mogontiaco.* Beroaldus et recentiores, *Magontiaci;*

NOTÆ

Vespasiano imputare. Sed præcipue hic respicit Tacitus ad socios Civilis, seu Flavianos, sive aperte sive occulte faverent, seu fortunam specularentur.

[t] *Victoriæ rationem non reddi*] Ausonius Paneg. ad Gratianum: 'Rationem felicitatis nemo reddit.' *Pichena.*

[u] *Canninefates*] Populi Batavorum populorum, in Germania inferiore. Hodie pars diœceseos archiepiscopatus Ultrajectensis *Utrecht.* Vel dominium Ultrajectense *la Seigneurie d'Utrecht,* una ex Provinciis Unitis, in Belgio Fœderato. *Tillemonius.*

[v] *Pellexit Britannica auxilia*] Intellige Batavorum cohortes, quæ in Britannia militabant pro Romanis. Nam Hist. IV. 12. 'Diu Germanicis bellis exerciti: mox aucta per Britanniam gloria, transmissis illuc cohortibus, quas vetere instituto nobilissimi popularium regebant.' Hæ remissæ erant ex Italia in Germaniam, supra l. II. 'Principium interno simul externoque bello parantibus fatis.'

[w] *Magontiaci*] Magontiacum urbs Vangionum populorum ad Rhenum fluvium, in Germania superiore, Galliæ Belgicæ provincia. Hodie *Mayntz* Allemanis, *Mayence* Francis, urbs archiepiscopatus et Electoratus Moguntini, in circulo Rheni inferioris. *Tillemonius.*

audaciæ Brinno,4 claritate natalium insigni: pater ejus, multa hostilia ausus, Caianarum expeditionum ludibrium impune spreverat. Igitur ipso rebellis 5 familiæ [x] nomine 6 placuit,[y] impositusque scuto, more gentis,[z] et sustinentium humeris vibratus, Dux deligitur. Statimque accitis Frisiis [a] (transrhenana gens est) duarum cohortium hyberna,[b] proxima occupatu,7 Oceano[c] irrumpit. Nec præviderant impe-

nobilitate stirpis eximia. Pater illius, etsi plurima hostiliter perpetrasset, impune tamen *contemserat vesaniam bellorum Caii* Cæsaris. *Itaque gratus fuit ipso vocabulo gentis perduellis, sublatusque in clypeum, ritu patrio, et portantium humeris libratus, dux assumitur. Statimque accersitis Frisiis,* qui *transrhenanus populus est, mari invadit castra duarum cohortium, quæ propius irrumpi poterant. Nec*

quæ scriptura nonnunquam in Mss. reperitur. *Brotier.*—4 Ita Mss. Flor. Harl. Bodl. Jes. Guelf. Agr. Ryckius et recentiores. Male Ms. Reg. et editio princeps, *Brumo.* Nam mox infra Ms. Reg. habet, *Brinnonem;* editio princeps, *Brinonem.* Puteolanus, *Brenno.* Rhenanus e Ms. Bud. *Brinio.* Idem. —5 Mss. Reg. Corb. *rebelle.* Editio princeps, *rebellæ.*—6 Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *omine;* et sic Brotier. Editio princeps, *homine.* Emendatum in recentioribus editionibus, *nomine,* et sic edidere Ryckius et Gronovius cum Bipont. *Brotier.*—7 Sic optime Lipsius et recentiores. Male Ms. Flor. *proxima occupata.* Mss. Vatic. Harl. Bodl. Jes. Reg. Corb. et editiones veteres, *proximo occupata.* Beroaldus, *proximo occupato.* Idem. Dotteville

NOTÆ

[x] *Rebellis familiæ*] Ut cui velut ingenita esset audacia, et insitum implacabile odium adversus Romanos, quod traditum a patre veluti per successionem.

[y] *Nomine placuit*] *Brunonem* scribi, verius fortasse sit. *Lipsius.*

[z] *Impositusque scuto, more gentis*] Mos igitur ille ignotus Romanis, eo quidem ævo. Nam postea irrepsit, sed non nisi cum barbaris.

Galli, Gothi, Franci hunc in cooptando principe ritum habuerunt: et notavit, atque exemplis firmavit P. Pythæus. Illum vide l. II. Subsecivor. c. 6.

Sed addo etiam Græcis levationem hanc *in scutum* usurpatam, inter solennia principatus. Zonaras de Hypatio, qui seditiose contra Justinianum electus: 'Et in scutum sublime tollentes, salutant imperatorem.'

Nicephorus Gregoras l. III. de Theodoro Ducæ filio: 'Dictus autem postea imperator est a volentibus subditis, sedens in clypeo, juxta morem in hac re receptum.' Curopalates de Officiis aulæ: 'Novus imperator scuto impositus tollitur in altum.' *Lipsius.*

[a] *Frisiis*] Hi populi Germaniæ magnæ ad Oceanum Germanicum. Hodie pars septemtrionalis comitatus *Hollandiæ*, et dominia *Ouest-Frise*, et *Groningue*, in provinciis Unitis, seu Belgio Fœderato. *Tillemon.*

[b] *Duarum cohortium hyberna*] Nullis enim legionum præsidiis occupata erat insula, sed quasdam tantum acceperat cohortes. *Savilius.*

[c] *Proxima occupatu, Oceano*] Scil. hac mente: ut Brinio duarum cohor-

tum hostium milites: nec, si prævidissent, satis virium ad arcendum erat. Capta igitur et direpta castra: dein vagos, et pacis modo effusos, lixas negotiatoresque Romanos invadunt. Simul excidiis castellorum imminebant:[d] quæ a Præfectis cohortium incensa sunt, quia defendi nequibant. Signa vexillaque et quod militum in superiorem insulæ partem[8][e] congregantur,[9] Duce Aquillio, Primipilari; nomen magis exercitus, quam robur. Quippe, viribus cohortium abductis,[10][f] Vitellius, e proximis[11] Nerviorum[g] Germanorumque pagis, segnem numerum armis oneraverat.[12]

præsenserat miles irruptionem hostium: nec satis roboris ad propellendum erat, etsi præscivissent. Igitur expugnata et spoliata hyberna; mox irruunt in lixas palabundos, ac tanquam in pace dispersos, et in mercatores Romanos. Eodemque tempore parabant exscindere propugnacula ac præsidia; quæ præfecti cohortium combussere, quia servari non poterant. Signa et vexilla Rom. *et quicquid militum* erat, *contruduntur in superiorem partem insulæ, duce Aquilio primipilari; magis vocabulum, quam vis exercitus. Namque, robore cohortium abstracto, Vitellius, e finitimis regionibus Nerviorum et Germanorum, ignavam multitudinem armis oneraverat.*

e cod. suo dat *uni hyberna proximo occupata.*—8 Ita Ms. Corb. editio princeps et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *in superiore insulæ parte.* Brotier.—9 Editio princeps, *congregabantur.*—10 Male Mss. Harl. Bodl. Jes. Bud. Guelf. *quam robur cohortium abductum.* Inde emendaverat Rhenanus, *quam robur, cohortibus abductis.* Recte emendatum in Ms. Harl. *quam robur. Quippe viribus cohortium abductis.* Sic quoque habent Mss. Reg. Corb. Male Puteolanus, *cohortis.* Brotier.—11 Ms. Corb. *ex proximis.* Male Ms. Reg. et editio princeps, *ex primis.* Idem.—12 Ita Ms. Vatic. 1958. Puteolanus et recentiores. In Ms. Vatic. 1863. et editione principe, *armis ornaverat.* Idem.

NOTÆ

tium castra, quæ finitima Caninefatibus, per Oceanum irruperit. *Lipsius.*

[d] *Simul excidiis castellorum imminebant*] Igitur erant castra cohortium, castra alarum, castra legionum, et forte *castella* ista, et hæc omnia præsidia, velut arces dominationis et servitutis.

Puto illa castella passim disposita esse in utraque ripa Rheni, quibus, scil. barbari arcerentur transitu, et socii continerentur. Patet ex his quæ infra: 'Directa ex diverso acies, haud procul a flumine Rheno, et obversis in hostem navibus, quas, incensis castellis, illuc appulerant.'

Illæ naves haud dubie apud castella distributæ passim, sed incensis castellis, simul eas contraxerant, iisque utebantur adversus Civilem.

[e] *In superiorem insulæ partem*] Propius *Vetera*, duabus insessa legionibus, *quinta* et *quintadecima.* Savilius.

[f] *Viribus cohortium abductis*] Vitellius certe non cohortes ipsas, aut legiones omnes e Germania abduxit; sed illis manentibus, nomine et specie, valentissimum quemque militem subtraxit. Id est, *vires cohortium* abduxit, ut hic ait. *Lipsius.*

16. Civilis, dolo grassandum[h] ratus, incusavit ultro Præfectos, 'quod castella deseruissent. Se cum cohorte, cui præerat, Canninefatem tumultum compressurum:[1] illi sua quisque hyberna repeterent.' Subesse fraudem consilio, et dispersas cohortes facilius opprimi, nec Brinnonem Ducem ejus belli, sed Civilem esse,[2] patuit: erumpentibus paulatim indiciis, quæ Germani, læta bello gens, non diu occultaverant. Ubi insidiæ parum cessere, ad vim transgressus, Canninefates, Frisios, Batavos propriis cuneis componit: directa[3] ex diverso acies,[4] haud procul a flumine Rheno, et obversis in hostem navibus, quas,[5] incensis castellis, illuc appulerant: nec diu certato, Tungrorum[6] cohors signa ad Civilem transtulit: perculsique milites improvisa proditione a sociis hostibusque cædebantur. Eadem etiam navibus perfidia. Pars remigum e Batavis, tanquam imperitia, offi-

Civilis, fraude utendum esse existimans, arguit ultro præfectos cohortium, quod præsidia reliquissent. Se Caninefatem motum coërciturum cum cohorte, quam regebat: illi in sua quisque castra reverterentur. *Inesse dolum monitis, et* sic *divisas cohortes* posse *facilius deleri, innotuit; nec Brinionem præcipuum auctorem ejus belli esse, sed Civilem: emergentibus sensim indiciis, quæ Germani, avida præliorum natio, non diu dissimulaverant. Postquam dolus parum successit, ad vim confugiens, propriis catervis instruit Caninefates, Frisios, et Batavos. Ordinata e contrario acies* Rom. *non longe ab amne Rheno, et oppositis adversus hostem navigiis, quæ, crematis propugnaculis, illuc applicuerant. Nec diu dimicatum erat, cum cohors Tungrorum signa transmisit ad Civilem: exterritique milites* Rom. *inopinata transitione, interficiebantur a sociis et ab hostibus. Eadem etiam fraus classi. Pars nautarum e Batavis, velut inscitia, obstabant arti nauclerorum defen-*

1 Ita Mss. Reg. Bud. editio princeps et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. Guelf. et Puteolanus, *oppressurum*. Brotier.—2 In Mss. Reg. Agr. et editione principe, *ducem esse belli, sed civilem, eis patuit*. Idem.—3 Male Ms. Reg. et editio princeps, *detecta ex diverso acies*. Brotier.—4 Mallet Pichena, *directa ex diverso acie*.—5 Ed. pr. et Ms. Budens. *quasi*.—6 Mss. Harl. Bodl. Jes. et editio princeps, *Turingorum*. Solenni librariorum errore. *Brotier.*

NOTÆ

Vires, scil. cohortium, nomine vexillariorum, abduxerat in Italiam Vitellius.

[g] *Nerviorum*] Nervii, populi Belgicæ Secundæ, in Belgica regione Galliæ. Hodie diœcesis archiepiscopatus Cameracensis *Cambray*; vel secundum divisionem temporalem, pars est comitatus Hannoniæ *Haynault*, et omnis tractus Cameracensis *Cambresis*, in Belgica regia. *Tillemonius.*

[h] *Dolo grassandum*] Plutarch. Apophth. Lysander 'in eos, a quibus vituperabatur, ut Hercule indignus, quod dolo pleraque ageret, dicebat: Quo leonina pellis non pervenit, vulpinam esse assuendam.'

cia nautarum propugnatorumque impediebant: mox contra tendere, et puppes hostili ripæ objicere:[i] ad postremum gubernatores Centurionesque, nisi eadem volentes, trucidant, donec universa quatuor et viginti navium classis transfugeret, aut caperetur.

17. Clara ea victoria in præsens, in posterum usui: armaque et naves,[j] quibus indigebant, adepti, magna per Germanias Galliasque fama, 'libertatis auctores' celebrabantur.[1] Germaniæ statim misere legatos, auxilia offerentes. Galliarum societatem Civilis arte donisque affectabat, captos cohortium Præfectos suas in civitates remittendo: cohortibus, abire, an manere mallent, data potestate: manentibus honorata militia;[k] digredientibus spolia Romanorum[2] offerebantur. Simul secretis sermonibus admonebat 'ma-

sorumque: dein contra niti, et puppes hostili littori opponere: demum obtruncant rectores et centuriones, nisi eadem cupientes, donec tota classis quatuor et viginti navium transiret ad hostes, *aut expugnaretur.*

Insignis ea victoria ad præsens, et *in futurum utilis: armisque et navigiis, quibus opus habebant, potiti, magno decore per Germanias Galliasque, velut* libertatis assertores *extollebantur. Confestim e Germaniis missi oratores, qui copias et opem promitterent. Civilis arte et muneribus aucupabatur fœdus Galliarum; itaque præfectos cohortium, qui venerant in potestatem, in suas civitates remittit; concessa venia cohortibus,* seu *abscedere, sive remanere mallent: offerebatur remanentibus honestus in bello gradus seu locus; abeuntibus præda, et opes Romanorum. Etiam arcanis colloquiis enumerabat* ærumnas, quas per tot annos passi, misera-

1 Ms. Harl. *celebrantur.*—2 Ms. Agr. *spolia Romana.*

NOTÆ

[i] *Puppes hostili ripæ objicere*] Prora enim lacessere debuerunt Batavos, et sic proram objicere hostili ripæ, non puppes. Sed remiges Batavi pugnare in suos noluere, ad quos demum et transire maluerunt.

[j] *Armaque et naves*] Armis indigebant Batavi, quia viros et arma et virtutem imperio ministrabant; et naves forte prohibitæ, aut abreptæ, vel nullæ; et hic mirari subit, quod Batavi, habitantes insulam, præpolleant equitatu, et navibus indigeant. Sed tum sic, nunc vero longe aliter se res habent. Puto equitatu prævaluisse Batavos, quia Galli ipsi, quia fortes viri, et in castris Rom. perpetuo militabant, atque in expeditiones longinquas abducebantur, et procul a sua Gallia, seu Germania.

[k] *Honorata militia*] Id est, Honestus gradus in bello, cuilibet pro sua sorte, splendidioribus munia officiaque, plebeiis vero stipendia majora, &c.

lorum, quæ tot annis perpessi, miseram servitutem falso pacem vocarent. Batavos, quanquam tributorum expertes, arma contra communes dominos cepisse: prima acie fusum victumque Romanum: quid? si Galliæ jugum exuant? quantum in Italia reliquum? provinciarum sanguine provincias vinci: ne Vindicis aciem cogitarent: Batavo equite protritos Æduos Arvernosque:[l] fuisse inter Verginii auxilia Belgas: vereque reputantibus, Galliam suismet viribus concidisse. Nunc easdem omnium partes,[m] addito, si quid[n] militaris disciplinæ in castris Romanorum viguerit: esse secum veteranas cohortes, quibus nuper Othonis legiones procubuerint. Servirent Syria Asiaque[o] et suetus Regibus Oriens:

bile servitium falso appellarent pacem. Batavos, licet a vectigalibus immunes, arma sumsisse adversus communes tyrannos. Prima pugna fugatum profligatumque Romanum: quid? si Galliæ jugum excutiant? quid in Italia superesse? populorum cruore populos superari: ne Vindicis prælium reputarent animis. Batavorum equitatu proculcatos Æduos Arvernosque: extitisse inter auxiliares Verginii Belgas: serioque advertentibus, Galliam suomet robure *prostratam* corruisse. Nunc easdem partes omnium *Gallorum*, adjuncto, si quid militari se veritate *retenta* in castris Romanis floruerit: stare a se vetustum militem, a quo nuper legiones Othonis profligatæ fuerint. Jugum subirent Syria, Asiaque, et regibus *inservire* soli-

NOTÆ

[l] *Æduos Arvernosque*] Sic loquitur, quia isti Galli, ut propiores Romanis, opulentia, luxu, deliciis, commercio urbis, ac longa pace fracti et emolliti, atque ipsi milites Vindicis protriti fuerant equitatu Batavorum, et auxiliis Belgarum, qui *fortissimi Gallorum*, ut scribit Cæsar.

Belgæ inter auxilia legionum superioris Germaniæ, quibus præerat Verginius, et vicit Gallos, immoto exercitu inferioris Germaniæ; nec bello aut prælio adversus Vindicem affuere Batavi, qui auxilia inferioris exercitus. Et ipsæ octo cohortes tum in Britannia, aut certe transibant in Italiam evocatæ a Nerone.

Arvernos] Arverni, populi Aquitaniæ Primæ, in Gallia. Hodie diœceses Episcopatuum *Clermont* et *Saint Flour*; vel, secundum divisionem temporalem, omnis provincia *Auvergne*, et pars provinciæ *Bourbonnois*, in regno Franciæ versus medium et meridiem. *Tillemonius*.

[m] *Nunc easdem omnium partes*] Innuit, jam non esse divisos Gallos, ut tempore Vindicis et Galbæ, sed in iisdem partibus esse Æduos, Arvernos, Batavos, Belgas, et omnes universim Gallias consensu easdem tueri partes.

[n] *Si quid*] Intelligit veteranas illas octo cohortes Batavorum toties memoratas, quas severitate disciplinæ anteponit legionibus, quæ in partibus Vitellii legiones Othonis profligaverant.

[o] *Servirent Syria, Asiaque*] Id dicit, quia apud Orientem opulentissimi

multos adhuc in Gallia[p] vivere, ante tributa genitos. Nuper certe, cæso Quintilio Varo, pulsam e Germania servitutem. Nec Vitellium Principem, sed Cæsarem Augustum bello provocatum. Libertatem natura, etiam mutis[3] animalibus, datam. Virtutem proprium hominum[4] bonum. Deos fortioribus adesse. Proinde arriperent vacui occupatos, integri fessos: dum alii Vespasianum, alii Vitellium, foveant, patere locum adversus utrumque.'

18. Sic[1] in Gallias Germaniasque intentus, si destinata provenissent, validissimarum ditissimarumque nationum Regno imminebat. At Flaccus Hordeonius primos Civilis conatus per dissimulationem aluit. Ubi 'expugnata castra,[q] deletas cohortes, pulsum Batavorum insula Romanum

tus Oriens: plurimos adhuc in Gallia superesse, natos ante vectigalia. Haud pridem certe, interfecto Quinctilio Varo, exturbatam e Germania servitutem. Nec Vitellium imperatorem, sed Cæsarem Augustum *tunc* armis lacessitum. Libertatem a natura concessam, etiam mutis animantibus. Fortitudinem proprium hominis decus. Deos melioribus favere. Igitur invaderent liberi et expediti distentos ac impeditos, recentes fatigatos atque attritos: dum alii juvant Vespasianum, alii Vitellium, aperiri occasionem adversus utrumque.

Ita Galliis Germaniisque imminens, si consilia processissent, potentissimarum opulentissimarumque gentium imperium adipiscebatur. At Flaccus Hordeonius prima Civilis cœpta dissimulando fovit. Postquam tamen *pavidi nuntii monebant*, capta hyberna, fusas cohortes, ejectum populum Rom. ex insula Batavorum,

3 Male Mss. Reg. Guelf. et editio princeps, *multis*. Frustra tentat Acidalius, *brutis*. Brotier.—4 Ita Mss. Flor. Reg. Bud. Agr. editio princeps, Jac. Gronovius et recentiores. Puteolanus cum Ryckio, *hominis*. Idem.

1 Perperam in Lipsianis quibusdam editionibus, *sicut in Gallias*. Brotier.—

NOTÆ

reges et maxima imperia. Comparat Asiaticos cum Gallis et Germanis, qui acerrime tuentur libertatem, et qui regnantur fere in quantum volunt, apud quos modici, vel nulli reges.

Hinc statim occisus Arminius, qui Germanicæ libertati insidiabatur, qui regnum apud suos affectabat: 'quippe regno Arsacis acrior est Germanorum libertas.' Tac. de Mor. Germ. 37.

p *Multos adhuc in Gallia*] Caute vide legas. Si enim de prima servitute et stipendio quod Cæsar imposuit capis, capieris. Quomodo enim vera hæc assertio, cum ab eo tempore ad hunc diem, anni intersint fere CXX? Nec tam vitales, ut opinor, tunc nostri Galli.

Sed ad Augustum ejusque ævum id referri verius erit, qui censum tributumque instituit, quod penderent Galli. Idque in consulatu suo septimo. Ad quam rationem nihil absurdi aut vani in hac oratione Civilis. *Lips.*

q *Castra*] Scilicet, legionum. *Savil.*

nomen,' trepidi nuntii afferebant, Mummium[2] Lupercum,[r] Legatum, (is duarum legionum hybernis præerat) 'egredi adversus hostem' jubet. Lupercus legionarios e præsentibus,[s] Ubios[t] e[3] proximis, Treverorum equites, haud longe agentes, raptim transmisit, addita Batavorum ala, quæ jam pridem corrupta, fidem simulabat, ut, proditis in ipsa acie Romanis, majore pretio fugeret.[4] Civilis, captarum cohortium signis[u] circumdatus, ut suo militi recens gloria ante

exire contra hostem *jubet Mumium Lupercum, legatum, qui duarum legionum castra curabat. Lupercus propere transmittit legionarios ex his qui aderant, Ubios e propinquis, et equitatum Treverorum haud procul agitantem, adjuncta ala Batavorum, quæ jamdiu solicitata, obsequium fingebat, ut, desertis in ipsa pugna Romanis, majore merito transiret. Civilis, expugnatarum cohortium vexillis circumcinctus, ut suis copiis nuperum decus ob oculos versaretur, et hostes recordatione*

2 Ita Ms. Agr. Ryckius et recentiores. Mss. Vatic. 1958. Harl Bodl. et Puteolanus, *Munium Lupercum:* Gronov. *Mumium.* Vitiose Ms. Vatic. 1863. et editio princeps, *munivit Lupercum.* Brotier.—3 Ms. Ryckii *Ubiorum ex prox.*—4 Male Ms. Bud. *fungeretur.* Brotier.

NOTÆ

[r] *Mummium Lupercum*] Non sine veri specie dicere liceat, Vitellium legiones admodum reliquisse imminutas, fere dimidia parte detracta, (utraque enim hæc legio vix quinque armatorum millia complectitur;) sed et ducibus destitutas, uno legato, qui duabus præesset legionibus, relicto.

Et tamen, quasi se corrigeret Tacitus, alium lectori tanquam ex machina obtrudit, scilicet Numisium Rufum; quem ut *Vetera* venisse nulla nobis ratione constat, ita longe absurdius alio extra Vetera loco constituitur.

Si ab initio ibi constitit, cur Tacitus scribit, Lupercus solus *duarum legionum hybernis præerat?* Si non, cur et quando eo se recepit? Et præsertim cur et quando discessit? *Savilius.*

[s] *Legionarios e præsentibus*] Militia *in præsenti*, et milites *præsentes* dicebantur, qui in comitatu principis agebant. Unde magistri militum *in præsenti*, vel *præsentales.* Quod explicat Guidus Pancirollus in notitia imperii Orientalis capite 31.

Τὸ, *præsentibus*, hic intelligendum de militibus, qui aderant, ad differentiam Ubiorum, qui in proximo, et Treverorum, qui longius degebant. Sic Hist. II. 'Missus est, in locum ejus, Vectius Bolanus e præsentibus.' Et Sallust. in Jug. 'Marius cum Ligure promissa ejus cognitum ex præsentibus misit.' *Pichena.*

[t] *Ubios*] Ubii populi Germaniæ inferioris provinciæ, in Belgica regione Galliæ, et ad Rhenum fluvium. Hodie pars diœceseos Archiepiscopatus Coloniensis, *Cologne;* vel secundum divisionem temporalem, dominium Archiepiscopatus et Electoratus Coloniensis, cum urbe Colonia, atque ducatus Juliacensis, *Juliers*, &c. in circulis Rheni inferioris et Westphaliæ. *Tillemonius.*

[u] *Captarum cohortium signis*] Instar

oculos, et[5] hostes memoria cladis terrerentur, matrem suam sororesque,[v] simul omnium conjuges parvosque liberos, consistere a tergo jubet: hortamenta victoriæ,[w] vel pulsis pudorem. Ut virorum cantu,[x] fœminarum[6] ululatu, sonuit acies, nequaquam par[y] a legionibus cohortibusque redditur clamor. Nudaverat sinistrum cornu Batavorum ala transfugiens, statimque in nos versa: sed legionarius miles, quanquam rebus trepidis, arma ordinesque retinebat. Ubiorum Treverorumque auxilia, fœda fuga dispersa, totis campis palantur. Illuc incubuere Germani. Et fuit interim effugium legionibus in castra, quibus *Veterum* nomen est.[z] Præfectus

cladis perturbarentur, stare a tergo præcipit matrem suam sororesque, simul et omnium uxores tenerosque filios: incitamenta victoriæ, vel fusis ignominiam. Ut virorum clamore, mulierumque ululatu insonuit acies, nequaquam par vociferatio remittitur a legionibus et cohortibus Rom. *Ala Batavorum transiens detexerat cornu sinistrum, statimque adversus nos signa obvertit: sed legionarii, quamvis rebus ambiguis, arma stationemque tenebant. Copiæ Ubiorum et Treverorum turpi fuga effusæ, passim per agros vagantur. Illuc ingruere Germani. Et interea spatium fuit, quo legiones effugerent in hyberna, quæ* Vetera *vocant. Claudius Labeo, præfectus*

—5 Bipont. ex ingenio *ante oculos esset, hostes*. Egregie: quæritur, an vere? Cod. obstant; nec in vulg. dura ellipsis. *Oberl.*—6 Ms. Bodl. *fœminarumque ululatu.*

NOTÆ

ducis, vel imperatoris Rom. quia scil. nihil sanctius, nihil venerabilius, aut splendidius ipsis signis. Non majora his decora aut insignia. 'Honorem pilorum,' vocat Plinius Paneg.

[v] *Matrem suam sororesque*] Sic de Mor. Germ. c. 7. 'Quodque præcipuum fortitudinis incitamentum est, non casus nec fortuita conglobatio turmam aut cuneum facit. Sed familiæ et propinquitates et in proximo pignora; unde fœminarum ululatus audiri, unde vagitus infantium; hi cuique sanctissimi testes, hi maximi laudatores.'

[w] *Hortamenta victoriæ*] Sic de Mor. Germ. 8. 'Memoriæ proditur, quasdam acies inclinatas jam et labantes a fœminis restitutas, constantia precum, et objectu pectorum, et monstrata cominus captivitate, quam longe impatientius, fœminarum suarum nomine, timent.'

[x] *Virorum cantu*] Sic de Mor. Germ. c. 3. 'Sunt illis hæc quoque carmina, quorum relatu, quem Barditum vocant, accendunt animos, futuræque pugnæ fortunam ipso cantu augurantur. Terrent enim trepidantve, prout sonuit acies. Nec tam voces illæ quam virtutis concentus videntur.'

[y] *Nequaquam par*] Quod valde Romani observabant, et velut omen habebant eventus.

Appianus in Parthicis: 'Crassus jussit eos clamorem tollere. In quo maxime militum mœstitia deprehensa est, exilem et dissonum clamorem edentium. Contra, a barbaris clarus et fortis est redditus.' *Lipsius.*

[z] *Castra quibus Veterum nomen est*] Castra Vetera, oppidum Gugernorum

alæ Batavorum, Claudius Labeo, oppidano[7] certamine æmulus Civili, ne interfectus invidiam[8] apud populares, vel, si retineretur, semina discordiæ præberet, in Frisios avehitur.[9]

19. Iisdem diebus, Batavorum et Canninefatium cohortes,[a] cum jussu Vitellii in urbem pergerent, missus a Civile nuntius assequitur. Intumuere statim superbia ferociaque, et 'pretium itineris, donativum, duplex stipendium, augeri equitum numerum,' promissa sane a Vitellio, postulabant, non, ut assequerentur, sed causam seditioni. Et Flaccus, multa concedendo, nihil aliud[1] effecerat, quam ut acrius exposcerent,[2] quæ sciebant negaturum. Spreto Flacco, inferiorem Germaniam petivere, ut Civili jungerentur. Hor-

alæ Batavorum, provinciali æmulatione infensus Civili, in Frisios abducitur, ne occisus indignationem moveret *apud suos, vel, si remaneret, causas dissensionis excitaret.*

Eodem tempore, nuntius, missus a Civili, attingit cohortes Batavorum et Caninefatium, cum jussu Vitellii Romam contenderent. Statim exarsere animis per arrogantiam ac pervicaciam, et flagitabant præmium expeditionis, donativum, geminum stipendium, *et* addi sibi equitatum numero ampliorem, *quæ certe promiserat* illis *Vitellius,* sed hæc tum petebant, *non ut obtinerent, sed ut occasionem discordiæ* invenirent. *Et Flaccus, multa largiendo, nihil aliud obtinuerat, quam ut vehementius efflagitarent, quæ prævidebant recusaturum. Contemto Flacco, perrexere in Germaniam inferiorem, ut Civili se adjungerent. Hordeonius,*

7 Ms. Vatic. 1958. *oppidanorum certamine.*—8 In Mss. Reg. Agr. et editione principe, *esset invidia apud populares.* Inde tentabat Ryckius, *invidiæ.* At potior est vulgata scriptura. *Brotier.*—9 Sic bene Rhenanus et recentiores. Male Ms. Reg. et editiones veteres, *advehitur.* Idem.

1 In Budens. *aliud* abest.—2 Ms. Agr. *acrius expostularent.*

NOTÆ

populorum, in Germania inferiore, provincia Galliæ Belgicæ. Hodie *Santen,* oppidum ducatus Cliviæ ad meridiem, et ad occidentem Rheni fluvii, in circulo Westphaliæ. Ex Geographia Sansonis. *Tillemonius.*

[a] *Batavorum et Canninefatium cohortes*] Hæ sunt illæ *octo cohortes Batavorum,* nunc ad Magontiacum relictæ, quo loco Civilis clam submissis nuntiis, ad defectionem eas solicitabat, ut ex hoc libro cognoscimus.

Et quanquam nulli ante expressum Caninefatum nomen est, probat hic locus, illas octo cohortes ex mixtis duabus gentibus coiisse, sumto a Batavis nomine, velut a parte principaliori, quos et potentia atque exinde celebritas reddiderat notissimos.

Sane Caninefates Batavorum pars erant, juncti insula, lingua, et origine, ut paulo ante ostendit.

Atque hæc fortassis causa est, cur in libro de moribus Germanorum solos nominet Batavos, aut quod ceteros commune nomen designet, aut quod propria appellatione indigni essent. *Savilius.*

deonius, adhibitis Tribunis Centurionibusque, consultavit, 'num obsequium abnuentes vi coërceret.' Mox, insita ignavia et trepidis ministris, quos ambiguus auxiliorum animus et subito delectu suppletæ legiones[b] angebant, statuit, continere intra castra militem. Dein pœnitentia, et arguentibus ipsis, qui suaserant, tanquam secuturus, scripsit Herennio Gallo, legionis primæ Legato, qui Bonnam[c] obtinebat, ut 'arceret transitu Batavos: se cum exercitu tergis eorum hæsurum.' Et opprimi poterant, si hinc Hordeonius, inde Gallus, motis utrimque copiis, medios clausissent. Flaccus omisit inceptum, aliisque literis Gallum monuit, ne terreret[3] abeuntes.[d] Unde suspicio, sponte Legatorum excitari bellum: cunctaque, quæ acciderant[4] aut metuebantur, non inertia militis, neque hostium vi, sed fraude Ducum evenire.

20. Batavi, cum castris Bonnensibus[1] propinquarent,

accitis tribunis et centurionibus, deliberavit, num vi comprimeret parere recusantes. *Dein, ingenita socordia et pavidis administris, quos dubia sociorum fides, et tumultuario milite suppletæ legiones, anxios habebant, decrevit, attinere exercitum intra munimenta. Postea, mutato consilio, et increpantibus ipsismet, qui id consuluerant, veluti secuturus, mandavit Herennio Gallo, legato primæ legionis, qui Bonnæ præerat*, ut Batavos prohiberet transgressu: se cum legionibus a tergo invasurum. *Et profligari poterant, si hinc Hordeonius, inde Gallus, illatis utrimque signis, medios intercepissent. Flaccus proposito abstitit, aliisque epistolis Gallo mandavit, ne terrorem inferret abscedentibus. Unde* orta *opinio, voluntate ducum accendi bellum: quin etiam omnia quæ contigerant aut timebantur*, ea *non accidere ignavia militis, neque potentia hostium, sed perfidia legatorum.*

Batavi, cum ad præsidia Bonnensia prope accederent, præmisere, qui desideria

3 Sic bene Mss. veteres et recentiores editiones. Male Rhenanus, *teneret.* Brotier.—4 Sic bene Mss. Flor. Reg. Harl. Bodl. Agr. Puteolanus et recentiores. Rhenanus e Ms. Bud. in quo, *qui cuncta*, emendaverat, *quin cuncta quæ acciderant*; [et sic edidit Ryckius.] *Idem.*

1 Ms. Budens. *Bononiensibus*, male; sic et paulo post. *Oberl.*

NOTÆ

[b] *Subito delectu suppletæ legiones*] Magontiaci tum duas habuit legiones Hordeonius, quartam et duodevicesimam, alias duoetvicesimam.

[c] *Bonnam*] Hæc urbs Ubiorum populorum, in Germania inferiore provincia Galliæ Belgicæ. Hodie *Bonne* urbs Archiepiscopatus et Electoratus Coloniensis, prope Rhenum fluvium.

[d] *Ne terreret abeuntes*] Ita Florent. et Ven. vulgo, *ne teneret*. Pichena.

Magis pro re et pro genio Taciti, *terreret*. Nam si *tenere* eas, seu retinere noluit, magis et cavere debuit, ne *terreret abeuntes*: quia sic contumaciam et rebellionem irritaret. Et sic volunt libri MSS.

præmisere, qui Herennio Gallo mandata cohortium exponeret:[2] 'nullum sibi bellum adversus Romanos, pro quibus totiens bellassent. Longa atque irrita militia fessis patriæ atque otii cupidinem esse. Si nemo obsisteret, innoxium iter fore; sin arma occurrant, ferro viam inventuros.' Cunctantem Legatum milites perpulerant, 'fortunam prælii experiretur.' Tria millia legionariorum[e] et tumultuariæ Belgarum cohortes, simul paganorum lixarumque ignava,[3] sed procax ante periculum, manus, omnibus portis erumpunt, ut Batavos numero impares circumfundant.[4] Illi, veteres militiæ, in cuneos[5] congregantur, densi undique et frontem tergaque ac latus tuti. Sic tenuem aciem nostrorum[6] perfringunt. Cedentibus Belgis, pellitur legio, et vallum portasque trepidi petebant. Ibi plurimum cladis: cumulatæ corporibus fossæ: nec cæde tantum et vulneribus, sed ruina[f] et suis plerique[7] telis interiere.[8] Victores, colonia Agrip-

cohortium Herennio Gallo referrent: Nullam sibi discordiam adversus Romanos, pro quibus toties armis certassent. Diuturno et sterili bello fatigatis *ipsis* desiderium esse patriæ et quietis. Si nemo obstaret, in via nihil hostile commissuros; quod si arma opponantur, *armis* ferro*que* iter *sibi* facturos. *Milites incitarant dubitantem legatum,* ut fortunam pugnæ tentaret. *Tria millia legionariorum, et subitariæ cohortes Belgarum, simulque oppidanorum, et lixarum iners, sed petulans ante discrimen, turba, omnibus portis effunduntur, ut Batavos numero inæquales circumveniant. Illi, pridem bello exerciti, in cuneos componuntur, conferti undique, et a fronte a tergo atque a lateribus defensi. Sic infrequentem aciem nostrorum perrumpunt. Abscedentibus Belgis, proturbatur legio, et ad castra portasque pavidi contendebant. Illic plurima cædes: impletæ cadaveribus fossæ: nec ferro tantum et vulneribus perire, sed* etiam *casu ac strage, et suis plerique telis* confossi. *Victores, declinata civitate Agrippinensium, nihil hostile per*

2 Ita Mss. Flor. Reg. et ed. princeps. Quod quoque Jac. Gronov. probatum. Puteolanus ceterique, *exponerent.*—3 Ita bene Rhenanus et recentiores. Male Mss. et veteres editiones, *ignavia:* Gronoviis immerito probatum. In Ms. Harl. secunda manu emendatum, *ignava.* Brotier.—4 Male Ms. Bud. et Rhenanus, *circumdant.* Idem.—5 Sic bene Mss. Vatic. 1864. Flor. Reg. Agr. editio princeps et recentiores. Male Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *illi veteris militiæ memores in cuneis congregantur.* Brotier.—6 Sic Rhenanus aliique. Mss. Harl. Bodl. Jes. Agr. Edd. veteres cum Ryckio, Gronov. et Brotier. habent *ten. nostr. aciem.*—7 Ms. Corb. et editio princeps, *suis ple-*

NOTÆ

[e] *Tria millia legionariorum*] Cum integra legio constet 6000. aut minimum 5000. millibus armatorum. *Savil.*

[f] *Sed ruina*] Puto, quia fusi fugatique tendebant ad vallum et portas; hinc in fossas circumdatas vallo cadebant; et casu illo, seu ruina periere, et tum plerique cadendo, propriis, aut sociorum armis confodiebantur.

pinensium vitata, nihil cetero in[9] itinere hostile ausi, Bonnense prælium excusabant; tanquam petita pace, postquam negabatur, sibimetipsi consuluissent.

21. Civilis, adventu veteranarum cohortium, justi jam exercitus ductor,[1] sed consilii ambiguus et vim Romanam reputans, cunctos, qui aderant, in verba Vespasiani adigit: mittitque legatos ad duas legiones, quæ, priore acie pulsæ, in Vetera castra concesserant, 'ut idem sacramentum acciperent.' Redditur responsum, 'neque proditoris, neque hostium se consiliis uti. Esse sibi Vitellium Principem, pro quo fidem et arma usque ad supremum spiritum retenturos: proinde perfuga[2] Batavus arbitrum[3] rerum Romanarum ne ageret, sed meritas sceleris pœnas expectaret.' Quæ[4] ubi relata Civili, incensus ira, universam Batavorum gentem in arma rapit. Junguntur Bructeri[g] Tencterique,[h] et excita nuntiis Germania ad prædam famamque.

reliquam viam aggressi sunt, *et Bonnense certamen excusabant; tanquam postulata pace*, et *postquam non concedebatur, suæ saluti providissent.*

Civilis, adjunctis vetustis cohortibus, justi jam exercitus imperator, sed consilii incertus, et potentiam Rom. revolvens animo, quotquot præsentes *aderant in nomen Vespasiani sacramentum appellare jubet: mittitque oratores ad duas legiones, quæ, superiore prælio fusæ, in Vetera hyberna se receperant*, ut eodem sacramento adigerentur. *Respondent*, se neque proditoris, neque hostium sequi consilia. Esse sibi Vitellium imperatorem, pro quo *obsequium* fidemque et arma retenturi essent, usque ad extremum vitæ finem: itaque desertor Batavus ne se rerum Rom. arbitrum ferret, sed dignum facinore supplicium opperiretur. *Quæ postquam renuntiata* sunt *Civili, ira præceps, totam Batavorum nationem ad arma excit. Adduntur Bructeri Tencterique, et concitata nuntiis Germania ad raptus famamque.*

rumque telis.—8 Ms. Harl. *interire*, pro *interiere.*—9 Præpositio, *in*, abest a Ms. Corb.

1 Male Beroaldus, *doctor*. Ms. Agr. *justi exercitus jam ductor*. Brotier.—2 Sic bene Mss. Reg. Harl. Corb. editio princeps et recentiores. Male Puteolanus, *perfugus*. Idem.—3 Brotierus edidit *arbitrium rerum:* et ita Mss. Flor. Reg. Bodl. Corb. Guelf. editio princeps, et Cl. Ernestus. Puteolanus, *arbitrum*; ut supra Annal. XIII. 14. Sic quoque supra scriptum in Ms. Bodl.—4 Male Beroaldus, *quippe ubi*. Brotier.

NOTÆ

[g] *Bructeri*] Populi Germaniæ magnæ ad Amisiam fluvium, dividuntur in *Majores* et *Minores*. Hodie Episcopatus Monasteriensis *Munster*, &c. In circulo Westphaliæ. *Tillemonius.*

[h] *Tencteri*] Populi Germaniæ magnæ ad Rhenum fluvium. Hodie ducatus *Berg* seu *Mone*, et comitatus *Sigen*, et *Dillenbourg*, in circulo Westphaliæ. *Tillemonius.*

22. Adversus has belli concurrentes minas, Legati legionum, Mummius Lupercus et Numisius Rufus,[i] vallum murosque firmabant.[j] Subversa longæ pacis opera,[k] haud procul castris,[1] in modum municipii exstructa, ne hostibus usui forent. Sed parum provisum, ut[2 l] copiæ in castra conveherentur: rapi permisere. Ita paucis diebus per licentiam absumta sunt, quæ adversus necessitates in longum suffecissent. Civilis, medium agmen cum robore Batavorum obtinens, utramque[3] Rheni ripam,[m] quo truculentior visu

Adversus has belli undequaque ingruentis minas, legati legionum Mummius Lupercus et Numisius Rufus, muniebant aggerem fossamque et mœnia castrorum firmabant. Solo æquata sunt *diuturnæ pacis ædificia, haud procul vallo, instar oppidi constituta, ne iis hostes uterentur. Sed non satis prospectum* est, *ut commeatus in castra deferrentur;* copias *rapi passi sunt* duces. *Ita brevi consumta sunt per licentiam, quæ diu suppeditassent contra necessitates. Civilis cum lectissimis Batavorum media acie assistens, utrumque littus Rheni occupat, dispositis* hic *Germano-*

1 Ms. Vatic. 1863. *haud procul a castris.* Editio princeps, *haud procul a muris.*—2 Brotierus legit *ni copiæ:* et ita Mss. Reg. Harl. Bodl. Jes. Agr. Puteolanus, aliique ante Lipsium. Veteris quoque scripturæ vestigia retinet editio princeps, licet corrupte habeat, *vi copiæ.* Lipsius emendavit, *ut copiæ.* Quod Salinerio Ryckioque jam observatum.—3 A Ms. Bud. abest, *utramque.*

NOTÆ

[i] *Numisius Rufus*] Ibi memoria lapsus Tac. nam solus Lupercus 'duarum legionum hybernis præerat.' Numisium quoque ad Vetera non fuisse, sed decimæsextæ potius legionis legatum, cui castra ad Novesium, alia facile ex Tacito loca probaverint. *Savilius.*

[j] *Vallum murosque firmabant*] Hyberna enim legionum postremis temporibus, urbium instar, muniri cœperunt. *Savilius.*

[k] *Longæ pacis opera*] Id est, *procestria,* et quæ ædificari ante castra solent, usibus lixarum, aut adventorum. Me vide Milit. v. Dial. 1. *Lipsius.*

Longæ pacis opera] Extra ipsa hyberna seu stativa annectere solebant aliqua ædificia, quæ *procestria* appellabantur, ut in iis reciperentur lixæ, mercatores, aliique pagani, qui castra sequebantur. Eos enim Romani militibus non miscebant.

Quin etiam ignominiæ loco, extra vallum tendere milites cogebantur. Tacitus libro XIII. 'Militesque tendere omnes extra vallum jussit. Inque ea contumelia detenti; nec nisi precibus universi exercitus exsoluti sunt.'

Livius libro X. 'Cohortes quæ signa amiserant, extra vallum sine tentoriis, destitutas invenit.' Frontinus libro IV. 'Otacilius Crassus consul, eos qui ab Annibale sub jugum missi redierant, tendere extra vallum jussit.'

[l] *Sed parum provisum, ut*] Peccatum, inquit, in eo a ducibus, quod dum ædificia pro castris diruuntur, commeatum aliaque tolerandæ obsidioni diripi permisere, potius quam, ut in castra conveherent ad usum. *Lipsius.*

[m] *Utramque Rheni ripam*] Vox,

foret, Germanorum catervis complet,[n] assultante per campos equite. Simul naves in adversum amnem agebantur. Hinc veteranarum[4] cohortium[o] signa, inde depromtæ sylvis lucisve[5] [p] ferarum imagines, ut cuique genti inire prælium mos est, mixta[6] belli civilis externique[q] facie obstupefecerant obsessos: et spem oppugnantium augebat amplitudo valli, quod, duabus legionibus situm, vix quinque millia armato-

rum cuneis, quo atrocior aspectu foret, advolitante interim *per campos equitatu. Simulque classis in adversum fluvium impellebatur. Hinc vexilla vetustarum cohortium, illinc detractæ saltibus nemoribusque ferarum effigies, ut qualibet natio incedere ad certamen solet, juncta* simul *belli civilis extraneique specie, terruerant circumsessos: et spem obsidentium firmabat spatium ingens castrorum, quæ,* pro *duabus legionibus exstructa, vix quinque millia militum Romanorum defendebant.*

At vocem illam habent alii omnes scripti et editi libri. Immerito ergo illam aut deletam, aut in *utrimque* mutatam, vult Lipsius. *Brotier.*—4 Ms. Corb. *veteranorum cohortium.*—5 Brotierus edidit *sylvis lucisque:* et ita Ms. Corb. et recentiores editiones. In Ms. Reg. et editione principe, *sylvis lucisve.* Mss. Harl. Bodl. Jes. Guelf. et Puteolanus, *sylvis jugisque.* Forte redundat, *lucisque.* Addi potuit in margine a quodam, qui attendebat ad librum 'de Moribus Germanorum, VII.' 'Effigies et signa quædam detracta lucis in prælium ferunt.' *Brotier.*—6 Ita Ms. Flor. Pichena et recentiores. In Ms. Corb. et editione principe, *belli civilis externique mixta facie.* Mss. Bodl. Guelf. et Puteolanus, *justa belli civilis externique facie.* Ms. Jes. et Rhenanus, *juxta.*—

NOTÆ

utramque, Budensi abest. Et vero cur utramque ripam milite compleverit, cum hæc in altera gesta?

Forte leg. *utrimque.* Id enim veri speciem habet, supra infraque castra militem locatum, ad obsessorum terrorem. *Lipsius.*

Vulgatam Florentinus et alii veteres confirmant, nec mirum videri debet, Civilem, qui militibus abundabat, navesque habebat, ad eos hinc inde absque ullo periculo traducendos, in utraque ripa catervas suas explicavisse, ad speciem et terrorem, ac fortasse ad commeatum, pro tanta multitudine facilius parandum. Romani enim suam ripam tunc non custodiebant; quippe obsessi. *Pichena.*

[n] *Quo truculentior visu foret, Germanorum catervis complet*] Britanni, Germani, Thraces, fere majores et truculentiores, armatos disponebant in muris, in vallo, vel in primis ordinibus, seu prima acie, in speciem simul ac terrorem. Sic supra Ann. lib. XI. notavimus. Et sic *truces* ultro, *insitæ feritati* magis *lenocinabantur.*

[o] *Veteranarum cohortium*] Batavos, scilicet. *Savilius.*

[p] *Sylvis lucisve*] Tacitus de Moribus gentis: 'Effigiesque et signa quædam detracta lucis, in prælium ferunt.'

[q] *Mixta belli civilis externique*] Respicit antecedentia verba. Nam veteranæ cohortes Batavorum, quæ in eo exercitu erant cum signis ad Romanum morem, speciem belli civilis præ se ferebant. *Pichena.*

Mixta belli civilis externique facie]

rum[7] tuebantur.[r] Sed lixarum multitudo, turbata pace illuc congregata, et bello ministra aderat.

23. Pars castrorum, in collem leniter exsurgens;[1] pars æquo adibatur: quippe, illis hybernis obsideri premique Germanias, Augustus crediderat: neque unquam id malorum, ut oppugnatum ultro legiones nostras venirent.[2] Inde non loco, neque munimentis labor additus:[s] vis et arma satis placebant. Batavi Transrhenanique, quo discreta virtus manifestius spectaretur, sibi[3] quæque gens consistunt,[t] eminus lacessentes. Post, ubi pleraque telorum turribus pinnisque[4] mœnium irrita hærebant,[5] et desuper saxis

Sed lixarum affluens turba, commoto bello, illuc concurrerat, et ipsa *bello operam navabat.*

Pars munimentorum, in acclive jugum clementer attollebatur, pars in plano jacebat. Namque Augustus existimaverat, illis castris occludi reprimique Germanias: neque unquam sperasset, *eam calamitatem* fore, *ut legiones nostras ultro* Barbari *obsiderent. Proinde non loco, neque castris adjuncta opera aut munimenta; vis et arma sufficere videbantur. Batavi et Transrhenani, quo separata virtus clarius animadverteretur et magis conspicua foret, quæque simul* invicem *natio componuntur*, castra *eminus oppugnantes. At postquam pleraque missilium incassum jacta pendebant, defixa propugnaculis pinnisque murorum, et desuper lapidibus*

7 Brotierus cum Ryckio et Gronov. legit *armatorum Romanorum*: et sic Mss. editiones veteres, Pichena et recentiores. Rhenanus, secutus unum suum Ms. Bud. omiserat, *Romanorum*.

1 Ita Mss. Flor. Reg. Corb. Agr. et editio princeps. Hac voce jam usus est Tacitus, Hist. II. 14. Puteolanus et ceteri, *assurgens*. Brotier.—2 Mss. Harl. Bodl. Jes. *veniretur*.—3 Ita Mss. et libri editi. Pro *sibi* mallet Rhenanus, *simul*; Cl. Ernestus, *soli*. Vulgata scriptura, licet a communi dicendi ratione aliquantisper remota, non tamen displicet. *Brotier.*—4 Male Ms. Corb. *primisque mœnium*. Idem.—5 Pro *hærebant*, Mss. Reg. Agr. et editio

NOTÆ

Civilis, nempe, quia ibi signa Romana et socii eadem militia exerciti in castris Rom. quia ibi arma et disciplina eadem cum Romanis. *Externique*, quia ibi Germani suo more bellantes, suaque signa deferentes, nempe *ferarum imagines depromtas sylvis lucisque*, nempe aprorum; hinc terror.

[r] *Quinque millia armatorum Romanorum tuebantur*] Dixit Tacitus, *Romanorum*, ut a quinque millium summa excluderet servos, lixas, atque id genus hominum. *Pichena.*

[s] *Inde non loco, neque munimentis labor additus*] Naturæ seu ingenio loci nullum opus, ars, seu manus addiderat, et castra erant tantum munita pro more, fere potius ad continendum militem, quam ad propellendos hostes, et potius spectata distantia castrorum inter se, seu propinquitas, quam ingenium loci.

[t] *Consistunt*] Quo discreta virtus manifestius spectaretur, *sibi quæque*

vulnerabantur, clamore atque impetu invasere vallum, appositis[6] plerique scalis, alii per testudinem suorum: scandebantque[7] jam quidam, cum, gladiis et armorum incussu præcipitati, sudibus et pilis obruuntur, præferoces initio et rebus secundis nimii. Sed tum[8] prædæ cupidine adversa quoque[9] tolerabant. Machinas etiam, insolitum sibi, ausi: nec ulla ipsis[10] solertia: perfugæ captivique docebant[11] struere materias[12] in modum pontis,[u] mox subjectis rotis propellere: ut alii superstantes, tanquam ex aggere, præliarentur; pars intus occulti muros subruerent. Sed excussa balistis saxa stravere informe opus: et crates vineasque parantibus adactæ tormentis ardentes hastæ: ultroque ipsi oppugnatores ignibus petebantur; donec, desperata vi, verterent consilium ad moras, haud ignari paucorum dierum inesse alimenta et multum imbellis turbæ. Simul ex inopia

sauciabantur, ululatis insultuque irrupere castra, admotis plerique scalis, alii facta testudine. Subibantque jam nonnulli, cum, ensibus et armorum impulsu deturbati, et in præceps jacti, sudibus et telis opprimuntur, maxime promti violentique principio, et rebus prosperis audaciores. Sed tum spoliorum opumque desiderio, improspera etiam ferebant. Etiam machinas adhibuere, quod ipsis insuetum: nec ulla ipsis ars, aut industria: transfugæ et captivi admonebant, et erexere materias, seu tabulata *ad instar pontis, dein subditis rotis adigere: ut alii supra stantes, velut ex aggere, pugnarent; alii intus abditi mœnia subverterent. Sed emissi machinis lapides profligavere indigestam molem: et crates vineasque disponentibus injectæ* sunt *catapultis flagrantes tædæ; ultroque ipsi obsessores flammis oppugnabantur; donec, abjecta spe, vi* potiundi castris, *mutato consilio, tempus traherent, haud inscii inesse* vallo *copias ad paucos dies, et multum inermis vulgi. Simul ex penu-*

princeps, *pendebant*. Quod probabat Gruterus.—6 Ms. Budens. *oppositis*.—7 Ita Mss. Flor. Harl. editio princeps et recentiores. Copulam, *que*, omisit Puteolanus. Omissa quoque fuerat in Ms. Bodl. sed secunda manu fuit addita.—8 Male Mss. Corb. et Farnes. *sed tamen*. Brotier.—9 Ms. Corb. *adversa quæque*.—10 Ms. Corb. *illis*. Male Ms. Reg. et editio princeps, *nullam sibi ipsis solertiam*. Brotier.—11 Bene Mss. Corb. Guelf. Rhenanus et recentiores. Male Ms. Reg. et editio princeps, *ducebant*. Brotier.—12 In

NOTÆ

gens consistunt; id est, sibi invicem in aciem assistunt; seu, prope invicem consistunt gens quæque, seorsim, scil. ab alia gente.

[u] *In modum pontis*] Vegetius libro IV. c. 7. in descriptione turris ambulatoriæ, mentionem facit pontis, hisce verbis: 'Circa mediam partem accipit pontem factum de duabus trabibus, quem subito prolatum, inter turrim murumque constituunt, et per eum egredientes de machina milites occupant muros, et in civitatem transeunt.'

proditio et fluxa servitiorum fides ac fortuita belli sperabantur.[13]

24. Flaccus interim,[v] cognito castrorum obsidio,[1] et missis per Gallias, qui auxilia concirent, lectos e[2] legionibus Dillio Voculæ, duodevicesimæ[3] legionis Legato,[w] tradit,[4] ut quam maximis per ripam itineribus celeraret. Ipse pavidus, invalidus corpore,[5] invisus militibus: neque enim

ria transitio, et levis mancipiorum fides, et casus belli expectabantur.

Interea Hordeonius, comperta obsidione castrorum, et missis per Gallias, qui auxiliares copias accirent, robora legionum permittit Dillio Voculæ, legato legionis duodevicesimæ, ut properaret per littus Rheni *quam celerrimo gradu* posset. *Ipse* Flaccus *segnitia languere, odiosus militibus: nec enim occulte indignabantur; esse*

editionibus veteribus et Ms. Reg. *machinas.*—13 Ms. Agr. *spectabantur.*

1 Ms. Reg. *cognita castrorum obsidione.*—2 Ita Mss. Flor. Corb. Pichena et recentiores. A Mss. Reg. Harl. Bodl. Jes. et editionibus veteribus abest præpositio.—3 Brotierus scribit *duoetvicesimæ legionis:* et sic Mss. Flor. Reg. Bodl. Corb. editio princeps, Rhenanus ac Lipsius. Mss. Harl. Jes. Puteolanus et recentiores, *duodevicesimæ.* In Ms. Vatic. 1958. *duodevicesimæ:* sed supra scriptum, *duoetvicesimæ.*—4 Ms. Corb. *tradidit.* Quod mallem, cum mox sequatur, *celeraret.* Brotier.—5 In Mss. Flor. Reg. Corb. Agr. et editione principe, *ipse navibus, invalidus corpore.* Bene Pichena emendavit, *pavidus.* Puteolanus cum Ryckio, *ipse pavidus torpere,* omissis, *invalidus corpore.*

NOTÆ

Tacitus hoc loco per *pontem* intelligere videtur totam machinam ambulatoriæ turris, non solam partem, quam sic Vegetius speciatim vocat. *Savil.*

[v] *Flaccus interim*] Hordeonius Flaccus, cum ad Magontiacum, ubi quartæ et octavædecimæ legionis hyberna, obsessa Vetera intellexisset, Dillium Voculam, legatum octavædecimæ, præmisit, et selectum utriusque legionis robur.

Hordeonius, relicto ad Magontiacum præsidio, quod hybernis custodiendis sufficeret, videtur proxime subsecutus, et assecutus Voculam Bonnæ, assitæ fluvio, octo supra Coloniam milliaribus, sexaginta supra Vetera, ut testatur Antoninus in Itinerario et Tacitus Ann. I. et sic pariter Coloniam profecti: ubi instante per rebellionem exercitu, et suadente invaletudine, abdicatam præfecturam, saltem ejus exercitium, in Voculam transtulit.

Cum illis nihilominus Novesium perrexit, (hodie *Nuys* vocant,) sexdecim milliarium infra Coloniam distantia, ex Antonini dimensione. Flaccus Novesii substitisse videtur, occiditurque ibidem, ut manifestum, mota per ebrios milites seditione.

Sed Vocula cum magna exercitus parte contendit ulterius, ut cœperat, propiusque Vetera, delecto castris loco Geldubæ, quæ ad Rhenum arx est, 'ubi ciceris generositas præcipua,' ait Plinius. *Savilius.*

[w] *Duodevicesimæ legionis Legato*] Libri et historia, *duodevicesimæ.* Vide quæ notavi Hist. I. 55. Inferius etiam dixit: 'Dein mutati in pœnitentiam primani quartanique et duodevicesimani, ea Voculam sequuntur:' quod non est mutandum. *Savilius.*

ambigue fremebant,[6] 'emissas a Magontiaco[7] Batavorum cohortes, dissimulatos Civilis conatus, asciri[8] in societatem Germanos: non Primi Antonii, neque Muciani, ope Vespasianum magis adolevisse: aperta odia armaque[x] palam depelli: fraudem et dolum obscura, eoque inevitabilia. Civilem stare contra, struere aciem: Hordeonium e cubiculo et lectulo jubere, quicquid hosti conducat. Tot armatas fortissimorum virorum manus unius senis valetudino regi. Quin potius, interfecto traditore,[9] [y] fortunam virtutemque suam malo[10] omine exsolverent.' His inter se vocibus instinctos[11] flammavere[12] insuper allatæ a Vespasiano literæ, quas Flaccus, quia occultari nequibant, pro concione recitavit:[13] vinctosque, qui attulerant, ad Vitellium misit.

dimissas cohortes Batavorum a Magontiaco, aucta adjutaque per dissimulationem Civilis cœpta, assumi in commilitium Germanos: neque magis provectum auctumque Vespasianum, subsidio Primi Antonii et Muciani, *quam ea simulatione:* manifestas offensiones, bellumque apertum palam propulsari; perfidiam et astum occulta, ideoque ineluctabilia *esse.* Civilem contra pugnare et instruere aciem; *at* Flaccum e tentorio et cubili imperare, quicquid hosti utile sit. Tot armatas strenuissimorum virorum dextras gubernari ab uno et invalido sene. Quin potius, occiso proditore, fortunam fortitudinemque suam infausto omine liberarent. *His invicem sermonibus incitos, accendere præterea missæ a Vespasiano epistolæ, quas* tamen *Hordeonius, vocato exercitu palam legit, quia dissimulari non poterant: et coërcitos vinclis nuntios duci jussit ad Vitellium.*

Frustra tentabat Lipsius, *ipse pavidus, invalidus, torpere.* Brotier.—6 Mss. Flor. et Ryckii, *premebant.*—7 Brotierus legit *emissas a Mogontiaco:* et ita Mss. Reg. Harl. Jes. In Ms. Bodl. *emissas Magontiaco.* In libris editis, *emissas a Magontiaco.*—8 Rhenanus, *acciri.*—9 Ita libri omnes scripti et editi. Suspecta tamen vox, *traditor;* nec ante Tertulliani tempora Latinis auribus audita. Inde Heinsius tentabat, *traditove;* id est, custodiæ, quæ eum ad Imperatorem adduceret, tradito. Potius crediderim, *hostibus tradito.* Dictum supra Annal. II. 66. 'tradito Cotye.' *Brotier.* Ferrettus et Acidalius legunt *proditore.*—10 Ms. Reg. et editio princeps, *a malo omine.*—11 Ita Mss. Flor. Reg. Agr. editio princeps, Pichena et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *vocibus insistentes.* In margine Ms. Harl. additum, *instinctos.*—12 Editio princeps et Ms. Agr. sed secunda tantum manu, *inflammavere.*—13 Ms. Corb. *recitaverat.*

NOTÆ

[x] *Aperta odia armaque*] Sallustii est: 'Hostem adversum deprimere, homini strenuo haud difficile est: occulta pericula neque vitare, neque facere, bonis in promtu est.' *Lipsius.*

[y] *Quin potius, interfecto traditore*] Sic vulgus insanum modo personis, modo locis, suas calamitates ascribit, etiam tempori, cœlo, et elementis ipsis.

25. Sic mitigatis animis, Bonnam,[1] hyberna primæ legionis, ventum.[2] Infensior illic miles, culpam cladis in Hordeonium vertebat: 'ejus jussu directam adversus Batavos aciem,[3] tanquam a Magontiaco legiones sequerentur: ejusdem proditione cæsos, nullis supervenientibus auxiliis. Ignota hæc ceteris exercitibus, neque Imperatori suo nuntiari: cum accursu tot provinciarum exstingui repens perfidia potuerit.' Hordeonius exemplaria[4] omnium literarum, quibus per Gallias Britanniamque et Hispanias auxilia orabat, exercitui recitavit; instituitque pessimum facinus,[5] ut epistolæ Aquiliferis legionum traderentur; a quis ante militi, quam Ducibus,[6] legebantur.[7] Tum e seditiosis unum vinciri jubet, magis usurpandi[8] juris,[z] quam quia unius culpa foret. Motusque Bonna exercitus[a] in coloniam Agrippinensem: affluentibus auxiliis Gallorum, qui primo rem Romanam enixe juvabant: mox, valescentibus Germanis, pleræque civitates[b] adversum nos armatæ[9] spe libertatis;

Ita placatis animis, venere Bonnam, castra primæ legionis. Infestior illic miles, causam cladis refundebat in Flaccum; ejus mandatis commissum adversus Batavos prælium, quasi advenirent legiones Magontiaco: ejusdem perfidia profligatos *ipsos*, nullis supervenientibus copiis. Incomperta hæc reliquis legionibus, neque principem suum admoneri: cum auxilio tot provinciarum, recens perduellio opprimi potuerit. *Hordeonius legit coram militi exemplaria omnium epistolarum, quibus auxilia rogabat per Gallias Britanniamque et Hispanias; usurpavitque institutum deterrimum,* scil. *ut præberentur literæ signiferis legionum; a quibus recitabantur prius militi, quam ducibus. Tum seditiosorum uni catenas indi jubet, magis exercendæ auctoritatis* gratia, *quam quia unius crimen foret. Exercitusque profectus* est *Bonna in civitatem Agrippinensem, accurrentibus auxiliis Gallorum, qui primo partes Rom. summa ope fovebant. Dein, adauctis Germanis, pleræque nationes* Galliarum *adversus nos excitæ, desiderio libertatis;*

1 Ms. Corb. *in Bonnam.*—2 Ms. Ryckii *est vent.*—3 Ms. Reg. et editio princeps, *directa .... acie.*—4 Sic bene Ms. Reg. et libri omnes editi. In Mss. Flor. Bodl. Jes. Corb. Bud. Guelf. *exemplares.* Brotier.—5 Acidalius includit *pessimum facinus* parenthesi cum exclamatione.—6 Ms. Agr. *duci.*—7 Lipsius mallet *legantur.*—8 Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus addunt, *causa.* Illud autem eleganter omittunt Mss. Flor. Reg. Corb. editio princeps et recentiores. *Brotier.*—9 In Mss. Flor. Reg. Bud. Corb. et editione prin-

NOTÆ

z *Magis usurpandi juris*] Id est, Ut ostentaret, quid posset, aut quid sibi liceret pro jure suo, seu pro potestate legati; et tamen in seditiosos exemplum erat.

a *Motusque Bonna exercitus*] Assumta prima legione, aut magna ejus parte, ut aliunde patet. *Savilius.*

b *Pleræque civitates*] Nempe civitates Galliarum.

et, si exuissent servitium, cupidine imperitandi. Gliscebat iracundia legionum, nec terrorem unius militis vincula indiderant: quin idem ille arguebat ultro 'conscientiam Ducis: tanquam nuntius inter Civilem Flaccumque falso crimine testis veri opprimeretur.' Conscendit tribunal Vocula mira constantia, prehensumque militem ac vociferantem 'duci ad supplicium' jussit. Et, dum mali pavent, optimus quisque[10] jussis paruere. Exin consensu 'Ducem Voculam' poscentibus, Flaccus summam rerum ei permisit.

26. Sed discordes animos multa efferabant: inopia stipendii frumentique;[c] et simul delectum tributaque Galliæ aspernantes;[d] Rhenus incognita illi[1] cœlo siccitate[e] vix navium patiens; arcti commeatus: dispositæ per omnem ripam stationes, quæ Germanos vado arcerent:[f] eademque

et, si servitii jugum excussissent, cupiditate dominandi. Gravescebat ira legionum, nec unius militis catenæ metum intulerant: quin idem ille accusabat ultro eodem scelere innexum ducem; et quasi nuntius *ipse* inter Civilem et Flaccum, supposito facinore, conscius veri exstingueretur. *Ascendit suggestum Vocula, insigni constantia, correptumque militem clamitantemque,* rapi ad mortem *jussit. Et dum pessimi metuunt, modestissimus quisque imperiis morem gessere. Mox consensu* ducem Voculam *postulantibus, Hordeonius summum rerum arbitrium ei concessit.*

Sed turbidum militem plurima exasperabant; penuria pecuniæ et annonæ; et simul Galliæ abnuentes præbere auxilia et vectigalia; Rhenus insolita illis regionibus ariditate vix navigia ferens; angustæ tenuesque copiæ: et collocata per omne littus præsidia, quæ Germanos transitu prohiberent: ac proinde arctior res frumen-

cipe, *arma*. Quod immerito probavit et edidit Jac. Gronovius, *converterunt* intelligens. In Ms. Agr. *arma sumsere*. Sed, ut puto, est potius viri eruditi conjectura, quam vetus scriptura. *Brotier.* Bipont. legunt *armari*.—10 In margine Ms. Harl. *optimi quique*.

1 Ita Ms. Reg. et libri omnes editi. *Illi*, abest a Mss. Harl. Bodl. Jes.

NOTÆ

[c] *Inopia stipendii frumentique*] Puto, pecunia et frumentum tribuebantur militi, velut integrum stipendium. Cic. in L. Pisonem: 'Stipendio mehercule et frumento Catilinam esse putasses juvandum.' Stipendium ipsum, *annonam* vocabant.

[d] *Delectum tributaque Galliæ aspernantes*] Et tamen vix decem ante lineis scribit, 'affluentibus auxiliis Gallorum, quæ primo rem Rom. enixe juvabant.' *Savilius.*

[e] *Incognita illi cælo siccitate*] Sic de Mor. Germ. 5. 'Terra etsi aliquanto specie differt, in universum tamen, aut sylvis horrida, aut paludibus fœda: humidior qua Gallias, &c. aspicit.'

[f] *Quæ Germanos vado arcerent*] Id est, Ne flumen vado transirent, afferentque commeatus: quod potuissent ob siccitatem et penuriam aquarum.

de causa minus frugum, et plures, qui consumerent. Apud imperitos prodigii loco accipiebatur ipsa aquarum penuria, tanquam nos amnes quoque et vetera Imperii munimenta[g] desererent: quod in pace 'fors,'[2] seu 'natura,' tunc 'fatum et ira Dei,'[h] vocabatur. Ingressis Novesium[i] tertiadecima[3] legio conjungitur. Additus Voculæ in partem curarum Herennius Gallus, Legatus: nec ausi ad hostem pergere, loco, cui[4] Gelduba[j] nomen est, castra fecere. Ibi struenda

taria, et plures qui absumerent. Apud ignaros in omen vertebatur ipsa aquarum inopia, tanquam nos ipsa flumina etiam et antiqui limites imperii destituerent. Quod rebus tranquillis, fors, *vel* natura, *vel* providentia vocaretur, *tunc* fatum *et* ira Numinis *appellabatur. Intrantibus Novesium adjungitur tertiadecima legio. Accessit Voculæ socius curarum Herennius Gallus, legatus: nec ausi adversus hostem ire, castra posuere loco, quem Gelduba vocant. Illic firmabant ex-*

Bud. Guelf. Additum est secunda manu in Ms. Harl.—2 Mss. Harl. Bodl. Jes. *sors.*—3 *Sextadecima legio.* Male Puteolanus et deinde ceteri omnes, *tertiadecima legio.* Emendandum, *sextadecima,* recte vidit Mercerus. Bene enim Mss. Reg. Agr. et ed. pr., XVI. *legio.* Sic quoque infra c. 62. Ms. Flor. *legio* XVI. Ibi quidem, vice versa, Ms. Reg. et ed. pr. habent, *legio tertiadecima.* Ms. Agr. *legio tredecima.* Nam legio tertiadecima erat in Pannonia. Sextadecima autem legio erat in Germania inferiore, ut videre est in not. et emend. ad Hist. II. 6. Nec est quod Pichena Mercero objiciat sextadecimanos a Vitellio in Italiam fuisse abductos, teste ipso Tacito Hist. III. 22. Primani, et quintani, et quintadecimani fuerant quoque abducti, teste Tacito ibid. Passim tamen in hoc Civilis bello memorantur. At hæc gesta ante Cremonense prælium, ut patet ex Hist. IV. 31. Præterea non integræ legiones, sed earum partes mittebantur, quæ etiam supplebantur. Inde manebant legionum nomina. Confer Hist. III. 22. Hist. IV. 35. *Brotier.* Budens. hic et c. 62. XIII. Fuere autem duæ legiones hoc numero, altera, quæ Vespasiano accesserat Hist. II. 86. altera, de qua h. l. in verba Vespasiani adigetur serius c. 62. *Oberl.*—4 Ita Ms. Reg. editio princeps et recentiores. A Mss.

NOTÆ

[g] *Vetera imperii munimenta*] Hi imperii limites, Rhenus, Oceanus, Danubius, Euphrates.

[h] *Fatum et ira Dei*] Caius libro X. ad Edictum provinciale, 'vis major, quam Græci Dei iram vocant.' Videntur enim auctores, quicquid grave, quicquid horriferum mortalibus accidit, divinæ iræ ascribere. *Alciatus.*

[i] *Novesium*] Urbs Ubiorum populorum, in Germania inferiore, Galliæ Belgicæ provincia; hodie *Nuys,* urbs Archiepiscopatus et Electoratus Coloniensis, prope *Erff* fluvium, in circulo Rheni inferioris. *Tillemonius.*

[j] *Gelduba*] Oppidum Ubiorum populorum, in Germania inferiore, Belgicæ regionis provincia: hodie *Geldub,* aut *Gelb,* vicus Archiepiscopatus et Electoratus Coloniensis, ad occidentem Rheni fluvii, et inter oppida *Nuys* et *Ordinghen,* in circulo Rheni inferioris. *Tillemonius.*

acie, muniendo vallandoque et ceteris belli meditamentis[k] militem firmabant. Utque præda ad virtutem accenderetur,[5] in proximos Gugernorum[l] pagos, qui societatem Civilis acceperant, ductus a Vocula[6] exercitus. Pars cum Herennio Gallo permansit.

27. Forte navem, haud procul castris, frumento gravem, cum per vada hæsisset, Germani in suam ripam trahebant. Non tulit Gallus, misitque subsidio cohortem. Auctus et[1] Germanorum numerus, paulatimque aggregantibus se auxiliis, acie certatum. Germani multa cum strage nostrorum navem abripiunt.[2] Victi (quod tum in morem verterat) non suam ignaviam, sed perfidiam Legati[m] culpabant. Protractum e tentorio, scissa veste, verberato[n] corpore, 'quo

ercitum ordinanda acie, fossas et aggerem moliendo, et aliis belli imitamentis. Utque per raptus ad fortitudinem incitarentur, Vocula duxit partem exercitus in propinquas Gugernorum terras, qui ad partes Civilis transiverant. Pars remansit cum Herennio Gallo.

Fortuito casu Germani trahebant in suum littus navigium e nostris, *frugibus onustum, cum haud longe a castris* Rom. *vado defixum esset.* Id *non toleravit Gallus, et cohortem* nostris *auxilio misit. Accrevit etiam Germanorum turba, sensimque adjungentibus se auxiliis, prælio dimicatum. Germani non sine plurima cæde nostrorum navigium abducunt. Pulsi, (quod tum in consuetudinem abierat,) non suam segnitiam, sed fraudem legati criminabantur. Abreptum e tabernaculo, lacerata veste, et fœdato plagis corpore, promere jubent*, quo præmio, quibus sociis, tra-

Harl. Bodl. Jes. abest, *cui.* Illud quoque omisere Puteolanus, Ryckius et Gronov. In Ms. Harl. secunda manu additum est.—5 Sic Ms. Flor. editio princeps, Pichena et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *incenderetur*. Budens. *accederetur*.—6 Sic bene Mss. Harl. Bodl. Jes. Puteolanus et recentiores. Præpositio abest a Mss. Flor. Bud. et editione principe. Eam quoque omisit Rhenanus. In Ms. Agr. *Voculæ*. Brotier.

1 Male Puteolanus, *auctus est Germanorum*. Brotier.—2 Sic bene Mss. Harl. Jes. Guelf. Rhenanus et recentiores. In editionibus veteribus, *arri-*

NOTÆ

[k] *Ceteris belli meditamentis*] Illi labores seu exercitationes sunt veluti prælndia et meditamenta belli, quibus instruitur, paratur, firmaturque miles, priusquam ducatur ad summam belli, priusquam in discrimen aut prælium veniat.

[l] *Gugernorum*] Gugerni, pagus, vel pars Menapiorum populorum, in Germania inferiore, Belgicæ provincia: hodie pars septemtrionalis diœceseos Archiepiscopatus *Coloniensis*; vel secundum divisionem temporalem, hic nunc est ducatus Cliviæ *Cleves*, pars septemtrionalis Archiepiscopatus et Electoratus *Coloniæ*, atque *Meurs* comitatus. *Tillemonius*.

[m] *Perfidiam legati*] Nempe, Herennii Galli, quem deripiunt e tentorio, et verberibus ac vinclis onerant.

[n] *Scissa veste, verberato*] Sic supra Hist. III. 77. 'Julianus ad L. Vitel-

pretio, quibus consciis, prodidisset exercitum,' dicere jubent. Redit in Hordeonium[o] invidia. Illum 'auctorem sceleris,' hunc 'ministrum' vocant;[p] donec, exitium minitantibus exterritus, proditionem et ipse Hordeonio objecit; vinctusque,[q] adventu demum Voculæ exsolvitur. Is postera die[r] auctores seditionis morte affecit. Tanta illi exercitui diversitas inerat licentiæ patientiæque. Haud dubie gregarius miles Vitellio fidus: splendidissimus quisque in Vespasianum proni: inde scelerum ac suppliciorum vices, et mixtus obsequio furor: ut contineri non possent, qui puniri poterant.

28. At Civilem immensis auctibus[1] [s] universa Germania extollebat, societate nobilissimis obsidum firmata. Ille, ut cuique proximum, 'vastari Ubios Treverosque, et aliam

didisset exercitum. *Dein revolvitur in Flaccum iracundia: illum* consultorem flagitii, *hunc* executorem ac satellitem *appellant; donec, mortem intentantibus metu perculsus, perfidiam et ipse Flacco exprobravit: et in vinclis habitus, advenienie tandem Vocula, eximitur. Is postridie auctores consternationis morte mulctavit. Tanta apud* illum *militem vicissitudo fuit audaciæ et tolerantiæ. Certe plebeius miles fide constans* pro *Vitellio fuit: clarissimus quisque in Vespasianum proclives* erant: *inde flagitiorum ac pœnarum vices, et mixta obedientiæ ira;* ita *ut regi non possent, qui castigari poterant.*

At ingenti fama tota Germania Civilem celebrabat, inito stabilitoque fœdere per splendidissimos obsides. Ille, ut cuique genti *vicini* erant, diripi *jubet* Ubios et

piunt. Idem.—1 Sic bene Pichena e Ms. Flor. Sic quoque Ms. Covarruviæ. Cf. Ruhnken. ad Vell. Paterc. I. 40. In Mss. Vatic. 1958. et Bodl. *actibus.* Supra scriptum autem, *auctibus.* Male Ms. Agr. *laudibus.* Editio princeps habet quoque, *actibus.* At cum vox illa deesset in Ms. Vatic. 1863. quem

NOTÆ

lium perductus, et verberibus fœdatus, in ore ejus jugulatur.' *Scissa veste,* quod afflictis usurpatum, quo commiserationem moverent, et innocentiam testarentur, aut dolorem. Vel in reos sic sæviebant.

[o] *Hordeonium*] Qui videtur Novesii relictus.

[p] *Auctorem sceleris, hunc ministrum vocant*] Illum *auctorem,* nempe Hordeonium Flaccum, hunc *ministrum,* nempe Herennium Gallum.

[q] *Vinctusque*] Nempe Herennius Gallus.

[r] *Is postera die*] Vocula scil.

[s] *Immensis auctibus*] Sensus est, nempe, quotidie affluxisse Civili immensa Germanorum auxilia, quibus ille *auctibus* maxime extollebatur.

Livius l. IV. 'Cujus rei præmium sit in civitate, eam maximis semper auctibus crescere.' *Pichena.*

manum Mosam[t] amnem transire,'[2] jubet 'ut Menapios[u] et Morinos[v] et extrema Galliarum quateret.'[3] Actæ utrobique prædæ; infestius in Ubiis,[w] quod gens[4] Germanicæ originis, ejurata patria, Romanorum nomen, *Agrippinenses*, vocarentur.[5] Cæsæ cohortes eorum, in vico Marcoduro,[x] incuriosius agentes, quia procul ripa aberant.[y] Nec quie-

Treveros, et alio agmine transmeare Mosam fluvium, ut excirent commoverentque Menapios et Morinos et ultimas oras Galliarum. *Abrepta ex utraque parte spolia; infensius apud Ubios, quod natio Germanicæ stirpis, abdicata patria, Romanorum vocabulo* Agrippinenses *appellarentur. Profligatæ cohortes eorum, in pago Marcoduro, socordius agitantes, quia longe distabant a* Rheni *littore. Nec*

inspexit Lipsius, emendabat, *immensum universa, &c.* Brotier.—2 Brotierus legit, *alia manu . . . transire.* Vel *aliam manum*, vel *transiri*, emendandum videtur Ursino, Faërno et Freinshemio. Vulgatam tamen scripturam, *alia manu .... transire*, defendunt Ryckius et Ernestus, aut *suos*, aut *duces populorum*, intelligendo.—3 Sic bene Mss. editiones veteres et recentiores. Male Rhenanus, *quaterent*. Brotier.—4 Sic bene Mss. Flor. Bud. Pichena et recentiores. In Mss. Bodl. Jes. et Puteolanus, *quos genus Germanicæ, &c.* In Mss. Reg. Agr. et editione principe, *quod Germanicæ originis.* Idem.—5 Sic bene Mss. Flor. Reg. Agr. editio princeps et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *Romanorum nomine, Agrippinenses vocarent. Romanorum nomen*, insititia Grutero videbantur. *Idem.*

NOTÆ

[t] *Mosam*] Mosa fluvius Celticæ sive Lugdunensis et Belgicæ regionis in Gallia, exonerat se in Oceanum Germanicum; hodie vocatur *la Meuse*, vel *Vieille Meuse*, et *Maes*. Labitur per Campaniam, *Champaigne;* status Lotharingiæ, *Lorraine;* Belgicam hodiernam, *les Pays Bas, &c.* in mare Allemaniæ effunditur. *Tillemon.*

[u] *Menapios*] Menapii, populi Germaniæ inferioris, in Belgica regione Galliæ: hodie diœceses Episcopatuum *Ruremonde*, *Bosleduc*, *Anvers*, et *Middelbourg*, pars Episcopatus *Gand*, atque omnis diœcesis Archiepiscopatus *Malines*. Vel, secundum divisiones temporales, pars ducatuum *Brabant*, *Gueldres, &c.* omnis comitatus *Zeelande*, in Belgica hodierna: ex Geographia Sansonis. *Tillemon.*

[v] *Morinos*] Morini, populi Belgicæ Secundæ, ad Oceanum Britannicum, in Gallia: hodie diœceses Episcopatuum *Boulogne*, *Saint Omer*, *Ippres*, *Brugges*, *Tournay*, et pars Episcopatus *Gand*. Vel, secundum divisionem temporalem, pars est *Picardiæ*, et comitatuum *Flandriæ* et Artesiæ, *Artois*, in regno Franciæ et acquisitis, &c. *Tillemon.*

[w] *In Ubiis*] Ann. l. XII. 'Agrippina (uxor Claudii) quo vim suam sociis quoque nationibus ostentaret, in oppidum Ubiorum, in quo genita erat, veteranos coloniamque deduci imperat; cui nomen inditum ex vocabulo ipsius.'

[x] *Marcoduro*] Marcodurus vicus, aut oppidum Ubiorum populorum, in Germania inferiore, Belgicæ provincia; hodie *Duren*, oppidum ducatus Juliacensis, ad Ruram fluvium. *Tillemonius.*

[y] *Procul ripa aberant*] Scilicet non

vere Ubii, quominus prædas e Germania peterent: primo impune, dein circumventi sunt; per omne id bellum meliore usi fide, quam fortuna. Contusis Ubiis, gravior et successu rerum ferocior Civilis, obsidium legionum urgebat: intentis custodiis, ne quis occultus nuntius venientis auxilii penetraret. Machinas molemque operum Batavis delegat: Transrhenanos, 'prælium' poscentes,[6] 'ad scindendum vallum ire, detrusosque redintegrare certamen,' jubet; superante multitudine et facili damno: nec finem labori nox[7] attulit.

29. Congestis circum lignis accensisque, simul epulantes, ut quisque vino incaluerat, ad pugnam temeritate inani ferebantur. Quippe ipsorum tela per tenebras vana: Romani conspicuam Barbarorum aciem, et, si quis audacia aut insignibus[1] effulgens, ad ictum destinabant. Intellectum id Civili: et, 'restincto igne, misceri[2] cuncta tenebris et armis,' jubet. Tum vero strepitus dissoni, casus incerti, neque feriendi, neque declinandi providentia. Unde clamor

defuere Ubii, quin prædam agerent et ferrent e Germania: primo salvi et incolumes, deinde oppressi et intercepti sunt; et per omne id bellum majore fide, quam fortuna egere. Fractis Ubiis, immanior, et rebus secundis audacior Civilis, obsidioni legionum instabat: acribus excubiis, ne quis secretus nuntius adventantium legionum perrumperet. Tormenta et curam laborum Batavis demandat; Transrhenanos, pugnam *flagitantes,* ad expugnandum aggerem pergere *jubet,* deturbatosque instaurare prælium; *affluente numero, et vili jactura: nec pugnam aut laborem nox diremit.*

Aggestis passim lignis, subditoque igne, simul convivia celebrantes, ut quisque mero flagrabat, ad prælium vana audacia prorumpebant. Namque ipsorum missilia per noctem irrita: Romani conspicuum Germanorum agmen, et, si quis ferocia aut ornamentis præniteret, certo ictu petebant. Id animadvertit Civilis; et, amotis ignibus, omnia tenebris et armis implicari *jubet. Tum vero clamores discordes, accidentia ambigua, neque percutiendi* aderat *prudentia, neque ictus vitandi. Unde*

6 Male Mss. Harl. Bodl. Jes. *bellum poscentes.* Additum in margine Ms. Harl. *prælium.* Brot.—7 Ita Ms. Reg. editio princeps et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. Guelf. et Puteolanus, *ne finem quidem labori nox attulit.* Inde tentabat Jac. Gronovius, *ne nox quidem finem labori attulit.*

1 Male Ms. Agr. *insignibus armis effulgens. Insignibus,* ita usurpatum jam vidimus supra Hist. I. 38. et Annal. I. 24. *Brotier.*—2 Sic bene Mss. et edi-

NOTÆ

putabant, Germanos eo usque excursuros. *Pichena.*

acciderat,[3] circumagere corpora, tendere arcus:[4 1] nihil prodesse virtus,[5] fors cuncta turbare et ignavorum sæpe telis fortissimi cadere. Apud Germanos inconsulta ira: Romanus miles, periculorum gnarus,[6] ferratas sudes, gravia saxa, non forte jaciebat. Ubi sonus molientium, aut appositæ scalæ hostem in manus dederant, propellere umbone, pilo sequi: multos, in[7] mœnia egressos, pugionibus fodere. Sic exhausta nocte, novam aciem dies aperuit.

30. Eduxerant Batavi turrim, duplici tabulato, quam,

strepitus advenerat, huc *obvertere corpora, obniti telis: nihil conducere fortitudo, fortuna omnia miscere, et inertium jaculis strenuissimi sæpe confodi. Apud Germanos præceps furor: Romanus miles, discriminum præliorumque sciens, ferratas sudes, et magnæ molis saxa, non temere immittebat. Cum strepitus subruentium* muros, *vel admotæ scalæ hostem prope objecerant, umbone proturbare, et hasta insectari: plurimos, qui jam in muros evaserant, ferro confodere. Sic absumta nocte, novum certamen dies patefecit.*

Exstruxerant Batavi turrim, gemino ordine tabulatorum, quam, portæ præto-

tiones veteres. Jac. Gronovius et recentiores, *miscere cuncta*. Brot.—3 Ms. Agr. *accideret*.—4 Ita Mss. et libri editi. Frustra tentat Lipsius, *tendere armis*. Male Acidalius, *tendere jactus*. Tendebant arcus adversum Romanos, qui e summis mœnibus ferratas sudes et gravia saxa jaciebant. *Brotier*.—5 *Virtus*, in Ms. Reg. et ed. pr. perperam excidit.—6 Sic Rhenanus et recentiores. In Mss. et veteribus editionibus, *ignarus*.—7 Sic bene veteres et recentiores editiones. In intermediis quibusdam editionibus præpositio, *in* est omissa. *Brotier*.

NOTÆ

1 *Tendere arcus*] Mihi suspectum, et tibi, si attendes. Quorsum hic arcus? De Germanis sermo est, quibus haud crebra ea arma: sed nec ille sensus ad Taciti sensum.

Mihi videbatur, *tendere armis*; et ita solet: ubi periculum, eo armis tendimus. *Lipsius*.

Tendere arcus] Legunt *artus*; quod absurdum: sic idem bis dixisset Tacitus, nam circumagerent corpora, et tenderent artus eo loci unde clamor oriebatur; quod idem foret.

Sed puto, non ibi de Germanis tantum agitur, sed etiam de Romanis simul; ita ut par esset difficultas utrobique propter noctem: et postea distinguit iram Germanorum a Romani militis prudentia peritiaque.

Et licet de Germanis tantum ageretur, hi tamen potuerunt *tendere arcus*, aut similia. Nam infra de mor. German. 6. 'Pedites et missilia spargunt pleraque singuli, atque in immensum vibrant.'

Aut certe hæc inter liberos egressus et ornamenta historiæ, quæ non ita stricte capienda, sed ea magis ut sunt, quam ut dicuntur, intelligenda, et scriptori sua facundia condonanda sit. Quidni conflatus fuerit ille exercitus Civilis ex varii generis gentibus et militibus, quorum alii alia tela missiliaque in usu habuerint?

Prætoriæ portæ [a] (is æquissimus locus) propinquantem, promoti contra validi asseres et incussæ trabes[1] perfregere, multa superstantium pernicie. Pugnatumque in perculsos subita et prospera eruptione.[2] Simul a legionariis, peritia et arte præstantibus, plura struebantur. Præcipuum pavorem[3] intulit suspensum et nutans machinamentum, quo repente demisso, præter suorum ora singuli pluresve hostium sublime rapti, verso pondere intra castra[4] effundebantur. Civilis, omissa oppugnandi spe, rursus per otium assidebat, nuntiis et[5] promissis fidem legionum convellens.

31. Hæc in Germania ante Cremonense prælium[b] gesta, cujus eventum literæ Primi Antonii docuere, addito Cæcinæ edicto.[c] Et Præfectus cohortis e victis, Alpinus[1] Mon-

riæ imminentem, (is commodissimus locus,) provecti contra firmi asseres, et impulsæ trabes perrupere, cum plurima superstantium strage. Certatumque in exterritos, repentina et felici eruptione. Etiam plura moliebantur legionarii, experientia et industria præcellentes. Summum terrorem incussit suspensa et titubans machina, qua subito demissa, in conspectu suorum, unus pluresve barbarorum in altum abrepti, inverso libramento, intra munimenta valli excutiebantur. Civilis, amissa spe expugnandi castra, *rursus ea per quietem obsidebat, et per nuntios, promissaque constantiam legionum solicitabat.*

Hæc apud Germaniam acta sunt ante pugnam Cremonensem, cujus exitum renuntiavere epistolæ Primi Antonii, adjecto edicto Cæcinæ consulis. *Et Alpinus*

1 In margine Ms. Harl. *et incussis trabibus.*—2 Ms. Budens. *ruptione.*—3 Mss. Reg. Agr. et editio princeps, *præcipuum terrorem.*—4 *Castra*, abest a Ms. Jes.—5 Copulam bene Rhen. inseruit e Budens. *Oberlin.*

1 Mss. Harl. Bodl. Jes. et editiones veteres, *Alpinius.* Alias habent quo-

NOTÆ

[a] *Prætoriæ portæ*] In castris Romanis fuerunt multiplices portæ, et ad summum quatuor, prima *Prætoria*, altera *Decumana*, tertia *Principalis*, quarta, *Quintana*.

Ea porta in castris appellata *Prætoria*, qua exercitus in prælium educitur, quia initio *prætores* erant qui deinde consules, et ii bella administrabant: quorum tabernaculum quoque dicebatur *Prætorium*, ait Pompeius 14. significationum. *Vertran.*

[b] *Ante Cremonense prælium*] Pugnatum est ultimo Octobris, ut alibi dictum. *Savilius.*

[c] *Cæcinæ edicto*] Qui consul, publicato, ut videtur, edicto, suum in Flavianas partes studium probavit. *Savilius.*

Consul enim Cæcina erat; atque eo edicto, credendum est, de rebus Cremonæ gestis scripsisse, ac Vespasianum jam haud dubie imperatorem esse, ac vicisse, ut legiones, quæ in Germania erant, nihil ultra cunctarentur, quin Vespasiani parti-

tanus,[d] fortunam partium præsens fatebatur. Diversi hinc motus animorum.[e] Auxilia e Gallia,[f] quis nec amor, nec odium in partes, militia sine affectu,[g] hortantibus Præfectis,[2] statim a Vitellio desciscunt: vetus miles cunctabatur.[3] [h] Sed adigente Hordeonio Flacco, instantibus Tribunis, dixit sacramentum, non vultu, neque[4] animo, satis affirmans: et, cum cetera jurisjurandi verba conciperent,[5] 'Vespasiani' nomen hæsitantes, aut levi murmure et plerumque silentio, transmittebant.

32. Lectæ deinde pro concione epistolæ Antonii ad Civilem, suspiciones[1] militum irritavere, tanquam ad socium partium scriptæ, et de Germanico exercitu hostiliter. Mox allatis Geldubam in castra nuntiis, eadem dicta factaque: et missus cum mandatis Montanus ad Civilem, 'ut

Montanus, præfectus cohortis, qui unus *e victis, præsens confitebatur fortunam partium. Hinc varii affectus animorum. Copiæ Gallorum, quibus nec favor, nec inimicitia in partes, et bellum sine studio, incitantibus præfectis, statim deficiunt a Vitellio: veteranus miles dubitabat. Sed compellente Flacco, hortantibus tribunis, appellavit sacramentum, non ore neque mente satis asseverans: et cum ceteram sacramenti formulam proferrent,* Vespasiani *vocabulum suspensi ac nutantes, aut levi susurro, et sæpe silentio, præteribant.*

Dein recitatæ literæ Antonii ad Civilem coram exercitu, suspicaces militum animos exasperavere, velut ad socium partium compositæ, et tamquam Primus *de Germanicis legionibus hostiliter* sentiret. *Posthac missis nuntiis Geldubam in castra, eadem dicta ac facta* sunt: *et missus cum literis Montanus ad Civilem,* ut

que, *Alpinus.*—2 Budens. *Tribunis.*—3 Male Ms. Jes. *conturbatur.* Brotier. —4 Ms. Bodl. *non vultu, non animo.*—5 Ms. Jes. *acciperent.*

1 Sic bene libri editi. In Ms. Bodl. *suspictiones.* In Ms. Vatic. quem

NOTÆ

bus accederent.

Quæ fortasse Antonius ipse a Cæcina curavit nuntianda, tanquam majorem auctoritatem edictum consulis, apud Rom. legiones habiturum esset. *Pichena.*

[d] *Alpinus Montanus*] Missus a Flavianis nuntius victoriæ. Hist. III. *Savilius.*

[e] *Diversi hinc motus animorum*] Alii alia sentiebant statuebantque; alius affectus Gallorum, alia voluntas veteris militis.

[f] *Auxilia e Gallia*] Id est, recenter conscriptæ copiæ accitæque e Gallia; a quibus copiis distinguit veterem militem, puto, etiam Gallorum, qui, scil. magis imbutus favore Vitellii.

[g] *Militia sine affectu*] Ut qui erant nuper delecti, forte plerique inviti.

[h] *Vetus miles cunctabatur*] An veteres cohortes Gallorum, an vetus miles Romanus? Puto tamen esse militem Romanum.

absisteret bello: neve externa armis[2] falsis velaret.[i] Si Vespasianum juvare aggressus foret, satisfactum cœptis.'[j] Ad ea Civilis primo callide: post, ubi videt Montanum præferocem ingenio, paratumque in res novas, orsus a questu periculisque, quæ per quinque et viginti annos in castris Romanis exhausisset, 'Egregium,' inquit, 'pretium laboris[3] recepi,[4] necem fratris[k] et vincula mea et sævissimas hujus exercitus voces,[l] quibus ad supplicium petitus,[m] jure gentium pœnas reposco. Vos autem[5] Treveri,[n] ceteræque servientium animæ,[o] quod præmium[6] effusi totiens

arma deponeret: et ne externo bello fraudem obtenderet. Si fovere Vespasianum cœpisset, proposito satisfecisse. *Ad hæc Civilis primo caute respondere: at postquam animadvertit Montanum audentem animo, promtumque ad nova cœpta, incipiens a questu, et a discriminibus, quæ per quinque et viginti annos in bellis Rom. exantlasset.* Eximium, *inquit*, operæ navatæ præmium accepi, cædem fratris, et catenas meas, et atrocissimos hujus exercitus clamores, quibus ad exitium flagitatus, jure gentium vindictam repeto. Vos vero Treveri, aliæque servitutis victimæ, quod præmium fusi toties cruoris

Lipsius inspexit, *suspectiones*. Brotier.—2 Ita Mss. Flor. Reg. Harl. Bodl. Agr. editiones veteres et recentiores. Lipsius emendabat, *externa arma falsis*. In Ms. Jes. *extrema armis falsis*.—3 In Ms. Reg. et editione principe, *laborum*.—4 Sic Ms. Flor. et editio princeps. Ms. Reg. *recipi*. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *cepi*, et sic Ryckius et Gronov.—5 Ms. Budens. *Vosque Treveri*.—6 Ita Mss. Flor. Reg. Agr. editio princeps, Jac. Gronovius, et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *pretium*. In margine

NOTÆ

[i] *Neve externa armis falsis velaret*] Clarius, *externa arma;* hoc sensu, Ne Civilis ultra tegeret perfidiam et rebellionem: neu quod revera externum bellum erat, tegeret et velaret, quasi pro Vespasiano sumtum, et civile esset. *Lipsius.*

[j] *Si Vespasianum juvare aggressus foret, satisfactum cœptis*] Ita Cicero pro Rege Deiotaro: 'Itaque Pharsalico prælio facto, a Pompeio discessit, spem infinitam persequi noluit. Vel officio, si quid debuerat, vel errori, si quid nescierat, satisfactum esse duxit.'

[k] *Necem fratris*] Sic supra c. 13. 'Julius Paulus et Claudius Civilis regia stirpe, multo ceteros anteibant. Paulum Fonteius Capito, falso rebellionis crimine, interfecit. Injectæ Civili catenæ,' &c.

[l] *Hujus exercitus voces*] Per *exercitum* hic, intellige legiones Romanas quas Civilis obsidebat, et etiam alias quæ in Germanicis castris.

[m] *Voces quibus ad supplicium petitus*] Supra eodem libro, 'sub Vitellio discrimen adiit, flagitante supplicium ejus exercitu.'

[n] *Treveri*] Ibi enim natus Alpinus. Hist. III. *Savilius.*

[o] *Servientium animæ*] Scite dictum de miseris servitioque pressis, qui nec vel animam in sua potestate habent.

sanguinis expectatis, nisi ingratam militiam, immortalia tributa, virgas, secures et dominorum ingenia?[p] En ego Præfectus unius cohortis et Canninefates Batavique, exigua Galliarum portio, vana illa castrorum spatia excidimus,[q] vel septa ferro fameque premimus:[r] denique ausos aut libertas sequetur, aut victi iidem erimus.' Sic accensum, sed 'molliora[7] referre' jussum, dimittit. Ille, ut irritus legationis, rediit,[8] cetera dissimulans, quæ mox erupere.

33. Civilis, parte copiarum retenta, veteranas cohortes, et quod e Germanis maxime promtum, adversus Voculam exercitumque ejus mittit: Julio Maximo et Claudio Victore, sororis suæ filio,[1] Ducibus. Rapiunt in transitu hyberna alæ, Asciburgii[s] sita: adeoque improvisi castra[2] involavere,[3] ut non alloqui, non pandere aciem Vocula potuerit.

speratis, nisi invisum bellum, sempiterna vectigalia, fasces, ac bipennes, et superba tyrannorum imperia? En ego præfectus unius cohortis, et Caninefates Batavique, modica pars Galliarum, vacuam inanemque illam castrorum amplitudinem evertimus, vel *ea* obsessa armis et inopia urgemus: tandem audentes aut libertatem adipiscemur, aut domiti perinde serviemus. *Sic animatum, sed* mitiora renuntiare *jussum, remittit. Ille, tanquam re infecta, revertit, cetera occultans, quæ postea patefacta sunt.*

Civilis, retinens partem militis, mittit vetustas cohortes, et quod e Germanis præcipue strenuum erat, *adversus Voculam et agmen illius: ducibus Julio Maximo, et Claudio Victore, filio sororis suæ. Invadunt ex itinere castra alæ, Asciburgii locata; adeoque inopinati irrupere castra, ut Vocula, neque hortari* suos *potuerit, neque stru-*

Ms. Bodl. *præmium.*—7 Sic bene Ms. Flor. editio princeps et recentiores. Nec aliter Puteolanus et Mss. Harl. Bodl., licet habeant, *moliora.* Mss. Reg. Jes. et Alciatus, *meliora.* Brotier.—8 Mss. Harl. Bodl. Jes. editio princeps, Puteolanus et Beroaldus, *redit.*

1 Ms. Agr. *sororis suæ viro.* Corrupte Ms. Reg. et editio princeps, *Claudio victores sororis suæ victores ducibus.*—2 *Castra* non est in Ryckii Msto.—3 Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *involvere.* In margine Ms. Harl.

NOTÆ

[p] *Dominorum ingenia*] Scil. superbiam, fastum, impotentiam, sævitiam, avaritiam, ac libidines omnes, quas mens humana cogitare aut fingere sibi possit in dominantibus.

[q] *Excidimus*] In Batavia.

[r] *Fameque premimus*] Intelligit *Vetera.*

[s] *Asciburgii*] Asciburgium oppidum Gugernorum populorum, prope Rhenum fluvium, in Germania inferiore, provincia Galliæ Belgicæ. Hodie *Asburg*, villa comitatus Meursii, in circulo Westphaliæ et prope Rhenum fluvium. Ex Germania Cluverii et Sansonis. *Tillemon.*

Id solum, ut in tumultu, monuit, 'subsignano[4] milite media[5] firmare:' auxilia[t] passim circumfusa sunt. Eques prorupit, exceptusque compositis hostium ordinibus, terga in suos[6] vertit. Cædes inde, non prælium. Et Nerviorum cohortes, metu seu perfidia, latera nostrorum[7] nudavere. Sic ad legiones perventum: quæ, amissis signis, intra vallum sternebantur; cum repente novo auxilio fortuna pugnæ mutatur. Vasconum[u] lectæ a Galba cohortes ac tum accitæ,[v] dum castris propinquant,[8] audito præliantium clamore, intentos hostes a tergo invadunt, latioremque, quam pro numero, terrorem faciunt: aliis a Novesio, aliis a Magontiaco,[w] universas copias advenisse credentibus. Is error Romanis[9] addit

ere aciem. Id unum, ut in consternatione, præcepit; subsignanis copiis firmare mediam aciem: *socii passim circumstetere. Eques invectus est, exceptusque conferto hostium agmine, retrocessit in suos. Hinc internecio, non certamen. Et cohortes Nerviorum*, sive *pavore sive fraude, latera nostrorum detexere. Ita venit hostis ad legiones: quæ, abjectis vexillis, intra castra fundebantur; cum subito novis copiis fortuna prælii vertitur. Cohortes Vasconum conscriptæ a Galba, ac tum accersitæ, dum in castra adventant, audito pugnantium strepitu, a tergo irruunt in Germanos* pugnæ *intentos, majoremque, quam pro agmine, pavorem inferunt: aliis putantibus, adventasse universum exercitum a Novesio, aliis a Magontiaco. Is error*

involavere.—4 Male Ms. Reg. et editio princeps, *subsignato milite.* Brotier.—5 Male Ms. Agr. et editio princeps, *mœnia firmare.* Idem.—6 Omitti *in suos* perperam vult Muretus, qnasi in hostes, non in suos, terga verterent. At fugam versus suos dlrexere, ut recte animadvertit Cl. Ernestus. *Brotier.*—7 Ms. Agr. et editio princeps, *latera nostra.*—8 Ms. Budens. *appropinquant.*—9 *Romanis*, abest a Mss. Flor. Reg. Bud. et editione principe. In Ms. Harl. *Romanis addidit animos.* Male Ms. Jes. *Romanus addidit, &c.* Brotier.

NOTÆ

[t] *Subsignano milite media firmare: auxilia*] Sic distinguit legiones et cohortes Rom. ab auxiliis, seu cohortibus et aliis sociorum. Quia nempe legiones et cohortes Rom. sub signis Rom. et more seu disciplina Rom. institutæ; auxilia vero sociorum sub suis signis et magis expedita. Auxiliares, quasi levis armaturæ et antesignani; at subsignanus miles gravius agmen et fortius, ideoque eo firmatur acies media.

[u] *Vasconum*] Vascones, populi Hispaniæ Tarraconensis ad septemtrionem et orientem, atque ad montes Pyræneos. Hodie regnum *Navarræ* fere integrum, aliquid *Castellæ Veteris*, pars quædam regni *Arragoniæ*, sub ditione regis Catholici, in Hispania. *Tillemon.*

[v] *Accitæ*] Unde? Novesio, Bonna, Magontiaco, aut ex qua tandem terrarum parte? *Savilius.*

[w] *Aliis a Novesio, aliis a Magontiaco*] Ne sumas, ita ut hostes aliud crediderint, aliud Romani; sed hostium pariter et Romanorum indistincte alii credebant advenisse copias a Novesio, alii a Magontiaco.

Utrique ignorabant, quæ copiæ ad-

animos, et, dum alienis viribus confidunt, suas recepere.[10] Fortissimus quisque e Batavis, quantum peditum erat, funduntur: eques evasit cum signis captivisque, quos prima acie corripuerant. Cæsorum eo die, in partibus nostris, major numerus et imbellior; e Germanis ipsa robora.

34. Dux uterque, pari culpa meritus adversa, prosperis defuere. Nam Civilis, si majoribus copiis instruxisset aciem, circumiri[1] a tam paucis cohortibus nequisset,[2] castraque perrupta exscidisset.[3] Vocula nec adventum hostium exploravit, eoque simul egressus victusque: dein victoriæ parum confisus, tritis frustra diebus, castra in hostem movit: quem si statim impellere, cursumque rerum sequi maturasset, solvere obsidium legionum eodem[4] impetu potuit.[5] Tentaverat interim Civilis obsessorum animos, tanquam perditæ apud Romanos res, et suis victoria provenisset. Circumferebantur signa vexillaque: ostentati etiam captivi: ex quibus unus, egregium facinus ausus, clara voce gesta patefecit, confossus illico[6 x] a Germanis: unde

Romanorum erigit animos, et, dum fidunt alieno robori, suum reciperavere. Validissimus quisque e Batavis, quotquot pedestres copiæ erant, profligantur: equitatus effugit cum vexillis et captivis, quos initio prælii abripuerant. Occisorum eo die, in partibus nostris, amplior numerus et invalidior; e Germanis ipsa decora.

Ambo duces, pari errore improspera meriti, rebus secundis defuere. Quippe Civilis, si majore numero firmasset agmen, circumdari a tam paucis cohortibus non potuisset, vallumque penetratum evertisset. Nec Vocula speculatus est, aut prævidit impressionem hostium, et ideo simul atque *exiit* castris, *profligatus est. Dein victoriæ non satis fidens, absumto incassum tempore, copias in hostem duxit: quem si statim incessere, premere, et fortunæ rerum instare festinasset, liberare obsidione legiones eodem incursu potuisset. Interea Civilis exploraverat mentes obsessorum, quasi fractæ ac profligatæ res apud Romanos, et sui victoriam adepti essent.* Ostentui *passim ferebantur signa et vexilla: monstrati etiam captivi: ex quibus unus eximio facinore inclaruit;* quippe *alta voce promsit aperuitque,* quæ *acta* essent, *obtruncatus illic a Germanis: unde certior fides indicii. Eodemque tempore popu-*

10 Male Ms. Agr. *suscepere.* Licet id probet Ryckius. *Brotier.*

1 In Mss. Reg. Agr. et editione principe, *circumveniri.*—2 Ms. Reg. et editio princeps, *nequivisset.*—3 In editione principe, *excidissent.*—4 Rhenanus, *eo impetu.*—5 In Mss. Flor. Agr. et editione principe, *potuit.* Puteolanus et Gronov. *potuisset.*—6 Sic mallet Freinshemius, probante Brotiero.

NOTÆ

venissent, et unde: utrique sciebant esse copias Novesii et Magontiaci; quare utrique idem dubie suspicari poterant, non diversa.

x *Confossus illico*] Alii legunt, *illic*, quod eundem sensum facit; nempe festinationem et iram Germanorum sic satis designat. Et cum illic con-

major indici[7] fides. Simul vastatione incendiisque flagrantium villarum, venire victorem exercitum, intelligebatur. 'In conspectu castrorum constitui signa, fossamque et vallum circumdari,' Vocula jubet: 'depositis[8] impedimentis sarcinisque, expediti certarent.' Hinc in Ducem clamor pugnam poscentium: et minari assueverant.[9] Ne tempore quidem ad ordinandam aciem capto, incompositi fessique prælium sumsere: nam Civilis aderat, non minus vitiis hostium, quam virtute suorum, fretus. Varia apud Romanos fortuna, et seditiosissimus quisque ignavus: quidam, recentis victoriæ memores, retinere locum, ferire hostem, seque et proximos hortari: et, redintegrata acie, manus ad obsessos tendere, 'ne tempori deessent.' Illi, cuncta e muris cernentes,[10] omnibus portis prorumpunt. Ac forte Civilis lapsu equi prostratus, credita,[11] per utrumque exercitum fama, 'vulneratum aut interfectum,' immane quantum suis pavoris, et hostibus alacritatis, indidit.

35. Sed Vocula, omissis fugientium tergis, vallum turresque castrorum augebat, tanquam rursus obsidium immine-

latione ignibusque ardentium prædiorum, adventare victorem exercitum, cognoscebatur. Imperat Vocula statui vexilla in præsentia castrorum, aggeremque et vallum circummuniri, *ut*, relictis *ibi* impedimentis et sarcinis, expediti dimicarent. *Hinc adversus legatum vociferatio prælium postulantium: et minas intentare* ipsi *soliti erant. Ne tempore quidem sumto ad instruendam aciem, inordinati fatigatique pugnam capessere: quippe Civilis astabat, perinde erroribus hostium, ac fortitudine suorum, innixus. Diversa apud Romanos fortuna, et turbidissimus quisque segnis: nonnulli, nuperam victoriam reputantes animo, servare stationem, invadere hostem, seque et propinquos stimulare: et, instaurata pugna, palmas ad obsessos extollere,* ne occasioni deessent. *Illi, omnia e mœnibus spectantes, cunctis portis erumpunt. Ac forte Civilis casu equi afflictus, sparso per utramque aciem rumore,* sauciatum aut occisum *ipsum, incredibile quantum suis formidinis, et hostibus ardoris adjecit.*

Sed Vocula, cum fugientium tergis instare debuisset, firmabat aggerem, et turres

Mss. et Edd. *illic.*—7 Male Ms. Reg. et editio princeps, *judicii fides.* Brotier. —8 Ita Mss. Flor. Reg. Bud. Agr. editio princeps, Jac. Gronovius et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *ut depositis impedimentis.* Idem. —9 Male Puteolanus, *asseverant.* Idem.—10 Hæc *cuncta e muris cernentes* absunt in Budens.—11 Ita Mss. et libri editi. Mallet Lipsius, *dedita,* vel *didita.* Rhenanus, *edita ... fama.*

NOTÆ

fossus dicitur, simul et *illico* confectus intelligitur, nempe statim et coram ipsis obsessis; ne quid ulterius promeret, aut per iram, quod *gesta patefecisset*, nec loqueretur ut jusserat Civilis.

set: corrupta totiens victoria, non falso suspectus bellum malle. Nihil æque exercitus nostros, quam egestas copiarum, fatigabat. Impedimenta legionum cum imbelli turba Novesium missa, ut inde, terrestri[y] itinere, frumentum adveherent: nam flumine hostes potiebantur. Primum agmen securum incessit, nondum satis firmo Civile: qui, ubi[1] [z] rursus missos Novesium frumentatores,[z] datasque in præsidium cohortes, velut multa pace ingredi' accepit, rarum apud signa militem, arma in vehiculis, cunctos licentia vagos, compositus invadit: præmissis, qui pontes et viarum angusta insiderent. Pugnatum longo agmine et

munimentorum, quasi nova obsidio impenderet: labefacta toties victoria, non frustra suspectabatur bellum velle. Nihil perinde militem nostrum premebat, ac penuria commeatuum. Vehicula legionum cum inermi agmine missa Novesium, ut inde fruges asportarent, terrestri via: quippe amnem hostes insederant. Prima manus incolumis evasit, nondum satis valido Civile: qui, postquam comperit, iterum missos Novesium, qui frumentum adveherent, datasque in auxilium cohortes, tanquam profunda pace incedere, *infrequentem apud vexilla militem, arma plaustris invecta, omnes petulantia palabundos, ordinatus involat: præmissis, qui occuparent pontes et angustias itinerum. Certatum longa acie, et ambiguo Marte,*

1 Sic bene Mss. Flor. Agr. Bud. Pichena et recentiores. *Ubi*, omisere Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus. Corrupte Ms. Reg. et editio princeps,

NOTÆ

[y] *Ut inde, terrestri*] *Impedimenta*, id est, currus et jumenta. *Imbelli turba*, lixis scil. et calonibus, ut multa manus citius expedirent negotium frumentandi.

Sed qui medios inter hostes? Primum præsidio cohortium additarum, quod hic tacuit, mox nominaturus. Deinde minus in itinere timebant, ob recentem victoriam. *Gronovius.*

[z] *Qui, ubi rursus missos Novesium frumentatores*] Etiamdum infirmo Civili ex equi lapsu, securum incessit agmen imbellium frumentatorum; quibus nondum reversis, alii Novesium missi sunt ab obsessis, cum præsidio cohortium, quod nimis de annona soliciti essent: sed valido jam Civili, qui, (milites per iter sciens raros apud signa armaque in vehiculis,) compositus, huc et illuc vagos adoritur. Pugnatur anceps ad noctem prælium, quamobrem cohortes cum una secum missis frumentatoribus, omisso Novesio, quo ire jussi, Geldubam se conferunt.

Non semel itaque missi sunt frumentatores: priores et imbelles securi Novesium veniunt, sed regredi non audebant. 'Non erat dubium, quantum in regressu discriminis adeundum foret frumentatoribus, onustis pauculisque.' Secunda missio præsidio cohortium firmata frustra fuit. *Salinerius.*

Forte hic sensus sit: Qui ubi accepit, rursus missos Novesium frumentatores, datasque in præsidium cohortes, velut multa pace ingredi, rarum esse apud signa militem, arma in vehiculis ferri, cunctos licentia vagos esse, eos compositus invadit: præmissis, &c.

incerto Marte, donec prælium nox dirimeret. Cohortes Geldubam perrexere, manentibus, ut fuerant, castris, quæ relictorum illic militum præsidio tenebantur. Non erat dubium, quantum in regressu discriminis adeundum foret, frumentatoribus onustis perculsisque.[2] [a] Addit[3] exercitui suo Vocula mille delectos e quinta et quintadecima[4] legionibus,[b] apud Vetera obsessis, indomitum militem et Ducibus infensum. Plures, quam jussum erat, profecti, palam in agmine fremebant, 'non se ultra famem, insidias Legatorum, toleraturos.' At, qui remanserant, 'desertos se, abducta parte legionum,' querebantur. Duplex hinc seditio; aliis revocantibus Voculam,[c] aliis redire in castra abnuentibus.

donec pugnam nox separaret. Cohortes petiere Geldubam, stantibus, ut fuerant, munimentis, quæ remanentium illic militum præsidio occupabantur. Non incertum erat, quantum periculi subeundum foret, frumenti vectoribus paucis et oneratis. Adjungit Vocula agmini suo mille validissimos, e legionibus quinta et quartadecima, apud Vetera circumsessis, præferocem militem, et legatis infestum. Plures, quam imperatum erat, exeuntes, aperte in itinere fremebant, non se amplius passuros inopiam commeatuum, et perfidiam ducum. *At, qui relicti erant,* destitutos se *indignabantur,* abstracta parte legionum. *Hinc gemina discordia; aliis Voculam revocantibus, aliis reverti in castra nolentibus.*

urbi. Aliis male emendatum, *qui reversus missos.* Brotier.—2 Ita Ms. Agr. Ryckius et recentiores. Mss. Flor. Reg. et editio princeps, *periculisque.* Mss. Harl. Bodl. Jes. Guelf. *vehiculisque.* In margine Ms. Bodl. *pauculis.* Sic quoque Puteolanus ceterique omnes ante Ryckium, *pauculisque.* Atque ita vertit Davanzati: 'Nel ritorno s'andava a pericolo manifesto, essendo i frumentieri carichi, e pochi.' Contra Ryckium secutus est Cl. Gordon: 'There remained no doubt what threatening danger must be incurred in the return, whilst they who carried the grain were loaded, and indeed already dismayed.' Dictum est supra c. 30. 'pugnatumque est in perculsos.' *Idem.* —3 Sic bene veteres et recentiores editiones. In mediis quibusdam editionibus, *addidit.* Brotier.—4 Sic optime Mercerus. *Quintadecima* enim legio, non vero *quartadecima* fuit in Germania inferiore. Vide supra Hist. III. 22.

NOTÆ

[a] *Onustis pauculisque*] Rom. *onustis perculsisque.* Lipsius.

[b] *E quinta et quartadecima legionibus*] Scribendum, *et quintadecima.* Nam sequenti capite, *adventu quintanorum quintadecimanorumque,* (illorum ipsorum de quibus hic sermo,) *auctæ legiones.*

Quartadecimanos enim in Britanniam remiserat Vitellius (ut vere animadvertit Lipsius ad Hist. III. 22. quem locum simili ratione purgavit) statim post Bedriacense prælium, supra Hist. II. 66., ubi adhuc fuerunt cum gererentur res descriptæ infra Hist. IV. 79. Postmodum demum evocati, neque in prælium deducti, Hist. V. 14. *Freinshemius.*

[c] *Aliis revocantibus Voculam*] Id est, Qui in castris erant, Voculam revocabant: qui autem cum Vocula, in castra redire abnuebant. *Pichena.*

36. Interim Civilis Vetera circumsedit. Vocula Geldubam atque inde Novesium concessit. Civilis capit Geldubam. Mox, haud procul Novesio, equestri prælio prospere certavit. Sed miles secundis adversisque perinde in exitium Ducum accendebatur.[1] Et adventu quintanorum quintadecimanorumque auctæ legiones, 'donativum' exposcunt, comperto, pecuniam a Vitellio missam. Nec diu cunctatus Hordeonius nomine Vespasiani dedit. Idque præcipuum fuit seditionis alimentum. Effusi in luxum et epulas, et nocturnos cœtus, veterem in Hordeonium iram renovant:[2] nec ullo Legatorum Tribunorumve obsistere auso, (quippe omnem pudorem nox ademerat) protractum e cubili interficiunt. Eadem in Voculam parabantur, nisi servili habitu, per tenebras, ignoratus evasisset. Ubi, sedato impetu, metus rediit, Centuriones cum epistolis ad civitates Galliarum misere, auxilia ac stipendia oraturos.[d]

Interea Civilis obsidione cinxit Vetera castra. *Vocula se recepit Geldubam, atque illinc Novesium. Civilis expugnat Geldubam. Dein, equestri certamine feliciter pugnavit, non longe a Novesio. Sed miles,* rebus *prosperis et improsperis, pariter incitabatur in perniciem legatorum. Et advenientibus quintanis et quintadecimanis, firmatæ legiones,* congiarium *efflagitant, cognito, missam a Vitellio pecuniam. Nec diu moratus Hordeonius, vocabulo Vespasiani largitus est. Eaque* largitio *præcipua fuit discordiæ causa. Projecti in lasciviam et convivia, et nocturnos conventus, priorem in Flaccum rabiem instaurant: et nullo ducum aut tribunorum prohibere audente, (nam omnem modestiam nox abstulerat) abreptum e lecto* Hordeonium *interimunt. Eadem in Voculam struebantur, nisi servili amictu, per noctem, incognitus abscessisset. Postquam, senescente violentia, rediit formido, misere centuriones cum literis ad nationes Galliarum, rogaturos copias et stipendia.*

Male Mss. Reg. Agr. et editio princeps, *quinta et decima.* Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus [cum Ryckio et Gronov.] *quinta et quartadecima.* At bene infra cap. seq. iidem Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus habent, *quintanorum et quintadecimanorum.* In editione principe, *quintanorum et quintadecimorum.* Idem.

1 Male Ms. Agr. *accendebantur.* Brotier.—2 Sic bene Mss. Harl. Bodl. Jes. Rhenanus et recentiores. In editione principe, *effusus in luxum et epulas, et nocturnos cœtus miles, veterem in Hordeonium iram renovavit.* Sic quoque habent Mss. Reg. Agr. et Puteolanus, omisso tantum *miles.* Manu secunda additum est in Ms. Agr. *Idem.*

NOTÆ

[d] *Auxilia ac stipendia oraturos*] Capio hic *stipendia* pro censu, sive tributo, quod a Galliarum civitatibus Romani exigere solebant. Namque eam pecuniam destinatam ad usus et stipendia octo legionum, juxta Rhenum præsidium agitantium, colligitur Annalium lib. I. quando Germanicus Cæsar eidem exactioni erat intentus. Sic infra in oratione ad Treveros et Lingonas: 'Nos quanquam toties lacessiti, jure victoriæ id solum vobis

37. Ipsi, ut est vulgus sine rectore præceps, pavidum,[1] socors, adventante Civile, raptis temere armis ac statim omissis, in fugam vertuntur. Res adversæ discordiam peperere, iis, qui e superiore exercitu erant,[e] causam suam dissociantibus.[f] Vitellii tamen imagines, in castris et per proximas Belgarum civitates, repositæ, cum jam Vitellius occidisset.[2] Dein mutati in pœnitentiam primani quartanique et duodevicesimani,[3] Voculam sequuntur: apud quem resumto Vespasiani sacramento, ad liberandum Magontiaci obsidium ducebantur. Discesserant obsessores, mixtus ex Cattis,[4] [g] Usipiis,[h] Mattiacis[5] [i] exercitus, satietate[6] prædæ, nec incruenti.[7] In via dispersos et nescios miles noster

Ipsi, ut est multitudo sine ductore inconsulta, trepida, segnis, adveniente Civile, capessitis, captis temere armis, ac statim relictis, terga vertunt. Res improsperæ dissensionem creavere, milite superioris Germaniæ in alias partes inclinante. Effigies tamen Vitellii restitutæ sunt *apud castra, et per finitimas urbes Belgarum, cum jam Vitellius interiisset. Postea, mutato consilio, primani et quartani et duodevigesimani Voculæ obsequuntur: apud quem, renovato in Vespasianum jurejurando, ductabantur ad solvendam obsidionem Magontiaci. Abierant obsessores, compositus* scilicet *ex Cattis, Usipiis, et Mattiacis exercitus, spoliis graves, nec impune* tamen. Quippe illos *miles Rom. involarat in itinere palantes et incautos.*

1 Sic bene Mss. Flor. Harl. Bodl. Jes. Guelf. Puteolanus et recentiores. In Ms. Reg. et editione principe, *pavidus.* Brotier.—2 Ita Mss. Flor. Harl. Bodl. Jes. Agr. Guelf. editiones veteres et recentiores. Rhenanus e Ms. Bud. *corruisset.*—3 Sic Puteolanus cum Ryckio et Gronov. Brotierus habet *duoetvicesimani*: et sic Bipont. Sed vid. Hist. I. 55. Corrupte Ms. Reg. *primum quartumque et duovicesima manus.* Editio princeps, *et duoetvicesima manus.*—4 Male Ms. Agr. *ex Caucis.* Mss. Bodl. Jes. *Castis.* Editio princeps, *Cautis.* Brotier.—5 Ms. Ryckii *Matricis.*—6 Mss. Reg. Agr. et editio princeps, *societate prædæ.*—7 In Mss. Flor. Reg. et editione principe, *nec incruentari via dispersos.* Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *nec incruentati. Ita dispersos.* Ms. Agr. *nec incruenti. Via dispersos.* Merito receptum est, *incruenti.* Suspecta enim *incruentari* et *incruentati. In via,* recte conjecit Lipsius, quem omnes sunt secuti. *Brotier.*

NOTÆ

addidimus, quo pacem tueremur. Nam neque quies gentium sine armis, neque arma sine stipendiis, neque stipendia sine tributis haberi queunt.' *Pichena.*

Auxilia ac stipendia oraturos] Hæc duo potissimum tributa Galli Romanis pendebant, nempe, alii pecuniam, alii viros, equos, arma.

[e] *Iis, qui e superiore exercitu erant*] Non quod ibi esset exercitus superioris Germaniæ, sed tantum quædam aderant copiæ, quæ auxilio venerant, nempe propter bellum Civilis: quippe auxilio mutuo advolabant hi duo exercitus, superior et inferior, aut pars, si quis rebellaret.

[f] *Causam suam dissociantibus*] Quia, scilicet, Vespasianum quam Vitellium malebant. *Pichena.*

invaserat. Quin et loricam vallumque per fines suos Treveri[j] struxere, magnisque invicem cladibus cum Germanis certabant, donec egregia erga Populum Romanum merita mox rebelles fœdarent.

38. Interea Vespasianus iterum ac Titus Consulatum absentes inierunt; mœsta et multiplici metu suspensa civitate, quæ, super instantia mala, falsos pavores induerat: 'descivisse Africam, res novas moliente L. Pisone.' Is præerat[1] provinciæ, nequaquam turbidus ingenio: sed, quia naves sævitia hyemis prohibebantur, vulgus, alimenta in dies mercari solitum, cui una[2] ex Republica annonæ cura,[k] clausum littus, retineri commeatus, dum timet, credebat; augentibus famam Vitellianis, qui studium partium nondum

Quinetiam Treveri muniere loricam et murum per limites suos terreum, *et pugnabant cum Germanis, non sine magnis invicem damnis et cædibus, donec postea descis-centes, conspicuam testatamque amplissimis meritis erga populum Rom. fidem polluerent.*

Interea Vespasianus secundum ac Titus absentes consulatum obtinuere; consternata urbe, et diversis metuendi causis anxia, ut, *quæ præter præsentes calamitates, inanes* etiam *metus conceperat,* defecisse Africam, nova cœpta agitante L. Pisone. *Is regebat provinciam, minime natura turbulentus: sed, quia naves* transitu *arcebantur, ob violentiam hyemis, plebecula, quæ copias ciboque emere in diem solet,* et *cui una ex Repub. solicitudo* est *rei frumentariæ,* existimabat *insessam* esse *oram* maris, ac *prohiberi commeatus,* et id *quia verebatur, credebat; intendentibus rumorem Vitellianis, qui favorem partium nondum abjecerant;*

1 Sic bene Puteolanus et recentiores. In Mss. Flor. Reg. Bud. et editione principe omissum, *præerat.* Inde frustra conjicit Jac. Gronovius olim scriptum fuisse, *is proc. provinciæ,* id est, proconsul provinciæ. In Ms. Agr. *is provinciæ præerat.* Brotier.—2 In quibusdam Mss. *cui una* desunt.

NOTÆ

g *Mixtus ex Cattis*] Quos haud dubie exciverat Civilis ad infestandos Germanos socios Romanorum.

h *Usipiis*] Usipetes, populi Germaniæ magnæ ad Rhenum fluvium. Hodie pars septemtrionalis ducatus *Geldriæ* cum *Zutphaniæ* comitatu, in provinciis Unitis, sive Fœderato Belgio. *Tillemon.*

i *Mattiacis*] Populi Germaniæ magnæ inter Visurgim et Rhenum fluvios. Hodie pars Landgraviatus *Hassiæ,* et regionum *Westerwaldiæ,* et *Wetteraviæ,* in circulis superioris et inferioris Rheni. *Tillemon.*

j *Per fines suos Treveri*] Quidam vertunt, quasi *Treveri* struxissent vallum adversus eosdem hostes, nempe Cattos, Usipios, et quasi se ipsis transeuntibus opponerent. Sed præcise non dicit Tacitus, adversus quosnam Germanos mutua clade certarint Treveri.

k *Una ex Repub. annonæ cura*] Tale illud Juvenalis de populo Romano est: 'Duas tantum res anxius optat, Panem et Circenses.' *Lipsius.*

posuerant; ne[3] victoribus quidem ingrato rumore, quorum cupiditates, externis quoque bellis inexplebiles, nulla unquam civilis victoria satiavit.

39. Kal. Januariis[1] in Senatu, quem Julius Frontinus, Prætor urbanus,[1] vocaverat, Legatis exercitibusque ac Regibus, 'laudes gratesque' decretæ:[m] et Tertio[2] Juliano Prætura, 'tanquam[3] transgredientem in partes[n] Vespasiani legionem deseruisset,' ablata, ut in Plotium Griphum[o] transferretur. Hormo dignitas Equestris[p] data. Et mox, ejurante

et ne victoribus quidem invisa ea *fama* erat, *quorum cupiditates, extraneis etiam bellis insatiabiles, nulla unquam Reipub. clades exsaturavit.*

Kalend. Januariis apud senatum, quem convocaverat Julius Frontinus, prætor urbanus, constitutæ decreto laudes gratesque *legatis legionibusque ac regibus. Et prætura adempta Tertio Juliano,* quasi reliquisset legionem transeuntem in partes Flavianorum, *ut conferretur Plotio Gripho. Equestre fastigium Hormo*

—3 Male Mss. et veteres editiones, *nec.* Brotier.

1 Ms. Bodl. *Januarii.*—2 Sic bene Mss. Guelf. Jes. Rhenanus et recentiores. Male Mss. Flor. Reg. Agr. et editiones veteres, *Tito Juliano.* Mox cap. seq. habent, *Tertio.* Brot.—3 Ita Mss. Flor. Reg. editio princeps, Pichena et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *quod transgredientem.* Ms.

NOTÆ

[1] *Prætor urbanus*] Cujus erat, senatum convocare, si consules abessent. *Savilius.*

[m] *Laudes gratesque decretæ*] Id erat solenne haud dubie erga victoriæ socios, ut tali honore celebrarentur; sed id genus honoris forte non sufficere videretur erga reges. Hic intelligit præcipue reges Orientis, qui inserviebant, et qui inter instrumenta dominationis seu servitutis erant: et jam mos priscus exoleverat, quo togæ pictæ, scipiones, et alia dona magnifica ipsis mitterentur per legatos, auctore senatu.

[n] *Tanquam transgredientem in partes*] Adverbio *tanquam,* ostenditur, non omnino illam causam fuisse, præturam Juliano adimendi, sed ut Griphus honore præturæ decoraretur. Ac tamen paulo infra dignitas eadem Juliano restituitur. *Pichena.*

[o] *Plotium Griphum*] Qui Muciani cliens. Hist. III. *Savilius.*

In mente dominantium fuit ablata prætura Juliano, quasi vere deseruisset partes: et sic statim crediderant; non autem eo prætextu usi, ut eam Gripho, seu insignia traderent. Nam certe statim ei restituta est prætura, cognita ejus innocentia: quamvis forte duces ipsi infensi eo prætextu usi sint, ut auferrent præturam. Sed id factum præter mentem Muciani et Vespasiani, qui tum aberant. Et τὸ *tanquam* sæpe rem designat, non figmentum solum, aut prætextum.

[p] *Hormo dignitas equestris*] Puto, is non libertus fuit Vespasiani, sed Cæsaris, qui se inseruit, immiscuitque bellis civilibus ultro, dein et malis publicis; haud dubie sub Vespasiano, aut certe bello durante, et interregno.

Frontino, Cæsar Domitianus Præturam cepit. Ejus nomen epistolis edictisque præponebatur,[4] vis[5] penes Mucianum erat:[6] nisi quod pleraque Domitianus, instigantibus amicis, aut propria libidine, audebat. Sed præcipuus Muciano metus e Primo Antonio Varoque[7] Arrio: quos recentes,[q] clarosque rerum fama ac militum studiis, etiam[8] populus fovebat,[r] quia in neminem ultra aciem sævierant. Et ferebatur Antonius Scribonianum Crassum, egregiis majoribus et fraterna imagine fulgentem,[o] ad capessendam Rempublicam hortatus: haud defutura consciorum manu, ni Scribonianus abnuisset, ne paratis[9] quidem[s] corrumpi facilis, adeo metuens incerta. Igitur Mucianus, quia propalam opprimi Antonius nequibat, multis in Senatu laudibus cumulatum,

concessum. Et mox, abdicante se Frontino, Cæsar Domitianus præturam sumsit. Ejus vocabulum præscribebatur literis et diplomatibus, auctoritatem habebat Mucianus: nisi quod multa sibi arrogabat Domitianus, incitantibus amicis, aut propria cupiditate. Sed summus Muciano pavor ex Primo Antonio et Varo Arrio: quos nuper nobilitatos, celebresque rerum gestarum *gloria et legionum favore, etiam vulgus tuebatur, quia neminem interfecerant extra prælium. Et dicebatur Antonius impulisse Scribonianum Crassum, illustri stirpe et fraterna nobilitate micantem, ad occupandum imperium: non defuturo sociorum agmine, nisi Scribonianus respuisset, ne parata quidem ac certa fortuna facile pelliciendus, adeo timebat ambigua. Itaque Mucianus, quia non poterat aperte occidi Antonius, plurimis* eum *apud patres laudi-*

Budens. nec *quod*, nec *tanquam* habet.—4 Sic bene Mss. Reg. Harl. Jes. Agr. editio princeps, J. F. Gronovius et recentiores. Ms. Bodl. et Puteolanus, *præferebatur*. At in margine Ms. Bodl. additum, *præponebatur*. Rhenanus, *proponebatur*. Brotier.—5 Sic bene Lipsius et recentiores. In Mss. Bodl. Jes. et editionibus veteribus, *jus penes Mucianum;* solito librariorum errore. *Idem.*—6 *erat* a Rhenano omissum, quia deest in Budens.—7 *Varioque Ario* Ms. Budens.—8 Ms. Agr. *et populus.*—9 Ms. Budens. *patratis.*

NOTÆ

[q] *Quos recentes*] Id est, Recenter gloriam adeptos, ob res eximie gestas. Istam autem novitatem præcipue amat fovetque vulgus, et præsertim adversus potentiores crudelioresque, qualis fuit Mucianus.

[r] *Etiam populus fovebat*] Quia scil. in neminem extra aciem sævierant. Cic. pro Ligario: 'Nunc melior certe ea [causa] judicanda est, quam etiam Dii adjuverunt. Cognita vero clementia tua, quis non eam victoriam probet, in qua occiderit nemo, nisi armatus?'

[o] *Fraterna imagine fulgentem*] Pisonis puta, quem Galba adoptavit. *Suet.*

[s] *Ne paratis quidem*] Videtur intelligi de rebus, quas in promtu licet haberet, tamen solicitari iis non facilis fuerit; usque adeo metuebat res incertas.

secretis promissis onerat, 'citeriorem Hispaniam' ostentans,[t] 'discessu Cluvii Rufi vacuam;'[u] simul amicis ejus Tribunatus Præfecturasque largitur. Dein, postquam inanem animum spe et cupidine[10] impleverat, vires abolet:[11] dimissa in hyberna legione septima, cujus[12] flagrantissimus in Antonium amor. Et tertia legio, familiaris Arrio Varo miles, in Syriam remissa. Pars exercitus[v] in Germanias ducebatur. Sic egesto, quicquid turbidum, redit urbi sua forma legesque et munia[13] Magistratuum.

40. Quo die Senatum ingressus est Domitianus, 'de absentia[1] patris fratrisque ac juventa sua' pauca et modica

bus extollit, et occultis promissis cumulat, offerens ei citeriorem Hispaniam, digressu Cluvii Rufi *legato* destitutam; *etiam amicis ejus concedit tribunatus et præfecturas. Mox, ubi vanum hominem cumulaverat spe et ambitione, vires infringit: amovendo in castra* sua *legionem septimam, cujus ardentissimus* erat *erga Antonium favor. Et legio tertia, devinctus Arrio Varo miles, in Syriam amandata. Pars exercitus ductabatur in Germanias. Sic abstracto, quicquid turbulentum* fuit, *redit civitati sua species, juraque et officia magistratuum.*

Quo die Domitianus curiam introiit, de absentia Vespasiani ac Titi, et de

10 Ms. Jes. *cupiditate*.—11 Ms. Agr. *adimit*. Mendose editio princeps, *adolet*. Brotier.—12 Ms. Ryckii *ejus*.—13 Sic bene Mss. Harl. Bodl. Jes. Puteolanus et recentiores. Male editio princeps, *redditur sua forma legibus et muniis magistratuum*. Ita quoque Ms. Reg. omisso *redditur*. Brotier.

1 Ms. Budens. *de essentia*.

NOTÆ

[t] *Citeriorem Hispaniam ostentans*] Eam vero libentius suscepit regendam Antonius, quia Tolosæ natus erat, puer cognomine *Beccus* dictus apud Suetonium.

Legitur autem Tolosæ in Hispania Capitolium, sacris annalibus: ut inde conjicere liceat, et Narbonensi Galliæ, et Hispaniæ citeriori Tolosam annumeratam olim fuisse. *Vertran.*

[u] *Discessu Cluvii Rufi vacuam*] Erat *vacua* provincia, quia sic volebat, aut sic videri cupiebat Mucianus. Attamen illam retinuerat Rufus sub Vitellio, etiamsi Romæ maneret, ut olim L. Arruntius sub Tiberio. Ideoque non vere *vacua* fuit, quamvis discessisset Cluvius. Attamen Vitellii partes foverat Cluvius in Hispania; quare forte suspectus fuit Flavianis, et tales legatos mutare statim festinabant, ut sibi providerent, simul et suos fautores remunerarent. Retinuerat Hispaniam, licet absens Cluvius, nullo metu imperitantis, sed favore, quo certe præcelluit apud Vitellium. Nam pacto celebri affuit ipse et Silius Italicus: quo sibi opes et amœna littora paciscebatur cum Flavio Sabino.

[v] *Pars exercitus*] Sexta et octava de legionibus victricibus. Tacitus. *Savilius.*

disseruit, decorus habitu: et, ignotis[a] adhuc moribus, crebra oris confusio[w] pro modestia accipiebatur. Referente Cæsare, 'de restituendis Galbæ honoribus,'[x] censuit Curtius Montanus, 'ut Pisonis quoque memoria celebraretur.' Patres utrumque jussere: de Pisone irritum fuit.[y] Tum sorte ducti, 'per quos redderentur bello rapta,[3] quique æra legum, vetustate delapsa,[4 z] noscerent figerentque, et fastos,[5] adulatione temporum[a] fœdatos, exonerarent, modumque publicis

adolescentia sua, *pauca et modesta protulit, præclarus specie: et, incognitis adhuc vitiis, frequens in vultu rubor pro pudore sumebatur. Referente Domitiano* de reponendis Galbæ imaginibus, *addidit Curtius Montanus*, ut honoraretur etiam memoria Pisonis. *Senatus utrumque decrevit: de Pisone haud ratum* decretum *fuit. Tum sorte electi* e patribus, per quos restituerentur bello capta, quique tabulas legum vetustate corruptas examinarent, firmarent figerentque; et Fastos, assentatione temporum contaminatos, purgarent, modumque statue-

—2 Mss. Guelf. Jes. *ignotus*.—3 Budens. *Tum rapta:* omissis intermediis.—4 *Dilapsa* Ms. Reg. editio princeps, Ernestus et recentiores cum Brotiero. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus cum Ryckio, Gronov. et Bipont. *delapsa*.—5 In Edd. vet. *et qui fast.* Flor. et Bud. *qui* non habent. Delevit jam.

NOTÆ

[w] *Crebra oris confusio*] Erat plurimo rubore et sanguine suffusus vultus Domitiani. Et se tali rubore quasi velabat mox tuebaturque adversus crimen et cruorem.

[x] *Restituendis Galbæ honoribus*] Intellige de statuis erigendis, seu publice rursus proponendis.

[y] *De Pisone irritum fuit*] Puto, propter Calpurnium, qui occisus est a Muciano, via Appia; et propter L. Pisonem, qui postea occisus est dolo ejusdem in Africa. Forte obæmulationem etiam in Crassum fratrem natu majorem Pisonis hujus, de quo hoc loco Tacitus; et hæc familia fœcunda viris eximiis. Hinc invidia dominantium, hinc 'de Pisone irritum fuit.'

[z] *Vetustate delapsa*] Vespasianus 'ærearum tabularum tria millia, quæ simul conflagraverant, restituenda suscepit, undique investigatis exemplaribus,' inquit Suetonius Vesp. 8. Quod verisimilius est, quam leges, quæ summo cultu servarentur, solius temporis vetustatisve causa aboleri cœpisse. *Vertran.*

Æra legum vetustate delapsa] Forte nonnullæ tabulæ vetustate labefactæ, et suo loco dimotæ: vel, loquitur tantum de legibus insculptis, quæ jam oculos fugiebant.

[a] *Et fastos, adulatione temporum*] Mens auctoris videtur, ut qui æra legum reponerent, iidem Fastorum quoque exonerandorum curam susciperent. *Pichena.*

Fastos adulatione] Multa quippe in Fastos invehebantur decreta adulatoria in honorem scil. principum, sæpe levibus, aut etiam turpibus ex causis, ex flagitiis sceleribusque. Hæc omnia talia purgari et aboleri decrevit imperator.

impensis[b] facerent.' Redditur Tertio Juliano Prætura, postquam cognitus est ad Vespasianum confugisse: Gripho honor mansit.[c] Repeti inde cognitionem inter Musonium Rufum et P. Celerem placuit, damnatusque Publius et Sorani Manibus satisfactum. Insignis publica severitate dies, ne privatim quidem laude caruit. Justum indicium[6] explesse Musonius videbatur: diversa fama[7] Demetrio,[d] Cynicam sectam professo; quod manifestum reum ambitiosius, quam honestius, defendisset. Ipsi Publio neque[8] animus in periculis, neque oratio suppeditavit. Signo ultionis in accusatores dato, petit a Cæsare Junius Mauricus,[9] 'ut commentariorum Principalium[e] potestatem Senatui faceret, per

rent sumtibus publicis. *Prætura restituitur Tertio Juliano, postquam compertum est transiisse ad Vespasianum: Plotio insignia mansere. Dein placuit resumi causam inter Musonium Rufum et P. Celerem, punitusque Publius, et Sorani mors vindicata. Illustris* hic *publico exemplo dies, ne privatim quidem sine decore fuit. Æquissimam causam suscepisse Musonius putabatur:* sed *alia existimatio Demetrii* fuit, *Cynicam sapientiam æmulantis; quod compertum reum patrocinio suo juvisset, majori ambitione quam decore. Ipsi Publio neque mens in discrimine, neque verba suppetivere. Prolato in delatores vindictæ signo, Junius Mauricus postulat a Cæsare,* ut copiam faceret patribus commentariorum principis *Neronis,* per quos

Pichena.—6 Mss. et Edd. *judicium.* Ernestus emendavit *indicium:* quod et Bipont. recepere.—7 Hæc *diversa fama* absunt in Ed. pr.—8 Sic bene Mss. Flor. Reg. editio princeps, Lipsius et recentiores. Mss. Bodl. Jes. et Puteolanus omisere, *neque.* Secunda manu additum est in Mss. Harl. et Guelf. *Brotier.*—9 Sic bene Lipsius et recentiores. Mss. Flor. Harl. Bodl. Guelf. et Puteolanus, *Maricus.* Ms. Agr. et editio princeps, *Martius.* Idem.

NOTÆ

[b] *Modumque publicis impensis*] Supra memoravit Tacitus in senatu modum impensis postulatum a prætoribus ærarii, cum quererentur publicam paupertatem. Eam tamen cognitionem a consule designato principi reservatam. *Lupanus.*

[c] *Gripho honor mansit*] Id est, insignia præturæ, ut *prætorius* dici potuerit, non tamen *prætura functus.* Honorem et ornamenta habuit dignitatis, quasi suo anno præturam obiisset.

[d] *Demetrio, &c.*] Muciani consilio, Vespasianus omnes Stoicos, in quorum numero fuit Demetrius Cynicus, urbe abegit. Demetrius vero in insulam relegatus. Ei, nondum quiescenti, dixit Vespasianus, 'Tu omnem moves lapidem, ut te interfici jubeam: ego tamen latrantem canem non occido.' Dio.

Suet. Vesp. 13. 'Demetrium Cynicum in itinere obvium sibi, post damnationem, ac neque assurgere neque salutare se dignantem, oblatrantem etiam nescio quid, satis habuit, canem appellare.'

[e] *Ut commentariorum Principalium*] Commentarius liber est, quem sibi

NOTÆ

quisque conficit, quasi eorum, quæ agimus, memoriæ promtuarium, id est, diarium et ephemeris. Hujusmodi commentarios sibi factitasse principes ex hoc loco, et ex Sueton. in Tib. apparet.

Cicero Philippica I. 'An in commentariolis et chirographis et libellis, se uno auctore prolatis, acta Cæsaris firma erunt?'

Commentariorum, quæ ab Agrippina confecta, meminit Tacitus Annal. IV. et *commentariorum* Claudii patris, lib. XIII.

Commentarios quoque sibi senator conficiebat, ut ex l. XV. in fine, et l. V. apparet et l. XII. 24. 'Quos Claudius terminos posuerit, publicis actis scriptum.' *Lupanus.*

Commentaria dixere Latini libros, in quibus non fuse lateque res, sed tantum quasi per capita describerentur. Cicero in Bruto: 'Non est oratio, sed quasi capita rerum, et orationis commentarium.' Paulo plenius Seneca l. III. Declamationum: 'Sine commentario nunquam dixit Crassus, nec hoc commentario contentus erat, in quo nudæ res ponuntur.'

Hunc *diurnum*, *Ephemeridem*, *regestum*, a verbo *regero*, quo usus est Quintilianus, unde vulgo *registrum*: et Latine sic vocari posse docet Budæus in Pand.: ita Plutarch. Julii Cæsaris commentaria, *Ephemerides* appellavit.

Hujusmodi autem commentariis omnes fere magistratus, qui Reipublicæ Romanæ munia obibant, usos fuisse, comperimus. Cicero appellat commentarium sui consulatus Græce scriptum.

De Prætoribus idem in Verrem: 'Audite decretum mercenarii prætoris, ex ipsius commentario.' De regibus in Orat. pro Rab. capite 5. Livius l. I. 60. et l. XLII. 6. et libro XLV. de Pontificibus. Cicero de Clar. Orat. Livius IV. 3.

Quod vero et imperatores propria haberent commentaria, patet ex Cicerone Philippica I. 7. Tranquillus in Tib. 61. Calig. 15. Trajanus ad Plinium, 'referri in commentarios jussi.'

Quod etiam *publica* scriberentur, *et urbana commentaria*, patet ex Cicerone libro de Oratoribus: 'Publicis commentariis consignatis.' Et in Epist. 'In commentario est rerum urbanarum;' et II. 8.

Ex his patet, *commentariorum principalium*, ibi esse, superiorum principum, quorum sub imperio delationes frequentes exercitæ, puta, Claudii et Neronis. *Marc. Donatus.*

Præcipue hic respicit Tacitus ad commentaria Neronis, superborum Æneadum ultimi. Alia superiorum principum, non tam vetustate abolita, quam nova et inaudita sævitia Neronis, exoleverant: nec ea in immensum erui, excitari, aut moveri rursus debuerunt.

Itaque illa vetusta, majore mox sævitia obruta aut excusata, et Reipub. interfuit talia aboleri tandem. Sed hic nuperos Neronis delatores quærebant, quorum opes vigebant adhuc, et metus proxime urgebat. In commentariis illis ascriptæ literæ, accusationes, et alia pessima delatorum facinora, consiliaque, et commercia exitiabilia cum Nerone.

Ipsæ literæ, ipsa scripta delatorum hic consignata manebant; unde doli, flagitia, et scelerum omnium series statim erui in lucem et probari poterat. Et senatorum quisque eligere potuit, quem statim aggrederetur, et perderet, ac profligaret; non sine decore Reipub. senatus, et temporum, quibus tandem scelera hæc vindica-

quos nosceret, quem quisque accusandum poposcisset.' 'Consulendum tali super re Principem,'[10] respondit.

41. Senatus, inchoantibus primoribus, jusjurandum concepit, quo certatim[f] omnes Magistratus, ceteri ut sententiam

scirent, quem quisque deferendum flagitasset. *Interrogandum esse de tali re* imperatorem, *respondit Domitianus*.

Senatus, incipientibus proceribus, certis verbis *concepit sacramentum, quo certatim omnes magistratus, reliqui quasi sententiam* prolaturi *interrogabantur*, Deos

10 Male Puteolanus, *Princeps*. Brotier.

NOTÆ

rentur. Sed flagitia cum opibus tum etiam præpollnere, ut ante, ut semper. Forte tot tantaque flagitia eruere in lucem noluerunt, ne reperirent etiam bonos inter nocentes, aut certe qui boni æstimarentur. Ne miseriarum colluvionem rursus moverent, ne facere adversus malos cogerentur, quod factum antea in bonos promiscue ex malos. Ne quid mali rursus in Rempub. ex talibus miseriis erumperet. Et ut tandem quocumque pacto tamen pax orbi urbique restitueretur. Facinus, quod veluti publicum et omnium fuit, nemo vindicare ausus. Ut inter multos tutiores rei et secura scelera. Vindicare in acie imperium sufficiebat novo principi. Cetera vindicavit perpetua facinorum ignominia, et æterna conscientiæ labes.

[f] *Jusjurandum....quo certatim*] Est juramentum a toto senatu editum, de calumnia, quam nemini capitalem intulissent. Sed hic non video, cur ita *certatim* magistratus præstiterint. Neque enim in honorem principis, aut adulatio aliqua fuit, immo cunctanter potius hoc agendum.

Sane ea vox suspecta est; et *seriatim*, aut tale aliquid malim: quia certum habeo, ordine quodam magistratus omnes id præstitisse, et digniores primo. *Lipsius.*

Cur non *certatim* magistratus tale jusjurandum amplecterentur; quo nempe statim innocentiam suam publice, et coram universo senatu, approbarent?

Neque accipiendum τὸ *certatim*, quasi properarent, nec suo ordine jusjurandum promerent: nempe consules præire debuerunt, dein consulares, mox prætores et prætorii. An cunctanter agendum fuit, quia ordine agendum? Non certe cunctanter tunc, sed *certatim* agendum erat, ubi innocentia et decus æternum agebatur: *seriatim* nihil ad rem, neque Taciti est.

Jusjurandum concepit, quo certatim omnes magistratus] Forte leg. *quo seorsim*; vel sic intellige: Jusjurandum concepit, quo certatim omnes magistratus (ceteri patres ut sententiam rogabantur) Deos testes advocabant.

Jusjurandum] Tamen sacerdotio præditi magistratus jurare non cogebantur forte. Plutarchus Problem. Rom. quærit, 'Cur Flamini Diali jurare non liceat? An quod tormenti genus quoddam est homini libero jusjurandum? Flaminis autem corpus et animum intactum inviolatumque esse oportet? An quod parva in re

rogabantur,[g] 'Deos testes' advocabant, 'nihil ope sua factum, quo cujusquam salus læderetur, neque se præmium, aut honorem, ex calamitate civium cepisse:' trepidis et verba jurisjurandi per varias artes mutantibus, quis flagitii conscientia inerat. Probabant religionem Patres, perjurium arguebant.[h] Eaque velut censura in Sariolenum[1] Voculam

testes *appellabant*, nihil a se gestum, quo cuiquam exitium strueretur, neque se opes aut dignitates ex pernicie civium percepisse: *pavidis, et verba sacramenti per varias ambages eludentibus, quos facinoris conscientia premebat. Æstimabant religionem patres, perjurium convincebant. Eaque quasi censura atrocis*

1 Sic bene Mss. Harl. Bodl. Jes. Puteolanus et recentiores. In Ms. Agr. et editione principe, *Sannolenum*. Mss. Reg. *Saneleium*. At mox Ms. Reg.

NOTÆ

ei fidem non habere absurdum est, cui divina ac summa credita sunt? An quod omne jusjurandum in perjurii terminat imprecationem, execratio vero omnis tristis et abominanda: unde ne aliis quidem imprecari Flamines solent? Laudata est igitur Athenis sacerdos illa, quæ populi jussu adduci non potuit, ut Alcibiadem execraretur. Dixit enim precandi se causa, non imprecandi, sacerdotio præditam fuisse. An commune omnium perjurii periculum est, si homo impius ac perjurus vota pro civitate suspiciat?' Hoc tamen soli Diali concessum videtur.

[g] *Ceteri ut sententiam rogabantur*] Id est, loco sententiæ. Jusjurandum promere debuerunt: in id interrogabantur.

[h] *Probabant religionem patres, perjurium arguebant*] An probabant *religionem* insontium, verumque jurantium; aliorum vero *perjurium* reprehendebant? Potius vero putem, referri hæc ad eos tantum, qui verba jurisjurandi detorquebant.

Ironice enim, patres laudasse quidem virorum talium religionem, quod trepidanter et ambigue jurassent, ne perjurium admitterent: sed tamen ex illa trepidatione, et perjurii et noxiæ conscientiæ argumentum eliciebant. *Pichena.*

Probabant religionem patres] Id potest intelligi, ita ut patres probarent *religionem* innocentium, qui scil. suam innocentiam vero jurejurando affirmabant, et iidem patres arguebant *perjurium* in sontibus, qui contra conscientiam jurabant, ita ut de diversis ibi sit religio et perjurium.

Vel intelligi possit de iisdem senatoribus, quos sceleris conscientia premit, et qui jurare non audent, et qui verba jurisjurandi mutant ac torquent per varias artes: in ipsis patres probant religionem, et in iisdem ipsis perjurium arguunt. *Probant religionem*, quia trepidant et se varie torquent; et simul *perjurium arguunt*, quia, licet trepidando, jurant tamen, et licet se in varias partes vertant flectantque deprehensi, jurant tamen, seu potius pejerant. Nec illi conscientiæ propriæ, aut religioni patrum interrogantium satis respondent.

et Nonium[2] Actianum et Cestium Severum acerrime incubuit, crebris apud Neronem delationibus famosos. Sariolenum ei recens crimen urgebat, quod apud Vitellium molitus eadem foret: nec destitit Senatus manus intentare Voculæ, donec curia excederet. Ad Pactium Africanum transgressi, eum quoque proturbant:[3] tanquam Neroni Scribonios[4] fratres,[1] concordia opibusque insignes, ad exitium monstravisset. Africanus neque fateri audebat, neque abnuere poterat: in Vibium Crispum, cujus interrogationibus fatigabatur,[5] ultro conversus, miscendo quæ defendere nequibat, societate culpæ invidiam declinavit.

42. Magnam eo die pietatis eloquentiæque famam Vipstanus[1] Messala adeptus est, nondum Senatoria ætate, ausus

sime ingruit in Sariolenum Voculam, et Nonium Actianum, et Cestium Severum, multis accusationibus apud Neronem infames. Sariolenum etiam novum facinus premebat, quod apud Vitellium easdem artes exercuisset: nec desiere patres dextras intentare Voculæ, donec senatu exiret. Dein *invadentes Pactium Africanum, eum etiam exterrent; velut ad perniciem exhibuisset Neroni Scribonios fratres, amicitia et divitiis illustres. Africanus neque confiteri audebat, neque inficiari poterat:* sed *ultro invectus in Vibium Crispum, cujus quæstionibus premebatur, confundendo quæ excusare non poterat, societate sceleris indignationem* patrum *effugit.*

Eo die Vipsanius Messalla egregiam assecutus est existimationem caritatis et facundiæ; ille *nondum senatoriæ ætatis, rogare ausus* est patres *pro fratre Aquilio*

et editio princeps, *Sariolenum.* Brotier.—2 Ita Ms. Reg. Lipsius et recentiores. In Mss. Harl. Guelf. et editione principe, *Novium.* Ms. Agr. *Novum.* Puteolanus, *Nomium.*—3 Ms. Budens. *perturbant.*—4 Ita bene Mss. Flor. Reg. Agr. editio princeps, Ryckius et recentiores. Sic jam supra Annal. XIII. 48. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *Scribonianos.* Brotier.—5 Editio princeps, *fatigaretur.* Mss. Harl. Bodl. et Puteolanus, *cujus fatigabatur interrogationibus.* Ita quoque Ms. Jes. sed habet, *fatigatur.*

1 Sic Ryckius et recentiores. Sed de hoc cognomine jam dictum est supra

NOTÆ

[1] *Scribonios fratres*] Junctim eos iterum nominat Annal. XIII. 'Ad Scribonios fratres ea cura transfertur.' Nec temere aut jungit, aut concordiam laudat. Audi Xiphilinum, qui unus hæc illustrat in Nerone: 'Fratres,' inquit, 'et quodam modo æquales, nihil alter absque altero facientes, sed ut genere, ita et electione vitæ et facultatibus conjuncti.' Addit deinde, 'cum utrique Germaniæ præfuissent, vocatos a Nerone in Græciam, ibique, incisis sponte venis, periisse.' Lipsius habet *Scribonianos.*

Sed rectene *Scribonianos* hic legimus? non opinor. Taciti loco dicto *Scribonios* habes: et in Xiphilino, Σκριβωνίων. *Lipsius.*

pro fratre, Aquilio Regulo,[k] deprecari. Regulum subversa Crassorum et Orphiti[2] domus in summum odium extulerat.[3] Sponte ex SC.[4] accusationem subisse[5][l] juvenis admodum, nec depellendi periculi, sed in spem potentiæ videbatur. Et Sulpicia Prætextata, Crassi uxor,[6][m] quatuorque liberi,

Regulo. Eversa Crassorum et Orphiti familia Regulum in maximam invidiam adduxerat. Ultro ille *et suopte ingenio juvenis admodum credebatur delationem suscepisse, nec amoliendi periculi* gratia, *sed spe amplioris fortunæ. Et si judicarent patres, vindices instabant Sulpicia Prætextata, conjux Crassi, et quatuor li-*

c. 9.—2 Male Ms. Reg. et editio princeps, *Orfita domus.* Sic quoque secunda manu emendatum in Mss. Vatic. 1958. et Harl. Mss. Bodl. Jes. *Orphitii*, vel *Orphicii.* Brotier.—3 Ms. Ryckii *extulerant.*—4 Ms. Agr. habet *sponte ex se.* Pichena conjicit *sponte, nec Senatu consulto.* Bipont. legunt *sponte antequam ex SC.* ex similitudine vocum alteram omissam a librario rati. Addunt, sæpius datos a Senatu patronos se excusasse. Id et de accusatoribus valet. Innuit ergo hic Tacitus, decretam sibi SC. accusationem avide arripuisse Regulum; quæ est interpretatio Huetii, vera, ut puto. Itaque verba *ex SC.* cancellis, quibus incluserat Ernesti, libero et sanum esse locum pronuntio cum Broterio. *Oberl.*—5 Sic Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus: Brotierus cum Ryckio et Gronov. et Bipont.

NOTÆ

[k] *Aquilio Regulo*] Qui, teste Plinio juniore, 'omnium bipedum nequissimus,' pessimum perniciosissimumque crudelitati Neronis et Domitiani instrumentum l. I. Ep. 5. *Savilius.*

[l] *Sponte ex SC. accusationem subisse*] Moris fuisse videtur, ut alicujus causæ, vel accusatio, vel etiam defensio, a senatu huic vel illi oratori plerumque demandaretur; sive actoribus vel reis nominatim unum aliquem petentibus, sive proprio senatus motu; quod notissimum est, ac præsertim ex Plinio juniore l. I. epist. 12. l. III. epist. 4. et V. 20. et VI. 29.

Tangit etiam hunc morem Tacitus, Annal. l. III. de Pisone patronos a senatu petente, et l. XV. 'At nunc colimus externos et adulamur: et quomodo ad nutum alicujus grates, ita promtius accusatio decernitur.'

Hæc autem verba, *sponte ex SC.* secum pugnant. Quomodo enim ex SC.? An ipsemet Regulus irrequisitus, ac *sponte* curavit, ut sibi ex SC. accusatio injungeretur? Mea conjectura est: *Sponte, nec senatusconsulto.* Pichena.

Mihi certum est, illa, *ex SC.* dolo malo irrepsisse. Nam Plinius l. III. epist. de Silio: 'Læserat famam suam sub Nerone: credebatur sponte accusasse.' *Colerus.*

Sponte, nec SC. bono quidem sensu; sed non sic scripsit Tacitus. Sufficiebat dixisse *sponte*, ut constaret non esse id ei senatusconsulto imperatum, nec etiam scripsit Tac. *sponte ex se.* Et τὸ *ex SC.* verum figmentum et glossema est vocis *sponte*, cui aliquis forte ascripserat, *ex se.* Illæ accusationes, quæ a senatu decernebantur oratoribus, nullatenus *sponte* sola suscipiebantur, sed imperabantur. Et quamvis pravitate ingenii, aut peculiari ratione aliqua inductus, actor talia susciperet ultro, hoc tamen ipso quod jubebantur demandabanturque tales actiones a senatu, jam non *sponte* suscipi censebantur.

[m] *Crassi uxor*] Vox, *uxor*, abest Rom. edit. rectissime. Vix enim ali-

si cognosceret Senatus, ultores aderant. Igitur Messala non causam, neque reum tueri, sed periculis fratris semet opponens, flexerat quosdam. Occurrit truci oratione Curtius Montanus, eo usque progressus, ut, 'post cædem Galbæ, datam interfectori Pisonis pecuniam[n] a Regulo, appetitumque[7] morsu Pisonis caput,' objectaret. 'Hoc[8] certe,' inquit, 'Nero non coëgit, nec dignitatem, aut salutem, illa[9] sævitia redemisti. Sane toleremus istorum defensiones, qui perdere alios, quam periclitari ipsi, maluerunt. Te securum reliquerat[o] exul pater,[p] et divisa inter creditores bona, non-

beri. *Itaque Messalla, neque crimen, neque sontem defendere, sed discrimini fratris ultro occurrens,* patrum *nonnullos placaverat. Opposuit se cum atroci oratione Curtius Montanus, eo usque provectus, ut exprobraret,* post necem Galbæ, numeratam *esse* percussori Pisonis pecuniam a Regulo, laniatamque dentibus Pisonis cervicem. Hæc sane, *ait*, non jussit Nero, nec illa crudelitate redemisti honorem, vel incolumitatem *tuam*. Esto, feramus *hominum* istorum excusationes, qui subvertere alios maluerunt, quam periculum subire ipsi. Te parens exul *adversus pericula* tutum fecerat, et distributæ creditoribus facul-

subiisse.—6 *Uxor*, abest a Mss. Reg. Agr. et editione principe.—7 Ita Mss. Flor. Reg. editio princeps et recentiores. Copulam, *que* omisere Mss. Bodl. Jes. et Puteolanus.—8 Sic bene Mss. Flor. Agr. editio princeps et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *hæc certe.* Ms. Reg. *certo.* Brotier.—9 Sic optime Lipsius et recentiores. Perperam Mss. Vatic. Reg. Harl. et editio princeps, *nec dignitate hausta litem illam sævitia redemisti.* Mss. Bodl. Jes. et Puteolanus, *nec dignitatem aut ista lucem sævitia redemisti.* Idem.

NOTÆ

ter prisci locuti, aut scripsere, quam *Terentia Tullii, Livia Drusi, &c.* Lipsius.

[n] *Datam interfectori Pisonis pecuniam*] Puto datam nomine Othonis, qui nominatim miserat percussores ad cædem Pisonis: attamen potest fieri, ut inimici morte gestiens Regulus, etiam suo nomine pecuniam largitus sit interfectori Pisonis. Omnia perverse agebat.

Interfectori Pisonis] Et tamen suffragante Verania legationem adeptus est, 'cujus marito,' ait Plinius II. epist. 20. 'inimicissimus, ipsi invisissimus erat.' *Savilius.* 'Verania Pisonis [a Galba adoptati,] graviter jacebat.' Regulus aruspicem consulit: 'illa ut in periculo credula, poscit codicillos; legatum Regulo scribit.' Plin. II. Ep. 20.

[o] *Te securum reliquerat*] Neronianis enim temporibus magni ac potentes viri periculis conflictabantur; contra, viles atque abjecti securi agebant. Ideo sequitur, 'nihil quod timeret.' *Pichena.*

[p] *Exul pater*] Quatuor de causis nihil erat, quod ex ipso speraret aut timeret Nero; nempe, quia subversus pater, ac perculsus pœna exilii; quia nullæ opes, nulla dignitas, et quia ipse ætate juvenili.

dum honorum capax ætas: nihil quod ex te concupisceret Nero, nihil quod timeret. Libidine sanguinis et hiatu præmiorum ignotum adhuc ingenium, et nullis defensionibus[q] expertum, cæde nobili imbuisti: cum ex funere Reipublicæ raptis Consularibus spoliis,[r] septuagies[s] sestertio saginatus[10] et sacerdotio fulgens, innoxios pueros, illustres senes, conspicuas fœminas eadem ruina prosterneres: cum segnitiam[11] Neronis incusares, quod per singulas domos seque et[12] delatores fatigaret: posse universum Senatum una voce subverti. Retinete, Patres conscripti, et reservate homi-

tates et nondum *capessendis* dignitatibus idonea ætas: nihil quod ex te desideraret Nero, nihil quod metueret. Cupidine cruoris, aviditate prædæ et opum, *sævitiam ac sanguinem prælibasti*, imbuistique cruore illustri incognitam adhuc facundiam, et nullis patrociniis spectatam: cum ex ruina et exitio Reip. abreptis consularibus spoliis, septuagies sestertio impinguatus, et sacerdotio splendens, eadem strage profligares insontes pueros, nobiles senes, splendidas matronas: cum inertiam Neronis increpares, quod per singulas familias, seque et accusatores lassaret: posse profligari totum senatum uno verbo. Servate, Patres conscripti, et habete apud vos virum tam egregii

—10 Sic optime Faërnus, Scaliger et recentiores. In Mss. et veteribus editionibus, *signatus*. Lipsius primum emendaverat, *dignatus*. Brotier.—11 Mss. Corb. Agr. et editio princeps, *segnitiem*.—12 Pro *seque et* Ms. Ryckii

NOTÆ

q *Nullis defensionibus*] Cum ejus eloquentia nullis patrociniis reorum exercita esset, ignotum erat illius ingenium, et mansisset incognitum, nisi se ingenti crimine ultro polluisset.

r *Consularibus spoliis*] Eo dictum, quia consulatum acceperat, præmium accusationis. Nam ita obtinebat, ut accusanti et damnanti, non pecuniæ solum merces esset, sed et honoris, aut magistratus, quem reus habuisset. Dio l. XLVI. de accusatoribus percussorum Cæsaris pulchre: 'Nam et pecunias e bonis damnati, et honorem aut magistratum, siquem modo haberet, accipiebant.'

Tacitus sæpe indicat: et clare initio Hist. l. I. 'Nec minus præmia delatorum invisa, quam scelera. Cum alii sacerdotia et consulatus, ut spolia, adepti; procurationes alii et interiorem potentiam: agerent, ferrent cuncta.' *Lipsius*.

Raptis consularibus spoliis] Si acceperat præmium accusationis, consulatum, Regulus, ut placuit viris summis, mirum cur infra mox de eodem dicatur: 'Et quem adhuc quæstorium offendere non audemus, prætorium et consularem visuri sumus?' *Gruterus*.

Forte tantum illi promissus erat consulatus a Nerone, quem adeptus foret suo tempore, seu post alia munia, si durasset Nero, aut habuit forte insignia consularia.

s *Septuagies*] Sunt 175000. coronati.

nem tam expediti consilii, ut omnis ætas instructa sit,[t] et quomodo senes nostri Marcellum, Crispum, juvenes Regulum, imitentur. Invenit etiam æmulos infelix nequitia:[u] quid si floreat vigeatque? Et quem adhuc Quæstorium offendere non audemus, Prætorium et Consularem visuri sumus? An Neronem extremum dominorum putatis? Idem crediderant, qui Tiberio, qui Caio, superstites fuerunt: cum interim intestabilior et sævior[v] exortus[13] est. Non timemus Vespasianum: ea Principis ætas, ea moderatio. Sed diutius durant exempla, quam mores.[14 w] Elanguimus,[15] Patres

consilii, ut omnis ætas edoceatur, et juvenes *nostri* Regulum æmulentur, quemadmodum senes nostri *imitati sunt Eprium* Marcellum, et *Vibium* Crispum. Reperit etiam imitatores infausta malitia: quid si approbetur et floreat? Et quem adhuc quæstorium lædere formidamus, an prætorium et consularem aspecturi sumus? an Neronem ultimum tyrannorum creditis? Idem existimaverant, qui supervixere Tiberio, et Caligulæ: cum interea detestabilior et immanior invasit principatum. Non metuimus Vespasianum; ea Imperatoris ætas, ea modestia. Sed diutius manent *commissorum* exempla, quam virtutes.

habet *sequens*.—13 Ed. pr. *exceptus*.—14 Ita Mss. et libri omnes editi. Secunda tantum manu Ms. Agr. *quam hoies*, id est, *quam homines*. Atque ita vertit Davanzati: 'Ma gli uomini non vivono, quanto gli esempi.' Longius Cl. Gordon: 'But more lasting are the examples of justice and severity, than is the good, but perishing life of any mortal man.' Murphy ita vertit, 'but virtue operates slowly, while pernicious examples remain in force, and teach a system of cruelty when the tyrant is no more.' Frustra tentat Lipsius, *quam amores*, vel *quam auctores*. Minime displicet, immo acutum est, *quam mores*, uti jam observatum est Ryckio et Ernesto. Nec aliter vertit Coloma: 'Pero lo que veo es, que duran mas los exemplos, que las costumbres.' *Brotier*.—15 Ms. Agr. ed. pr. *elanguemus*.

NOTÆ

[t] *Omnis ætas instructa sit*] Non omnem forte ætatem hic intelligi deceat, sed ut *omnis ætas nostra instructa sit;* nempe, senes nostri a Marcello et Crispo, et nostri juvenes a Regulo.

[u] *Infelix nequitia*] Potius indistincte sumi debet; nempe de universis delatoribus, qui præsertim sub Tiberio mutuis vulneribus et præliis sese vicissim prosternebant.

Fuit tum *infelix nequitia* illa, et tamen æmulos imitatoresque reperit. Iste igitur debet statim subrui: nam si ad summas dignitates pervenerit, tum certe quid faciet, quid non molietur tantus artifex, qui se tenera jam ætate imbuit atrocissimo scelere?

[v] *Intestabilior et sævior*] *Intestabilior*, pro detestabilior. Horat. in 2. serm. 'Intestabilis et sacer esto.' Tacitus l. v. Annalium de Æmilia Lepida: 'quanquam intestabilis, tamen impunita agebat.'

Paulo post, eodem libro de Tiberio: 'Intestabilis sævitia, sed obtectis libidinibus.' *Rhenanus*.

[w] *Diutius durant exempla, quam mores*] Id est, Hic diutius durant ex-

conscripti, nec jam ille Senatus sumus, qui, occiso Nerone, delatores et ministros more majorum puniendos flagitabat. Optimus est, post malum Principem,[x] dies primus.'

43. Tanto cum assensu Senatus auditus est Montanus, ut spem caperet Helvidius, posse etiam Marcellum prosterni. Igitur a laude Cluvii Rufi orsus, qui, perinde dives et eloquentia clarus, nulli unquam sub Nerone periculum facessisset,[1] crimine simul exemploque Eprium urgebat:[y] arden-

Jam torpemus, Patres conscripti, nec nunc ille senatus sumus, qui, interfecto Nerone, postulabat accusatores et *horum* satellites puniendos more majorum. Justissimus et maximus est primus, post pravum Imperatorem, dies.

Tantis patrum studiis excepta est oratio Montani, ut spem conciperet Helvidius, posse etiam Marcellum subverti. Itaque incipiens a decore Cluvii Rufi, qui, juxta opibus et facundia insignis, nemini unquam, Nerone imperante, discrimen intentasset, scelere simul et comparatione Marcellum premebat: flagrantibus senatorum

1 Ita Ms. Reg. Puteolanus et recentiores. In Mss. Harl. Agr. et editione principe, *fecisset*. Utrumque Latine dicitur. Jam vidimus supra Annal. I. 74. 'Clarissimo cuique periculum facessit,' et Annal. XIII. 35. 'Insonti periculum fecissent.' *Brotier*.

NOTÆ

empla mala quam boni mores, scil. comparat virtutem Vespasiani cum flagitiis priorum principum.

Et certe magis durant mala exempla dominantium, quam boni mores novi principis, et longe plures fuerunt mali principes, quam boni. Et ab Augusto usque ad Vespasianum frustra quæras bonos. Et possint vocabula bonorum principum annuli circulo facile insculpi.

Mala exempla, principum, seu delatorum, perpetua et æterna sunt, abeuntque in exemplum omnibus posteris futurisque sæculis. At boni mores ævo unius principis limitantur, et vix ad unum aut alterum sæculum se extendunt, etiam in civitatibus felicissimis aut egregie constitutis, quoad mores legesque spectat.

[x] *Optimus est, post malum Principem*] Defuncto enim malo principe, senatus statim pravos mores tollere nititur; sed paulatim deinde ardor ille refrigescit. *Pichena*.

Optimus] Cic. Philipp. 1. post cædem Cæsaris. 'Quo senatus die lætior? quo populus Rom. qui quidem nulla in concione unquam frequentior fuit, tum denique liberati per viros fortissimos videbantur, quia, ut illi voluerant, libertatem pax consequebatur.'

[y] *Crimine simul exemploque Eprium urgebat*] *Crimine* urgebat, tanquam delatorem Thraseæ; quam actionem tentaverat olim Helvidius, Galba imperante, dein omiserat, ut refert Tacitus initio hujus libri.

Exemplo, quoniam laudando Cluvium, sic vitæ morumque diversitatem Marcello exprobrabat. *Pichena*.

Comparat Cluvium cum Marcello, ita ut opibus et facundia perinde clarus sit Cluvius ac Marcellus; cum hoc discrimine, quod divitiis et elo-

tibus Patrum animis. Quod ubi sensit Marcellus,[a] velut excedens curia: 'Imus,' inquit, 'Prisce, et relinquimus tibi Senatum tuum: regna, præsente Cæsare.' Sequebatur Vibius Crispus: ambo infensi,[a] vultu diverso: Marcellus minacibus oculis, Crispus renidens: donec accursu amicorum retraherentur. Cum glisceret certamen, hinc multi bonique, inde pauci et validi, pertinacibus odiis tenderent, consumtus per discordiam dies.

44. Proximo Senatu, inchoante Cæsare 'de abolendo dolore iraque, et priorum temporum necessitatibus,' censuit Mucianus prolixe pro accusatoribus: simul eos, qui cœptam, dein omissam, actionem repeterent, monuit sermone molli, et tanquam rogaret. Patres cœptatam[1] libertatem,

animis. Quod postquam animadvertit Marcellus, quasi abiret e senatu: Eximus, *inquit*, Helvidi, et permittimus tibi senatum tuum: impera, vidente Cæsare. *Et comitabatur* eum *Vibius Crispus: ambo infesti, ore dissimili: Eprius tracibus oculis, Vibius maligne ridens: donec affluentibus amicis, retinerentur. Cum jurgium ingravesceret, hinc plurimi egregiique, inde pauci et præpollentes, pervicacibus animis niterentur*, sic *absumtus* est *per dissensionem dies.*

Primo senatu, incipiente Domitiano de obliterando dolore odioque, et superiorum temporum calamitatibus, *disseruit Mucianus multis verbis pro delatoribus: etiam eos, qui inchoatam, dein relictam, cognitionem renovarent, hortatus est miti clementique oratione, et tanquam precaretur. Senatores occupatam libertatem,*

1 Sic Mss. Flor. Bodl. Guelf. Puteolanus, Pichena et recentiores. In Ms. Jes. *cœptam libertatem*; et sic Gronov. Ms. Reg. et editio princeps, *cæptam*

NOTÆ

quentia ille recte usus esset, et in salutem civium; iste vero in exitium: quare sic Eprium et *crimine* urgebat, ut qui periculum bonis *facessisset sub Nerone* et *exemplo*, qui divitiis et eloquentia non recte usus esset, quemadmodum Cluvius.

[a] *Marcellus*] Hic homo eloquens magis, quam sapiens aut bonus, ea vi accusatores omnes repressit, aut rejecit; et simul Vespasianum mox suum fecit.

Quod idem observat in Vibio Crispo auctor Dialogi de causis corruptæ eloquentiæ super hac re: 'Quid aliud infestis patribus nuper Eprius Marcellus, quam eloquentiam suam opposuit? cum accinctus et minax, disertam quidem, sed inexercitatam ejusmodi certaminum, et rudem Helvidii sapientiam elusit.'

Jam et de gratia apud principem ibidem de illis duobus: 'Multos jam annos, ac donec libuit, principes fori, nunc principes in Cæsaris amicitia, agunt feruntque cuncta.' *Lipsius.*

[a] *Ambo infensi*] Id est, Iram et indignationem præferentes vultu, sed dispari modo.

postquam obviam itum, omisere. Mucianus, ne sperni Senatus judicium, et cunctis sub Nerone admissis data impunitas videretur, Octavium[2] Sagittam et Antistium Sosianum, Senatorii ordinis,[3] egressos exilium, in easdem insulas redegit. Octavius Pontiam Postumiam,[4] stupro cognitam et nuptias suas abnuentem, impotens amoris interfecerat; Sosianus pravitate morum multis exitiosus. Ambo gravi Senatus consulto damnati pulsique, quamvis concesso aliis reditu, in eadem pœna retenti sunt. Nec ideo lenita erga Mucianum invidia. Quippe Sosianus ac Sagitta viles, etiam si reverterentur: accusatorum ingenia et opes et exercita malis artibus potentia timebantur.[b]

45. Reconciliavit paulisper studia Patrum habita in Senatu cognitio secundum veterem morem. Manlius Patruitus,[1] Senator, 'pulsatum se in colonia[c] Senensi[2] cœtu multitu-

postquam obstabatur, reliquere. Mucianus, ne contemni patrum decretum, et omnibus sceleribus *Nerone imperante perpetratis concessa venia crederetur, in eosdem scopulos compulit, ac retraxit Octavium Sagittam, et Antistium Sosianum, senatorii fastigii, qui locum exilii* sui *reliquerant. Octavius Pontiam Postumiam, cum qua consuetudinem stupri habuerat, et quæ matrimonium suum sperneret, cupidine vesanus occiderat; Sosianus sævitia ingenii multis perniciosus. Uterque atroci decreto patrum damnati ejectique, licet alii* exules *revocarentur, in eadem exilia redacti sunt. Nec ideo mitigata in Mucianum offensio. Etenim Sosianus ac Sagitta infimi rei* et spernebantur, *etiam si redirent:* at *metuebantur ingenia delatorum et divitiæ, et imbuta pessimis artibus auctoritas.*

Patrum animos placavit tantisper cognita apud senatum causa, juxta priscum morem. Manlius Patruitus, senatorii fastigii, expostulabat, verberatum se in

voluntatem.—2 *Octavium Sabinum Sagittam.* Sic Mss. Flor. Harl. Bodl. Jes. Corb. Guelf. Agr. et editiones veteres. In Lipsianis recentioribusque editionibus omissum est, *Sabinum;* sane, quod supra Annal. XIII. 44. appelletur tantum *Octavius Sagitta.* In Ms. Reg. deest, *Sagittam.* Brotier.—3 In Ms. Reg. et editione principe, *senatorio ordine.*—4 Ms. meus: *Pontiam positam in a stupro cognitam.* Manu vero secunda deletum τὸ in, et emendatum, *ac stupro.* Ryckius.

1 Ita Mss. Vatic. 1863. Flor. Reg. editio princeps, Jac. Gronovius, et re-

NOTÆ

[b] *Accusatorum ingenia . . . timebantur*] Id indistincte sumi possit de omnibus omnino accusatoribus, et quasi in exemplum hi qui delationes exercuerant sub Nerone puniendi essent, et quasi omnino omnes accusatores metuerentur. Nonnulli tamen speciatim de istis intelligunt, quasi patres comparent hic, verbi gratia, Vibium et Marcellum, eorumque similes reos famosos, cum Sosiano et Sagitta, qui viles rei, quod ad exemplum spectabat, nec delatores fuerant.

dinis[d] et jussu Magistratuum,'[e] querebatur: 'nec finem injuriæ hic stetisse: planctum et lamenta[f] et supremorum imaginem præsenti sibi circumdata cum contumeliis et probris, quæ in Senatum universum[g] jacerentur.' Vocati, qui

civitate Senensi, in concione populi, et mandato duumvirorum: nec ibi contumeliam desiisse; *sed* ejulatus et lamenta et funeris *seu exequiarum* simulacrum astanti sibi circum adumbrata *esse* cum conviciis et injuriis, quæ in Patres omnes refunderentur. *Appellati, qui accusabantur. Et, cognitione*

centiores. In Mss. Vatic. 1958. et Jes. *Patricius*. Mss. Harl. Bodl. *Patritius ordinis senatorum*. Puteolanus, *Patricius ordinis senatorii*. In Ms. Agr. *Mallius Patruitus senator*. Frustra Lipsius tentat, *Patruinus;* licet in margine Ms. Vatic. 1958. additum sit, *patri unus*. Brotier.—2 Sic bene Mss. Vatic. 1958. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus habent *Seniensi*, et mox infra *Seniensium;* et sic Ryckius et Gronov. In Ms. Reg. et editione principe, *Semensi* et *Semensium*. In Mss. Vatic. 1863. Corb. et editionibus recentioribus, *Seniensi* et *Seniensium*. Memoratur quidem apud Gruterum, p. 372. n. 7.

PLEB. SENIENSIVM.

At oppidum illud Senia, nunc *Segna*, fuit in Dalmatia: vide Plinium, III. 21. Hic vero agitur de colonia Senensi, nunc *Sienne*, de qua Plinius, III. 5. *Intus coloniæ .... Senensis*. Reperit quidem Harduinus in Mss. Plinii, *Senienses;*

NOTÆ

[c] *Pulsatum se in colonia*] Grande priscis illis moribus crimen. Nam nec convicio senatorem aspergere licebat impune.

Arnobius l. IV. 'Magistratum in ordinem redigere, senatorem aut convicio prosequi, suis esse decrestis periculosissimum pœnis.'

Salvianus l. VI. 'Illustrem ac præpotentem virum nequaquam exhonorari a quoquam licet; et si quisquam exhonoraverit, decretis legalibus reus sistitur, et injuriam auctor jure damnatur.' *Lipsius*.

Colonia Senensi] Sena Julia, urbs Etruriæ regionis in Italia: hodie *Siene*, urbs agri Senensis in ducatu Toscanæ. *Tillemonius*.

[d] *Cœtu multitudinis*] Crediderim fuisse pulsatum in cœtu, et a cœtu, multitudinis; idque assentiente et approbante, et veluti jubente ea multitudine, seu plebe Senensi: quippe, *jussu magistratuum*, hanc omnem contumeliam fuisse *ipsi præsenti* publice circumdatam, ac cœtu persultante, *querebatur* Manlius.

[e] *Jussu Magistratuum*] Decuriones intelligit.

[f] *Planctum et lamenta*] An Senenses, lasciviæ causa, iis similia in Manlio lusere, quæ Apuleius in Thessalia passus est, dum risus anniversarius dies celebratur?

Certe enim hæc, *planctum et lamenta, et supremorum imaginem præsenti sibi circumdata*, lusum sapiunt, quo ille vivus, ut vita functus, a Senensibus habitus sit. *Saliner*.

[g] *Quæ in Senatum universum*] Non quod senatum Rom. præcise et directe lacesserent; id enim audacius, quam in decuriones et magistratus municipales cadat; sed quia senatori inferebatur illa contumelia, non potuit fieri, quin simul etiam refunderetur id convicium in senatum, aut saltem id queri debuit Manlius apud

arguebantur. Et, cognita causa,[3] in convictos vindicatum. Additumque[h] SC. quo Senensium plebes[4] modestiæ admoneretur. Iisdem diebus Antonius Flamma Cyrenensibus[5] [i] damnatur lege repetundarum, et exilio ob sævitiam.

46. Inter quæ militaris seditio prope exarsit. Prætorianam militiam repetebant a Vitellio dimissi, pro Vespasiano congregati: et illectus[1] in eandem spem, e legionibus miles[j] promissa stipendia flagitabat: ne Vitelliani quidem sine

habita, in compertos reos *animadversum. Adjunctumque S. C. quo Seniensium populus modestiæ admoneretur. Eodem tempore Antonius Flamma a Cyrenensibus* postulatur, *mulctaturque lege repetundarum, et exilio ob immanitatem.*

Interea discordia militaris fere accensa est. Exauctorati a Vitellio militiam prætorianam reposcebant pro Vespasiano convocati: et assumtus in idem votum, e legionibus miles promissam pecuniam postulabat: ne Vitelliani quidem ejici pote-

at recte edidit, *Senensis.* Brotier.—3 Ita Mss. et libri editi, præter J. F. Gronovium, qui edidit, *cognita jussa.* Unde Illustr. Huetius emendabat, *cognito jussu.* At verum est, *cognita causa.* Sic in Digest. lib. XLVII. Tit. 10. 'de Injuriis et famosis libellis.' leg. 17. ex Ulpiano: 'Ait prætor....causa cognita, ipsi qui injuriam accepisse dicetur, judicium dabo.' *Brotier.*—4 Mss. Harl. Jes. *plebs.*—5 Ita bene Mss. Harl. Jes. Rhenanus et recentiores. In Ms. Reg. et editione principe, *Cirensibus.* Ms. Bodl. et Puteolanus, *Cyrensibus.* Ms. Agr. *Cretensibus.* Brotier.

1 Brotierus cum Ryckio et Gronov. scribit, *lectus in eandem spem.* Ms. Reg. et editio princeps, *lectus eadem specie.* Tentabat Muretus, *erectus in eandem spem.* Cl. Ernest., *illectus,* vel *allectus*: *illectus* recipiunt Bipont. *Brot.*—

NOTÆ

patres, ut eos ad vindictam privatæ injuriæ accenderet. Jam sub principibus imminuta dignitas patrum, et ob numerum, et ob tenues opes, et quia remoti illi magna ex parte a repub. regenda; nec jam publica negotia decidebant modici patres, qui fere dignitates non adipiscebantur, neque provincias regebant: et quia inducti socii opulentiores in curiam, et jam multi senatores erant, qui neque urbem neque curiam viderant.

h *Additumque, &c.*] Sic fiebat, cum plebs admoneri publice deberet, decretum patrum, quod consules edicto suo promulgabant: tunc autem ambo consules aberant, Vespasianus scil. et Titus.

i *Cyrenensibus*] Cyrenaica provincia Libyæ regionis in Africa citeriore: hodie pars occidentalis regni et deserti *Barca,* in Barbaria et Biledulgerid regionibus.

Cyrene] Urbs Cyrenaicæ provinciæ: hodie *Cairoan,* oppidum regni Barcæ versus oram, in Barbaria. *Tillemon.*

j *Lectus in eandem spem e legionibus miles*] Ex Flavianis partibus; ut vero quam simillimum videatur, multos legionariorum facilius inductos esse, ut isti se rei miscerent, tanta beneficii spe. *Savil.*

Alii, *erectus.* Sed miles, quia in spem prætorianæ militiæ *electus* erat, repetentibus eam aliis, promissam sibi flagitabat. *Acidalius.*

multa cæde pelli poterant; sed immensa pecunia dicebatur, qua tanta vis hominum retinenda erat.[2] Ingressus castra Mucianus, quo rectius stipendia singulorum spectaret, suis cum insignibus armisque victores constituit, modicis inter se spatiis discretos.[k] Tum Vitelliani, quos apud Bovillas in deditionem acceptos memoravimus, ceterique per urbem et urbi[3] vicina conquisiti, producuntur prope intecto corpore. 'Eos' Mucianus[l] 'diduci,[4] et Germanicum Britannicumque militem, ac si qui aliorum exercituum, separatim[5] assistere,' jubet. Illos primus statim aspectus obstupefecerat: cum ex diverso velut aciem, telis et armis

rant, sine plurima cæde. Intrans castra Mucianus, quo melius stipendia cujusque nosceret, disposuit victores suis cum ornamentis armisque, divisos inter se modicis intervallis. Tum Vitelliani, quos se fidei victoris *permisisse apud Bovillas retulimus, aliique per civitatem, et proxima civitati* loca *investigati, exhibentur fere nudo corpore.* Eos *Mucianus* separari *jubet*, et seorsim astare militem Germanicum ac Britannicum, et si qui aliorum exercituum *aderant. Vitellianos statim* ea *prima species perculerat: cum ex alia parte, velut instructum agmen, telis*

2 Ita plane habet Bud. cod. et Puteol. editio cum seqq. absque illa transpositione, quam e cod. Flor. notavit Pich. (de Guelf. et Agr. dubitare licet.) Verba, quæ in cod. Agr. adduntur, sunt ista: *sed immensa pecunia tanta vis hominum retinenda erat*. Ex quibus collatis cum iis, quæ ex cod. Flor. et Guelf. referuntur, Bip. quos lubens sequor, acute non minus quam vere locum nostrum ita refingunt: *sed immensa pecunia dicebatur, qua tanta vis hominum retinenda erat*, ubi *dicebatur* loco τοῦ *fer(ebatur)* Flor. pro *promittebatur*: ut apud Nonium IV. 122. Ceterum verba ista: *quo tanta vis hominum retinenda erat*, capiti 53. nullatenus convenire, sensit non nemo interpretum. Sic Guerin non videre se ait, quid *altitudo templo adjecta ad tantam vim hominum retinendam* faciat. In Bud. τῷ *ingressus* 2. m. adjecit *post hec*. Oberl. In Edd. Ryckii, Gronov. et Brotier. omittuntur hæc verba Msti Agr.—3 Ms. Agr. *Urbique vicina*.—4 Mss. Reg. Agr. et editio princeps, *deduci*.—5 Male

NOTÆ

k *Discretos*] Id intelligendum de legionibus aut cohortibus, quæ a se invicem, sub suis quæque signis, modico intervallo discretæ erant.

l *Eos Mucianus diduci*] Eos Mucianus, statim atque producti sunt, diducit; Germanicum, nempe, militem a Britannico separat, ita ut seorsim assisteret Britannicus miles, seorsim Germanicus; et sic de milite aliorum exercituum. Attamen sic non singuli, sed per centurias assistebant; sed cum sic ab invicem distraherentur, ea separatio, simul et ex diverso acies victorum horrida armis telisque, ipsos exterruerat. Vitelliani, seu victi simul omnes ibi congregantur; dein ex quocumque exercitu distrahuntur ab invicem, circumfusi agmine victorum seu Flavianorum: id eos terret.

trucem, semet clausos nudosque et illuvie deformes, aspicerent. Ut vero huc illuc distrahi cœpere,[6] metus per omnes et præcipua Germanici militis formido, tanquam ea separatione ad cædem destinarentur:[7] prensare commanipularium[m] pectora,[8] cervicibus innecti,[9] suprema oscula petere, 'ne desererentur soli, neu, in pari causa, disparem fortunam paterentur:' modo Mucianum, modo absentem Principem, postremum[10] cœlum ac Deos obtestari: donec Mucianus, 'cunctos ejusdem sacramenti, ejusdem Imperatoris milites' appellans, falso timori obviam iret. Namque et victor exercitus clamore lacrymas eorum juvabat. Isque finis illa die. Paucis post diebus, alloquentem Domitianum[n] firmati jam excepere. Spernunt oblatos[11] agros: 'militiam et stipendia' orant. Preces erant, sed quibus

armisque horridum, et *seipsos circumdatos intectosque, et pædore squalidos, viderent. Ut vero huc et illuc diduci cœperunt*, it *pavor per universos, et maximus Germanici militis metus, tanquam ea divisione exitium* ipsis *præparetur: complecti pectora commilitonum, cervicibus implicari, novissimos amplexus poscere*, ne destituerentur soli, et ne in simili causa dissimilem sortem experirentur: *nunc Mucianum, nunc absentem Imperatorem; denique sidera ac Numina obtestari: donec Mucianus*, omnes *vocans* earundem partium, et ejusdem principis milites, *vano pavori subveniret. Quippe etiam victor miles vocibus* suis *fletus eorum defendebat. Isque exitus* rerum *illa die. Paucis interjectis diebus, concionantem Domitianum firmati* animis *sustinuere. Contemnunt promissas terras, postulant* bellum et sti-

Mss. Flor. Reg. Guelf. et editio princeps, *separati*. Brotier.—6 Ms. Reg. et editio princeps, *incœpere*.—7 Ita Rhenanus et recentiores. Mss. Harl. Bodl. et editiones veteres, *destinaretur*.—8 Sic bene veteres et recentiores editiones. Suffragatur Ms. Reg. licet corrupte habeat, *prensare cum manipularium præterea*. Male Aldus, *cum prehensare manipularium pectora*. Frustra tentat Lipsius, *prensare commanipulares, pectori, &c*. Acidalius, *prensare commanipularium dextras*. Brotier.—9 Ita bene Ms. Flor. Lipsius et recentiores. In Mss. Reg. Harl. Agr. et editione principe, *cervicibus injecta*. Puteolanus, *injecti*, uti placebat Ryckio. Ms. Bodl. *invecti;* quod Rhenano probatum. *Idem*.—10 Ms. Ryckii *postremo*.—11 Ita veteres editiones, Pichena et recentiores. Sine necessitate Rhenanus, *oblatos sibi agros*. Brotier.

NOTÆ

[m] *Prensare commanipularium*] Alii aliter reponunt, *pectori, cervicibus:* pro *innecti, invecti*, pro *pectora*, legunt *dexteras*. Sed hæc frustra: sufficit vulgata lectio.

[n] *Alloquentem Domitianum*] Dio: 'Mucianus adduxit Domitianum ad milites, fecitque ut, quamvis puer, apud eos concionaretur, tum singuli aurei dati sunt viritim militibus.' Aureus valebat 100. nummis sestertiis: nostro more sunt septem libræ et 10. asses.

contradici non posset: igitur in Prætorium accepti. Dein, quibus ætas et justa stipendia,[o] dimissi cum honore, alii ob culpam; sed carptim ac singuli: quo tutissimo remedio consensus multitudinis extenuatur.

47. Ceterum verane[1] pauperie, an uti videretur,[p] actum in Senatu, 'ut sexcenties sestertium[q] a privatis mutuum acciperetur.' Præpositusque ei curæ[2] Poppæus[3] Silvanus: nec multo post necessitas abiit, sive omissa simulatio. Abrogati[4] inde, legem ferente Domitiano, Consulatus,[r] quos Vitellius dederat. Funusque Censorium[s] Flavio Sabino ductum: magna documenta instabilis Fortunæ, summaque et[5] ima miscentis.[t]

pendia. *Precationes erant, sed quibus resisti non posset: itaque in militiam prætorianam allecti* sunt. *Dein, quibus ætas et merita stipendia* erant, sacramento *soluti cum decore, alii ob flagitium; sed seorsim et divisim quilibet: quo certissimo remedio conspiratio turbæ infringitur.*

Ceterum an vera inopia, an ut sic *crederetur, relatum apud patres*, ut sexcenties sestertium a privatis mutuum sumeretur. *Præfectusque tali muneri Poppæus Silvanus: et paulo post egestas cessavit, vel spreta dissimulatio. Dein abrogati, legem sanciente Domitiano, consulatus, quos Vitellius concesserat. Et decore censorio celebratæ exequiæ Flavii Sabini: magna exempla fallacis fortunæ, sublimia simul et infima permiscentis.*

1 *Vera*, excidit in Ms. Reg. et editione principe. Ms. Ryckii, *Ceterum milites ne pauperie abuti viderentur.*—2 In Msto Ryckii desideratur *curæ.*—3 Brotierus legit *Pompeius Silvanus:* et sic Mss. Reg. Harl. Bodl. Jes. et editiones veteres. Pichena et recentiores, *Poppæus Silvanus*, et sic Ryckius, Gronov. et Bipont.—4 Guelf. Budens. et ed. pr. vitiose *abroganti.* Ernest. —5 Sic optime Ms. Agr. Berneggerus et recentiores. In Mss. Reg. Harl. Bodl. Jes. et editionibus veteribus, *summaque etiam.* Brotier.

NOTÆ

[o] *Quibus ætas et justa stipendia*] Nempe sexdecim, vel etiam viginti anni.

[p] *An uti videretur*] Sueton. cap. 16. 'Initio statim principatus professus est Vespasianus, quadringenties millies HS. opus esse, ut Respublica stare posset.' Summa cui parem audivisse non memini, colligit supra trecentos milliones librarum. *Savil.*

[q] *Sexcenties sestertium*] Quindecies centena millia ducatorum quantitas hujus pecuniæ æquat. *Alciat.* Id est, 468,750 lib. sterl. *Savil.*

[r] *Abrogati....Consulatus*] Abrogari lege semper debuit consulatus eorum qui vel ultro exibant, vel abdicabantur, priusquam in eorum locum alii sufficerentur, etiam mortuorum, vel et perduellium, &c. quod supra neglectum a Vitellio in Cæcinam, criminatur Tacitus.

[s] *Funusque Censorium*] Magnifice exstructum significat, et eminenti præ ceteris apparatu, ut censuræ dignitas reliquis præfulgebat, eratque

48. Sub idem tempus L. Piso Proconsul[1] interficitur. Ea de cæde[2] quam verissime[3] expediam, si pauca supra repetiero,[4] [u] ab initio causisque talium facinorum non absurda. Legio in Africa auxiliaque tutandis Imperii finibus, sub D. Augusto Tiberioque Principibus, Proconsuli parebant. Mox C. Cæsar, turbidus animi, ac M. Silanum,[v]

Eadem tempestate L. Piso proconsul interimitur. Quam brevissime referam de ea nece, si pauca altius repetiero, quæ *haud aliena* sunt *a principio et causis talium flagitiorum. Legio in Africa, et copiæ sociorum defendendis imperii limitibus* necessariæ, *obsequebantur proconsuli, Divo Augusto Tiberioque imperitantibus. Dein Caligula, mente commotus, et formidans M. Silanum, qui præerat Africæ,*

1 Ita Mss. Bodl. Jes. et editiones veteres. Jac. Gronovius e Ms. Flor. *proconsule.* Sic quoque fuit prima manu in Mss. Harl. Guelf. Secunda emendatum, *proconsul.*—2 Ms. Ryckii *eam cædem.*—3 Acidalius mavult *brevissime.* —4 Edd. habent *petiero.* Sed forte, et ex usu Taciti, *repetiero;* uti Mureto

NOTÆ

cujuslibet honoris fastigium.

Polybius lib. VI. scribit, in funere consulari aut prætorio nonnullos e nobilioribus lectos defuncti pompam duxisse, *in veste* tantum *prætexta purpura.* At in funere censorio ἐν πορφυρᾷ, *in purpura.* Savil.

[t] *Summaque etiam miscentis*] Rodolphus acute, *summaque et ima miscentis.* Lipsius. Vulgata tamen lectio eundem sensum recipere possit: sæpe cum acute corrigunt, tum acute corrumpunt.

[u] *Si pauca supra repetiero*] Videatur vocula excidisse: *quam potero verissime expediam:* ut tanquam in re incerta secuturum se verum, qua possit, profiteatur.

Sed credo, non *verissime* hic Tacito scriptum, sed *brevissime:* quod postea corruptum ex vitiosa scribendi ratione, *vrevissime.*

Nam hæc auctoris mens, quasi veniam digressus aliquanto longioris orantis: cum alia quædam huc facientia altiuscule repetierit, de cæde ipsa quam brevissime se absoluturum. *Acidalius.*

Cur veritatem profiteatur egregius auctor, præcipue post fata et cineres Muciani, qui auctor hujus cædis, et post exstinctam gentem Flaviam? Nam ævo Trajani scripsit, aut certe edidit historiam. Nec solet id profiteri Tacitus: sufficit historicum profiteri semel. Attamen est quod dubitetur, ut in re incerta, et multis dolis insidiisque et sceleribus incretata, adversus proconsulem et quidem nobilissimum et bonis artibus eximium: unde metus imperitantium, et quæ cædes ad multos spectabat, et quæ forte varie ab auctoribus ejusdem ævi tradita erat, prout faverent, aut dominantes odissent. Sed tamen cum dicit, *expediam,* de brevitate innuere videtur, scil. se breviter acturum proponit, postquam pauca supra repetierit. Reponunt, *petiero,* et sæpe Tacitus simplex usurpat pro composito. Melius tamen, *repetiero.*

[v] *M. Silanum*] Dio hæc in rebus Caii mire confundit ac miscet: nec M. Silano proconsule evenisse divisionem hanc vult, sed ipso L. Pisone.

obtinentem Africam, metuens, ablatam Proconsuli legionem, misso in eam rem Legato tradidit. Æquatus inter duos beneficiorum numerus,[w] et mixtis utriusque mandatis, discordia quæsita, auctaque pravo certamine.[5] [x] Legatorum vis[6] adolevit diuturnitate officii, vel quia minoribus major

ademit legionem proconsuli, eamque permisit legato in eam curam misso. Divisis inter duos muneribus pari jure, et conjunctis utriusque imperiis, dissensio nata, et adaucta est. *Improba contentione, legatorum auctoritas increvit*, vel *continuatione*

aliisque eruditis viris jam observatum. *Brotier.*—5 Sic bene Ms. Agr. editio princeps, Ryckius et recentiores. Male interpunxerat Puteolanus, *auctaque. Pravo certamine legatorum jus, &c.* et sic Gronov. *Brotier.*—6 Sic Mss. Reg. Harl. Bodl. Jes. Guelf. *Jus*, habent Gronov. Ryckius et Brotier. *Vis* recipiunt Bipont.

NOTÆ

Vide eum, et de hac ipsa cæde Plinium, l. III. epist. 7. *Lipsius.*

[w] *Beneficiorum numerus*] Proprie et ex ævi ejus usu accipe *beneficia*, promotiones ad altiores ordines sive gradus.

Castrense in ea re verbum est, Livio sic usurpatum l. IV. 'Ut tribuni militum a populo senideni crearentur; quæ antea, perquam paucis suffragio populi relictis locis, dictatorum et consulum ferme fuerant beneficia.'

Ciceroni etiam, epistola ad Rufum quæstorem: 'de centurionibus tamen et tribunorum militum contubernalibus, res est in integro: genus enim horum beneficiorum definitum lege non erat.'

Nec Valerius alio sensu l. IV c. 7. scripsit: 'Ad equestrem ordinem et splendidæ militiæ stipendia P. Cælii beneficio pervenerat.' Item Suetonius Tiberii cap. 12. clare: 'venit in suspicionem, per quosdam beneficii sui centuriones.'

Noster adæque l. I. supra: 'Primores militum, per beneficia Nymphidii, ut suspectos.' Hi tales, *beneficiarii* dicti.

Cæsar de bello civili lib. II. 'Petreius cum prætoria cohorte, barbarisque equitibus paucis, beneficiariis suis.' Passim in lapidibus: BF. COS. ET BF. PR. PR. id est: 'Beneficiarius consulis: beneficiarius prætoris: beneficiarius præfecti prætorio aut proprætoris.'

Vegetius restringere nomen videtur. Et 'beneficiarii,' inquit, l. II. c. 7. 'ab eo appellati, quod beneficio tribunorum promoverentur:' et ad ejus mentem in lapidibus lego ista, in Piceno: BENEFICIARIUS. TRIBUNI. DEINDE. OPTIO. IN. CENTURIA. Romæ: CORNELIO. MARCIANO. MILITI. COHORT. XII. URB. BENEF. TRIBUN. *Lipsius.*

[x] *Pravo certamine*] Sic distinguo, *auctaque pravo certamine. Legatorum jus adolevit diuturnitate officii*. Gronov.

Vulgata recte, *auctaque. Pravo cert. &c.* Sic intelligendum, quasi scripsisset: In pravo hoc certamine legatorum jus adolevit, diuturnitate, scil. officii; quia, nempe, proconsul ad unum annum Africæ, legatus ad plures annos legioni præerat.

æmulandi cura; Proconsulum splendidissimus quisque securitati magis, quam potentiæ[y] consulebant.

49. Sed tum legionem in Africa regebat Valerius Festus,[z] sumtuosæ adolescentiæ, neque modica cupiens,[1] et[2] affinitate Vitellii anxius. Is crebris[3] sermonibus tentaveritne Pisonem ad res novas, an tentanti restiterit, incertum; quoniam secreto eorum nemo affuit, et, occiso Pisone, plerique ad gratiam interfectoris inclinavere. Nec ambigitur, provinciam et militem alienato[4] erga Vespasianum animo fuisse: et quidam e Vitellianis, urbe profugi, ostentabant Pisoni 'nutantes Gallias, paratam Germaniam, pericula ipsius, et in[5] pace suspecta[6] tutius bellum.' Inter quæ Claudius Sagitta, Præfectus alæ Petrinæ,[7] [a] prospera navi-

muneris, vel quia inferioribus majus obtrectandi studium; et quia *proconsulum illustrissimus quisque providebant magis incolumitati* suæ, *quam auctoritati.*

Sed tum Valerius Festus legioni præerat in Africa, is *luxuriosæ juventæ, neque exigua appetens, sed necessitudine Vitellii solicitus* erat. *Ille frequentibus colloquiis, dubium, an impulerit Pisonem ad nova molienda, an molienti repugnaverit; quoniam arcano illorum nullus* testis *adhibitus, et, interemto Pisone, multi propendere in favorem percussoris. Nec dubitatur, Africam legionemque a partibus Flavianis abhorruisse: et nonnulli e Vitellianis, ex urbe fugientes, exhibebant Pisoni* dubitantes Gallias, promtam Germaniam, discrimina ipsius, et in pace ambigua minus periculosum bellum. *Interea Claudius Sagitta, præfectus alæ Petrinæ, felici navigatione antevertit Papirium, centurionem, quem Mucianus miserat,*

1 Male Mss. Harl. Bodl. Jes. Bud. Guelf. *cupido.* Brotier.—2 *Et,* habent Mss. Reg. Agr. editio princeps et Ryckius. Mss. Harl. Bodl. Jes. Puteolanus et recentiores cum Gronov. *sed.* Quod non ita convenit. In Ms. Bud. *si.* Idem.—3 *Crebris,* et mox *ad res novas,* omissa sunt in Ms. Agr.—4 Pessime Ms. Reg. et editio princeps, *alienatam.* Brotier.—5 Præpositionem, *in,* habent libri omnes. Recte tamen omitteretur, ut Mureto, Grotio aliisque jam observatum. *Brotier.*—6 Male Ms. Reg. *susceptum.* Editio princeps, *suscepit.* Idem.—7 Perperam Ms. Reg. *paternæ.* Editio princeps, *Peternæ.*

NOTÆ

[y] *Securitati magis quam potentiæ*] Quia proconsules illi, utpote splendidissimi, semper suspecti malis principibus, hinc saluti tantum suæ consulebant, non augendæ potentiæ vel auctoritati; immo tum ignavia pro virtute et sapientia fuit. Sueton. Galba 9. 'Paulatim in desidiam segnitiemque conversus est, ne quid materiæ præberet Neroni; et, ut dicere solebat, quod nemo rationem otii sui reddere cogeretur.'

[z] *Valerius Festus*] Plinius lib. III. epist. 7. 'Nuper L. Piso, pater illius, qui a Valerio Festo per summum facinus in Africa occisus est.'

[a] *Præfectus alæ Petrinæ*] In Notitia imperii, *præfectus alæ Petrianæ* legitur in Britannia *per Lineam valli:* ubi

gatione prævenit Papirium, Centurionem, a Muciano missum,[8] asseveravitque 'mandata interficiendi Pisonis Centurioni data. Cecidisse[9] Galerianum, consobrinum ejus generumque. Unam[10] in audacia spem salutis. Sed duo itinera audendi; seu mallet statim arma, seu petita navibus Gallia, Ducem se Vitellianis exercitibus ostenderet.'[11] Nihil ad ea moto Pisone, Centurio a[12] Muciano missus, ut portum Carthaginis attigit, magna voce læta Pisoni omina,[13] [b] tanquam Principi, continuare;[14] obvios et subitæ rei miraculo attonitos, ut eadem astreperent,[15] hortari: vulgus credulum, ruere in forum: 'præsentiam Pisonis' exposcere. Gaudio clamoribusque cuncta miscebant, indiligentia veri[16] et adulandi libidine. Piso, indicio Sagittæ, vel insita modestia, non in publicum egressus est, neque se studiis vulgi permisit. Centurionemque percunctatus, postquam, 'quæsitum sibi crimen cædemque,' comperit,[c] 'animadverti in

affirmavitque data centurioni jussa interimendi Pisonis. Interfectum fuisse Galerianum, sobrinum ejus generumque. Unam *superesse* in virtute spem incolumitatis. Sed duas aggrediendi vias; sive mallet statim bellum, sive navibus in Galliam advectus, ductorem se Vitellianis legionibus offerret. *Nequaquam ad ea Pisone excito, centurio missus a Muciano, ubi portum Carthaginis ingressus est, alta voce, affluentia omnia Pisoni, velut Imperatori, continuo apprecari; incitare obvios, et repentinæ rei prodigio stupentes, ut eadem acclamarent: credula plebs, concurrere in forum:* conspectum Pisonis *flagitare. Lætitia, plausu, et acclamationibus omnia turbabant, incuria veri, et assentandi cupidine. Piso, nuntio Sagittæ* inductus, *vel ingenita moderatione, non in publicum exiit, neque se favori plebis tradidit. Et sciscitatus centurionem, ubi intellexit* paratum sibi crimen et exitium, puniri eum *jussit, non tam spe salutis, quam ira in inter-*

Brotier.—8 Budens. *omissum;* vitium e vicinia ortum. *Oberl.*—9 Ms. Bud. *cessisse.* Inde frustra tentat Rhenanus, *cæsos esse.* Brotier.—10 Ms. Jes. *una.* —11 Ms. Agr. *ostentaret.*—12 Præpositio deest in Budens.—13 Sic bene Acidalius, Ernestus et recentiores. In Mss. et veteribus editionibus, *omnia;* [et sic Gronov. et Ryckius] *Brotier.*—14 Frustra tentat Groslotius, *conclamare.* Non conclamavit tantum, sed læta hæc omina magna voce intentisque clamoribus continuavit. *Idem.*—15 Ms. Bodl. *obstreperent.*—16 Ita optime Rhenanus et recentiores. Male Ms. Reg. et editiones veteres, *viri.* Mss.

NOTÆ

Linea valli, non aliud est, quam tractus ille ad vallum a Severo aliisque exstructum. *Lipsius.*

[b] *Læta Pisoni omina*] Melius, *omnia:* sic enim supra de Vespas. 'affluentia omnia excepit,' cum nempe imperator salutatus est.

[c] *Quæsitum sibi crimen cædemque comperit*] Sensus est, Centurionem lætas illas voces vulgavisse, ad ten-

eum' jussit, haud perinde spe vitæ, quam ira in percussorem, quod idem ex interfectoribus Clodii Macri, cruentas Legati sanguine manus ad cædem Proconsulis retulisset. Anxio deinde edicto[d] Carthaginiensibus[17] increpitis, ne solita quidem munia usurpabat, clausus intra domum, ne qua motus novi causa vel forte oriretur.

50. Sed, ubi Festo consternatio vulgi, Centurionis supplicium, veraque et falsa, more famæ, in majus innotuere, equites in necem Pisonis mittit. Illi raptim vecti, obscuro adhuc[e] cœptæ lucis, domum Proconsulis irrumpunt, destrictis[1] gladiis: et magna pars Pisonis ignari, quod Pœnos auxiliares[f] Maurosque[2] in eam cædem delegerat: haud procul cubiculo, obvium forte servum, 'quisnam,[g] et ubi esset

fectorem, quod idem ipse unus *ex percussoribus Clodii Macri, imbutas cruore legati manus ad necem proconsulis rursus attulisset. Mox solicito edicto objurgatis Carthaginensibus, ne sueta quidem officia exercebat, clausus intra penates, ne qua novi tumultus occasio vel casu fortuito existeret.*

Sed, postquam compertus est Valerio tumultus plebis, mors centurionis, veraque et ficta, ut famæ ingenium est, *in majus* nuntiata sunt, *mittit equites in cædem Pisonis. Illi propere invecti, dubia adhuc et vix albente luce, irruunt in ædes proconsulis, nudatis ensibus: et* illi *magna ex parte Pisonem ignorabant, quia* Festus *assumserat in eam necem Pœnos auxiliares Maurosque: haud longe a cubiculo* Pisonis *servum forte occurrentem percunctati sunt*, quisnam *esset*, et ubi versare-

Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *indulgentia.* Brotier.—17 Sic bene Cl. Lallemand; et ita passim Livius, Plinius aliique. In libris ante editis, *Carthaginensibus.* Idem.

1 Ms. Harl. et veteres editiones, *districtis.*—2 In Ms. Reg. et editione

NOTÆ

tandum Pisonis animum: ut si alacrem vidisset, paratumque ad capessendum imperium, conscientiam criminis in eo magis argueret; et sic justius ac majori ludibrio illum occideret; Pisonem autem, cognito centurionis dolo, jussisse in eum animadverti. *Pichena.*

[d] *Anxio deinde edicto*] Tale fuit edictum, ut anxietatem ejus declararet, et fere ambiguum fuit: quomodo enim loquatur aut edicat? an abblandietur iis, qui principatum illi deferunt? an castigabit, ut statim eum deserant, et stent pro quærentibus ipsi crimen exitiumque? Angustiæ undique et anxietas.

[e] *Obscuro adhuc*] Id est, diluculo, seu luce maligna, mane oriri incipiente, vix dum albente die.

[f] *Pœnos auxiliares*] Mirari subit, quod Pœni ignorarent proconsulem Africæ Carthagine sedentem. Attamen illi externi Romanis, et per unum tantum annum imperabat proconsul, nec se castris immiscebat.

[g] *Quisnam*] Sic intelligendum, quisnam ipse esset? et ubi esset Piso?

Piso?' interrogavere. Servus egregio mendacio, 'se Pisonem esse,' respondit: ac statim obtruncatur: nec multo post Piso interficitur. Namque aderat, qui nosceret, Bebius Massa, e Procuratoribus[3] Africæ, jam tunc optimo cuique exitiosus, et in causas malorum, quæ mox tulimus,[h] sæpius rediturus. Festus Adrumeto,[i] ubi speculabundus[j] substiterat, ad legionem contendit,[4] Præfectumque castrorum, Cetronium[5] Pisanum, vinciri jussit, proprias ob simultates: sed 'Pisonis satellitem' vocabat, militesque et Centuriones quosdam puniit,[6] alios præmiis affecit: neutrum ex merito, sed ut oppressisse[7] bellum crederetur. Mox Oëensium,[8] [k]

tur Piso? *Servus honesto commento respondit*, se esse Pisonem: *et statim trucidatur: et paulo post occiditur Piso. Quippe aderat, qui eum nosset. Bebius Massa* unus *e procuratoribus Africæ, jam tunc honestissimo cuique perniciosus, et inter causas calamitatum, quas postea toleravimus, sæpe memorandus. Valerius Adrumeto, ubi cunctabundus et futuri anxius restiterat, ad legionem se confert, et catenas injici jussit Cetronio Pisano, præfecto castrorum, ob privatas inimicitias: sed* ministrum Pisonis *appellabat, militesque et centuriones nonnullos pœnis affecit, alios remuneravit: omnia* hæc *præter jus fasque, sed ut extinxisse bellum putaretur. Dein pacat sedatque dissensiones Ophensium, et Leptitanorum, quæ, populatione mes-*

principe, *Pœnos, auxiliaresque Mauros.*—3 In Ms. Reg. et editione principe, *procurator Africæ.* Quod certe melius, si unus fuerit procurator Africæ. At forte plures fuere in hac provincia, populi Romani altrice. In Ms. Reg. et editione principe omissum, *Massa.* Brotier.—4 Ita Ms. Reg. editio princeps, Ernestus et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus cum Ryckio et Gronov. *tendit.*—5 Ms. Reg. *Secronium.* Editio princeps, *Cecronium.*—6 Ita Mss. Flor. Reg. editio princeps, Rhenanus et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. Guelf. et Puteolanus, *punit.*—7 Ms. Budens. *obrepsisse.* —8 Pessime Ms. Reg. *offensam.* Editio princeps, *offensum.* Ms. Agr. *Aspensium.* Nec melius Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus cum Gronov. *Ophensium.* Emendandum, *Oëensium*, duce Plinio, v. 5. monuerunt Surita, Lipsius, Ryckius et Huetius. Forte tamen ex nummo, quem edidit Cl. Pellerin, 'second Supplément aux Recueils de Médailles,' p. 48. et 49. corrigen-

NOTÆ

[h] *Quæ mox tulimus*] Tempore nempe Domitiani. Tacitus in vita Agricolæ. Plinius in epistolis. *Savilius.*

[i] *Adrumeto*] Adrumetum, urbs Byzacenæ provinciæ, in Africa minore: hodie *Hamamethe*, urbs regni Tunetani in Barbaria. *Tillemonius.*

[j] *Speculabundus*] Ibi enim expectabat Valerius, quorsum res evaderet, num equites occiderent Pisonem, num populus arma capesseret, vel quid aliud forte contingeret.

[k] *Mox Oëensium*] *Oëensium* reposui, statimque, *populus Oëensis.* Te advoco, C. Plini, in meam fidem et Taciti lucem: scribis l. v. c. 5. his ipsis verbis: 'Ad Garamantas iter inexplicabile adhuc fuit. Proximo bello quod cum Oëensibus Romani gessere, initiis Vespasiani imperatoris, compendium viæ quatridui deprehensum est.'

Quod illud bellum sub initia Ves-

Leptitanorumque[l] discordias componit, quæ, raptu frugum et pecorum inter agrestes, modicis principiis, jam per arma atque acies exercebantur. Nam populus Oëensis, multitudine inferior, Garamantas exciverat, gentem indomitam et inter accolas latrociniis fœcundam. Unde arctæ[9] Leptitanis res,[m] lateque vastatis[10] agris intra mœnia trepidabant: donec, interventu cohortium alarumque, fusi Garamantes[n] et recepta omnis[11] præda, nisi quam vagi per inaccessa mapalium ulterioribus vendiderant.

51. At Vespasiano, post Cremonensem pugnam et prosperos undique nuntios, 'cecidisse Vitellium,' multi cujusque ordinis, pari audacia fortunaque hybernum mare ag-

sium et armentorum inter rusticos, levibus initiis, tum armis et præliis decertabant. Quippe natio Ophensis, numero impar, excitaverat Garamantas, nationem imperii ignaram, et inter vicinos raptibus opulentam. Unde angustæ Leptitanorum res erant, *et populatis passim prædiis, intra muros pavebant consternati; donec, succurrentibus cohortibus* Rom. *alisque, pulsi* sunt *Garamantes, et recuperatæ quas rapuerant copiæ et opes, nisi quas palati per invia mapalium, remotioribus* populis *venumdederant.*

At post Cremonense prælium, et fausta undique allata *nuntia, plurimi cujusvis ordinis, simili audentia et fortuna,* sævum ut *per hyemem pelagus ingressi, Vespa-*

dum *Ocensium*. Brotier.—9 Ita Mss. et veteres recentioresque editiones. Rhenanus, *arcta*.—10 Ms. Agr. *vastis*.—11 Ms. Ryckii, *omni*.

NOTÆ

pasiani, nisi illud? itaque Plinio quoque prælucent clare hæc Corneliana. Tempus, situs, nomen, omnia conveniunt.

Et est hoc illud ipsum celebre oppidum, unde Pudentilla Apuleii, ut ipse apologia commemorat. Scripsit et orationem, *pro statua sibi Oëæ locanda*. Lipsius.

Ophensium] Lego cum Lipsio, *Oëensium*. Oëa, urbs Tripolitanæ provinciæ in Africa minore: hodie *Tripoli*, urbs primaria regni Tripolitani, in Barbaria. *Tillemonius*.

[l] *Leptitanorum*] Leptis magna, vel Neapolis, urbs Tripolitanæ provinciæ in Africa minore: hodie *Lebeda* urbs regni Tripolitani ad oram, in Barbaria. Fuit etiam *Lepte minus*, urbs Byzacenæ provinciæ in Africa minore: hodie *Lenita*, vel *Monastero*, urbs regni Tunetani ad oram, in Barbaria. *Tillemonius*.

[m] *Unde arcta Leptitanis res*] Scripserim, *unde arctæ L. res*. Sic supra Hist. III. 69. 'ni subveniretur, arctas res nuntiaret.' *Freinshemius*.

[n] *Garamantes*] Garamantes late sumti, populi Africæ sive Libyæ interioris: hodie pars orientalis regionis *Saara*, vel *Deserti*.

Garamantes proprie dicti, populi Garamantum supradictorum: hodie deserta *Berdoa* et *Lempta*, in regione Saara, &c. *Tillemon*.

gressi,[1] nuntiavere. Aderant legati Regis Vologesi, 'quadraginta Parthorum[o] equitum millia' offerentes. Magnificum lætumque, tantis sociorum auxiliis ambiri,[p] neque indigere. Gratiæ Vologeso actæ, mandatumque, 'ut legatos ad Senatum mitteret[q] et pacem esse sciret.' Vespasianus, in Italiam resque urbis intentus, adversam de Domitiano famam accipit: 'tanquam terminos ætatis et concessa filio egrederetur.' Igitur validissimam exercitus partem Tito tradit, ad reliqua Judaici belli perpetranda.

52. Titum, antequam digrederetur,[r] multo apud patrem sermone orasse dicebatur, 'ne criminantium nuntiis temere accenderetur: integrumque se ac placabilem filio præstaret. Non legiones, non classes, perinde firma imperii munimenta,

siano retulere, periisse Vitellium. *Adventabant oratores regis Vologesi, promittentes* quadraginta millia equitum Parthorum. *Gloriosum faustumque* erat, *a tam multis sociorum copiis coli ac prensari, neque opus habere. Redditæ grates Vologeso, rescriptumque*, ut mitteret legatos ad senatum, et finitum bellum esse disceret. *Vespasianus*, curas suas *in Italiam resque civitatis convertens, sinistrum de Domitiano rumorem audit:* tanquam transiret fines ætatis, et permissa filio. *Itaque permittit Tito firmissimam exercitus partem, ad reliquias Judaici belli profligandas.*

Ferebatur Titum, priusquam discederet a patre, *plurimo apud illum colloquio obsecrasse*, ne literis accusantium facile commoveretur: incorruptumque se et exorabilem filio exhiberet. Non exercitus, non classes, æque valida *esse*

1 Ferrettus mallet, *ingressi*. Sed nec peccat, *aggressi*. Brotier.

NOTÆ

° *Quadraginta Parthorum*] Nec nimis pro illo rege, et militia totius gentis equestri. Idem numerus in Suetonio, cap. 6. 'Vologesum promisisse quadraginta millia sagittariorum.'

Non pugnat. Nempe equites illi *sagittarii*, ut solent, et hippotoxotæ. *Lipsius.*

p *Ambiri*] Magnificum novo principi Rom. prensari et coli a talibus sociis, et præsertim cum auxilio illorum non indigeret.

q *Ut legatos ad Senatum mitteret*] Duo facit hic Vespasianus: monet Parthos, ne se immisceant bellis et discordiis populi Rom. quod forte potissimum hac legatione quærebant hostes nominis Rom. honorat simul etiam senatum; captat benevolentiam optimatum procerumque, cum ad senatum mitti legatos jubet, non ad imperatorem: quo priscum decus patrum et veteris libertatis asserere videbatur.

r *Antequam digrederetur*] A patre et Alexandria; illum eo usque secutus erat; inde digressus est Cæsaream: quod iter speciatim describit Josephus, sub finem quarti libri de Exscidio. *Savilius.*

quam numerum liberorum. Nam amicos tempore, fortuna, cupidinibus aliquando, aut erroribus, imminui,[s] transferri,[t] desinere: suum cuique sanguinem indiscretum, sed maxime Principibus: quorum prosperis et alii fruantur, adversa ad junctissimos pertineant: ne fratribus quidem mansuram concordiam, ni parens[1] exemplum præbuisset.' Vespasianus, haud æque Domitiano mitigatus, quam Titi pietate gaudens, 'bono esse animo' jubet, 'belloque et armis Rempublicam attollere:[2] sibi pacem domumque curæ fore.' Tum celerrimas navium, frumento onustas, sævo adhuc mari committit. Quippe tanto discrimine urbs nutabat, ut decem haud amplius dierum frumentum in horreis fuerit, cum a Vespasiano commeatus subvenere.

53. Curam restituendi capitolii[u] in L. Vestinum confert,[1]

imperii subsidia aut columina, ac numerum filiorum. Quippe amicos tempore, fortunæ casibus, ac cupiditatibus aliquando, aut imprudentia, infringi, transmutari, cessare: suam cuique progeniem ac sobolem inseparabilem, sed maxime imperatoribus: quorum felicitate etiam alii potiantur, improspera ad proximos *tantum* spectent: ne fratres quidem retenturos amicitiam *inter se*, nisi parens specimen exhibuisset. *Vespasianus non perinde placatus Domitiano, ac caritate Titi lætus*, forti esse animo *suadet*, belloque et armis augere Remp. se paci et familiæ invigilaturum. *Tunc hyberno etiam tum æquore invehi jussit promtissimas navium, tritico oneratas. Namque tanto periculo civitas trepidabat, ut annona* quæ *in horreis ad decem non amplius dies sufficeret, cum a Vespasiano copiæ advenere.*

Munus instaurandi Capitolii L. Vestino, equestris loci viro, tribuit, sed qui *gratia,*

1 Ita Mss. Flor. Reg. Corb. Bud. Agr. Guelf. editio princeps, et Ernestus. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *ni pater;* et sic Ryckius et Gronov.—2 Sic bene Ms. Reg. editio princeps et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Guelf. et Puteolanus, *attolleret*. Ms. Jes. *attollerent*. Budens. *attollere;* sed ibi deest *jubet*.

1 Ms. Corb. *cura*. Forte scriptum fuit olim, *cura.... confertur.* Brotier.

NOTÆ

[s] *Imminui*] Per *amicitias* intelliguntur *amici*, et vice versa. Itaque τὸ *imminui*, potest intelligi, vel de ipsa amicitia, quæ imminuitur; vel de ipso numero amicorum, qui pro fortuna crescit aut decrescit.

[t] *Transferri*] Id est, transmutari, et transire seu abire cum ipsa fortuna.

[u] *Curam restituendi capitolii*] Confert in illum jam dictum. Sed affuit igitur Vespasianus, an abfuit? Affuisse Suetonius fortiter dicit, c. 8. 'Ipse restitutionem Capitolii aggressus, ruderibus purgandis manus admovit primus, ac suo collo quædam extulit.' Simile et in Dionis compendio legas.

At Taciti verba et narratio aliorsum eunt, et omnia acta sunt ut Vespasiano absente. Nam si præsens, cur in alium transfert? cur nec nominatur quidem?

Cur cetera omnia, quæ temporum

Equestris ordinis virum, sed auctoritate famaque inter proceres. Ab eo[2] contracti Haruspices monuere, 'ut reliquiæ prioris delubri[v] in paludes aveherentur:[3] templum iisdem

honore et auctoritate inter primores excelleret. *Ab illo convocati haruspices jussere*, ut quæ supererant materiæ veteris templi, asportarentur in lacus; delu-

—2 Ms. Corb. *ad ea contracti.*—3 Male Ms. Jes. *aveherent:* [ed. pr. *advehe-*

NOTÆ

serie narrantur, illo absente gesta? Ego nihil nisi pugnam manifestam hic video, et libens audiam (pàci amicus sum) conciliantem. *Lipsius.*

Curam restituendi capitolii] Puto Vespasianum fundando Capitolio affuisse. Sic Sueton. Vesp. 8. et Xiphilin. 'Protinus animum adjecit ad struendum in Capitolio templum, primusque rudera auferre cœpit.'

Tamen apud Tacitum præcipuæ dignitatis in hoc negotio præsens Helvidius Priscus est, prætor urbanus, summo, si consules abfuissent, loco.

Equidem seposita Taciti auctoritate, contra quem ne viginti quidem istius generis scriptores præponderent, non video quomodo Vespasianus Romam intrasse potuerit ante vigesimum primum Junii diem.

Alexandriæ enim aliquot menses egit, inquit Tacitus, 'certa maris operiens.' A decimo autem Novembris usque ad decimum Martii, ait Vegetius IV. 39. 'maria clauduntur.'

A decimo Martii ad decimum quintum Maii, 'periculose maria tentantur;' neque facile se quisquam iis committebat, nisi mercator; ut ante, aut circa dimidium Maii, Alexandria solvisse non videatur.

Zonaras vult longe diutius proposito in Ægypto substitisse, quod speraret expugnatum interim iri Hierosolyma ante discessum, ut tum quoque profecturus Romam, Titum haberet comitem.

Præterea, Vespasiani iter fuit tardum, et plerumque terrestre, magnis negotiis occupatum, ut Josephus Excid. VII. c. 5. et 10. Suetonius et alii testantur.

Ita ut, omnibus pensitatis, Romam ingredi non potuerit, nisi declivi jam æstate, et interesse non potuerit Capitolii fundationi. *Savilius.*

Ipse restitutionem Capitolii aggressus, non per se, sed per Vestinum, sed per se ipse 'ruderibus purgandis manus admovit,' cum Romam advenisset.

L. Vestinum equestris ordinis] Estne ille, de quo, oratione pro Gallis, Claudius Cæsar? 'Ex qua colonia (Viennensi) inter paucos equestris ordinis ornamentum L. Vestinum familiarissime diligo.' Ego puto: idque paulo certius, quam eundem Martiali intelligi lib. IV. Epig. 29. 'Cum gravis extremas Vestinus duceret horas, Et jam per Stygias esset iturus aquas: Ultima volventes oravit pensa sorores, Ut traherent parva stamina pulsa mora. Tum largas partitus opes, a luce recessit: Seque mori post hoc credidit ille senem.' Nam hic fuerit potius filius ejus: qui videtur e clausula juvenis obiisse. *Lipsius.*

[v] *Reliquiæ prioris delubri*] Rudera scil. Capitolii sacra erant. Senec. lib. consol. ad Helviam. c. 13. 'Si magnus vir cecidit, magnus jacuit. Non magis illum putes contemni, quam cum ædium sacrarum ruinæ calcantur, quasi religiosi æque ac stantes

vestigiis sisteretur: nolle Deos, mutari veterem formam.' Undecimo[4] Kal. Julias, serena luce[w] spatium omne, quod templo dicabatur, evinctum vittis coronisque. Ingressi milites, quis fausta nomina,[5 x] felicibus ramis:[y] dein virgines Vestales, cum pueris puellisque patrimis matrimisque,[z] aqua, vivis e[6] fontibus amnibusque hausta, perluere.[7 a] Tum

brum iisdem fundamentis statueretur; nolle Deos inverti priscam formam. *Vigesimo primo* die *Junii* mensis, *sereno ac tranquillo cœlo, omne intervallum, quod delubro sacrabatur, redimitum* est *tæniis et corollis. Intravere milites, quibus prospera* erant *vocabula,* cum *faustis ramusculis: dein virgines Vestæ, cum pueris puellisque patrimis et matrimis, lympha, e rivis fontibusque et fluviis allata,* id

rentur.] Brotier.—4 Perperam Ms. Jes. *XV. Kal. Jul.* Ceteri libri scripti et editi, *XI. Kal. Jul.* vel *undecimo Kalendas Julias.* Idem.—5 Ita Mss. Vatic. 1863. Flor. Reg. Corb. editio princeps et recentiores. In Ms. Bodl. *quibus fausta nomina.* Mss. Harl. Jes. et Puteolanus, *quibus fausta omina.* Ms. Agr. *quis fausta omina.* In Mss. Harl. et Jes. superscriptum, *nomina.*—6 Sic bene Jac. Gronovius et recentiores. Sic apud Livium, I. 45. ' Quin tu ante vivo perfunderis flumine?' Pessime Ms. Reg. *aquaturis e fontibus.* Ms. Flor. *aquatrimis e fontibus.* Editiones veteres, *aquatrimis et fontibus.* Mss. Harl. Bodl. Jes. Guelf. *aqua rivis et fontibus.* Emendaverat Ryckius, *aqua e vicinis fontibus.* Brotier.—7 Ms. Corb. *perlueret.* In Mss. Harl. Bodl. Jes. et veteribus edi-

NOTÆ

adorant.' Scil. *ruinæ* illæ perinde coluntur a religiosis *jacentes,* ac *stantes.*

w *Serena luce*] Nihil auspicato fiebat, nisi tranquillo et sereno cœlo.

x *Quis fausta nomina*] Non, *omina,* ut vulgo. Vaticanus ita jubet, et mos religionis priscæ: quibus magnæ curæ, ut in his talibus initiis, homines præessent aut interessent bono nomine: id est, e quorum nominibus captari velut augurium aliquod posset prosperitatis et diuturnitatis.

Talia sunt *Salvius, Longinus, Statorius, &c.* Mala contra *nomina,* e quibus triste aliquod, infirmum, breve: ut *Curtius, Minucius, Furius, Hostilius.*

Cicero de Divinat. ' Cum Imperator exercitum, censor populum lustraret, bonis nominibus, qui hostias ducerent, eligebantur: quod idem in delectu consules observant, ut primus miles fiat bono nomine.'

Plinius: ' Publicis lustris etiam nomina victimas ducentium prospera eligimus.' Tale vaticinium lenonis illius Plautini, in Lucride: ' Nomen atque omen quantivis est pretii, Mihi quoque Lucridem confido fore te.' Adi et Festum in lacus Lucrinus. *Lipsius.*

y *Felicibus ramis*] Id est, e felici arbore, (Dis grata, interpretatur Macrobius,) decerptus Ammianus in religione simili, lib. XXIX. ' Linteis quidam indumentis amictus, torulo capite circumflexo, verbenas felicis arboris gestans.'

Huic usui maxime laurus. Livius lib. XL. ' Omnes coronati, et lauream in manu tenentes, supplicaverunt.' Suidas: ' Aisacus: ramus lauri, quem manu tenentes Deos celebrabant.' *Lipsius.*

z *Patrimis matrimisque*] Id ad sanctitatem matrimoniorum spectare videbatur, cum domus non esset imminuta, morte aut repudio; nec abs re.

a *Aqua . . . perluere*] Solenni et usi-

Helvidius Priscus, Prætor, præeunte Plautio Æliano,[8] Pontifice,[b] lustrata suovetaurilibus[9][c] area et super[10] cespi-

perlavere. Tum Helvidius Priscus, prætor, præmonente Plauto Æliano, Pontifice, expiata suovetaurilibus area, et super cespitem repositis egestisque visceribus,

tionibus, *pluere:* in Budens. *plueret.* Mallet eruditus Antonius Augustinus, *perpluere.* At melius veriusque, *perluere.* Brotier.—8 Male Mss. Vatic. Bodl. Jes. Corb. et editiones veteres, *Plauto Heliatio.* Emendatum postea in libris editis, *Plauto Eliano.* Nondum bene. Vere *Plautio Æliano,* ut habet Cl. Lallemand. Atque ita vertunt Cll. Gordon et Murphy: 'preceded by Plautius Ælianus, the Pontiff.' Ms. Harl. habet quoque, *Æliano.* Sic corrigendum jam conjecerat Ryckius. *Brotier.*—9 Sic bene Lipsius et recentiores. Corrupte Mss. Vatic. 1863. Flor. Reg. Agr. et editio princeps, *bovetaurilibus.* Ms. Covarruviæ, *bovetauribus.* Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *bove taurisque.* Idem.—10 Ita bene Mss. Flor. Reg. Harl. Jes. Agr. Corb. editio princeps, Rhenanus et recentiores. Ms. Bodl. et Puteolanus, *secundum cespi-*

NOTÆ

tata lustratione, publice privatimque recepta. Tertullianus de baptismo: 'Ceterum villas, domos, templa, totasque urbes aspergine circumlatæ aquæ expiant passim.'

Huic rei et περιῤῥαντήρια vasa in templis, aqua lustrali plena, qua sacerdotes aut æditui intrantes aspergerent, aut etiam ipsi sese.

Sozomenus: 'Ramos quosdam aqua madidos sacerdos tenens, aspergebat, ritu Græcorum sive gentilium, intrantes.' Ovidius: 'Udaque rorales laurea misit aquas.' Insignem ad hanc ablutionem locum abluo, Asconii in divinationem: 'Alii *delubra* dicunt ea templa, in quibus sunt labra corporum abluendorum mortuorum, ut Dodonæi Jovis, aut Apollinis Delphici, in quorum delubris lebetes tripodesque visuntur.'

Fallor, aut τὸ *mortuorum,* ab inepto glossographo est: nec aliunde delubra derivari vult, quam ab ista in templorum vasis aqua, ad deluendum. *Lipsius.*

Et certe corpora mortuorum non ablueruntur in delubris, sed intra domos ipsas, scil. priusquam efferrentur.

[b] *Præeunte ... Pontifice*] Livius de Decio se devovente: 'Agedum pontifex populi Rom. præi verba, quibus me pro legionibus devoveam.'

Plin. lib. XXVIII. 'Vidimus certis precationibus obsecrasse summos magistratus; et ne quid verborum prætereatur, aut præposterum dicatur, de scripto præire aliquem.'

[c] *Lustrata suovetaurilibus*] Hæc vera dictio, non *bove taurisque:* præit Vatic., in quo, *bovetaurilibus;* et Covarruviæ, qui, *bovetauribus.* Scilicet prisci in lustrationibus, aut piamentis, hoc sacrificii genus adhibebant, solenni ritu.

Livius lib. IX. 'Telo potiri hostem fas non est: si potiatur, Marti suovetaurilibus piaculum fieri.' Tacitus Annalium v. 'Sacrificantibus, cum hic, more Romano, Suovetaurilia daret; ille, equum placando amni.'

Cato de re Rustic. 'Cum, Divis volentibus, quodque bene eveniat, mando tibi, Mani, uti illace Suovetaurilia, fundum, agrum, terramque meam, quota ex parte circumferenda censeas, uti cures lustrare.'

Quæ victimæ in hoc sacro, etsi vox indicat, clare etiam Varro l. II.

tem redditis extis,[d] 'Jovem, Junonem, Minervam præsidesque Imperii Deos'[e] precatus, 'uti cœpta prosperarent, sedesque suas,[f] pietate hominum inchoatas, Divina ope attollerent;' vittas, quis[11] ligatus[g] lapis, innexique funes erant, contigit. Simul ceteri Magistratus et Sacerdotes et Senatus et Eques et magna pars populi, studio lætitiaque connixi, saxum ingens traxere:[h] passimque injectæ fundamentis argenti aurique stipes[i] et metallorum primitiæ, nullis fornaci-

cum rogasset Jovem, Junonem, Minervam, custodesque ac vindices imperii *Deos*, uti vota secundarent, et ædes suas, religione populorum incœptas, divino numine proveherent; *tænias* manu *attigit*, *quibus evinctum saxum, illigatique funes erant. Pariter reliqui magistratus et sacerdotes, et patres, et equites, et magna pars plebis, studio et alacritate contendentes, lapidem ingentem propulere: passimque immissæ* sunt *fundamentis stipes auri argentique, et auri-*

tem. Brotier.—11 Vulgo *quibus* vel *queis*, ut supra.

NOTÆ

de re Rustic. 'Populus Romanus cum lustratur Suovetaurilibus, circumaguntur verres, aries, taurus.'

Et Quintilianus: 'Nam Suovetaurilia jam persuasum est sue, ove, et tauro.' *Solitaurilia* hæc etiam dicta, docebit te Festus.

Nec abeunt a Græcorum veteri sacro; quod illi τριττὺν, dicebant. De quo Eustatius, aliique. *Lipsius.*

[d] *Super cespitem redditis extis*] Puto, ea pars sacrificii erat, aut potius expiationis. Hoc enim ritu expiavit locum, ita ut super aream cespitemque exta horum animalium exponeret, porriceret, et velut offerret; simulque et effunderet preces tribus numinibus, quibus forte tria hæc animalia mactaverat.

[e] *Præsidesque Imperii Deos*] Sic Græcis Ζεὺς πολιεὺς, πολιοῦχος, ξένιος, φίλιος, ἀγοραῖος dicitur.

[f] *Sedesque suas*] Id est, templum seu Capitolium.

[g] *Quis ligatus*] Vertunt, Quibus adhærebat, *vel*, Ad quas alligatus lapis et annexi funes erant. Potius putarem, vittas illas tenues alligatas lapidi et funibus, in speciem ac decorem tantum; cum e contra, si ad vittas alligaretur lapis, sic vim et molem saxi sustinere viderentur vittæ illæ: quod minus verisimile est. Nam supra: 'Spatium omne quod templo dicabatur, evinctum vittis coronisque.' Sic et pariter crediderim, lapidem *evinctum* et ornatum fuisse vittis, non vero sustentum aut suspensum.

Ligatus] Eodem modo vittis ligatus lapis, quo funes innexi iisdem vittis; nempe ad ritum et ornatum.

[h] *Saxum ingens traxere*] Ita vertunt nonnulli, ut ille ingens lapis libratus funibus suspensusque in aëre, tandem demissus sit in fundamenta Capitolii. Non tamen id præcise colligas ex verbis Taciti: dicit tantum magistratus, sacerdotes, &c. *saxum ingens traxisse*; at quomodo illud fundamentis demiserint, non declarat.

[i] *Argenti aurique stipes*] Haud dubie nummi seu pecunia signata *stipes* illæ, quæ distingui debent a metallo rudi, infecto, et nullis fornacibus victo, quod simul etiam injectum est

bus[j] victæ, sed ut gignuntur.[12] Prædixere Haruspices, ne temeraretur[k] opus saxo aurove, in aliud destinato. Altitudo ædibus adjecta. Id solum religio annuere:[l] et prioris[13] templi magnificentiæ defuisse creditum.[14]

54. Audita interim per Gallias Germaniasque mors Vitellii duplicaverat bellum. Nam Civilis, omissa dissimulatione, in Populum Romanum ruere. Vitellianæ legiones vel[1] externum servitium,[m] quam Imperatorem Vespasianum,

fodinarum primitiæ, nullis ignibus domitæ, sed ut generantur. Præmonuere haruspices, ne contaminaretur ædes lapide vel auro, in alium usum destinato. Sublimitas adjuncta delubro. Id unum mutare *permisit* augurum *religio; et* id *existimatum* est *defuisse decori et amplitudini superioris delubri, quo tanta multitudo mortalium contineri debuit.*

Interea mors Vitellii per Gallias Germaniasque vulgata auxerat bellum. Quippe Civilis, posita omni ambage, imperium Rom. invadere cœpit. *Legiones Vitellianæ præferebant vel extraneam servitutem, principi Vespasiano. Galli in spem erecti,*

12 Ms. Flor. et editio princeps, *sed ut signantur.* Ms. Corb. *et ut signanter.* Ms. Agr. *victæ, sed et signanter prædixere haruspices, &c.* Quod Ryckio non displicet. At immerito. *Brotier.*—13 Ms. Budens. *primoris.*—14 Ernesti cum Brotiero aliisque servarat hic verba: *quo tanta vis hominum retinenda erat.* Sed rectius ad c. 46. referuntur: id respice. *Oberlin.*

1 Ita Mss. Flor. Reg. Harl. Bodl. Jes. Agr. Guelf. editiones veteres et

NOTÆ

fundamentis. Nisi forte idem sint illæ *argenti aurique stipes* et *metallorum primitiæ* nullis ignibus domitæ; ita ut illæ *stipes* fuerint auri argentique infecti.

Puto tamen eas stipes fuisse auri argentique signati. Nam apud Sueton. Aug. 57. 'Omnes ordines in lacum Curtii quotannis, ex voto, pro salute ejus stipem jaciebant.' Et 90. 'Ex nocturno visu stipem quotannis die certo emendicabat a populo, cavam manum asses porrigentibus præbens.' Ubi nota, *asses* datos.

Ejus etiam generis fuit *strena*, quæ Kal. Jan. data Augusto etiam absenti, quam et mox *edixit* Caligula. Suet. 42. 'Stetitque in vestibulo ædium ad captandas stipes, quas plenis manibus ac sinu omnis generis turba fundebat.' Sic in locis sacris, aut quos sacrare vellent. Sozomenus l. II. ubi de quercu Mamre, et puteo ibi effosso: ἄλλοι δ' ἐῤῥιπτον νομίσματα, *Jaciebant alii numismata:* quæ sunt *stipes.*

j *Et metallorum primitiæ nullis fornacibus*] Sic l. XVI. 'Non in formam pecuniæ, sed rudi et antiquo pondere.'

k *Ne temeraretur*] Quemadmodum reliquias veteris templi nulli alii usui prodesse volunt, sed in paludes avehi, ne scil. calcarentur et despectui forent: ita et nullam materiam, quæ in aliud opus destinata fuisset, volunt templo novo exstruendo inservire.

l *Id solum religio annuere*] Supra dixerat, 'nolle Deos, mutari veterem formam.'

m *Externum servitium*] Id est, im-

malle. Galli sustulerant animos, eandem ubique exercituum nostrorum fortunam rati: vulgato rumore, 'a Sarmatis Dacisque Mœsica ac Pannonica hyberna circumsideri:' paria de Britannia fingebantur. Sed nihil æque, quam incendium capitolii, ut finem Imperio[2] adesse crederent,[3] impulerat. 'Captam olim a Gallis urbem: sed, integra Jovis sede, mansisse Imperium. Fatali nunc igne signum cœlestis iræ datum, et possessionem rerum humanarum Transalpinis gentibus portendi,' superstitione vana Druidæ canebant. Incesseratque fama, primores Galliarum,[n] ab Othone adversus[4] Vitellium missos, antequam digrederentur, pepigisse,[o] 'ne deessent libertati, si Populum Romanum continua bellorum civilium[5] series et interna mala[6] fregissent.'

existimantes eandem esse *ubique nostrarum legionum sortem: sparsa fama*, castra Mœsica et Pannonica obsideri a Sarmatis Dacisque: *similia de Britannia componebantur. Sed nil perinde* illos *commoverat ac combustio Capitolii, ut exitum Reipub.* Rom. *instare putarent.* Expugnatam olim a Gallis civitatem; sed, incolumi Jovis templo, stetisse Rempub. Nunc vero *inani superstitione* moti *Druidæ jactabant*, fatali jam incendio signum Deorum iræ præmonstratum, et totius orbis principatum Transalpinis nationibus præsagiri. *Increbueratque rumor, proceres Galliarum, missos ab Othone contra Vitellium, priusquam abirent aut separarentur* ab invicem, *pactum iniisse inter se*, ne libertati *vindicandæ* deessent, si Resp. Rom. diuturno bellorum civilium motu et intestinis cladibus infringeretur attereretur que.

recentiores. Rhenanus ac Lipsius omisere, *vel.*—2 Sic Mss. Flor. Reg. Agr. editio princeps, Ryckius et recentiores. Mss. Harl. Bodl. et Puteolanus, *finem imperii.* Ms. Jes. *imperii finem.*—3 Sic bene Mss. et veteres recentioresque editiones. In intermediis, *crederetur.* Brotier.—4 Budens. *versus.*—5 *Civilium* abest ab editione principe.—6 Male editio princeps, *et intervalla.* Brotier.

NOTÆ

perium Galliarum. Jurare, seu adigi malebant in verba Galliarum, quam in Vespasiani nomen.

[n] *Primores Galliarum*] Hæreo: qui isti, quando, et unde ab Othone adversus Vitellium missi? nisi intelligat *Rom. senatores*, quorum multi origine Galli, in comitatum asciti ab Othone adversus Vitellium.

Sed istius ordinis homines, nisi me fallit conjectura, adeo novis inceptandis studere non solent. *Savilius.*

Quidni *primores Galliarum*, licet senatorii, potuerunt asserere libertatem Galliarum? (nam de hac ibi tantum agitur:) quidni et alii proceres, præter senatorios, fuere tum in urbe, et agitare animo libertatem suæ Galliæ potuerunt? Nam in eo procerum decus agebatur et summa gloriæ, si jugum servitii Rom. excutere potuissent. Mallent quippe regnare in Galliis, in patria, quam servire in urbe et in curia cum titulo senatorio; et illi *inter instrumenta servitutis*; et pridem forte pœnitebat.

55. Ante Flacci Hordeonii cædem, nihil prorupit,[1] quo conjuratio intelligeretur. Interfecto Hordeonio, commeavere nuntii inter Civilem Classicumque, Præfectum[p] alæ Treverorum. Classicus nobilitate opibusque ante[2] alios.[q] Regium illi genus et pace belloque clara origo. Ipse e majoribus[3] suis hostis Populi Romani quam socius, jactabat.[r]

Ante necem Flacci Hordeonii nihil eruperat, quo conspiratio aperiretur. Interemto Hordeonio, sibi vicissim misere nuntios Civilis et Classicus, qui præerat alæ Treverorum. Is claritudine et divitiis ceteros præcellebat. Regia stirps illi, et domi militiæque nobilis prosapia. Ipse jam et *ab avis et patribus suis,* velut ingenitum *hostile odium adversus Romanos,* magis *quam societatem prædicabat.*

1 Ms. Agr. *erupit.*—2 Ita Mss. Vatic. 1863. Flor. Reg. Agr. Covarruviæ, editio princeps, Pichena et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *anteibat alios.* Jam dictum supra Annal. I. 27. 'Maxime infensi Cn. Lentulo, quod is ante alios ætate et gloria belli.' *Brotier.*—3 Ita editio princeps, Lipsius et recentiores. Mss. Harl. Bodl. et Puteolanus, *is se e majoribus suis, hostis, &c.* Ms. Jes. *is se e moribus suis, &c.* Mallent Mercerus et Pichena, *ipse e majoribus suis hostes populi Romani, quam socios, jactabat.* Forte tamen non ita peccat vulgata scriptura. Nempe ipse, ob majores suos, se hostem potius populi Romani, quam socium jactabat. *Hostis* et *socius* sunt quoque in Mss.

NOTÆ

[o] *Antequam digrederentur, pepigisse*] Intellige, antequam a se invicem digrederentur, primum pepigisse, seu convenisse, non cum Othone certe, sed secum invicem.

Non id pepigerant proceres cum Othone. Nam *libertas* illa directe pugnaret cum ejus principatu, et cum ejus cœptis. Nam cum illos *primores Galliarum* præmitteret *adversus Vitellium,* habuit in animo, non asserere *libertatem,* sed imperium, et quidem sibi uni.

Et quamvis restitueret Otho libertatem et Rempub. populo Rom. de quo tamen hic nondum agebatur, non tamen assereret aut restitueret libertatem Galliarum, quod volebant illi primores; immo cohiberet Gallos et Germanos ceterosque Barbaros, remque Rom. tueretur assereretque adversus hasce gentes, quæ primo Vitellium defendebant. Nec forte *libertate* contenti forent Galli, ejectis Romanis. Nam ut infra habetur, c. seq. 'Coalita libertate, dispecturas Gallias, quem virium suarum terminum velint.'

[p] *Præfectum*] Sic vocabant indistincte, qui præessent alis equitum, sive legionarii et Romani sive auxiliares essent illi equites. Hæc ala auxiliaris et sociorum fuit, *Treverorum* nempe.

[q] *Ante alios*] Ita brevius et verius Vatic. et Covarruviæ. Sic Annalium lib. I. 'Cn. Lentulus ante alios ætate et gloria belli.' *Lipsius.*

[r] *Hostis . . . quam socius jactabat*] Sic restitui. Transmarinum et elegans dicendi genus est, *jactat esse socius:* pro *jactat se socium esse.* Homerus: 'Hector qui jactat filius esse Tonantis.' Plautus Bacchidibus: 'Eja, nunc esse ego opinor Hercules; tu

Miscuere sese Julius Tutor et Julius Sabinus: hic Trevir, hic Lingon.[4] [s] Tutor ripæ Rheni a Vitellio præfectus: Sabinus, super insitam vanitatem,[t] falsæ stirpis gloria incendebatur:[5] 'proaviam suam D. Julio, per Gallias bellanti, corpore atque adulterio placuisse.' Hi[6] secretis sermonibus animos ceterorum scrutari:[7] ubi, quos idoneos rebantur, conscientia obstrinxere,[8] in colonia Agrippinensi in[9] domum privatam conveniunt; nam publice civitas talibus inceptis abhorrebat: attamen interfuere quidam Ubiorum Tungrorumque. Sed plurima vis penes Treveros ac Lin-

His accessere Julius Tutor et Julius Sabinus: ille Trevir, iste Lingon. Tutor littori Rheni a Vitellio impositus erat: Julius *Sabinus, præter ingenitam jactandi decoris arrogantiam,* etiam *ementitæ originis ambitione incitabatur:* proaviam suam dictatori Cæsari, bellum per Gallias gerenti, forma atque stupro arrisisse, gloriabatur. *Hi occultis colloquiis mentes aliorum explorare: ubi, quos aptos existimabant, societate consiliorum sibi devinxere, apud civitatem Agrippinensem, in ædes privatas coëunt; quippe publice colonia ejusmodi consilia aversabatur: affuere tamen nonnulli Ubiorum et Tungrorum. Sed maxima vis penes Tre-*

Reg. et Guelf. *Brotier.*—4 Ita Puteolanus et recentiores. Nec variant Mss. Harl. Bodl. Jes. et sæpe in iis Historiarum libris memorantur, *Lingones.* Habet tamen Ms. Flor. *Lingenus.* Mss. Reg. Agr. et editio princeps, *Lingonius.* Forte Romani dixere, *Lingonus.* Sic enim de Gallo quodam Lingono Martialis, VIII. 75. 'Dum repetit sera conductos nocte penates Lingonus a recta Flaminiaque recens, Expulit offenso vitiatum pollice talum, Et jacuit toto corpore fusus humi. Quid faceret Gallus, qua se ratione moveret? Ingenti domino servulus unus erat,' &c. *Brotier.*—5 Ms. Budens. *incedebat.*—6 Sic bene editiones veteres et recentiores. In Ms. Bodl. et intermediis editionibus, *his. Brotier.*—7 Tentat Pichena, *scrutati.* Quod certe vitiosum non foret. Sed nec peccat vulgata scriptura. *Idem.*—8 Editio princeps, *astrinxere.* Perperam in margine Ms. Bodl. *obstringere. Idem.*—9 Præpo-

NOTÆ

autem Linus.' Virg. 'Sensit medios delapsus in hostes.' *Lipsius.*

E majoribus suis hostis, &c.] Dupliciter id intelligi possit: suos majores jactabat Sabinus, sed magis qui hostes fuerant populi Romani: vel, si spectarentur sui majores, potius hostem se populi Romani, quam socium prædicabat. Si legis, *socios*, sensus erit: *e majoribus suis*, magis celebrabat eos qui fuerant hostes populi Romani, quam qui socii fuerant. Nec Græcam phrasim usque adeo æmulatur Tacitus; et maxime diffidendum correctoribus. Puto scripsisse, *hostis*, pro *hostes;* scil. *hostes populi Rom. quam socios jactabat:* supple, *magis.*

[s] *Hic Trevir, hic Lingon.*] Sententia exigit: *ille Trevir, hic Lingon.* Pichena.

[t] *Super insitam vanitatem*] Quidam ita vertunt, ut eam vanitatem intelligant de natione. Quasi diceret: Præter innatam suæ genti Gallicæ vanitatem, &c. quæ vanitas tamen propria Sabini fuit.

gonas: nec tulere moras consultandi: certatim proclamant: 'furere discordiis Populum Romanum, cæsas legiones, vastatam Italiam, capi cum[10] maxime urbem, omnes exercitus suis quemque bellis detineri:[11] si Alpes præsidiis firmentur, coalita libertate, dispecturas[12] Gallias, quem virium suarum terminum velint.'

56. Hæc dicta pariter probataque: de reliquiis[1] Vitelliani exercitus dubitavere. Plerique 'interficiendos' censebant, 'turbidos, infidos, sanguine Ducum pollutos.' Vicit ratio parcendi: 'ne, sublata spe veniæ, pertinaciam accenderent.[2] Alliciendos potius in societatem. Legatis tantum legionum interfectis, ceterum vulgus,[u] conscientia scelerum et spe impunitatis, facile accessurum.' Ea primi consilii[3] forma: missique per Gallias concitores[4] belli. Simulatum

veros et Lingonas: nec toleravere stata ordine *deliberandi tempora: certatim exclamant;* vesanam ruere dissensionibus gentem Rom. profligatas legiones, depopulatam Italiam, subverti præcipue civitatem, universos exercitus suis quemque bellis occupari: si Alpes stationibus obsideantur, firmata libertate, *jam* consulturas Gallias, quem potentiæ suæ finem cupiant.

Hæc prolata simul et laudata sunt: *consultavere de reliquiis Vitellianarum legionum. Plurimi* necandos esse *disserebant; utpote* seditiosos, perfidos, et cruore legatorum inquinatos. *Vicit ratio veniam concedendi;* ne, ademta spe salutis, pervicacia irritarentur. Illiciendos *esse* potius in partes. Ducibus solummodo legionum interemtis, reliquam plebem, societate facinorum et spe veniæ, ultro sese adjuncturam. *Ea primo conventu gesta* sunt: *missique per*

sitio *in*, abest a Ms. Jes. Addita est secunda manu in Ms. Harl.—10 Ita Rhenanus et recentiores. Mss. Reg. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *tum maxime*. Editio princeps, *tamen maxime*.—11 Sic Ms. Reg. editio princeps et Ernestus. Mss. Harl. Bodl. Guelf. et Rhenanus, *distineri*. Puteolanus, *destineri*. Male Ms. Jes. *destinari*. Brotier.—12 Sic bene recentiores. In Mss. et veteribus editionibus, *despecturas*. Ms. Reg. et editio princeps, *alias despecturas*. Ms. Agr. *altius despecturas*. Redundant *alias* et *altius*. Brotier. Budens. male *disceptas*. Oberlin.

1 Mss. Budens. Agr. *reliquis*.—2 Sic bene Mss. Flor. Reg. Agr. editio princeps, Ernestus et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus cum Ryckio et Gronov. *pertinacia accenderentur*. Brotier.—3 Ita Ms. Reg. editio princeps, Ernestus et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus cum Ryckio et Gronov. *concilii*. Sic quoque vertit Davanzati: *Cosi conchiuse la prima dieta*. At Cl. Gordon: 'This was the substance of their first consultation.'—4 Ms. Jes. *concitatores*.—5 Ms. Reg. et editio princeps, *invidis*.—

NOTÆ

[u] *Ceterum vulgus*] Nempe gregarium militem.

ipsis obsequium,[v] quo incautiorem Voculam opprimerent. Nec defuere, qui Voculæ nuntiarent. Sed vires ad coërcendum deerant, infrequentibus[w] infidisque[5] legionibus. Inter ambiguos milites et occultos hostes, optimum[6] e præsentibus ratus, mutua dissimulatione[7] et iisdem, quibus petebatur, artibus[8] grassari; in coloniam Agrippinensem descendit. Illuc Claudius Labeo, quem, captum et extra conventum[9] [x] amandatum in Frisios, diximus, corruptis custodibus

Gallias commotores belli. Ficta conjuratis obedientia, quo facilius inopinantem Voculam circumvenirent. Et fuere, qui Voculam admonerent. Sed vires ad comprimendum non suppetebant, invalidis et ambiguis legionibus. Inter dubiæ fidei milites, et dissimulantes hostes, tutissimum e præsentibus arbitratus, vicissim simulando, et iisdem, quibus oppugnabatur, dolis obrepere; in civitatem Agrippinensem se contulit. Illuc Claudius Labeo, quem vinctum, et extra concilium Batavorum *ablegatum in Frisios, memoravimus, solicitatis qui custodiæ appositi erant, evasit;*

6 Ms. Agr. et editio princeps, *opportunum.*—7 Ms. Bodl. *discordia.* At in margine habet, *dissimulatione.*—8 Ita Ms. Agr. Puteolanus et recentiores. Nec variant Mss. Harl. Bodl. Jes. A Mss. Flor. Reg. et editione principe abest, *artibus.* Quod quidem probabat Jac. Gronovius, ne *artes* de iis fraudibus dicerentur. At, *artes* eo sensu a Livio Sallustioque usurpatas fuisse, merito observat Cl. Ernestus. *Brotier.*—9 Bene Ms. Agr. Rhenanus et recentiores, *conventum.* In Ms. Reg. et editionibus veteribus, *commentum.* Ms. Flor. *comitum.* Mss. Harl. Jes. *continentem amnem.* Ms. Bodl. *commentum amnem;* et in margine, *continentem* pro *commentum.* Inde tentabat Boxhornius, *extra continentem amandatum.* At melius, *conventum.* Amandatus enim fuerat extra conventum Batavorum, et in Frisios avectus, ut dictum est supra Hist. IV. 18. Tanto melius autem dicitur conventus, quod plures convenirent populi, Batavi, Canninefates, Marsaci. Sic apud Plinium, III. 3. et V. 29. multi populorum conventus celebrantur. *Amandatum* habent Mss. Agr. Bodl. Puteolanus et recentiores. In Ms. Reg. et editione principe, *emendatum.* Ita

NOTÆ

[v] *Simulatum ipsis obsequium*] An Gallis, an Batavis? Nam infra: 'Vocula Gallorum fraude illectus.' Puto, illi Galli sunt Classicus scil. ac Tutor; qui statim Voculam deseruere, et cum Germanis inita societate, proprium vallum sibi muniere.

[w] *Infrequentibus*] Quia robora legionum a Vitellio abducta, et restabant inania tantum nomina; aut suppletæ fuerant legiones novis et licentia corruptis militibus.

[x] *Extra conventum*] Accipio, extra conventum socialem ejectum ab iis omnibus, qui arma in Romanos junxissent. *Lipsius.*

Non ab omnibus ejectus; sed Civilis eum, ut æmulum, amovit, supra c. 18. 'Ne interfectus, invidiam apud populares, vel si retineretur, semina discordiæ præberet:' quod nunc facit. Amotus est in Frisios, *extra conventum* Batavorum, ne scil. conventui, aut consiliis Civilis et aliorum, adversaretur.

Extra conventum amandatum] Noluerat enim Civilis Labeonem interesse conciliis Batavorum reliquorum-

perfugit; pollicitusque, 'si præsidium daretur, iturum in Batavos et potiorem civitatis partem ad societatem Romanam retracturum;' accepta peditum equitumque modica manu, nihil apud Batavos ausus, quosdam Nerviorum Betasiorumque[10 y] in arma traxit. Et furtim magis, quam bello, Canninefates Marsacosque[11 z] incursabat. Vocula Gallorum fraude illectus, ad hostem contendit.

57. Nec procul Veteribus aberat, cum Classicus ac Tutor, per speciem explorandi prægressi, cum Ducibus Germanorum[1] pacta firmavere. Tumque primum discreti a legionibus proprio vallo castra sua circumdant, obtestante Vocula, 'Non adeo turbatam[a] civilibus armis rem Romanam, ut Treveris etiam Lingonibusque despectui sit. Su-

promisitque, si copiæ sibi traderentur, petiturum Batavos, et majorem nationis partem ad obsequium et partes Rom. reducturum; *accepto peditum equitumque modico agmine, nihil inter Batavos molitus, nonnullos Nerviorum, Bethasiorumque in commilitium allexit. Et latrociniis magis, quam* justo *bello, Caninefates Marsacosque infestabat. Vocula Gallorum dolo pellectus, adversus hostem movit.*

Nec longe a Veteribus distabat, cum Classicus ac Tutor, prætextu explorandi præeuntes, sanxere fœdus cum ducibus Germanorum. Tumque primum separati a legionibus, proprio aggere munimenta sua cingunt, contra clamitante Vocula, Non adeo subversum aut perculsum civili bello imperium Rom. ut contemtui etiam sit Treveris et Lingonibus. Manere adhuc in fide provincias, *superesse*

quoque Mss. Harl. et Jes. in margine. *Brotier.*—10 Sic bene Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus. In Ms. Reg. et editione principe, *Becasiorum.* Ms. Guelf. *Bertasiorum.* Alii, *Bethasiorum.* Plinio quidem, IV. 17. memorantur, *Betasi.* At iidem in Inscriptione veteri appellantur CIVES BETASII. Eorum memoria manet adhuc in vico *Bets*, teste Bucherio; 'Belgium Romanum,' p. 184. *Brotier.*—11 *Marsatiosque* legebat Muretus: at in *Marsacosque* omnes conspirant libri.

1 Faërnus volebat *Treverorum.*

NOTÆ

que Gallorum, et præcipue ultimo; omnia enim obtrectatione gloriæ, et æmulatione adversus Civilem, corrupisset.

y *Betasiorum*] Aduatici, qui postea *Betasii* dicti sunt, pars Eburonum populorum, in Germania inferiore, Belgicæ provinciæ; hodie major pars episcopatus Namurcensis, *Namur*, et aliquid episcopatus Leodiensis, *Lyege.* Tillemon.

z *Marsacosque*] Marsaci, populi Germaniæ magnæ, ad Salam fluvium et Flevonem lacum, prope Belgicam regionem: hodie *Veluve*, tractus Gueldriæ ducatus ad septentrionem, in Belgio Fœderato. *Tillemon.*

a *Non adeo turbatam*] Sic mox Stilico apud Claudianum, de bello Getico: 'Non ita Romanum fati violentia nomen Obruit, ut vestros nequeat punire tumultus.' *Lipsius.*

peresse fidas provincias, victores exercitus, fortunam Imperii, et ultores Deos. Sic olim Sacrovirum et Æduos,[b] nuper Vindicem Galliasque, singulis præliis concidisse. Eadem rursus Numina,[2] eadem fata, ruptores fœderum expectarent. Melius D. Julio Divoque Augusto notos eorum animos. Galbam,[c] et infracta tributa, hostiles spiritus induisse. Nunc hostes, quia molle servitium: cum spoliati exutique fuerint, amicos fore.' Hæc ferociter locutus, postquam perstare in perfidia Classicum Tutoremque videt, verso itinere, Novesium concedit. Galli duum millium spatio distantibus campis consedere. Illuc commeantium Centurionum militumque emebantur animi: ut (flagitium incognitum) Romanus exercitus in externa verba

victrices legiones, fortunam Pop. Rom. et vindices Deos. Sic olim Sacrovirum et Æduos, novissime Vindicem et Gallias singulis certaminibus corruisse. Eosdem rursus Deos, eandem sortem exitiumque, pacis infractores sperarent. Melius perspecta eorum ingenia *fuisse* Divo Julio et Divo Augusto. Galbam, et imminuta vectigalia, hostiles animos incitasse. Nunc infensos, quia mitis servitus; cum spoliati direptique fuerint, *tum* amicos fore, *ac pacem servaturos. Hæc cum minaci ore promsisset, ubi permanere in rebellione Classicum Tutoremque animadvertit, mutata via, Novesium se recipit. Galli substitere in agris, duorum millium intercapedine discretis. Illuc itilantium centurionum militumque solicitabantur animi: ut (o scelus inauditum) Romanæ legiones externo*

2 Ita bene Rhenanus et recentiores. In Ms. Reg. et editione principe, *nomina*. Ms. Bodl. et Puteolanus *omina*. Mss. Harl. Jes. *omnia*. In margine Ms. Harl. *omina*. Brotier.

NOTÆ

[b] *Sic olim Sacrovirum et Æduos*] Quarto Tiberii anno. Tacitus Annal. III. *Savilius*.

[c] *Galbam*] Splendidum Taciti ἁμάρτημα μνημονικόν. Galba enim non imminuit, sed auxit potius Lingonum et Treverorum tributa, eosque varie afflixit. Urbibus quidem nonnullis quartam tributorum pendi solitorum, partem remisit, sed non in hisce comitiis. *Savilius*.

Ego potius artem oratoris esse censeo, ad invidiam faciendam defectoribus Gallici nominis, quod quædam civitates accepissent, quasi omnibus datum esset, interpretantis; et quasi pro eo, quod nonnulli ejusdem gentis populi adepti forent, alii quoque gratiam deberent.

Asconius in Divinat. 'Siculis omnibus. Elatorie: cum enim a duobus quæstoribus Sicilia regi soleret, uno Lilybætano, altero Syracusano, ipse vero Lilybætanus quæstor fuerit, Sex. Peducæo prætore, omnibus tamen se placuisse dixit.' *Gronovius*.

Jam ad optimam et maximam Galliarum partem respicit, quæ Galbam foverat, et adversos Lingonas spernit.

jurarent, pignusque tanti sceleris nece aut vinculis Legatorum daretur. Vocula, quanquam plerique fugam suadebant, audendum ratus, vocata concione, in hunc modum disseruit:

58. 'Nunquam apud vos verba feci, aut pro vobis solicitior, aut pro me securior. Nam mihi exitium parari, libens audio: mortemque in tot malis honestam,[1] [d] ut finem miseriarum, expecto. Vestri me pudet miseretque, adversus quos non prælium et acies parantur, id enim fas armorum et jus hostium.[2] Bellum cum Populo Romano vestris se manibus gesturum, Classicus sperat, Imperiumque et sacramentum Galliarum ostentat. Adeo nos,[3] si fortuna in præsens virtusque[4] deseruit, etiam vetera exempla deficiunt; quotiens Romanæ legiones perire præoptaverint,[5] ne loco

sacramento adigerentur, et auctoramentum tanti facinoris præberetur morte aut carcere legatorum. Vocula, licet multi fugam ei consulerent, forti animo agendum censuit, et vocato milite, in eam sententiam orsus est:

Nunquam apud vos orationem habui, vel pro vobis magis anxius, aut pro me cura magis vacuus. Quippe libens accipio, mihi perniciem strui: necemque in tot calamitatibus, ut honestum exitum ærumnarum, opperior. Subit animum pudor vestri et miseratio, contra quos non pugna et acies instruuntur, id quippe jus armorum, et fas hostium. Classicus sibi pollicetur, *bellum* illaturum imperio Rom. vestris dextris, principatumque et sacramentum Galliarum ostentui *vobis* exhibet. Adeo nobis, si fors ad præsens et fortitudo destituit, etiam prisca exempla desunt; quoties legiones Rom. inter-

1 Brotierus cum Ryckio et Gronovio pro *honestam*, scribit *hostium.* Colerus dabat *in tot manibus hostium*. Bip. *extremum*, quod, quomodo a librariis potuerit verti in *hostium*, difficile dictu. Potius *honestam* scripserit Tacitus, ut A. I. 70. 'honestæ mortis usos.' Id ergo recepi Ann. quoque XV. 25. pro *inhonesta* libri habent *in hoste*, *inhosta*. Oberl.—2 Post *hostium* Gronovius inserit *est*, consentientibus Mstis. Flor. Budens. et Agr.—3 Mss. Harl. Agr. et Ryckius, *adeo vos*. Ceteri omnes, *adeo nos*. Paulo vividior erit oratio, si *vos* legatur. *Brotier.*—4 Hæc, *virtusque* absunt a Ms. Bud.—5 Ita

NOTÆ

[d] *In tot malis hostium*] Haud plane damno. Forte, *portum et finem*. Quid si *in tot malis honestam?* Lipsius.

In tot malis hostium] Forte scripsit, *mortemque in tot malis, honestum ut finem*, Mallem tamen abesset illa vox, *hostium*; et forte irrepsit ex sequentibus, aut male addita est. Scripsisse, *honestum*, seu *honestam*, possit colligi ex sequentibus: 'De supremis agitantem liberti servique prohibuere, fœdissimam mortem sponte prævenire.' Scil. *fœdissima mors*, quæ a desertore illata est; at *honesta*, quam sua manu *sponte* prævenisset.

pellerentur:[e] socii sæpe nostri,[f] exscindi urbes suas, seque cum conjugibus ac liberis cremari, pertulerunt: neque aliud pretium exitus, quam fides famaque. Tolerant cum[6] maxime inopiam obsidiumque apud Vetera legiones, nec terrore aut promissis demoventur. Nobis, super arma et viros et egregia castrorum munimenta, frumentum et commeatus, quamvis longo bello pares. Pecunia nuper etiam[7] donativo suffecit:[8] quod sive a Vespasiano, sive a Vitellio, datum interpretari mavultis, ab Imperatore certe Romano accepistis. Tot bellorum victores, apud Geldubam, apud Vetera, fuso totiens hoste, si pavetis aciem, indignum id quidem: sed est vallum murique et trahendi artes, donec e proximis provinciis auxilia exercitusque concurrant. Sane[9] ego displiceam: sunt alii Legati,[g] Tribuni, Centurio[h] denique,[10]

necione deleri maluerint, ne statione dimoverentur: nostri sæpe socii, solo æquari civitates suas, seque cum uxoribus et filiis incendi sustinuerunt: neque alia merces excidii *fuit*, quam constantia gloriaque. Legiones ferunt quam patientissime famem et obsidionem apud Vetera *castra*, nec pavore aut spe deturbantur. Nobis, præter arma et homines, et validissima castrorum propugnacula, annona et copiæ, licet diuturno bello sufficiunt. Pecunia novissime etiam congiario suppeditavit: quod, sive a Vespasiano sive a Vitellio tributum intelligere malitis, a principe certe Rom. donati estis. Tot præliorum victores, apud Geldubam, apud Vetera, cæso toties hoste, si formidatis pugnam, id sane flagitium *est:* sed sunt castra munimentaque, et nectendi moras industria, donec e finitimis provinciis confluant copiæ sociorum, exercitusque. Ego sane non placeam vobis: sunt alii duces, tribuni, centurio tandem,

veteres et recentiores editiones. In intermediis, *præoptaverunt*.—6 Ita Ms. Reg. editio princeps, Rhenanus et recentiores. Ms. Bodl. et Puteolanus, *nunc maxime*. Mss. Harl. Jes. Guelf. *quor*, vel *cur nunc maxime*.—7 Ms. Ryckii *et* pro *etiam*.—8 Sic bene Lipsius, Pichena et recentiores. Male in Mss. et veteribus editionibus, *sufficit*. Jam enim acceperant donativum. *Brotier*.—9 Ms. Reg. et editio princeps, *sin ego*. Puteolanus ac ceteri omnes, *sane*. Nec variant Mss. Harl. Bodl. Jes.—10 Ita editiones veteres

NOTÆ

[e] *Ne loco pellerentur*] Ne statione seu ordine, potissimum in prælio, dimoverentur legiones, perire maluerunt.

[f] *Socii sæpe nostri*] Intelligit de Saguntinis, quos Annibal expugnavit, et similibus.

[g] *Sunt alii legati*] Est qui vertat: Sunt alii duces, ut et alii milites: sed male sana illa antithesis. Vult tantum hoc Vocula; Si vobis displiceo, sunt alii legati, quos vobis præficere potestis, qui vos ducere et regere possunt; sunt etiam tribuni, vel centurio, vel miles, e quibus ducem eligere potestis; penes vos est, assumere ducem ex illis, qui vobis placeat.

[h] *Centurio denique*] Id est, Si vobis displiceam, sunt alii duces; Tribu-

aut miles. Ne hoc prodigium toto[11] terrarum orbe vulgetur, vobis satellitibus, Civilem et Classicum Italiam invasuros. An,[12] si ad mœnia urbis Germani Gallique duxerint, arma patriæ inferetis? Horret animus tanti flagitii imagine. Tutorin'[13] Trevero agentur excubiæ?[i] Signum belli[14] Batavus dabit? Germanorum catervas supplebitis? quis deinde sceleris exitus? cum Romanæ legiones contra direxerint; transfugæ e transfugis, et proditores e proditoribus, inter recens et vetus sacramentum[j] invisi Deis errabitis? Te, Jupiter Optime Maxime, quem per octingentos[15] viginti annos, tot triumphis coluimus, te, Quirine, Romanæ parens urbis, precor veneror que, ut, si vobis non fuit[k] cordi,[16]

vel miles. Ne hoc portentum per universum orbem differatur, vobis auctoribus ac ministris, Civilem et Classicum Italiam irrupturos. An, si ad muros urbis Germani Gallique ductarint, bellum penatibus illaturi estis? Pavet animus cogitatione tanti facinoris. Tutori Trevero apponentur custodiæ? Signum prœlii dabit Batavus? Germanorum cuneos replebitis? quis postea flagitii finis? cum legiones Rom. contra aciem struxerint; perfugæ e perfugis, et desertores e desertoribus; infesti Diis *et incerti* errabitis inter novissimum et priscum sacramentum? Te rogo adoroque, Jupiter Optime Maxime, quem per octingentos viginti annos, tot laureis triumphisque celebravimus; te, Romule, Romanæ conditor civitatis, ut, si vobis non placet, me rectore, hæc

et recentiores. Ms. Reg. *et miles*. Mss. Harl. Bodl. Jes. Guelf. et Rhenanus, *centurioque aut miles*. Sensus autem est: Sunt alii legati, tribuni, centurio denique, aut etiam miles, ex quibus ducem eligere potestis. *Brotier.*—11 *Toto* displicet Cl. Ernesto. Mallet, *tantum*. Melius, *toto*. Idem.—12 Ms. Bodl. *aut si*. Mss. Harl. Jes. *at si*. Recte emendatum in Ms. Harl. *an si*. Brotier.—13 Sic Ms. Flor. Ms. Reg. *Tutor in Treviros*. Editio princeps, *Tutor in Treviro*. Inde scriptum olim, *Tutorine Trevero*, vult Jac. Gronovius. In Mss. Harl. Bodl. Jes. *Tutori Treviro;* et sic Brotierus cum Ryckio et Gronov. et Bipont.—14 *Belli* non est in Ryckii Msto.—15 Male Ms. Guelf. *ducentos et XX*. Brotier.—16 A Ms. Bud. aberat, *cordi*.

NOTÆ

num, centurionem, vel quempiam militum, summæ rerum præficere potestis.

[i] *Agentur excubiæ*] Nempe tanquam imperatori, vel duci: habebat enim prætor seu imperator cohortem prætoriam excubantem apud tentorium, ex more militiæ.

[j] *Inter recens et vetus sacramentum*] Id est, An rursus prodetis Gallos, et novum sacramentum violabitis, ita ut inter recens sacramentum, nempe Gallorum, et vetus sacramentum populi Rom. erretis incerti et infesti Diis hominibusque?

[k] *Si vobis non fuit cordi*] Imitatum clare e Livio: 'Vos, Dii immortales, precor quæsoque, si vobis non fuit

me Duce, hæc castra incorrupta et intemerata servari, at certe pollui fœdarique a Tutore et Classico ne sinatis.[1] Militibus Romanis aut innocentiam detis, aut maturam et sine noxa pœnitentiam.'

59. Varie excepta oratio, inter spem metumque ac pudorem. Digressum Voculam, et de supremis agitantem, liberti servique prohibuere, fœdissimam mortem[m] sponte prævenire. Et Classicus, misso Æmilio Longino, desertore primæ legionis, cædem ejus maturavit. Herennium et Numisium, Legatos,[n] vinciri satis visum. Dein, sumtis Roma-

munimenta integra et illibata manere, at saltem ne permittatis contaminari temerarique a Tutore et Classico. Legiones Romanas vel innoxias servate, vel properam et sine clade pœnitentiam tribuite.

Diversis animis audita oratio, inter spem formidinemque ac verecundiam. Cum discessisset Vocula, et de exitu deliberaret, liberti servique cohibuere, ne turpissimum finem ultro occuparet. Et Classicus, misso Æmilio Longino, transfuga primæ legionis, necem ejus properavit. Placuit sufficere, *si vinclis cohiberent Herennium et Numisium, legatos. Postea* Classicus, *acceptis insignibus imperii Rom. ad*

Inde emendavit edideitque Rhenanus, *si vobis non fuit*, id est, licuit. Quod merito reprehendit Lipsius. Tacitus imitatur Livium, IX. 8. 'Vos, Dii immortales, precor quæsoque, si vobis non fuit cordi Sp. Postumium, T. Veturium consules, cum Samnitibus prospere bellum gerere: at vos satis habeatis, vidisse nos sub jugum missos.' *Idem.*

NOTÆ

cordi, Spur. Postumium cum Samnitibus bellum gerere,' &c.

Tacitus infra: 'Id fortasse cordi Diis, et divino ministerio principem electum.' Nec quicquam hic scrupi aut nodi. *Lipsius.*

[1] *At certe pollui fœdarique a Tutore et Classico, ne sinatis*] Durius est a domesticis, ab amicis aut sociis prodi pollnique, quam ab extraneis et justis hostibus. Supra: 'Id enim fas armorum et jus hostium.' At quid molestius Romanis, quam invadi imperium Rom. a sociis vilibus et perduellibus, quales Batavi aut Belgæ? Id certe de Germanis aut Parthis æquius tulissent.

[m] *Prohibuere, fœdissimam mortem*] Fœdissimam vocat mortem, quæ desertoris proditorisque manu obvenit. *Pichena.*

Non fœda mors præcise, quæ inferretur manu proditoris; sed fœda, quia inferebatur a proditore: sicque non inhonesta ea Voculæ fuit, sed his tantum qui proderent ducem, ac desererent in ea occasione.

Prohibuere, fœdissimam mortem sponte prævenire] Quidam vertunt, quasi esset ignominiosa illa mors Voculæ: sed fuit tantum fœda seu turpis illa mors deserentibus et interficientibus ducem per scelus. Nec fuit præcise fœda aut ignominiosa mors Voculæ, nisi quatenus *fœdum* est a suis prodi, et ab amicis sociisque interfici.

[n] *Herennium et Numisium Legatos*] Id accipiendum de Numisio Rufo,

ni Imperii insignibus,[o] in castra venit. Nec illi, quanquam ad omne facinus durato, verba ultra suppeditavere, quam ut sacramentum recitaret. Juravere, qui aderant, 'pro Imperio Galliarum.' Interfectorem Voculæ altis ordinibus,[p] ceteros, ut quisque flagitium navaverat, præmiis attollit. Divisæ inde inter Tutorem et Classicum curæ. Tutor valida manu circumdatos Agrippinenses, quantumque militum apud superiorem Rheni ripam,[q] in eadem verba adigit, occisis Magontiaci[1] Tribunis,[r] pulso castrorum Præfecto, qui detrectaverant. Classicus corruptissimum quemque e deditis

castra accessit. Nec illi, licet ad omne flagitium obduruisset, oratio ultra suppetiit, quam ut legeret sacramentum. Adacti, qui præsentes erant, in verba Galliarum. *Percussorem Voculæ ad primos militiæ gradus* evehit; *alios, ut quisque se facinoris satellitem tulerat, præmiis exornat. Dein partita inter Tutorem et Classicum* imperii *munia. Tutor firmo agmine circumsessos Agrippinenses, et quicquid copiarum* erat *apud superiorem Rheni oram, eodem sacramento obstringit, interfectis tribunis Maguntiaci,* et *ejecto castrorum præfecto, qui* adigi *noluerant. Classicus flagitiosissimum quemque e deditis* ire ad obsessos *jubet,* salutem offe-

1 Male Ms. Reg. et editio princeps, *occisi Maguntiaci tribuni.* Brotier.

NOTÆ

cujus supra hoc libro capite 22. fit mentio.

'Legati,' inquit, 'legionum Mummius Lupercus et Numisius Rufus vallum murosque firmabant.' Infra: 'Annumerabor Numisiis et Herenniis, ut omnes legati vestri,' &c. *Rhenanus.*

Herennius legatus primæ legionis, cui hyberna Bonnæ, et *Numisius* septimædecimæ, quæ Novesii erat. *Savilius.*

[o] *Sumtis Romani Imperii insignibus*] An ut ipse Classicus insignia imperii, tanquam imperator, induerit? Cave credas; sed intellige, aquilas, vexilla, ceteraque Romani exercitus signa secum sumsisse: et nullum imperatorem nominatum, sed juratum esse pro imperio Galliarum. *Pichena.*

Sumtis Romani imperii insignibus] Intellige *fasces, secures, &c.* Sed forte *insignia*, cum de militibus agitur, sunt *signa* militaria: forte utraque *insignia* hic intelliguntur. Potius tamen fasces, secures, et lictores intelligam, quæ vera *insignia imperii Romani*, in quod jurare compellebant, nomine tamen imperii Galliarum. Infra, 'juravere . . . pro imperio Galliarum.'

[p] *Altis ordinibus*] Forte centurionis, aut primipili; ut supra de C. Volaginio et Varo vidimus.

[q] *Apud superiorem Rheni ripam*] Id est, superiorem Germaniam.

[r] *Occisis Magontiaci Tribunis*] Ita est: a Novesio, partitis curis, Tutor in superiorem Germaniam missus, Agrippinenses in itinere, dein legiones Rom. Magontiaci adegit in verba Galliarum; Classicus inferiorem Rheni ripam secutus, ad Vetera direxit. Novesium supra Vetera fuit, infra Agrippinensem coloniam. *Mercerus.*

'pergere ad obsessos' jubet, 'veniam ostentantes, si præsentia sequerentur: aliter nihil spei: famem ferrumque et extrema passuros.' Adjecere, qui missi erant, exemplum suum.

60. Obsessos hinc fides, inde egestas, inter decus ac flagitium distrahebant. Cunctantibus solita insolitaque alimenta deerant; absumtis jumentis equisque et ceteris animalibus, quæ profana fœdaque in usum necessitas vertit. Virgulta[a] postremo et stirpes et internatas saxis herbas vellentes, miseriarum patientiæque documentum fuere: donec egregiam laudem fine turpi macularent, missis ad Civilem legatis, 'vitam' orantes. Neque ante preces admissæ, quam in verba Galliarum jurarent. Tum, pactus 'prædam[1] castrorum,' dat custodes, qui pecuniam, calones, sarcinas[t] retentarent, ac qui ipsos leves[2] abeuntes prosequerentur. Ad quintum fere lapidem coorti Germani incautum agmen aggrediuntur. Pugnacissimus quisque in

rentes, si præsentibus cederent: secus nihil sperarent: inopiam, cædem, et ultima passuros. *Adjunxere, qui iverant, imitandi se consilium.*

Circumsessos hinc constantia, hinc fames diducebant, inter gloriam ac dedecus. Dubitantibus sueta insuetaque cibaria deerant; devoratis jumentis et equis, et ceteris animantibus, quas impuras impiasque in alimentum cibi inopia convertit. Denique frutices surculosque et radices, et internata lapidibus gramina eruentes, ærumnarum et tolerantiæ exemplum præbuere: donec eximiam gloriam fœdo exitu polluerent, missis ad Civilem oratoribus, salutem *rogantes. Nec prius approbata* sunt *desideria, quam adigerentur sacramento Galliarum. Tum, pacto vindicata sibi* præda castrorum, Civilis *apponit custodes, qui retinerent pecuniam, lixas, et impedimenta, et ipsos expeditos digredientes deducerent. Ad quintum fere milliare consurgentes Germani, inopinantem militem adoriuntur. Strenuissimus quisque in*

1 Mss. Bodl. Jes. *præda.*—2 Ita Rhenanus, Ernestus et recentiores. Ms. Agr. et Ryckius, cum Bipont. *et qui.* Mss. Flor. Reg. et editio princeps, *at qui:* unde Pichena emendavit, *atque ipsos.* Mss. Harl. Bodl. Jes. Guelf. et Puteolanus, *aut qui.* Gronov. *atque qui. Leves* Ryckius et Ernestus intelligunt de custodibus levis armaturæ. Quod sic explicari vix patitur Latinitas. *Leves* dicuntur, quod prius fuerant spoliati. *Brotier.*

NOTÆ

[a] *Virgulta*] Vertunt, *pastos foliis;* sed in virgultis, præter folia, sunt pellis et summitates teneræ, quas arrodere misere potuerunt ritu pecorum.

[t] *Calones, sarcinas, &c.*] Cur Calones? Vel quia servi et mancipia Romanorum; vel ut in servitutem eos sibi assererent, aut venderent; vel quia *sarcinas* retinebant, ideo et *calones* his vehendis retinuerunt.

vestigio, multi palantes, occubuere: ceteri retro in castra profugiunt; querente sane Civile et increpante Germanos, 'tanquam fidem per scelus abrumperent.' Simulata ea fuerint, an retinere sævientes nequiverit, parum affirmatur. Direptis castris, faces injiciunt:[u] cunctosque, qui prælio superfuerant, incendium hausit.

61. Civilis, barbaro voto,[v] post cœpta adversus Roma-

loco, multi errantes, occidere: reliqui retro in munimenta fugiunt; indignante quidem Civili, et incusante Germanos, tanquam fœdus per fraudem infringerent. *Parum constat, an ea ficta fuerint, an cohibere grassantes non potuerit. Egesta præda, munimentis ignem inferunt: omnesque, qui e pugna evaserant, flammæ absumsere.*

Civilis, perpetrata tandem cæde legionum, excussit exuitque capillum, quem Ger-

NOTÆ

[u] *Direptis castris, faces injiciunt*] Ex pacto præda ad Civilem pertinebat. Itaque egestis sarcinis, sicque amotis calonibus, digressisque militibus, potuit tum pro suo nutu Civilis injicere faces castris. Sed mirari subit, quod prælio superstites simul incenderit Civilis, qui vulgus militum pellicere in suas partes cupiebat, occisis tantum legatis.

Sed forte pauci illi milites, qui refugerant in castra, neglecti sunt a Civili, et ipsi hauriri incendio maluerunt, quam in potestatem hostium venire, cum nollent se viæ ultra committere. Egesta præda, Civilis castris ignem injecit, nihil ultra curans, cum pacto et promissis stetisset, nempe concessa militibus Romanis venia, et facultate abeundi quo vellent.

Est tamen, qui vertat, quasi Germani eos, in quos incidere, milites, usque in castra refugientes persecuti sint, et castra expilarint, dein ignem injecerint, quo absumti illi milites qui eo refugerant. Quasi vero Germani socii Civilis, nolente Civili et vidente, expilassent castra, quorum præda ad Civilem pertinebat! quasi vero Germani rapuissent prædam, non interfectis potius militibus, quam postea incensis!

Spoliarunt occideruntque milites Romanos Germani in itinere, nihil ultra; sed Civilis, egesta præda, contemtis his refugis, ignem immisit castris. quo illi hausti sunt. Attamen quia plurali numero dicit, *faces injiciunt*, id forte etiam de Germanis intelligi possit, et addit Tacitus: 'Cunctosque, qui prælio superfuerant, incendium hausit.'

[v] *Civilis, barbaro voto*] Patrium et solenne Germanis hoc votum. Tacitus de moribus ejus gentis: 'Aliis Germanorum populis usurpatum, rara et privata cujusque audentia, apud Cattos in consensum vertit, crinem barbamque summittere, nec nisi hoste cæso exuere votivum obligatumque virtuti oris habitum.'

Mansit inferiore ævo. Et lego apud Diaconum III. de gestis Longobardum capite 8. 'Sex millia Saxonum, quæ bello superfuerant, devoverunt se neque barbam neque capillos rasuros, nisi se de Suevis hostibus ulciscerentur.'

Pulchre igitur et decore Silius Sermenti Gallo hoc affingit, Punic. IV. 'Occumbit Sarmens, flavam qui ponere victor Cæsariem crinemque tibi,

nos arma, propexum[1] rutilatumque crinem,[w] patrata demum cæde legionum, deposuit. Et ferebatur, parvulo filio[x] quosdam captivorum, sagittis jaculisque puerilibus figendos, obtulisse. Ceterum neque se, neque quenquam Batavum, in verba Galliarum adegit: fisus Germanorum opibus: et, si certandum adversus Gallos de possessione rerum foret, inclytus fama et potior. Mummius Lupercus, Legatus legionis, inter dona missus Veledæ. Ea virgo nationis Bructeræ late imperitabat:[y] vetere apud Germanos more, quo

manico voto, post susceptum in Romanos bellum, promissum rutilumque ostentabat. *Et dicebatur, tenello filio exhibuisse nonnullos captivorum, missilibus telisque pueri confodiendos. Porro neque se, neque ullum Batavum, sacramento Galliarum obstrinxit: fidens Germanorum copiis; et, si pugnandum adversus Gallos de summa rerum foret, illustris fama, et validior. Mumius Lupercus, legatus legionis, inter munera Velledæ missus* est. *Ea virgo gentis Bructeræ late dominabatur: prisco*

1 Sic bene Mss. Harl. Bodl. Jes. Puteolanus et recentiores. In Ms. Reg.

NOTÆ

Gradive, vovebat.'

Quin et Romani usurparunt interdum, ut Julius Cæsar, de quo Suetonius capite 67. 'Diligebat quoque milites usque adeo, ut, audita clade Tituriana, barbam capillumque submiserit, nec ante demserit, quam vindicasset.' *Lipsius.*

[w] *Propexum rutilatumque crinem*] Id habuit forte a natura, ut rutilus ei, seu flavus, capillus esset: nec ob luctum aut mœrorem submisit crinem Civilis, sed in magnam spem, et voto ingenti ultionis in Romanos; cujus compos factus, crinem tandem deposuit, quem voto submiserat, more Cattorum, ex quibus traxerat originem.

[x] *Parvulo filio*] Civilis Hannibalem se ferebat, simili oris dehonestamento. Hannibal statim a puero imbutus sanguine Romanorum, sacramentoque ad aras in populi Romani immortale odium obstrictus a patre erat: sic et statim tali odio imbuit parvulum filium Civilis, ne id dediscat unquam, quod primum nascens hausit a patre, et velut a natura ipsa.

[y] *Ea virgo nationis Bructeræ late imperitabat*] Vertunt, quasi *ea virgo* ingenti regioni aut provinciæ dominaretur, et quasi terras late possideret in Germania: quod falsum.

Puto, *late imperitabat* virgo, sanctitate nempe, veneratione, et fama; nec in una provincia tantum, sed et in tota Germania, et etiam Gallia; præsertim durante illo motu, cujus socii participesque Galli. Late imperitabat ipsa auctoritate et fama oraculorum, quia nempe ipsa 'prosperas Germanis res et excidium legionum prædixerat.'

At certe forte possidebat tantum turrim suam, ad quam nulli patebat aditus, nisi fratribus, 'quo plus venerationis inesset.' Non id jus principum, ut sanctitate imperent, sed Numinum, aut certe Numinis internuntiorum. Tac. Germ. 8. 'In-

plerasque fœminarum fatidicas,[a] et, augescente superstitione, arbitrantur[2] Deas.[a] Tuncque Veledæ[3] auctoritas adolevit:

apud Germanos ritu, quo plerasque mulierum futuri præscias, et, gliscente religione, existiment Deas. Tuncque Velleda fama increvit: quippe præsagierat secundas

et editione principe, *perpexum*. Ms. Agr. *perplexum*. Brotier.—2 Ita Ms. Reg. editio princeps et recentiores. Mss. Harl. Jes. et Puteolanus, *arbitrentur*.—3 Sic Mss. Flor. Agr. et editiones recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *Velledæ*. Mendose Ms. Reg. et editio princeps, *Tede*. Sed mox infra cap. 65. in Ms. Reg. *Veledam*; quam quoque Dio, LXVII. p. 761. appellat τὴν Βελήδαν. *Brotier*.

NOTÆ

esse quin etiam sanctum aliquid [fœminis;] et providum putant, nec aut consilia earum aspernantur, aut responsa negligunt.' Sic late imperitabat ea virgo.

[a] *Vetere apud Germanos more, quo plerasque fœminarum fatidicas*] Sic Plutar. in Cæsare, ubi de Ariovisto rege: 'Præterea magis retinebant vaticinia fœminarum, quæ fluviorum vorticibus inspicientes, et ex fluctuum variis flexibus gyrisque ac murmuribus divinant: nam prædicebant ipsæ, non licere prælium committere ante novilunium.'

Forte æmulatus Civilis Sertorium, ut pari faciei dehonestamento, ita et pariter ingenio callidus. Fingebat Sertorius, teste Plut. missam sibi a Diana cervam, quam fere ut Deam haberi voluit, scil. esse donum Numinis, et fama vulgavit, quasi ipsi multa ignota declararet. Sciebat ille prona esse in superstitionem barbarorum ingenia. Quo tamen dono seu Numine, non satis cautus adversus suorum insidias fuit Sertorius.

[a] *Et, augescente superstitione, arbitrantur Deas*] Vertunt, quasi illas virgines post mortem Deas consecrarent, more Romanorum; sed nihil ad Taciti mentem.

Non enim eas post mortem faciebant aut putabant Deas; sed dum viverent, dum spirarent, et responsa darent, tum fatidicas virgines et futuri præscias et quasi divinas, aut Deas, ipsas reverebantur; 'nec tanquam facerent Deas,' inquit Tacitus, sed quia Deas credebant, et tanquam revera essent, aut certe quid divinum in se haberent.

Sic Tac. de Mor. Germ. 8. 'Vidimus, sub Divo Vespasiano, Veledam diu apud plerosque numinis loco habitam. Sed et olim Auriniam, et complures alias venerati sunt, non adulatione, nec tanquam facerent Deas.'

Hoc dicit Tacitus ad discrimen moris Romani, quo adulabantur viris principibus et etiam fœminis, quos consecrabant, *tanquam facerent Deos Deasque*, licet non crederent; at non ita Germani. Quippe virgines fatidicas sincere et ex animo venerabantur, 'non adulatione, nec tanquam facerent Deas,' sed tanquam ipsas vere arbitrarentur *Deas*.

Arbitrantur Deas] *Matronæ* erant *Deæ* quædam provinciarum urbiumque *tutelares*, quæ etiam *matræ*, et *matres* appellabantur, et cognominabantur vocabulo loci vel urbis cujus patronæ erant. Notant eas fuisse cultas in Germania aut Gallia tantum, et raro alibi aras habuisse. Idque sub tempus Severi invaluisse.

nam 'prosperas Germanis res et excidium legionum' prædixerat. Sed Lupercus in itinere interfectus. Pauci Centurionum Tribunorumque, in Gallia geniti, reservantur, pignus societatis. Cohortium, alarum, legionum hyberna subversa cremataque: iis tantum relictis, quæ Magontiaci ac Vindonissæ[b] sita sunt.

62. Legio sextadecima[1][c] cum auxiliis simul deditis a Novesio in coloniam Treverorum[d] transgredi jubetur, præfinita die, intra quam castris excederet. Medium omne tempus per varias curas egere: ignavissimus quisque, cæsorum apud Vetera exemplo, paventes; melior pars rubore

res Germanis, et internecionem legionum. *Sed Lupercus in via occisus* est. *Nonnulli centurionum tribunorumque, in Gallia nati, conservantur*, velut *pignus commilitii ac fœderis. Castra cohortium alarumque* et *legionum subruta incensaque: iis tantum reservatis, quæ posita sunt Maguntiaci ac Vindonissæ.*

Legio tertiadecima, cum copiis sociorum, quæ simul se permiserant, jubetur transire a Novesio in civitatem Treverorum, præstituto tempore, intra quod munimentis exiret legio. *Interjectum omne tempus, per diversas anxietates transegere: segnissimus quisque trepidantes, exemplo interfectorum apud Vetera; pars honestior,*

1 Sic Ms. Flor. Ceteri Mss. librique editi, *legio XIII.* vel *legio tertiadecima:*

NOTÆ

Frustra afferunt hunc Taciti locum ex Hist. IV. 61. de Veleda. 'Ea virgo nationis Bructeræ late imperitabat.... et augescente superstitione arbitrantur Deas.' Nam Tacito erant eæ *virgines*, non *matres*. Et forte virginitati id datum, ut prædicerent.

Nec Taciti ævo colebantur post fata, sed dum viverent et prædicerent. Colebant ut Deas, et ut divinitatis conscias; putabant Deas, non faciebant, aut certe non aliter faciebant, quam quia credebant, teste ipso Tacito. Nec forte ad rem Taciti locus, cum ea superstitio, imperante Severo, inceperit a rusticis, &c.

[b] *Vindonissæ*] Urbs ea Tigurinorum, in Helvetiis populis Lugdunensis Quintæ. Hodie *Vindisch*, villa Cantonis Bernæ ad septemtrionem et orientem, atque ad meridiem fluvii *Aar*, in tractu *Argauv*, Helvetiæ recentioris. *Tillemonius.*

[c] *Legio sextadecima*] Sic Mercerus reponit pro *legio XIII.* quod mihi præter historiæ mentem videtur; nam ea in Italiam a Vitellio ducta fuit; quod testatur libro præcedenti, ubi ordinem agminis Vitellianorum refert. Ait enim: 'mediam aciem sextadecimanos duoetvicesimanosque.'

At supra hoc eodem libro ejusdem tertiædecimæ legionis meminit, quæ apud Novesium erat: 'ingressis Novesium, tertiadecima legio conjungitur.' *Pichena.*

[d] *Coloniam Treverorum*] Augusta Treverorum, urbs Treverorum populorum ad Mosellam amnem, in Belgica Prima: hodie *Trier* incolis, *Treves* Francis, urbs Archiepiscopatus et Electoratus Trevirensis, in circulo Rheni inferioris. *Tillemonius.*

et infamia: 'quale illud iter? quis dux viæ? et omnia in arbitrio eorum, quos vitæ necisque dominos fecissent.' Alii, nulla dedecoris cura, pecuniam, aut carissima sibimetipsi circumdare. Quidam expedire arma, telisque tanquam in aciem accingi. Hæc meditantibus,[e] advenit proficiscendi hora, expectatione tristior. Quippe intra vallum deformitas haud perinde notabilis: detexit ignominiam campus et dies. Revulsæ Imperatorum imagines, inhonora[2] signa,[f] fulgentibus hinc inde Gallorum vexillis: silens agmen, et velut longæ exequiæ: dux Claudius Sanctus,[g] effosso oculo: dirus ore, ingenio debilior. Duplicatur flagitium, postquam,

pudore et ignominia, reputabant, qualis *foret* illa via? quis dux itineris? et cuncta in potestate illorum *fore*, quos vitæ mortisque arbitros *ipsi* constituissent. *Alii, nihil de flagitio aut ignominia anxii, pecuniam, aut pretiosissima* quæque *sibi cingere ipsi. Nonnulli parare arma et tela, velut ad prælium expedire. Hæc reputantibus, advenit exeundi tempus*, ipsa *expectatione molestius. Namque intra castra ignominia non æque conspicua: aperuit dedecus planities et dies. Dereptæ principum effigies, incomta vexilla, micantibus hinc et illinc Gallorum signis: taciturnum agmen, et velut longa funerum pompa: dux Claudius Sanctus, excusso oculo; truculentus vultu, animo deformior. Augetur flagitium, postquam, relicto*

vel *tredecima*. *Tertiadecima* Ryckius et Gronov. Sed vide c. 26.—2 Sic optime Victorius, Lipsius et recentiores. Mss. Flor. Reg. *in hora signa*. Ms. Agr. et editio princeps, *in ora*. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *innexa signa*. Frustra Jac. Gronovius e Ms. Flor. tentat, *viliora signa*. Brotier.

NOTÆ

[e] *Hæc meditantibus*] Idque ex Livio, qui in deditione illa turpi ad Furculas: 'Hæc frementibus,' inquit, 'hora fatalis ignominiæ advenit, omnia tristiora experiundo factura.' *Lipsius*.

[f] *Inhonora signa*] Budensis codex, *inhora signa*. Rom. *in ora*. Divinabam olim, *inversa signa*, quod ignominiæ fuit, et victos se fatentium.

Spartianus in Severo: 'In palatium eodem habitu perrexit, prælatis signis, quæ prætorianis ademerat, supinis, non erectis.' Idem usurpatum in dolore: Tacitus Annal. III. 'præcedebant incomta signa, versi fasces.'

Pedo Albinovanus ad Liviam: 'Quos primum vidi fasces, in funere vidi; Sed vidi versos, indiciumque mali.'

At nunc putem commodius legi, *inhonora signa*, id est, squalida, non uncta, non nitidata: quæ opponit 'fulgentibus Gallorum vexillis.'

Aut potius retineri illud *innexa*, cum explicatione, *signa innexa*, id est, sine nexu, et nuda fuisse: nam solent imagines principum, clypei, etiam coronæ et talia innecti. *Lipsius*.

Fortasse etiam *inhonora signa* dicuntur, quia revulsæ ab iis Imperatorum imagines fuerant. *Pichena*.

[g] *Dux Claudius Sanctus*] Dux scilicet viæ deditis datus, nam supra dixit: 'quale illud iter? quis dux viæ?' *Pich*. Dux, qui non solum viæ præiret, sed et forte defenderet deditos ab injuria.

desertis Bonnensibus castris, altera se legio miscuerat. Et, vulgata captarum legionum fama, cuncti, qui paulo ante Romanorum nomen horrebant, procurrentes ex agris tectisque et undique effusi insolito spectaculo nimium fruebantur. Non tulit ala Picentina gaudium insultantis vulgi: spretisque Sancti promissis aut minis, Magontiacum abeunt: ac forte obvio interfectore Voculæ, Longino, conjectis in eum telis, initium exsolvendæ in posterum culpæ fecere. Legiones, nihil mutato itinere, ante mœnia Treverorum considunt.

63. Civilis et Classicus, rebus secundis sublati, an coloniam Agrippinensem diripiendam exercitibus suis permitterent, dubitavere. Sævitia ingenii[1] et cupidine prædæ ad excidium civitatis trahebantur: obstabat ratio belli, et novum Imperium inchoantibus utilis clementiæ fama. Civilem etiam beneficii memoria flexit, quod filium ejus, primo rerum motu, in colonia Agrippinensi deprehensum, honorate custodierant. Sed Transrhenanis gentibus invisa civitas, opulentia auctuque. Neque alium finem belli rebantur, quam si promiscua ea sedes omnibus Germanis foret, aut, disjecta, Ubios quoque dispersisset.

64. Igitur Tencteri, Rheno discreta gens, missis legatis,

Bonnensi vallo, altera se legio adjunxerat. Et, sparso rumore expugnatarum legionum, omnes, qui paulo ante populum Romanum expavebant, contracti ex agris prædiisque, et undique affluentes, insolenti spectaculo nimis oblectabantur. Haud toleravit ala Picentina lætitiam illudentis turbæ; contemtisque Claudii *Sancti promissis aut minis, Maguntiacum tendunt: ac forte oblato percussore Voculæ, Longino, immissis in eum jaculis, principium dedere expiandi in futurum flagitii. Legiones, nihil immutata via, ante muros Treverorum substitere.*

Civilis et Classicus, rebus prosperis erecti, deliberavere, an civitatem Agrippinensem depopulandam suis copiis concederent. Violentia ingenii, et cupiditate raptuum, ad exitium coloniæ impellebantur: vetabat prudentia belli, et novum principatum incipientibus necessaria mansuetudinis fama erat. *Civilem quoque gratiæ memoria placavit, quod* Agrippinenses *cum honore custodierant filium ejus, principio belli, in civitate sua interceptum. Sed colonia* hæc *Transrhenanis populis infesta, opibus et incremento. Neque alium belli exitum* fore *arbitrabantur, quam si communis ea patria foret universis Germanis, aut, subversa, Ubios etiam dissipasset.*

Itaque Tencteri, Rheno diremta natio, missis oratoribus, mandata promi jubent in

1 Sic bene Lipsius, Pichena et recentiores. In Mss. Flor. Reg. Harl. Bodl. Jes. et editionibus veteribus, *sævitiâ ingenti.* Rhenanus emendaverat, *ingenita.* Brotier.

mandata apud concilium Agrippinensium edi jubent: quæ ferocissimus e legatis in hunc modum protulit:[h] 'Redisse vos in corpus nomenque Germaniæ,[i] communibus Deis et[1] præcipuo Deorum,[j] Marti, grates agimus: vobisque gratulamur, quod tandem liberi inter liberos eritis. Nam ad hunc diem flumina ac terras[2] et cœlum[k] quodammodo ipsum

concione Agrippinensium: quæ promtissimus legatorum in eam sententiam edidit: Gratias referimus Diis communibus *Germaniæ, sed* et maximo Deorum Marti, quod reversi estis in corpus vocabulumque Germaniæ; vobisque lætitiam nostram testamur, quod tandem inter liberos libertate fruemini. Quippe ad id tempus, amnes terrasque et ipsum quodammodo cœlum obstruxerant Ro-

1 Ita Mss. Flor. Agr. Corb. editio princeps, Ryckius et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, cum Gronov. *sed præcipuo.*—2 Ms. Corb. *ac*

NOTÆ

[h] *Quæ ferocissimus e legatis in hunc modum protulit*] Feroces, nempe, populi concionantur truci oratione. Ut sunt, quam egregie decorum servat Tacitus. Sic Curtius Scythas olim loquentes induxerat suo more feroci et Scythico; sic Germani, Germanico more, de Marte Deorum præcipuo, et de libertate Germanica nunc disserunt: 'flumina ac terras et cœlum quodam modo ipsum clauserant' Romani, nempe castris, amnibus, et munimentis. Dein etiam, 'fera animalia, si clausa teneas,' &c. Hæc omnia simplici vere et Germanico more concionatur legatus.

Sic olim Scythæ ad Alexandrum, quorum genus sunt Germani: 'Quid tu ignoras, arbores magnas diu crescere, una hora extirpari? stultus est, qui fructus earum spectat, altitudinem non metitur. Vide, ne, dum ad cacumen pervenire contendis, cum ipsis ramis, quos comprehenderis, decidas. Leo quoque aliquando minimarum avium pabulum fit: et ferrum rubigo consumit.' En Germana vere et Scythica oratio!

[i] *Redisse vos in corpus nomenque Germaniæ*] Sic lib. de Mor. Germ. 39. 'Adjicit auctoritatem fortuna Semnonum. Centum pagis habitantur: magnoque corpore efficitur, ut se Suevorum caput credant.'

[j] *Et præcipuo Deorum*] Flor. *et præcipuo.* Pichena. Mallem *et*, vel *sed et;* vulgo *sed.*

Præcipuo Deorum, Marti] Attamen lib. de Mor. Germ. 9. 'Deorum maxime Mercurium colunt, cui certis diebus humanis quoque hostiis litare fas habent. Herculem ac Martem concessis animalibus placant.' Sed quia hic bellum agebatur, forte ideo præcipuum Deorum Martem celebrabant, ut propitius esse vellet omnibus Germanis simul conspirantibus, adversus communes hostes Romanos.

[k] *Flumina ac terras et cœlum*] Terræ fluminibus clauduntur, per hæc transitus arcetur; et cœlum dicitur claudi, cum per cœlum tantum, nec alia patet via. Vel, quia castris, præsidiis, propugnaculis, turribusque Romanorum quodammodo cœlum auferri claudique videbatur. Cum fluvios et terras clauderent, simul et cœlum clausisse aliquatenus, et captivum habere vide-

clauserant Romani: ut colloquia congressusque nostros arcerent; vel, quod contumeliosius est viris ad arma natis, inermes ac prope[3] nudi, sub custode et pretio coiremus.[1] Sed, ut amicitia societasque nostra in æternum rata sit,[4]

mani: ut sermonis mutui commercia conventusque nostros prohiberent; vel, quod ignominiosius est populis ad bellum genitis, *ut* inermes, ac prope intecti, sub vigile ac satellite et soluta pecunia conveniremus. Sed, ut concordia fœdusque nostrum in sempiternum perstent *firma*, petimus a vobis, *ut*

terram. Editio princeps, *et terram.*—3 Budeus. male *inermes nec probe nudi.* Oberl.—4 Sic Mss. Reg. Agr. editio princeps, Ernestus et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *rata sint;* et sic Gronov. et Ryckius; hic

NOTÆ

bantur. Occupasse et invasisse id omne videbantur, quod adiri non poterat.

[1] *Sub custode et pretio coiremus*] *Sub custode*, qui attenderet loquentium sermonibus. Hæc Senecæ l. I. de Clem. capite 19. 'Vota sub custode nuncupantibus.' Non sunt capienda de observatoribus, quibus cura sit, ut rite nuncupentur vota; sed de sacerrimis aliis, quos princeps tyrannus secreto apponit iis, quos suspicatur male de se opinari.

Plin. Paneg. 'Queri libet, quod in secreta nostra non inquirant principes, nisi quos odimus.' Inde est, quod de Tiberio prodiderit Tranquillus capite 63. 'Haruspices secreto et sine testibus consuli vetuit.'

Immo eadem causa legimus l. I. Annalium 76. 'Censuit Asinius, ut libri Sibyllini adirentur: renuit Tiberius, perinde divina humanaque obtegens.'

Nec aliunde queritur Tacitus, in vita Agricolæ: 'Dedimus profecto grande patientiæ documentum; et sicut vetus ætas vidit, quid ultimum in libertate esset; ita nos quid in servitute; ademto per inquisitiones et loquendi audiendique commercio.'

Custodis nomine, venire talem otacusten, arguit illud Senecæ, de Ira II. 33. ubi bis meminit *custodis*, a C. Cæsare pastori appositi, qui observaret, an ebiberet pocula propinata. *Gruterus.*

Non agitur hic de secretis illis inquisitoribus, seu custodibus, secreto appositis a principibus: isti *custodes*, palam et publice dati, Germanis commeantibus ad ripam Rom. qui non solum attenderent loquentibus, sed et observarent quid agerent, ne cœtus aut conciliabula haberent, ne quid molirentur adversus Rempub. Romanam: quod maxime cavebant in limitibus imperii; ita ut immensas terras incultas sibi haberent, prætextu armentorum militum, ut procul amoverent barbaros.

Et certe paucis commeandi copia concessa. Tac. de Mor. Germ. 'Hermundurorum civitas fida Romanis: eoque solis Germanorum, non in ripa commercium, sed penitus atque in splendidissima Rhætiæ provinciæ colonia: passim et sine custode transeunt; et cum ceteris gentibus arma modo castraque nostra ostendamus, his domos villasque patefecimus,' &c.

Ideo mox permissum barbaris convenire tantum semel in mense, certo loco, centurione præsente et inspectore: sic Dio.

postulamus a vobis, muros coloniæ, munimenta servitii, detrahatis; (etiam[5] fera animalia, si clausa teneas,[6] virtutis obliviscuntur;) Romanos omnes in finibus vestris trucidetis; (haud facile libertas et domini miscentur;) bona interfectorum in medium cedant, ne quis occulere quicquam aut segregare causam suam possit. Liceat nobis vobisque utramque ripam colere, ut olim majoribus nostris: quomodo lucem diemque[7] omnibus hominibus;[m] ita omnes terras fortibus viris natura aperuit. Instituta cultumque patrium resumite, abruptis voluptatibus,[8] quibus[n] Romani plus adversus sub-

mœnia civitatis, tanquam propugnacula servitutis, auferatis; etiam feræ animantes, si in custodia clauseris, fortitudinis haud jam recordantur. Interficiatis omnes Romanos intra vestram ditionem; libertas et dominatio non facile conveniunt. Opes interemtorum in commune veniant, ne quis occultare quicquam, aut separare causam suam queat. Fas sit nobis vobisque habitare utrumque littus *Rheni*, ut quondam nostris patribus *licuit*: sic omnes terras strenuis viris aperuit natura, quemadmodum solem diemque omnibus mortalibus *exhibuit*. Reciperate, repetite mores habitumque patrium, abscissis deliciis et amœnitatibus, quibus Romani magis in subditos

autem mallet *sit*, vel *ratæ sint*.—5 Mss. Harl. Jes. *et fera*.—6 Ita Mss. Harl. Bodl. Jes. Corb. Puteolanus et recentiores. In Ms. Reg. et editione principe, *clausa tenetis*. In Ms. Corb. *inclusa*.—7 Sic Mss. Flor. Harl. Bodl. Jes. Agr. Puteolanus, Pichena et recentiores. Pariter Plinius, in Panegyric. c. 45. 'Bonos autem otio, aut situ abstrusos, et quasi sepultos, non nisi delationibus et periculis in lucem ac diem proferebant.' Mss. Vatic. 1863. Reg. editio princeps, et Lipsius, *lucem noctemque*. Brotier.—8 Sic bene Mss. Harl.

NOTÆ

[m] *Quomodo lucem diemque omnibus hominibus*] Lipsius, quia in Vat. invenit, *lucem noctemque*, eam lectionem amplexus est.

Ego vulgatam malui: non enim *lucem diemque*, ideo dicitur, quasi lux et dies differant: sed duo simul verba eadem significantia sæpissime junguntur.

Sic infra, 'nova et recentia jura.' In libello de Causis corruptæ eloquentiæ 'libentius novis et recentibus, quam remotis et obliteratis utor.' Ibi etiam non semel invenies, 'veterem et antiquum.' Seneca epistola 111. 'Ceteris æque vanis et inanibus.' Non absimile Plin. Paneg. ad Trajanum: 'Ut sol et dies non parte aliqua, sed statim totus; nec uni aut alteri, sed omnibus in commune profertur.'

Sed prorsus simile inferius; 'bonos autem otio et situ abstrusos. Et quasi sepultos, non nisi delationibus et periculis, in lucem ac diem proferebant.'

Præterea non impropria hic; nam recte quidem dicitur viventes aut die frui; falso, nocte. Immo si ad verbum, *aperuit*, respiciamus, lucem ac diem nobis natura vere aperit, sed noctem quasi recondit, ac tenebris involvit. *Pichena*.

jectos, quam armis, valent: sincerus et integer et servitutis oblitus populus, aut ex æquo agetis, aut aliis imperitabitis.'[9]

65. Agrippinenses, sumto consultandi spatio, quando neque subire conditiones metus[1] futuri, neque palam aspernari conditio præsens, sinebat, in hunc modum re-

pollent quam bellis. *Vos* pura et incorrupta *gens* servitiique immemor, aut ex æquo agitabitis, aut aliis dominabimini.

Agrippinenses, impetrato tempore deliberandi, quando quidem, *neque timor futuri sinebat approbare conditiones, et fortuna præsens temporum* eas *aperte contemni* non patiebatur, *in eam sententiam respondent* legatis: Quæ

Bodl. Jes. Guelf. Agr. Corb. Lipsius et recentiores. Male Ms. Reg. et editio princeps, *voluntatibus*. Puteolanus, *vectigalibus*. Brotier.—9 Ms. Corb. *imperabitis*.

1 Sic bene Mss. Reg. Corb. editio princeps et recentiores. Mss. Harl.

NOTÆ

[a] *Abruptis voluptatibus, quibus*] Ambigua lectio: quam posui, libri firmant, nec ratio impugnat. Vere enim inter Romanas artes fuit, ad homines in imperio retinendos, mollire vires eorum, et per delicias amœnasque voluptates frangere.

Tacitus in Agricola: 'Sequens hyems saluberrimis consiliis absumta, ut homines dispersi ac rudes, eoque bello faciles, quieti et otio per voluptates assuescerent.'

Et paulo post: 'paulatimque discessum ad delinimenta vitiorum, porticus, et balnea, et conviviorum elegantiam; idque apud imperitos humanitas vocabatur, cum pars servitutis esset.'

At veteres tamen editiones, *abruptis vectigalibus;* quod stabiliri prorsus responso Ubiorum videtur, ad hanc orationis partem: 'vectigal et onera commerciorum resolvimus.' *Lipsius.*

Bene, *abruptis voluptatibus:* sic Hist. II. 53. de Othone: 'abruptis vitæ blandimentis.'

Abruptis voluptatibus] Forte, *vectigalibus:* nam huic parti respondere videntur Agrippinenses, his nempe verbis, 'vectigal et onera commerciorum resolvimus:' aut potius respondeat istis Tencterorum: 'sub custode et pretio coiremus.'

Stat tamen pro lectione, *voluptatibus*, quod præivit: 'instituta cultumque patrum resumite, abruptis,' &c. Quid enim instituta et cultus ad vectigalia? Et si legis *vectigalibus*, sequentia etiam hæc nullum sensum habent, 'quibus Romani plus adversus subjectos quam armis valent:' nam certe Romani præpollnere armis in subjectos, dein *vectigalibus*. Sed semper plus armis polluere.

Et prægnantior sententia est de *voluptatibus*, et est haud dubie Taciti, ut patet ex Tac. in Agricola, c. 20. Semel subegere populos armis, sed eos diu perpetuoque vincebant deliciis, oblectamentis, et artibus, quæ ad luxum, elegantiam, et amœnitatem pertinerent: 'idque apud imperitos humanitas vocabatur, cum pars servitutis esset.'

spondent: 'Quæ prima libertatis facultas data est, avidius quam cautius, sumsimus, ut vobis ceterisque Germanis, consanguineis nostris, jungeremur. Muros civitatis, congregantibus se cum[2] maxime Romanorum exercitibus, augere nobis, quam diruere, tutius est. Si qui ex Italia, aut provinciis, alienigenæ in finibus nostris fuerant, eos bellum absumsit, vel in suas quisque sedes refugere. Deductis[3] olim et nobiscum per connubium sociatis, quique mox provenere,[o] hæc patria est. Nec vos adeo iniquos existimamus, ut interfici a nobis parentes, fratres, liberos nostros velitis. Vectigal et onera commerciorum resolvimus. Sint[4] transitus incustoditi; sed diurni et inermes: donec nova et recentia jura[p] in vetustatem consuetudine[5] vertantur.[6] Arbitrum habebimus Civilem et Veledam, apud quos pacta sancientur.' Sic lenitis Tencteris, legati ad Civilem et Veledam

prima libertatis occasio exhibita est, *eam* cupidius quam prudentius occupavimus, ut accederemus vobis aliisque Germanis, fratribus nostris. Mœnia coloniæ firmare nobis, quam evertere, melius est, nunc præcipue cum contrahuntur exercitus Romanorum. Si qui ex Italia, aut e provinciis, extranei in regione nostra fuerant, illos bellum abstulit, vel in suam quisque patriam dilapsi sunt. Deductis olim *colonis*, et nobiscum conjugio permixtis, quique postea nati sunt, hæc nativa sedes est. Nec vos adeo injustos putamus, ut jubeatis occidi a nobis parentes, fratres, sobolem nostram. Tributum et vectigalia mercium abolemus. Sint itinera pervia et aperta; sed interdiu tantum et sine armis *commeare liceat:* dum nova et recentia fœdera, coalita vetustate in morem evalescant. Judicem assumemus Civilem et Veledam, apud quos conditiones pacis firmabuntur. *Ita placatis Tencteris, missi oratores*

Bodl. Jes. Guelf. et Puteolanus, *metu.* Brotier.—2 Ita bene Ms. Reg. editio princeps et recentiores. Mss. Bodl. Jes. et Puteolanus, *tum maxime.* Ms. Corb. *cum maximis.* Idem.—3 Ita Mss. et veteres recentioresque editiones. In intermediis quibusdam, *eductis.*—4 Mss. Harl. Bodl. Jes. *sunt.*—5 Sic bene Mss. Flor. Agr. Reg. Farnes. Lipsius et recentiores. Male Ms. Corb. et editio princeps, *in vetustatem consuetudinem.* In Mss. Harl. Bodl. Jes. *in vetustate et consuetudine.* Puteolanus, *in vetustatem et consuetudinem.* Sic quoque Ms. Harl. prima manu. *Brotier.*—6 *Vertuntur* habent Ms. Reg. et

NOTÆ

[o] *Quique mox provenere*] Id est, Qui ex eis nati sunt. *Pichena.*

[p] *Donec nova et recentia jura*] Intelligit conditiones et pacta, de quibus nunc transigunt inter se Germani et Agrippinenses: quæ pacta sunt *nova jura,* seu novæ leges, quibus mutuo obligantur. Quæ tamen *jura* non possunt, statim coalescere, aut rata sanctaque haberi, nisi longa pacis et perpetuæ fidei experientia approbata firmataque fuerint.

missi cum donis, cuncta ex voluntate Agrippinensium perpetravere. Sed coram adire alloquique[7] Veledam negatum. Arcebantur aspectu, quo venerationis plus inesset. Ipsa edita in turre:[8 q] delectus e propinquis consulta responsaque, ut internuntius Numinis, portabat.

66. Civilis, societate Agrippinensium auctus, proximas civitates affectare, aut adversantibus bellum inferre, statuit. Occupatisque Sunicis,[1 r] et juventute eorum per cohortes composita, quo minus ultra pergeret, Claudius Labeo Betasiorum Tungrorumque et Nerviorum tumultuaria manu restitit: fretus loco, quia pontem Mosæ fluminis anteceperat. Pugnabaturque in angustiis ambigue, donec Germani transnatantes[2] terga Labeonis invasere. Simul Civilis, ausus, an ex composito, intulit se agmini Tungrorum, et clara voce: 'non ideo,'[3] inquit, 'bellum sumsimus, ut Batavi et

ad Civilem et Veledam cum muneribus, omnia ex desiderio Agrippinensium constituere. Sed in conspectum venire et colloqui cum Veleda non licuit. Prohibebantur intuitu, quo plus reverentiæ inesset. Ipsa in excelsa turre agebat: *assumtus* unus *e cognatis*, qui, *velut internuntius divinitatis, consultationes et oracula perferebat.*

Civilis, fœdere Agrippinensium erectus, propinquis nationibus imminere, vel repugnantibus inferre arma, decrevit. Cum Sunicos invasisset, pubemque illorum per cuneos ordinasset, quin ulterius irrumperet, impediit Claudius Labeo, propere contracto agmine Betasiorum Tungrorumque et Nerviorum: nixus loco, quia occuparat pontem Mosæ amnis. Certabaturque in arctis locis ancipiti Marte, donec Germani transmeantes, Labeonem a tergo invasere. Eodemque tempore Civilis, dubium, an *per audentiam, an ex compacto, inseruit se cohortibus Tungrorum, et alta voce:* Non ideo, *ait*, arma cepimus, ut Batavi et Treveri populis dominentur.

editio princeps.—7 Ms. Corb. *colloquique.*—8 In Mss. Reg. et editione principe, *edita intrare.* Inde sane emendatum in Ms. Agr. *adyta intrare.* At melius ceteri libri, *edita in turre.* Brotier.

1 Ita Mss. Harl. Bodl. Jes. Puteolanus et recentiores. Ita quoque Ms. Flor., sed alterum *n* superscriptum, quasi legendum, *Sunnicis.* Plinio, IV. 17. dicuntur, *Sunuci.* Corrupte Ms. Reg. *summis.* Editio princeps, *sumas.* Brotier.—2 Sic Ms. Corb. editio princeps et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *tranantes.* Additum in margine Ms. Bodl. *tranatantes*, quod in suo textu Gronov. recepit.—3 Mss. Bodl. Jes. *nondum, inquit.*

NOTÆ

q *Ipsa edita in turre*] Romana edit. et Rodolphus, *ipsa adyta intrare, dilectus e prop.*: quæ lectio non spernenda. *Lipsius.*

Vox *adyta*, hic nihil ad rem. Tacitus nunquam Græca vocabula usurpat, nisi cum non suppetunt Romana: sensus non spernendus, sed vox spernenda.

r *Sunicis*] Sunici, pars Ubiorum populorum, in Germania inferiore. Vide notas l. IV. c. 18. ubi de *Ubiis* egimus. *Tillemonius.*

Treveri gentibus imperent. Procul hæc a nobis arrogantia: accipe societatem: transgredior ad vos, seu me Ducem,[s] seu militem, mavultis.' Movebatur vulgus, condebantque gladios; cum Campanus ac[4] Juvenalis, ex primoribus Tungrorum, universam ei gentem dedidere. Labeo, antequam circumveniretur, profugit. Civilis Betasios quoque ac Nervios, in fidem acceptos, copiis suis adjunxit: ingens rerum,[5] perculsis civitatum animis, vel sponte inclinantibus.

67. Interea Julius Sabinus,[t] projectis fœderis[1] Romani[u]

Longe hæc a nobis superbia: assumite societatem: transeo ad vos, seu me ductorem, seu militem, cupitis. *Excitabatur multitudo, recondebantque enses; cum Campanus ac Juvenalis, ex proceribus Tungrorum, universum ei agmen tradidere. Labeo, priusquam interciperetur, fuga evasit. Civilis Betasios etiam ac Nervios, fidei permissos, exercitui suo adjecit: eo successu ingens* ille, *exterritis gentium animis, vel ultro ad ipsum concedentibus.*

Interea Julius Sabinus, proculcatis societatis Romanæ monumentis, Cæsarem *se*

4 Ms. Corb. *atque.*—5 Sic bene Mss. Jes. Guelf. et editiones recentiores. Ms. Bodl. et Puteolanus, *vigens rerum.* In Mss. Reg. Agr. et editione principe, *ingens rerum tumultus. Tumultus* quoque secunda manu additum in Ms. Guelf. Inde Heinsius conjiciebat, *ingens rerum cumulus;* ut dictum est supra Hist. II. 24. 'cumulus prosperis.' At plus vigoris ac sensus, si *ingens rerum* retineatur. *Brotier.*

1 Male tentat Lipsius, *prolectus,* vel *prolatis Romani generis monumentis.* Quasi Julius Sabinus, proavia sua et divo Julio, ut dictum est supra c. 55.

NOTÆ

[s] *Seu me Ducem*] Insidiosa modestia dictum: ut a Sallustii Catilina: 'vel imperatore, vel milite me utimini.' *Lipsius.*

[t] *Julius Sabinus*] Alius ab isto, qui Senecæ patri nominatur, l. IX. controv. 4., qui Gallis præfuit sub Caio: an paterne hujus? Dionem vide libro ultimo. *Lipsius.*

[u] *Projectis fœderis Romani*] Pseudo-Cæsar ille tabulas et monumenta projecit et discerpsit; palam quibus scilicet fœdus Romanorum cum Lingonibus et ceteris circa populis sancitum fuerat.

Infra Cerealis 77. 'Neque aliud excusandum habeo, quam quod vos Gallici fœderis oblitos, &c. credidi.' *Colerus.*

Atqui omnia plena moris, quem significat his verbis Tacitus. Dionysius Halic. l. IV. ubi de pactis a Ser. Tullio cum Latinis: 'Ut nullo unquam tempore obliterarentur fœderis pacta, columnam æneam erexit, inscripsitque in ea, quæ in conciliis decreta erant, et eas civitates quæ societatis principes erant.'

Eodem de fœdere, quod Sabinis dedit Superbus: 'Horum fœderum monumentum Romæ positum stat in templo Jovis Fidii, quem Romani Sancum vocant, clypeus nempe ligneus, et pellis bovina valde distenta, scil. bovis illius, qui ob fœdus mactatus fuit; quæ pellis literis antiquis

monumentis, *Cæsarem* se salutari jubet: magnamque et inconditam popularium turbam in Sequanos rapit, conterminam civitatem et nobis fidam. Nec Sequani detrectavere certamen. Fortuna melioribus affuit. Fusi Lingones.[v] Sabinus festinatum temere prælium[2] pari formidine deseruit: Utque famam exitii sui faceret, villam, in quam perfugerat,

appellari jubet: ingentemque et incompositam multitudinem in Sequanos abripit, finitimam gentem et nobis fidelem. Nec Sequani abnuere pugnam. Fortuna fortiores juvit. Fugati Lingones. Sabinus properatum inconsulto certamen pari pavore reliquit. Et ut mortis suæ rumorem spargeret, incendit prædium, in quod

superbus, se Cæsarem appellaret. *Brotier.*—2 Ita Ms. Corb. et editiones recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *bellum.* In editione prin-

NOTÆ

inscriptas habet conditiones fœderis.'

Cicero pro Balbo: 'Cum Latinis omnibus fœdus ictum, Sp. Cassio, Postumo Cominio coss. quis ignorat? quod quidem nuper in columna ænea meminimus post rostra incisum et proscriptum fuisse.' De eodem Livius, l. II. 'Nisi fœdus cum Latinis columna ænea insculptum monumento esset.'

Livius rursum l. XXVI. 'Hæc convenerunt, conscriptaque biennio post Olympiæ ab Ætolis, in Capitolio ab Romanis, ut testata sacratis monumentis essent, sunt posita.'

Fœdus Smyrnæorum et Magnetum in marmoribus Arundelianis: 'Inscribant fœdus utrique populi in columnis, et reponant Smyrnæi quidem in templo Veneris Stratonicidæ, et Magnetiæ, quæ ad Mæandrum sita, in templo Dianæ Leucophrynæ; Magnetes vero in foro, juxta aram Dionysii et imagines imperatorum.' Memnon de Romanis et Heracliensibus: 'Et duæ tabulæ æneæ pacta fœderis paria similiaque exhibebant; quarum altera quidem apud Romanos, affixa est in templo Jovis Capitolini, altera vero apud Heracleam posita est, utique in delubro Jovis.'

Auctor 1. Macab. 14. 'Et inscripserunt in tabulis æneis, quas affixerunt columnis, in monte Sion.'

De hujusmodi igitur στήλαις, cippis, vel columnis, tabulisve, aut δέλτοις, quibus fœdus, quod Romani Lingonibus dederant, incisum erat publiceque propositum, eversis et confractis, intellige. *Gronovius.*

Fœderis Rom.] Sic tabulas fœderum in templis reponebant, aut locis aliis publicis. Dionysius: 'Fœderum pariter descripta exemplaria et similibus verbis, affixa in templis.'

[v] *Fusi Lingones*] Tangit hoc bellum, quod in Joanne Sarisberiense legitur, l. v. c. 7. 'Auspiciis imperatoriis Cæsaris Domitiani, Germanico bello, quod Julius Civilis in Gallia moverat, Lingonum opulentissima civitas, quæ ad Civilem desciverat, cum advenientem ab exercitu Cæsaris populationem timeret, quod præter spem inviolata nihil ex rebus suis amiserat, ad obsequium redacta, septuaginta millia armatorum tradidit ei.' Quæ totidem verbis apud Frontinum l. IV. Strategematon. *Lipsius.*

cremavit: illic voluntaria morte interiisse[3] creditus. Sed, quibus artibus latebrisque vitam per novem mox annos traduxerit, simul amicorum ejus constantiam et[4] insigne Epponinæ[5] [w] uxoris exemplum, suo loco reddemus. Sequanorum prospera acie belli impetus stetit. Resipiscere paulatim civitates, fasque et fœdera respicere, principibus Remis: qui per Gallias edixere, 'ut missis legatis in commune consultarent, libertas an pax placeret.'

68. At Romæ cuncta in deterius audita Mucianum angebant; ne, quanquam egregii Duces (jam enim Gallum Annium et Petilium Cerialem delegerat) summam belli parum tolerarent.[1] Nec relinquenda urbs sine rectore.[x] Et Domi-

se ex fuga receperat: illic sponte mortem sibi attulisse existimatus est. *Sed, suo tempore trademus, quibus* postea *artibus et receptaculis vitam exegerit per novem annos, atque etiam familiarium ejus fidem firmitudinemque, et eximium Epponinæ conjugis exemplum. Secundo Sequanorum certamine, ardor belli cohibitus. Sensim redire ad obsequium nationes, jusque et pacta reputare, ducibus auctoribusque Remis: qui per Gallias pronuntiavere palam*, ut missis oratoribus, in publicum deliberarent, an libertatem mallent, an pacem.

At in urbe omnia in pejus nuntiata Mucianum solicitum habebant, ne, licet eximii duces (jam enim asciverat Gallum Annium, et Petilium Cerialem) hanc *belli molem parum sustinerent. Nec omittenda civitas sine rectore. Et metuebantur*

cipe, *festinatur temere*. Omisit, *prælium*, aut *bellum*.—3 Mss. Harl. Jes. *interisse*. In Ms. Corb. *creditus interiisse*.—4 *Et* a Cl. Ernesto omissum.—5 Sic Mss. Harl. Bodl. Puteolanus et recentiores. In Mss. Reg. Jes. Agr. et editione principe, *Eponinæ*, quod et recipit Brotier. Plutarchus in 'Ερωτικῷ eam appellat 'Εμπονήν.

1 Sic optime Mercerus, Pichena et recentiores. Perperam Mss. et veteres editiones, *nequaquam egregii duces .... tolerare*. Frustra conjiciebat vir eruditus in editione Gryphii: *nec, quanquam egregii duces .... poterant tolerare.*

NOTÆ

[w] *Insigne Epponinæ*] Vere *insigne* et rarum, plerumque fidei in sexu infido. Non est in libris qui extant. Servaverat Tacitus in ultimum Vespasiani annum; cum et Julius hic Sabinus (qui gloriabatur a Cæsare genus ducere) et ista ipsa Epponina interfecti. *Lipsius*.

[x] *Nec relinquenda urbs sine rectore*] Non intelligit hic præfectum urbis tantum: nam eo viro opus fuit, qui simul et haberet auctoritatem comprimendi novatores, et res novas in urbe; et cujus fides probatissima esset in Flavianas partes.

Elegit autem in id Arretinum Clementem, qui innexus domui Vespasiani, et qui prætorio impositus, vim armaque et imperium haberet in urbe; sicque simul prætorianis Varum sibi suspectum abstrahit Mucianus; et Domitianum urbi, cujus metuebatur ambitio, illumque ducit Lugdunum usque, non ultra; ne occuparet ille

tiani indomitæ libidines timebantur: suspectis, uti diximus, Primo Antonio Varoque Arrio. Varus, Prætorianis præpositus, vim atque arma retinebat. Eum Mucianus pulsum loco, ne sine solatio ageret, annonæ præfecit. Utque Domitiani animum, Varo haud alienum, deliniret, Arretinum[2] Clementem, domui Vespasiani per affinitatem innexum et gratissimum Domitiano, Prætorianis præposuit, 'patrem ejus,[3] sub Caio Cæsare, egregie functum ea cura,' dictitans: 'lætum militibus idem nomen, atque ipsum, quanquam[4] Senatorii ordinis,[y] ad utraque munia sufficere.' Assumun-

flagrantissimæ Domitiani cupidines: suspectis, ut memoravimus, Primo Antonio, Varoque Arrio. Varus, prætoriis cohortibus impositus, vim et arma habebat. Eum Mucianus prætorio amotum, ne solatii expers agitaret, rei frumentariæ imposuit. Utque demulceret Domitiani animum, qui in Varum pronus erat, *prætoriano militi præfecit Arretinum Clementem, necessitudine conjunctum familiæ Vespasiani, et acceptissimum Domitiano; asseverabat*, parentem illius, imperante Caligula, eximie id munus exercuisse. Gratum idem vocabulum militi, atque ipsum, licet senatorii loci, utrique muneri parem esse. *Asciscuntur ex urbe illustrissimus*

Brotier.—2 Ita Mss. Flor. Harl. Bodl. Jes. Agr. Puteolanus et recentiores. In Mss. Reg. Corb. *Arrentinum*. Editio princeps, *Arentinum*. Ursinus ex vetere inscriptione, quæ extat apud Gruterum, p. 104. n. 6.

PERMISSU. M. ARRICINI. CLEMENTIS.

emendabat *Arricinum Clementem*. At minime constat Arricinum hunc Clementem eundem esse, atque Arretinum Clementem, quem quoque memorat Suetonius in Domit. XI. 'Arretinum Clementem consularem virum, e familiaribus et emissariis suis, capitis condemnaturus, in eadem, vel etiam in majore gratia habuit.' *Idem*.—3 Ryckii Ms. *pat. ejus bello sub*, &c.—4 Sic bene Mss. Flor. Harl. Bodl. Jes. Corb. Agr. Puteolanus et recentiores. In

NOTÆ

exercitus, resque turbaret.

Volebat enim, ut frater Titus in Oriente, ita et ipse famam belli in Germania sibi comparare quocumque pacto: cui cupiditati obsistit Mucianus de pace anxius, ut et pater Vespasianus, qui compressit mox, depressitque juvenem, licentia principatus ferocientem.

y *Quanquam Senatorii ordinis*] Suetonium igitur culpæ quis purgat, scribentem, Titum primum e senatoriis prætorio præfectum? In Tito c. 6. 'Præfecturam quoque prætorii suscepit, nunquam ad id tempus, nisi ab equite Romano administratam.' *Lipsius*.

Non condit historiam Suetonius: præcipua quædam capita rerum attingit tantum, haud solicitus de circumstantiis, quæ ad personam aut genium principis non spectarent, et quæ raro contingerent, aut in exemplum consuetudine nondum firmata essent; ut hoc loco se habet de præfectura prætorii, quæ Arretino senatorio mandata tantum ad aliquot dies aut menses; et ex necessitate, non ex more.

Quanquam Senatorii ordinis] Ne so-

tur e civitate clarissimus quisque, et alii per ambitionem.[z] Simul Domitianus Mucianusque[a] accingebantur, dispari[5] animo: ille spe ac juventa properus, hic moras nectens, quis flagrantem retineret, ne ferocia ætatis et pravis impulsoribus, si exercitum invasisset, paci belloque male consuleret.[b] Legiones victrices, sexta et octava,[6] Vitellianarum unaetvicesima, e recens conscriptis secunda, Penninis Cottianisque[7] Alpibus,[c] pars monte Graio,[d] traducuntur: XIV.

quisque, et alii ambitiose delecti. *Una Domitianus Mucianusque expediebant, diverso voto et affectu: ille spe et ætate promtus; hic cunctandi causas componens, quibus ardentem cohiberet, ne impetu juventæ, et malignis consultoribus, si exercitum occupasset, paci belloque minus recte provideret. Legiones victrices sexta et octava, Vitellianarum unaetvicesima, et e proxime delectis secunda, transmittuntur Alpibus Penninis et Cottianis, pars monte Graio. Accersuntur e Britannia quartadecima*

Ms. Reg. et editione principe, *tanquam*. Brotier.—5 Ms. Guelf. *dispersi:* at in margine, *dispari*.—6 Sic recte eruditus Savilius, Pichena et recentiores. Idque patet ex Hist. II. 83. et 85. *Sexta* autem habetur in Mss. Vatic. 1958. Harl. Bodl. Jes. Guelf. Sic quoque Puteolanus. Male Ms. Flor. *XI.* id est, undecima. Ms. Agr. *tertiadecima*. *Octava* est in Mss. Vatic. 1864. Flor. Agr. Corb. Perperam Mss. Vatic. 1958. Harl. Bodl. Jes. Guelf. *XVIII.* id est, *duodevicesima*. Pessime pro utroque numero Mss. Vatic. 1863. Reg. et editio princeps, *XXVIII.* Brotier.—7 Male Ms. Reg. et editio princeps, *Cocianis*. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *Coctianis*. De Cottianis Alpi-

NOTÆ

licitetis locum hunc. Ad breve tempus hoc et necessitate rerum temporumque id expressum; nempe, dum rediret Mucianus in urbem, aut Vespasianus, vel adventaret ipse Titus, qui patri præfectus prætorii fuit; nec abibit in exemplum, donec sub Antonino tandem præfecti prætorii omnes senatorii ordinis fuere.

[z] *Et alii per ambitionem*] Mucianus assumebat secum in expeditionem splendididissimum quemque ex civitate; metu, ne quid absente se molirentur: alii per ambitionem ipsorum, vel et ipsius Muciani, vel per invidiam et æmulationem suspicionemque, expedire adacti; vel ultro ipsi expediebant colebantque Mucianum, et demereri eum volebant hac expeditione, et per ipsum, principem Vespasianum.

[a] *Domitianus Mucianusque*] Sueton. Domit. 2. 'Expeditionem quoque in Galliam Germaniasque, neque necessariam, et dissuadentibus paternis amicis inchoavit [Domitianus] tantum ut fratri se et operibus et dignatione adæquaret.'

[b] *Ne....paci belloque male consuleret*] Non hic agitur proprie de bello externo seu Germanico, quod non perinde metuebat Mucianus. Timebat longe magis, ne ferox juventa et ambitione Domitianus, aliquid novi moliretur, et res iterum misceret bello civili: et sic, *ne bello et paci male consuleret*, in genere et indefinite.

[c] *Penninis Cottianisque Alpibus*] Quidam ante Cerealem, nonnulli post eum, ut ex hoc et sequente libro

legio[8] e Britannia, sexta ac decima[9] ex[10] Hispania accitæ.[e] Igitur venientis exercitus fama, et suopte ingenio, ad mitiora inclinantes Galliarum civitates, in Remos[f] convenere. Treverorum legatio illic opperiebatur, acerrimo instinctore[11] belli Tullio Valentino. Is meditata oratione cuncta, magnis imperiis objectari solita, contumeliasque et invidiam in Populum Romanum effudit: turbidus miscendis seditionibus, et plerisque gratus vecordi facundia.

69. At Julius Auspex,[1] e primoribus Remorum, 'vim Romanam pacisque bona' dissertans, et 'sumi bellum etiam ab ignavis, strenuissimi cujusque periculo geri, jamque super caput legiones,' sapientissimum quemque reverentia fideque, juniores periculo ac metu, continuit.[g] Et[2] Valentini

legio, ex Hispania sexta ac decima. Itaque adventantium legionum rumore, et suamet sponte, proclives ad meliora Galliarum gentes, Durocorturum Remorum coivere. Legati Treverorum illic expectabant, vehementissimo concitore belli Tullio Valentino. Is composita oratione exprompsit *omnia, quæ magnis dominationibus exprobrari solent, convicia probraque et odium in nomen Rom. profudit: promtus ingenio et discordiis incitandis idoneus, ac plerisque acceptus vesana eloquentia.*

At Julius Auspex, e proceribus Remorum, potentiam Rom. et commoda pacis *enumerans, disserensque* suscipi bellum etiam ab inertibus, sed fortissimi cujusque discrimine transigi, jamque cervicibus imminere legiones, *prudentissimum quemque respectu et fide cohibuit, ferocioresque discrimine ac formidine. Et* illi

bus vide Plinium, III. 20. *Brotier.*—8 *Legio* abest a Ms. Corb.—9 Sic optime eruditus Savilius, Pichena et recentiores. *Sexta* etiam legitur in Ms. Flor. Perperam alii Mss. et veteres editiones, *III.* vel *tertia.* Pro *decima,* Mss. et editiones veteres habent, *prima.* Sed mendose, ut patet ex Hist. v. 19. *Brotier.* —10 Ms. Corb. *de Hispania.*—11 Ms. Corb. *instructore.*

1 Ms. Reg. *Julius haruspex.* Sed mox habet, *Auspicis.*—2 Ms. Jes. *ut Valentini.*

NOTÆ

discere est. *Savilius.*

[d] *Monte Graio*] Alpis Graia, mons Centronum et Salassorum populorum, in Viennensi quinta, Galliæ provincia: hodie *le Petit Saint Bernard,* mons comitatus Tarentasiæ in Sabaudia, et ducatus *Aouste,* in Pedemontio. *Tillemonius.*

[e] *VI. ac X. ex Hispania accitæ*] Sic Tacitus libro præcedenti: 'Initio per Hispaniam a prima Adjutrice orto; quæ memoria Othonis infensa Vitellio, decimam quoque ac sextam traxit.' *Pichena.*

[f] *Remos*] Hi populi Belgicæ secundæ, in Gallia Belgica: hodie diœcesis Archiepiscopatus *Rheims,* et Episcopatus *Laon:* vel, secundum divisionem temporalem, pars est majorum præfecturarum, *Picardiæ, Campaniæ,* et *Insulæ Franciæ,* in regno Franciæ ad septemtrionem. *Tillemonius.*

[g] *Sapientissimum quemque reverentia fideque, &c. continuit*] An Auspex illos continuit sui reverentia, et fide sua in Romanos velut exemplo, an pro-

animum laudabant, consilium Auspicis sequebantur. Constat, obstitisse[3] Treveris Lingonibusque apud Gallias, quod, Vindicis motu, cum Verginio steterant.[4] Deterruit plerosque provinciarum æmulatio: 'quod bello caput? unde jus[5] auspiciumque peteretur?[h] quam, si cuncta provenissent, sedem Imperio legerent?' Nondum victoria, jam discordia erat: aliis fœdera, quibusdam opes viresque, aut vetustatem originis, per jurgia[6] jactantibus.[i] Tædio futu-

Valentini strenuitatem extollebant, et prudentiam Auspicis sectabantur. Haud ambigitur, nocuisse Treveris Lingonibusque apud Gallias, quod, bello Vindicis, Verginium secuti essent. Multos absterruit invidia civitatum: quæ bello sedes? unde imperium et auspicium sumeretur? et si omnia pro votis cessissent, quod caput rerum deligerent? *Nondum vicerant, et jam dissentiebant* de principatu: *aliis societates* suas prædicantibus, *nonnullis copias et potentiam, aut antiquitatem*

****

—3 Ita Mss. et veteres recentioresque editiones. Rhenanus, *obstetisse*, et sic Gronov.—4 Ms. Corb. *steterunt*.—5 Sic bene Mss. Flor. Harl. Bodl. Bud. Agr. Guelf. editio princeps, Rhenanus et recentiores. Ms. Jes. et Puteolanus, *vis auspiciumque*. Brotier.—6 Optime sic emendavit Paulus Manutius, quem Lipsius ceterique sunt secuti, præter Ryckium, qui e suo Ms. Agr. edidit, *pro jure jactantibus*. Id quoque laudabat Lipsius ex Romano libro; quo nomine vulgo indigitat editionem principem. At in ea non legitur, *pro jure*, sed, *perjuria;* uti habent etiam Mss. Flor. Reg. Corb. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *perjuriuque:* quod immerito probant Superantius et Salinerius, quasi sua perjuria, et suas a Romanis defectiones jactaverint. Laudantque Classicum, qui se hostem populi Romani potius quam socium jactabat, supra cap. 55. *Idem.*

NOTÆ

pria sua ipsius reverentia, quam scil. ei exhiberent? an ipsorum nempe sapientum reverentia et fide ipsos sapientes continuit? an auctoritate sua velut sapientissimus? Puto, quemadmodum juniores continuit metu aut periculo armorum Romanorum, ita et sapientiores continuit reverentia et fide erga imperium Romanum. Est qui vertat, quasi ipsos, sua ipsorum reverentia et fide, continuerit, supple, in imperium: sed eo sensu scribere debuisset Tacitus, *fides*. Est qui sumat hic, *fidem* pro *auctoritate*, quasi in ipsum crederent, nec parum ei deferrent.

[h] *Unde jus auspiciumque peteretur*] Unde auctoritas et imperium? ubi vis et majestas principatus resideret?

Unde jus auspiciumque peteretur] Unde *jussa*, unde *imperia peterentur?* Cic. pro Sextio: 'Hic, qui se est tutatus, sic, ut in privata re, Deos Penates suos, in Repub. jura tribunatus, auspiciaque defenderet.' Formula loquendi, qua dominandi vis, qua summa auctoritas regendi imperandique significatur, quandoque et fortuna.

[i] *Per jurgia jactantibus*] In Mss. *perjuria jactantibus:* quod Manutii conjecturam firmat *per jurgia*.

Romano tamen libro est, *pro jure jactantibus;* quod rejicere, injuriam sane sit. *Lipsius.*

rorum præsentia placuere. Scribuntur ad Treveros[j] epistolæ, nomine Galliarum, 'ut abstinerent armis, impetrabili venia et paratis deprecatoribus, si pœniteret.' Restitit idem Valentinus, obstruxitque civitatis suæ aures, haud perinde instruendo bello intentus, quam frequens concionibus.

70. Igitur non Treveri, neque Lingones ceteræve rebellium civitates, pro magnitudine suscepti discriminis agere. Ne Duces quidem in unum consulere. Sed Civilis avia Belgarum circumibat:[k] dum Claudium Labeonem capere aut exturbare[l] nititur. Classicus, segne plerumque otium trahens, velut parto imperio fruebatur. Ne Tutor quidem maturavit superiorem Germaniæ ripam et ardua Alpium præsidiis claudere.[1] Atque interim unaetvicesima legio

gentis, per altercationes ostentantibus. Cura et metu futurorum, præsentia maluere. Componuntur ad Treveros literæ, nomine Galliarum, ut ponerent arma, impetrari pacem posse, et promtis *internuntiis* qui deprecarentur, si resipiscerent. *Repugnavit idem Valentinus, obsepsitque aures suæ nationis, non perinde acer parando bello, ac vehemens et multus orationibus.*

Itaque neque Treveri, neque Lingones, aut aliæ, quæ defecerant, nationes, satis intentæ curis erant, pro mole suscepti belli. Ne duces quidem in commune deliberabant. Sed Civilis per inaccessa Belgarum loca *distinebatur: dum intercipere Claudium Labeonem, vel expellere conatur. Classicus, per inertiam plerumque tempus agens, velut certo* jam *principatu potiebatur. Ne Tutor quidem properavit dispositis stationibus insidere superiorem Germaniæ ripam, et Alpium juga. Atque interim unaetvicesima legio Vindonissa prorupit,* simul et *Sextilius Felix cum cohor-*

1 Lipsius e Ms. Rom. corrigit, *præsidiis capere.*

NOTÆ

Per jurgia jactantibus] Nescio quid venerit in mentem Italis et Hispanis, qui vertunt, quasi sæpius rebellasse adversus Romanos gloriarentur. Forte sumserant eam interpretationem ex voce *perjuria,* qua veteres libros insederat.

[j] *Scribuntur ad Treveros*] Spernuntur Lingones, dum consulitur saluti Treverorum; et hoc a Gallis, et a Remis! scil. quia Lingones defensores acerrimi Verginii contra Vindicem. Jamque profligati in Sabino Galli, Lingones suos conterrenos negligunt, et servant Germanos. Puto, sic actum, quia caput rebellionis, aut saltem præcipui Treveri; at Lingones tantum socii; hinc ad potentiores scribitur, ut, si velint, communicent aliis epistolas et consilia de pace.

[k] *Avia Belgarum circumibat*] Forte paludes et æstuaria Batavorum.

[l] *Capere aut exturbare*] Ex duobus hostibus, acrius insequitur domesticum et intestinum, *æmulatione oppidana,* ut fieri solet sæpe in exitium Reipub.

Vindonissa,[m] Sextilius Felix[n] cum auxiliariis cohortibus per Rhætiam irrupere. Accessit ala Singularium,[o] excita olim a Vitellio, deinde in partes Vespasiani transgressa. Præerat Julius Briganticus, sorore Civilis genitus, ut fermo acerrima proximorum odia sunt, invisus avunculo infensusque.[p] Tutor Treverorum copias, recenti Vangionum,[2][q] Caracatium,[r] Tribocorum[s] delectu[3] auctas, veterano pedite

tibus sociorum per Rhætiam invasit. *Adjunxit se ala Singularium, evocata olim a Vitellio, mox ad partes Flavianas translata. Hanc regebat Julius Briganticus, sorore Civilis natus, ut plerumque vehementissimæ sunt propinquorum iræ, inimicus avunculo infestusque. Tutor Treverorum agmen, novis auxiliis Vangionum, Caracatium* et *Tribocorum validum, auxit* adhuc *veterano peditatu equitatuque, solici-*

2 Cluver. *Nemetum* et mox *Nemetibus.* Sed hæc nimis abeunt a veterum et vulgatorum vestigiis. Suspicabar *Vangionum, Tabernatium, Tribocorum:* deinde *Tribocis Vangionibusque et Tabernatibus.* Ipsum Cluv. vide Germ. Ant. 2. 12. *Gronov.* Non mitior hæc correctio, quam Cluveriana. Ms. Flor. *Cæracatium.* Bud. *Ceracat.* Agr. ed. pr. *Ceratacium.* Lectionem Florentinam probat Ryckius, intelligitque *Cæræsos* Cæsaris B. G. II. 4. quod situi populi istius non convenire, benè docet Cellarius Geogr. Ant. t. 1. p. 245. nihil ipse definiens, quod optimum factu puto. Rhenanus Rer. Germ. III. p. 326. suspicatur fuisse in eo loco, ubi arx *Drakenfels* fuerit. Eam sic fortasse dictam a loco, quasi *Racatium* h. e. *Carucatium.* Ernest. Brotier. et Lall. recepere *Cæracates.* Vales. Not. Gall. p. 42. *Caracates* male in sede Tribocorum locat, iisque Argentoratum assignat, quod nullo modo admittendum Schœpflinus nostras docet Alsat. ill. t. 1. p. 62. Neque audiendus Laguille in Notice de l'anc. Gaule p. 9., qui *Saracates* effingit, Saræ fluminis accolas. Placet hoc Bipontinis, qui potius *Saravates* a *Saravo* dictos autumant. D'Anvillius in Not. de la Gaule p. 198. nomen vulgatum servat, *Caracates*que Vangionibus ad latus ponit, urbemque iis Magontiacum tribuit. Hoc et in tabula Galliæ antiquæ ita expressit.—3 Ita Mss. Flor. Corb. editio princeps, Pichena et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *lectu auctas.* Secunda manu in

NOTÆ

[m] *Unaetvicesima legio Vindonissa*] *Vindonissa*, sexto casu. Oppidum est Helvetiorum, unde irrupisse, ait, legionem *unaetvicesimam*, quæ ex Vitellianis fuerat, et *Rapax* cognominabatur, ut alibi Tacitus. *Pichena.*

Unaetvicesima legio Vindonissa] An illa legio prorupit ex castris, quæ reservata Vindonissæ fuerant, sicut et Magontiaci? an vero per Vindonissam transiens hostes invasit? Certe hæc missa fuerat ex Italia; sicque per Vindonissam et Helvetios, irrupit in Germaniam.

[n] *Sextilius Felix*] Puto, erupit leglo XXI. Vindonissa; at Sextilius Felix solus per Rhætiam invasit cum cohortibus.

[o] *Ala Singularium*] Unde emergit illa *ala Singularium*, nisi forte ex Rhætia cum Sextilio? Sic et statim derepente eduxit Vascones supra, nec unde tam subito emerserint, declarat.

[p] *Invisus avunculo infensusque*] Odio eum habet avunculus, *et vicissim* ille aversabatur avunculum.

[q] *Vangionum*] Vangiones populi

atque equite[t] firmavit, corruptis spe, aut metu subactis legionariis: qui primo cohortem, præmissam a Sextilio Felice, interficiunt; mox ubi Duces exercitusque Romanus[4] propinquabant, honesto transfugio[u] rediere: secutis Tribocis Vangionibusque et Caracatibus. Tutor, Treveris comitantibus, vitato[5] Magontiaco, Bingium[v] concessit, fidens loco, quia pontem Navæ[6] fluminis[w] abruperat, sed incursu

tatis spe legionariis, aut formidine adactis: qui primo obtruncant cohortem, quam præire Sextilius jusserat; dein postquam adventabant duces legionesque Rom., laudabili perfugio revertere: simul accedentibus Tribocis, Vangionibusque et Caracatibus. Tutor, simul cum Treveris, declinato Magontiaco, Bingium se recepit, fisus loco, quia pontem Navæ amnis intersciderat, sed irruptione cohortium, quas Sexti-

Ms. Harl. *delectu*.—4 Ita Mss. Reg. Harl. Bodl. Jes. Agr. Guelf. editio princeps et recentiores. Compendiose in Ms. Flor. *Roman.* Ex hoc, aut simili, compendio Rhenanus edidit, *Romani;* quod recipere Gronov. et Ryckius. In Mss. Harl. Jes. *propinquabat*. Brotier.—5 Ms. Ryckii *vitata*.—6 Sic bene Rhenanus et recentiores. In Mss. et veteribus editionibus, *navas*, aut

NOTÆ

Germaniæ superioris, in Belgica regione Galliæ: hodie diœceses Archiepiscopatus *Mayence*, et Episcopatus *Wormbs*. Vel, secundum divisiones temporales, pars est dominii temporalis Archiepiscopatus et Electoratus *Mayence*, omnis Episcopatus *Wormbs* dominium temporale, pars *Palatinatus Rheni* late sumti, pars *Hassiæ* provinciæ, et *Wetteraviæ*, in circulis Rheni superioris et inferioris. *Tillemonius*.

[r] *Caracatium*] Alii legunt, *Nemetum*. Nemetes, populi Germaniæ superioris, in Belgica regione ad Rhenumfluvium: hodie diœcesis Episcopatus *Spiræ*. Vel, secundum divisiones temporales, pars *Palatinatus Rheni*, et Lotharingiæ *Lorraine*, omne dominium temporale Episcopatus *Spiræ*, et Marchionatus *Badæ*, in circulis Rheni superioris, inferioris, et Sueviæ. *Tillemon*.

[s] *Tribocorum*] Hi populi Germaniæ superioris, in Belgica regione Galliæ: hodie diœcesis Episcopatus *Strasbourg*, in *Alsatia*, ad utramque Rheni ripam. *Tillemon*.

[t] *Veterano pedite atque equite*] Intellige legionarios, quos spe aut metu traxerat.

[u] *Honesto transfugio*] Quia inhonesti transfugii pœnitebat, quia honestius redire ad suos, quam transfugisse ad hostes; si quid tamen *honestum* in tanta mobilitate ingeniorum, in tanto fidei et sacramenti militaris neglectu.

[v] *Bingium*] Oppidum Vangionum populorum, in Germania superiore: hodie *Bingen*, oppidum Archiepiscopatus et Electoratus Moguntini, ad occidentem, et ad confluentes Rheni Navæ. *Tillemon*.

[w] *Pontem Navæ fluminis*] Solus Ausonius meminit: 'Transieram celerem nebuloso flumine Navam.' Apud Bingium *Nava* Rheno miscetur. *Rhenanus*.

Navæ] Nava flumen est Treverorum et Vangionum populorum, in Belgica regione Galliæ: hodie *Nabè* vel *Nauv;* labitur per Palatinatum Rheni &c. in Rhenum fluvium se ex-

cohortium, quas Sextilius ducebat, et reperto vado, proditus fususque.[x] Ea clade perculsi Treveri, et plebes,[7] omissis armis, per agros palatur: quidam Principum, ut primi posuisse bellum viderentur, in civitates, quæ societatem Romanam non exuerant, perfugerunt.[8] Legiones a Novesio Bonnaque in Treveros, ut supra memoravimus, traductæ, se ipsæ[9] in verba Vespasiani adigunt. Hæc Valentino absente gesta: qui ubi adventabat furens, cunctaque rursus in turbas et exitium conversurus, legiones in Mediomatricos, sociam civitatem, abscessere. Valentinus ac Tutor in arma Treveros retrahunt: occisis Herennio ac Numisio, Legatis, quo minore spe veniæ cresceret vinculum sceleris.[y]

71. Hic belli status erat, cum Petilius Cerialis Magontiacum venit: ejus adventu erectæ[1] spes. Ipse pugnæ avidus et contemnendis, quam cavendis, hostibus[2] melior,

lius regebat, et invento vado, proditus et profligatus est. *Eo damno exterriti Treveri, et vulgus, abjectis armis, per campos vagus errat: nonnulli procerum, ut primi omisisse bellum crederentur, abscessere in urbes, quæ fidem Romanam non mutarant. Legiones a Novesio Bonnaque in Treveros translatæ, ut antea retulimus, propria sponte in nomen Vespasiani sacramentum appellant. Hæc transacta absente Valentino: qui postquam advenit ira vesanus, omniaque rursus in discordias et perniciem concitaturus, legiones abiere in Mediomatricos, ejusdem sacramenti urbem. Valentinus ac Tutor rursus ad bellum Treveros impellunt: interfectis Herennio ac Numisio, legatis, quo minore spe impunitatis coalesceret societas seu facinoris sacramentum.*

Sic se res habebant quoad bellum, cum Petilius Cerialis Magontiacum ingressus est: eo adventante erecti animi. Ipse ad prælia promtus, et aptior spernendis hostibus, quam vitandis insidiis, *vehementia verborum legiones incitabat: statim*

naves, aliudve corruptius. *Brotier.*—7 Mss. Harl. Jes. Corb. *plebs.*—8 Ms. Corb. *perfugere.*—9 *Se ipsas.* Ita libri omnes scripti et editi. Mallet tamen Cl. Ernestus, *se ipsæ.* Et sane sic vulgo scriptores, atque ipse Tacitus. *Brotier.* Ms. Budens. *se ipsa.*

1 Budens. male, *erepte.* Oberl.—2 Sic idem *loci* pro *socii.*—3 Ms. Ryckii,

NOTÆ

onerat. Ex Geographia Sansonis. *Tillemon.*

[x] *Reperto vado, proditus fususque*] An proditus a suis? an proditus ab incolis Bingii? vel an proditus tantum dicitur, quia repertum vadum, cum se tutum, opposito amne, crederet? scil. abrupto ponte.

[y] *Cresceret vinculum sceleris*] Sic legati Tencterorum ad Agrippinenses supra, 'Romanos omnes in finibus vestris trucidetis, &c. Bona interfectorum in medium cedant, ne quis occulere quicquam, aut segregare causam suam possit;' idque *vinculum sceleris* esset.

[2] *Quam cavendis, hostibus*] Magis acer ad lacessendum Cerialis vincen-

ferocia verborum militem incendebat: ubi primum congredi licuisset, nullam prælio moram facturus: delectus per Galliam habitos in civitates remittit, ac nuntiare jubet, 'sufficere Imperio legiones: socii[2] ad munia pacis redirent, securi, velut confecto bello, quod Romanæ manus excepissent.' Auxit ea res Gallorum[3] obsequium. Nam, recepta juventute, facilius tributa toleravere, proniores ad officia, quod spernebantur.[a] At Civilis et Classicus, ubi 'pulsum Tutorem, cæsos Treveros, cuncta hostibus prospera' accepere, trepidi ac properantes, dum dispersas suorum copias conducunt,[b] crebris interim nuntiis Valentinum monuere, 'ne summæ rei periculum faceret.'[c] Eo rapidius Cerialis, missis in Mediomatricos, qui breviore itinere legiones in hostem verterent, contracto, quod erat militum Magontiaci, quantumque[4] secum transvexerat,

atque pugnandi facultas daretur, quin decertaret, nihil moraturus. Auxilia recens *scripta per Galliam, redire in suas civitates, et* popularibus *referre jubet,* sufficere legiones imperio *tuendo:* socii ad curas et officia pacis reverterentur, cura vacui, tanquam patrato bello, quod Romana virtus suscepisset. *Intendit ea res fidem obedientiamque Gallorum. Quippe, reciperata pube, libentius vectigalia exsolvere,* eo *promtiores ad munia, quod contemnebantur. At Civilis et Classicus, postquam audivere* fusum Tutorem, profligatos Treveros, omnia hostibus affluentia faustaque, *pavidi et festinantes, dum diductum suum militem contrahunt, frequentibus interea literis mandant Valentino,* ne belli summam fortunæ et aleæ committeret. *Eo promtius Cerialis, missis in Mediomatricos, qui compendiis viarum legiones adversus hostem ducerent, conjuncto, quod erat copiarum Magon-*

Galliarum.—4 Idem Ms. *quantumcumque.*—5 Ms. Corb. *ternis castris.*—

NOTÆ

dumque, quam intentus ne vinceretur. Tanto impetu ferebatur in hostes, ut magis eos per audaciam ac ferociam sperneret, quam prudentia caveret, ne deciperetur aut vinceretur. Sic infra: plerique 'culpabant Cerialem passum jungi, quos discretos intercipere licuisset. Romanus exercitus castra vallo circumdedit,' &c.

[a] *Proniores ad officia, quod spernebantur*] Sic est ingenium hominis: contemtu sæpe incitatur magis, quam si multis precibus ambiretur. Hinc concordiam et vim Romanam magis admirati sunt Galli, quod fessi et exhausti bellis civilibus, ad externa tamen bella sufficerent ipsi fere sine sociis, cum eos, e contra, per bella civilia, tanta cura ambirent, prensarent.

[b] *Dispersas suorum copias conducunt*] Id est, convocant, et in unum contrahunt. Non enim hic intelligam, quasi pretio aut mercede militem conducerent; sed conscriptas, variisque locis sparsas copias contrahunt.

[c] *Ne summæ rei periculum faceret*] Id est, Ne summam belli fortunæ ex-

tertiis[5] castris Rigodulum[6 d] venit; quem locum magna Treverorum manu Valentinus insederat, montibus aut[7] Mosella[e] amne septum; et addiderat fossas obicesque saxorum. Nec deterruere ea munimenta Romanum Ducem, quo minus peditem perrumpere juberet, equitum aciem in collem erigeret,[f] spreto hoste; quem, temere collectum,[g] haud ita loco juvari, ut non plus suis in virtute foret. Paulum moræ in ascensu,[8] dum missilia hostium prævehuntur:[h] ut ventum in[9] manus, deturbati ruinæ modo[10] præcipitantur. Et pars equitum, æquioribus jugis cir-

tiaci et quantum secum transmiserat, tribus diebus Rigodulum advenit; quam sedem Valentinus ingenti agmine Treverorum occuparat, collibus et amne Mosa circumdatam; etiam adjunxerat fossas, et claustra lapidibus structa. Nec obstitere illa propugnacula, quin dux Rom. pedestres copias pervadere juberet, et equitatum prælio instructum in jugum attolleret, contemto hoste; cujus copias subito delectas, haud adeo ingenio locorum defendi putaret, *ut non plus in strenuitate suorum reponeret. Paulisper cunctati* Romani, *dum enituntur subeuntque, et tela hostium prætergrediuntur. Ubi conseruere pugnam, dejecti, stragis ad instar præcipitantur. Et pars equitatus, cum per clementiores aditus montium circumisset,*

6 Ita Mss. Bodl. Jes. Puteolanus et recentiores. In Ms. Vatic. 1863. *Ridogulum.* In Mss. Reg. Agr. Corb. et editione principe, *Rigodolum.* In diplomate Dagoberti I. apud P. Bertholet, 'Histoire de Luxembourg,' Vol. I. p. 22. *Regiodola.* Brotier.—7 Ita Mss. Flor. Bodl. Corb. Rhenanus, Jac. Gronovius et recentiores. In Mss. Reg. Harl. et editionibus veteribus, *et Mosella;* et sic Ryckius. Ms. Guelf. *ac Mosella.*—8 Male Ms. Guelf. et Puteolanus, *assensu. In* abest a Ms. Corb. *Brotier.*—9 Ita Mss. Flor. Reg. Corb. Agr. editio princeps et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *ad manus.* In Ms. Bodl. secunda manu emendatum, *in.*—10 Mss. Agr. Corb. *ruinæ more.*

NOTÆ

poneret, seu ne generale prælium committeret.

[d] *Rigodulum*] Hodie pagus aliquot milliaribus supra Confluentes, *Rigos* dictus. *Lipsius.*

Rigodulum] Oppidum Treverorum populorum in Belgica prima: hodie *Reol*, villa et castellum Archiepiscopatus et Electoratus Trevirensis prope Mosellam fluvium, et ad orientem urbis Trevirensis. *Tillemon.*

[e] *Mosella*] Amnis Belgicæ primæ in Gallia, exonerat se in Rhenum fluvium: hodie vocamus *Moselle:* labitur per status Lotharingiæ, *Lorraine;* ducatum Luxemburgi, *Luxembourg;* Archiepiscopatum et Electoratum Trevirensem, *Treves;* atque Palatinatum Rheni. *Tillemon.*

[f] *Equitum aciem in collem erigeret*] Id est, Equitatum acie instructum eniti et subire in collem juberet.

[g] *Quem, temere collectum*] Intelligit subito conscriptas seu tumultuarias copias, et in trepidatione seu tumultu delectas ex vulgo, et plebe incondita.

[h] *Paulum moræ in ascensu, dum missilia hostium prævehuntur*] Dum ascendunt, nempe, intra jactum telorum

cumvecta, nobilissimos Belgarum, in quis Ducem Valentinum, cepit.

72. Cerialis postero die coloniam Treverorum ingressus est, avido milite eruendæ civitatis: 'hanc[1] esse Classici, hanc Tutoris, patriam: horum scelere clausas cæsasque legiones. Quid tantum Cremonam meruisse; quam e gremio Italiæ raptam, quia unius noctis moram victoribus attulerit?[2] Stare in confinio Germaniæ integram sedem,[i] spoliis exercituum et Ducum cædibus ovantem. Redigeretur[3] præda in fiscum:[j] ipsis sufficere ignes et rebellis coloniæ ruinas, quibus tot castrorum excidia pensarentur.' Cerialis, a[4] metu infamiæ, si licentia sævitiaque imbuere militem crederetur, pressit iras: et paruere, posito civium[5]

splendidissimos Belgarum cepit, in quibus fuit *dux Valentinus.*

Postridie ejus diei Cerialis civitatem Treverorum introiit, avido exercitu exscindendæ coloniæ: Hanc esse Classici, hanc Tutoris natalem sedem: horum flagitio obsessas interfectasque legiones. Quod tantum *facinus* perpetrasse Cremonam; quæ e sinu Italiæ exterminata *fuisset, scil.* quia unius noctis spatio victores remorata sit? Servari in limite Germaniæ incolumem *Treverorum* civitatem, opibus legionum et nece legatorum exultantem. Inferrentur spolia in ærarium: sibi sufficere flammas, et perduellis civitatis excidium, quis castrorum ruinæ exsolverentur. *Cerialis, timore ignominiæ, si audacia et immanitate grassari exercitum permittere videretur, retinuit furentes: et* illi *morem*

1 Ms. Budens. *ac esse.*—2 Ms. Corb. *attulerat.*—3 Ita Mss. Reg. Corb. Bud. Agr. editio princeps, Pichena et recentiores. In Ms. Flor. *redigetur.* Mss. Harl. Bodl. Jes. Guelf. et Puteolanus, *redigeret prædam.*—4 Ita Mss. Flor. Reg. Bodl. Jes. Guelf. editiones veteres et Cl. Ernestus. *A metu*, id est, ob metum. Sic Livius, I. 31. 'ab eodem prodigio,' pro, ob id prodigium; et XXVI. 1. 'ab ira,' pro, ob iram: sic sæpe alias. Præpositionem *a* omisere Lipsius et Ryckius et Gronov. abest quoque a Mss. Corb. et Agr. *Brotier.* Budens. habet *Cereal. autem metu.*—5 Sic Mss. Flor. Reg. Bud. Agr. editio princeps et Cl. Ernestus ac recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *civili bello;* et sic Gronovius et Ryckius; at hic, *civium*, in margine.—

NOTÆ

seu missilium; dum, scil. tela ultra provehi nituntur, ut ad hostem accedant, ac conserant manus et cominus pugnent. Intellige, dum subeunt ultra tela, vel per tela et inter tela hostium prætervehuntur: scil. dum ascendunt telis expositi, et missilia prætervehuntur, dum ascendunt ad hostem, et ad *complexum armorum* veniunt: quo facto, jam nullus usus hosti missilium, et *in aperto* pugna.

[i] *Integram sedem*] Nempe, illibatam illæsamque et incolumem esse coloniam Treverorum, dum Cremona longe opulentissima Italiæ civitas suis sepulta cineribus jaceret.

[j] *Redigeretur præda in fiscum*] Opes Treverorum raptæ attribuerentur principi. Jam noverant parcimoniam Vespasiani, vel ducis animum sic ipsi

bello, ad externa modestiores. Convertit inde animos accitarum e Mediomatricis legionum miserabilis aspectus. Stabant conscientia flagitii mœstæ,[6] fixis in terram oculis. Nulla inter coëuntes exercitus consalutatio:[7][k] neque solantibus hortantibusve responsa dabant, abditi per tentoria et lucem ipsam vitantes: nec perinde periculum aut metus, quam pudor ac dedecus, obstupefecerat: attonitis etiam victoribus, qui[8] vocem precesque[l] adhibere non ausi, lacrymis ac silentio veniam poscebant: donec Cerialis mulceret animos, 'fato acta'[9] dictitans,[m] 'quæ militum Ducumque[10] discordia, vel fraude hostium, evenis-

gessere, relictis civilibus armis, ad extraneum bellum obsequentiores. Dein advertit animos deformis fœdaque facies accersitarum e Mediomatricis legionum. Erant memoria dedecoris tristes, demisso in terram vultu. Nulla inter convenientes legiones usurpata *salutatio: neque alloquentibus aut excitantibus respondebant, occulti per contubernia, et lumen ipsum fugientes: nec tam* eos *discrimen aut pavor, quam rubor et ignominia perculerat: stupentibus etiam victoribus, qui verba et preces cum interponere non auderent, fletu et silentio gratiam postulabant: donec Cerialis leniret animos,* fato *hæc* evenisse *prædicans,* quæ militum ducumque dissensione,

6 Ms. Agr. *mœsti*.—7 Budens. male *consultatio*. Oberl.—8 Ita scripti et editi libri. At *qui* omissum vellet Muretus. Mureto assentitur Cl. Ernestus. Acidalius tentabat, *quia*. Aliter interpungit Ryckius, *obstupefecerat, attonitis etiam victoribus: qui vocem precesque, &c.* Ita ut *qui* non ad victores, sed ad milites conscientia flagitii mœstos referatur. Davanzati aliique optimi interpretes obvio sensu recte accepere. Nempe ipsi victores attoniti vocem precesque non audebant, sed lacrymis tantum ac silentio veniam poscebant, ut Cerealis legionibus ignosceret. *Brotier.* Bipont. probabili conjectura legunt *quis* pro *quibus*. Oberl.—9 Mallet Cl. Ernestus, *fato facta.* Quod passim in veteribus scriptoribus, *fato fieri*, *fato factum.* Brotier.—10 Ita Mss. Flor. Corb. editio princeps, Pichena et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Pu-

NOTÆ

explorabant. Fiscus imperatoris seu ducis in ipsis principiis. Ann. lib. I. 31. 'Cum fisci de Imperatore rapti inter signa interque aquilas veherentur.'

[k] *Nulla inter coëuntes exercitus consalutatio*] Similem descriptionem habes Ann. XV. 16. ubi sibi occurrunt legiones Pæti et Corbulonis: 'Corbulo cum suis copiis apud ripam Euphratis obvius, [victis, scil. cum Pæto legionibus,] non eam speciem insignium et armorum prætulit, ut diversitatem exprobraret: mœsti manipuli [Corbulonis] ac vicem commilitonum miserantes, ne lacrymis quidem temperavere: vix præ fletu usurpata consalutatione. Decesserat certamen virtutis et ambitio gloriæ, felicium hominum affectus: sola misericordia valebat.' Similem habes etiam apud Livium, ubi de Romanis sub jugum missis ad furcas Caudinas.

[l] *Victoribus, qui vocem precesque*] Sic supra 46. 'Namque et victor exercitus clamore lacrymas eorum juvabat.'

[m] *Fato acta dictitans*] Sic intellige:

sent. Primum illum[11] stipendiorum et sacramenti diem haberent: priorum facinorum neque Imperatorem neque se meminisse.' Tunc recepti in eadem castra, et edictum per manipulos, ne quis in certamine[n] jurgiove seditionem aut cladem commilitoni objectaret.

73. Mox Treveros ac Lingones, ad concionem vocatos, ita alloquitur: 'Neque ego unquam facundiam exercui; et Populi Romani virtutem[o] armis affirmavi. Sed, quia[1] apud vos verba plurimum valent, bonaque ac[2] mala non sua natura, sed vocibus seditiosorum, æstimantur;[3] statui pauca disserere, quæ, profligato bello, utilius sit vobis audisse, quam nobis dixisse. Terram vestram, ceterorumque Gallorum, ingressi sunt Duces Imperatoresque Romani,

vel dolo hostium contigissent. Primum illum militiæ et sacramenti diem *esse* intelligerent: eorum quæ ante acta essent, neque se, neque principem recordari. *Tunc admissi* sunt *in eadem castra, et imperatum edicto per centurias et cohortes, ne quis in contentione aut rixa exprobraret contubernalibus discordiam aut cladem.*

Dein Treveros et Lingonas in cœtum vocatos sic affatur: Nunquam ego eloquentiæ operam dedi; et populi Rom. fortitudinem armis asserui. Sed, quia apud vos maxime pollent conciones, et bona ac mala non se ipsis, sed verbis turbidorum, perpenduntur approbanturque; decrevi nonnulla exponere, quæ, confecto bello, magis vobis expediat accepisse, quam nobis protulisse. Duces imperatoresque Rom. venere in regionem vestram, et alio-

teolanus, *ducumve.*—11 Sic bene Mss. Reg. Corb. Guelf. editio princeps, Rhenanus et recentiores. Nec variant Mss. Harl. Bodl. Jes. Puteolanus tamen, *illorum.* Brotier.

1 Corrupte editio princeps, *quæ.* Ms. Corb. *quoniam.* Brotier.—2 Ms.

NOTÆ

Dictitans fato ea esse acta, quæ militum tamen ducumque discordia, vel fraude hostium revera facta essent: vel sic; Dictitans fato acta, vel fraude hostium, quæ militum ducumque discordia evenissent. Sed primus sensus magis ad verba mentemque Taciti esse videtur.

Fato acta dictitans] Sic Ann. lib. I. 39. Germanicus 'fatalem increpans rabiem, neque militum, sed Deum ira resurgere,' &c.

[n] *Ne quis in certamine*] Habes quid simile apud Livium. Per *certamen*, intellige jurgium et rixam, seu contentionem, forte etiam inter ludendum ortam, et inter jocos seu facetias militares: hinc enim magni sæpe motus, discordiæ, et cædes oriuntur in castris, ut supra sub Vitellio evenit.

[o] *Populi Romani virtutem*] Id ambigue scriptum videtur; quasi diceret, Eloquentiam non exercui, nec pacis artes; sed virtutem Romanam in armis posui: vel, Ego facundiam non didici; at populi Romani virtutem ipse armis exhibui, celebravi.

nulla cupidine, sed majoribus vestris invocantibus,[p] quos discordiæ usque ad exitium fatigabant: et acciti auxilio Germani sociis pariter atque hostibus servitutem imposuerant. Quot præliis adversus Cimbros[q] Teutonosque,[4 r] quantis exercituum nostrorum laboribus, quovo eventu Germanica bella tractaverimus, satis clarum.[5] Nec ideo Rhenum insedimus, ut Italiam tueremur; sed nequis alius Ariovistus Regno Galliarum potiretur. An vos cariores Civili Batavisque et Transrhenanis gentibus[6] creditis, quam majoribus eorum patres avique vestri fuerunt? Eadem semper causa Germanis transcendendi in Gallias, libido atque avaritia et mutandæ sedis amor, ut, relictis paludibus et solitudinibus[s]

rum Gallorum, nulla ambitione aut cupiditate *moti*, sed avis vestris *opem* implorantibus, qui seditionibus usque ad *ultimam* perniciem divexabantur: et *tum* vocati ad suppetias ferendas Germani, perinde socios ac hostes servitio premebant. Satis compertum, quot certaminibus adversus Cimbros Teutonosque, quantis laboribus nostrarum legionum, et quo successu bella Germanica gesserimus. Nec propterea Rhenum occupavimus, ut Italiam defenderemus; sed ne quis alius Ariovistus imperium Galliarum invaderet. An existimatis majus *esse* vestri studium Civili Batavisque et Transrhenanis populis quam *fuit* majoribus illorum erga patres avosque vestros? Eadem semper ratio Germanis *fuit eritque* transmittendi in Gallias, luxuria *scil.* et prædandi cupido, et ardor mutandæ patriæ, ut, omissis stagnis et desertis

Corb. *atque mala.*—3 Ms. Budens. *extimantur.*—4 Mss. Reg. et Agr. et editio princeps, *Teutonesque.*—5 In Mss. Vatic. 1863. Reg. Agr. et editione principe, *satis claret*. Verbum poëticum, quo Lucretius aliique usi sunt; et quo forte nec ipse Tacitus abstinuit. *Brotier.*—6 *Gentibus* abest a Ms. Corb.

NOTÆ

p *Majoribus vestris invocantibus*] Nempe, adversus Germanos, quos ejecere Romani e Gallia. Certe illi servitium servitio depulerunt, 'magis alii homines, quam alii mores.' In locum Germanorum substituti Romani, qui etiam Gallis sociis pariter atque hostibus servitutem imposuerunt, ut fit.

q *Cimbros*] Cimbri populi Cimbricæ Chersonesi, in Germania magna, ad Oceanum Germanicum, et ad mare Suevicum: hodie *Jutlandia*, peninsula et major pars regni Daniæ. *Tillemonius.*

r *Teutones*] Populi Scandinaviæ in Germania magna ad septentrionem: hodie insulæ regni Daniæ, *Dannemarck;* inter Jutlandiam peninsulam et Gothlandiam regionem. *Tillemon.*

s *Relictis paludibus et solitudinibus*] Sic lib. de mor. Germ. 2. 'Quis porro præter periculum horridi et ignoti maris, Asia aut Africa aut Italia relicta, Germaniam peteret, informem terris, asperam cœlo, tristem cultu aspectuque, nisi si patria sit.' Et c. 5. 'Terra etsi aliquanto specie differt, in universum tamen aut sylvis horrida aut paludibus fœda.'

suis,[7] fœcundissimum hoc solum vosque ipsos possiderent. Ceterum[8] libertas et speciosa[9] nomina prætexuntur: nec quisquam alienum servitium et dominationem sibi concupivit, ut non eadem ista vocabula usurparet.

74. Regna bellaque per Gallias semper fuere, donec in nostrum jus concederetis. Nos, quanquam totiens lacessiti,[t] jure victoriæ id solum vobis addidimus,[1] [u] quo pacem tueremur. Nam neque quies gentium sine armis, neque arma sine stipendiis, neque stipendia sine tributis haberi queunt. Cetera in communi sita sunt. Ipsi plerumque legionibus nostris præsidetis:[v] ipsi has aliasque provincias regitis. Nihil separatum clausumve. Et laudatorum Prin-

suis, fertilissimam hanc terram, vosque ipsos occuparent. Porro libertas, et honesta vocabula obtenduntur: et nemo affectavit alienam servitutem imperiumque, quin eadem ista nomina prætexeret.

Imperia bellaque per Gallias semper extitere, donec in nostram potestatem veniretis. Nos, etsi toties oppugnati, id unum vobis imposuimus jure belli, quo pacem servaremus. Quippe nec tranquillitas populorum sine milite, neque miles sine stipendiis, neque stipendia sine vectigalibus haberi possunt. Cetera in promiscuo posita sunt. Ipsi sæpe nostras legiones regitis; ipsi his aliisque provinciis præestis. Nihil distinctum aut secretum. Et egre-

—7 *Suis* deest in Ms. Corb.—8 Budens. *ceterorum*.—9 Male Mss. Harl. Jes. *pretiosa nomina*. Brotier.

1 Ursinus laudat ex vetere codice, *adjicimus*. Tentat ipse, *ademimus*.

NOTÆ

[t] *Totiens lacessiti*] Nempe crebris rebellionibus Gallorum.

[u] *Id solum vobis addidimus*] Id multa importat, et eo prætextu omnia ingenio dominantium inservire debent. Socii invalidiores pecuniam, copias, et opes conferebant; Galli, arma, viros, equos. Et sic cetera, non ex modo aut æquitate, sed ex libidine imperitantium. De Mor. Germ. 36. 'Inter impotentes et validos falso quiescas; ubi manu agitur, modestia ac probitas nomina superioris sunt.' *Boni* et *æqui* socii tandem *stulti et inertes* vocantur; fortiores, boni et æqui sunt, si velint, et sic appellantur: inferiores invalidique, stulti et ignavi appellantur, nec sibi magna nomina justitiæ vindicare possunt. Soli victores id habent, ut *boni* sint et *æqui*, et sic vocentur. Alii miseri, et serviunt: *væ victis*.

[v] *Ipsi plerumque legionibus nostris præsidetis*] Id forte, postquam in civitatem et senatum introducti sunt Galli: supra; 'Tribuni et centuriones in Gallia orti, in pignus societatis reservantur.'

Primo, civitate et equestri fastigio evecti proceres Galli; dein in senatum asciti; ex senatoribus mox prætores et consules facti; et exinde proconsules et legati legionibus et provinciis præsidebant.

cipum[w] usus ex æquo, quamvis procul agentibus: sævi proximis ingruunt.[2] Quomodo sterilitatem,[x] aut nimios imbres et cetera naturæ mala, ita luxum vel avaritiam dominantium tolerate. Vitia erunt, donec homines:[y] sed neque hæc continua, et meliorum interventu pensantur; nisi forte, Tutore et Classico regnantibus, moderatius imperium speratis: aut[3] minoribus, quam nunc, tributis parabuntur[4] exercitus, quibus Germani Britannique[5] arceantur. Nam pulsis (quod Dii prohibeant) Romanis, quid aliud, quam bella[z] omnium inter se gentium existent? Octingentorum

giorum imperatorum perinde *vobis* utilitas, licet longe distantibus: crudeles propinquis imminent. Sic *forte* libidinem vel avaritiam imperitantium, quemadmodum toleratis infertilitatem, aut immodicas pluvias, et alias naturæ calamitates. Flagitia erunt, dum homines *erunt*: sed neque hæc *mala* perpetua, et *ista* meliorum *principum* successione compensantur; nisi forte, Tutore et Classico dominantibus, mitiorem dominationem expectatis: aut levioribus, quam nunc, oneribus contrahentur copiæ, quibus propellantur Germani Britannique. Quippe, ejectis Romanis, (quod omen Deus avertat,) quid aliud, quam bella omnium inter se populorum exorientur? Octingento-

Utrumque male. *Brotier*.—2 Gronovius ponit comma post *ingruunt*.—3 Ms. Jes. *ac minoribus*.—4 Male Beroaldus, *parabuntur*.—5 In margine Ms. Bodl.

NOTÆ

[w] *Et laudatorum Principum*] Id est, bonorum virtutem ex æquo participatis, quamvis urbe procul absitis: at mali principes sæviunt magis in proximos, nempe in cives et proceres, qui Romæ degunt.

Laudatorum principum] Sallustius, in oratione Syllæ ad Bocchum: 'Tibi vero nulla amicitia opportunior nostra: primum quod procul absumus, in quo offensæ minimum, gratia par ac si prope adessemus.' *Lipsius*.

[x] *Quomodo sterilitatem*] Sic Seneca, de Constantia sapientis capite 9. 'Omnia itaque sic patitur, ut hyemis rigorem, et intemperantiam cœli, ut fervores morbosque, et cetera forte accidentia.'

At Dio Cassius Ciceronem ita loqui facit, ubi Amnestiam suadet, post cædem Cæsaris: 'Itaque hæc præterita, grandinis aut nimbi modo evenisse existimantes, oblivioni tradite.' *Lipsius*.

[y] *Vitia erunt, donec homines*] Vitia erunt, quamdiu erunt homines; 'qui vitia odit, homines odit,' aiebat Thrasea. Durant vitia, ut homines, sed non continuo durant certa vitia, ut homines. Quorundam flagitia, interventu meliorum principum, pensantur. Aut non durant flagitia, aut non durant eadem: nec certis sæculis aut dominationibus pariter vigent. Pensantur quandoque virtutibus aliorum, aut etiam superantur. Prout sunt exempla imperitantium, ita et mores hominum: prout est dominatio, ita fere et sæculum; et ut sæculum et exemplum, ita et mores.

[z] *Quid aliud, quam bella*] Plutarchus vere, 'imperium Romanum velut an-

annorum fortuna disciplinaque compages hæc coaluit, quæ convelli, sine exitio convellentium, non potest. Sed vobis maximum discrimen, penes quos aurum et opes, præcipuæ bellorum causæ. Proinde pacem et urbem, quam victi victoresque[6] eodem jure obtinemus,[7] amate, colite. Moneant vos utriusque fortunæ documenta, ne contumaciam cum pernicie, quam obsequium cum securitate, malitis.' Tali oratione graviora metuentes composuit erexitque.

75. Tenebantur victore exercitu Treveri, cum Civilis et Classicus misere epistolas ad Cerialem, quarum hæc sententia fuit: 'Vespasianum, quanquam nuntios[1] occultarent,[a]

rum annorum fortuna et virtute adolevit hæc *Imperii* moles, quæ concuti aut abrumpi, sine pernicie abrumpentium, nequit. Sed vobis *præcipue* gravissimum periculum *ingruit*, qui possidetis aurum et divitias, *quæ sunt* maxima bellorum incitamenta. Itaque amate, observate pacem, et civitatem, qua victi victoresque pari jure fruimur. Doceant vos utriusque sortis experimenta, ne anteponatis perviciam et perniciem fidei et incolumitati *vestræ*. *Ejusmodi verbis atrociora formidantes* Treveros *compescuit*, simul *et solatus est*.

Victor exercitus Treveros insidebat, cum Civilis et Classicus scripsere literas ad Cerialem, quarum is sensus fuit: Vespasianum, quamvis nuntia supprimerent,

Battavi.—6 *Que* abest a Ms. Jes.—7 Ms. Corb. *obtinebimus*.

1 Bud. vulgatum habet. Brotier. *nuntii occultarent*. In loco exponendo Pichenam sequitur Ernestus; contra Salinerius *nuntios* accipiebat pro re nuntiata, et verbum *occultarent* referebat ad Domitianum et Mucianum. *Oberl*.—

NOTÆ

choram esse' scripsit, 'fluctuanti mundo.' Et sic Crispus ad Cæsarem: 'Quippe si morbo jam aut fato huic imperio secus accidat; cui dubium est, quin per orbem terrarum vastitas, bella, cædes oriantur?' *Lipsius*.

[a] *Quanquam nuntios occultarent*] Castigationibus parcendum erat. Nuntius enim aliquando pro re quæ nuntiatur. Catullus in Arrium: 'Metuebam talia verba, cum subito affertur nuntius horribilis.'

Plinius lib. v. epist. 5. 'Nuntiatum mihi T. Fannium decessisse, qui nuntius gravi me dolore confudit.' Noster: 'prosperos rerum in Treveris gestarum nuntios accepere.'

Verum quinam sunt isti, qui famam occisi Vespasiani supprimere dicuntur? Iidem, quos Civilis et Classicus appellant, 'vana et sine viribus nomina.'

Nimirum Domitianus ac Mucianus, quibus id affingitur, ut facile ad imponendum: solitum est enim iis, qui in imperium non suum sese intrudunt.

En Livia, Ann. lib. I. 'Lætique interdum nuntii vulgabantur, donec provisis, quæ tempus monebat, simul excessisse Augustum, et rerum potiri Neronem, eadem fama tulit.' *Salinerius*.

Ego censeo literarum, quas Civilis Classicusque ad Cerialem scripserant, sensum fuisse; certiores se de Ves-

excessisse vita. Urbem atque Italiam interno bello consumtam. Muciani ac[2] Domitiani vana et sine viribus nomina. Si Cerialis imperium Galliarum velit, ipsos finibus[b] civitatum suarum contentos; si prælium malit,[3] ne id quidem abnuere.' Ad ea Cerialis Civili et Classico nihil: eum, qui attulerat ipsas[4] epistolas, ad Domitianum misit. Hostes, divisis copiis, advenere undique. Plerique culpabant Cerialem, passum[5] jungi, quos discretos intercipere licuisset. Romanus exercitus castra fossa valloque circumdedit, quis temere antea intutis[6] consederat. Apud Germanos diversis sententiis certabatur.

76. Civilis, 'opperiendas Transrhenanorum gentes, qua-

mortem obiisse. Urbem et Italiam civilibus armis exhaustam. Muciani ac Domitiani inania et sine robore vocabula. Si Cerialis imperium Galliarum cupiat, ipsos limitibus provinciarum suarum contentos; si pugnam potius vellet, ne id quidem se detrectare. *Ad ea Cerialis Civili et Classico nihil* respondet; sed *eum* ipsum nuntium *misit ad Domitianum, qui has literas reddiderat. Hostes, separatis copiis, undique affluxere. Multi arguebant Cerialem, quod permisisset in unum concurrere* ipsos, *quos diductos* diremtosque *circumvenire potuisset. Romanæ legiones castra cinxere aggere fossisque, quibus temere antea parum firmatis subsliterant. Germani diversa in consilia trahebantur.*

Censebat *Civilis*, expectandas *esse* Transrhenanorum copias, quarum pavore

2 Ita Ms. Flor. et editiones recentiores. Puteolanus, *et*. Ms. Corb. et editio princeps, *atque*.—3 Plerumque legitur *velit*, *mallet*. Alterutrum est vitiosum, et aut *vellet* legendum, aut *malit*. Posterius Latinius est; itaque sic correxi. *Ernest*. Recepere emendationem Bipont. sed Brotier. et Lall. vulgatum servant, *mallet*. Sic et Bud. *Oberl*.—4 *Ipsas* redundare videtur Cl. Ernesto. Certe recte abesset. Acidalius emendabat, *ipsasque epistolas;* vel, quod minus probabile, sic interpungebat, *eum qui attulerat, ipsas epistolas, &c.* Brotier. —5 Bene sic veteres et recentiores editiones. In intermediis quibusdam, *passim jungi*. Sic quoque Mss. Jes. et Corb. Sed recte suprascriptum in Ms. Corb. *passum*. Idem.—6 Ita vulgo Mss. Beroaldus et recentiores. In editione principe, *intutus*. Ms. Reg. et Puteolanus, *in tutis*. Ms. Guelf. *in tutius*.

NOTÆ

pasiani obitu factos, quanquam Cerialis et alii Romani duces occultarent nuntios, seu tabellarios, qui id significatum Roma venerunt. *Pichena*.

Possit τὸ *nuntios* intelligi de utrisque, et de ipsis nuntiis seu tabellariis, et de rebus nuntiatis. Ut *nuntii* seu res nuntiatæ *vulgabantur*, ita et *occultabantur*. Et τὸ *occultarent* potius refertur ad Cerialem et ad alios legatos præsentes, quam ad Domitianum et Mucianum, qui procul aberant, et qui vix supprimere *nuntios* in Germania poterant.

[b] *Ipsos finibus*] Id est, ipsa regione, quam possiderent civitates suæ ante bellum. Sic eum suspectum reddere cupiebant militibus, vel imperitantibus. Hinc statim mittit nuntium ipsum et literas ad Cæsarem. Vel capio: ipsos contentos esse, civitates suas in libertatem vindicarent.

rum terrore fractæ Populi Romani vires obtererentur.[1] Gallos quid aliud, quam prædam[c] victoribus? et tamen, quod roboris sit, Belgas,[d] secum palam aut voto stare.'[2] Tutor, 'cunctatione crescere rem Romanam,' affirmabat, 'coëuntibus undique exercitibus. Transvectam e[3] Britannia legionem: accitas ex Hispania: adventare ex Italia: nec subitum militem, sed veterem expertumque belli. Nam Germanos, qui ab ipsis sperentur,[4] non juberi,[5] non regi,[6][e] sed cuncta ex libidine agere: pecuniamque ac dona, quis

perculsæ Romanæ legiones proculcarentur. Gallos quid aliud, quam opes et spolia victoribus? Et tamen, quantum virium sit, Belgas, secum stare aperte, aut favore. *Asseverabat Tutor*, tempore moraque adolescere vires Romanas, confluentibus undique copiis. Transmissam legionem e Britannia; arcessitas ex Hispania: advenire ex Italia: nec tumultuarias copias, sed vetustas bellique usu firmatas. Quippe Germanos, qui ab ipsis expectentur, non dicto audientes esse, non imperia accipere, sed omnia ex nutu et arbitrio suo gerere: opesque ac munera, quibus unis convellantur, affluentiora penes

1 Ms. Reg. et editio princeps, *obterentur*. Male Mss. Harl. Bodl. Jes. Guelf. et J. F. Gronovius, *obterrerentur*. Emendatum in Ms. Harl. *obtererentur*. Brot.—2 Pessime Mss. Harl. Bodl. Jes. *aut vastari*. In Ms. Bud. *aut vastare*. Inde tentabat Rhenanus, *aut clam stare*. Idem.—3 Ita Ms. Flor. Pichena et recentiores. In Ms. Reg. et editione principe, *ex Britannia*. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *a Britannia*.—4 Male Beroaldus, *spernentur*. Ms. Guelf. vitiose *seperentur*.—5 Ms. Corb. *non haberi*.—6 Mss. Harl. Bodl. Jes. *non cogi*. Recte supra

NOTÆ

[c] *Gallos quid aliud, quam prædam*] Idque, quia longa pace et otio segnes, fractique deliciis Galli, et tum opulentissimi erant. *Gallos* intelligit Civilis, qui, scil. cum ipso militabant. Hos spernit præ Transrhenanis, quos expectandos censebat. Id dico, quia nonnulli intelligunt de Galliis, quæ præda victoris forent: quod falsum est.

[d] *Quod roboris sit, Belgas*] Scil. 'Belgæ fortissimi Gallorum,' ut scripsit Cæsar ipse.

[e] *Germanos .... non juberi, non regi*] Sic lib. de Mor. Germ. 7. 'Nec regibus, infinita aut libera potestas; et duces exemplo potius, quam imperio; sic promti, si conspicui, si ante aciem agant, admiratione præsunt. Ceterum neque animadvertere, neque vincire, neque verberare quidem, nisi sacerdotibus permissum.' Dum Germanicam libertatem ostentant, juberi aut regi nolunt. Sic et eodem lib. cap. 1. 'Illud ex libertate vitium, quod non simul, nec jussi conveniunt,' &c.

Et ipsi Germani supra, invito Civili, præter fœdus et decus gentis, invaserunt spoliaruntque legiones Romanas, fide publica abeuntes, castraque ipsa simul cum ipsis Romanis incenderunt, contra jus gentium; at forte non consilio publico, sed quasi per latrocinium.

solis corrumpantur, majora apud Romanos, et neminem adeo in arma pronum,[7] ut non idem pretium quietis,[f] quam periculi, malit. Quod si statim congrediantur, nullas esse Ceriali, nisi ex reliquiis Germanici[8] exercitus, legiones, fœderibus Galliarum obstrictas. Idque ipsum, quod inconditam nuper Valentini manum contra spem suam fuderint, alimentum illis[9] Ducique temeritatis. Ausuros rursus venturosque in manus, non imperiti[10] adolescentuli,[g] verba et conciones, quam ferrum et arma, meditantis, sed Civilis et Classici: quos ubi aspexerint, redituram in animos formidinem, fugam famemque[11] ac totiens captis præcariam vitam: neque Treveros aut Lingonas benevolentia contineri: resumturos arma, ubi metus abscesserit.' Diremit consiliorum diversitatem, approbata[12] Tutoris sententia, Classicus: statimque exequuntur.

Romanos, nec quenquam adeo in bella ferocem, ut non malit idem præmium otii et pacis quam prælii et discriminis. Quod si statim prælium committant, nullas adesse Ceriali, nisi ex clade Germanici exercitus, *superstites* legiones, in verba Galliarum adactas. Et illud ipsum, quod proxime præter spem suam vicerint incompositum Valentini agmen, *fore* incitamentum illis legatoque temeritatis. Aggressuros iterum, conserturosque pugnam, non cum rudi juvene, *potius* exercente facundiam et orationes, quam aciem et tela *parante*, sed cum Civili et Classico; quos postquam animadverterint, incessurum rursus animos pavorem, cladem, penuriamque, ac toties expugnatis concessam et habitam precario salutem: nec Treveros aut Lingonas amore retineri: renovaturos bellum, postquam abierit formido. *Contrarietatem sententiarum abrupit Classicus, comprobato Tutoris consilio; statimque erumpunt.*

scriptum in Ms. Bodl. *non regi*. Brotier.—7 Ita Mss. Flor. Reg. Corb. Agr. editio princeps, Ryckius et recentiores. Mss. Harl. Jes. et Puteolanus, *in arma promtum*. Idem.—8 In Mss. et veteribus editionibus, *Germani*. Secunda manu additum in Ms. Bodl. *Germanici*; ut habent Rhenanus et recentiores. —9 Ita libri scripti et editi, præter Cl. Ernestum, qui edidit, *illi*.—10 Sic optime Rhenanus et recentiores. In Ms. Corb. et editione principe, *non imperitia adolescentuli*. In Ms. Reg. *adolescendi*. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *non imperitia militum, sed adolescentuli*. Brotier.—11 Budens. *famamque*.—12 Ms. Corb. *probata*.

NOTÆ

[f] *Ut non idem pretium quietis*] Id est, ut non malit idem stipendium seu præmium habere in pace et otio, quod habet in bello.

[g] *Non imperiti adolescentuli*] Tullium Valentinum intelligit, de quo supra: 'Is, meditata oratione, cuncta magnis imperiis objectari solita, contumeliasque et invidiam in populum Rom. effudit.' Et paulo post, 'restitit idem Valentinus, obstruxitque civitatis suæ aures,' &c. *Pichena*.

77. Media acies Ubiis Lingonibusque data: dextro cornu cohortes Batavorum: sinistro Bructeri Tencterique.[1] Pars montibus, alii, viam inter Mosellamque flumen,[2] [h] tam improvisi[3] assiluere, ut in cubiculo ac lectulo Cerialis (neque enim noctem in castris egerat) pugnari simul vincique suos audierit, increpans pavorem nuntiantium, donec universa clades in oculis fuit. Perrupta legionum castra, fusi equites: medius Mosellæ pons,[i] qui ulteriora coloniæ annectit, ab hostibus insessus. Cerialis, turbidis rebus intrepidus et fugientes manu retrahens, intecto corpore promtus inter tela, felici temeritate et fortissimi cujusque accursu, reciperatum pontem electa[4] manu firmavit. Mox in castra reversus, palantes captarum apud Novesium Bonnamque legionum manipulos et rarum apud signa militem

Media acies permissa Ubiis et Lingonibus: cohortes Batavorum cornu dextro; sinistro stetere *Bructeri et Tencteri. Alii collibus, alii, inter viam et Mosellam amnem, adeo præter spem assultavere, ut Cerialis, qui nocte* illa *a castris abfuerat, in cubiculo lectoque acceperit, certari, simul et profligari suos, incusans metum admonentium, donec universa strages in aspectu fuit. Perfracta legionum munimenta, pulsi equites; medius pons Mosellæ, quo ulteriora coloniæ junguntur, occupatus ab hostibus. Cerialis, trepidis rebus impavidus, et fugaces manu reducens, nudo corpore, strenuus inter arma, fausta temeritate, et promtissimi cujusque auxilio, receptum pontem firmo præsidio insedit. Dein regressus in castra, palabundos expugnatarum apud Novesium et Bonnam legionum manipulos, et infrequentem apud vexilla*

1 Notatum in margine Ms. Harl. *Hic deficit.* Quasi aliquid hic desit. Turbat quoque Ms. Flor. in quo, *Tencterique pars montibus alii alii viam.* Forte nominabantur adhuc aliquot populi, quorum nomina exciderint. *Brotier.*—2 Addit Ms. Agr. *Mosellamque flumen dispositi per pontem, tam improvisi, &c.* At prorsus inutile est istud additamentum.—3 Ita Ms. Agr. Rhenanus et recentiores. In Mss. Reg. Harl. Bodl. Jes. Guelf. et editionibus veteribus, *tam improvisa.*—4 Ita Mss. et veteres recentioresque editiones. Lipsius, cum Gronov. et Ryckio, *lecta manu.* Ms. Ryckii *e lecta manu.* Flor. *delecta,*

NOTÆ

[h] *Viam inter Mosellamque flumen*] Tacitus, ut ea defunctus descriptione est, (si rem rite excussam concipio,) non modo nobis eam intellectu difficilem reddit, sed et iis quibus ista scripsit; nisi putemus, Romæ tum viventibus viam fuisse notissimam, de qua agit; aliaque minutiora, quæ Treverorum spectant situm, ut ad plenam cognitionem nihil deesset. Adde quod utcumque mutetur loci situs, in promtu sit, ex textu sic constituto, controversias movere non ita facile enodandas. *Savilius.*

[i] *Medius Mosellæ pons*] An quia media pars pontis jam insessa ab hostibus? An quia dividebat civitatem in duas partes Mosella? An quia pons jungebat utramque ripam? Medium pontem insederant, quia scilicet ad

ac prope circumventas aquilas videt.[5] Incensus ira, 'non Flaccum,' inquit, 'non Voculam deseritis. Nulla hic proditio: neque aliud excusandum[j] habeo, quam quod vos, Gallici fœderis oblitos, redisse in memoriam[k] Romani sacramenti, temere credidi.[6] Annumerabor Numisiis et Herenniis: ut omnes Legati vestri, aut militum manibus, aut hostium, ceciderint. Ite, nuntiate Vespasiano,[l] vel, quod propius est, Civili et Classico, relictum a vobis[7] in acie Ducem: venient legiones, quæ neque me inultum, neque vos[7] impunitos, patiantur.'

militem, ac fere interceptas aquilas animadvertit. Inflammatus ira, non Hordeonium, *inquit,* non Voculam relinquitis. Nulla hic perfidia; neque aliam culpam deprecari debeo, quam quod *prædixerim,* abolitam *esse* ex animis vestris societatem Galliarum, penitusque infixam *vobis* memoriam fidei Romanæ, perperam existimavi. Accensebor Numisiis et Herenniis; ut cuncti duces vestri, vel militum, vel hostium sævitia conciderint. Ite, referte Vespasiano, vel, quod promtius est, Civili et Classico; desertum a vobis in prælio legatum. Adventant legiones, quæ neque me sine ultione, neque vos sine supplicio relinquent.

quod recepere Bipont.—5 Ms. Corb. et editio princeps, *vidit.*—6 Locum hunc Brotierus sic edit: *oblitos prædixerim: memoriam Romani sacramenti temere credidi.* Sic Mss. Flor. Reg. Corb. Pichena et recentiores. In Ms. Bud. *prædixi.* Ab editione principe abest, *temere.* Mss. Harl. Bodl. Jes. Guelf. et Puteolanus, *tenere.* Inde sane in Ms. Agr. conjectura potius, quam ex vetere scriptura, *quod vos Gallici fœderis oblitos proximam memoriam Romani sacramenti tenere credidi.* Lipsius existimabat, *prædixerim* redundare; et emendabat, *oblitos redisse in memoriam Romani sacramenti temere credidi.* Quod valde probabile. Pro *prædixerim* corrigebat Pichena, *et retinere.* J. F. Gronovius, *repetisse.* Absurde vero e nescio quibus veteribus Titinnii quisquiliis Jac. Gronovius, *præfiscini memoriam Romani sacramenti tenere credidi.* Brotier.—7 Ms. Budens. *vobis, vos.*

NOTÆ

aliud extremum hostibus proximum et amicum Romanis, nondum succedere audebant.

[j] *Neque aliud excusandum*] Neque aliud purgandum, aut diluendum nunc habeo crimen, quam quia prædixi, id est, intempestive, et priusquam oporteret, ego dixi, vos oblitos esse sacramenti Galliarum; et quia leviter seu temere credidi, vos meminisse fidei erga populum Romanum.

[k] *Memoriam*] Id est, Reverentiam.

[l] *Ite, nuntiate Vespasiano*] Similis invidiæ metum suis militibus jam fugientibus Sylla injicit: 'Si quis vos, milites, rogaverit, ubi Syllam imperatorem vestrum reliqueritis, respondete, apud Orchomenum pugnantem.'

Atque ille hac increpatione rem labentem sustinuit. Plutarchus, et Appianus. *Lipsius.*

78. Vera erant,[1] et a Tribunis Præfectisque eadem ingerebantur. Consistunt per cohortes et manipulos: neque enim poterat patescere acies, effuso hoste,[m] et impedientibus tentoriis sarcinisque, cum intra vallum pugnaretur. Tutor et Classicus et[2] Civilis, suis quisque locis, pugnam ciebant: Gallos 'pro libertate,' Batavos 'pro gloria,'[n] Germanos 'ad prædam' instigantes. Et cuncta pro hostibus erant: donec legio unaetvicesima,[3] patentiore,[4] quam ceteræ, spatio conglobata,[o] sustinuit ruentes; mox impulit. Nec sine ope Divina, mutatis repente animis, terga victores vertere. Ipsi, territos se cohortium aspectu, ferebant, quæ primo impetu[p] disjectæ, summis rursus jugis congregabantur, ac speciem novi auxilii fecerant. Sed obstitit vincentibus pravum inter ipsos certamen, hoste omisso, spolia consectandi. Cerialis, ut incuria prope rem[5] afflixit, ita constantia restituit: se-

Certa hæc *erant, et tribuni præfectique eadem admonebant. Componuntur per cohortes et manipulos: neque enim poterat extendi acies, late invecto hoste, et obstantibus tabernaculis impedimentisque, cum intra castra certaretur. Tutor, et Classicus, et Civilis, suis quique stationibus, prælium accendebant: incitantes Gallos* pro libertate, *Batavos* pro decore, *Germanos* ad prædam. *Et omnia favebant hostibus: donec legio unaetvicesima, liberiore, quam aliæ, statione composita, excepit irrumpentes; dein et fudit. Nec sine auxilio divino, mutatis subito animis, in fugam conversi, qui vincebant. Ipsi, perculsos se dicebant spectatis cohortibus, quæ primo incursu proturbatæ, summis iterum collibus conglobabantur, et se instar novi agminis exhibuerant. At nocuit superantibus improba inter ipsos contentio, relicto hoste, prædam persequendi. Cerialis, ut negligentia fere rem* Rom. *profligavit, ita* et *firmitudine animi instauravit: et permittens se fortunæ,*

1 Sic Mss. Sed, ne quis cum amico *penetraverant* velit, supple, militum animos; quod tuebatur parallelis aliquot locis. *Ryckius.*—2 *Et* perperam a Puteolano omissum. *Brotier.*—3 Sic bene Ms. Agr. Pichena et recentiores. Ms. Reg. et Alciatus, *vicesima prima.* Vulgo Mss. et Puteolanus, *legio XXI.* Idem.—4 Ms. Budens. *potentiore.*—5 Ms. Guelf. et quædam edd. *res.*

NOTÆ

m *Effuso hoste*] Quia hostis jam omnem locum occuparat, non solum extra castra, sed etiam et intra castra proruperat; ubi jam pugnabatur. Non mirum igitur si non posset porrigi acies Rom.

n *Batavos pro gloria*] Pro gloria simulque et *pro imperio;* id enim volebat Civilis.

o *Conglobata*] Quamvis illa legio liberiore loco esset, erat tamen adhuc restricta, conferta et conglobata, et nondum satis libere instructa in aciem assistebat: attamen sic *sustinuit ruentes hostes.*

p *Quæ primo impetu*] Id est, Statim atque hostes ex improviso assiluere, et proturbatas quasdam cohortes in

cutusque fortunam, castra hostium eodem die capit exscinditque.

79. Nec in longum quies militi data. Orabant auxilium Agrippinenses; offerebantque uxorem ac sororem Civilis et filiam Classici, relicta sibi pignora societatis. Atque interim dispersos in domibus Germanos trucidaverant. Unde metus et justæ preces invocantium, antequam hostes, reparatis viribus, ad spem vel ad ultionem accingerentur. Namque et Civilis illuc intenderat, non invalidus, flagrantissima cohortium suarum[q] integra:[1] quæ ex Chaucis[r] Fri-

eadem die expugnat munimenta hostium et evertit.

Nec diuturnum otium exercitui concessum est. *Opem implorabant Agrippinenses; promittebantque conjugem, et sororem Civilis, et filiam Classici, deposita apud ipsos pignora fœderis. Atque interea interfecerant Germanos, qui per ædes sparsi* erant. *Hinc formido et legitimæ preces* auxilium *rogantium, priusquam hostes, instauratis viribus, ad spem vel ad vindictam præpararentur. Quippe et Civilis huc se contulerat, haud parum firmus, ferocissima cohortium suarum illibata: quæ ex Chaucis*

1 Ita Pichena et recentiores e Ms. Flor. in quo, teste Pichena, *integraque ex Chaucis*. At adversatur Jac. Gronovius, et ait legisse se in Ms. Flor. *integraque et ex Chaucis*. Quam scripturam defendit, legitque, *non invalidus flagrantissima cohortium suarum integraque et ex Chaucis Frisiisque composita. Tolbiaci in finibus Agrippinensium agebat*. Hæc vero per parenthesim dicta volebat Illustr. Huetius, et ita distinguebat: *non invalidus (flagrantissima cohortium suarum integra: quæ ex Chaucis composita) Tolbiaci, &c.* Verum potior est Pichenæ emendatio. Favetque Ms. Corb. in quo, *integraque et Chaucis*. In Mss. Harl. Bodl. Jes. *integra et e Chaucis*. In Ms. Reg. et editionibus veteribus, *integra manu et e Chaucis*. Unde tentabat Lipsius, *integra*

NOTÆ

fugam vertere: quæ tamen cohortes in montibus rursus congregabantur, et hinc fortunam partium haud dubie speculabantur.

q *Flagrantissima cohortium suarum*] An quia ferocissima et pugnacissima illa cohors? An quia flagrabat studio in Civilem? Forte utrumque. Sic supra septima legio in Antonium Primum maxime prona.

r *Integra: quæ ex Chaucis*] Romanus codex, et editiones aliæ: *integra manu et e Chaucis*. Legam, *integra manente e Chaucis*. Florentinus porro, *integraque ex*. Si plene, facias cum Pichena, *integra quæ*. Lipsius.

Integra] Si affuit prælio, quomodo *integra?* Si legis, *integra manu*, quomodo etiam *integra* illa *manus;* si composita ex viris profligatis, et cur adderet, *ex Chaucis Frisiisque?* Non enim illam manum, aut agmen ex istis solum composuisset, sed ex indomitis Batavis suis, et Belgis, qui e prælio evaserant.

Præterea quis sic loquatur, *Flagrantissima cohortium suarum integra manu?* Si *integra* est *manus* cohortium, haud dubie abfuit a prælio; at non verisimile est, plures tum cohortes otiosas, seu vacuas, data pugna, reliquisse Civilem.

siisque composita, Tolbiaci,[1][a] in finibus Agrippinensium, agebat. Sed tristis nuntius avertit, 'deletam cohortem dolo Agrippinensium:' qui largis epulis vinoque sopitos Germanos, clausis foribus,[b] igne injecto, cremavere. Simul Cerialis propero agmine subvenit. Circumsteterat Civilem et alius metus, ne quartadecima legio, adjuncta Britannica classe, affictaret Batavos, qua[3] Oceano ambiuntur. Sed legionem terrestri itinere Fabius Priscus, Legatus, in Nervios Tungrosque duxit: eæque civitates in deditionem acceptæ: classem ultro[4] Canninefates aggressi sunt: majorque pars navium depressa aut capta. Et Nerviorum mul-

Frisiisque conscripta, Tolbiaci, in terris Agrippinensium, agitabat. Sed mæstus nuntius absterruit, scil. profligatam cohortem fraude Agrippinensium: *qui Germanos lautis conviviis et mero sopitos, obseratis januis, igne admoto, combussere. Eodemque tempore Cerialis, ducto raptim exercitu, succurrit. Incesserat Civilem et alia formido, ne quartadecima legio, accedente classe Britannica, divexaret Batavos, qua* parte *alluit Oceanus. At Fabius Priscus, legatus, duxit legionem terrestri via in Nervios ac Tungros: eæque nationes se dedidere: Canninefates classem ultro adorti sunt: et maxima ex parte naves demersæ aut expugnatæ. Et*

manente e Chaucis. Brotier.—2 Bene sic Mss. Flor. Agr. editio princeps et recentiores. Male Ms. Farnes. *Colbiaci.* Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *Calbiaci.* Idem.—3 Male Ms. Corb. *qui Oceano.* Brotier.—4 Ita vulgo Ms. et libri omnes editi. In Ms. Agr. *Classem vero;* quod probabat Ryckius.

NOTÆ

Potius dicendum est, unam illam cohortem Tolbiaci relictam; vel, quia conduci cum aliis copiis non potuit; vel, quia in his locis necessarium illud præsidium, forte et subsidium in alios casus fuit. Quod nec placuit Agrippinensibus; et fuisse unam *cohortem*, clare patet ex sequentibus: 'Deletam cohortem dolo Agrippinensium.'

Chaucis] Hi populi Germaniæ magnæ ad Oceanum Germanicum, dividuntur in Majores et Minores. Hodie ducatus *Bremen*, in circulo Saxoniæ inferioris, atque comitatus *Embden* et *Oldenbourg*, in circulo Westphaliæ. *Tillemonius.*

[a] *Tolbiaci*] Tolbiacum, oppidum Ubiorum populorum in Germania inferiore. Hodie *Zulch*, vel *Zulpich*, oppidulum ducatus Juliacensis versus meridiem, paret tamen Electori Coloniensi. *Tillemonius.*

[b] *Clausis foribus*] An portis Tolbiaci; vel an in suis castris clausi? Numquid Tolbiaco injecere ignem, et cremavere oppidulum simul cum Germanis? Forte non fuit tanti ille pagus, ut ei parceretur: tunc forte occupavere fores, ne exire Germani possent ad vindicandum.

Puto, portas pagi, seu oppidi insedere, et stationibus firmavere, dum flammæ grassarentur; non vero fores domorum, ut quidam vertunt. Quis enim omnes fores ædium oppidi claudat, nemine advertente?

titudinem, sponte commotam, ut pro Romanis bellum capesseret, iidem Canninefates fudere. Classicus quoque adversus equites, Novesium a Ceriale præmissos, secundum prælium fecit: quæ modica, sed crebra, damna famam victoriæ, nuper partæ, lacerabant.

80. Iisdem diebus Mucianus Vitellii filium[u] interfici jubet: mansuram discordiam obtendens, ni semina belli restinxisset. Neque Antonium Primum asciri inter comites[v] a Domitiano passus est: favore militum anxius,[1] et superbia viri, æqualium quoque, adeo superiorum, intolerantis. Profectus ad Vespasianum Antonius, ut non pro spe sua excipitur,[2] ita neque averso[3] Imperatoris animo. Traheba-

iidem Canninefates, plebem Nerviorum, sponte excitam, ut arma pro Romanis sumeret, fugavere. Classicus etiam prospere decertavit adversus equitatum, quem Cerialis præire Novesium jusserat: quæ exiguæ, sed frequentes clades, gloriam victoriæ nuper comparatæ dilaniabant.

Eodem tempore Mucianus occidi jubet Vitellii filium: prætexens, duraturam esse *dissensionem, nisi materiam bellorum penitus sustulisset. Neque Antonium Primum assumi inter socios* expeditionis *a Domitiano permisit;* æger animi *sollicitus*que *studio militum, et arrogantia hominis, impatientis etiam parium, et tanto magis superiorum. Digressus ad Vespasianum Antonius, ut non pro expectatione sua excipitur, ita neque alieno principis affectu. In varia distrahebatur* Vespa-

1 Male Alciatus, *anxius est.* Brotier.—2 Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *accipitur.* Recte emendatum in Ms. Bodl. *excipitur;* uti habent Ms. Corb. editio princeps et recentiores. *Idem.*—3 Ms. Corb. et editio princeps,

NOTÆ

[u] *Filium*] Sic Ann. xii. 52. 'Pater Scriboniani Camillus arma per Dalmatiam moverat. Idque ad clementiam trahebat Cæsar [Claudius] quod stirpem hostilem iterum conservaret.' Dicit *iterum,* quia debuit occidere Scribonianum in ipsa rebellione patris; et tum illum primo servarat, et illum ipsum rebellem jam iterum conservabat Claudius hoc loco.

Filium interfici] Jul. Imper. Orat. 3. ubi de filio Magnentii, cui, cum obses esset, veniam concessit Constantius. 'Hoc vero, quod ejus filio pepercit, qui nefarie sese gesserat, ac datam fidem et jusjurandum violaverat, num tandem regium esse, ac divinum arbitrabimur? An potius assentiemur Agamemnoni indignanti, et adversus Trojanos acerrime concitato; non in eos solum qui cum Paride venerant, et Menelai domum contumelia sua læserant; sed iis insuper irato, qui adhuc in utero gerebantur; et forte iis etiam, quorum ne matres quidem tum fortassis adhuc in lucem editæ fuerant, cum ille de rapienda Helena consilium iniret.'

Filium interfici jubet] Aristot. Rhet. 1. 'Fidem facit proverbium ... filios occidere, quorum patres occideris. Innocens et inscius, qui patrem occidit, et filios relinquit incolumes.'

[v] *Inter comites*] Nemper inter co-

tur in diversa: hinc meritis Antonii, cujus ductu confectum haud dubie bellum erat, inde Muciani epistolis: simul ceteri, ut 'infestum tumidumque' insectabantur, adjunctis prioris vitæ criminibus: neque ipse deerat, arrogantia vocare[4] offensas, nimius commemorandis, quæ meruisset. Alios, ut 'imbelles,' Cæcinam, ut 'captivum[w] ac dediticium,' increpat. Unde paulatim levior viliorque haberi,[x] manente tamen[5] in speciem amicitia.

81. Per eos menses, quibus Vespasianus Alexandriæ statos æstivis[1] flatibus dies, et certa maris opperiebatur,[y]

siani animus: *hinc opera et ministeriis Antonii, cujus ductu profligatum procul dubio bellum erat, inde Muciani literis: etiam et alii, ut* invisum, importunum et superbum *incusabant, accedentibus anteactæ vitæ flagitiis: neque ipse omittebat fastu incitare odia, immodicus jactandis, quæ gessisset. Alios ut* ignavos præliorumque expertes; *Cæcinam, ut* vinctum atque deditícium *insectatur. Unde sensim contemtior leviorque æstimari* cœpit, *durante tamen in speciem gratia* principis.

Per ea tempora, quibus Vespasianus apud Alexandriam expectabat eam, qua

adverso.—4 Ita libri omnes scripti et editi, præter Ms. Agr. in quo, *provocare.* At eo quoque sensu dicitur, *vocare.* Sic infra, de Moribus Germanorum, c. 14. 'Vocare hostes, et vulnera mereri.' *Brotier.*—5 Ms. Ryckii *tantum.*

1 Bene sic libri omnes scripti et editi. Perperam tentabat Lipsius, *Etesiarum:* Acidalius, *Etesiis flatibus.* Immo Etesiis, Aquilonaribus ventis, im-

NOTÆ

mites expeditionis, quam suscipiebant in Germaniam; sed Lugdunum usque tantum profecti sunt.

[w] *Cæcinam, ut captivum*] Erat etiam Cæcina tumidus et arrogans: nec mirum, si contentio et æmulatio existat inter duos homines pari superbia infestos atque odiosos.

[x] *Paulatim levior viliorque haberi*] Id intellige de mobilitate animi, aut ingenii, de minore virtute aut constantia, quam reputabatur; ita ut in eo potius vanitas innotuerit, quam vera magnitudo animi: hinc levior ejus fama et auctoritas. Et certe firmiori judicio opus habuit Antonius, quo victoria uteretur, quam qua victoriam pararet. Non debuit adeo 'commemorare, quæ meruisset.' Nam supra Ann. IV. 18. 'destrui per hæc fortunam suam Cæsar, imparemque tanto merito rebatur. Nam beneficia eo usque læta sunt, dum videntur exsolvi posse; ubi multum antevenere, pro gratia odium redditur.'

[y] *Statos æstivis flatibus dies, et certa maris opperiebatur*] *Certa maris* erant a quintodecimo aut septimo et vigesimo Maii (utrumque enim habet Vegetius, IV. 39.) usque ad quartumdecimum Septembris.

A quartodecimo Septembris usque ad undecimum Novembris *navigatio,* sed *incerta;* ab undecimo Novembris usque ad decimum Martii *maria clausa;* et ab illo tempore usque ad

multa miracula evenere, quis cœli[2] favor et quædam in Vespasianum inclinatio Numinum ostenderetur. Ex[3] plebe Alexandrina quidam, oculorum tabe[4] notus,[a] genua[5] ejus

spirare solent Etesiæ, tempestatem, et tranquillitatem pelagi, plurima prodigia obtigere, quibus benignitas divina, et specialis *quidam in Vespasianum numinis favor demonstraretur. E populo Alexandrino quidam, luminis orbitate cognitus, se ad ejus*

pedita fuisset Vespasiani navigatio, ut recte observavit eruditus Savilius. Inde Jul. Cæsar, Bell. Civ. III. 107. 'Ipse enim necessario Etesiis tenebatur, qui Alexandria navigantibus sunt adversissimi venti.' '*At* Vespasianus Alexandriæ statos æstivis flatibus dies, *quibus* certa maris *incipiunt*, opperiebatur.' Nauticas autem illas Romanorum leges clare explicat Vegetius, v. 9. 'Post ortum Pleiadum, a die sexto Kalendarum Juniarum, usque ad Arcturi ortum, id est, in diem octavumdecimum Kalendarum Octobrium secura navigatio creditur, quia æstatis beneficio ventorum acerbitas mitigatur. Ita post hoc tempus usque in tertium Idus Novembris incerta navigatio est, et discrimini propior: propterea, quia post Idus Septembris oritur Arcturus vehementissimum sidus. Et octavo Kalendarum Octobris æquinoctialis evenit acerba tempestas .... A Novembri autem mense crebris tempestatibus navigia conturbantur Vergiliarum hyemali occasu. Ex die igitur tertio Iduum Novembris usque in diem sextum Iduum Martiarum maria clauduntur.' Tacito autem suffragatur Josephus, Bell. Jud. IV. 11. n. 5. *Αὐτὸς μέντοι* (Οὐεσπασιανὸς) *εἰς τὴν Ῥώμην ὥρμητο λήξαντος τοῦ χειμῶνος ἀνάγεσθαι, καὶ τάχος τὰ κατὰ τὴν Ἀλεξάνδρειαν διῴκει*: *Ipse tamen Vespasianus extrema hyeme Romam proficisci parabat; et quam primum res Alexandriæ componebat.* Brotier.—2 Ita Mss. Bodl. Guelf. editio princeps, Ernestus et recentiores. Ms. Reg. *celis*. Ms. Bud. *cœlis est*. Ms. Corb. *celitis*. Ms. Agr. *cœlitum*. Emendaverat Puteolanus, *e cœlis*. Rhenanus, Ryckius, et Gronov. *cœlestis*.—3 Mss. Corb. Agr. et editio princeps, *e plebe*.—4 Frustra amicus Ryckii tentabat, *nube*. *Tabes* medicum est vocabulum, ut Ryckium monuit Cl. Drelincurtius. Et in definitionibus, quæ tribuuntur Galeno, sic explicatur: *Φθίσις ἐστὶ μείωσις τῆς κόρης μετὰ ἀμυδρώσεος*: 'Tabes est pupillæ imminutio cum obscuratione.' *Bro-*

NOTÆ

quintum decimum Maii *navigatio periculosa*.

Ut satis appareat Vespasianum non solvisse, nisi Maio extremo. Joseph. IV. Excid. 42. 'Vespasianus Romam profectus est extrema hyeme.'

Quod ante Lipsius, pro *statos æstivis flatibus dies*, legit, *statos Etesiarum flatibus dies*, hallucinatur. Etesiarum enim flatus illa navigatio adversos habet Hist. II. et Cæsar de bell. civ. III. 107. 'Ipse necessario Etesiis tenebatur, qui Alexandria navigantibus sunt adversissimi venti.'

Si expectasset, donec deflarent, quod fit extremo Augusto, incidisset in tempus *incertæ navigationis*, et ea *incertissima* domum procul dubio venisset. *Savilius.*

[a] *Oculorum tabe notus*] Spartianus in Adr. scribit, ipsum Adrianum cæcæ mulieri visum restituisse. Et quidam Pannonius, natus cæcus, febricitantem Adrianum contigit, quo facto et Adrianum febris reliquit, et cæcus visum recepit.

Pyrrhus Epirotarum rex, simul atque spleneticos pede presserat, morbus decedebat. Erat in ipsius pede pollex divina facultate præpotens, qui post ipsius obitum, neque igni absumi potuit, neque ætate contabuit.

advolvitur, 'remedium cæcitatis' exposcens gemitu;[6] monitu Serapidis[7] [a] Dei, quem dedita superstitionibus gens[8] ante alios colit: precabaturque Principem, 'ut genas et oculorum orbes dignaretur respergere oris excremento.'[9] Alius manum[10] æger, eodem Deo auctore, 'ut pede ac vestigio Cæsaris calcaretur,' orabat. Vespasianus primo irridere, aspernari: atque, illis[11] instantibus, modo famam vanitatis metuere,[b] modo obsecratione[12] ipsorum et vocibus

pedes abjicit, fletuque medelam cæcitatis *efflagitat; numine seu afflatu Dei Serapidis, quem addicta superstitionibus natio* hæc *præ ceteris* Diis *veneratur. Rogabat imperatorem*, ut saliva oris linire vellet genas et luminum orbes. *Alter manu debilis, eodem afflante numine, precabatur*, ut planta pedis et calceo principis premeretur, tangeretur. *Vespasianus* id *primo risu excipere, contemnere: atque, illis urgentibus, nunc existimationem vanitatis timere, nunc obtestatione ipsorum, et*

tier.—5 Ms. Corb. et editio princeps, *genibus ejus advolvitur.*—6 Ita vulgo Mss. et libri omnes editi. Merito tamen redundare *gemitu* videbatur Cl. Ernesto. Non ita bene, quod Mss. Guelf. Jes. habent *in gemitu*, tentabat *ingenitum*; quasi Vespasianus ingenitam curandi vim habuerit, quod de Pyrrho retulere Plutarchus in Pyrrh. p. 384. et Plinius, VII. 2. *Brotier.*—7 Sic Ms. Flor. Puteolanus, Pichena et recentiores. In Mss. Reg. Corb. et editione principe, *Serapis.* Lipsius, *Sarapis.* Quod sane hauserat a Græcis, quibus Deus ille dicitur ΣΑΡΑΠΙΣ. *Idem.*—8 Ms. Ryckii, *quem dicta gens superstitionibus.*—9 Editio princeps, *respuere oris excreamento.*—10 Sic Mss. Flor. Harl. Bodl. Jes. Guelf. Jac. Gronovius et recentiores. In Ms. Reg. et editionibus veteribus, *manu æger.* Nec ineleganter, *manum*, Græcorum more. *Idem.*—11 Ms.

NOTÆ

Franci reges, saliva tantum pollice in decussem allita, strumis medentur. *Lupanus.*

[a] *Serapidis*] Macrob. l. I. Satur. 7. 'Nam quia nunquam fas fuit Ægyptiis, pecudibus aut sanguine, sed precibus et thure solo placare Deos, his autem duobus advenis hostiæ erant ex more mactandæ: fana eorum extra pomœrium locaverunt, ut et illi sacrificii solenni sibi cruore colerentur: nec tamen urbana templa pecudum morte polluerentur. Nullum itaque Ægypti oppidum intra muros suos, aut Saturni, aut Serapis fanum recepit.'

Serapidis] Diodor. Sicul. Hist. l. I. 'Osiris vero tum Serapis dicitur, tum Dionysius, tum Pluto, tum Ammon, tum Jupiter. Alii Pana eundem vocant. Multi existimant Serapin esse, quem Græci Plutonem putant.'

[b] *Famam vanitatis metuere*] Quam inducunt adulantes sæpe, etiam non sponte dominantium, et reluctante ipsorum modestia. Plutarch. de Fort. aut virt. Alexandri: 'Sed nunc non illas expendimus verborum insolentias, quas simulacris ejus Poëtæ statuisque adsculpere solent, non ad ipsius modestiam, sed ad opes potius et potentiam attendentes; cujusmodi illud est: Æreus in cœlum suspectans, fare, quid aiat: Jupiter, asserui terram mihi, tu assere cœlum.' Et rursus: 'Alexander ego Jove natus.'

adulantium in spem induci: postremo existimari[13] a medicis jubet, an talis cæcitas ac debilitas ope humana superabiles[c] forent. Medici varie disserere;[14] 'Huic non exesam vim luminis, et redituram, si pellerentur obstantia: illi elapsos in pravum artus, si salubris vis adhibeatur, posse integrari.[15] Id fortasse cordi Deis, et Divino ministerio[d]

sermonibus assentantium in spem erigi. Demum examinare medicos jubet, an hæc cæcitas ac infirmitas humano remedio vinci possent. Medici diversa censere: Huic non absumtam omnino facultatem visus, et reversuram, si amoverentur prohibentia: illi debilitatos artus; at posse *in integram sanitatem* restitui, si salubris virtus accesserit. Id forte placere Diis, et divino beneficio as-

Corb. *aliis instantibus.*—12 Male Beroaldus, *obsecrationes.* Brotier.—13 In Ms. Jes. et editione principe, *extimari.* Unde Cl. Ernestus et recentiores, *existimari.* Mss. Reg. Harl. Bodl. et Puteolanus, *estimari,* vel *æstimari.* Solito librariorum errore, ut sæpe supra vidimus. *Idem.* Ryckius et Gronov. *æstimari.*—14 Ms. Jes. *dixere.*—15 Ms. Reg. et editio princeps, *integrare.*

NOTÆ

Quale et illud Augusto dictum: 'Divisum imperium cum Jove Cæsar habet.' Scite magis quam vere.

[c] *Ope humana superabiles*] Præcepit medicis judicare, an essent quocumque modo superabiles tabes illæ. Nam medici indefinite respondent, posse eos homines sanari, non definiendo præcise qua ope, an humana an divina. Respondent absolute posse sanari, 'si vis salubris adhibeatur.'

Igitur petebat Vespasianus, an absolute sanari possent, cum statuisset id aggredi, ne rem omnino vanam incipere videretur. Sed nec illos medicos satis aulæ aut adulationi factos video. Debuissent potius respondere esse insanabiles eos, omni humana ope; sic favor Numinum magis inclaruisset in principe, tot prodigiis monstrato.

Sed hoc modo tamen voluerunt medici ad id inducere principem, cui sic *auctoritas* tamen et *majestas* amplissima accessit, eo quod afflatu Dei id suscepit, et quia id nullo remedio humano, sed solo contactu patravit: et hinc clarum et manifestum fuit, eum esse divinitus electum in principem.

Quod describit Sueton. Vespas. 7. 'Auctoritas et quasi majestas quædam, ut scilicet inopinato et adhuc novo principi, deerat: hæc quoque accessit. E plebe quidam luminibus orbatus, item alius debili crure, sedentem pro tribunali pariter adierunt, orantes opem valetudinis, demonstratam a Serapide per quietem; restiturum oculos, si inspuisset; confirmaturum crus, si dignaretur calce contingere. Cum vix fides esset, rem ullo modo successuram, ideoque ne experiri quidem auderet; extremo, hortantibus amicis, palam pro concione utrumque tentavit, nec eventus defuit.'

[d] *Divino ministerio*] Drepanus Paneg. 'An ut illi majestatis tuæ participi Deo feruntur assistere fata cum tabulis: sic tibi aliqua vis divina sub-

Principem electum:[e] denique patrati[16] remedii gloriam penes Cæsarem, irriti ludibrium penes miseros, fore.' Igitur Vespasianus, cuncta fortunæ suæ patere[17] ratus,[f] nec quicquam ultra incredibile, læto ipse vultu, erecta, quæ astabat, multitudine, jussa exequitur.[g] Statim conversa ad usum manus, ac cæco reluxit dies. Utrumque, qui interfuere, nunc quoque memorant, postquam nullum mendacio pretium.[h]

82. Altior inde[1] Vespasiano cupido adeundi sacram se-

sumtum imperatorem: tandem collati remedii decus penes principem; temere suscepti, contumeliam penes miseros fore. *Itaque Vespasianus, omnia amplitudini suæ aperta et facilia ratus, et nihil* esse *amplius quod fidem excederet, hilari ipse ore,* et *excita intentaque, quæ aderat, plebe, ea quæ rogabant, exequitur. Confestim immutata ad officium redit manus, et cæco lux affulsit. Utrumque, qui præsentes astabant, nunc etiam narrant, postquam nullum* est *mentiendi præmium.*

Hinc majus Vespasiana desiderium adeundi templum Serapidis Dei, *ut* eum *de*

—16 Ita Ms. Corb. editio princeps, Lipsius et recentiores. Mss. Harl. Jes. et Puteolanus, *peracti remedii.*—17 Sic omnes ferme libri scripti et editi. Nec necessario tentat Cl. Ernestus, *parere.* Corrupte Ms. Reg. *patriæ ratus.* Brotier.

1 Perperam in Lipsianis quibusdam editionibus, *altior in Vespasiano.* Bro-

NOTÆ

servit: quæ, quod dixeris, scribat, et suggerat.' Adde et, *feceris.*

[e] *Principem electum*] Divino favore principem electum, eadem ope divina id posse; sic et testari Deos, id se velle, ope divina ipsum electum; sicque benevolentiam suam et novum favorem in eum testari velle.

[f] *Cuncta fortunæ suæ patere ratus*] Plutarch. de Tranquill. animi: 'Vincti et nexi, solutos, beatos esse autumant: soluti, liberos: liberi rursus, eos qui jus civitatis habent: hi item, divites: atque hi, præsides: præsides, itidem reges: postremo reges, Deos; quos etiam ipsos regni pœnitet, nisi fulminis propemodum dixerim, fulgurisque potentes sint.' Sic *vocibus adulantium* reges *in spem* cœlestis potentiæ facile inducuntur, *nec quicquam ultra incredibile putant:* sic omnia *patere fortunæ* suæ arbitrantur; has tamen adulationes moriens irridebat ipse Vespasianus, 'ut puto,' inquit, 'ego Deus fio.' Sueton.

[g] *Jussa exequitur*] Nempe Dei Serapidis, seu Numinum. Diodor. Hist. l. II. Filius Sesostris 'eodem, quo pater, casu afflictatus est: oculis enim captus, &c. coactus est ad Deorum auxilium confugere: ac, plurimo tempore, variis peractis sacris ad placanda numina,' &c.

[h] *Nullum mendacio pretium*] Quis autem *gratuito* mendax sit? 'Cum sint præmia falsi Nulla, ratam debet testis habere fidem,' ait Ovidius. *Lipsius.*

Nullum mendacio pretium] Nempe tempore Nervæ aut Trajani, quo exstincta penitus gens Flavia, postquam Domitianus ipse perierat.

dem,[2] [i] ut super rebus Imperii consuleret. 'Arceri templo cunctos' jubet: atque ingressus intentusque Numini, respexit pone tergum e primoribus Ægyptiorum nomine *Basiliden*;[j] quem procul Alexandria plurium dierum itinere et ægro corpore detineri haud ignorabat. Percunctatur Sacerdotes, 'num illo die Basilides templum inisset?' percunctatur obvios, 'num in urbe visus sit?' denique, missis equitibus,[3] explorat, illo temporis momento octoginta millibus passuum abfuisse. Tunc Divinam speciem et vim responsi ex nomine *Basilidis*[a] interpretatus est.

fortuna principatus interrogaret. Excludi omnes delubro *jubet. Et cum introiisset, et impense Deo addictus* foret, *animadvertit post tergum* unum *e proceribus Ægyptiorum, vocabulo* Basiliden; *quem sciebat longe Alexandria multorum dierum cursu, et adversa valetudine laborare. Interrogat antistites templi*, numquid illa die Basilides sacram ædem introiisset? *interrogat occursantes*, num in civitate conspectus sit? *tandem, missis equitibus, comperit, illo temporis instanti viginti leucis* hinc *amotum fuisse. Tunc divinum* esse *visum, et mentem sensumque oraculi ex vocabulo* Basilidis *intellexit.*

tier.—2 Brotierus præfert *ædem*, quod habet editio princeps: sed Puteolanus ac deinde ceteri omnes, *sedem*. Bipont. *sedem*.—3 Mss. Reg. Corb. Agr. et editio princeps, *missis militibus*.

NOTÆ

[i] *Cupido adeundi sacram sedem*] Ipsius nempe Serapidis templum. *Pichena.*

[j] *E primoribus Ægyptiorum nomine Basiliden*] Firmat hoc valde viri eximii conjecturam Lævini Torrentii, in Suetonii Vespasiano: *Basilides libertus obtulisse ei visus est.* Quomodo *libertus*, si *sacerdos?* si, quod hic dicitur, e primoribus Ægyptiorum? Bene igitur ille magnus amicus noster scribit: *Basilides obtulisse;* deleta voce, *libertus*, perperam infarcta. *Lipsius.*

Ægyptiorum] Vide l. I. c. 11.

Basiliden] Putant quidam sacerdotem esse, qui in monte Carmelo, et cujus mentio Hist. l. II. sed obstant, quæ pæne conciliationem fugiunt. *Savilius.*

Basiliden] Haud dubie, si Basilides ille fuit *e primoribus Ægyptiorum*, et sacerdos Ægyptius, ut hinc colligi posse videtur, non fuit plebeius, aut *libertus;* quod patet ex hoc loco Diodori Siculi Hist. l. I. 'Apud Græcos, urbem, quæ Astu vocatur, ab Ægyptiorum more olim tripartitam fuisse, asseverant. Nam primus gradus erat nobilium: qui præ ceteris doctrinæ dediti, majore honore digni habebantur; in ea re sacerdotibus Ægyptiis persimiles. Secundus, eorum, quibus agri erant assignati,' &c. Igitur, ut vides, sacerdotes Ægyptii inter nobiles et primores, nec e ministris aut ex libertis assumti.

[a] *Ex nomine Basilidis*] Is enim mos erat veterum, ut quoties aliquid ex sententia proveniret, se omen accipere dicerent; ut hic Vespasianus, ex nomine *Basilidis*, futurum se regem conjectavit.

Roma a Gallis capta, cum Romani

83. Origo Dei[k] nondum nostris auctoribus celebrata; Ægyptiorum antistites sic memorant: 'Ptolemæo Regi, qui Macedonum primus Ægypti opes firmavit, cum Alexandriæ recens conditæ mœnia templaque et religiones adderet, oblatum, per quietem, decore eximio et majore quam humana specie juvenem, qui moneret, ut, fidissimis amicorum in Pontum missis, effigiem suam acciret: lætum id Regno, magnamque et inclytam sedem fore, quæ excepisset: simul visum eundem juvenem in cœlum igne plurimo attolli.' Ptolemæus, omine et miraculo excitus, Sacerdotibus Ægyptiorum, quibus mos talia intelligere, nocturnos visus aperit. Atque illis Ponti et externorum parum gnaris, Timotheum, Atheniensem,[l] e gente Eumolpidarum, quem, ut antistitem cærimoniarum, Eleusine[1,m]

Origo Numinis nondum nostris scriptoribus memorata est; *sacerdotes Ægyptiorum sic tradunt:* Ptolemæum regem, qui primus Macedonum Ægypti potentiam constituit, cum Alexandriæ nuper exstructæ muros delubraque et cærimonias adjungeret, vidisse in somnis adolescentem forma egregia, et ampliore quam *pro* mortali specie, qui juberet, ut, missis optimis amicorum in Pontum, imaginem suam accerseret; prosperum id Ægypto, ingentemque et celebrem civitatem fore, quæ accepisset: simul conspectum eundem adolescentem in astra multas inter flammas evehi. *Ptolemæus,* eo *auspicio prodigioque permotus, quæ viderat per quietem patefacit antistitibus Ægyptiorum, qui talia solent interpretari. Atque illi cum parum noscerent Pontum, et extranea* sacra, *consulit Timotheum Atheniensem, e familia Eumolpidarum, quem accersiverat, velut antistitem religionum Eleusi,* quænam illa cærimonia *esset,* quis

1 In Mss. Flor. Reg. Corb. et editione principe, *Eleusim.* Ex hac scrip-

NOTÆ

Veios migrare vellent, centurio exclamavit, 'signifer, statue signum: sic optime manebimus;' qua voce audita, senatus se accipere omen dixit.

Paulus, cui bellum a senatu adversus Persen decretum, domum rediens, cum filiam parvulam tristem videret, eam interrogavit, cur tristis esset. Tum illa respondit, 'Persam mortuam:' erat enim catella hæc, quam puella habebat in deliciis. Atque pater, se omen accipere, dixit. *Lupanus.*

[k] *Origo Dei*] De Serapidis origine et cultu variis produntur varia: quæ omnia ex Varrone, Diodoro, Plutarcho, Macrobio, Eusebio, Augustino, Suida, Eustathio et aliis observata retulit diligentissimus scriptor Lilius. Histor. Deorum, Syntagmate 6. *Vertranius.*

[l] *Atheniensem*] Athenæ, urbs Atticæ tractus, in Achaia provincia Græciæ. Hodie vocatur *Athina* ab incolis, a Francis *Athenes:* urbs est Achaiæ recentioris in præfectura Romeliæ, sub Turcico imperio Europæo. *Tillemon.*

[m] *Eleusine*] Eleusis, urbs Atticæ

exciverat, 'quænam illa superstitio, quod Numen?' interrogat. Timotheus, quæsitis, qui in Pontum meassent, cognoscit, urbem illic Sinopen,[n] nec procul templum, vetere[2] inter accolas fama, Jovis Ditis. Namque et muliebrem effigiem assistere,[o] quam plerique Proserpinam vocent. Sed Ptolemæus, ut sunt ingenia Regum,[p] pronus[3] ad formidinem, ubi securitas rediit, voluptatum quam religionum appetens, negligere paulatim aliasque ad curas animum vertere: donec eadem species, terribilior jam et instantior, 'exitium ipsi Regnoque' denuntiaret, 'ni jussa patrarentur.'[4] Tum legatos et dona Scydrothemidi,[5] Regi, (is tunc Sinopensibus imperitabat)[6] expediri jubet: præcipitque[7]

deus? *Timotheus, investigatis, qui transiissent in Pontum, comperit, civitatem illic Sinopen* sitam, *nec longe* urbe abesse *delubrum Jovis Ditis, antiqua inter indigenas fama. Quippe et fœmineam imaginem* Deo *prope astare, quam multi Proserpinam appellent. Sed Ptolemæus, ut sunt animi principum, proclivis ad metum, postquam tranquillitas remeavit, deliciarum quam cærimoniarum magis cupidus, omittere sensim, et alias ad curas mentem conferre: donec eadem facies, formidabilior jam et infensior*, perniciem ipsi, regnoque *cladem, minitaretur*, ni mandata perficerentur. *Tum jubet* accingi *oratores, pararique munera regi Scydrothemidi, qui tunc Sinopensibus dominabatur: imperatque navigaturis*, ut Apollinem

tura emendandum *Eleusine*, recte vidit J. F. Gronovius: idem probavere Ryckius et recentiores. Puteolanus, *Eleusi*, [et sic Gronov. et Ryckius.] Plinius, xxxv. 11. n. 29. 'in templo Eleusine.' *Brotier.*—2 Male Ms. Reg. et editio princeps, *veteres*. Idem.—3 Ms. meus *pronius*. An voluit *proniora?* Ryckius.—4 Mss. Reg. Corb. et editio princeps, *pararentur*. Ms. Bodl. habet, *patrarentur*. Sed in margine additum, *peragentur*.—5 Ms. Bodl. *Sidrothemidi*. Mox Mss. Bodl. Jes. *Sydrothemidi*. Ms. Reg. et editio princeps, *Ciarothemadi*. Ms. Agr. *Ciarothemidi*. Ms. Corb. *Cyarothemedi*. Mox infra, *Cyarochemedi*.—6 Ms. Corb. *imperabat*. Verbum autem *imperitabat* non abest ab editione principe, ut scripsit Cl. Ernestus. *Brotier.*—7 Ms. Ryckii *præce-*

NOTÆ

in Achaia provincia Græciæ. Hodie *Lepsina*, urbs semidiruta in Achaia provincia præfecturæ Romeliæ, in Turcico imperio Europæo, et ad sinum Eginæ. *Tillemon.*

[n] *Sinopen*] Urbs hæc Paphlagoniæ provinciæ, ad Pontum Euxinum, in Asia minore. Hodie *Sinopi* Europæis, *Sinabe* Turcis: urbs est præfecturæ Natoliæ ad mare Nigrum, in Turcico imperio Asiatico. *Tillemon.*

[o] *Muliebrem effigiem assistere*] Vetere enim fama putabatur esse templum Jovis Ditis, eo præsertim argumento, quia Proserpina assistebat. *Pickena.*

[p] *Ut sunt ingenia Regum*] Hæc habent, ut proni sint ad formidinem rebus adversis; ubi securitas rediit, voluptates appetant, religiones omittant, aliis curis impliciti. Talia sunt ingenia, non modo regum, sed et fere omnium mortalium.

navigaturis, 'ut Pythium[8] Apollinem adeant.' Illis mare secundum;[q] sors oraculi haud ambigua: 'irent, simulacrumque patris sui reveherent, sororis relinquerent.'[r]

84. Ut Sinopen venere, munera, preces, mandata Regis sui Scydrothemidi allegant. Qui versus[1] animi, modo Numen pavescere, modo minis adversantis populi terreri: sæpe donis promissisque legatorum flectebatur. Atque interim triennio exacto, Ptolemæus non studium, non preces, omittere. Dignitatem legatorum, numerum navium, auri pondus augebat. Tum minax facies Scydrothemidi offertur, 'ne destinata Deo[2] ultra moraretur.' Cunctantem varia pernicies morbique[s] et manifesta cœlestium ira graviorque in dies fatigabat. Advocata concione, 'jussa Numinis, suos Ptolemæique visus, ingruentia mala'[t] exponit,

Pythium consulant. *Illis navigatio prospera: responsum oraculi sine ambage* fuit: Abirent, imaginemque parentis sui reportarent, sororis omitterent.

Ut Sinopen adventarunt, dona, preces, jussa regis sui exponunt Scydrothemidi. Qui dubius animi, nunc Deum formidare, nunc turbari minis plebis repugnantis: sæpe exorabatur muneribus et promissis legatorum. Atque interea tribus annis elapsis, Ptolemæus non interrumpere curam, et ardorem et obtestationes. Exornabatque dignationem oratorum, majorem *numerum navium, oppulentiamque donorum* addebat. *Tunc atrox species exhibetur Scydrothemidi,* ne *iis* quæ constituisset Deus, ultra moram afferret. *Dubitantem diversa lues, ægritudinesque, et comperta Numinum ira, acriorque in dies vexabat. Convocato populo,* mandata Dei aperit, sibique et Ptolemæo oblatas species et imminentes calamitates

pitque.—8 Mss. Flor. Corb. et Agr. *Pythicum.* Corrupte editio princeps, *Phiticum.* *Pythius Apollo* memoratur a Plinio, XXXIV. 7. *Brotier.*

1 Brotierus scribit, *diversus animi:* at Mss. Flor. Agr. Corb. et ed. pr. *versus animi;* et sic Bipont. Ms. Jes. *adversus.*—2 Mss. Corb. et Agr. *destinata*

NOTÆ

[q] *Illis mare secundum*] Id est, Prospera navigatio fuit, qua Apollinem adiere, qui sine ambiguitate monuit: *Irent, &c.*

[r] *Sororis relinquerent*] Jubet, aveherent simulacrum patris sui, nempe Jovis; at *sororis*, scil. Proserpinæ, relinquerent: non enim, puto, Dianæ fuisse, de qua nihil ibi. Per Plutonem, Jovem intelligas, qui Pluto pater Apollinis; nisi forte sit idem Jupiter sub variis nominibus.

[s] *Varia pernicies morbique*] Habes quid simile apud Livium, de homine, qui spernens speciem sibi oblatam per quietem membris pedibusque captus est, et variis morbis fatigatus; donec deferri se in senatum juberet; cui postquam jussa exposuit, subito sanus domum revectus est.

[t] *Ingruentia mala*] An sibi ingruentia tantum, vel etiam Sinopensibus, nisi obedirent?

Vulgus adversari[3] Regem,[u] invidere Ægypto, sibi metuere[v] templumque circumsidere.[4][w] Major hinc fama tradidit,[x] 'Deum ipsum appulsas littori naves sponte conscendisse.' Mirum inde dictu, tertio die, tantum[5] maris emensi,[y] Alexandriam appelluntur. Templum pro magnitudine urbis[z] exstructum loco, cui nomen Rhacotis: fuerat illic sacellum, Serapidi atque[6] Isidi[a] antiquitus sacratum. Hæc de ori-

exponit. Plebs abhorrere regem, irasci Ægypto, sibi timere, et delubrum obsidere. Celebrior hinc fama vulgavit, Deum ipsum sponte ingressum *esse* naves ripæ applicitas. *Hinc, mirum effatu, tertio die, Alexandriam advehuntur, tantum pelagi* spatium *emensi. Delubrum ædificatum erectumque pro amplitudine civitatis, loco cui vocabulum* Rhacotis. *Fuerat illic sacra ædicula Serapidi atque Isidi jam olim dicata. Hæc de origine et transvectione Dei maxima* fama *celebrantur. Nec*

---

a Deo. In ed. pr. *destinata ultra a Deo.* Omisit autem, *moraretur.*—3 Mallet Muretus, *aversari.* Librarios sæpissime scripsisse *adversari* pro *aversari* jam vidimus supra in not. et emend. ad Hist. I. 1. et 38. Hic tamen Pichenæ aliisque placet, *adversari.* Sic quoque vertit Davanzati: 'Il popolo contrastava al Re.' In Mss. Corb. Agr. et ed. pr. *reges.* Quod Ryckio placebat, ob supra expositos Scydrothemidis et Ptolemæi visus. Si quis retineat *reges*, tunc omnino emendandum, *aversari.* Brotier.—4 Mss. Harl. Bodl. Jes. et editiones veteres, *circumsedere.*—5 Ms. Reg. et editio princeps, *totum maris.*—6 Ms. Reg. *Serapidi Isidi.* Editio princeps, *Serapidi Ysidi.* Eruditus Savilius emendatum vellet, *Osiridi atque Isidi.* Quod minime necessarium est. Vetera enim apud Ægyptios Serapidis et Isidis nomina. Sed cum apud eos, Ptolemæorum vi, Jovis Ditis ac Proserpinæ religio grassata est, tunc Ægyptii, ne peregrinis nominibus fœdarentur, Jovem Ditem Serapin dixere, et Proserpinam Isin. Id patet ex Plutarcho, loc. cit. p. 161. et 162. Οὐ γὰρ ἄλλον εἶναι Σάραπιν ἢ τὸν Πλούτωνά φασι, καὶ Ἶσιν τὴν Περσέφασσαν .... Οὐ γὰρ

NOTÆ

[u] *Vulgus adversari Regem*] Muretus mallet, *aversari.* Pichena.

Vulgus adversari Regem] Puto scripsisse: *regi.* Sed propter primas literas sequentis vocis, *invidere*, sic obtrusum nobis. Ita aversabantur regem, ut illi adversarentur. Sed non reperias, apud Tacitum, *adversari* aliquem, pro obsistere, ut vult Pichena.

[v] *Sibi metuere*] Metuebant scilicet, ne si patrius Deus illinc aveheretur, sibi adversa omnia succederent. *Pichena.*

[w] *Circumsidere*] Insedere Sinopenses templum, quod ab urbe tamen procul distabat, ne simulacrum Dei aveheretur.

[x] *Major hinc fama tradidit*] Id est, Majus miraculum fama narratur. *Pichena.*

Major hinc fama] Id est, In majus composita fama; ex eo quod circumsessum fuit templum, ideo magis celebravit fama, *Deum ipsum* ultro *naves conscendisse, &c.*

[y] *Tantum maris emensi*] Vide quantum distet Sinope ab Alexandria.

[z] *Templum pro magnitudine urbis*] Dionysius περιηγήσει: 'Hinc Sinopitæ Jovis ingens tollitur ædes, magnifico ornatu,' &c. *Savilius.*

[a] *Serapidi atque Isidi*] Potius Osiridi et Isidi, aut alioquin Serapis se ipsum antevertet, eritque, cum non-

gine et advectu[7] Dei celeberrima. Nec sum ignarus, esse quosdam, qui 'Seleucia,[b] urbe Syriæ, accitum, regnante Ptolemæo, quem tertia ætas tulit:'[c] alii 'auctorem eundem Ptolemæum,[d] sedem, ex qua transierit, Memphim'[e] perhi-

me fallit, nonnullos esse, qui tradunt, *Deum* accersitum *esse* Seleucia, civitate Syriæ, imperante Ptolemæo, qui tertius regnavit: *alii* id *tribuunt* eidem Ptolemæo, *sed* locum, ex quo *Deus* advectus sit, Memphim *esse, dicunt*, ur-

---

ἐκεῖθεν οὗτος ὀνομαζόμενος ἧκεν, ἀλλ' εἰς Ἀλεξάνδρειαν κομισθεὶς τὸ παρ' Αἰγυπτίοις ὄνομα τοῦ Πλούτωνος ἐκτήσατο τὸν Σάραπιν. Et sic facile explices, quæ Macrobius, Saturnal. I. 7. habet de Serapeis, et cur extra Ægyptiarum urbium pomœria locarentur. Conjuncta autem Serapidis et Isidis numina venerationemque multo post reperimus in nummis Juliani, Imperatoris, aliisque monumentis, quæ vide apud eruditum Banduri, Numismata Imperatorum Romanorum, Vol. II. p. 425. *Brotier.*—7 *Adventu Dei.* Ita Mss. Reg. Harl. Jes. Guelf. et editiones veteres ante Rhenanum, qui e conjectura edidit, *ad-*

NOTÆ

dum venisset: quæ absurditas fuerit non excusanda. *Savilius.*

At quomodo antiquitus sacrum Alexandriæ sacellum Serapidis, tum cum a Sinope Deus ille avectus fuit? Censeo vere Serapidis sacellum antea fuisse Alexandriæ, sed nullam intus Dei formam. Quem autem Sinopenses Jovem Ditem appellabant, unum eundemque Deum fuisse, licet cognomine diverso. Ideo Alexandrinos, postquam advectus fuit, non Jovem Ditem, sed antiquo apud eos nomine Serapidem vocare continuasse. *Pich.*

[b] *Seleucia*] Urbs Cassiotidis tractus, in Syria provincia. Hodie *Seleuche Jelber* vel *Gebele*, oppidum aut burgus præfecturæ Tripolis, in Souria regione imperii Turcici Asiatici. *Tillemon.*

[c] *Quem tertia ætas tulit*] Id est, qui tertius Ptolemæorum seu Macedonum regnavit in Ægypto, hunc vocant *Euergetem.*

[d] *Auctorem eundem Ptolemæum*] Intelligit tertium Ptolemæum, ita ut alii putent Seleucia accitum, alii vero Memphi; in rege autem conveniant.

[e] *Memphim*] Urbs hæc Memphitites Nomi, sive Præfecturæ, in Ægypto media. Hodie *Menuf-il-eliè*, vel *Memphis Superior*, urbs partis Vostani, seu Ægypti mediæ recentioris, ad occidentem Nili fluvii. *Tillemon.*

Memphim] De qua urbe sic Diod. Siculus, II. 1. 'Ab hujus regis [Simandii] progenie profectus postea Ogdous, qui Uthoreus cognominatus est. Memphim condidit, ambitu stadiorum centum et quinquaginta, urbem omnium Ægypti præclarissimam, opportuniori totius ejus oræ loco, ubi Nilus in plures scissus partes, efficit formam deltæ. Quo fit ut tanquam in Nili claustro posita aditum præbeat, prohibeatque ad superiora loca navigantibus. Urbs munita est, ac optime sita. Nam, fluente juxta eam Nilo, ad cohibendam aquarum inundationem versus Nothum aggeres ingentes opposuit, et incremento fluvii præsidium, et adversus hostes, qui a terra irent, munimentum. A partibus ceteris undique effossus est lacus ingens ac profundus; qui superabundantia flumi-

bent, inclytam olim et veteris Ægypti columen. Deum ipsum multi 'Æsculapium,[f] quod medeatur ægris corporibus;' quidam 'Osirin, [8]antiquissimum illis gentibus Numen:' plerique 'Jovem, ut rerum omnium potentem;' plurimi 'Ditem patrem, insignibus,[g] quæ in ipso manifesta,' aut per ambages conjectant.

85. At Domitianus Mucianusque, antequam Alpibus propinquarent,[1] prosperos rerum in Treveris gestarum nuntios accepere. Præcipua victoriæ fides, Dux hostium Valentinus,[2] nequaquam abjecto animo, quos spiritus gessisset, vultu ferebat. Auditus ideo[3] tantum, ut nosceretur ingenium ejus, damnatusque, inter ipsum supplicium,[4] exprobranti cuidam 'patriam ejus captam,' 'accipere se solatium mortis,'[h] respondit. Sed Mucianus, quod diu occultaverat,

bem *claram olim, et antiquæ Ægypti arcem* seu metropolim. *Multi Deum ipsum* Æsculapium, putant, quod sanet ægra corpora; *nonnulli* Osirim, antiquissimum illis populis Deum; *plerique* Jovem, ut omnium rerum dominum; *plurimi* Plutonem, *ex ornamentis*, aut signis, quæ in ipso clara *et aperta sunt*, *vel* quæ *per ambigua interpretantur*.

At Domitianus Mucianusque, priusquam ad Alpes pervenirent, læta accepere nuntia rerum, quæ apud Treveros transactæ erant. *Insigne victoriæ documentum, dux hostium Valentinus, nequaquam fracto animo, quam ferociam animi prætulisset,* hanc *ore gerebat. Ideo solum auditus* est, *ut mens illius agnosceretur, damnatusque, inter ipsam mortem, objectanti cuidam,* civitatem ejus expugnatam, Accipere se *hoc* levamen exitii, *respondit. Sed Mucianus, quod diu dissimulaverat, ut*

vectu. In Ms. Corb. *de adventu et origine Dei.* Brotier.—8 In Ernesti 2nda legitur, *aut antiq.*

1 Ms. Corb. *Alpibus appropinquarent.*—2 Ms. Budens. *Valentinus. Is neq.*—3 Ms. Corb. *auditus igitur.*—4 Mss. Harl. Bodl. Jes. *ipsum judicium.* Ad-

NOTÆ

nis in eum delata, ac locis urbi vicinis, excepto aggere, aqua repletis, urbem efficit munitissimam. Talem igitur ejus urbis conditor loci opportunitatem elegit, ut posteri reges fere omnes, relictis Thebis, et regiam et habitationes in ea ædificarint.'

[f] *Æsculapium*] Sed quicumque vere fuerit Deus, Ægyptiis Serapis est: 'neque id nominis Sinopa attulit.' Plutarchus libro de Iside et Osiride: 'Sed postquam Alexandriam deductus est, nomen ei Serapis inditum, Ægyptiaca lingua, Pluto.' *Savilius.*

[g] *Insignibus*] Id est, notis certis, seu ornamentis, quæ in ipso simulacro conspiciebantur, aut ei adjuncta erant; ut, verbi gratia, quod muliebris effigies assisteret, quam Proserpinam putabant. Male vertunt, quasi quidam ex illis *insignibus* conjicerent, illum Deum, esse Æsculapium, Osirim, aut Jovem, &c. nam puto *insignia* illa tantum referri debent ad Ditem patrem, seu Plutonem.

[h] *Accipere se solatium mortis*] Non

ut recens expromsit:[5] 'quoniam benignitate Deum fractæ vires hostium[6] forent, parum decore Domitianum, confecto prope bello, alienæ gloriæ interventurum.[i] Si status Imperii aut salus Galliarum in discrimine[7] verteretur, debuisse Cæsarem in acie stare: Canninefates Batavosque minoribus Ducibus delegandos. Ipse Lugduni vim fortunamque Principatus e proximo ostentaret,[8] nec parvis periculis immixtus, et majoribus non defuturus.'

86. Intelligebantur artes;[j] sed pars obsequii in eo, ne deprehenderentur: ita Lugdunum ventum. Unde creditur Domitianus occultis ad Cerialem nuntii, fi em ej , tentavisse, 'an præsenti sibi exercitum Imperiumque traditurus foret:' qua cogitatione bellum adversus patrem agitaverit,[1]

novum patefecit: Quandoquidem beneficio Numinum contusæ vires hostium forent, parum honeste Domitianum, patrato fere bello, alieno decori interventurum. Si columen imperii aut incolumitas Galliarum in periculum adduceretur, oportuisse Cæsarem acie decertare: *at* inferioribus ducibus permittendos Canninefates Batavosque. Ipse Lugduni potentiam, amplitudinemque imperii e vicino monstraret, nec exiguis periculis implicitus, et gravioribus non defuturus.

Noscebantur artes, sed pars obsequentiæ in eo vertebatur, *ne intelligerentur: ita Lugdunum venere. Unde existimatur Domitianus, secretis ad Cerialem literis constantiam mentemque ejus exploravisse,* an sibi astanti legiones imperiumque permissurus foret: *quo consilio, dubium est,* an *bellum ad-*

ditum in margine Ms. Bodl. *supplicium.*—5 Ms. Corb. et editio princeps, *expressit.*—6 Brotierus habet, *fractæ hostium vires:* et ita Mss. Harl. Bodl. Jes. Corb. et editio princeps. Puteolanus, *fractæ vires hostium.*—7 Sic Mss. Flor. Reg. Harl. Bodl. Jes. Corb. Guelf. Agr. editio princeps, Ernestus et recentiores. Puteolanus, *in discrimen,* et sic Ryckius et Gronov. Frustra tentat Cl. Ernestus, *in discrimine versaretur.* Jam vidimus supra Hist. II. 28. 'Sin victoriæ sanitas, sustentaculum, columen in Italia verteretur.' *Brotier.*—8 Perperam Mss. Harl. Bodl. Jes. et veteres editiones, *ostentare.* Idem.

1 Sic bene Mss. Flor. Corb. Pichena et recentiores. In Ms. Reg. et

NOTÆ

quod optaret casum aut exitium civitatis suæ; sed forte, quia adhuc vivere cupiisset, si staret libertas patriæ; qua sublata, libentius moritur, ne scil. patriam captam et servientem vivens videat.

[i] *Alienæ gloriæ interventurum*] Non tantum ut testis esset partæ jam gloriæ; sed ut eam indecore sibi arrogaret gloriam, quæ alterius fuit. Fere ut olim C. Marius abstulit Metello belli Jugurthini decus, et Pompeius Lucullo gloriam profligati belli Mithridatici.

[j] *Intelligebantur artes*] Cognoscebantur artes Muciani: sed maxima ars fuit, ne viderentur intelligi. Nam, ut habet Tacitus in vita Agric., 'proprium humani ingenii est, odisse quem læseris.'

an opes viresque adversus fratrem,[k] in incerto fuit: nam Cerialis salubri temperamento elusit, ut vana pueriliter cupientem. Domitianus, sperni a senioribus[2] [l] juventam suam cernens, modica quoque et[3] usurpata antea[4] munia Imperii omittebat: simplicitatis[5] ac modestiæ imagine, in altitudinem[6] conditus,[m] studiumque literarum et amorem carminum simulans,[n] quo velaret animum et fratris æmulationi subdu-

versus parentem molitus sit, an paraverit *copias et potentiam adversus* Titum *fratrem: quippe Cerialis utili moderatione frustratus est* illum, *tanquam inania puerili animo appetentem. Domitianus, videns contemni ætatem suam a natu grandioribus, exigua etiam, et quæ obierat antea officia imperii relinquebat: facilitatis et moderationis specie, in solitudinem abditus, amoremque literarum et studium carminum obtendens, quo tegeret mentem, et fratris invidiæ subtraheretur, cujus*

editione principe, *qua contagione .... cogitaverit.* Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *qua cogitatione .... cogitaverit.* Tentaverat Lipsius, *qua cunctatione.* Gruterus, *qua rogitatione.* Mallet Cl. Ernestus, *qua solicitatione.* Brotier.—2 Frustra tentat Barthius, *a sanioribus. Seniores* enim opponuntur juventæ, ut recte observat Ryckius. *Idem.*—3 *Et* abest a Ms. Corb.—4 In Mss. Flor. et Agr. *ante ea munia.*—5 Sic bene Ms. Corb. editio princeps et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *simul simplicitatis ac modestiæ.* Brotier.—6 Mss. Reg. Corb. Agr. et editio princeps, *in altitudine.* Mallet Cl. Ernestus, *in solitudinem.* Sed hic eleganter usurpatur, *altitudinem.* Perperam tentabat Barthius, *in altitudinem conditus studiorum atque literarum.*

NOTÆ

[k] *Adversus fratrem*] Forte et adversus Mucianum ipsum, quem fratre ipso potentiorem, et velut dominationis magistrum longe graviorem, aversari potuit Domitianus.

[l] *Sperni a senioribus*] Cum nondum implevisset tunc septimum decimum ætatis annum. *Savilius.*

[m] *In altitudinem conditus*] Id est, in profundam solitudinem. Forte leg. *solitudinem:* nec in eo plane dissimulabat indolem suam Domitianus; secretum enim per totam vitam affectavit. Tac. Agric. 'Quodque sævæ cogitationis indicium erat, secreto suo satiatus;' et Suet. 21. 'Ad horam somni nihil aliud quam secreto solus deambulabat.'

Quidam vertunt, quasi in se ipsum se receperit condideritque; at in Albanum montem, cum Domitia sua, quam marito Ælio Lamiæ abduxerat, se recepit; ibique carmina et muscas eodem stylo captabat.

Jam tum intra se sæviebat bellua, jam querebatur intra secretum, sibi eripi imperium a patre et fratre. Sueton. Domit. 13. 'Principatum vero adeptus, neque in senatu jactare dubitavit, et patri se et fratri imperium dedisse: illos sibi reddidisse.'

Initio puer sic se gessit, velut ipsum patrem dejecturus imperio. 'Post victoriam ... Cæsar consalutatus.... omnem vim dominationis tam licenter exercuit, ut jam inde qualis futurus esset ostenderet.... atque uno die super viginti urbana officia atque peregrina distribuit: mirari se Vespasiano dictitante, quod successorem non et sibi mitteret.' Suet. Domit. 1.

[n] *Amorem carminum simulans*] Simu-

ceretur,[7] cujus disparem mitioremque naturam contra[o] interpretabatur.[8]

dissimilem leniorem que indolem in contrarium accipiebat.

Idem.—7 Mss. Bodl. Jes. et Puteolanus, *subduceret.*—8 Perperam addunt Mss. Reg. Harl. Bodl. Jes. Corb. et editio princeps, *neque vos impunitos patiantur:* quæ repetita sunt ex superiore c. 77. 'Neque me inultum, neque vos impunitos patiantur.' Ob illum librariorum errorem notat Ms. Farnes. *Deest hic aliquantulum.* Nihil deest, licet aliter sentiat Lipsius. Perperam in Ms. Agr. *interpretabantur.* Brotier.

NOTÆ

lans tantum? ita. Suetonius: 'Simulavit [Domitianus hic iste] mire modestiam, inprimisque Poëticæ studium, tam inusitatum antea sibi, quam postea spretum et abjectum.'

At scriptores ejus ævi campum hunc adulatorium egregie exercent, et vatem faciunt supra vates.

Omitto Poëtas, (more mentiri aliquid et extollere iis fas,) ecce nostrum senem Fabium: 'Hos nominavimus, quia Germanicum Augustum' [cave alium a Domitiano intelligas] 'ab institutis studiis deflexit cura terrarum; parumque Diis visum est, esse eum maximum Poëtarum. Quid tamen iis ipsis operibus ejus, in quæ donatus imperio juvenis successerat, [scribo, secesserat] sublimius, doctius, omnibus denique numeris præstantius?' Ite, Homere et Virgili, erepta vobis a Paride hoc palma. Plinius etiam Præfatione ad Titum: 'Quantus in Poëtica es? o magna fœcunditas animi! quemadmodum fratrem quoque imitareris, excogitasti.' Hæc turpia: atque utinam, tamen timeam, ne quis hodie apud Principes sic peccet. *Lipsius.*

[o] *Contra interpretabatur*] Scripti libri subtexunt, *neque vos impunitos patiantur.* Perperam: quia verba sunt ex oratione Cerialis supra repetita. Farnesianus ascribit, 'Deest hic aliquantulum:' cui fidem habeo. *Lipsius.*

Cujus disparem mitioremque naturam contra interpretabatur] Multa simulabat Domitianus avertendæ suspicioni regni a se affectati. Idque faciebat metu fratris, cujus mitissimam naturam ad tempus assumtam putabat, mortuoque patre, in sui perniciem erupturam. Sed quam falsus animi sit, arguunt ejus facinora, vel Tito rerum habenas moderante. 'Fratrem insidiari sibi non desinentem, sed pæne ex professo solicitantem exercitus, meditantem fugas, nec occidere, nec seponere, ac ne in minore quidem honore habere sustinuit.' Suet. in Tito.

C. CORNELII TACITI

HISTORIARUM

LIBER QUINTUS.

BREVIARIUM LIBRI.

Cap. 1. Interim Titus cum valido exercitu prope Hierosolyma castra facit. 2—5. Judaicæ gentis primordia, sacra, instituta, deque iis maligna profanorum judicia. 6. 7. Descriptio terræ finiumque, balsami, Libani, Jordanis, lacus bitumen egerentis, camporum torridorum, fructuum in cinerem vanescentium, Beli amnis, cujus arenæ vitro inservientes. 8. Hierosolyma genti caput. Immensæ opulentiæ templum. Judæorum sub aliis gentibus et suis Regibus fata; 9. varia sors sub Romanis. 10—12. Bellum sub Gessio Floro Procuratore ortum. Titus Judæos, in urbem compulsos, obsidet. Hierosolymorum munitiones, copiæ, Duces. 13. Prodigia ante obsidium.

14. Interea Civilis, reparato per Germaniam exercitu, bellum renovat. 15. Manum conserit cum Ceriale, satis prospere. Uterque, ad maturandum summæ rei discrimen erectus, 16. 17. aciem instruit, suos alloquitur. 18. Fit atrox pugna, qua, proditione cujusdam Batavi, Germani vincuntur. 19. 20. Civilis, in Batavorum insulam transgressus, præsidia Romanorum invadit, Verace, Classico, Tutore suffultus. 21. Ambiguum prælium. Subvenit Ce-

rialis fortunamque vertit; 22. at parum providus ferme opprimitur. 23. Civilis navalem aciem ostentat, sed a Ceriale trans Rhenum pellitur. Hic, insulam Batavorum populatus, superfuso amne, novum discrimen adit. 24. 25. Tum hostium animos occultis nuntiis labefactat. 26. Civilis, petito colloquio, ad deditionem se pronum profitetur.

Ejusdem anni principio Cæsar Titus, perdomandæ Judææ delectus[1] a patre, et prælatis[2] utriusque[a] rebus militia clarus, majore tum vi famaque agebat, certantibus provinciarum et exercituum studiis. Atque ipse, ut super fortunam[b] crederetur,[3] decorum se promtumque in armis ostendebat,[c] comitate et alloquiis officia provocans: ac plerumque in

Initio ejusdem anni, Titus Cæsar, ascitus a patre profligando bello Judaico, et bello inclytus, dum privata esset utriusque fortuna, majore tum virtute gloriaque agitabat, certatim studio et favore annitentibus provinciis legionibusque. Atque ipse, ut supra fastigium principatus excellere *videretur, egregium se strenuumque in armis ostentabat, urbanitate studia* hominum *incitans ac præveniens: et sæpius*

1 In Ms. Reg. et editione principe, *delegatus.* Ms. Bodl. *electus.* Puteolanus et recentiores, *delectus.* Mallet Cl. Ernestus, *relictus;* quod Imperatoris filio dignum magis ei videtur: atque ita Sueton. in Tit. v. 'Ad perdomandam Judæam a patre relictus.' *Brotier.*—2 Brotierus cum Ryckio et Gronov. habet *privatis utriusque rebus;* et ita Rhenanus et recentiores, ex loco simili Hist. III. 65. In Mss. Flor. Agr. Corb. et editione principe, *prælatis.* Mss. Harl. Bodl. Jes. Guelf. et Puteolanus, *præliantis.*—3 In Ms. Bud. *ut superior unam:* in Ms. Vatic. *superiori unam.* Inde emendavit Lipsius, *ut super fortunam:* quod in recentioribus editionibus receptum. In Mss. Farnes. Agr. Reg. Corb. et editione principe, *ut superior omnibus crederetur.* Ms. Bodl. et Puteolanus, *ut superior sui jam crederetur.* In Mss. Jes. Harl. *ut imperio dignus jam crederetur.* Rhenanus divinabat, *ut superior omnibus ingrederetur.*—

NOTÆ

[a] *Privatis utriusque*] Cum neque Vespasianus, neque Titus Cæsar esset. *Ferrettus.*

[b] *Ut super fortunam*] Sic lego, eleganti sententia. Titus, inquit, jam tum privatus, clarus bello: nunc multo promtior, ut parem, vel superiorem se potius fortuna hac imperatoria ostenderet. Farnes. codex et Rom. habent, *superior omnibus crederetur.* Lipsius.

[c] *Decorum se promtumque in armis ostendebat*] Egesippus v. 10. 'Ipse quoque [Cæsar] acriter pugnans, sternit duodecim adversi agminis propugnatores.'

opere, in[4] agmine, gregario militi mixtus, incorrupto Ducis honore.[d] Tres eum[5] in Judæa legiones, quinta et decima et quintadecima, vetus Vespasiani miles, excepere. Addidit e[6] Syria duodecimam et adductos[7] Alexandria duoetvicesimanos tertianosque. Comitabantur viginti sociæ cohortes, octo equitum alæ: simul Agrippa Sohemusque, Reges, et auxilia Regis Antiochi,[e] validaque et, solito inter accolas odio, infensa Judæis Arabum[f] manus:[g] multi, quos urbe atque Italia sua quemque spes acciverat occupandi Principem adhuc vacuum.[h] His cum copiis fines hostium ingres-

in labore, in itinere, plebeio militi se inserebat, salvo illibatoque imperatoris decore. Tres invenit apud Judæam legiones, quintam et decimam, et quintamdecimam, qui prior Vespasiani exercitus fuit. *Dedit etiam Syria duodecimam; et duoetvicesimam tertiamque ex Alexandria* secum *adduxerat. Sequebantur viginti cohortes auxiliarium, octo alæ equitum: etiam Agrippa, et Sohemus, reges, et copiæ regis Antiochi, et agmen Arabum firmum, suetaque inter finitimos æmulatione, Judæis infestum: plurimi, quos Roma atque Italia sua quemque spes exciverat conciliandi* sibi *Cæsarem nondum occupatum. Hoc cum exercitu terras hostium irrupit, ordinatoque*

4 Ms. Jes. *et in agmine.*—5 Bene sic Mss. Harl. Bodl. Jes. Guelf. Rhenanus et recentiores. *Eum* abest a Ms. Reg. et editione principe. *Brotier.* Ms. Budens. *cum:* Edd. Puteol. Beroal. Alciat. *tum:* ed. pr. *tres in Jud.*—6 Ita Ms. Reg. Ed. pr. et Ernestus. Ms. Bodl. et Puteol. cum Ryckio et Gronov. *tradidit et Syria.* Ms. Jes. Harl. Guelf. *tradidit ei Syria.*—7 Ms. Bodl. *abductos.*

NOTÆ

[d] *Incorrupto Ducis honore*] Plin. Paneg. 'At principi nostro quanta concordia, quantusque concentus omnium laudum omnisque gloriæ contigit; ut nihil severitati ejus, hilaritate, nihil gravitati, simplicitate, nihil majestati, humanitate detrahatur!'

[e] *Auxilia Regis Antiochi*] Quas copias ducebat ipse filius Antiochi. Hegesippus v. 19. 'Erat in exercitu Antiochi Comageni filius, qui venerat ad belli societatem; impiger sane juvenis, et manu promtus.'

[f] *Arabum*] Arabes, populi Arabiæ: Arabia vero regio Asiæ ad Oceanum; hodie *Arabistan* Asiaticis, apud Europæos antiquum retinet nomen; variis paret principibus. *Tillem.*

[g] *Infensa Judæis Arabum manus*] A quibus Judæi multa atrocia passi sunt; eos enim eviscerabant Arabes, sed posteà, ut aurum egererent. Hegesippus v. 24. 'A Syris in Arabas diffusa fama est, quibus et non minor avaritia, et feritas barbaricæ propior immanitati, eo quod farti auro Judæi forent; diripiunt quoscumque offenderant advenientes, contra fas, contra leges deditionis, contra promissum Cæsaris, quod occidi non licebat: incidunt adhuc viventes, cruentisque manibus eviscerant ventris secreta. Alvum scrutantur, et inter ejus manantia purgamenta, aurum requirunt; non minus turpiter, quam illi, quos adigebat fames: insuper etiam sæva crudelitate.'

[h] *Principem adhuc vacuum*] Ut qui

sus, composito agmine, cuncta explorans,[i] paratusque decernere, haud procul Hierosolymis castra facit.

2. Sed, quia famosæ urbis supremum diem tradituri sumus, congruens videtur, primordia ejus aperire. 'Judæos, Creta insula profugos,[j] novissima Libyæ[k] insedisse,' memorant, 'qua tempestate Saturnus, vi Jovis pulsus, cesserit regnis:' (argumentum e nomine petitur: 'inclytum in Creta Idam[l] montem, accolas Idæos; aucto in barbarum[1 m] cog-

incessu, omnia speculabatur, et paratus dimicare, haud longe Hierosolymis castra locat.

Sed, quia inclytæ civitatis excidium memoraturi sumus, operæ pretium videtur, originem ejus perscrutari. Tradunt, Judæos e Creta insula pulsos, extremas Libyæ oras occupasse, *eo* tempore quo Saturnus, potentia Jovis ejectus, imperium reliquerit. *Documentum e vocabulo sumitur:* celebrem *esse* in Creta Idam collem, *et* incolas Idæos, adaucto in barbarum vocabulo, Judæos

1 *Morem* addunt Mss. Harl. Bodl. Jes. Guelf. et Puteolanus. Melius omisere Mss. Flor. Bud. Rhenanus et recentiores. Sic enim supra Annal. VI. 42. 'neque in barbarum corrupta.' *Brotier. Barbarorum* est in Ms. Agr. et ed. pr.

NOTÆ

adulatoribus aulicis, amicitiisque nondum obsessus esset; et qui quasi recens adhuc fortunæ, nec multis adhuc devinctus foret, ut in ipso nempe transitu a rebus privatis ad supremum fastigium.

i *Composito agmine, cuncta explorans*] Sic et Hegesip. v. 3. 'Movit itaque iter magno decore exercitus, sollicitudo ubique et parato agmine suspectans insidias, quia virtute se superiorem videbat.'

j *Judæos Creta insula profugos*] Quandoquidem gregis Asinorum hoc loco Tacitus meminit, non omittendum a Tertulliano, in Apologet. Judæos et Christianos ab improbis, ea causa *Asinarios* dici. *Lupanus.* Jam vero nemo nescit, posteaquam in Syriæ delecta regione, Deo Optimo Maximo duce, Hebræi consedissent, veteri nomine relicto, quoniam princeps ex avis eorum *Judas* erat, *Judæos* appellatos, et Judææ ab illis nomen regioni fuisse: quæ biblia sacra Josephusque in antiquit. pluribus literis exequuntur. *Vertranius.*

Creta] Insula maris Mediterranei, ad orientem et meridiem Græciæ regionis: hodie *Candie* in Turcico imperio Europæo. In hac insula etiam nunc aliquid possidet respublica Veneta. *Tillem.*

k *Libyæ*] Libya, regio Africæ ad mare Libycum, partem maris Mediterranei: hodie regnum et desertum *Barca* in Barbaria et Biledulgerid regionibus. Aliquando tota *Africa* et pars ejus septemtrionalis dicta est *Libya.* Tillemonius.

l *Idam*] Ida, mons Idæorum Dactylorum populorum, in parte media Cretæ insulæ: hodie etiam *Ida*, territorii Retimi ad orientem, in Candia insula, nunc imperii Turcici Europæi. *Tillemon.*

m *In barbarum*] Id est, una litera adaucto nomine *in barbarum*, seu ex-

nomento, Judæos vocitari:'[2]) quidam, 'regnante Iside, exundantem per Ægyptum multitudinem,[n] ducibus Hierosolymo ac Juda, proximas in terras exoneratam:' plerique, 'Æthiopum prolem, quos Rege Cepheo[o] metus atque odium mutare sedes perpulerit.' Sunt, qui tradant,[3] 'Assyrios convenas,[p] indigum[4] agrorum populum, parte Ægypti potitos,[5] mox proprias urbes Hebræasque terras[a] et propiora[6]

appellari: *nonnulli*, imperante Iside, superaffluentem in Ægypto populi turbam, vicinas in regiones se effudisse, principibus Hierosolymo et Juda: *plerique*, Æthiopum sobolem, quos, regnante Cepheo, timor atque invidia abire e regione coëgerit. *Sunt qui scribant*, *eos* convenas Assyrios, egentem terris multitudinem, partem Ægypti occupasse, *et* posthac habitasse proprias civi-

—2 Post *vocitari* perperam addunt Mss. Harl. Bodl. Jes. Guelf. et Puteolanus, *quasi Ideos*. Quod in editione principe et recentioribus recte omissum. *Brotier*.—3 Sic bene editio princeps et recentiores. Male Mss. Harl. Bodl. Jes. Guelf. et Puteolanus, *tradunt*. Idem.—4 Ed. pr. *indignum*.—5 *ac* ante

NOTÆ

ternum loquendi modum, *Judæi* pro *Idæis* dicti sunt. Hoc vult: *Idæi* nomen origine et nativo idiomate Græcum fuit; at auctum est in externum seu barbarum: id est, barbarum ex Græco factum est. Sicque nomen *Judæi* orientale et externum factum est, cum antea Græcum esset: nam Græci erant Cretes, et Ida pars Cretæ.

[n] *Exundantem per Ægyptum multitudinem*] Ibi aliquid veri falsitati immixtum, ut passim in istis opinionibus, quibus Græci admiscuere fabulas.

[o] *Æthiopum prolem, quos Rege Cepheo*] Populi finitimi, sed legibus, moribus, lingua, literisque diversi. Chaldæi Judæique ab exteris opinione confusi sunt.

Quod hic dicitur, de illis accipiendum est, qui a regis nomine Chaldæi dicti, postquam, mortuo Cepheo, e finibus Æthiopiæ cum exercitu in Persidem exierunt, ut Hellanicus in historia Persica scribit.

Iidem antea *Cepheni* dicebantur, ait Stephanus, a Cepheo rege, cui suberant: ille pater Andromedæ, quam in Joppe littore, ubi nunc Zappha, orcæ expositam Perseus liberavit, et duxit uxorem. *Vertranius*.

Æthiopum] Æthiopia proprie dicta, regio Africæ: hodie *Abyssinia* vel *Habessinia*, cum parte *Nubiæ*. Vide notas ad Annales II. 60. *Tillem*.

[p] *Assyrios convenas*] Convenæ populi sunt, qui ex pluribus locis simul in unum conveniunt, ut easdem sedes habitent: vel sunt externi novique coloni, indistincte.

Assyrios] Assyria fuit aliquando regio imperii Persarum, sive Parthorum ad Euphratem et Tigrin fluvios: hodie *Diarbeck* regio late sumta, in Turcico imperio Asiatico. *Tillem*.

[a] *Hebræasque terras*] Terra Hebræorum, postea dicta *Judæa*, fuit regio Syriæ late sumtæ ad meridiem: hodie nomen antiquum retinet apud nos; vocatur etiam *Terra Sancta*; est sub præfecto Damasci vel *Scham*, in Souria regione imperii Turcici Asiatici. *Tillemon*.

Syriæ coluisse rura.'7 Alii, 'Judæorum initia, Solymos, carminibus Homeri[q] celebratam gentem, conditam urbem[8] Hierosolyma nomine[r] suo fecisse.'

3. Plurimi auctores consentiunt, 'orta per Ægyptum tabe,[s] quæ corpora fœdaret, Regem Bocchorim,[1][t] adito Hammonis[u]

tates, regionemque Hebræam, et viciniora Syriæ loca. *Alii*, inclyta esse Judæorum primordia; Solymos, versibus Homeri laudatum populum, constructam civitatem e suo nomine Hierosolymam appellasse.

Permulti scriptores consensu tradunt, nata per Ægyptum lue, *seu scabie*, quæ

---

mox delevi cum Ryckio et Gronov. quod addiderat de conjectura Rhenan., quia in Budens. erat *an mox*. Abest *ac* e Mss. Flor. Guelf. Oxon. Agr. Edd. ante Rhenan. *Ernest.*—6 Budens. *propriora*.—7 Olim legebatur *coluisse*. *Clara:* at verum hic puto vidisse Bipont. qui τῷ *clara* substituunt *rura*, et eo, quo expressi, modo distinguunt. *Oberl.*—8 Rhenanus ex ingenio edidit *conditæ urbi:* cui consentiunt Gronovius, Ryckius, et Brotier. Sic et Ms. Ryckii et Budens. Ceteri Mss. et Edd. *conditam urbem*.

1 Sic Mss. Vatic. 1958. Flor. Harl. Bodl. Jes. Guelf. Puteolanus, Pichena et recentiores. In Mss. Vatic. 1863. et 1864. Reg. Agr. et editione principe,

NOTÆ

[q] *Carminibus Homeri*] Sententia ambigua inter scholiastas. Sunt qui designari Lycios aut finitimos quosdam velint: quo Strabo et Eustathius et Pindari interpres inclinant.

Sunt qui Pisidas, quo Plinius et Stephanus. Sunt qui Judæos: quod noster hic suggerit, et Tzetzes. Eusebius etiam, Chærili poëtæ testimonio Hebræos Solymos olim dictos censet evinci.

Nec Q. Calaber sane aliter apud Homerum accepit: ideoque Σολύμων ἱερὸν στρατὸν dixit: sacri epitheto *sacram* indicans gentem. *Lipsius.*

Solymos carminibus Homeri] Ab iis dissentio qui sacram gentem ab Homero designari putant: quo enim pacto testimonium clarissimi poëtarum Josephus præteriisset? qui alias anxie minima quæque persequitur, quibus asserat suæ gentis antiquitatem, quique non ignoravit eos Homeri versus, ut patet ex VII. 3. Antiq.

Apud Homerum Iliad. v. 104. agit Glaucus de Bellerophonte a Lyciæ rege periculis objecto: quem par est credere cum finitimis pugnasse, qui *Milyæ*, alias *Solymi* dicebantur. Herod. lib. I. 'Hanc nunc habitant Lycii, ipsa olim Milyas appellata; illi vero Milyæ, tunc Solymi appellabantur.' *Salin.*

[r] *Urbem Hierosolyma nomine, &c.*] De qua tamen Hegesippus v. 9. 'Urbem Hierosolymam Chananæorum quidam potens condidit, qui patrio sermone vocaretur rex justus, quam primo Solymam nuncupavit: postea templum addidit, unde Hierosolyma dicta civitas est. Ea a principio suo incolas habuit de gente Chananæorum. David primus, vir Hebræus, Chananæos expulit, constituit suos, qui in ea domum sibi regiam fecit.

[s] *Orta per Ægyptum tabe*] *Vitiliginem* appellat Justinus. *Lips.*

[t] *Regem Bocchorim*] Lego, *Occhorim;* ita libri veteres: etsi vulgatæ huic scripturæ assertor Justinus venit.

oraculo, remedium petentem, purgare Regnum et id genus hominum, ut[2] invisum Deis, alias[3] in terras avehere[4] jussum. Sic conquisitum collectumque vulgus, postquam vastis locis[v] relictum sit, ceteris per lacrymas torpentibus, Mosen, unum exulum,[5] monuisse,[6] ne quam Deorum[7] hominumve opem expectarent, utrimque[8] deserti, sed sibi, ut Duci cœlesti, crederent,[9] primo cujus auxilio[w] præ-

homines contaminaret, regi Bocchori, consulto oraculo *Jovis* Hammonis, remedium postulanti imperatum *esse*, ut purgaret provinciam, et eam progeniem mortalium, tanquam infestam Diis, in alias regiones deportaret. Sic investigata contractaque multitudo, postquam desertis locis destituta sit, ceteris fletu et dolore hebescentibus, Mosen, unum profugorum eis consuluisse, ne quod auxilium Deorum aut hominum sperarent, ab utrisque relicti, sed sibi ipsi confiderent, tanquam divino duci, primo cujus adjutorio

Occorim vel *Occhorim*. Budens. *Bocchorum*.—2 Male Puteolanus, *et istrisum*. Brotier.—3 *Alias* abest a Ms. Corb.—4 Bene sic Mss. Bodl. Jes. Puteolanus et recentiores. In Mss. Reg. Corb. *abire*. Editio princeps, *abjicere*. Brotier. —5 Ms. Reg. et editio princeps, *Moisen*, *unum exulem*. Mss. Harl. Jes. Corb. *Moysen* aut *Moysem*.—6 Ed. pr. *movisse*.—7 Quædam Editiones *Deor. templorumque hom*.—8 Ita Mss. Flor. Reg. Corb. Agr. editio princeps, Ryckius et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *ab utrisque deserti*.— 9 *Sed sibimet*, *ut duci cœlesti*, *crederent* Mss. Harl. Bodl. Jes. Puteolanus et recentiores [cum Ryckio, Gronov. et Brotier.] Orosius quoque, I. 10. habet *sed*. In Mss. Flor. Reg. atque editione principe, *et sibimet*. In Ms. Corb. *ni sibimet*. In Ms. Agr. *ut sibimet*. Secunda manu in hoc codice super *ut* ascriptum *et*. Forte autem redundat *ut*. Abest enim a Mss. Reg. Corb. et editione principe. Nec illud habent Orosius et Otho Frisingensis, quos vide inter Testimonia Veterum. Schelius emendabat, *adessent sibimet: ut duci cœlesti crederent, primo cujus*. Nec aliter J. F. Gronovius et Cl. Ernestus, qui *sibimet* ad Judæos; *primo cujus* ad quemvis Judæorum, qui eis opem fer-

NOTÆ

λόγῳ παραινετικῷ. Nam ait, 'Quartum vero dicunt legislatorem fuisse Bocchorim regem quendam sapientem, et astu ac vafritie præcellentem.'

Etiam Orosius libro I. Bocchorim appellat, ut et Plutarchus libello *περὶ δυσωπίας*. Itaque jure vacillo: nam Clemens Strom. I. *Omosim* hunc, vel *Amasim* appellat.

At quod ad rem ipsam, falsa est, et refellunt libri sacri. Tamen sumsit hæc Tacitus a Lysimacho, uti videre potes apud Josephum contra Apionem, lib. I. extremo, ubi item scriptum, *Bocchoris*. Lipsius.

[u] *Hammonis*] Hammon templum Hammoniacæ regionis minoris, in Libya proprie dicta. *Tillemon*.

[v] *Postquam vastis locis*] Mirum, non addere eum, quibus in locis. At sane ex Tertulliano legendum videatur, *vastis Arabiæ locis*. Is enim Apologetico narrat, Cornelium Tacitum scripsisse in Hist. v. 'Judæos Ægypto expeditos sive extorres, in vastis Arabiæ locis aquarum egenos,' &c. Orosio tamen non aliter lectum, quam nostri libri præferunt. *Lipsius*.

[w] *Primo cujus auxilio*] Citat etiam ita Orosius: ambigo tamen et contor,

sentes[10] miserias pepulissent.[x] Assensere, atque omnium ignari fortuitum iter incipiunt. Sed nihil æque, quam inopia aquæ fatigabat. Jamque[11] haud procul exitio, totis campis procubuerant; cum grex asinorum agrestium,[12] e pastu in rupem, nemore opacam, concessit.[13] Secutus Moses, conjectura herbidi soli,[y] largas aquarum venas ape-

fidentes, præsentes calamitates devitassent. *Ultro consensere, atque omnium inscii fortuitum iter aggrediuntur. Sed nihil perinde* illos *vexabat, ac penuria aquæ. Jamque haud longe ab interitu, totis agris jacebant; cum agmen asinorum sylvestrium e pascuis contendit in rupem, lucis umbrosam. Insecutus Moses, indicio terræ gramineæ, uberrime scaturientes aquarum fontes deprehendit. Id sola-*

ret, referebant: vel omissa volebat Ernestus verba, *ut duci cælesti.* At hæc omnia vana sunt. Manifestum est enim id pertinere ad Mosen, cœlestem ducem, *primo cujus* auxilio Judæi præsentes in Ægypto et in maris Rubri transitu miserias jam pepulerant. Recte Illustr. Huetius: 'Id vult Cornelius jam opem aliquam ipsis tulisse Mosem, qui propterea sibi credi a Judæis postularet. Jam inde autem Mosi fidem habitam sequentia ostendunt.' In Mss. Flor. Reg. et editione principe, *duce cælesti.* Brotier.—10 Pro *primo* tentabat eruditus Grotius, *pridem.* Quod minime necessarium est. Nec melius Freinshemius, *cujus consilio.* Mox in Mss. et libris editis, *auxilio credentes præsentes, &c.* [et sic Gronov. et Ryckius.] At *credentes* omnino redundat: ab amanuensibus additum post Orosii tempora. Abest enim ab ejus libris. Nec illud habet Otho Frisingensis. Vide Testimonia Veterum. Lampugnanus e codice suo Mirandulano frustra laudat, *pertulissent.* Idem. Bipontini locum ita concinnant: *sed sibimet quærentes, ut Duci cælesti, crederent primo, cujus auxilio præsentes mis. pep.* Putant quippe, istud *quærentes*, a librario omissum, alieno dein loco intrusum, in *credentes* esse mutatum. Mihi turbas dedisse enclitica pronominis *sibi* videtur, qua resecta expulsoque spurio *credentes* omnia plana, sana. *Sibi* profecto nonnisi ad *Mosen* referri potest. *Præsentes miserias* intelligo, quibus mox fuerant pressi. *Oberl.*—11 *Que* abest a Ms. Corb.—12 Pessime editio princeps, *Assiriorum agrestum.* Asinos illos agrestes Tertullianus onagros dixit. *Brotier.*—13 Editio princeps, *conscendit.*

NOTÆ

an non vox, *credentes*, ejicienda sit. Et jam video abesse in Othonis Frisingensis l. I. c. 18. ubi hæc citat. *Lipsius.*

Id est: Destituti a Diis hominibusque, nullam aliunde opem sperarent, quam a se uno, cujus unico auxilio pulsuri præsentes essent miserias. *Pepulissent* scil. pro pulsuri essent. Sic Agric. c. 6. 'Electus a Galba ad dona templorum recognoscenda .... fecit, ne cujus alterius sacrilegium Respub. quam Neronis sensisset:' scil. pro, sensura esset.

x *Pepulissent*] Id est, pellerent, seu pulsuri erant.

y *Conjectura herbidi soli*] Deus misertus eorum, qui sub Ægyptiis regibus intolerabili servitutis jugo premebantur, post annos 330. duce Moise, eduxit et liberavit, ediditque populo plurima signa virtutis et majestatis suæ.

Inter cetera, cum sitim paterentur, castra metati in Raphidim, ictu virgæ a Mose Horeb rupe percussa, prosiluit fons aquæ, populumque recreavit. Exodi 17. *Vertran.*

nit.[14] Id[15] levamen: et continuum sex dierum iter emensi, septimo, pulsis cultoribus, obtinuere[16] terras, in quis[17] urbs et templum dicata.[18]

4. Moses, quo sibi in posterum gentem[1] firmaret,[a] novos ritus contrariosque ceteris mortalibus indidit. Profana illic[2] omnia,[a] quæ apud nos sacra: rursum concessa apud illos, quæ nobis incesta.[b] Effigiem[3] animalis,[c] quo mon-

tium fuit; *et cum continuam sex dierum viam peragrassent, septimo, ejectis incolis, occupavere agros, in quibus civitas, et delubrum sacrata* sunt.

Moses, quo sibi in futurum nationem assereret, novas cærimonias adversasque ceteris hominibus instituit. Profana apud illos cuncta, quæ apud nos sancta: contra vicissim *permissa apud illos, quæ nobis illicita* et impia. *Simulacrum ani-*

—14 Mallet Illustr. Huetius, *venas reperit*.—15 Male Ms. Guelf. *idem levamen*. Intellige, *fuit*.—16 Ms. Budens. *continuere*.—17 Brotier. scribit *queis*; et ita Ms. Flor. editio princeps et recentiores. Mss. Reg. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *in quibus*; et sic Ryckius et Gronov.—18 Sic Mss. Flor. Corb. Agr. Ernestus et recentiores. Ms. Harl. et Puteolanus, *dicata sunt*. Ms. Reg. et editio princeps, *dedicata sunt*; et sic Ryckius et Gronov.

1 Ms. Corb. *gentes*.—2 Frustra tentat Acidalius, *profana illis*. Brotier.—3 In quibusdam recentioribus Edd. ut Gronoviorum, irrepsit *effigies*. Ernest.

NOTÆ

[a] *Quo sibi in posterum gentem firmaret*] Sensus est: Eo magis illos sibi conciliare videbatur, et sibi asserere, quo eos longius a moribus ceterorum populorum amoveret, ut sic, scil. eo magis ab ipso penderent, quo infensiores aliis essent, sic potior auctor futurus novarum legum institutorumque.

[a] *Profana illic omnia*] Forte, *illis*.

Profana] Id est, Impia, scelesta, abominanda, quæ apud nos sancta, augusta, sacra, et veneranda.

[b] *Quæ nobis incesta*] Illicita, nefanda.

[c] *Effigiem animalis*] Hoc de capite asini magno consensu omnes veteres tradiderunt; ne tantopere noster culpetur, tanquam *mendaciorum plenissimus* scriptor.

Et sane Strabo, Plutarchus, Democritus, apud Suidam multo majora deliria delirarunt, contra gentem et libros sacros. *Lipsius.*

Effigiem animalis] At saltem sui, si non veritatis, mendacem memorem esse oportuit. Idem mox de Cneio Pompeio templum Hierosolymorum ingresso, scribit: 'Inde vulgatum, nulla intus Deum effigie, vacuam sedem et inania arcana.'

'Et utique,' ait Tertullianus, 'si id colebatur, quod aliqua effigies repræsentabat, nusquam magis quam in sacrario suo exhiberetur; eo magis, quia verebatur extraneos vana cultura.' Solis enim sacerdotibus adire licitum, et conspectus ceterorum velo oppanso, interdicebatur. *Vertran.*

Effigiem animalis] An in eo posita arcana Judæorum crediderunt Ethnici, cum nil aliud esset in sacra illa sede? Cur in templo *effigies animalis*, ubi neque Deum imagines effingere fas erat, neque ipsum Cæsarem? In-

strante errorem[4] sitimque depulerant, penetrali sacravere: cæso ariete, velut in contumeliam Hammonis.[d] Bos quoque immolatur, quem Ægyptii Apin colunt.[e] Sue absti-

mentis, qua præeunte errorem sitimque amoliti erant, sanctiori *adyto dicavere: mactato ariete, tanquam in contemtum Hammonis. Bovem etiam sacrificant, quem Ægyptii Apin venerantur. Porco non vescuntur, memoria calamitatis, quod ipsos*

—4 Quidam omissum vellent, *errorem*. At perperam: libris omnibus in hac

NOTÆ

fra ubi de Pompeio: 'nullas intus Deum effigies:' non forte propterea excludit effigiem seu caput asini, quemadmodum et asseruerant multi alii Tacito antiquiores; excludit tantum Deos similitudine humana effictos. Attende verbis Taciti: 'Effigiem animalis, quo monstrante errorem sitimque depulerant, penetrali sacravere.' At non tanquam Deum *sacravere*, sed tantum beneficii memoria: *sacravere* certe, at non coluere; neque tam ignarus Cornelius ritus Judaici, ut nesciret nullam prorsus effigiem colere Judæos, neque Deorum neque hominum, neque, a fortiori, vilium animantium. Infra: 'Ægyptii pleraque animalia, effigiesque compositas venerantur. Judæi mente sola, unumque Numen intelligunt:' non *effigie* igitur, sed *mente*; non adumbrant *Numen*, non *effingunt*, sed tantum *intelligunt*. Addit: 'profanos, qui Deum imagines mortalibus materiis in species hominum effingant.' Ergo cum dicit Tac. 'nulla intus Deum effigie, vacuam sedem,' &c.; hoc verissimum etiam in sensu Taciti, quia nulla ibi expressa Deum effigies in oris humani similitudinem; et effigies illa asini, etiam in mente auctoris, nullatenus colebatur a Judæis, neque in speciem Numinis efficta erat: non ergo sibi contradicit Cornelius hoc loco, ut voluit Interpres doctissimus.

[d] *Cæso ariete, velut in contumeliam Hammonis*] Legum Mosis multiplici capite cautum est, ut pro peccato aries offerretur, lib. Levitici: quod Ethnici conscii, vel suspicaces propriæ vanitatis, eorum contumeliæ, et Jovis Hammonis contemtus causa, a Judæis observari interpretati sunt.

Sane Herodoti l. II. Jupiter, cum ab Hercule videri nollet, ab eo tandem exoratus, id commentus est, ut amputato arietis capite, pelleque villosa, quam illi detraxerat, induta, ita sese videndum Herculi præberet: inde factum, ut Ægyptii Jovis simulacrum arietina facie confingerent; et ab Ægyptiis Hammonios aiunt accepisse. *Vertran.*

Cæso ariete] Inducit mores contrarios Diis et hominibus, et præcipue Græcis et Ægyptiis, qui quo viciniores Judæis, eo magis infensi: et detestabiles invicem populi, solita æmulatione et invidia inter finitimos.

[e] *Bos quoque immolatur, quem Ægyptii Apin colunt*] Bovem immolari præcepit Dominus Deus, Deuter. 16. et gentes odio tribuebant, quod ex præcepto Israëlitæ facerent.

Illic enim in Memphi, Ægypti civitate, bos, Apis nomine, nutriebatur in templo, quod regis Apis memoriæ dedicarant: cum is, fame facta Alexandrinis, ex propriis facultatibus alimenta præbuisset, teste Suida. Ejus bovis aureum caput, quod eos signo

nent,[f] memoria cladis, qua[5] ipsos scabies quondam turpaverat, cui id animal obnoxium. Longam olim famem crebris adhuc jejuniis fatentur: et raptarum frugum argumentum panis Judaicus, nullo fermento, retinet.[6] 'Septimo[7] die otium placuisse,' ferunt; 'quia is finem laborum[g] tulerit: dein, blandiente inertia, septimum quoque annum ignaviæ[h] datum.' Alii, 'honorem eum Saturno haberi: seu principia religionis tradentibus Idæis,[8] quos cum Saturno pulsos et conditores gentis accepimus, seu quod e[9]

tabes lepræ *olim fœdaverat, qua id genus animalium plerumque inficitur. Diuturnam olim penuriam frequentibus etiamtum jejuniis agnoscunt: et rapti frumenti documentum exhibet adhuc panis Judaicus,* coctus *absque fermento. Tradunt* septimo die quietem cordi fuisse; quod is exitum laborum attulerit: dein, arridente otio, septimum etiam annum inertiæ tributum. *Alii,* decus illud exhiberi Saturno; seu quia docuere initia religionis Idæi, quos cum Saturno ejectos, et auctores populi *Judaici* comperimus, seu quia e septem stellis,

voce consentientibus.—5 Ita Mss. Flor. Bodl. Jes. Puteolanus, Ernestus et recentiores. Mss. Reg. Corb. editio princeps, et Lipsius, *quod ipsos scabies;* et sic Gronov. et Ryckius. Bipont. mallent *quia.*—6 Sic bene Puteolanus et recentiores. In editione principe aliisque nonnullis, *detinetur.* Ms. Harl. *retinetur.* Brotier.—7 Ms. Corb. *septima die.*—8 Sic bene Lipsius et recentiores. Male Mss. et veteres editiones, *Judæis.* Brotier.—9 Sic bene Rhenanus et recentiores. In veteribus editionibus, *quod de septem.* Idem.—

NOTÆ

præcederet, in deserto Hebræi figurarunt, ut ait Lactantius: quo peccato ac scelere offensus Deus, impium et ingratum populum gravibus meritisque pœnis affecit, Exodi 32. *Vertran.*

[f] *Sue abstinent*] Sic et Strabo lib. XVI. ex superstitione instituta est carnium abstinentia, et circumcisiones et excisiones. At Judæis vetuerat Dominus, quæ non ruminaret, licet pedibus bifidis esset, *suem* comedere, ejusque cadaver, quod immundum, contingere. Levitici 11. *Vertran.*

Sue abstinent] Plut. l. IV. Sympos. 'Quod autem Sui parcitur a Judæis, isque in honore habetur, non caret ratione. Primo enim sus (ut aiunt) rostro terram findens vestigium arationis impressit, ac vomeris opus submonstravit, quem hynnin inde dictum, sunt qui putent.' Et infra: 'Et fortassis rationi hoc consentit: sicut asino suus est apud eos honor, qui fontem aquæ eis demonstravit, ita suem eos revereri, ut sationis et arationis magistrum.'

[g] *Septimo die otium....quia is finem laborum*] Ratio falsa est. Eam enim sibi diem ab initio sæculorum elegit Deus, religioseque populus etiam in Ægypto et in deserto observavit. *Vertran.*

[h] *Septimum quoque annum ignaviæ*] Vitio vertit Ethnicus, quod ex lege Dei est, Levitici 25. 'Sex annis seres agrum tuum, et sex annis putabis vineam, colligesque fructus ejus: septimo autem anno sabbatum erit terræ, requietionis domini; agrum non seres, vineam non putabis, sponte nata non metes,' &c.; sicque ex odio error.

septem sideribus,[i] quis mortales reguntur, altissimo orbe et præcipua potentia, stella Saturni feratur: ac pleraque[10] cœlestium vim suam et cursum[11] septimos per numeros[j] conficiant.'[12]

5. Hi ritus,[1] quoquo modo inducti, antiquitate defenduntur: cetera instituta[k] sinistra fœda pravitate valuere.[l] Nam pessimus quisque,[m] spretis religionibus patriis,[n] tributa et

quæ homines regunt, sidus Saturni movetur excelsissimo cœlo, et summa potestate censetur: et pleraque astra vim influxus, motumque per septenas revolutiones complent.

Hæ cærimoniæ, quovis pacto introductæ, vetustate fulciuntur; ceteri ritus absurdi, sordidi, pertinacia invaluere. Quippe deterrimus quisque, despectis cærimo-

10 Sic optime Ms. Corb. editio princeps et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *ac plerisque*. Additum in margine Ms. Harl. *pleraque*. Brotier.—11 Sic Puteolanus et recentiores. In Ms. Corb. et editione principe, *cursus*.—12 Sic bene Lipsius et recentiores. In Ms. Vatic. 1863. et editione principe, *coniciant*. Ms. Corb. *comiciant*. Mss. Reg. et Agr. *conjiciant*. In Mss. Harl. Bodl. Jes. Guelf. *commeare*. In margine Ms. Harl. *conjiciant*. Ms. Flor. *commearent*. Brotier.

1 Male Ms. Guelf. *his quoquo*. Sic etiam Ms. Harl. prima manu.

NOTÆ

[i] *E septem sideribus*] Mundum Deus et hoc rerum naturæ admirabile opus, sicut arcanis sacræ scripturæ Geneseos 9. continetur, sex dierum spatio consummavit, diemque septimum, quo ab operibus suis requieverat, sanxit.

Hic est dies Sabbati, qui lingua Hebræorum a numero nomen accepit: non, ut putat Cornelius, a septem sideribus. Græcorum siquidem vel Romanorum, non Judæorum, id inventum fuit, non ita pridem ante Dionis tempora, dies hebdomadis planetarum appellatione insignire: qua vero ratione repertum, harmonia scil. cœli spectata, prodidit idem Cassius lib. XXXVII. Et Plutarchus problem. 102. *Vertran.*

[j] *Septimos per numeros*] Septenarius numerus, ait L. Cælius, legitimus et plenus est: nam et dies septem sunt, quibus per orbem revolutis, orbes annorum conficiuntur; et septem stellæ, quæ non occidunt; et septem sidera, quæ vocantur errantia, quorum dispares cursus et inæquales motus rerum ac temporum varietates efficere creduntur.

[k] *Cetera instituta*] Puto leg. *ceterum;* aut saltem sic intelligendum. Forte orta confusio propter *in* syllabam sequentis vocis *instituta*. Nisi forte distinguat inter ritus qui antiquitate se tuentur, et alia instituta posthac addita, scil. pravitate pessimorum hominum huc confluentium.

[l] *Pravitate valuere*] Id est, Improbitate et contumacia seu pervicacia.

[m] *Pessimus quisque*] An pessimi illi, quia stipes congerebant in templum? an quia sic spernerent religiones avitas, patriosque ritus? Potius putem, quia deterrimi mortalium, postquam multa scelera perpetravissent, se exsolutos omni piaculo credebant, cum

stipes illuc gerebant:[2] [o] unde auctæ Judæorum res. Et, quia apud ipsos fides obstinata,[p] misericordia in promtu, sed[3] adversus omnes alios hostile odium, separati epulis,[q]

niis patriis, vectigalia et dona illuc conferebant: unde increvere Judæorum opes. Et, quia inter ipsos fides pervicax, promta caritas, sed adversus ceteros populos *hostilis invidia, sejuncti conviviis, distincti nuptiis, effusissima in cupidinem natio,*

2 Gronov. cum Ryckio et Brotiero scribit, *illuc congerebant*; et ita Puteol. et recentiores. In Mss. Flor. Corb. Agr. et editione principe, *illuc gerebant.* In Mss. Harl. Guelf. *illuc congregabant.* Ms. Jes. *congrebant.* Ernestus conjicit, *ferebant.*—3 Ita libri scripti et editi. Acidalius quidem ait in libris suis esse, *atque ut apud ipsos....sic adversus, &c.* At quinam sint isti libri, incompertum. Tentat Cl. Ernestus, *et quidem.* Sed non necessario. *Brotier.*—

NOTÆ

aliqua dona in templo obtulissent: ut nunc etiam multi, spoliatis provinciis, stipem aliquam templis ac sacerdotibus erogant.

Attamen Augustus ipse huc olim dona miserat, ut et ipsa Livia Augusta. Ipse Alexander summum Antistitem veneratus erat, sed alio animo votoque. Hi numen absolute venerati: non item alii, qui mali et male offerebant.

Laudavit mox tamen Augustus C. Cæsarem filium, quod non adorasset in templo Hierosolymitano, teste Suetonio. Sed alia causa. Forte quia scil. juvenis Cæsar, et metuebant ne ad extraneos ritus desciseceret. Et certe extranei ritus jam tum in urbe invalescebant; quod exhorrebant imperitantes, metu rerum novarum. Et jam accusabant juvenem voluisse sibi asserere imperium, aut certe partem imperii in Oriente; fraude id forte Liviæ novercæ. Unde forsan exitium Cæsaris.

[n] *Spretis religionibus patriis*] Intelligit de illis, qui nominati Judæi, et qui extranei huic religioni; cum se pessimis facinoribus polluissent, quasi pœnitentia ducti, et ut veniam pacemque numinis obtinerent, *spretis religionibus et Diis patriis, tributa et stipes* in illud templum *gerebant.* Sic rex Adiabenorum Izates, et regina mater, huc se pietatis causa contulerunt. Quod in malam partem interpretatur auctor Ethnicus; nec mirum.

[o] *Stipes illuc gerebant*] Cicero pro Flacco: 'Cum aurum, Judæorum nomine, quotannis ex Italia et ex omnibus provinciis Hierosolymam exportari soleret, Flaccus sanxit edicto, ne ex Asia exportari liceret.' Philo de legatione ad Caium: 'Singulis annis sacrorum ministri mittuntur, auri argentique vim magnam ferentes, quod collatum est ex primitiis.' Et paulo ante: 'Sciebat Tiberius sacram pecuniam ex primitiis collegisse, et eam mittere Hierosolymam per eos qui hostias et sacrificia offerre debuerunt.' Sed et Josephus notat, 'immensam vim auri congestam in templum ab omni Asia et Europa,' Antiquit. xv. 12. Nos plura in *magnitudine Hebræa.* Lipsius.

[p] *Fides obstinata*] An fides erga Deum, templum, religionemque? An vero mutua invicem fides? quemadmodum caritas et miseratio promiscua et effusa in omnes gentes ejusdem ritus, sicut in alios mortales omnes immortale odium.

[q] *Separati epulis*] An quia ceteros mortales repellunt hospitio et con-

discreti cubilibus, projectissima ad libidinem gens, alienarum[4] concubitu abstinent;[r] inter se nihil illicitum;[s] circumcidere genitalia instituere, ut diversitate noscantur.[t] Transgressi[5] in morem eorum idem usurpant: nec quicquam prius imbuuntur, quam contemnere Deos, exuere[6] patriam, parentes, liberos, fratres, vilia habere. Augendæ tamen multitudini consulitur. Nam et necare quenquam ex agnatis,[7] [u] nefas: animasque prælio aut suppliciis[v] peremto-

extranearum coitu stuprisque abstinent; inter se nihil incestum; morem circumcidendi præputium induxere, ut eo discrimine discernantur. Transeuntes in ritum illorum, idem celebrant: nec quicquam prius docentur, quam aspernari Deos, ejurare patriam, parentes, liberos, fratres, abjicere ac deserere. Propagandæ tamen genti providetur. Nam et interficere quenquam ex natis liberis, non licet: animasque

4 Mallet Heinsius, *alienigenarum.* Verum eodem sensu usurpatur, *alienarum.* Brotier.—5 Ms. Agr. *transgressique in morem.*—6 Male Ms. Reg. et editio princeps, *exire.* Idem.—7 Mallet Lipsius, *ex gnatis.* At forte hic et infra de Moribus Germanorum 19. *agnati* pro *nati* usurpantur. Forte etiam aliquid reconditius latet. Fuere Judæis proselyti, et viguit sane apud Germanos, ut hodie viget apud barbaros, adoptio. Proselyti et adoptati, ut nati habebantur, et agnascebantur. Inde nefas tum natos, tum agnatos necare. Male tentabat Samuel Petitus, *ex a. d. natis:* id est, *ex ante diem natis.* Idem.

NOTÆ

victu? An quia non eodem genere ciborum vescuntur? Ut verbi gratia sue abstinent Judæi, et pane fermentato utuntur.

[r] *Alienarum concubitu abstinent*] An alienas mulieres intelligit, aliis nuptas? Potius interpretor, quæ *Judææ* non sint; hoc est, alienigenas. Nam sequitur: 'inter se nihil illicitum.' *Pichena.*

[s] *Inter se nihil illicitum*] Id dicit forte, quia frater fratris mortui ducebat uxorem, ut ei prolem suscitaret. Forte ob reges Judaicos, et ob ipsum Agrippam regem tum florentem, qui cum sorore Berenice rem habere dicebatur.

[t] *Ut diversitate noscantur*] Et hæc est ratio sacrorum codicum. Est etiam alia ratio, quasi sic augendæ proli legislator consuluerit. Putant præputii pelle abscissa, facilius et frequentius generari sobolem.

[u] *Necare quenquam ex agnatis*] Si de cæde capis tantum, quid in eo novi? Sane et Romanis, et Barbaris plerisque, necare consanguineos nefas.

Sed alium ego hic sensum odoror, et scribo: *Necare quenquam ex gnatis.* Scimus Græcis Latinisque in promiscuo usu fuisse abjectiones infantum et expositiones, immo neces.

Id aliter in Judæorum moribus, et gentem inprimis soboli studuisse constat; adeo ut nullius modi partum necare fas esse notet ut novum noster. Itaque quia de liberis, jure addit: 'hinc generandi amor:' quoniam matres scilicet certæ sunt, prolem esse tollendam seu educandam.

Simile prorsus, quod de Germanis in libello de moribus: 'Numerum liberorum finire, aut quenquam ex

rum æternas[8] putant. Hinc generandi amor[w] et moriendi contemtus. Corpora condere,[x] quam cremare, e[9] more Ægyptio: eademque cura,[y] et de infernis persuasio:[z] cœlestium contra.[10] Ægyptii pleraque animalia[11] effigiesque

immortales credunt eorum qui certamine aut pœnis occiduntur. Hinc suscipiendi prolem cupido, et fastidium mortis. Corpora sepelire potius, *quam comburere, e ritu Ægyptiorum* habent: *eademque anxietas et fides de inferis:* at *contra* sentiunt *de Numinibus. Ægyptii multas animantes imaginesque effictas colunt; Ju-*

—8 In Ms. Agr. et editione principe, *animosque....æternos.* Mss. Reg. et Corb. habent quidem *animos.* Sed in Ms. Reg. *æternis;* in Ms. Corb. *æternas.* Ceteri libri, *animas.*—9 In Mss. Harl. Jes. *e* abest.—10 Sic bene Rhenanus et recentiores. In Mss. Reg. Corb. et editione principe, *persuasio cœlestium. Contra Ægyptii.* In Mss. Harl. Bodl. Jes. Guelf. et Puteolanus, *et persuasio cœlestium. Contra Ægyptii.* In Ms. Agr. *eademque cura de infernis et persuasio cœlestium contra. Ægyptii.* Quod quidem probabat Ryckius. At potior est recepta nunc scriptura. *Brotier.*—11 Ms. Corb. *pleraque animalium.*

NOTÆ

agnatis necare nefas habetur.' Nam et ibi scribo, *gnatis.* Lipsius.

Necare quenquam ex agnatis] Τὸ *agnati,* hic et de mor. German., pro *filiis* sumitur, ut *prognatus.* Plaut. Epid. 'prognatus Theti.' Nec nimis remota est hæc significatio a verbo, *agnascor;* quod apud Jurisconsultos amplectitur *filios,* vel *nepotes,* qui post conditum testamentum nascuntur. Cicero pro Cæcina. *Salinerius.*

. *Agnati* hic non nomen, sed participium ab *agnascor.*

[v] *Animas prælio, aut suppliciis*] Intellige *prælio,* seu bello, quod pro templo et religione præsertim suscipiebatur. Idem statue de *suppliciis,* quæ pro lege et ritu patrio sustinebantur, quæ duo maxime usurpata sunt in illo excidio Hierosolymitano.

Hegesip. v. 18. 'Malle se liberos mori, quam servos vivere, devovisse animam suam in templo, immortalem futuram, si cum templo exusti, aris ac focis patriis immorerentur.'

[w] *Hinc generandi amor*] Erat alia ratio validior, nempe quia expectabant Christum. Tamen Hegesippus sic eos inducit loquentes: 'Consecrari parvulos suos, non interfici, quorum parentes cœlestium propugnatores fuerint sacramentorum.'

[x] *Corpora condere*] Cum magna copia aromatum: is enim mos Hebræorum. At Ægyptii condiebant, quod Græci ταριχεύειν dicunt. Hinc in Poppææ sepultura Ann. XVI. 'Corpus non igni abolitum (ut Romanus mos,) sed regum externorum consuetudine, differtum odoribus conditur, tumuloque Juliorum infertur.'

Cur autem Persæ igni cadavera non traderent, epigramma satis docet l. III. Anthol. Dioscoridis: 'Euphratem ne crema, Philonyme, neque polluas Ignem meo cadavere; Persa sum, etiam a parentibus Persa indigena: certe, domine, ignem polluere, Nobis acerba acerbius est morte.' *Salin.*

[y] *Eademque cura*] An referas ad curam sepeliendi et condendi corpora? an vero eadem illis cura de inferis, ac Ægyptiis, ut et *persuasio?* Potius puto, agi hic de *cura* sepeliendi mortuos.

compositas venerantur; Judæi mente sola unumque[12] Numen intelligunt.[a] 'Profanos, qui Deum imagines mortalibus materiis in species hominum effingant: summum[13] illud et æternum,[b] neque mutabile, neque interiturum.' Igitur nulla simulacra urbibus suis, nedum templis, sinunt.[14] Non Regibus hæc adulatio, non Cæsaribus honor. Sed, quia Sacerdotes eorum tibia tympanisque concinebant, hedera vinciebantur, vitisque aurea templo reperta, 'Libe-

dæi solo animo, Deumque unum cognoscunt. Impios *illos esse putant*, qui Deorum effigies e mortalibus materiis in similitudinem hominum conforment: supremum illud et sempiternum, neque mutabile, neque periturum. *Itaque nullæ imagines in civitatibus suis, nedum in delubris, existunt. Non Regibus hæc assentatio, non* hoc *Imperatoribus decus. Sed, quia Pontifices eorum fistula ac tympanis canebant, hederaque redimiti erant, et vinea auro solida in delubro inventa*

12 Ms. Reg. et editio princeps, *unum tantum Numen.*—13 In Ms. Reg. et editione principe, *solum illud et æternum.* Quod satis placeret, ni ante dictum fuisset, *unumque numen.* Nam Judæi passim ingeminant, passim inscribunt, יהוה אלהינו יהוה אחד, id est, 'Jehovah Deus noster Jehovah unus.' Deuteronom. vi. 4. *Summum* quoque optime dicitur; 'Quoniam Deus magnus Dominus: et rex magnus super omnes Deos.' Psalm. xciv. 3. *Bretier.*—14 Perperam Mss. et veteres editiones, *nedum templis sunt.* Emendandum, *sinunt*, recte monuit J. F. Gronovius: quod quidem omnes postea probavere; et sic postulat Latinitas. *Idem.* Ryckius autem retinet *sunt.*

NOTÆ

[z] *Persuasio*] Curam istam, non ad infernos, sed ad superiora verba referri autumo; ut scilicet in condendis corporibus, eadem sit Judæis cura, quæ Ægyptiis, eademque de infernis persuasio. *Pickena.*

Hic igitur sensus foret: *Corpora condere*, potius *quam cremare*, habent *e more Ægyptio: eademque cura*, eademque *et de inferis persuasio;* at *cælestium contra.*

[a] *Judæi mente sola unumque Numen intelligunt*] Bene et vere hæc Tacitus. Ideoque nec statuæ Judæis, et ipsum sub dio et apertum, dico majus illud et exterius templum; nam *interius clausum*, ut mox dicet.

Dio l. xxxvii. 'Nullam statuam Hierosolymis habebant, et Deum ineffabilem quendam, et visui non obnoxium arbitrantes, magna religione et super ceteros homines eum colunt. Cui et templum, MAXIMUM ET PULCHERRIMUM, nisi quod APERTUM et sine tecto ullo est, construxerunt.'

Sunt hæc verissima, pro Judæorum sano sensu: sed quem Ethnici depravarunt; et quia sub cœlo, et in illud aspicientes precabantur, rati sunt, cœlum ab iis adorari. Juvenalis: 'Nil præter nubes et cœli lumen adorant.' Alius Satiricus: 'Et cœli summas advocat auriculas.' Quasi putarent cœlum aures habere, idque invocarent. *Lipsius.*

[b] *Summum illud et æternum*] Quia Deus *summus* est, ipsum omnem superare speciem et imaginem mortalium crediderunt; et quia *immutabilis* est, mutabilibus *mortalibus*que *materiis* effingi, indignum Deo putaverunt.

rum Patrem coli,[c] domitorem Orientis,' quidam arbitrati sunt, nequaquam congruentibus institutis: quippe Liber festos lætosque ritus posuit; Judæorum mos absurdus[d] sordidusque.

6. Terra finesque, qua[1] ad Orientem vergunt, Arabia terminantur; a meridie[2] Ægyptus objacet; ab occasu Phœnices[e] et mare; septemtrionem a[3] latere Syriæ longe prospectant. Corpora hominum salubria et ferentia laborum: rari[4] imbres, uber solum:[f] fruges[5 g] nostrum ad morem; præterque eas balsamum[h] et palmæ.[i] Palmetis proceritas

est, *nonnulli crediderunt* honorari Bacchum, victorem Orientis, *minime convenientibus ritibus: nam Bacchus instituit cærimonias lætas hilaresque; ritus Judæorum tristis, infestus, fœdusque.*

Regio limitesque, qua ad Orientem spectant, Arabia finiuntur; a meridie Ægyptus obtenditur; ab Occidente, Phœnices et pelagus; late porriguntur in septemtrionem ex parte Syriæ. Corpora genti valida et tolerantia laborum: infrequentes pluviæ, ferax tellus: affluunt *messes fructusque nostris similes; et præter illas Balsamum et Palmæ. Palmetis sublimitas et pulchritudo. Balsamum exigua arbor;*

1 Ms. Harl. *quæ ad Orientem.*—2 Ms. Corb. *ei Ægyptus objacet.*—3 Ita Rhenanus et recentiores. In Mss. Reg. Harl. Bodl. Jes. Guelf. et editionibus veteribus, *e latere Syriæ;* et sic Gronov.—4 Ms. Corb. *raro imbres.*—5 Sic Mss. Flor. et Agr. Brotierus habet *exuberant frug.* et sic Gronov. et Ryckius.

NOTÆ

[c] *Liberum Patrem coli*] Bacchum a Judæis cultum, Plutar. in Sympos. tradidit, appellatumque eorum lingua Σάββον: unde *Sabbati* nomen: vane et ridicule.

Liberum Patrem] Plut. l. IV. Sympos. 'Bacchum vero a Judæis coli, id quoque argumento non levi est, quod inter multas pœnarum formas, una maxime odiosa est, qua vino interdicitur damnatis ad certum tempus, quod a Judice præscibitur.'

[d] *Absurdus*] Tristis, austerus, invisus, inusitatusque et alienus a moribus et indole aliarum gentium; quæ in festis Deorum ludos celebrabant et convivia, cum Judæi tum jejunia usurparent.

[e] *Phœnices*] Phœnicia pars vel regio Syriæ regionis ad mare Phœnicium, partem maris Syriaci. Hodie pars præfecturarum *Tripoli* et *Damas*, in Souria regione imperii Turcici Asiatici. *Tillemonius.*

[f] *Uber solum*] Hegesip. l. III. 6. 'Circa fertilitatem soli nulli secunda, maturitate certe fructuum prior omnibus. Nam cum adhuc alibi serantur frumenta, illic metuntur.'

[g] *Exuberant fruges*] Mihi vero vox ea ipsa *exuberare* videtur: legamque, *uber solum; fruges nostrum ad morem.* Lipsius.

[h] *Balsamum*] Propriam eam arborem Judææ esse plerique tradiderunt, nec alibi gigni. Justinus l. XXXVI. 'Opes genti ex vectigalibus opobalsami crevere, quod in his tantum regionibus gignitur.'

et decor.[j] Balsamum modica arbor: ut quisque ramus intumuit,[6k] si[7] vim ferri adhibeas, pavent venæ;[l] fragmine

prout quilibet ramus prægnat ac inflatur, si ferro secueris, exhorrent venæ; frag-

Deleo cum Bipont. *Oberl.*—6 Ed. pr. *intimuit.*—7 Budens. non habet *si.*—

NOTÆ

Atque ita sane tunc fuerit. Postea, non dubium, stirpem eam in Ægyptum transisse; atque illic crevisse. Claudianus in Epithalamio Palladii: 'Gemmatis alii per totum balsama tectum Effundere cadis; duro quæ saucius ungue Niliacus pingui desudat vulnere cortex.' Perseverare etiam illic nostro ævo, qui peregrinati sunt, affirmant. *Lipsius.*

Balsamum] Plin. Nat. Hist. xii. 25. 'Ostendere arbusculam hanc urbi imperatores Vespasiani: clarumque dictu, a Pompeio Magno in triumpho arbores quoque duximus. Servit nunc hæc, et tributa pendit cum sua gente, in totum alia natura, quam nostri externique prodiderant. Quippe viti similior est quam myrto. Malleolis seri dicitur, nuper vincta, ut vitis; et implet colles vinearum modo, quæ sine adminiculis se ipsæ sustinent. Tondetur similiter fruticans, ac rastris nitescit; properatque nasci intra tertium annum fructifera. Folium proximum rutæ, perpetua coma. Sæviere in eandem Judæi, sicut in vitam quoque suam. Contra defendere Romani, et dimicatum pro frutice est. Seritque nunc eam fiscus,' &c.

Balsamum] Solinus xxxviii. 'In hac terra tantum balsamum nascitur, quæ sylva intra terminos viginti jugerum, usque ad victoriam nostram claudebatur. At cum Judæa potiti sumus, ita luci illi propagati sunt, ut jam nobis latissimi colles sudent balsama. Similes vitibus stirpes habent, malleolis digeruntur, rastris nitescunt, aquis gaudent, amant amputari, tenacibus foliis sempiterno inumbrantur. Lignum caudicis attrectatum ferro, sine mora moritur. Ea propter, aut vitro, aut cultellis osseis, sed in solo cortice, artifici plaga vulneratur, ex qua eximiæ suavitatis gutta manat. Post lacrymam, secundum in pretiis locum poma obtinent, cortex tertium, ultimus honos ligno.' Hic Pompeii Magni victoriam intelligit.

[i] *Et palmæ*] Sic Hegesippus l. iii. 6. 'Maximeque olea vestitus ager, aut vitibus intextus, aut palmis insignitus, inenarrabile quanto decori sit, cum vento impulsi palmarum ordines concrepant, et suaviores solito funduntur dactylorum odores.'

[j] *Proceritas et decor*] Plin. Natur. Hist. xii. 25. 'Proceritas intra bina cubita subsistit.'

[k] *Ut quisque ramus intumuit*] Plin. xii. 25. 'Alexandro Magno res ibi gerente, toto die æstivo unam concham impleri justum erat. Omni vero fœcunditate e majore horto congios senos, minore singulos, cum duplo rependebatur argento. Nunc etiam singularum arborum largior vena, ter omnibus percutitur æstatibus, postea deputatur.

Ut quisque ramus intumuit] Nempe, cum succo illo benigno ac pretioso liquore plenus est ramus, ita ut velit se effundere, et exonerari egeat, &c.

[l] *Adhibeas, pavent venæ*] Sic inter-

lapidis[m] aut testa aperiuntur: humor in usu medentium[n] est. Præcipuum montium Libanum erigit,[o] mirum dictu, tantos inter ardores opacum fidumque nivibus.[8] Idem amnem Jordanem alit[p] funditque. Nec Jordanes pelago ae-

mento silicis vel testa exsolvuntur: eo *liquore utuntur medici. Altissimum montium Libanum attollit, mirum memoratu, inter tantos æstus umbrosum et amicum nivibus.* Mons *idem fluvium Jordanem nutrit emittitque. Nec Jordanes in mare*

8 Male Mss. Harl. Bodl. Jes. *fidumque nimbis*, In margine Ms. Harl. addi-

NOTÆ

pungenda ista: et in *pavendi* verbo elegans metaphora. Plinius de eadem arbore: 'Inciditur vitro, lapide, osseisve cultellis: ferro lædi vitalia odit.'

Josephus, qui indigena: ὀξεῖ λίθῳ, aut ὀξέσι λίθοις, *acutis lapidibus*, incidi asserit. Falsus ergo cum Theophrasto Dioscorides, qui 'ferreis unguibus' secari arborem credidit: falsus compilator Isidorus, qui 'percussum ferreis ungulis corticem.'

Pausanias l. XIX. nescio quid de Balsamo Arabiæ nugatur, et circa eum viperis. *Lipsius.*

Pavent venæ] Plin. 'Ferro lædi vitalia odit. Emoritur protinus; eadem amputari supervacua patiens.' *Pavent*, id est, metuunt, horrent, aversantur. Quod exprimit Plin. voce, *odit*.

[m] *Fragmine lapidis*] Plin. 'Et ramus crassior, quam myrto. Inciditur vitro, &c. Incidentis manus libratur artifici temperamento, ne quid ultra corticem violet.'

[n] *In usu medentium*] Plin. 'Corticis etiam ad medicamenta pretium est. Præcipua autem gratia lacrymæ; secunda, semini; tertia cortici, minima ligno.'

[o] *Præcipuum montium Libanum erigit*] Sic narrant qui videre, versus Damascum rupium, quas nos pendentes et incisas dicimus, præcipitio erigi montem Libanum. *Vertranius.* Quis est qui erigit? an terra ipsa et solum? ita videtur. *Pichena.*

Terra, scil. hæc erigit *præcipuum montium Libanum.* Supra: 'terra finesque,' &c.

Libanum] Libanus mons Syriæ proprie dictæ et Phœniciæ. Hodie ab incolis dicitur *Lebnon;* Arabes vocant *Loban:* est in præfecturis Tripolis et Damasci, atque in Souria regione Turcici imperii Asiatici.

Ad meridiem *Libani* montis, fuit mons *Anti Libanus*, in Syria proprie dicta, Phœnicia, et Judæa, sive Palestina regionibus vel provinciis. Hodie vocatur *Xouf:* est in præfecturis Tripolis et Damasci, &c. in Bibliis vocatur *Libanus*, et de isto hic loquitur Tacitus. *Tillemonius.*

[p] *Amnem Jordanem alit*] Non ex Libano, sed ex Antilibano fluit Jordanes fluvius: in quo et Hieronymus sui videtur oblitus fuisse, ubi ait: 'Jordanes ad radices oritur Libani, et habet duos fontes; unum nomine Jor, alterum Dan, qui simul juncti, Jordanis nomen efficiunt.' *Vertran.*

Jordanem] Jordanis amnis Judææ regionis, labitur in Mare Mortuum. Hodie Arabes vocant *Nahar-el-Chiria*, vel *Scheriach, Jourdain:* est in Terra Sancta. *Tillemon.*

cipitur: sed unum atque alterum lacum[q] integer perfluit, tertio retinetur.[r] Lacus immenso ambitu,[s] specie maris, sapore corruptior,[t] gravitate odoris accolis pestifer, neque vento impellitur, neque pisces aut suetas aquis volucres patitur. Incertæ undæ[9] superjacta,[u] ut solido, ferunt:[10]

erumpit: sed unum alterumque stagnum intemeratus pervadit, et *tertio remanet. Palus immenso spatio, ad instar pelagi, sapore gravior, vehementia et acerbitate odoris finitimis pestilens, neque aura exagitatur, neque pisces aut solitas undis alites tolerat. Ambiguæ aquæ superimmissa, veluti firmo solo, sustinentur: gnari ignari-*

tum *nivibus*. Brotier.—9 Sic bene Mss. Flor. Reg. Corb. editio princeps, et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *incertum unde*. Frustra tentabant Grotius et Freinshemius, *inerti undæ*. Brotier. Gronovius scribit *incertæ unde sup*. Brotierus ponit colon post *undæ*.—10 Sic Mss. Vatic. Flor. Reg. editio princeps, et recentiores. In Ms. Corb. *fert*. Ms. Agr. *feret*.

NOTÆ

[q] *Unum atque alterum lacum*] Ita et Hegesippus l. III. 'Duos lacus victor egressus, tertio retinetur.' At Pausanias repugnat clare, et quidem oculatus, ut ait, testis, l. v. 'In Hebræorum terra fluvium quendam Jordanum et ipse novi, qui stagnum Tiberias subit; ac deinde alterum, cui Mare Mortuum nomen est, in qua ipsa palude consumitur.'

Sed Tacito nos jure fidem habemus; qui in Trachonitide lacum minorem esse scimus, quem primo Jordanis ingreditur, cui *Samochonitis* nomen. *Lipsius.*

Unum .... lacum] Aquæ Merom, vel Samachonitis, lacus tribus Nephthalim et dimidiæ tribus Manasses, trans Jordanem, in parte septemtrionali Judææ regionis. Hodie vocatur *Houlet Panias*, in tractu *Saphet*, et in Terra Sancta. *Tillemonius.*

Alterum lacum] Mare Galilææ, sive Tiberiadis; lacus tribuum Zabulon, Nephthali, Manasse, Gad, et Issachar, in Judæa regione, versus medium et septentrionem. Hodie *Tabarie* in Terra Sancta. *Tillemon.*

[r] *Tertio retinetur*] Mare Mortuum, vel Asphaltites lacus tribuum Juda, Benjamin, et Reuben, in parte meridionali Judææ regionis, &c. Hodie ab incolis dicitur *Bahheret Louth*, id est, lacus Lothi; a Francis vocatur *Mer Morte:* est in Terra Sancta. *Tillemon.*

[s] *Lacus immenso ambitu*] Sic Hegesip. VI. 18. 'Longitudo lacus ejus usque ad Zoaras Aradiæ dirigitur stadiis quingentis octoginta: latitudo stadiis centum quinquaginta usque ad vicina Sodomorum,' &c. Plin. v. 16. 'Asphaltites nihil præter bitumen gignit: unde et nomen. Nullum corpus animalium recipit; Tauri Camelique fluitant. Longitudine excedit centum millia passuum, latitudine maxima XXX. implet, minima sex.'

[t] *Sapore corruptior*] Hegesip. IV. 18. 'Aqua ipsa amara et sterilis, nihil recipiens generum viventium. Denique neque pisces, neque assuetas aquis et lætas mergendi ullas patitur aves. Lucernam accensam ferunt aquis supernatare sine ulla conversione exstincto demergi lumine: et quamvis demersum arte, quod vivat, difficile in profundo hærere.'

periti imperitique nandi[v] perinde attolluntur. Certo anni[11 w] bitumen egerit:[x] cujus legendi usum, ut ceteras artes, ex-

que natandi perinde eriguntur. Stato anni tempore *bitumen effundit: cujus col-*

Puteolanus, aliique deinde multi, *feruntur;* sic Ryckius et Gronov.—11 Frustra addunt Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *certo anni tempore.* Ægyptios autem bitumine in condiendis corporibus usos fuisse docet Strabo, XVI. p. 764. Χρῶνται δ' Αἰγύπτιοι τῇ ἀσφάλτῳ πρὸς τὰς ταριχείας τῶν νεκρῶν. *Brotier.*—

NOTÆ

[u] *Incertæ undæ superjacta*] Emendatio e libris: vulgo est, *incertum unde.* Quod sententiam etiam recipere potest. Vide de tota re Hegesippum l. IV. 18. *Lipsius.*

Incertæ undæ superjacta, ut solido feruntur] *Incertam undam* accipio, quæ intuentes quasi ambigere cogat, verane sit, an solidum solum: idque propter bituminis colorem.

Constructio videtur: *Superjacta feruntur incertæ undæ,* (tertio casu, pro, ab incerta unda,) *ut solido.*

Nisi sententiam dividere malimus, ac plurali numero legere: *Incertæ undæ: superjacta, ut solido, feruntur.* Sed quoniam Cod. Flor. habet: *ut solido fer.* suspicor, an magis congruens lectio sit: *incertæ undæ, superjacta, ut solido ferunt.* Pichena.

Alii legunt, *inerti undæ.* Quod certe convenit Asphaltitæ. Sic 'iners Cocytus' apud Senecam. Trag. sic 'pigrum mare' infra de Mor. Germ. sed recte, *incertæ.* Et ideo *incerta* aqua, quia *iners;* quia scil. non movetur, nec *vento impellitur.* Quia non habet id, neque facit, quod aliæ aquæ solent, ideo *incerta* dicitur. Et quia non movetur et impellitur, hinc *gravitate odoris accolis pestifer* est. Itaque hic, *incertæ undæ superjacta,* idem est ac, *super incertam undam jacta,* nihil aliud.

Incertæ undæ] Hegesip. IV. 18. 'Mutare etiam ter in die colorem aquæ, et ad radios solis varie refulgere, non placuit pro vero locare, cum sit ipsius aqua lacus obscurior ceteris aquis, et quasi adustæ præferens similitudinem.'

[v] *Periti imperitique nandi*] Hegesip. IV. 18. 'Denique Vespasianum ferunt præcepisse, nandi ignaros, revinctis manibus in profundum dejici, eosque omnes illico supernatasse, quasi spiritu quodam venti levatos, et ad superiora vi magna repulsos resiliisse.'

[w] *Certo anni*] Ita libri: supple *tempore.*

[x] *Certo anni bitumen egerit*] Idem Plinius tradit. At Strabo l. XVI. Μεστὴ δὲ ἐστὶν ἀσφάλτου αὕτη· ταύτην δὲ ἀναφυσᾶται κατὰ καιροὺς ἀτάκτους: *Plenus est ille lacus bitumine: hoc vero ebullit non statis temporibus.* Ibi Casaubonus ait, κατὰ καιροὺς ἀτάκτους, idem esse, quod in eadem re Diodoro Siculo κατ' ἐνιαυτὸν, *singulis annis:* quod sane videretur designare, certo tempore bitumen illud ebullire.

At Strabo rationem postea reddit, cur incerto tempore id miraculi fiat: 'Incerta,' inquit, 'nec stato tempore ebullitio fit; quia motus ignis non habet ordinem, qui nobis clarus et compertus sit; ut neque motus aliorum spirituum plurimorum.'

Manifesto, inquam, fatetur, incertum esse istiusmodi ebullitionis tempus, ex eadem causa, qua sæpe ignis vi terræ motuum e terra prorumpat. Xiphilinus de Vesuvio. 'Et hæc in ipso monte fiunt singulis annis, ut

perientia docuit. Ater suapte natura liquor, et sparso aceto concretus,[y] innatat: hunc manu captum, quibus ea cura, in summa navis trahunt.[z] Inde, nullo juvante, influit, oneratque, donec abscindas: nec abscindere ære ferrove possis: fugit cruorem[a] vestemque infectam sanguine, quo fœminæ per menses exsolvuntur: sic veteres auctores. Sed gnari locorum tradunt, undantes bitumine[b] moles pelli, manuque trahi ad littus: mox, ubi vapore terræ, vi[12] solis, inaruerint, securibus cuneisque, ut trabes aut saxa, discindi.

ligendi industriam, ut reliquas artes, experientia monstravit. Niger suopte ingenio humor, et superfuso aceto coalitus, seu coagulatus, *innatat: hunc manu lectum* ii, *quibus id munus, in summa navigii ducunt, propellunt. Dein, nemine connitente, illabitur, impletque* navim, *donec abrumpas: nec abrumpere ære aut ferro queas: vitat sanguinem vestemque pollutam cruore, quo mulieres singulis mensibus exonerantur: sic prisci scriptores* memoravere. *Sed periti locorum docent, fluitantes liquoris moles trahi, et manu duci ad ripam: dein, postquam calore terræ, et ardore solis, exsiccatæ fuerint, securi,* bipennibus, *et cuneis, velut tigna aut silices diffindi.*

12 Ms. Corb. *vique solis.*

NOTÆ

plurimum.' *Colerus.*

Bitumen egerit] Solinus c. 4. 'Bitumen nascitur in Judæa, quod Asphaltites gignit lacus, adeo lentum mollitie glutinosa, ut a se nequeat separari. Enimvero si abrumpere partem velis, universitas sequatur: scindique non potest, quoniam in quantum ducatur, extenditur. Sed ubi admota fuerint cruore illo [menstruali] polluta fila, sponte discerpitur; et applicita tabe, diducitur paulo ante corpus unum, fitque de tenacitate connexa, contagione partitio repentina.'

Bitumen egerit] Hegesippus IV. 18. 'Vagari super aquas bituminis glebas certum est atro liquore, quas scaphis appropinquantes colligunt, quibus id muneris est: hærere sibi fertur bitumen, ut ferro haudquaquam, vel alia præacuta metalli specie, recidatur. Sanguini sane cedit mulierum, quo menstrua solventes levari feruntur. Cujus attactu, vel urina, (ut allegant) quibus experiendi usus fuit, interrumpi proditur. Utilis autem ad compagem navium fertur, et corporibus hominum salubris, admixta medicamentis.'

[y] *Sparso aceto concretus*] Nempe ob frigiditatem aceti; quia bitumini inest spiritus igneus et sulphureus; hinc calor, hinc fluiditas liquoris, qui aceto veluti congelatur.

[z] *In summa navis trahunt*] Per *summa*, intellige, *tabulata.*

[a] *Fugit cruorem*] Gallicus interpres vertit, quasi liquor ille perinde paveret, fugeretque sanguinem menstruum ac ferrum et æs: ita fugit ut abrumpatur.

[b] *Undantes bitumine*] Vertit interpres Gall. quasi impellerentur moles illæ a ventis; nec satis attendit ad ea, quæ supra dixit Tacitus de illo lacu,

7. Haud procul inde campi,[c] quos ferunt olim uberes, magnisque urbibus habitatos,[1] fulminum jactu[2] arsisse;[d] et manere vestigia, terramque ipsam,[3] specie torridam,[4] vim frugiferam perdidisse. Nam cuncta sponte edita, aut manu sata, sive herbæ tenues[5] aut flores, ut[6] solitam in speciem[e] adolevere, atra et inania[f] velut in cinerem vanes-

Haud longe inde agri, quos tradunt quondam feraces, magnisque oppidis frequentatos, fulminum igne conflagravisse; et superesse monumenta seu indicia, *solumque ipsum, specie* videri *aridum et ambustum, ac ferendarum frugum facultatem amisisse. Quippe omnia sponte genita, aut terræ mandata, sive usque ad gramen vel florem accrevere, sive consuetam formam maturitatemque attigere, nigra et vacua ac*

1 Quædam Edd. *habitos.*—2 Sic Mss. Corb. Harl. Bodl. Jes. Guelf. Rhenanus et recentiores. In Ms. Reg. et editionibus veteribus, *fulminis.* Latinus Latinius et Lipsius mallent, *ictu:* at recte quoque dicitur, *jactu.* Brotier.—3 Brotierus delet *ipsam:* Ryckii Ms. habet *ipsa.*—4 Sic bene Mss. et libri editi. Non ita bene Orosius, *solidam.* Brotier.—5 Brotierus cum Gronov. scribit *sive herba tenus aut flore.* Editio princeps et Beroaldus, *sive herbas tenues aut flores.* Mss. quoque et Puteolanus habent, *herbas et flores.* At in iis pro *tenues* scriptum *tenus.* Unde emendavit Rhenanus, *sive herba tenus aut flore.* Ryckius e Ms. suo Agr. edidit, *sive herbæ tenues aut flores;* quam lectionem cum Bipont. reducere non dubitavi. *Oberl.*—6 Brotier. cum Gronov. *seu solitam.* In Mss. Corb. Agr. et editione principe, *ut*

NOTÆ

'neque vento impellitur.'

Certe expirat halitus quidam, seu vapor, ex illo bitumine sulphureo, qui pestilens et gravis odore; sed ille flatus iners est et gravis, nec agitatur nec agitat; inde lues et gravitas odoris pestiferi, et illæ *undantes,* seu fluitantes bituminis moles pelluntur, trahunturque manu ad littus. *Undantes* dicit, quia undæ supernatant ac fluitant.

[c] *Haud procul inde campi*] Sic Hegegesipp. IV. 18. 'Quinque itaque urbes incensæ, quarum umbra quædam et species in favillis videtur. Arsere terræ, ardent aquæ, in quibus cœlestis ignis reliquiæ recognoscuntur; atque adhuc manent.' Dicit forte ardere aquas, quia lacus ille spiritum igneum emittit, qui pestifer accolis, odore sulphuris, et quasi fulminis; quod tamen ex natura et vi bituminis promanare videatur in mente Taciti.

[d] *Fulminum jactu arsisse*] Orosius, *ictu,* sed recte, *jactu,* Florentino consentiente. Sic et Cicer. in Catil. orat. 3. 'Visas nocturno tempore ab Occidente faces ardoremque cœli, ut fulminum jactus, ut terræ motus,' &c. De divinatione libro II. 'Nonne perspicuum est ex prima admiratione hominum, quod tonitrua jactusque fulminum extimuissent?' *Pichena.*

[e] *Solitam in speciem*] Quid est *in solitam speciem adolescere?* An non et herbæ et flores solitæ sunt species? Lego: *seu solidam in speciem adolevere:* ita vocat fructum. *Salmasius.*

Recte, *solitam in speciem,* id est, *solitam* aliis locis terrisque *speciem,* seu *solitam* formam aliis fructibus et qui alibi nascuntur. Quod *solidum* est, opponi videtur *speciei.* Nam si *species* est tantum, jam non *solidus,* neque verus fructus est.

cunt.[6] Ego sicut inclytas[7] quondam urbes igne cœlesti flagrasse concesserim, ita halitu lacus infici[8] terram,[h] corrumpi superfusum spiritum, eoque fœtus segetum et autumni putrescere reor, solo cœloque juxta gravi. Et Belus[9] amnis[i] Judaico mari[a] illabitur: circa cujus os collectæ[10]

evanida, velut in cinerem fatiscunt. Ego quemadmodum claras olim civitates flamma cœlesti arsisse non inficias ierim, ita existimo exhalatione paludis corrumpi solum, infici superambientem aërem, ideoque fructus messium, et autumni putrefieri, perinde infesto cœlo soloque. Et Belus fluvius Judaico pelago excipitur: circa

solitam. Sic quoque edidit Ryckius; sic et Bipont.—7 Sic Mss. Corb. Agr. editio princeps, Pichena et recentiores. In Mss. Flor. et Jes. *sicut indicas.* In Mss. Harl. Bodl. et Puteolanus, *sicut Judaicas.*—8 Ms. Guelf. *interfici:* at in marg. *infici.*—9 Idem Ms. et Edd. ante Rhenan. *Bellus.*—10 Ita Lip-

NOTÆ

[f] *Atra et inania*] Hegesipp. IV. 18. ‘Spectes illic ad speciem poma viridantia, formatos uvarum racemos, ut edendi generent spectantibus cupiditatem: si carpas, fatiscunt ac resolvuntur in cinerem, fumumque excitant, quasi adhuc ardeant.’

[g] *Velut in cinerem vanescunt*] Solin. 38. ‘Longo ab Hierosolymis recessu tristis sinus panditur, quem de cœlo tactum testatur humus nigra et in cinerem soluta. Duo ibi oppida, Sodomum nominatum, alterum Gomorrum. Apud quæ pomum gignitur, quod habeat speciem licet maturitatis, mandi tamen non potest. Nam fuliginem intrinsecus favillaceam ambitio tantum eximia cutis cohibet, quæ, vel levi tactu pressa, fumum exhalat, et fatiscit in vagum pulverem.’

[h] *Halitu lacus infici terram*] Plin. XXXV. 15. ‘Fulmina et fulgura quoque sulphuris odorem habent: ac lux ipsorum sulphurea est. Et bituminis vicina est natura, alibi limus, alibi terra; limus e Judææ lacu, ut diximus, emergens,’ &c.

Nihil mirum igitur, si tali sulphureo halitu aër superfusus inficitur, cum terra illa bitumine conferta, etiam sit suopte ingenio infecta; hincque et infectæ omnes, quæ ibi nascuntur fruges.

[i] *Belus amnis*] Plin. Natur. Hist. XXXVI. 26. ‘Pars est Syriæ, quæ Phœnice vocatur, finitima Judææ, intra montis Carmeli radices, paludem habens, quæ vocatur Cendevia. Ex ea creditur nasci Belus amnis, quinque millium passuum spatio in mare perfluens, juxta Ptolemaidem coloniam. Lentus hic currit, insalubri potu, sed cærimoniis sacer, limosus, vado profundus; non nisi refuso mari arenas fatetur. Fluctibus enim volutatæ nitescunt, detritis sordibus,’ &c.

Belus amnis] Pagida, vel Pigida, et Pacida, sive Belus, rivus Phœnices regionis, teste Plinio v. 19. *Tillemon.*

[a] *Judaico mari*] Pars est Syriaci maris, quæ alluit Judæam regionem: hodie totum mare Syriacum vocatur *mer de Sourie;* pars est orientalior maris Mediterranei, ad oram Souriæ. *Tillemon.*

arenæ, admixto nitro,[11] in vitrum[j] excoquuntur, modicum id littus et[12] egerentibus inexhaustum.

8. Magna pars Judææ vicis dispergitur: habent et oppida. Hierosolyma[k] genti[1] caput. Illic immensæ opulentiæ templum, et primis munimentis[2] urbs,[l] dein Regia:[3] templum

hujus amnis *ostium congestæ arenæ, adjuncto nitro, in vitrum efformantur, exigua ea ripa, sed educentibus haurientibusque quam uberrime sufficit.*

Maxima pars Judææ pagis habitatur; habent etiam urbes. Hierosolyma nationi sedes præcipua. Illic inexhaustæ opulentiæ delebrum, et primis mœnibus oppidum,

sius et recentiores. Male Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *conjectæ arenæ*. In Mss. Flor. Reg. Farnes. Corb. Agr. et editione principe, *lectæ arenæ*. Quod melius puto. *Brotier*.—11 Sic bene Ms. Reg. Rhenanus et recentiores. Perperam vulgo in Mss. et veteribus editionibus, *vitro*. In Ms. Jes. *intro*. Idem.—12 Gronov. et Brotier, *sed egerentibus:* et ita Rhenanus, Lipsius, Ryckius aliique plurimi. In Mss. et veteribus editionibus, *et egerentibus*. Quod Cl. Ernesto probatum. *Brotier*.

1 Sic Rhenanus et recentiores. In Mss. et veteribus editionibus, *gentis caput*.—2 *Primis* habent libri omnes scripti et editi. Mallet tamen Lipsius, *trinis*, quod urbis Hierosolymorum tres essent partes, suis quæque defensæ munimentis. Male Beroaldus, *monumentis*. Ryckius e Ms. Agr. *ex primis munimentis urbis*, id est, *præcipuum munimentum urbis*. Brotier.—3 Sic optime Mercerus et recentiores. Pessime Ms. Corb. *urbs deningia*. Ms. Reg. *urs ob denigia*. Editio princeps, *urs ob dein jugis*. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *urbs: dein jugis*. Unde Rhenanus emendaverat, *urbs dejugis*. Tentabat Lipsius, *urbs, ob dejugia*. Ryckius e suo Ms. Agr. male edidit,

NOTÆ

[j] *In vitrum*] Plin. XXXVI. 26. 'Quingentorum est passuum non amplius littoris spatium: idque tantum multa per sæcula gignendo fuit vitro. Fama est, appulsa nave mercatorum nitri, cum sparsi per littus epulas pararent, nec esset cortinis attollendis lapidum occasio, glebas nitri e nave subdidisse. Quibus accensis, permista arena littoris, translucentes nobilis liquoris fluxisse rivos, et hanc fuisse originem vitri. Mox ut est assueta et ingeniosa solertia, non fuit contenta nitrum miscuisse, cœptus et addi Magnes lapis: quoniam in se liquorem vitri quoque, ut ferrum trahere crederetur,' &c.

[k] *Hierosolyma*] Sic appellata est ex *Jeru* et *salem*, id est, *videbitis pacem;* quæ et dicitur *pacis visio*. Paulus enim sic habet, 'deinde autem et Rex Salem, quod est Rex pacis.'

At Josephus libro VII. antiq. 3. a Davide (unde ei muri circumdati sunt) *Hierosolyma* dictam putat, quæ prius *Solyma* tantum vocabatur. 'Hieron vero, Hebræa lingua, munitio est.' *Salin*.

[l] *Primis munimentis urbs*] Ex Josepho et Zonara legam, *et trinis munimentis*. Nam triplici muro circumdatam eam fuisse, uterque is scriptor te docebit. Josephus lib. VI. Excidii cap. 6. Zonaras tomo 1. *Lipsius*.

Recte *primis munimentis:* nam statim addit, *dein regia;* quasi diceret, secundis munimentis *regia;* mox et subjicit, *intimis* seu tertiis munimentis *templum*.

Primis monumentis urbs dejugis, tem-

intimis[4] clausum : ad fores tantum[5] Judæo[6] aditus :[m] limine,[7] [n]

dein sedes principatus: delubrum interioribus muris *septum: ad valvas* templi

urbis, alienigenis templum interius clausum. Brotier. Budens. *et pr. m. urbs de uigia* (scil. *de jugia*). Bipont. totum locum ita refingunt : *ex pr. m. urbi, dein vigiliis, ad postremum fœminis clausum.* In alia abit Heinsius. Equidem ingenue fateor, mihi non liquere. A Mercero receptam lectionem sat commode reddit Dotteville interpres. *Oberl.*—4 *Intimis* abest a Ms. Corb. Frustra tentat Cl. Ernestus, *cunctis*, vel *adeuntibus clausum.* Brotier.—5 Male Ms. Guelf. *ad fores tamen.* Idem.—6 Perperam Mss. Reg. Corb. et editio princeps, *Judææ.* Brotier.—7 Ed. pr. vitiose *lumine.* Ernest.—

NOTÆ

plum intimis clausum] Variant libri, sed omnes tamen constanter *gia*, non *gis*, referunt. Itaque lego, *primis munimentis urbs, dein regia, templum intimis clausum.*

Nam trinus ambitus murorum, et regia proprios muros habuit. Præter alios Tacitus ipse paulo post : 'Alia intus mœnia regiæ circumjecta.' *Mercerus.*

Primis munimentis] Prima ergo munimenta respectu aliorum : *prima* enim castellum Davidis, *secunda* Acra dicebantur, *intima* vero, quæ templo circumdata sunt. Tacitus capite 12. 'Extrema et latissima mœnia Simon, mediam urbem Joannes, quam et Bargioram vocabant : templum Eleazarus firmaverat.' *Salinerius.*

Vulgò, *urbs dejugis*, suo quidem sensu, sed non a libris. *Pick.*

Dejugis explicant, disjuncta et separata ; quia *urbs* scil. sua habuit munimenta separata a munimentis templi. Sed melius de regia intelligitur, et legitur ; quod explicare videtur Tacitus, quasi diceret, *primis* seu exterioribus *munimentis urbs, dein* interioribus *regia* et *intimis* templum clausum.

Templum] Templum Domini, vel domus Domini, et sanctuarium, fuit in secunda parte urbis Jerusalem, et quæ dicebatur *filia Sion*, et *civitas inferior*, primo conditum super montem Moriam. Hodie a Turcis vocatur *Gameat et Sakhra*, id est, Mosquea aut templum Rupis, a Christianis dicitur *Templum Salomonis*, est in parte orientali Jerosolimæ novæ : ex Adrichom. *Tillem.*

Regia] Domus David, vel palatium Davidis et regum Judæ, &c. fuit in monte Sion, et in parte meridionali antiquæ urbis Jerusalem. Hodie ruinæ tantum extra mœnia urbis : ex Adrichomio p. 160. num. 8. *Tillemon.*

[m] *Ad fores tantum Judæo aditus*] Illæ *fores* erant argento solido exornatæ, et etiam auro. Sic Hegesipp. v. 42. 'Ingenio tamen Cæsar [Titus] præveniens, januas argento opertas succendi jussit, quibus igne admoto, argentum defluere cœpit.' Et infra : 'Unus de Romanis semiustam nactus materiem, quæ de fastigio deciderat, adulto igne, portæ admovit quæ aurea nuncupatur, quod auro vestitas habebat fores.' Et c. 34. Sic Titus ad Judæos : 'Quid sibi volunt, Johannes, impressi illi ante fores templi apices elementorum ? nonne significant, neminem, nisi sacratum, debere templo appropinquare ? Quid illa septa pro templo ? nonne ut conspectus arceant universorum liberos, solisque mysticis pateat secretorum

præter Sacerdotes, arcebantur.[8] Dum Assyrios[o] penes Medosque[p] et Persas[q] Oriens fuit, despectissima pars servienti-

accedere soli Judæo fas: limine etiam *prohibebantur* omnes Judæi, *præter sacerdotes. Dum Assyrii Medique et Persæ Orientem obtinuere, contemtissima pars*

8 Pro *arcebantur* legendum *arcentur* totus contextus clamat. *Idem.*

NOTÆ

cognitio; atque hic sit liber aspectus, quibus est legitimus ingressus? Prospectus excluditis peregrinorum, et accessus cogitis. Scribitis, ut nullus ingrediatur advena, nullus peregrinus introeat; et peregrinum sanguinem intra templum funditis, advenarumque simul et civium cruore vestra altaria commaculatis.'

[n] *Limine*] Distingue igitur inter *fores* et *limen:* per *limen*, intelligunt aditum penetralis atque adyti interioris seu sanctuarii.

[o] *Assyrios*] Assyriorum monarchia, omnium prima fuit; extensa pro variis temporum rationibus per *Asiam* et *Africam*, partes orbis terrarum.

In Asia, pars *Sarmatiæ Asiaticæ* et *Armeniæ Majoris*, quædam provinciæ Asiæ minoris peninsulæ, veluti *Cappadocia, Cilicia*, et *Lydia:* his addendæ regiones *Syria, Assyria, Media, Bactriana, Persis*, et *Arabia*, parsque *Indiæ* citerioris. In Africa, *Libya, Ægyptus*, et quædam pars *Æthiopiæ*.

Post mortem Sardanapali, ultimi Assyriorum regis, hæc monarchia in duo regna divisa: regnum *Babyloniæ et Assyriæ* fuit in parte occidentali, regnum vero *Medorum et Persarum* in latere orientali.

Hodie hic sunt pars *Moscoviæ*, major pars imperii *Turcici Asiatici*, regnum *Persiæ* integrum, aliquid *Magnæ Tartariæ* et imperii *Magni Mogolis*, regnum et desertum *Barca*, Ægyptus vel *Egypte* recentior, et pars *Abissiniæ*, &c. *Tillemon.*

[p] *Medos*] Media regio Asiæ, fuit aliquando pars monarchiæ Assyriorum, postea vero imperii Persarum sive Parthorum: hodie provinciæ integræ *Kilan* et *Adirbeitzan*, et pars provinciæ *Erak Atzem*, in regno Persiæ recentiore. *Tillemon.*

[q] *Persas*] Secunda monarchia fuit Persarum; extendebatur vero pro variis temporibus per Asiam, Africam, et Europam.

In Asia, regna *Persarum* et *Medorum*, regiones *Assyria, Syria, Armenia major, Colchis*, aliique populi circa montem *Caucasum; Asia minor* peninsula, cum insulis adjacentibus, et *Cypro* insula, pars *Indiæ* citerioris, pars Scythiæ magnæ, ubi *Sacæ* et *Caspii* populi; his etiam addendi *Arabes* sub clientela regum Persarum.

In Africa, *Libya, Ægyptus*, et pars *Æthiopiæ* his adjacens. In Europa, *Thraces* et *Getæ* populi aliquando victi a Persis, et *Insulæ* maris *Ægæi* usque ad oram Thessaliæ, tributum pendebant regi Persarum.

Hodie hic sunt, regnum *Persiæ, Turcicum imperium Asiaticum* cum *Georgia* forsan integra, pars imperii *Magni Mogolis*, et pars occidentalis *Magnæ Tartariæ*, ad mare Caspium, quibus addi potest *Arabia*, in Asia. In Africa recentiore, regnum et desertum *Barca*, Ægyptus sive *Egipte*, pars *Abissiniæ* et forsan pars *Nubiæ* his vicina.

In Europa, pars quædam *imperii*

um: postquam Macedones præpotuere,[r] Rex Antiochus,[s] demere superstitionem et mores Græcorum dare annixus,[9] quo minus teterrimam gentem in melius mutaret, Parthorum bello prohibitus est: nam ea tempestate Arsaces desciverat.[10 t] Tum Judæi, Macedonibus invalidis, Parthis nondum adultis (et Romani procul erant[11]) sibi[12] ipsi Reges

subditorum Judæi: *ubi Macedones imperavere, rex Antiochus, auferre religionem, et ritus Græcorum præscribere conatus, Parthorum armis impeditus est, quominus fœdissimam gentem ad meliora flecteret: quippe eo tempore Arsaces defecerat. Tum Judæi, contusis Macedonum viribus, Parthorum nondum coalitis aut firmatis, (et Romani longe distabant,) sibi ipsi reges constituere: qui incon-*

9 Ms. Budens. *annisus*.—10 Cl. Ernestus existimat verba hæc, *nam ea tempestate Arsaces desciverat*, esse additamentum imperiti hominis. Bipont. tuentur.—11 Sic bene Mss. Flor. Reg. Corb. Agr. editio princeps et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *procul aberant;* et sic Gronov. et Ryckius.—12 Ms. Corb. *sed ipsi.*

NOTÆ

Turcici versus septemtrionem et in Archipelago.

Postquam Persæ victi sunt a *Græcis*, mansit tamen nomen *imperii Persarum*: hoc nomine comprehendebantur variæ regiones Asiæ, veluti Media, Parthia, Bactriana, Aria, Persis, et Assyria, quæ antea partes erant monarchiæ Persarum, postea vero fuerunt monarchiæ Græcorum: de hoc *imperio Persarum*, vide notas ad Annales lib. VI. c. 31. *Tillemon.*

[r] *Macedones præpotuere*] Tertia monarchia, fuit Græcorum sive Macedonum, complectebatur partem Europæ, Asiæ, et Africæ.

In Europa, *Græcia* omnis, pars Illyrici, ubi *Thraces* et *Triballi* populi: aliquando etiam *Daci* victi ab Alexandro Magno rege Macedonum, &c.

In Asia, *Asia minor* peniusula, *Cyprus* insula, *Syria* regio, pars *Arabiæ*, imperium *Persarum*, sub quo nomine censentur *Media*, *Bactriana*, *Persis*, *Assyria*, *&c.* *pars Indiæ* ad occidentem Gangis fluvii.

In Africa, *Libya*, et *Ægyptus* regiones. Post mortem Alexandri Magni regis Macedonum, &c. hæc monarchia divisa fuit in varia regna et præfecturas, usque ad tempora quartæ monarchiæ, quæ est Romanorum.

Hodie in hoc tractu sunt, pars major *imperii Turcici Europæi* et *Asiatici*, *Arabia*, pars occidentalis imperii *Magni Mogolis*, pars quædam *Magnæ Tartariæ* ad occidentem et prope Persiam, omne regnum *Persiæ*, regnum et desertum *Barca*, atque *Ægyptus*. Ex Matthiæ hostoria monarchiar. *Tillem.*

[s] *Rex Antiochus*] De quo Plutar. in Apoph. regum: 'Antiocho obsidenti Hierosolyma, Judæi, ut maximam suam festivitatem possent celebrare, septem dierum inducias poposcerunt: non id modo concessit, sed et tauros auratis cornibus apparavit, aromatumque copiam, et usque ad portas cum pompa deduxit, traditaque ipsorum sacerdotibus victima, in castra rediit. Quod mirati Judæi, statim post exactos festos dies, deditionem fecerunt.'

[t] *Arsaces desciverat*] Is primus Par-

imposuere: qui mobilitate vulgi expulsi, resumta per arma dominatione, fugas civium, urbium eversiones, fratrum, conjugum, parentum neces aliaque solita Regibus ausi, superstitionem fovebant: quia honor Sacerdotii, firmamentum potentiae,[u] assumebatur.

9. Romanorum primus Cn. Pompeius Judæos[1] domuit;[v] templumque jure victoriæ ingressus est.[w] Inde vulgatum, 'nulla intus Deum effigie[2] vacuam sedem et inania arcana.' Muri Hierosolymorum diruti,[3] delubrum mansit. Mox, civili inter nos[4] bello, postquam in ditionem[5] M. Antonii provinciæ cesserant, Rex Parthorum Pacorus Judæa poti-

stantia plebis ejecti, reciperato per vim regno, exilia civium, oppidorum excidia, cædes fratrum, uxorum, parentum, aliaque sueta regibus facinora perpetrare *ausi, ritum tuebantur: quia dignitas sacerdotii*, velut *munimentum imperii, accipiebatur.*

Primus Romanorum Cn. Pompeius Judæos subegit; et jure victoriæ fanum introiit. Hinc increbuit, nullas intus Deorum imagines, vacuum penetrale, et vana mysteria. *Mœnia Hierosolymorum subversa* sunt, *sacra ædes stetit. Dein, bello civili inter nos, postquam in potestatem M. Antonii provinciæ* Orientis *venerant*, cum *Pacorus rex Parthorum Judæam occupasset, occisusque a P. Ventidio,*

1 *Judæos* abest a Ms. Corb. Illud quoque omisit Lipsius.—2 Sic bene Ms. Corb. editio princeps et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. Guelf. et Puteolanus, *nullas intus Deum effigies*. Brotier.—3 Ms. Budens. *dirupti*.—4 Ita Ms. Agr. et Cl. Ernestus, qui tamen vel *civili*, vel *inter nos* redundare existimat. In Mss. Flor. Reg. Corb. et editione principe, *civili interno bello*. Puteolanus, *civili bello interno*.—5 Male Mss. Bodl. Jes. Corb. *in ditione*. Brotier.

NOTÆ

thorum opes auxit, tanti imperii conditor, a quo ceteri reges Parthorum et principes Arsacidæ dici cœperunt.

[u] *Quia honor sacerdotii firmamentum potentiæ*] Regiæ majestati adjungebant dignitatem summi pontificis, ut sic augustiores, sanctiores, et venerabiliores essent reges utraque potestate nixi, et sic auctoritate apud populos prævalerent: sic et Ethnici Imperatores Romani, non solum, ut tribuni, fuerunt sacrosancti, sed et ideo summum pontificatum sibi vindicarunt; etiam et ipsi Christiani principes usque ad Gratianum, qui tandem profanum decus sprevit.

[v] *Romanorum primus Cneius Pompeius Judæos domuit*] Hæc pluribus a Josepho narrantur libro Antiq. XIV. 8. primumque Pompeium refert Judæos in Romanorum ditionem redegisse, et postea Crassum, quod a Tacito est prætermissum, in Parthos euntem e templo pecuniam omnem abstulisse, quam Pompeius ne attingere quidem voluerat. *Lupan.*

[w] *Templumque jure victoriæ ingressus est*] Hegesipp. I. 17. 'Denique Pompeius curarum istiusmodi declinans superflua, dum triumpho potius ani-

tus, interfectusque a P. Ventidio, et Parthi trans Euphraten[x] redacti: Judæos C. Sosius[6] subegit. Regnum, ab Antonio Herodi datum, victor Augustus auxit.[7] Post mortem Herodis, nihil expectato Cæsare, Simo[8] quidam Regium nomen invaserat. Is a Quintilio Varo, obtinente Syriam, punitus: et gentem coërcitam liberi Herodis tripartito rexere. Sub Tiberio quies: dein[9] jussi a C. Cæsare, 'effigiem ejus in templo locare,' arma potius sumsere: quem motum Cæsaris mors diremit. Claudius, defunctis Regibus, aut ad modicum redactis,[y] Judæam provinciam Equitibus Romanis aut libertis permisit; e quibus Antonius Felix,[z] per om-

et Parthi ultra Euphratem repulsi essent; *C. Sosius Judæos domuit. Antonius Herodi regnum concesserat, et victor Augustus adauxit. Post obitum Herodis, haud consulto principe, Simon quidam regium vocabulum usurpaverat. Is a Quintilio Varo, regente Syriam, interfectus* est; *et nationem compressam filii Herodis, diviso in tres partes regno, gubernavere. Sub Tiberio pax: dein cum* eis *imperasset Caligula,* imaginem suam in delubro statuere, *potius arma capessere: quod bellum Caligulæ interitus discussit. Claudius, mortuis regibus, vel in arctum restrictis, Judæam provinciam equitibus Rom. aut libertis concessit; inter quos Antonius*

—6 Ms. Corb. *C. Sesius.* Ms. Ryckii *C. Sestius.*—7 Sic bene Mss. et veteres ac recentiores editiones. Male Rhenanus, *Augustus sanxit.* Brotier.—8 Mss. Harl. Bodl. Jes. Corb. et editiones veteres, cum Gronov. Ryckio et Brotier. *Simon.* Cl. Ernestus, *Simo.*—9 Mss. Harl. Corb. *deinde jussi.*

NOTÆ

busta ambiret, sequentibus sese suorum plurimis, vidit tabernaculum secundum, quod soli principi sacerdotum solenni accessu patebat; atque intus inspexit lucernam et mensam, et thymiamata, et tabulas testamenti: superque eas Cherubim, et multitudinem aromatum dispersam, et sacræ pecuniæ talenta duo millia, in quibus quamplurimum auri esset; integer tamen ab omni cupiditate, vel ipsa, vel si qua sacrorum vasorum inventa sunt, intacta servari præcepit.

[x] *Euphraten*] Euphrates, fluvius Armeniæ majoris, Asiæ minoris, Syriæ, Assyriæ, Arabiæ desertæ, &c. regionum; ubi jungitur cum Tigri fluvio, ambo vocantur *Pasitigris*, et in Persicum sinum se exonerant.

Hodie Euphrates vocatur a Turcis *Morat-Sou*, et a Francis *Euphrate*: labitur per Armeniam recentiorem, Natoliam, Souriam, Diarbeck, Beriaram seu Arabiam desertam, &c. regiones imperii Turcici Asiatici, &c.

Ubi vero conjungitur cum fluvio Tigri, ambo vocantur ab Arabibus recentioribus *Schat-el-Arab*, et deinde in sinum Balsoræ se exonerant. *Tillemon.*

[y] *Ad modicum redactis*] Id est, ad tenuem aliquam portionem regni, veluti Tetrachiam. Sic enim Romani regna partiebantur inter plures, ut potentiam et opes regum infringerent, sicque facilius in obsequio continerent.

[z] *Antonius Felix*] Qui veluti regem se ferebat; non tam quia Drusillam neptem reginæ Cleopatræ duxerat,

nem sævitiam ac libidinem, jus Regium servili ingenio exercuit, Drusilla, Cleopatræ[a] et Antonii nepte, in matrimonium accepta: ut ejusdem Antonii Felix progener, Claudius nepos esset.

10. Duravit tamen patientia Judæis usque ad Gessium Florum,[b] Procuratorem. Sub eo bellum ortum; et compri-

Felix, per omnem immanitatem atque luxuriam, potestatem regiam servili animo gessit, ducta uxore Drusilla, nepte Cleopatræ et Antonii: ita *ut Felix esset progener ejusdem Antonii, et Claudius nepos.*

Mansit tamen tolerantia Judæis usque ad Gessium Florum, procuratorem. Sub

NOTÆ

quam quia Pallas frater ipsius in flagranti gratia, et qui consuetudine stupri cum Agrippina et socordia Claudii tum præpollebat.

[a] *Drusilla, Cleopatræ*] Progener ergo erat Antonii, cum maritus esset neptis Antonii ex Cleopatra. Claudius vero natus ex Druso et Antonia minore, nepos fuit Antonii.

Indignatur itaque Cornelius, ejusdem Antonii fuisse progenerum Felicem, et nepotem Claudium; illum libertum, hunc vero principem Romanum, utrimque ex nobilissimis familiis genitum. *Ferrettus.*

Antonius Felix, Judææ procurator, Drusillæ maritus fuit, Actis Apostolorum 14. ea vero Cyprus et Agrippæ filia erat: ipsaque Cyprus ex Cleopatra et Marco Antonio nata. Sic Felix Antonii progener, Claudius Cæsar ex Druso Germanico et Antonia minore natus, hæc Marci Antonii ex Octavia filia, ideo dicitur fuisse Antonii nepos. *Vertran.*

Drusilla, Cleopatræ] Dicitur *trium reginarum maritus* Felix; et Josepho *Claudius* appellatur, ob Claudium scil. patronum, et *Antonius*, ab Antonia patrona, quæ mater Claudii. Ille uxores duxerat tres, non quæ proprie reginæ essent, (si Drusillam excipias,) sed quæ regio sanguine ortæ essent, et filiæ regum: nam v. c. Berenice regina dicitur, et tamen non video habuisse regnum, sed tantum forte provinciam aliquam, seu partem modicam Judææ: de qua re tamen nihil reperio, nec fuit etiam uxor regis; nam de nuptiis Titi sic non cogitasset. Et sic video filios præcipue natu majores Regum, passim dici reges, etiam cum imperium nondum adepti essent. Sic Pacorus filius Orodis regis Parthorum, rex appellatur ab auctoribus; forte sic, quia ordo nascendi et verecundia ætatis eos certo imperio destinabat. Sic Epiphanes dicitur Tacito hisce libris rex, qui scilicet pugnans pro Othone vulneratur, licet filius tantum fuerit Antiochi Comagenorum regis.

[b] *Usque ad Gessium Florum*] Primus Cæsaris procurator Judææ cum imperio Pontius Pilatus præfuit, a Tiberio missus, cum scil. Judæa pulso in exilium Archelao, in formam provinciæ redacta esset.

Deinde a Cæsaribus investiti Tetrarchæ, per aliquot annos in illa regnarunt; tandemque ad procuratores administratio rediit: hique ex ordine fuere, Felix, Albinus, Festus et Florus. *Vertran.*

mere cœptantem[1] Cestium Gallum,[c] Syriæ Legatum, varia prælia ac sæpius adversa excepere.[2] Qui ubi fato, aut tædio occidit, missu Neronis Vespasianus fortuna famaque et egregiis ministris, intra[3] duas æstates, cuncta[4] camporum omnesque, præter Hierosolyma,[5] urbes, victore exercitu tenebat. Proximus annus civili bello intentus, quantum ad Judæos, per otium transiit. Pace per Italiam parta,[6] et externæ curæ rediere. Augebat iras, quod soli Judæi non

illo bellum exarsit; et coërcere incipiens Cestius Gallus, rector Syriæ, diversa certamina commisit, et sæpius improspera. Qui postquam sua morte, aut ægritudine animi interiit, jussu Neronis Vespasianus fortuna famaque, et acribus ministris, intra duos annos, omnem regionem, cunctaque oppida, præter Hierosolymam, victricibus legionibus obtinebat. Sequens annus civilibus armis occupatus, quod spectat ad Judæos, per quietem elapsus est. Rebus in Italia compositis, simul externæ so-

1 Sic Rhenanus et recentiores. In Mss. Reg. Bud. Corb. et editione principe, *comprimere receptantem.* Puteolanus, *comprimere reos cœptantem.* Nec aliter Ms. Bodl. licet habeat *ceptantem.* Ms. Jes. *reos captantem.* Ms. Harl. *eos captantem.* Unde non displiceret, *comprimere eos cœptantem*, ni prius dictum fuisset, *sub eo bellum ortum.* Brotier.—2 Sic bene Puteolanus; et sic vulgo Mss. Perperam Ms. Reg. et editio princeps, *accipere.* Ms. Bud. *excipere.* Idem.—3 Sic Rhenanus et recentiores. In Mss. Reg. Harl. Bodl. Jes. Guelf. Corb. et editionibus veteribus, *inter duas.*—4 Ms. Corb. *cuncta composuit.*—5 Ita Puteolanus ac recentiores, et ex communi usu Taciti. In Mss. Reg. Harl. Bodl. Jes. Corb. Bud. Guelf. et editione principe, *præter Hierosolymam.* Brotier.—6 Sic bene Ms. Corb. Rhenanus et recentiores. In Mss. Reg.

NOTÆ

[c] *Cestium Gallum*] Idem Suetonio narratur Vespas. capite 4. 'Judæi rebellarunt, cæsoque præposito, legatum insuper Syriæ consularem, suppetias ferentem, rapta aquila fugarunt.'

In Josepho hæc ipsa, et plane omnia vide. Sed quis tamen *præpositus* ille *cæsus?* Ita enim Suetonius, nec rem tam notabilem vel Josephus vel Tacitus dixere. Immo ille plane contra; dicit Florum, qui tunc *præpositus* fuit, evasisse, et bellum iis fecisse.

An *cæsoque præsidio?* Ita enim Eutropius, qui sua solet ex Tranquillo describere: 'Exstinctis Romanis præsidiis, legatum quoque Syriæ suppetias ferentem, rapta aquila fugarunt:' sunt ipsa, ut vides, Tranquilli.

An verius, *Gessiumque Florum* (id ei nomen) fugatum, ac tum etiam Cestium Gallum? *Lipsius.*

Recte apud Sueton. *cæsoque præposito:* quia scil. cohortes, quæ in præsidiis erant, *cæsæ* sunt; et licet ille evaserit cædem aut cladem, tamen sic pro *cæso* habitus est, et sic vulgata fama, historiaque scripta ex rumoribus: unde et sumsit Suetonius, ut solet. Sic vulgatus rumor, olim Pæto duce, ac Nerone imperante, missas sub jugum legiones a Parthis: et rem ut certissimam, statim affirmat Suetonius, cui judicium et trutina Taciti sæpe defuit.

cessissent. Simul manere apud exercitus[7] Titum, ad omnes Principatus novi eventus casusve utilius[8] videbatur. Igitur castris, uti[9] diximus, ante mœnia Hierosolymorum[10] positis, instructas legiones ostentavit.

11. Judæi sub ipsos muros struxere aciem, rebus secundis longius ausuri, et, si pellerentur, parato perfugio. Missus in eos eques cum expeditis cohortibus[d] ambigue certavit. Mox cessere hostes, et sequentibus diebus crebra pro portis prælia serebant:[1] donec assiduis damnis intra mœnia pellerentur. Romani ad oppugnandum versi, neque enim dignum videbatur, famem hostium opperiri:[2] poscebantque pericula, pars virtute, multi ferocia et cupidine præmiorum. Ipsi Tito Roma et opes voluptatesque ante oculos: ac,[3] ni statim Hierosolyma conciderent, morari videbantur. Sed urbem, arduam situ, opera molesque firmaverant, quis vel plana satis munirentur. Nam duos colles, immensum[4]

licitudines revertere. Gravabat indignationem, quod soli Judæi non paruissent. Etiam magis expedire credebatur, retineri apud legiones Titum, ad omnia imperii recentis eventa et accidentia. Itaque Titus *castra metatus, uti memoravimus, ante muros Hierosolymorum, ordinatas in acie legiones monstravit.*

Judæi pro ipsis munimentis direxere aciem, rebus prosperis ulterius progressuri, et, si vincerentur, promto receptu. Missus in illos equitatus cum expeditis cohortibus, ancipiti Marte pugnavit. Dein abscessere hostes, et proximis diebus frequentes pro portis pugnas conserebant: donec, continuis cladibus, intra muros redigerentur. Romani ad oppugnationem flexere, neque enim decorum credebatur, expectare penuriam hostium: postulabantque discrimina, pars fortitudine, plerique audacia et cupiditate opum. Ipsi Tito Urbs ob oculos, et divitiæ deliciæque: ac, nisi confestim oppidum corrueret, moram injicere votis putabatur. Sed civitatem, inaccessam ingenio loci, munimenta aggeresque muniebant, quibus vel in plano sita oppida *satis*

Harl. Bodl. Jes. Guelf. et editionibus veteribus, *parata*. Idem.—7 Mss. Harl. Corb. *apud exercitum*.—8 Ita Pichena et recentiores e Ms. Flor. In Mss. Harl. Bodl. Jes. Corb. Agr. Guelf. et editionibus veteribus, *utile videbatur*.—9 Ms. Harl. *ut*.—10 Ms. Corb. et editio princeps, *ante Hierosolymorum mœnia*.

1 Ms. Corb. et editio princeps, *ferebant*.—2 In Ms. Reg. et editione principe, *experiri*.—3 A Ms. Agr. abest, *ac*.—4 Ita editio princeps et recentiores.

NOTÆ

[d] *Cum expeditis cohortibus*] Sic vertunt, quasi illæ cohortes levis armaturæ miles esset, ut Cretenses et Arabes, qui optimi sagittarii. Sed forte erant validissimæ cohortes sociorum, aut etiam legionariorum, quæ separatæ mererent ab aquila. Sæpe certe pugnacissimos et promtissimos eligebant, armatura tamen gravi.

editos,[e] claudebant muri, per artem obliqui, aut[5] introrsus[6] sinuati; ut latera oppugnantium ad ictus patescerent. Extrema rupis[f] abrupta: et turres, ubi mons juvisset, in sexaginta pedes, inter devexa, in centenos vicenosque[7] attollebantur: mira specie, ac procul intuentibus pares. Alia intus mœnia, Regiæ circumjecta:[8] conspicuoque[9] fastigio turris *Antonia*,[g] in honorem[10] M. Antonii ab Herode appellata.

12. Templum in modum arcis propriique muri, labore et opere[1] ante alios: ipsæ porticus, quis templum ambiebatur,[2] egregium propugnaculum. Fons perennis aquæ, cavati sub terra montes: et piscinæ cisternæque servandis imbribus:

firmarentur. Quippe duo montes, admodum sublimes, cingebantur muris, de industria obliquis, aut interius inflexis; ut latera obsidentium ad vulnera detegerentur. Extrema collium abscissa: et turres, ubi juga faverent, ad sexaginta pedes erectæ, *inter declivia usque ad centenos vicenosque sublatæ: admirabili prospectu, et procul aspicientibus æquales. Alii interius muri, palatio circumsepti: insignique fastigio turris* Antonia, *in decus M. Antonii ab Herode* sic *vocitata.*

Delubrum ad instar propugnaculi, propriaque munimenta labore et arte aliis præcellebant: ipsæ porticus, quibus delubrum cingebatur, eximium munimentum. Scaturigo perennium undarum, effossi sub terra colles: et piscinæ cisternæque retinendis pluviis comparatæ: *intellexerant conjecerantque fundatores, ex dissimilitu-*

Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *in immensum editos*. Ms. Corb. *et immensum editos*.—5 Mss. Harl. Jes. *at*.—6 Ms. Corb. *introrsum*.—7 Ita Ms. Reg. editio princeps et recentiores. In Ms. Corb. *in centenas vicenasque*. Ms. Bud. *in centenosque*. Mss. Harl. Bodl. Jes. Guelf. et Puteolanus, *in centenos quoque attollebantur*. Inter devexa, muri in cxx. pedes attolli poterant, ut patet ex altitudine turrium, quam memorat Josephus, 'Bell. Jud.' v. 4. n. 3. *Brotier*.—8 Male editio princeps, *circumvecta*. Idem.—9 *Que* abest a Ms. Harl.—10 Mss. Harl. Bodl. Jes. *in honore*. Secunda manu in Ms. Harl. emendatum, *in honorem*.

1 Ita Rhenanus et recentiores. In Mss. Flor. Reg. Harl. Bodl. Jes. Agr. Guelf. et editionibus veteribus, *labore et opera*. At proprium hac in re verbum, *opus*, ut recte observat Cl. Ernestus. *Brotier*.—2 Ms. Flor. *ambibatur*.

NOTÆ

[e] *Colles immensum editos*] Usurpat *immensum* adverbialiter. Sic libro Annalium xv. 'Nuntiavere accolæ Euphratem nulla imbrium vi, sponte et immensum attolli.' *Rhen.*

[f] *Extrema rupis*] Vertunt, *alta rupis:* possit intelligi illa ora seu pars rupis, quæ declivis et pendens in summa præcipitia, quæ ex illa parte erant, ut ea describit Hegesippus, et qua rupe structæ erant turres et mœnia. Per *extrema* potest etiam intelligi infima pars, aut certe summa, quæ muros eorumque fundamenta fulciret.

[g] *Turris Antonia*] Fuit arx firma et munita, a septemtrione templo adjacens, in secunda parte urbis Jerusalem, quæ dicebatur *Filia Sion*, vel *Civitas inferior*. Ex Terra Sancta Adrichomii p. 152. num. 29. *Tillem.*

prævideranti[3] conditores, ex diversitate morum, crebra bella: inde cuncta quamvis adversus longum obsidium: et a Pompeio expugnatis metus atque usus pleraque monstravere. Atque, per avaritiam Claudianorum temporum[h] emto jure muniendi,[i] struxere muros in pace, tanquam ad bellum: magna colluvie et ceterarum[4] urbium clade aucti: nam pervicacissimus quisque illuc perfugerat, eoque seditiosius agebant. Tres Duces,[j] totidem exercitus. Extrema et

dine ritus, fore frequentia bella; ideoque disposita *omnia, licet adversus diuturnam obsidionem; et cum a Pompeio bello capti* fuerunt, *formido et experientia* obsidionis *plurima docuere. Et per avaritiam Claudiani principatus, pretio obtenta facultate muros struendi, ædificarunt propugnacula in pace, velut ad bellum: immensa colluvione* hominum, *et aliorum oppidorum excidio adolevere: quippe ferocissimus quisque illuc concesserat, ideoque majori discordia agitabant. Tres ductores, toti-*

—3 Sic bene Puteolanus et recentiores. In Mss. Reg. Corb. Agr. et editione principe, *providerant.* Brotier.—4 Ita Mss. Harl. Bodl. Jes. Puteolanus et recentiores. In Ms. Corb. *cunctarum urbium.* Mss. Reg. Agr. et editio

NOTÆ

[h] *Avaritiam Claudianorum temporum*] Quia tum regnabat Agrippina mulier impotens, et grassabantur liberti opulentissimi, egentissimo principe. Congerebat opes, velut *in subsidium* Agrippina, lib. XIII. 13. 'Suarum opum, quæ haud procul imperatoris aberant, copias tradebat filio.'

[i] *Emto jure muniendi*] Observandum ex hoc loco per avaritiam Claudianorum temporum venditum, quod secuti principes soliti sunt petentibus gratuito concedere.

Et sane, quod veteres suo injussu muros exstrui nolebant, et M. Aurelius Antoninus, præsides vetuit se inconsulto permittere, ideo institutum arbitror, quod ut l. VII. superiori, Tencteri ad Agrippinenses dicebant, muri coloniæ cum munimenta servitii sint, si clausos iis cives teneas, virtutis obliviscuntur. Ad hæc murus nos ab hostibus tutos, et a subitis latronum incursionibus præstat, inquit Seneca de Benef. l. VI.

Quare quod honori commodoque civitatum cederet, id avari principes vendiderunt, liberales concesserunt.

Itaque Galba inter civitates Hispaniarum et Galliarum, quæ cunctantius sibi accesserant, quasdam murorum destructione punivit, ut ait Suetonius. *Vertran.*

Forte id quidam prohibuerunt, ut mox venderent; alii omnino vetuerunt exstruere muros, quia fidem suspectarent. Alii vindicarunt rebelliones destructione murorum: nunc dominantes exstruunt validas arces, quibus vindicent, et contineant rebelles oppidanos.

[j] *Tres Duces*] Hegesip. l. V. 1. 'Anno primo delati imperii Vespasiano, bellis asperis Judæa et seditionibus domesticis lacerabatur, nec per hyemem inducias malorum egerat, quando solent bellorum sæva requiescere: quin etiam tertius ei tyrannus Eleazarus accesserat, quasi emendaturus vitia superiorum,' &c.

latissima mœnium Simo,[5] quem et Bargioram[6 k] vocabant, mediam urbem Joannes, templum Eleazarus,[7] firmaverat. Multitudine et armis Joannes ac Simo, Eleazarus loco, pollebat. Sed prælia, dolus, incendia inter ipsos, et magna vis frumenti ambusta.[l] Mox Joannes, missis per speciem sacrificandi,[m] qui Eleazarum manumque ejus obtruncarent, templo potitur: ita in duas factiones civitas discessit, donec propinquantibus Romanis, bellum externum[8] concordiam pareret.[9]

dem agmina. Ultimos et amplissimos murorum Simon insederat, mediam civitatem Joannes, quem et Bargioram appellabant, sacram arcem Eleazarus occupaverat. *Numero et armis præpollebant Joannes ac Simon, Eleazarus ingenio loci prævalebat. Sed pugnæ, fraudes, ignesque inter ipsos, et magna copia annonæ cremata* est. *Dein Joannes, missis obtentu sacrificiorum, qui Eleazarum agmenque illius contrucidarent, delubrum occupat: sic in duas partes urbs distracta* est, *donec imminentibus Romanis, arma externa ad consensionem pacemque incitaret.*

princeps, *exterarum urbium.*—5 Sic Mss. Flor. Reg. Guelf. ed. pr. et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *Symo.* Mox editio princeps, *Simon.*—6 Sic bene Lipsius. Male vulgo Mss. et veteres editiones, *Barbagioram.* Brotier.—7 Sic bene Puteolanus. Corrupte Mss. et editio princeps, *Heleazarus* vel *at Lazarus.* Idem.—8 Ms. Reg. *bellum extremum.*—9 Mss. Harl. Bodl. Jes. et editiones veteres, *pararet.*

NOTÆ

[k] *Bargioram*] Recte, *Bargioram:* Hebraico vocabulo significante emphaticôs illum *Gioræ filium.* Ceterum Josippo non *Joannes,* sed *Simon filius Gioræ* dicitur: ille scilicet, qui Hierosolymis principatum tenebat, solusque in triumpho Vespasiani patris et filii supplicio affectus est. *Vertran.*

Sed qui Joannes is dicitur Bargioræ, sive Gioræ filius? qui Giscalenus et filius Liviæ; Josephus l. VI. 26. et l. IV. 4. et 5. bell. Jud. hæc verba, *quem Bargioram vocabant,* continuanda sunt cum illis, *Simon:* nam is vere filius Gioræ. Joseph. l. v. 7. et 9. et l. VI. 1. bell. Jud. *Salin.*

Non necesse est in omnibus convenire Tacitum cum Josepho, et præsertim in nominibus propriis. Ita apud Xiphil. appellatur iste *Barphoras,* qui hic *Bargioras:* quid mirum? Græci auctores sic maxime turbant, invertuntque vocabula propria gentium, urbium, hominum, &c.

[l] *Incendia inter ipsos, et magna vis frumenti ambusta*] Hegesip. l. v. 1. 'Ubi parcebant telis, ignes jaculabantur, qui comprehensis tectorum fastigiis, depascebantur domos, quæ refertæ frugibus ceterisque subsidiis alimentorum ad belli tolerantiam prolixioris, pariter exurebantur: majoraque pabula incendio dabantur.'

[m] *Missis per speciem sacrificandi*] Hegesip. l. v. 5. 'Namque Paschalis interventu celebritatis, subornatis plerisque Joannes, qui quasi observationis gratia templum adirent, et tanquam sociis data ingrediendi copia, dolum patravit. Ingressi enim specie civili, sed interius armati, re-

13. Evenerant prodigia,[n] quæ neque hostiis, neque votis piare fas habet gens superstitioni obnoxia, religionibus adversa. Visæ per cœlum concurrere acies,[o] rutilantia arma[p] et subito nubium igne collucere templum.[q] Expassæ[1] repente delubri fores[r] et audita major humana vox, 'Excedere Deos:[s]' simul ingens motus excedentium. Quæ pauci

Exhibita erant ostenta, quæ neque victimis, neque precibus procurare licet genti superstitioni addictæ, Deorumque *cærimoniis infensæ. Aspecti in cælo conserentes pugnam exercitus, micantia tela, et repentinis nubium flammis coruscare delubrum. Apertæ derepente templi valvæ, et excepta* est *vox mortali validior,* Migrare Deos: *simul* auditus *ingens tumultus exeuntium. Quæ pauci in formidinem*

1 Sic bene Puteolanus. Corrupte Ms. Flor. *expertæ.* In Mss. Reg. Agr.

NOTÆ

jectis exuviis, gladios attollunt loricato pectore...cæsi illic multi mortales.'

[n] *Evenerant prodigia*] Puto, intelligit, Judæos non potuisse procurare illa prodigia, quia superstitiosi erant et religionibus Deorum adversi: vel, tanta erant illa portenta, ut nullis hostiis, nullis piaculis aut cærimoniis piari, exorari, aut averti possent; et præsertim a tali gente prava et superstitioni dedita.

[o] *Concurrere acies*] Hegesip. v. 44. 'Ante solis occasum subito visi in nubibus currus et acies armatæ, quibus totius Judææ regionisque ejus urbes incursarentur.'

[p] *Rutilantia arma*] Hegesip. v. 44. 'Per annum ferme supra templum ipsum cometes, passim ignis et gladii quandam præferens similitudinem.'

[q] *Igne collucere templum*] Hegesip. v. 44. 'Visus est autem [ignis] priusquam populus a Romanis sese dissociaret. Ipsis autem Paschæ diebus, Xantici mensis octava die, et per singulas noctes, hora circiter nona, templum et ara ejus ita lumine refulgebat, quasi dies esset, per dimidium ferme horæ quotidie manens: quod vulgus interpretabatur, cumulandæ gentis indicium videri: eoque impulsi sunt, tanquam tempus foret libertatis recipiendæ.'

[r] *Expassæ repente delubri fores*] Hegesip. v. 44. 'Orientalem quoque portam interiorem solido ære gravem, quæ soleret ad vesperam viginti virorum multo claudi labore, obseratam vectibus ferreis, per aliquot noctes sponte reseratam, et vix postea a custodibus clausam. Id quoque arbitrabantur plerique futurorum signum bonorum, quibus ingressuris porta aperiretur.'

[s] *Excedere Deos*] Si sacra profanis miscere licet, hoc maxime metuebant Ethnici veteres. Scil. quasi deserentibus Diis, hostibus in excidium permissi videbantur. At hoc de Angelis templum relinquentibus intellexit Josephus. De hoc metu gentium Plutarch. problem. Rom. 'Cur Deum illum, cujus in tutela urbem esse dicunt, sive masculus is est seu fœmina, et quærere et nominare nefas esset?

'Hoc enim ita esse religione confirmant, Valerium Soranum male periisse dicentes, quod Numinis nomen

in metum[a] trahebant: pluribus persuasio inerat, antiquis Sacerdotum literis[t] contineri, eo ipso tempore fore, ut valesceret Oriens, profectique Judæa rerum potirentur: quæ ambages Vespasianum ac Titum prædixerant.[3] Sed vulgus, more humanæ cupidinis,[u] sibi tantam fatorum magni-

accipiebant: pluribus indita erat opinio, vetustis antistitum libris haberi prædicique, futurum ea ipsa tempestate, ut præpolleret Oriens, venientesque ex Judæa imperium adipiscerentur: quæ ambiguitates significaverant Vespasianum ac Titum. Sed populus, pro more ambitionis mortalium animis insitæ, tantam fortunæ amplitudi-

et editione principe, *apertæ*. Ms. Jes. *expansæ*. Brotier.—2 Mss. Harl. Bodl. *in metu*. Altera manu in Ms. Harl. emendatum, *metum*.—3 Ita vulgo Mss. Puteolanus et omnes libri postea editi. In Mss. Flor. Reg. et Ed. pr. *prædixerat:* quod approbat Jac. Gronov. At magis placet *prædixerant;* et ex

NOTÆ

efferre ausus est. An quod Latinorum quidam monumentis tradiderunt, evocationes quasdam ac Deorum veneficia esse putaverunt, quibus quoniam ipsi hostium Deos evocare et ad se traducere consuevissent, ne idem ipsi paterentur, magnopere verebantur? Quemadmodum igitur Tyrii vincula statuis injiciunt, alii vero sponsores petere dicuntur, si quem Deorum ad lavacrum, aut purgationem aliquam deducunt: sic Romani, quod arcanum et incognitum esset Dei nomen, firmissimam ac tutissimam Dei custodiam esse crediderunt. An sicut Homerus finxit: Terra vero communis est hominum, ut homines Deos omnes colant ac venerentur, terram communiter habentes: sic veteres Romani Deum salutis auctorem celaverunt, quod non eum solum, sed omnes Deos a suis civitatibus honorari voluerunt?'

Excedere Deos] Hegesip. v. 44. 'In ipsa autem Pentecostes solennitate ingredientes sacerdotes in templi interiora nocturno tempore, ut sacrificia assueta celebrarent, primo motum quendam sensisse se prodiderunt, et sonum auditum, postea etiam audisse repentina voce clamatum, Transeamus hinc.'

[t] *Antiquis Sacerdotum literis*] Sic Hegesip. v. 44. 'Inter quæ illud præcellentissimum, quod in literis æque vetustis, quas sacras vocabant, manebat impressum, quod secundum illud tempus futurus esset vir, qui de regione eorum imperium assumeret in orbem terrarum. Quæ res eos in tanto furore posuit, ut sibi non solum libertatem, sed etiam regnum pollicerentur.'

Sic omnia loca tum temporis plena fere superstitionum et vanitatis. Nam eodem tempore Druidæ Gallorum, et fatidicæ virgines Germanorum, etiam et Hispanorum, sibi pollicebantur invicem imperium: quod certe contigit, sed aliter quam pro spe votisque gentium, et ad breve tempus, quasi ut illuderentur, Hispani in Galba, Galli et Germani in Civili, forte et etiam in Vitellio, cui etiam Druida fœmina prædixerat imperium, teste Suetonio: quod gentibus ac ducibus exitio fuit, paulo minus tamen quam Judæis.

[u] *More humanæ cupidinis*] Id est, ex natura seu ingenio hominum, qui

tudinem interpretati,[4] ne adversis quidem[v] ad vera mutabantur. Multitudinem obsessorum, omnis ætatis, virile ac muliebre secus,[5] [w] sexcenta millia fuisse accepimus.[x] Arma cunctis, qui ferre possent: et plures, quam pro numero,[y]

nem per interpretationem sibi arrogantes, ne improsperis quidem ad certiora flectebantur. Numerum obsessorum, omnis ætatis aut sexus, sexcenta millia extitisse comperimus. Arma omnibus, qui apti bello essent; et plures, quam pro multitudine,

Taciti usu. *Brotier.*—4 Male Ms. Jes. *interpretari.* Ita tamen emendatum altera manu in Ms. Harl. *Idem.*—5 Sic Ms. Flor. a m. pr. quod recte receptum a J. Gronov. Add. ad A. IV. 62. Ceteri libri (in his Bud.) *virilis ac muliebris sexus:* inde a Pichena *virile ac muliebre sexus.* In ed. pr. *sexus* excidit, ob initium sequentis verbi. *Ernesti.* De voce *secus* v. et Charisius ap. Pursch.

NOTÆ

id, quod cupiunt, certo eventurum volunt, credunt: sic obscura et incerta credimus, insequimur, dum interim certa perdimus.

[v] *Ne adversis quidem*] In tantum obcæcati Judæi; ne adversis quidem flectebantur, ut verum agnoscerent, ac resipiscerent; immo perviciaciores fiebant. *Adversa* erant vera, certa, instantia; et tamen ab incertis, vanis, falsisque commentis dimoveri non poterant.

[w] *Virile ac muliebre sexus*] Sic Florentinus quarto casu. Etsi vulgati non male, *virilis ac muliebris sexus*, secundo casu. *Pichena.*

[x] *Sexcenta millia fuisse accepimus*] Josephus, Zonaras et Jornandes *undecies centena millia* periisse obsidione illa clare tradunt. Periisse, inquam, fame, morbo, ferro.

Nam Sulpicio Severo fidem vix habeo, qui 'numerum peremtorum, ad undecies centena millia' profert: 'capta vero centum millia ac venundata.' Sed peremtos fortasse largius accepit, et nostro illo sensu. *Lipsius.*

Sexcenta millia fuisse] Suo fato totidem mortui sunt intra muros. Hegesip. v. 25. 'Quæ autem sepultura, nisi ut de muro cadavera dejicerentur? Post ipsum plerique non ignobiles viri confugientes ad Titum, sexcenta millia defunctorum fuisse, quæ per portas elata, numerata sint, commemorabant.' Et c. 49. 'Cæsa per omne tempus obsidionis innumera millia, decies centena millia (centum et decem myriades, ut plerique asserunt) Judæorum tamen omnium, sed non omnium ejusdem regionis et loci, quia eo undique convenerunt, tempore Paschalis festivitatis. Captivi abducti ad nonaginta septem millia,' &c.

Sexcenta millia] Parcus hic est in numero obsessorum referendo. Josippo obsessi ad vicies centena et septuaginta millia fuerunt. Cum ad festum azymorum eo ex omni Judæa convenissent. *Vertranius.*

[y] *Plures, quam pro numero*] Id valet, fuere obsessi *sexcenta millia:* credas quartam aut circiter partem (pro communi ratiocinatione) arma tulisse: at hic aliter fuit, et plures impetu atque ardore ceperunt. Qui? infra aut supra legitimam ætatem, pueri senesque. *Lipsius.* Adde et fœminas ipsas, forte et sacerdotes.

Plures, quam pro numero, audebant] *Plures quam, &c.* quod explicat ata-

audebant. Obstinatio viris[a] fœminisque par: ac, si transferre sedes cogerentur, major vitæ metus, quam mortis. Hanc adversus urbem gentemque Cæsar Titus, quando impetus[6] et subita belli locus abnueret, aggeribus vineisque certare statuit. Dividuntur legionibus munia, et quies præliorum fuit: donec cuncta expugnandis urbibus reperta apud veteres, aut novis ingeniis, struerentur.

14. At Civilis, post malam in Treveris pugnam, reparato per Germaniam exercitu, apud Vetera castra[1] consedit: tutus loco,[a] et ut memoria prosperarum illic rerum augescerent barbarorum animi. Secutus est eodem Cerialis, duplicatis copiis, adventu secundæ et VI.[2] et XIV. legionum.[b] Cohortesque et alæ,[3] [c] jampridem accitæ, post vic-

irruebant. Pervicacia viris mulieribusque æqualis; ac, si mutare solum adigerentur, major vitæ formido, quam interitus. Adversus hanc civitatem nationemque decrevit Titus Cæsar pugnare aggeribus et vineis, quandoquidem natura loci ardorem animi *insultumque et repentina præliorum negaret. Distribuuntur legionibus labores, et cessatum a præliis fuit; donec omnia capiendis oppidis adinventa apud antiquos, aut novis artibus, pararentur.*

At Civilis, post adversum apud Treveros certamen, instauratis per Germaniam copiis, substitit apud Vetera castra: fretus loco; et ut recordatione secundarum illic rerum, accresceret barbarorum ferocia. Eodem ingruit Cerialis, auctis copiis, adventu legionum secundæ, et sextædecimæ, et quartædecimæ. Cohortesque, et alæ,

p. 61. *Oberlin.*—6 Ita Mss. Flor. Harl. Bodl. Jes. Guelf. Pichena et recentiores. In Ms. Reg. et edd. veteribus, *impetum.*

1 Sic bene Mss. et veteres recentioresque editiones. Lipsius omisit, *castra.* Brotier.—2 Sic optime Mercerus. Perperam in Mss. et libris omnibus editis ante Cl. Ernestum, qui Mercerum secutus est, *et XVI.* vel *et sextædecimæ.* Jam sextadecima legio erat cum Cereali. Præterea auctus est sexta legione, quæ ex Hispania accesserat, ut patet ex cap. 16. in quo Cerealis quartadecimanos, sextam legionem et secundanos appellat. Sæpe librarii denarium numerum temere addidere. *Idem.*—3 Ms. Reg. et editio princeps, *cohortesque alæque.*

NOTÆ

tim cum dicit: *obstinatio viris fœminisque par.*

[z] *Obstinatio viris*] In prælio non solum obstinati, sed etiam in suppliciis. Hegesip, v. 18. 'Capiebantur innumeri, quingenti ferme ad diem cruciabantur, camposque ante urbem, miserabilis pompæ ordine prætexebant, ut de muris aspicerentur.'

[a] *Tutus loco*] Non quia ingenio aut natura munita essent *Vetera.* Nam supra Hist. IV. 23. 'Pars castrorum in collem leviter assurgens, pars æquo adibatur. Quippe illis hybernis obsideri premique Germanias Augustus crediderat,' &c. Attamen ea munimenta erant arte et manu firmata; sed longe magis memoria secundarum illic rerum nitebatur Civilis.

[b] *Adventu secundæ et* VI. *et* XIV.

toriam properaverant. Neuter Ducum cunctator. Sed arcebat latitudo[d] camporum, suopte ingenio humentium.[e] Addiderat Civilis obliquam in Rhenum molem, cujus objectu revolutus amnis adjacentibus superfunderetur.[f] Ea loci forma, incertis vadis subdola et nobis adversa: quippe miles Romanus armis gravis et nandi pavidus; Germanos, fluminibus suetos, levitas armorum[g] et proceritas corporum attollit.

15. Igitur, lacessentibus Batavis, ferocissimo[1] cuique

jamdiu accersitæ, festinaverant post victoriam. Neuter ducum moras nectebat. Sed prohibebat amplitudo terrarum suapte natura humidarum. Adjecerat Civilis obliquum Rheno aggerem, cujus obice repulsus fluvius, vicina inundaret. Ea loci natura, ambiguis æstuariis fallax, et nobis iniqua: etenim miles Rom. gravis armis, et natandi trepidus erat; *Germanos, amnibus assuetos, levis armatura et magnitudo corporum erigit.*

Itaque, oppugnantibus Batavis, strenuissimi quique nostrorum suscepere præ-

1 Sic bene Mss. Vatic. 1958. Harl. Bodl. Jes. Puteolanus et recentiores. In Ms. Vatic. 1863. et editione principe omissum, *ferocissimo*. At in Ms.

NOTÆ

legionum] Pro VI. sæpe legitur XVI.: at sextadecima jamdudum cum Ceriali. Nam ex iis erat, quæ in verba Galliarum adactæ, dein pœnitentia reversæ ad prius sacramentum. Lege: *sextæ*, quæ ex Hispania missa, ut clarum est ex libro præcedenti, et aperte infra in cohortatione ante pugnam. *Mercerus.*

Adventu secundæ et XVI.] Forte ibi legendum *decimæ et sextæ*. Nam hæ duæ legiones tum temporis accitæ ex Hispania erant; an vero simul adventarint dubium est.

c *Cohortesque et alæ*] Intelligit auxilia sociorum, quæ fortunam partium speculantes cunctabantur. At nuntiata victoria, iter maturaverant; quippe cohortes jam pridem accitæ; quia nempe alias victos spreturæ, nunc victoribus certatim adjunguntur et affluunt.

d *Arcebat latitudo*] Non præcise *latitudo* camporum arcebat, sed latitudo madentium humentiumque camporum.

e *Suopte ingenio humentium*] Sic Virg. Georg. II. 'Nunc locus arvorum ingeniis.' Plinius l. XIV. 'Ad cœli mores solique ingenia.' Sallustius Hist. l. III. 'Castrisque collatis, pugna tamen ingenio loci prohibebatur.'

f *Cujus objectu ... superfunderetur*] Non tamen patet, superfusum tunc amnem, quia scil. victores e prælio discessere Germani, aut certe superiores. Et id forte extremæ necessitati reservabat Civilis.

g *Levitas armorum*] Quia fere intecti Germani pugnabant. Sic libro de Mor. German. 6. 'Nudi, aut sagulo leves, nulla cultus jactatio: scuta tantum lectissimis coloribus distinguunt: paucis loricæ, vix uni alterive cassis aut galea.'

Prælongas tamen et enormes hastas ferebant. Sed quibus industrie

nostrorum cœptum certamen: deinde orta trepidatio, cum præaltis paludibus arma, equi, haurirentur.[2] Germani notis vadis persultabant,[3] omissa plerumque fronte, latera ac terga circumvenientes: neque, ut in pedestri acie,[h] cominus[4] certabatur;[5] sed, tanquam navali pugna, vagi inter[6] undas, aut, si quid stabile occurrebat, totis illic corporibus[i] nitentes, vulnerati cum integris, periti nandi cum ignaris in mutuam perniciem implicabantur. Minor tamen, quam pro tumultu, cædes: quia, non ausi egredi paludem Germani, in castra rediere.[7] Ejus prælii eventus utrumque Ducem, diversis animi motibus, ad maturandum summæ rei discrimen[j] erexit. Civilis instare fortunæ;[k] Cerialis

tium: mox incessit consternatio, cum arma et equi profundis stagnis absorberentur. Germani cognitis æstuariis assultabant, sæpe prima acie relicta, invadentes latera et postremum agmen: neque dimicabatur e proximo, tanquam in terrestri pugna; sed, velut prælio navali, palati et errabundi inter aquas, vel, si quid firmum se offerret, totis illic viribus contendentes, saucii cum validis, gnari nandi cum imperitis in mutuum exitium involvebantur. Minor tamen clades, quam pro trepidatione, fuit: *quia Germani, non audentes stagnum prætervehi, in munimenta sua revertere. Istius certaminis exitus incitavit utrumque ductorem, dispari animorum affectu, ut propere summam belli prælio deciderent. Civilis sequi fortunam* volebat; *Cerialis*

Vatic. est hiatus, ut vocem unam desiderari significetur. *Brotier.*—2 Sic bene Jac. Gronovius et recentiores. Sic legendum jam conjecerat Rhenanus e Ms. Bud. in quo, *arme qui haurirentur.* Ita et editio princeps. Nec aliter Ms. Flor. licet corrupte habeat, *aurirentur.* Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *arma equique haurirentur.* Idem.—3 In Ms. Reg. et editione principe, *exultabant.*—4 E monitu Jac. Gronov. Brotierus habet *cominus eminus cert.* Mss. Flor. Reg. et Ed. pr. *cominus minus cert.* Puteolanus et ceteri omnes, *cominus certabatur.*—5 Ms. Jes. *certabantur.*—6 Ms. Jes. *intus undas.*—7 Budens. *re-*

NOTÆ

utebantur per illas paludes; at Romani gravi ornatu instructi, brevibus gladiis et hastis non perinde pollebant, ut iniquis locis.

[h] *Neque, ut in pedestri acie*] Qua scil. miles servaret ordinem stationemque, et qua sibi invicem cohærerent, parique gradu simul moverentur; sed tum diducebantur invicem, vagi per undas et per incerta paludum.

[i] *Totis illic corporibus*] An quia toto impetu totoque nisu corporis illuc succederent? An quia omnes simul illuc concurrebant? ita ut præ turba in eundem locum confluente, in mutuum exitium se traherent; ita ut nandi imperiti, peritos secum abriperent, saucii integros; an forte utrumque, quia omnes illuc connitebantur totis viribus, seque invicem in gurgites abstraherent?

[j] *Summæ rei discrimen*] Id est, prælium, quo summam belli fortuna aut virtus decideret.

[k] *Instare fortunæ*] Quæ secunda fuerat, et qua aspirante, vicerat Germanos ultimo prælio.

abolere ignominiam. Germani prosperis feroces; Romanos pudor excitaverat.[8] Nox apud barbaros cantu aut clamore, nostris per iram et minas, acta.

16. Postera luce, Cerialis equite et auxiliariis cohortibus frontem explet;[1] in secunda acie legiones locatæ: Dux sibi delectos retinuerat ad improvisa. Civilis haud porrecto agmine, sed cuneis, astitit.[m] Batavi Gugernique[1] in dextro: læva ac propiora fluminis Transrhenani tenuere. Exhortatio Ducum, non more concionis apud universos, sed ut quosque[2] suorum[3] advehebantur.[4] Cerialis 'veterem Romani nominis gloriam, antiquas recentesque victorias: ut perfidum,[5] ignavum, victum hostem, in æternum exciderent:[6] ultione magis, quam prælio, opus esse. Pauciores

obliterare dedecus. Germani rebus *secundis audaces; Romanos flagitii rubor accenderat. Nox Barbaris transacta tripudiis aut ululatu, Romanis per iracundiam ac minas* in hostem.

Postera die, Cerialis disponit in prima acie equitem et cohortes sociorum, in secunda legiones constitutæ; dux sibi reservaverat lectissimos ad subita belli. *Civilis haud extenta acie, sed per cuneos instruxit agmen. Batavi Gugernique in dextro* latere. *Transrhenani occupavere sinistra et viciniora Rheno. Oratio ducum, non ritu concionis apud omnes, sed ut singulos suorum accedebant. Cerialis* antiquum populi Rom. decus, veteres novasque victorias, prædicabat; ut in perpetuum exterminarent hostem infidum, inertem, ac profligatum; vindicta magis, quam pugna, opus esse. Pauciores novissime cum pluribus dimicasse:

dire.—8 Idem Ms. *exercitaverat.*

1 Ms. Reg. et editio princeps, *Eugenii* Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *Cugerni;* et sic Gronov. et Ryckius. At supra Hist. IV. 26. *Gugernorum.*—2 Ms. Ryckii *quemque.*—3 Ita Mss. Flor. Reg. Harl. Bodl. Jes. Guelf. Agr. editio princeps et recentiores. Puteolanus et Gronovius, *quosque eorum.*—4 Mss. Vatic. 1863 et 1958. Reg. et editio princeps, *advehebant.*—5 Ms. Reg. *perfide ignavum.*—6 Ita Mss. Flor. Agr. editio princeps et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. Guelf. et Puteolanus, *exscinderent;* et sic Gronov. et

NOTÆ

[1] *Auxiliariis cohortibus frontem explet*] Observa Romanos fere semper instruxisse socios in prima acie, ut et patet ex hoc loco. Sic etiam in prælio Antonii Primi adversus Vitellianas legiones, Suevi primi in acie dispositi.

Sic et in prælio Agricolæ adversus Britannos, ut scil. sanguine externo barbaros vincerent, aut saltem primam ferociam retunderent. Tac. Agric. 35. 'Ita disposuit, ut peditum auxilia, quæ octo millia erant, mediam aciem firmarent... ingens victoriæ decus citra Romanum sanguinem bellanti, et auxilium, si pellerentur,' legiones nempe.

[m] *Cuneis, astitit*] Sic fere Germani. Tac. lib. de mor. German. 6. 'Acies per cuneos componitur.'

nuper cum pluribus certasse: attamen[7] fusos Germanos,[8] [n] quod roboris fuerit. Superesse, qui fugam animis, qui vulnera tergo, ferant.' Proprios inde stimulos[o] legionibus admovebat, 'domitores Britanniæ quartadecimanos' appellans: 'Principem Galbam sextæ legionis auctoritate factum: illa primum acie secundanos nova signa[p] novamque aquilam dicaturos.' Hinc, prævectus[9] ad Germanicum exercitum,[q] manus tendebat, 'ut suam ripam, sua castra, sanguine hostium reciperarent.'[10] Alacrior[11] omnium clamor, quis vel e longa pace[r] prælii cupido, vel fessis bello pacis[12] amor, præmiaque et quies in posterum sperabantur.[13]

attamen pulsos *esse* Germanos, quod validissimum *apud hostes* fuerit. Extare adhuc, qui fugam animo, qui plagas tergo, gerant. *Dein propria incitamenta legionibus addebat, vocans* quartadecimanos Britanniæ victores: auctoritate sextæ legionis Galbam creatum Imperatorem: secundanos illo primum prælio consecraturos nova vexilla novamque Aquilam. *Hinc advolans ad Germanicas legiones, palmas tendebat,* ut vindicarent suum littus, sua munimenta, *fuso* cruore hostium, *repeterent. Ardentior omnium vociferatio, quibus vel post longum otium pugnæ ardor, vel lassis bello pacis cupido, commoduque, et quies in futurum sperabantur.*

Ryckius. -7 Brotierus e Ms. Flor. scribit *ac tamen*: sic quoque volebat Muretus. In Ms. Reg. *ac tum*. In libris editis, *attamen*.—8 Pro *Germanos*, male editio princeps habet, *Romanos*. Brotier.—9 Mss. Vatic. 1863 et 1958. *provectus*. Ms. Jes. *præventus*. Ms. Agr. *pervectus*.—10 Ms. Budens. *recuperarent*. - 11 Ms. Ryckii *alacer*.—12 Ms. Reg. et editio princeps, *et pacis amor*.—13 Ms. Reg. et editio princeps, *ferebatur*. In Ms. Jes. *spectabantur*. In Ms. Budens. *sperabatur*.

NOTÆ

[n] *Attamen fusos Germanos*] Loquitur de prælio, quod commissum fuit a Civili, Tutore, et Classico prope castra ipsius Cerialis, fusosque ibi esse Germanos jactat, *quod roboris fuit* in illo exercitu.

[o] *Proprios inde stimulos*] Id est, proprias cuilibet legioni causas, propria singulis incitamenta virtutis exhibebat, proponebat.

[p] *Secundanos nova signa*] Quia recens lecta illa legio a Flavianis, et nondum ullo prælio imbuta aut experta erat.

[q] *Ad Germanicum exercitum*] Intelligit Vitellianas legiones, quæ in Germania remanserant, Vitellio abeunte, et quæ tot cladibus afflictæ fuerant a Civili.

[r] *Quis vel e longa pace*] Non video cui legioni fuerit longa pax, nisi forte *Sextæ*, quæ in Hispania manserat, flagrante bello civili inter Flavianos Vitellianosque: sed certe semper longa pax et importuna præliorum cupidis, seu potius prædæ et spoliorum ex bello civili avidis.

17. Nec Civilis silentem[1] struxit aciem,[s] locum pugnæ testem virtutis ciens: 'stare Germanos Batavosque super vestigia gloriæ,[t] cineres ossaque legionum calcantes: quocumque oculos Romanus intenderet, captivitatem, clademque et dira omnia[2] obversari.[3] [u] Ne terrerentur vario Treverici[4] prælii eventu:[v] suam illic victoriam[5] Germanis

Nec Civilis silentio direxit agmen, locum ipsum *prælii testem fortitudinis appellans:* Instrui Germanos Batavosque super monumenta decoris, terentes *pedibus* reliquias cineresque legionum. Quocumque aspectum Romanus obverteret, offerri oculis captivitatem, cædemque, et infausta præsagia. Ne turbarentur ambiguo exitu certaminis Treverici: suam illic victoriam nocuisse

1 Melius, *silens struxit aciem;* et ita vertunt optimi interpretes. Sic quoque volebant Lipsius, Huetius, aliique plurimi. Tentabat quoque Lipsius, *silenter:* Muretus, *silentio;* quod probat Cl. Ernestus. Pichena, *silens instruxit aciem.* Brotier.—2 Sic Mss. Vatic. 1863. Harl. Jes. Guelf. Beroaldus, Ernestus et recentiores. Mss. Flor. Reg. et Puteolanus, *dira oïa.* Mss. Vatic. 1958. Bodl. Agr. editio princeps, Pichena et Ryckius, et Gronovius *dira omina.*—3 Male Mss. Vatic. 1863. Reg. et editio princeps, *observari.* Bene Ms. Vatic. 1958. Harl. Bodl. Jes. Puteolanus et recentiores, *obversari.* Brotier.—4 Ms. Ryckii *Treveriani.*—5 Bene sic Mss. Harl. Bodl. Jes. Puteolanus et recentiores. Male Ms. Vatic. 1863. et editio princeps, *suam illic materiam.* Ms. Reg. *suam materiam illic.* Inde tentabat Acidalius, *suam illic*

NOTÆ

[s] *Civilis silentem struxit aciem*] Romani dicta ducis clamore prosecuti sunt; Germani tripudiis sonoque armorum: nam apud eos 'honoratissimum assensus genus armis laudare.' *Salin.*

Legunt *silens,* aut *silenter:* melius, *silentio.*

Puto tamen scripsisse Tacitum: *Nec ... silentem struxit aciem.* Quasi vero sileat acies tot gentium diversarum cum ad prælium instruitur! Quasi vero non sonore, et ululatibus, ac barditu respondeant feroces isti et præliorum avidi Germani ferocissimo et exultanti per audaciam Civili! quo scil. concionem ejus laudarent et approbarent, proprie et præcise hic sensus est: *nec Civilis* silens *struxit aciem.* Sed ita intelligendum, non legendum.

[t] *Super vestigia gloriæ*] Habes quid simile Ann. xv. 28. de Corbulone, 'Tempus propinquum, locus, in quo nuper obsessæ cum Pæto legiones erant, cum a barbaris delectus esset, ad memoriam lætioris sibi rei, non est a Corbulone vitatus, ut dissimilitudo fortunæ gloriam augeret.'

[u] *Dira omina obversari*] Vulgo, *dira omnia.* At quoniam Florentinus habet, *omina,* facile conjicitur scriptum fuisse, *oïa,* quod melius videtur. *Pichena.*

Dira omina] Non scripsisset, ut puto, *dira,* nisi etiam *omina* subjunxisset.

[v] *Vario Treverici prælii eventu*] Intellige prælium illud, non quo deleti sunt Treveri cum Valentino duce, sed prælium apud Treveros, seu castra Cerialis commissum, cujus certe *varius eventus* fuit. Quippe initio et prima impressione vicere Batavi, et perrupere castra Cerialis, sed prædæ

obstitisse, dum, omissis telis, præda[6] manus impediunt: sed cuncta mox prospera et hosti contraria evenisse. Quæ provideri astu Ducis oportuerit, provisa:[7] campos madentes[w] et ipsis gnaros; paludes hostibus noxias.[8] Rhenum et Germaniæ Deos in aspectu: quorum numine capesserent pugnam, conjugum, parentum,[x] patriæ memores: illum diem aut gloriosissimum[9] inter majores,[y] aut ignominiosum apud posteros, fore.' Ubi sono armorum[z] tripudiisque (ita illis mos[10]) approbata sunt dicta, saxis glandibusque[a] et ceteris

Germanis, dum, relictis armis, dextras spoliis implicant: sed omnia postea secunda, et hosti adversa obtigisse. Se providisse, quæ provideri ingenio et arte ducis necesse sit: agros humentes, et ipsis notos; æstuaria Romanis infesta. Rhenum et Germaniæ Deos in conspectu: quorum ope *fulti* sumerent prælium, haud obliti uxorum, parentum, et patriæ: illum diem aut inter patres decorum, aut flagitiosum apud posteros futurum. *Postquam strepitu armorum, cantuque (sic illi solent) approbata est oratio, inchoatur certamen lapidi-*

avaritiam. Brot.—6 Male Mss. Harl. Jes. *prædam manus.* Idem.—7 Ita Ms. Agr. Sic quoque placebat Ryckio, atque ita edidit Cl. Lallemand. Ms. Bud. *pravisa.* Ms. Flor. et editio princeps, *prævise.* Ms. Reg. *pervisse.* Mss. Harl. Bodl. Jes. et Rhenanus, *providisse*, et sic Gronov. et Ryckius. Puteol. *prævidisse.*—8 Sic bene Puteol. et recentiores. Nec variant Mss. Harl. Bodl. Jes. In Mss. Reg. Agr. et editione principe, *hostibus medias.* Quod immerito probat Ryckius, licet palus fuerit inter utrasque acies. *Brotier.*—9 Vivide breviterque dictum. Dies enim ille vel omnia majorum facinora erat superaturus, vel ignominiosus apud posteros futurus. Corrupte Ms. Reg. et editio princeps, *illum diem divo gloriosissimum.* Ms. Guelf. *gloriosum.* Idem.—10 Ms. Harl. sed secunda tantum manu, *illis mos est.*

NOTÆ

aviditas rapuit illis victoriam e manibus: vicerunt illi, et vicissim victi sunt.

[w] *Provisa: campos madentes*] Pro *provisa*, sæpe legitur *prævidisse.* In libro manuscripto, *prævisa.* Fortassis *provisa.* Quæ provideri astu ducis oportuerit, provisa,' campos madentes, et ipsis gnaros, paludes hostibus noxias. *Rhenanus.*

[x] *Conjugum, parentum*] Sic de mor. Germ. 7. 'Quodque præcipuum fortitudinis incitamentum est, non casus, nec fortuita conglobatio turmam aut cuneum facit, sed familiæ et propinquitates.' Non quod forte ibi præsentes fœminæ essent, sed tamen ut ipsorum animis quasi præsentes offerrentur, sic admonet Civilis.

[y] *Gloriosissimum inter majores*] Id est, inter acta et facinora majorum egregia, illam diem, seu pugnam clarissimam fore.

[z] *Ubi sono armorum*] Tac. de mor. Germ. 3. 'Affectatur præcipue asperitas soni, et fractum murmur, objectis ad os scutis, quo plenior et gravior vox repercussu intumescit.' Et c. 11. 'Si displicuit sententia, fremitu aspernantur: sin placuit, frameas concutiunt. Honoratissimum assensus genus est armis laudare.'

[a] *Glandibusque*] Nempe globulis plumbeis aut æneis, quos fundibulis

missilibus prælium incipitur: neque nostro milite paludem ingrediente, et Germanis, ut elicerent,[11] lacessentibus.

18. Absumtis,[1] quæ jaciuntur, et ardescente pugna, procursum ab hoste infestius: immensis corporibus et prælongis hastis fluitantem[b] labantemque[2] militem eminus fodiebant: simul e mole, quam eductam in Rhenum retulimus, Bructerorum cuneus tranatavit:[3] turbata ibi res; et pellebatur sociarum cohortium acies, cum legiones pugnam excipiunt, suppressaque hostium ferocia, prælium æquatur.[4] Inter quæ[5] perfuga Batavus adiit Cerialem, 'terga hostium'[c] promittens, 'si extremo[6] paludis eques mitteretur: solidum illa,[7] et Gugernos,[8] quibus custodia obvenisset, parum intentos.' Duæ alæ, cum perfuga missæ, incauto hosti cir-

bus, globulis plumbeis, *et aliis missilibus: neque nostris copiis lacum intrantibus, et Germanis, ut ingredi auderent, provocantibus.*

Exhaustis, quæ immittantur, et accenso prælio, acrius invecti sunt *hostes: vastis corporibus, et enormibus lanceis, jactatum undis nutantemque militem eminus transverberabant: eodemque tempore caterva Bructerorum transmeavit ex aggere, quem exstructum adversus amnem memoravimus: trepidavit ibi acies; et fundebatur auxiliarium cohortium agmen, cum legiones prælium capessunt, cohibitaque hostium audacia, æquo marte certatur. Interea transfuga Batavus convenit Cerialem,* postremam hostium aciem a tergo invasurum *promittens,* si equitatus mitteretur per extrema æstuarii: firmum illic *solum,* et Gugernos, quibus statio *illa* obtigisset, parum *custodiæ* acres *esse. Duæ alæ, missæ cum transfuga, inopi-*

11 Sic bene Mss. Flor. Reg. Bud. Harl. Bodl. Jes. Guelf. editio princeps, Rhenanus et recentiores. Male Puteolanus, *eluderent.* Mallet Ryckius, *illicerent.* Brotier.

1 Ms. Budens. *assumtis.*—2 Ita Mss. Vatic. Reg. editio princeps et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *fluitantemque.* Omisere, *labantem.* Additum est in margine Ms. Guelf.—3 Sic bene Mss. Flor. Agr. Jac. Gronovius et recentiores. In Ms. Reg. et editione principe, *renatavit.* Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, [et Ryckius,] *transnatavit.* Brotier.—4 Ita Mss. Vatic. 1863 et 1958. Flor. Reg. Harl. Bodl. Jes. Bud. Guelf. editio princeps, Ernestus et recentiores. Puteolanus et Ryckius, *prælium exæquatur.* —5 Ms. Reg. et editio princeps, *interea.*—6 Ms. Reg. *extremum paludis.*—7 Ita Mss. Vatic. 1863 et 1958. Reg. et libri omnes editi. In Mss. Harl. Jes. *solidam illam.* Sic quoque supra additum in Ms. Vatic. 1958. In Ms. Agr. *solida illa.*—8 Sic bene Ms. Vatic. 1958 et editiones recentiores. In Ms. Vatic. 1863. *ecugernos.* Ms. Reg. et editio princeps, *et ecugernos.* Puteolanus, *et Cugernos,* [et sic Ryckius et Gronov.] Ms. Agr. *et Tungaros;* sed secunda tantum manu. Prima habuisse videtur, ut editum, teste Ryckio.

NOTÆ

emittebant.

[b] *Fluitantem*] Nempe quia molle, nec firmum solum; sed lubricum fuit propter stagna et incerta vadorum.

[c] *Terga hostium*] Promittit ille perfuga se ducturum equites ea via, qua hostem a tergo circumvenire possent.

cumfunduntur: quod ubi clamore cognitum, legiones a fronte incubuere, pulsique Germani Rhenum fuga petebant. Debellatum eo die foret, si[d] Romana classis sequi maturasset. Ne eques quidem institit, repente fusis imbribus et propinqua[9] nocte.

19. Postera die, quartadecima legio in superiorem provinciam Gallo Annio missa: Cerialis exercitum decima ex Hispania legio supplevit.[1] Civili Chaucorum auxilia venere. Non tamen ausus oppida[2] Batavorum[e] armis tueri, raptis, quæ ferri poterant, ceteris injecto igni, in insulam concessit: gnarus, deesse naves efficiendo ponti, neque ex-

nantem hostem circumveniunt: quod ubi vociferatione compertum, legiones a fronte ingruere, fusique Germani ad amnem fuga tendebant. Patratum eo die bellum foret, si classis Rom. instare victis *properasset. Ne equitatus quidem insecutus est, ingruente subita pluvia et appetente nocte.*

Postera luce, legio quartadecima missa est *Gallo Annio in superiorem Germaniam: legio decima ex Hispania* adventans, *supplevit exercitum Cerialis. Copiæ Chaucorum Civili adductæ sunt. Neque tamen ausus* est *defendere armis civitatem Batavorum, abreptis, quæ avehi poterant, ceterisque* rebus *crematis, in insulam se recepit: sciens, non adesse* Ceriali *naves construendo ponti, neque exercitum Rom.*

Brotier.—9 Ms. Reg. et editio princeps, *propinquante nocte.*

1 Ms. Agr. *supplebat.*—2 Ita bene Mss. Reg. Agr. editio princeps et Cl. Lallemand. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *oppidum*, et sic Gronov. et Ryckius. Id oppidum Bateburgum, *Batenburg*, vel *Bataveuborg* esse volebat Cluverius; Pontanus, Noviomagum, nunc *Nimeguen.* Suspectum habebat Lipsius, *oppidum Batavorum*, et tentabat, *Batavodurum.* Lipsium arguit eruditus Joannes Smith in libello, cui titulum fecit: *Joannis Smith oppidum Batavorum, seu Noviomagus, liber singularis. Quo ostenditur Batavorum oppidum Corn. Tacito libr. Hist.* v. c. XIX. *memoratum esse Noviomagum.* Contendit hoc unum fuisse Batavorum oppidum: ex eo oriundos Civilem et Labeonem; ideoque oppidanum eorum certamen memorari Hist. IV. 18. At hæc omnia conjecturis nituntur. Verius crediderim plura fuisse Batavis oppida. Noviomago minime favet Cl. Alting, 'Notit. Germaniæ inferioris,' p. 104. *Brotier.*

NOTÆ

[d] *Debellatum eo die foret, si*] Inferius etiam ait: 'Ne tum quidem Romana classis pugnæ affuit, ut jussum erat.' Puto quidem eam classem esse, quæ supra *Britannica* appellatur. Ait enim Hist. lib. IV. 79. Cujus classis pars major, postquam legionem e Britannia accitam exposuerat, a Caninefatibus depressa, aut capta fuit, ut statim subjicit. *Pichena.*

[e] *Oppidum Batavorum*] Est Germaniæ Inferioris in Gallia Belgica: hodie *Batenburg*, urbs tractus *Maeswael*, prope Mosam amnem, in Tetrarchia *Betuve*, et in Gueldria Hollandica. Ex Geographia Sansonis, *Tillemon.*

ercitum Romanum aliter transmissurum: quin et diruit molem, a Druso Germanico factam, Rhenumque, prono alveo in Galliam ruentem, disjectis, quæ morabantur, effudit. Sic velut abacto[3] amne, tenuis alveus, insulam inter Germanosque, continentium terrarum speciem fecerat. Transiere[4] Rhenum Tutor quoque et Classicus et centum tredecim Treverorum Senatores:[5] in quis fuit Alpinus Montanus, quem a Primo Antonio missum in Gallias superius memoravimus.[6] Comitabatur eum frater D. Alpinus. Simul ceteri miseratione ac donis auxilia concibant, inter gentes periculorum avidas.

20. Tantumque belli[f] superfuit, ut præsidia cohortium, alarum, legionum, uno die Civilis quadripartito[1] invaserit:

aliter trajecturum: quin et evertit aggerem, exstructum a Druso Germanico, amnemque emisit, qui proclivi cursu in Galliam prorumpebat, dirutis, quæ obstabant. Sic velut amoto fluvio, tenuis alveus, inter Bataviam et Germanos, instar continentis regionis effecerat. Transmisere Rhenum Tutor etiam et Classicus, et centum tredecim senatores Treverorum: in quibus erat Alpinus Montanus, quem antea missum esse *diximus a Primo Antonio in Gallias. Comes ei frater D. Alpinus. Etiam ceteri* alii *copias excibant misericordia et muneribus*, ut *inter nationes belli et discriminum cupientes.*

Tantumque armorum et copiarum superfuit, ut Civilis irruperit munimenta cohortium, alarum, legionumque per quatuor exiguos pagos disposita: legionem deci-

—3 Sic Mss. Harl. Bodl. Guelf. Rhenanus et recentiores. In Ms. Jes. *ab acto*. Ms. Reg. et editio princeps, *ab amoto amne*. Ms. Agr. *amoto*. Puteolanus, *ablato*.—4 Mss. Harl. Jes. *transire*.—5 Ita bene Mss. Vatic. 1863. Reg. et libri omnes editi. In Mss. Vatic. 1958. Harl. Bodl. Jes. Bud. Guelf. omissum, *senatores*. Secunda manu additum est in margine Ms. Harl. Frustra tentabat Rhenanus, *centum alii Trevirorum*. Brotier.—6 Hæc *quem a Primo Antonio missum in Gallias superius memoravimus* absunt a Ms. Jes. Ne spuria tamen dixeris. Nec, pro *Gallias*, necessario emendandum *Germaniam*, uti placet Cl. Ernesto. *Idem.*

1 *Una die* habent Ms. Reg. editio princeps, Cl. Ernestus et recentiores [cum Brotiero et Bipont.] In Ms. Vatic. 1863. et Agr. *uno die*. In Mss. Vatic. 1958. Harl. Bodl. Jes. omissum, *uno die Civilis*. At eorum loco positum, *modicis villis*. Quod minime probabile. Ita tamen edidit Puteolanus [cum Ryckio et Gronov.] In Mss. Flor. Bud. omissis quoque, *uno die*, scriptum, *modicis villis Civilis*. Ms. Agr. *modicis villis quadripartita Civilis*. Præter Mss. Harl. et Jes. in quibus, *quadripartitam*, ceteri omnes, ut et libri editi ante Cl. Ernesti editionem habent, *quadripartita*. Cl. Ernestus emendavit, *quadripartito*. Ac bene quidem, et ex optimorum Scriptorum Titi Livii et Julii Cæsaris usu. In Mss. Vatic. 1958. Harl. Bodl. Jes. *invaserint*. Ita et Puteolanus. Ms. Guelf. *legionem modicis villis quadripartitam invaserint*. Brotier.

NOTÆ

[f] *Tantumque belli*] Id est, tantum virium, copiarum, et armorum, licet victis hostibus supererat.

decimam legionem Arenaci,[g] secundam Batavoduri,[h] et Grinnes[i] Vadamque,[j] cohortium alarumque castra; ita divisis copiis, ut ipse et Verax,[2 k] sorore ejus genitus, Classicusque ac Tutor suam quisque manum traherent:[3] nec omnia patrandi fiducia; sed 'multa ausis aliqua in parte fortunam affore. Simul Cerialem neque satis cautum, et pluribus nuntiis huc illuc cursantem, posse medio intercipi.' Quibus obvenerant[4] castra decumanorum, oppugnationem legionis arduam rati, egressum militem, et cædendis materiis operatum, turbavere, occiso Præfecto castrorum et quinque primoribus Centurionum[l] paucisque militibus. Ceteri se

mam Arenaci; secundam Batavoduri, et Grinnes Vadamque' præsidia cohortium alarumque; ita partito milite, ut ipse et Verax, filius sororis ejus, Classicusque ac Tutor suum quisque agmen ducerent: nec cuncta expugnandi spe, sed plurima aggressis, aliqua in re aspiraturam fortunam. Cerialem etiam, neque satis providum, et variis nuntiis huc et illuc volitantem, posse inter præsidia circumveniri. *Quibus obtigerant munimenta decimæ legionis, obsidionem* illam *difficilem arbitrati, digressum militem, et secandis lignis occupatum exterruere, interfecto præfecto castrorum, et quinque præcipuis centurionum, et nonnullis militibus.*

—2 Beroaldus, *Vera*. Sane operarum errore. *Brotier*.—3 Ms. Reg. et editio princeps, *traheret*.—4 Sic bene Ms. Vatic. 1958. Puteolanus et recentiores. In Ms. Vatic. 1863. *venerat*. Editio princeps, *quibus advenerat*. Brotier.—

NOTÆ

[g] *Arenaci*] *Arenacum* oppidum Marsacorum populorum ad Rhenum fluvium, et in Germania magna, et prope Germaniam inferiorem. Hodie *Arnhem*, urbs tractus *Weluve*, ad meridiem et ad Rhenum fluvium, in ducatu Gueldriæ et in Belgio Fœderato. *Tillemonius*.

[h] *Batavoduri*] Batavodurus, oppidum Caninefatum populorum, sub Batavis populis Germaniæ inferioris: hodie *Wyckte Duerstede*, oppidum dominii *Utrecht* ad meridiem, et ad Rhenum fluvium et amnem *Leck*, in Belgio Fœderato. *Tillemonius*.

[i] *Grinnes*] Oppidum Caninefatum populorum ad Rhenum fluvium, et in Batavis, populis Germaniæ inferioris. Hodie *Rhenen* urbs dominii *Utrech*, ad meridiem, et ad Rhenum fluvium, in Belgio Fœderato. Ex Geographia Sansonis. *Tillemon.*

[j] *Vadamque*] Vada oppidum Marsacorum populorum, ad Rhenum fluvium in Germania magna, et prope Germaniam inferiorem. Hodie *Wageningen* urbs tractus *Weluve*, prope Rhenum fluvium, in ducatu Gueldriæ, et in Belgio Fœderato. *Tillemon.*

[k] *Ipse et Verax*] Ipse et Verax suum quisque agmen ducebant, quemadmodum Classicus ac Tutor, et quatuor illi duces simul quatuor diversa loca oppugnabant.

[l] *Primoribus Centurionum*] Puto, intelligit tantum splendidiores et præstantiores, forte solos primipilares.

munimentis[5] defendere. Et interim Germanorum manus Batavoduri rumpere[6] inchoatum pontem nitebantur. Ambiguum prælium nox diremit.

21. Plus discriminis apud Grinnes Vadamque.[1] Vadam Civilis, Grinnes Classicus, oppugnabant: nec sisti poterant,[2] interfecto fortissimo quoque: in quis[3] Briganticus, Præfectus alæ, ceciderat;[4] quem fidum Romanis et Civili, avunculo, infensum diximus. Sed, ubi Cerialis cum delecta equitum manu subvenit, versa fortuna, præcipites Germani in amnem aguntur. Civilis, dum fugientes retentat, agnitus petitusque telis, relicto equo, tranatavit:[5] idem Veracis[6] effugium. Tutorem Classicumque appulsæ lintres vexere. Ne tum quidem Romana classis pugnæ affuit,[m] ut[7] jussum

Alii se castris tuebantur. Et interea Germanorum agmen, conabantur invadere pontem inceptum Batavoduri. Ancipitem pugnam nox separavit.

Majus periculum apud Grinnes Vadamque. Vadam Civilis invadebat, Classicus Grinnes: nec reprimi poterant, interemto promtissimo quoque; in quibus Briganticus, alæ præfectus, occubuerat; quem fidelem fuisse *Romanis memoravimus, et Civili avunculo inimicum. Sed, postquam Cerialis succurrit cum validissimo equitum agmine, mutata fortuna, præcipitantur in Rhenum Germani. Civilis, dum fugaces retinet, notus, incessitusque missilibus, omisso equo,* Rhenum *transmeavit. Sic et Germani evasere. Applicitæ* littori *naves transmisere Tutorem Classicumque. At ne tum quidem classis Romana certamini affuit, ut imperatum erat: sed*

5 Perperam Ms. Reg. et editio princeps, *ceteris imminentibus defendere.* Ms. Bud. *militibus eminentis defendere.* Inde tentabat Rhenanus, *pauci e militibus se jumentis defendere,* pro *defendebant.* Idem.—6 Brotierus scribit *irrumpere.* Cll. Ernestus et Lallemand, *rumpere;* quasi ita foret scriptum in Ms. Oxon. At Mss. Harl. Bodl. habent, *irrumpere.* Ms. Jes. *irrupere.* Hi tamen sunt Mss. Oxonienses. In Ms. Reg. et veteribus omnibus editionibus, *irrumpere.* Tentabat quoque Cl. Ernestus, *abrumpere.*

1 Perperam Ms. Jes. omisit, *Vadamque.* Brotier.—2 Ita libri omnes scripti et editi. Cl. Ernestus tentabat, *nec sisti poterat.* Sed frustra, ut ipse fatetur. *Idem.*—3 Mss. Reg. Harl. Jes. *in quibus.*—4 Verbum illud Cl. Ernesto displicet; et certe recte abesset. *Brotier.*—5 Ita Cl. Ernestus; et sic supra c. 18. Ms. Reg. et editio princeps, *transnavit.* Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *transnatavit.*—6 Brotierus cum Ryckio et Gronov. legit *Germanis* pro *Veracis.* In Ms. Reg. et editione principe, *idem germani transfugium.* Cum de ducum casibus hic agatur, et de militum fato supra jam sit dictum, pro *Germanis,* legendum *Veracis,* conjiciunt Jac. Gronovius et Cl. Ernestus. Valde quidem probabiliter. Quatuor enim erant duces. Hic unus desideratur, Civili, Tutore Classicoque memoratis. *Germani* vox retineri potuisset, si Verax eadem matre potius, quam sorore Civilis genitus fuisset, ut recte observat Cl. Ernestus. *Brotier.* Bipont. et probant Gronovianam emendationem.—7 In Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *et jussum erat.*—8 In Ms.

NOTÆ

[m] *Ne tum quidem Romana classis pugnæ affuit*] Habebant Romani clas-

erat: sed obstitit[8] formido[n] et remiges per alia militiæ munia dispersi. Sane Cerialis parum temporis ad exequenda imperia dabat: subitus consiliis, sed eventu clarus. Aderat fortuna, etiam ubi artes defuissent: hinc ipsi exercituique[9] minor cura disciplinæ. Et paucos post dies, quanquam periculum captivitatis evasisset, infamiam non vitavit.[10] [o]

22. Profectus Novesium Bonnamque[1] ad visenda castra, quæ hyematuris legionibus erigebantur, navibus remeabat: disjecto agmine, incuriosis vigiliis.[p] Animadversum id

prohibuit metus, et nautæ per alia belli ministeria distenti. Certe Cerialis haud satis spatii concedebat ad jussa exequenda: repentinus consilio, sed illustris exitu. Juvabat fortuna, etiam ubi ratio et prudentia deessent: hinc ipsi et copiis minor severitas militiæ. Et paucis interjectis diebus, licet discrimen captivitatis vitasset, ignominia non caruit.

Cum ivisset Novesium Bonnamque ad inspicienda munimenta, quæ hybernaturis legionibus exstruebantur, navigiis revehebatur: incondita manu, et *parum acribus*

Reg. et editione principe, *sed hostilis formido obstitit.*—9 *Que* omissum in Mss. Harl. Bodl. Jes.—10 Ms. Budens. *mutavit.*

1 Male Ms. Jes. *Bonnaque.* Novesium enim Bonnamque proficiscebatur:

NOTÆ

sem apud Rhenum, quæ per partes divisa: pars Bonnæ et Geldubæ, pars ad exitum fluvii disposita fuit, ubi *Pharus* olim, quam nunc *arcem Britannicam* vocant.

Et ea classis *Britannica* dicta, quia in Britanniam commeabat; et etiam *Germanica*, quia maxime inserviebat tum temporis adversus Germanos, et advehendis copiis in castra legionum, prætenta Rheno et Germaniæ. Sic apud Danubium, sic et apud Euphratem classes, seu naves paratas habuere.

[n] *Sed obstitit formido*] Observandum tironibus particulam *sed*, adversativam hic non esse, immo causam reddere. *Pichena.*

[o] *Infamiam non vitavit*] Non præcise de flagitio militiæ id intelligendum; sed de flagitio stupri admissi cum Claudia Sacrata, Ubia fœmina, de qua infra Tac.

[p] *Navibus remeabat; disjecto agmine, incuriosis vigiliis*] Ergo naves illas sumsit, aut Novesii aut Bonnæ: nam terrestri itinere profectus erat, propter flumen adversum. At cum ex sequentibus constet, castra in ripa fluminis fuisse, an de die omnes copiæ navibus vehebantur, et imminente nocte, castra in terra muniebant?

Potius crediderim, Cerialem ipsum cum parte copiarum navibus vectos: reliquum vero exercitum terrestri itinere secus flumen profectum; et hoc est quod Tacitus ait, *disjecto agmine.* Propterea hostes eodem tempore castra et classem invaserunt.

Et quoniam Cerialis, licet secundo flumine remearet, cursui moderabatur, ut qui pedibus veniebant, consequi possent; ideo ait, hostes spatium habuisse, opportunum tempus expectandi, noctemque nubibus atram elegisse. *Pichena.*

Germanis: et insidias composuere. Electa nox atra nubibus, et prono amne rapti, nullo prohibente, vallum ineunt.[q] Prima cædes astu adjuta: incisis tabernaculorum funibus,[r] suismet tentoriis[2] [s] coopertos trucidabant. Aliud agmen turbare classem: injicere vincla:[t] trahere puppes. Utque ad fallendum silentio,[u] ita, cœpta cæde, quo[3] plus terroris adderent, cuncta clamoribus miscebant. Romani, vulneri-

excubiis. Cognitum id Germanis: et insidias struxere. Assumta nox cœlo nubilo infesta, et secundo flumine invecti, nemine arcente, castra ingrediuntur. Primæ cædi ars adjuncta; abscissis cordis tentoriorum, suismet pellibus involutos obtruncabant. Alia manus exterrere rates: innectere catenas: raptare naves. Utque usi *silentio ad fraudem* erant, *ita, inchoata cæde, quo plus pavoris inferrent, omnia vociferationibus turbabant. Romani, cæde et plagis excitati, rapiunt arma, per*

minime vero Novesio Bonnaque. *Brotier.*—2 Sic bene Mss. Reg. Agr. Guelf. editio princeps, Cl. Ernestus et recentiores. In Ms. Flor. *suismet toriis.* Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *suismet coriis*, [et sic Ryckius et Gronov.] In margine Ms. Harl. secunda manu, *tentoriis.* Brotier.—3 Ita Mss. Flor. Reg. editio princeps, Pichena et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Pu-

NOTÆ

q *Prono amne rapti, nullo prohibente, vallum ineunt*] Cerialis, dum Novesium Bonnamque pergeret, Civilem Germanosque post terga reliquisse videtur, id est, versus mare. Nam et supra apparet, prope Batavodurum pugnatum: et infra ait, navalem aciem a Civile ostentatam ad Mosæ Rhenique ostium; quomodo ergo remeantem Cerialem insequuntur prono amne? Forte Civilis, cum relicto equo transnatavit, per Germaniam profectus erat ad concitandos populos, et ad exercitum reparandum.

Vel intelligendum est, ipsum quidem Civilem non affuisse, sed alios Germanos, qui prope Novesium Bonnamque essent, invasisse Romanos. Idcirco inferius ait multa luce revectos hostes, adverso scilicet flumine. Quod autem ait, *vallum ineunt;* intelligo, exiguum id munimentum fuisse, ut moris erat Romanis, cum una tantum nocte manendum esset, et ideo facilis fuit irruptio. *Pichena.*

Vallum ineunt] Erant igitur veluti duo castra, aliud in terra, aliud in flumine. Nam alii tabernacula aggrediuntur, alii naves. Et sic certe dispositæ classes, ut legiones seu copiæ classicæ sua castra haberent in littore juxta classem: at ibi veræ legiones in ripa.

r *Tabernaculorum funibus*] Nempe quibus sustinerentur pelles, et ad terram alligarentur palis, ut ventis resisterent.

s *Suismet coriis*] Forte *tentoriis*, ut habet codex Vatic. et in Flor. *toriis.* Pichena.

t *Injicere vincla*] Vincula igitur attulerant, quæ injiciunt captivis, forte et navibus, ut illas trahant avehantque; victas scil. captasque naves alligabant victricibus, quibus antea prono amne invecti erant.

u *Ad fallendum silentio*] Silentio enim opus fuit, quo fallerent vigiles; sicque subiti irruerent in vallum, et hostes imparatos occuparent.

bus exciti, quærunt arma, ruunt per vias, pauci ornatu militari,[4] plerique circum brachia[v] torta veste et strictis mucronibus. Dux semisomnus[5] ac prope intectus errore hostium[w] servatur.[6] Namque Prætoriam navem vexillo insignem,[x] illic Ducem rati, abripiunt.[7] Cerialis alibi noctem[8] egerat, ut plerique credidere, ob stuprum Claudiæ Sacratæ,[9] mulieris Ubiæ. Vigiles[10] flagitium suum[11] Ducis dedecore excusabant,[12] tanquam 'jussi silere, ne quietem ejus turbarent:

vias erumpunt, pauci cultu aut habitu militari, plurimi circum lacertos intorto sagulo et nudatis ensibus. Dux semisopitus ac fere nudus, incolumis evasit errore Germanorum. Quippe abducunt navem prætoriam, signo eximiam, quia illic ducem esse *existimabant. Cerialis alibi noctem traduxerat, ut multi putavere, ob cupidinem Claudiæ Sacratæ, fœminæ Agrippinensis. Custodes dedecus suum ducis ignominia defendebant, quasi* imperasset *ipsis* tacere, ne somnum ejus interpel-

teolanus, *et quo plus terroris*.—4 Sic bene editio princeps, Pichena et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *ornati militariter*. Ms. Flor. *ornati militari*. Brotier.—5 Ita Mss. Vatic. 1863. Flor. Guelf. Harl. Jes. editio princeps, Cl. Ernestus et recentiores. Mss. Vatic. 1958. Bodl. et Puteolanus, *semisomnis*. At in Mss. Vatic. 1958. *u* super *i* scriptum; ut sit quoque, *semisomnus*. In Ms. Reg. *semisopitus*.—6 Ms. Reg. *salvatur*. At in margine additum: 'Tres alii manuscripti codices habent *servatur*.'—7 Ms. Bodl. *arripiunt*.—8 Ita Mss. Vatic. 1863. 1958. et libri omnes editi. At in Ms. Vatic. 1958. suprascriptum, *alia navi navem* (corrupte pro *noctem*.) Unde forte scriptum olim, *alia navi noctem egerat*. Brotier.—9 Male Ms. Reg. *Sacrariæ*. Editio princeps, *Sacratiæ*. In veteri Inscriptione apud Gruterum, p. 168. n. 10. memoratur ATTIA SACRATA. *Idem*.—10 Pro *Ubiæ. Vigiles* Ms. Guelf. et edd. omnes ante Rhen. *ubi et vigiles*.—11 Ms. Jes. *sui ducis*.—12 Mss. Vatic. 1958. Harl. Jes. et Puteolanus, *accusabant*. Sed in Mss.

NOTÆ

[v] *Circum brachia*] Appianus bello Mithridat. διαδησάμενοι τὰ ἱμάτια ταῖς λαίαις ἀντὶ ἀσπίδων: *Alligatis vestibus circa brachium sinistrum pro scutis.* Petron. 'Idem ego ex altera parte feci; et, intorto circa brachium pallio, composui ad præliandum gradum.'

[w] *Errore hostium*] Quia putabant, eum noctem egisse in prætoria triremi: sed alibi dux pernoctarat; attamen in castris; et forte illa mulier in comitatu; alioquin hæc Taciti parum congruerent.

Fuit haud dubie tum Cerialis in castris: nam 'dux semisomnis ac prope intectus, errore hostium servatur.' Et 'vigiles flagitium suum ducis dedecore excusabant, tanquam jussi silere, ne quietem ejus turbarent.' At qui servatus dux esset *errore hostium*, per castra grassantium, nisi in castris fuisset? et cur juberentur vigiles silere, nisi noctem egisset in castris?

[x] *Vexillo insignem*] Quonam vexillo? an vexillum fuit proprium ducis quod in prætoria nave esset, aut in tabernaculo? nam et e tabernaculo Germanici seditiosi milites vexillum rapiunt in Germania Ann. I. 1. Puto, *insignis* et eximia *vexillo* triremis illa, quia *prætoria* fuit; nihil aliud.

ita, intermisso signo et vocibus,[y] se quoque in somnum lapsos.' Multa luce revecti hostes, captivis navibus, Prætoriam triremem[13] flumine Luppia[14 z] donum Veledæ traxere.[a]

23. Civilem cupido incessit[1] navalem aciem ostentandi.[b] Complet, [2]quod biremium, quæque simplici ordine ageban-

larent: ita, interrupto signo tubæ et clamoribus, ipsos etiam somno sopitos. *Provecta jam die reversi hostes, captis navigiis, simul et abduxere navem prætoriam amne Luppia, munus daturi Veledæ.*

Civilem libido invasit navale prælium ostendendi. Instruit, quotquot biremes

supra ac scriptum *ex.*—13 Mss. Reg. Agr. et editio princeps, *prætoriam biremem.*—14 Sic bene Rhenanus et recentiores. In Ms. Reg. *Lupa.* In Ms. Harl. et editione principe, *Lupia.* Mss. Bodl. Jes. Bud. *Impia.* Unde Beroaldus, *impio.* Brotier.

1 Male Ms. Reg. et editio princeps, *cupido invasit: cessit.* Ms. Flor. *cupido invasit incessit.* Inde frustra tentat Pichena, *cupido inanis incessit. Invasit* spurium est, et additum a librariis, qui verbum, *incessit*, explicavere. *Brotier.*—2 Ms. Budens. *et quod.* Ut Lipsius, et Gronovius, aliique plurimi Brotierus edidit: *tricenis quadragenisque armamenta liburnicis solita: et simul captæ lintres, sagulis versicoloribus haud indecore pro velis juvabantur.* Nec male, in tanta librorum corruptela. Mss. Vatic. 1863. Reg. et editio princeps, *tricenos quadragenosque fere armamenta liburnicis solitæ et simul captæ lintres, sagulis versicoloribus, haud indecore pro telis juvabantur.* In Ms. Flor. pro, *fere*, scriptum, *se et.* In Mss. Vatic. 1958. Harl. *ad tricenos quadragenosque ceu armamenta liburnicas soli haud indecore pro velis juvabantur.* Ita quoque Mss. Bodl. Jes. et Puteolanus; sed pro *juvabantur* habent *juvabant.* In Ms. Harl. secunda manu pro *soli* emendatum *solita;* et in margine additum, *et simul captæ lintres sagulis versicoloribus.* Ms. Agr. *tricenos quadragenosque ferre armatos liburnicas*

NOTÆ

[y] *Intermisso signo et vocibus*] Illa duo adhibebantur ad excitandum, *signum* et *voces. Signum* buccina dabatur: *voces* hæ erant: *vigila, vigila:* quæ voces erant circuitoris, potius quam vigilum. Et voces illæ non fuerunt vigilum inter se colloquentium, ut vertunt nonnulli; nam sæpe ab invicem distabant vigiles, ita ut non possent miscere voces, aut sociare sermonem.

[z] *Flumine Luppia*] Scil. Bructeræ nationis erat Veleda, ac fines Bructerorum Luppia alluit. Meminit l. I. Annal. 'Quantumque Amisiam et Luppiam inter vastatum.' *Rhenan.*

Luppia] Fluvius Chassuariorum, Sicambrorum, Bructerorum majorum, et Marsorum populorum Germaniæ magnæ, in Rhenum fluvium se exonerat: hodie *Lippe;* fluit per Episcopatus Paderbornensem, Monasteriensem, &c. in circulo Westphaliæ. *Tillemon.*

[a] *Donum Veledæ traxere*] Sic recte: nam huic virgini subinde dona missitabantur, ut patet supra.

[b] *Navalem aciem ostentandi*] Nempe classem instructam, ut in acie, et paratam ad decertandum, non vero proprie pugnam navalem, quæ non commissa, sed tantum ostentata fuit.

tur.[e] Adjecta ingens lintrium vis,[d] tricenos quadragenosque

erant, *uniremesque. Adjuncta multitudo ingens lembunculorum, ac tricenis qua-*

solitæ. At, ut jam sæpe monui, codex ille viri eruditi conjectiones potius, quam veterem scripturam refert. Ita tamen edidere Ryckius et Cl. Lallemand. Pessime emendabat Faërnus: *adjecta ingens lintrium vis, vehentium ad tricenos, quadragenosque ceu armamenta liburnicis, soli haud indecore pro velis juvabant.* Hactenus nihil Lipsiana emendatione melius repertum. Tantum, ne quid veteris scripturæ pereat, mallem, *tricenis quadragenisque fere armamenta, &c.* Brotier. Bud. *tricenos quadrigenosque seu armente taliburnicis soli haud, &c.* in quo nil boni, nisi quod accusativos habeat ab initio. In seq. lineam totam omissam, clare patet. Particula *seu* in Flor. exprimitur per *set*, in aliis per *fere* vel *ferre*. Hinc Bipont. effingunt *ferentium* et locum ita concinnant, ut ego posui. Recepi autem ideo, quod proxime ad Flor. accedit, etsi non negem, Ryckianam lectionem e cod. Agr. commodum sensum dare, eamque admisit Lall. Porro pro *captæ lintres* Bip. reponunt *aptæ*, quod et

NOTÆ

[c] *Quæque simplici ordine agebantur*] Has Livius l. XXXVIII. 38. *Moneres* appellat Græco vocabulo. *Pichena.*

Quæque simplici ordine agebantur] Vocari possint illæ naves, vel *Moneres*, Græco vocabulo, vel *Uniremes*, Latino. *Triremes* tribus remorum ordinibus, *biremes* duobus, *moneres* uno, seu simplici ordine remorum impellebantur. Sed nomen *triremis* generale factum: scil. a specie ad genus translatum est, ut fit; et tribuitur omnibus istiusmodi navigiis, etiam si quinquaginta remorum ordines haberent.

[d] *Adjecta ingens lintrium vis*] Locum vitiatum et mutilum correxi ex Vaticano qui sic habet: *Armamenta Liburnicis solite et simul capte lintres sagulis versicoloribus haud indecore pro telis juvabantur.* Hegesippi verba commode attexam, et sic corrigam l. II. de Rheno: *Itaque jam non copolis,* (seu *campulis*) *Germanorum repletur, sed Romanorum Liburnis:* et cape exiguas illas *lintres.* Lipsius.

Adjecta ingens lintrium vis] Lintres sunt naves fluviales, quas a Germanis inventas legimus, qui Danubii sunt accolæ, et eas ex integris arboribus cavatas. *Lupanus.*

Hæc ubique corrupta. Florentini lectio est: *Adjecta ingens lintrium vis tricenos quadragenosque se et armamenta Liburnicis solita.* Pichena.

Addendo his verbis Flor. codicis vocem, *vehentium*, forte aliquis sensus elici possit: melior tamen sensus erit verborum, ut ea attexuit Lipsius. Sic videtur.

Adjecta ingens lintrium vis] Sic vertunt, quasi illæ lintres, quas hic armat Civilis, inservire solerent instruendis ornandisque triginta aut quadraginta Liburnicis Rom.

Alii tria hic distinguunt genera navium ex verbis Taciti, ut nunc ea habemus. Ita ut Civilis ornet primo *biremes* et *moneres;* secundo *lintres* plurimas, quibus addit ornatum triginta vel quadraginta Liburnicarum: dein tertio lintres ex hostibus captas, quæ versicoloribus sagis pro velis juvabantur.

Sed certe patet ex ipsis libris Mss. mutilum hunc locum esse. Et quid hoc? *adjecta ingens lintrium vis,* ac postea, *et simul captæ lintres?* Num posset legi propius ad Flor. *Adjecta ingens lintrium vis, tricenos quadragenosque ferentium, et armamenta Liburnicis solita?*

Ita ut quælibet navicula ferret ad

ferentium: armamenta Liburnicis solita: et simul aptæ lintres sagulis versicoloribus[e] haud indecore pro velis juvabantur.[2] Spatium velut æquoris electum,[3] quo[4] Mosæ fluminis os amnem Rhenum[5] Oceano affundit.[6] Causa instruendæ classis, super insitam genti vanitatem, ut eo terrore commeatus Gallia adventantes interciperent. Cerialis miraculo magis, quam metu,[f] direxit classem, numero imparem, usu remigum, gubernatorum arte, navium magni-

dragenisque armamenta addi *Liburnicis solita: et simul expugnatæ lintres*, quæ *non sine decora specie sagulis multicoloribus utebantur pro velis. Campus velut maris assumtus est, quo Rhenus, Mosæ amnis undas Oceano immittit. Causa ornandæ classis, præter innatam genti arrogantiam*, scil. *ut illo pavore annonam seu copias, quæ ex Gallia advehebantur, subriperent. Cerialis admiratione magis, quam formidine instruxit classem, numero inferiorem*, sed *experientia nautarum*;

mihi videtur aptius, ut Ann. II. 6. *Oberl.*—3 Sic bene Mss. Harl. Bodl. Jes. Guelf. editiones veteres et recentiores. In Ms. Flor. *ejectum*. Ms. Bud. *ceptum*; unde Rhenanus edidit, *captum*. Brotier.—4 Ms. Bud. *ut*. Brotier. *ubi*. Gronov. et Ryckius *quo*.—5 Ita Mss. Vatic. 1863. Flor. Reg. editio princeps, Jac. Gronovius et recentiores. Mss. Harl. Bodl. et Puteolanus et Ryckius, *Mosæ fluminis amnem Rhenus*. Sic et Ms. Jes. Sed pro *Rhenus* habet *Rheno*.—6 Ms. Reg. et editio princeps, *effundit*.—7 In hæc verba de-

NOTÆ

tricenos homines: quas scil. scaphas ornaverat Civilis eodem paratu, seu iisdem armamentis, quibus Liburnicæ Rom. instructæ erant, quæ armamenta Germani, ut et lintres, abripuerant Romanis, et præcipue nocte illa, qua vallum Cerialis ingressi sunt, per silentium et insidias noctis.

Puto, *captæ* illæ *lintres*, sunt eædem ipsæ cum lintribus his, quarum *adjecta vis ingens*, vel saltem pars illarum. Quibus cum non sufficerent armamenta capta, eas ornavere sagis multicoloribus speciem simul et in usum.

Pro his verbis, *captæ lintres*, mallem, *simul compositæ lintres*, vel quid simile. Ita ut ordo ille navium ornatarum versicoloribus velis, speciem seu pompam haud indecoram exhiberet: quod magis voluit Civilis, quam navale prælium. Infra: 'Causa instruendæ classis, super insitam genti vanitatem, ut eo terrore, commeatus Gallia adventantes interciperent.'

Ubi nota *vanitatem*, scil. ex ingenio gentis, ut et tradit Cæsar, simul et ex pompa et specie classis sic adornatæ, quia novum illud et insolitum hisce gentibus; et quod *interpretatione gloriæ*, tum majus in famam et ostentationem apud Germanos, Batavos, et Gallos fuit, quam in usum, belli. Talia scil. in speciem sæpe magnifica, at re inania, si famam excipis.

[e] *Sagulis versicoloribus*] Sic olim Alexander, cum Indum navigaret, versicolori velo totius classis insignia variavit.

[f] *Miraculo magis, quam metu*] Magis quia Cerialis mirabatur Civilem hoc audere, quam quod timeret: nam re vera Romanis hic peritissimis nihil periculi: et nondum Batavi in mari aut aquis, quales nunc miramur. *Lipsius.*

tudine potiorem.[7] His flumen secundum;[8] illi vento agebantur. Sic prævecti,[9] [g] tentato levium[10] telorum jactu, dirimuntur. Civilis, nihil ultra ausus, trans Rhenum concessit. Cerialis, insulam Batavorum hostiliter populatus, agros villasque Civilis intactos,[h] nota arte Ducum, sinebat: cum interim, flexu[11] autumni[i] et crebris per hyemem[12] imbribus, superfusus amnis palustrem humilemque insulam in faciem stagni opplevit: nec classis[j] aut commeatus aderant: castraque in plano sita, vi fluminis differebantur.[13] [k]

gubernatorum industria, et navigiorum amplitudine præstantiorem. Hi amne favente; illi secundo *vento impellebantur. Ita invecti, expertique vires non ultra telorum jactum, separantur. Civilis, nihil ultra tentavit, et trans Rhenum se recepit. Cerialis, insulam Batavorum hostilem in modum deprædatus, terras prædiaque Civilis illibata, usitato astu ducum, omittebat: cum interim, exitu autumni, et frequentibus* e cœlo lapsis *pluviis superstagnans fluvius, ad instar paludis inundavit insulam* suopte ingenio *humentem humilemque. Nec naves, aut copiæ suppetebant: munimentaque in planicie posita, vi undarum varie distrahebantur.*

sinunt Mss. Vatic. 1863. Reg. et editio princeps.—8 Sic bene Ms. Flor. Pichena et recentiores. Mss. Vatic. 1958. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *In flumine secundo.* Suprascriptum in Ms. Vatic. 1958. *flumen secundum.* Brotier. —9 Ita bene Rhenanus et recentiores. Puteolanus, *provecti.* Idem.—10 Sic Ms. Flor. *levium* omisit Gronovius, Ryckius et Brotier.—11 Sic bene Rhenanus et recentiores. Puteolanus, *fluxu autumni.* Brotier.—12 Sic Ms. Flor. Ryckius, Gronov. et Brotier. *crebr. pluvialibus imbribus.*—13 Ita bene Ms. Bud. Rhenanus et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. Guelf. et Puteolanus, *deferebantur.* Brotier.

NOTÆ

[g] *Sic prævecti*] An oppositi invicem pertransierunt Romani Germanique? an isti prætervecti sunt Romanos, ut facilius Civilis trans Rhenum se reciperet? Ita ut pertranseundo, se invicem telorum jactu appetierint, nihil ultra tentantes: ita ut mutuo in conspectu utraque classis pertransierit. Certe in vett. libris fuit *provecti*, et Rhenanus reposuit, *prævecti*, quia Tacitus transisse significat. Sed sufficit vox, *provecti*. Hi quippe *provecti* secundo flumine, alii vento favente, et sic *dirimuntur*. Nec satis video pertransiisse, quod forte non sine prælio factum esset; Civilis *trans Rhenum concessit*, Cerialis Bataviam depopulatus est.

[h] *Agros...intactos*] Prædia Civilis intacta reliquit, *nota arte ducum*; nempe, ut eum Batavis suis suspectum redderet, forte et respectu. Principes enim sese invicem salutant, dum milites se occidunt: forte ne illum omni spe pacis, aut veniæ deturbaret; quippe jam Cerialis reconciliare imperio hos populos conabatur, spe, minis, promissis, omni modo patrati tanti belli gloriam quærens, forte et triumphi insignia, aut certe imperia extraordinaria.

[i] *Cum interim, flexu autumni*] *Flexus autumni* est, cum autumnus vergere incipit et inclinari: sic 'flexum ætatis' vocat Cicero. *Rhenanus.*

[j] *Nec classis*] Haud dubie classis

24. 'Potuisse tunc opprimi legiones, et voluisse Germanos, sed dolo a se flexos,' imputavit Civilis.[1] Neque abhorret vero, quando paucis post diebus deditio insecuta est. Nam Cerialis per occultos nuntios 'Batavis pacem, Civili veniam,' ostentans, Veledam, propinquosque monebat, 'fortunam belli, tot cladibus adversam, opportuno erga Populum Romanum merito mutare. Cæsos Treveros, receptos Ubios, ereptam Batavis patriam: neque aliud Civilis amicitia paratum,[1] quam vulnera, fugas, luctus: exulem eum et extorrem recipientibus oneri: et satis pecca-

Potuisse tunc legiones profligari, et cupiisse Germanos, sed astu eos se mitigasse, *pro merito accipi voluit Civilis. Neque a veritate alienum est, quandoquidem paucis interjectis diebus deditio facta est. Quippe Cerialis missis secretis nuntiis, offerens* pacem Batavis, Civili salutem, *Veledæ proximisque suadebat*, ut fortunam belli, tot cladibus improsperam, verterent tempestivo in populum Rom. beneficio. Victos Treveros, reciperatos Agrippinenses, ademtam Batavis regionem: et nihil aliud societate Civilis profectum, quam plagas, exilia, et funera: expulsum eum et ejectum patria, protegentibus tædio *esse*:

1 Sic bene Cl. Ernestus e Ms. Guelf. In Ms. Harl. et veteribus editioni-

NOTÆ

Rom. obviam iverat copiis, seu commeatibus, qui ex Gallia adventabant; ne scil. eos Germani classe instructi interciperent. Et erat consiliis subitus Cerialis, nec satis provisum commeatibus, aut pluviis, quæ sæpe immodicæ, præproperæ, et sæpe flexu autumni ingruunt; ac præsertim illo cœlo ac solo humili humentique suopte ingenio.

Nec classis aut commeatus aderant] Si Cerialis classem contra Civilem direxerat, quomodo nunc ait, classem eum non habere? An hic appellatione classis intelligit tantum naves onerarias, quæ commeatum portare solebant; ipsum vero non nisi fluviatiles naves habuisse, prælio aptas?

Verisimilius est, Cerialem, post navalis prælii apparatum, cum exercitum ad terrestres populationes circumducere vellet, classem dimisisse: nihil de imbribus aut inundatione fluminis cogitantem. *Pichena.*

[k] *Vi fluminis differebantur*] Sic regius codex; hoc est, in diversas partes ferebantur: utitur hoc verbo Annal. III. 'Nam quo pertinuit nudare corpus, et contrectandum vulgi oculis permittere, differrique etiam per externos?'

Rursum lib. IV. 'Differtur per manipulos, Tacfarinatem omnes notum tot præliis consectentur.' *Rhenanus.* Id est, vexabantur, exagitabantur, hucque et illuc varie impellebantur.

[l] *Imputavit Civilis*] Simile quid legas apud Suet. Tib. 19. 'Tiberius Batonem Pannonium ducem, ingentibus donatum præmiis, Ravennam transtulit; gratiam referens, quod se quondam cum exercitu, iniquitate loci circumclusum, passus esset evadere.'

visse, quod totiens Rhenum transcenderint:[2] si[3] quid ultra moliantur, inde injuriam et culpam, hinc ultionem et Deos fore.'

25. Miscebantur minis promissa. Et, concussa Transrhenanorum fide, inter Batavos quoque sermones orti: 'non prorogandam ultra ruinam: nec posse ab una natione totius orbis servitium depelli. Quid perfectum[1] cæde et incendiis legionum, nisi ut plures validioresque accirentur? Si Vespasiano bellum navaverint,[2] [m] Vespasianum rerum potiri; sin Populum Romanum armis provocent,[3] quotam partem generis humani[n] Batavos esse? respicerent Rhætos Noricosque et[4] ceterorum onera sociorum: sibi non tributa, sed virtutem[5] et viros[o] indici: proximum id libertati; et, si do-

et satis deliquisse, quod toties flumen transmiserint: si quid præterea aggrediantur, inde offensionem et scelus, hinc vindictam fore et Numina.

Minis adjungebantur promissa. Et, emota constantia Germanorum, apud Batavos etiam cœpta colloquia: Non propellendam ultra perniciem: nec posse ab una gente omnium populorum servitutem deturbari. Quid peractum internecione Romanorum et crematis castris legionum, nisi ut plures fortioresque accerserentur? Si pro Vespasiano bellum moverint, Vespasianum imperium obtinere; quod si populum Rom. armis lacessant, quotam partem orbis terrarum Batavos esse? Spectarent Rhætos et Noricos, et aliorum sociorum tributa: ipsis non vectigalia, sed arma virosque imperari: simile id libertati;

bus, *peractum;* [et sic Ryckius et Gronov.] *Brotier.*—2 Ms. Jes. *transcenderit.* —3 Ms. Harl. *sed quid.* Ms. Jes. *sed quia.*

1 Mss. Harl. Bodl. Jes. *quid profectum.*—2 Ms. Bodl. secunda manu, *navaverunt.*—3 Ms. Budens. *vocent.*—4 Jactat Rhenanus se inseruisse particulam, *et.* Verum illam jam habebat Puteolanus. *Brotier.*—5 Sic bene Ms. Flor. Lipsius et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *virtutes.* Frus-

NOTÆ

[m] *Si Vespasiano bellum navaverint*] Si pro partibus Vespasiani sumserint arma, si eam illi operam militiamque navarint.

[n] *Quotam partem generis humani*] Quasi vero omne genus mortalium inserviret imperio Rom. et tamen quotula pars orbis immensum illud imperium? quid reliquus Septemtrio? quid Parthi? aut Indi? quid Africa universa? quid ceterum genus hominum? quod mente et spe præsumserant illi, nondum cognoscebant?

[o] *Sed virtutem et viros*] Sic lib. de Mor. Germ. 'Exemti oneribus et collationibus, et tantum in usum præliorum sepositi; velut tela atque arma, bellis reservantur.'

Virtutem et viros] Intelligit homines strenuos, ad arma et virtutem bellicam genitos; nec tale tributum exprimi nobilius potuit. Ab aliis sociis pecuniam et opes exigunt, a Batavis *virtutem et viros.*

minorum electio sit, honestius Principes Romanorum, quam Germanorum fœminas tolerari.'[p] Hæc vulgus. Proceres: 'atrociore Civilis rabie semet in arma trusos:[6] illum domesticis malis excidium gentis opposuisse: tunc infensos Batavis Deos, cum obsiderentur legiones, interficerentur Legati, bellum uni necessarium, ferale ipsis sumeretur. Ventum ad extrema, ni resipiscere[7] incipiant, et noxii capitis pœna pœnitentiam fateantur.'

26. Non fefellit Civilem ea inclinatio, et prævenire statuit: super tædium malorum, etiam spe vitæ, quæ plerumque magnos animos infringit. Petito colloquio, scinditur Nabaliæ[1] fluminis pons;[q] in cujus abrupta progressi[r] Du-

et, si principes assumendi arbitrium concedatur, majus decus ferendi Imperatores Romanorum, quam mulieres Germanorum. *Hæc populus: Primores:* truculentiore ira Civilis ipsos in bellum tractos: illum nationis exitium domesticis cladibus objecisse: tum infesta *fuisse* Batavis Numina, cum legiones oppugnarentur, occiderentur duces, et bellum capesseretur uni utile, exitiale ipsis. Venisse se in novissimum discrimen, nisi pœnitere incipiant, et noxii hominis supplicio pœnitentiam approbent.

Non latuit Civilem ea popularium *voluntas, et prævertere decrevit: præter anxietatem ærumnarum, etiam spe veniæ, quæ sæpe* et *audaces animos convellit. Postulato congressu, abrumpitur pons amnis Nabaliæ; in cujus abscissa venere*

tra tentabat Rhenanus, *juventutem.* Brotier.—6 Hic explicit Ms. Jes. *Idem.* —7 Male Ms. Bodl. *respicere.* Brotier.

1 Frustra tentabat Lipsius, *Vahalis fluminis.* In Ms. Bod. *Flabalie.* Bro-

NOTÆ

p *Honestius principes Romanorum, quam Germanorum fœminas tolerari*] Veledam denotat, de qua Hist. lib. IV. 61. *Pichena.*

Germanorum fœminas] Intelligit virgines illas fatidicas, quæ sanctitate seu superstitione, his in regionibus late pollebant; seque bellis et rebus publicis inserebant, per oracula ac responsa quædam, quæ propinqui earum consulentibus referebant, velut ex Numinibus.

Tres sunt hujusmodi Virgines in historia notæ, *Aurinia, Veleda,* et *Ganna,* quæ, teste Dione, et ipsa Romam venit tempore Domitiani. Certe ipsæ Sibyllas Græcorum, et Druidas Gallorum, auctoritate longe superarunt, nec eodem tres istæ tempore floruerunt, licet fere sibi succederent.

Dubito, num duraverint usque ad Diocletianum; sed in iisdem locis Germana mulier, seu Druias quædam fatidica, ei prædixit imperium, cum aprum confodisset. Sed frustra consectabatur ille apros in sylvis: nam, occiso viro, qui vocabatur Aper, tandem rerum potitus est Diocletianus.

q *Scinditur Nabaliæ fluminis pons*] Alii de *Vahali,* alii de *Nava* fluvio intelligunt.

Scinditur .... pons] Sic et apud

ces: et[2] Civilis ita cœpit: 'Si apud Vitellii Legatum defenderer; neque facto meo venia, neque dictis fides, debebatur. Cuncta inter nos inimica, hostilia, ab illo cœpta,[s] a me aucta erant. Erga Vespasianum vetus mihi observantia: et, cum privatus esset,[t] amici vocabamur. Hoc Primo Antonio notum, cujus epistolis ad bellum accitus sum, ne[3] Germanicæ legiones, et Gallica juventus[u] Alpes transcen-

duces: et Civilis ita disseruit: Si crimen diluerem apud legatum Vitellii; neque facinori meo gratia, neque verbis fides, adhiberi deberet. Omnia invicem infensa, et inimica, *quæ* ab illo inchoata, a me longius impulsa erant. At erga Vespasianum prisca mihi reverentia: et, cum privatus ageret, amici appellabamur. Id Primo Antonio compertum *est*, cujus literis ad arma excitus sum, ne legiones Germanicæ, et Gallica auxilia transmitterent Alpes. Quæ

tier.—2 Ita Ms. Flor. Pichena et recentiores. *Et* abest a Mss. Vatic. 1958. Harl. Bodl. Omiserat quoque Puteolanus.—3 Ms. Harl. *ut Germanicæ*.—

NOTÆ

Euphratem Corbulo interscidit pontem, cum legatis Parthorum collocuturus, Dione teste.

Nabaliæ] Navalia, antea Sala, fluvius, Bructerorum majorum, Usipetum, Marsacorum, et Tubantum populorum, in Germania magna, exonerat se in Flevonem lacum: hodie *Issel* vel *Yssel*, labitur per ducatum Cliviæ, comitatum Zutphaniæ, ducatum, Gueldriæ et dominium Trans-Isalæ vel *Over-Issel*, atque in sinum *Zuyder-zee* erumpit. *Tillemonius.*

[r] *In cujus abrupta progressi*] Sicque ad vitandas insidias, quilibet ex sua parte stabat in illis abruptis pontis partibus. Sic sine periculo invicem congressuri, fornicem unam seu cameram destruebant; et quisque aderat stipatus, certo numero comitum; et vox commeabat facile ad modicum hoc spatium scissi pontis.

[s] *Ab illo cœpta*] Intelligit Vitellium, non legatum Vitellii. Non video tamen ullam contumeliam ipsi illatam a Vitellio, sed tantum a milite Vitelliano: sed id ad prætextum belli sufficiebat. Inceperat odium Civilis in Romanos jam tempore Neronis. Nec abs re a Vitellii odio transit ad observantiam in Vespasianum.

[t] *Et cum privatus esset*] De hoc loco sensit Sidonius in epistolis: 'Caius Tacitus, e majoribus unus tuis, sub verbis cujusdam Germanici ducis in historia sua retulit: cum Vespasiano mihi vetus amicitia, et dum privatus esset, amici vocabamur.' *Lipsius.*

Cum privatus esset, amici vocabamur] Quam id tui genii, Tacite! quam vere! Ante fortunam socius, amicus, omnia; post fortunam nihil. Magna fortuna statim obliterat mentem, memoriam, amicitiam ceteraque hominis. Hinc stultissimus ille Sycoson Samius, qui Darium regem adiit, postquam rex ex privato factus esset, dicens: Δαρείου ἐυεργέτης εἶναι· scil. quod ei olim amiculum suum dedisset.

[u] *Gallica juventus*] Id est, exercitus, seu auxilia Galliarum.

deret.[4] Quæ Antonius epistolis,[5] Hordeonius[6] Flaccus præsens monebat,[7] arma in Germania movi, quæ Mucianus in Syria, Aponius in Mœsia, Flavianus[8] in Pannonia.'

Antonius literis, Hordeonius Flaccus præsens persuadebat, bellum in Germania concitavi, quod Mucianus in Syria, Aponius in Mœsia, Flavianus in Pannonia.

4 In Mss. Vatic. 1958. Harl. Bodl. et veteribus editionibus ante Lipsium, *transcenderent.*—5 Ita Ms. Flor. Pichena et recentiores. In Mss. Vatic. 1958. Harl. Bodl. et veteribus editionibus, *Antonius absens* omissis *epistolis.*—6 Ita Pichena et recentiores. A Mss. Vatic. 1958. Harl. Bodl. et editionibus veteribus abest, *Hordeonius;* quod et omisit Homerus.—7 Ita bene Mss. et veteres recentioresque editiones. Male Rhenanus, *movebat.* Brotier.—8 Sic bene Ms. Flor. Pichena et recentiores. In Mss. Vatic. 1958. Harl. Bodl. et veteribus editionibus, *Fabianus in Pannonia.* Idem.